HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Kéri Kálmán
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA VASÚTHÁLÓZATA 1914-BEN ÉS FELHASZNÁLÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Csonkaréti Károly
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Sziklai Sándorné
ADALÉKOK A 165. SZÁMÚ JUZSAI (TALICI) ANTIFASISZTA ISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ (1943–1945)

Háncs Ernő
A POLITIKAI TISZTI INTÉZMÉNY SZERVEZETÉNEK LÉTREHOZÁSA A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN

2

XXXII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1985.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1985

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bánkúti Imre, a történelemtudományok kandidátusa, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese (Budapest), *dr. Csonkaréti Károly*, a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest), *dr. Füzi Imre* ezredes (Budapest), *Kéri Kálmán* (Budapest), *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE BTK Tudományos Szocializmus Tanszék (Budapest), *A. Sajti Enikő*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi adjunktus, JATE BTK (Szeged), *Sziklai Sándorné*, a történelemtudományok kandidátusa (Budapest), *dr. Takáts László* ny. orvos-ezredes (Budapest); valamint *dr. Bonhardt Attila*, *Domokos György*, *Háncs Ernő* ezredes, *Markó György*, *dr. Rákóczy Rozália*, *dr. Szakály Sándor*, *Szijj Jolán*, *dr. Veszprémy László*, *Zachar József* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

85.2707/20-02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

KÉRI KÁLMÁN

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA VASÚTHÁLÓZATA 1914-BEN ÉS FELHASZNÁLÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN*

Egy ország hatalmának egyik fokmérője a közlekedése. Az első világháború kezdetének, 1914 július végének közlekedési viszonyait vizsgálva a vasút mellett csak a tenger- és folyamhajózás bírt jelentőséggel, mégpedig a tengerhajózás mindenekelőtt Angliában, illetve csökkenő mértékben Franciországban, és Németországban. Ausztria—Magyarországon (a Monarchiában) a tengerhajózás nem volt számottevő tényező, a világháború kitörésétől kezdődően pedig Németország és a Monarchia, elzárva a tengerektől, csak a folyami- és vasúti közlekedésre volt utalva. Miután azonban a folyami hajózás, földrajzi okokból, csak korlátozottan tudott a közlekedés igényeinek megfelelni, *a közlekedés súlyát a vasút viselte.*

A Monarchia vasúthálózata általában

A Monarchoa 1914. évi vasúthálózatának (1. számú melléklet, 226—227. o.) hossza 676 000 km^2 területen 48 300 km volt, nyomtáv és vágányszám szerint pedig a következőképpen tagolódott:

Hálózati összhossz 48 300 km		
rendes (1435 km) nyomtávú összesen		keskeny (1000, 900, 800, 760, 750 mm) nyomtávú
egyvágányú 37 300 km	kétvágányú 8500 km	2500 km

A vasúti hálózat eloszlása igen aránytalan volt: a Monarchia északnyugati része rendkívül sűrű, ugyanakkor Ausztria alpesi vidéke és Kelet-Magyarország rendkívül gyér vasúthálózattal rendelkezett.[1]

A hálózat a szomszéd vasutakkal azonos nyomtávú volt, Oroszországot kivéve, ahol 1524 mm-es nyomtáv érintkezett három helyen a hazaival.[2]

* A tanulmányban előforduló helységnevek a korabeli hivatalos írásmódot követik. (A szerk.)

1 Österreich — Ungarns letzter Krieg. (A továbbiakban: ÖULK) Erster Band. Wien, 1931. 86—87. o.

2 ÖULK I.k. Beilage 3.: K.u.K. Kriegsschule. Studienbehelfe 2. Heft. Eisenbahnwesen. (A továbbiakban: Kriegsschule) 15. o.

A MONARCHIA VASÚTI HÁLÓZATA

1. melléklet
Oroszország
Románia
Szerbia
Monte-negro
Szczakowa
Oswiecim
Krakau
Skavina
Tarnow
Rozwadow
Przemysl
Lemberg
RawaRuska
Brody
Krasne
Tarnopol
Podwolocyska
Tescheh
Sucha
Neusandez
Zagorz
Sambor
Chyrow
Stryj
Zsolna
Orló
Mezölaborc
Stanki
Uzsok
Lawocne
Stanislau
Ruttka
Kassa
Ungvár
Voloc
Kolomea
Garamberzence
Csap
Nowo-Sielitza
Losonc
Fülek
Sátoraljaújhely
Bátyu
Körösmezö
Királyháza
Czernowitz
Miskolc
Érsekujvár
Füzesabony
Szatmárnémeti
Itzkany
Hatvan
BUDAPEST
Debrecen
Nagykároly
Ermihályfalva
Ujszász
Szolnok
Püspökladány
Cegléd
Szajol
Nagyvárad
Kecskemét
Kolozsvár
Békéscsaba
Székelykocsárd
Mádéfalva
Dombovár
Szeged
Arad
Tövis
Pécs
Szabadka
Kiskapus
Zombor
Eszék
Nagyszeben
Brassó
Temesvár
Lugos
Vinkovci
Ujvidék
Indija
Bázias
Orsova
Zimony
Pancsova
BELGRÁD
Sarajevo
Nevesinje
Zelenika
Jelmagyarázat
országhatár
határ Ausztria és Magyarország között
kettősvágány 48-60/100
egyvágány 22-36/100
egyvágány 15-20/100
egyvágány 15-30/70
egyvágányú 5-24/90 keskeny nyomtáv
Voloc-Lawocne között 30/50 tengelyes
Mezölaborc-Zagorz között 60/50 tengelyes

Földrajzi méltatás

A Monarchia közlekedését lényegében megosztotta:

a) Az 1000 km hosszban folyó Duna és részben a Tisza.

b) Az Alpok átlag 200 km széles és 500 km hosszú tömbje.

c) A Kárpátok helyenként 100 km széles, 1300 km hosszban elterülő vonulata és

d) az Adriától északra elterülő Karszt. (L. a 2. számú mellékletet, 230—231. o.)[3]

Az ezer km hosszban folyó Dunát 14 vasúti híd ívelte át (Linz, Wien, Budapest 2—2 híd; Mauthausen, Krems, Tulln, Pozsony, Komárom, Baja, Gombos, Újvidék 1—1 híd.) E hidak aránytalan elhelyezkedésére jellemző, hogy azok a magyar szakaszon egymástól 100—120 km-re voltak, sőt a bajai híd távolsága a legközelebbi budapesti hídtól 150 km volt; a legdélibb Tisza-híd is kb. 120 km-re feküdt a folyó torkolatától.

Az Alpok tömbjén át mindössze 4 vasútvonal vezetett: a Brenner-hágón, a Tauern-hegységen át, a Semmeringnél és a Neumarkt-i nyeregnél.

A Kárpátok vonulatán 13 rendes nyomtávú vasútvonal haladt át 1—1 a Vlára-szoroson át Morvaországba, illetve Csaczánál Sziléziába, 7 Galíciába — Zwardon, Suchahora, Orló, Mezőlaborc, Sianki, Lawoczne és Kőrösmező — 3 pedig Romániába — Gyimes, Tömösi-szoros, Vöröstoronyi-szoros —, 1 pedig Karánsebes és Orsova között, ez utóbbi a Porta Orientalison át.

A Karszt kb. 70—240 km szélességben és mintegy 600 km hosszban választotta el a Monarchia hátsó területeit az Adriától. A rendes nyomtávú vasút csak Triesztnél, Polánál és Fiuménál érte el a tengert és lényegében 500 km-en rendes nyomtávú csatlakozás nélkül hagyva a tengerpartot.

Külföldi kapcsolatok, főközlekedési irányok

A fennálló gazdasági kapcsolatoknak megfelelően, szűk területen 52 rendes nyomtávú vasútvonal haladt át a német, 2 pedig a svájci határszakaszon. A legalább négyszer-ötször hosszabb többi határszakaszt viszont csak 16 vasútvonal szelte át, mégpedig 6 Olaszország, 4 Oroszország, 5 Románia és csak 1 Szerbia felé.

A Monarchián belül Ausztriát és Magyarországot az osztrák császár — egyben magyar király— személye, a külpolitika, a honvédelem, részben pedig a pénzügy kötötte egymáshoz. Gazdaságpolitikájukat önállóan vezették, de vámunióban éltek. A vámunió ellenére azonban az 1300 km hosszú közös határon csak 20 vasútvonal haladt át, ugyanakkor a rövidebb osztrák—német határon mint már említettük, több mint kétszer annyi, azaz 52.

A vasútvonalak sugárszerűen indultak ki a két ország fővárosából. (2/a. sz. melléklet, 232—233. o.)[4]

Az *osztrák vasutak* fővonalai az alábbiak voltak:

1. A Wien—Linz—Salzburg kettősvágányú vonal, csak részben kettősvágányú folytatással Wörgl, Innsbruck, Bregenz felé. Ez a vonal biztosította a kapcsolatot a felső-ausztriai és a salzburgi tartománnyal, Tirollal és Voralberggel. Elágazásai voltak Passaunál, Braunaunál, Salzburgnál, Kufsteinnél, Scharnitznál és Bregenznél (Bregenznél csatlakozás a német vasutakhoz, valamint Bre-

3 ÖULK Beilage 3., illetve 85., 86. o.
4 ÖULK 85., 86. o.

genznél és Feldkirchnél a svájci vasúthálózathoz.) Ezt a vonalat keresztezte a (Berlin—München)—Kufstein—Innsbruck—Franzensfeste—Trient vonal, mely dél felé haladva érte el az olasz vasutakat.

2. A Wien—Gmüd—Budweis—Pilsen—Eger vonal kapcsolatot teremtett Dél- és Északnyugat-Csehország szén- és iparvidékével, a pilseni hadiipari központtal, valamint — a gmündeni elágazás révén — a politikai, közigazgatási és gazdasági szempontból fontos Prágával. Egernél több közvetlen kapcsolat volt a német vasutakkal.

3. A Wien—Znaim—Kolin—Leitmeritz—Teschen vonal a német vasutakhoz Drezda irányában Teschen-nél kapcsolódott és az észak-csehországi iparvidéket kapcsolta a fővároshoz.

4. A Wien—Brünn (innen kettősvágányú) vonal Böh. Trübau-n át Prágáig, majd Aussig Bodenbachba vezetett. Ez volt a kapcsolat Brünnel, Morvaország székhelyével és igen fejlett iparával, valamint Észak-Csehország gazdag iparával, végül Drezdával, a Német Birodalom egyik legvirágzóbb vidékének, Szászországnak fővárosával.

5. A Wien—Lundenburg—Prerau—Oderberg—Krakkó—Przemyśl—Lemberg kettősvágányú vasútvonal Európa egyik legnagyobb teljesítőképességű közlekedési vonala volt. Ez a vonal szeli át a Szilézia (Märisch—Ostrau, Oderberg, Teschen) nagyipari központtá fejlődött vidékét, mely igen gazdag szénbányáival Bécs és az osztrák vasutak szükségletének zömét fedezte és a magyar vasutak szénszükségletéhez is hozzájárult. Érintve a Monarchia két legnagyobb várát, Krakkót és Przemyślt, végül a galíciai tartomány fontos közigazgatási, gazdasági és katonai központját Lemberget érte el. Ebből a vonalból Oswieczimnél és Szczakovánál elágazás teremtett kapcsolatot a németországi sziléziai iparvidékkel és Szczakova volt a legjelentősebb kapcsolat Oroszország felé (rendes nyomtávval Varsóig). E vonal meghosszabbítása kapcsolta a Monarchia vasútvonalait az orosz vasutakhoz Brodynál, Podwoloczysciskánál és Novosielitzánál (Czernovitz mellett) végül Itzkany-nál a román államvasutakhoz.

6. a Wien—Marchegg—Pozsony—Budapest kettősvágányú és a

7. A Wien—Győr—Budapest nagy teljesítményű egyvágányú vasútvonalak a két főváros, Budapest és Bécs közlekedési fő ütőerei voltak, végül a

8. Wien—Bruck a. d. M.—Graz—Pragerhof—Laibach—Triest vonal, Bécset kötötte össze az Adriával és (elágazással Brucknál Klagenfurt, illetve Villach felé) Tarvison át létesített kapcsolatot Észak-Olaszországgal.

A *magyar vasúhálózat* központja Budapest volt. Onnan sugárszerűen futottak szét a fő vonalak. A már említett, Bécset Budapesttel összekötő két fővonalon kívül feltétlenül említést érdemel a

9. (Budapest)—Galánta—Zsolna—Teschen—Oderberg vonal, mely Németországnak a Ruhr-vidék mellett második legnagyobb iparvidékét, a sziléziait, valamint az osztrák sziléziai ipar- és bányavidéket kötötte össze Magyarországgal.

10. Budapest—Hatvan—Miskolc—Sátoraljaújhely—Mezőlaborc—Chyrow—Przemyśl kettősvágányú vonalat csak Miskolcig használták ki kellően, folytatásában csak hadászati célok érdekében volt (nagy teljesítményre) kiépítve. Fontos elágazása volt Miskolcról, Kassára, Zsolnára, illetve Hatvanról, Ruttkán át Zsolnára.[5]

11. A Budapest—Újszász—Szolnok és a Budapest—Cegléd—Szolnok kettősvágányú vasútvonalak, melyek egyike

5 A világháború, 1914—1918. (Kiad. a M.Kir. Hadilevéltár) I—II—III—IV. k: Budapest, 1932. I. k. 89—93..o

Németország
CSEHORSZÁG
SZILÉ
MORVAORSZÁG
ALSÓAUSZTRIA
Linz
Krems
Vlara-h.
Mauthausen
Tulln
Wien
Pozsony
FELSŐAUSZTRIA
Semmering-h.
Komárom
VÖRALBERG
Arlberg-hágó
Svájc
Brenner-h.
Tauern-h.
Neumarkt-h.
STÁJER-ORSZÁG
KARINTIA
TIROL
KRAJNA
Karst
TENGER-MELLÉK ÉS ISTRIA
HORVÁTOR
BOSZNIA
DALMÁTIA
HERCEGOV
Olaszország
ADRIAI-TENGER
Róma

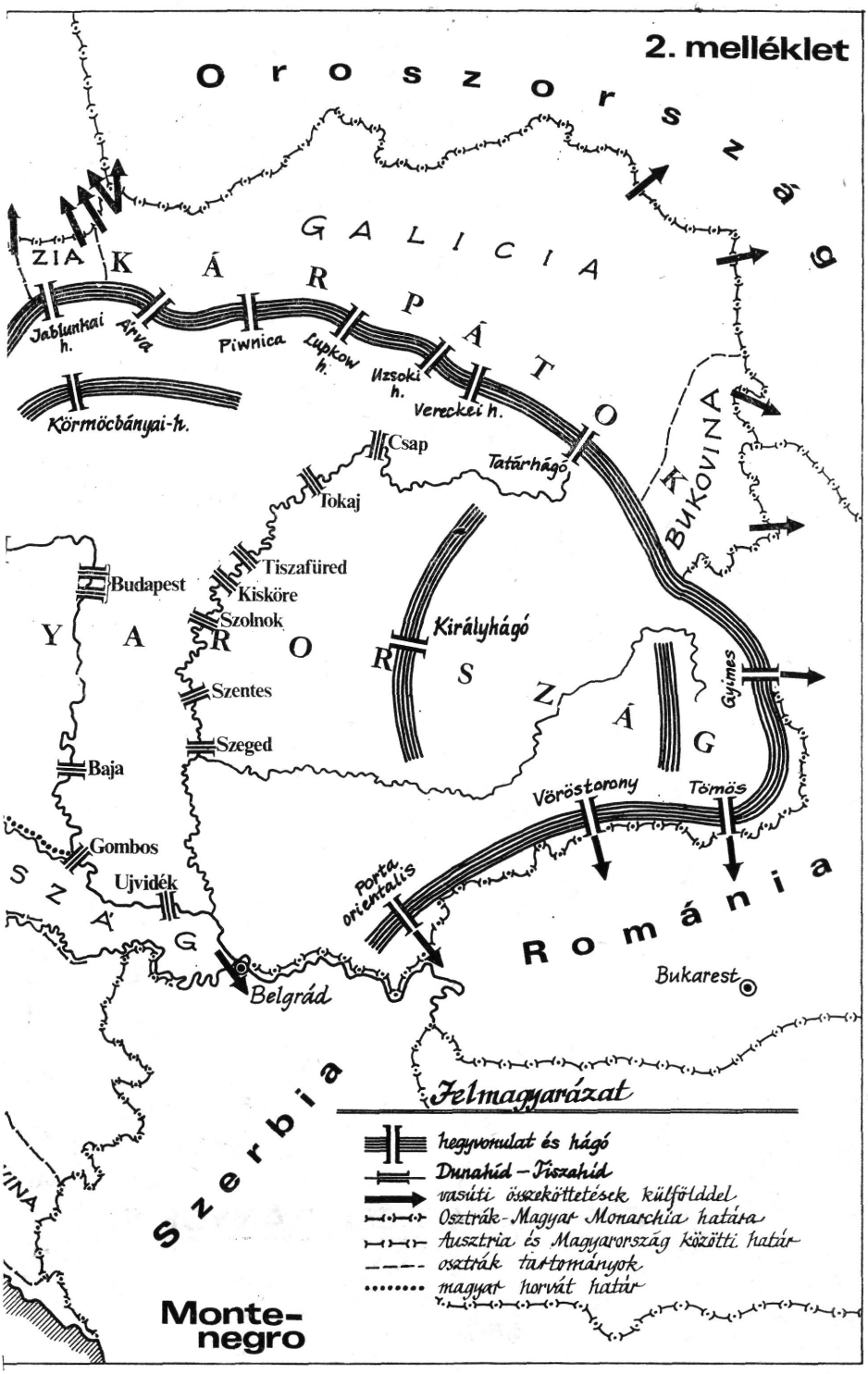
2. melléklet
Oroszország
GALICIA
ZIA
KÁRPÁTOK
Jablunkai h.
Árva
Piwnica
Lupkow h.
Uzsoki h.
Vereckei h.
Körmöcbányai-h.
Csap
Tatárhágó
Tokaj
BUKOVINA
Budapest
Tiszafüred
Kisköre
Szolnok
Királyhágó
Szentes
Szeged
Gyimes
Baja
Vöröstorony
Tömös
Gombos
Ujvidék
Porta orientalis
Belgrád
Románia
Bukarest
Szerbia
Montenegro
Felmagyarázat
hegyvonulat és hágó
Dunahíd – Tiszahíd
vasúti összeköttetések külföldel
Osztrák-Magyar Monarchia határa
Ausztria és Magyarország közötti határ
osztrák tartományok
magyar horvát határ

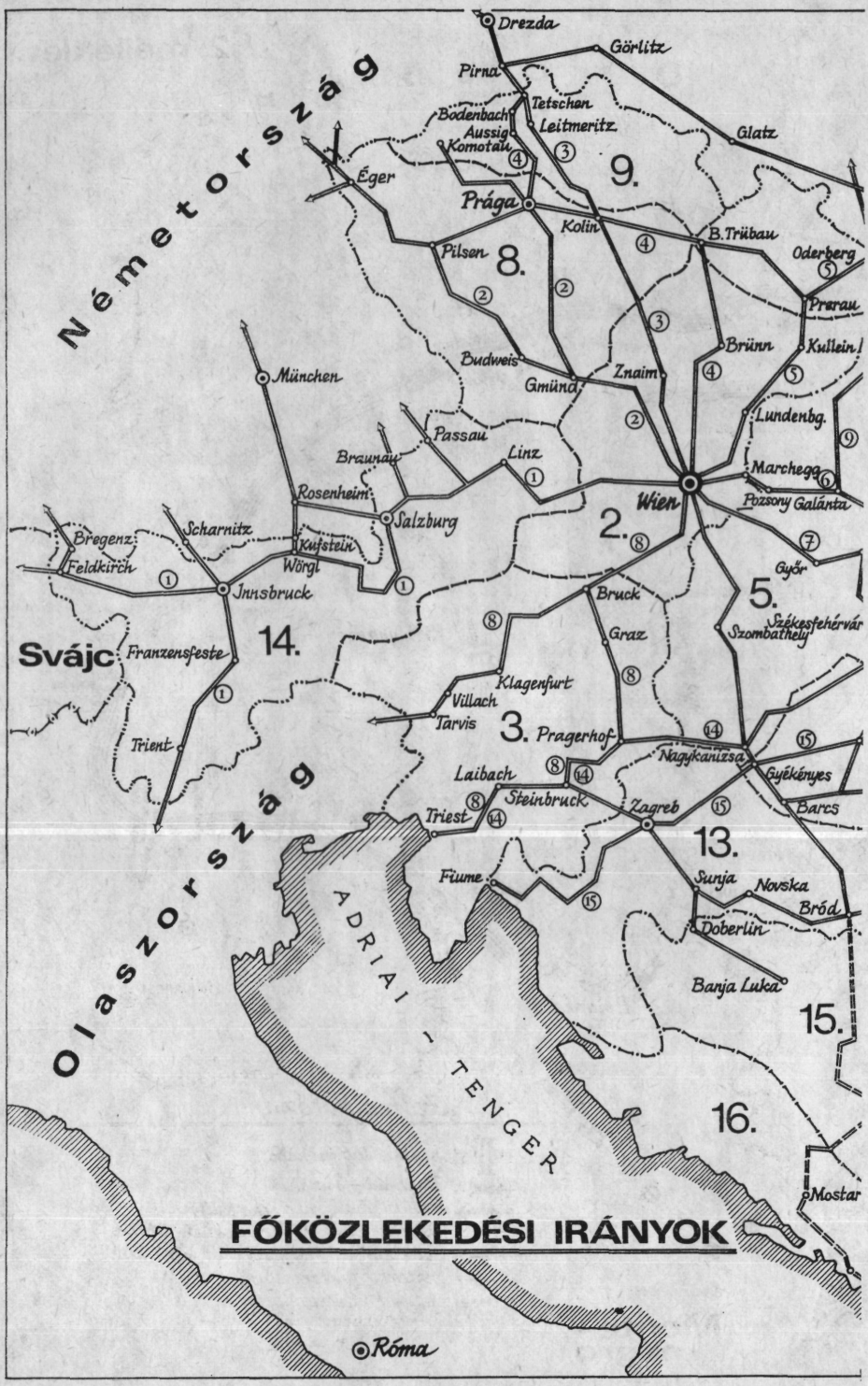
Németország
Olaszország
Svájc
ADRIAI - TENGER
Drezda
Görlitz
Pirna
Tetschen
Bodenbach
Aussig
Leitmeritz
Komotau
Glatz
Éger
9.
Prága
Kolin
B.Trübau
Pilsen
8.
Oderberg
Prerau
Brünn
Kullein
Budweis
Znaim
München
Gmünd
Lundenbg.
Passau
Braunau
Linz
Marchegg
Rosenheim
Wien
Pozsony
Galánta
Salzburg
2.
Bregenz
Scharnitz
Kufstein
Feldkirch
Wörgl
Győr
Innsbruck
Bruck
5.
Graz
Székesfehérvár
Szombathely
14.
Franzensfeste
Klagenfurt
Villach
Tarvis
3.
Pragerhof
Trient
Nagykanizsa
Laibach
Gyékényes
Steinbruck
Barcs
Triest
Zagreb
13.
Fiume
Sunja
Novska
Brőd
Doberlin
Banja Luka
15.
16.
Mostar
FŐKÖZLEKEDÉSI IRÁNYOK
Róma

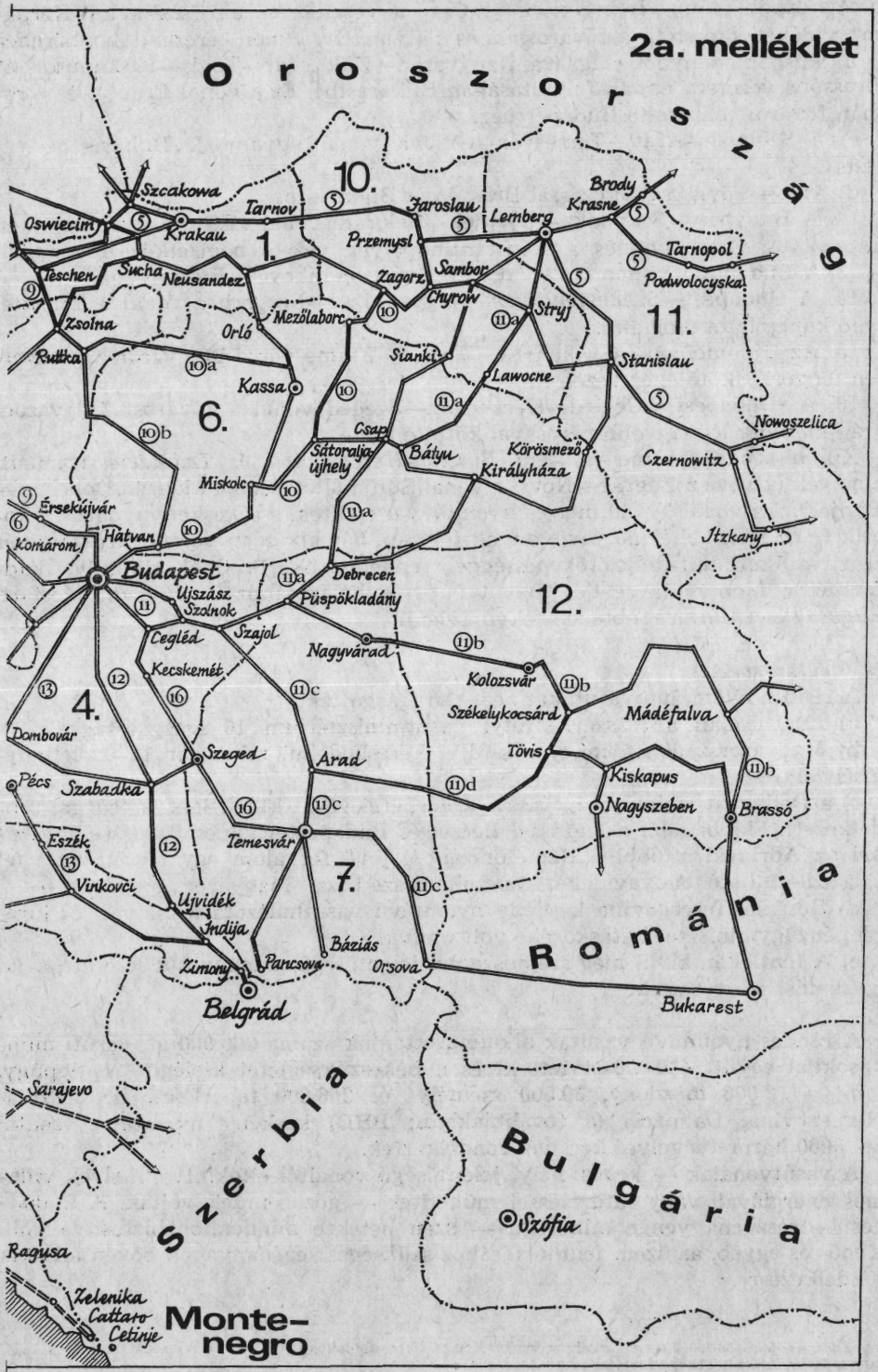
2a. melléklet
Oroszország
10.
1.
11.
6.
12.
4.
7.
Románia
Szerbia
Bulgária
Montenegro
Szczakowa
Oswiecim
Krakau
Tarnov
Jaroslau
Lemberg
Krasne
Brody
Tarnopol
Podwolocyska
Przemysl
Zagorz
Sambor
Chyrow
Stryj
Teschen
Sucha
Neusandez
Zsolna
Rudka
Orlő
Mezölaborc
Sianki
Lawocne
Stanislau
Kassa
Csap
Sátoraljaújhely
Bátyu
Körösmező
Királyháza
Nowoszelica
Czernowitz
Miskolc
Érsekújvár
Komárom
Hatvan
Budapest
Debrecen
Püspökladány
Ujszász
Szolnok
Cegléd
Szajol
Nagyvárad
Kecskemét
Kolozsvár
Székelykocsárd
Mádéfalva
Dombovár
Szeged
Arad
Tövis
Kiskapus
Nagyszeben
Brassó
Pécs
Szabadka
Temesvár
Eszék
Vinkovci
Ujvidék
Indija
Zimony
Pancsova
Báziás
Orsova
Belgrád
Bukarest
Itzkany
Sarajevo
Szófia
Ragusa
Zelenika
Cattaro
Cetinje

a) Püspökladány—Debrecenen át Csapra vezetett és az Északkeleti-Kárpátok vidékét kapcsolta a fővároshoz és Bátyun Lavocznen keresztül Lemberghez

b) Püspökladányból elágazva Nagyvárad—Kolozsvár—Tövis—Kiskapuson át Brassóba vezetett, onnan folytatásában Bukarestbe. Ez a vonal Erdélyt és a román fővárost kapcsolta Budapesthez.

c) a Szolnok—Arad—Temesvár—Orsova vonal ugyancsak Bukarestbe vezetett.

d) Arad—Tövis csatlakozással Brassón át Bukarestbe

12. A Budapest—Szabadka—Újvidék—Belgrád vonal viztosította az egyetlen kapcsolatot Szerbiával és a Konstantinápolyba vezető nemzetközi fővonallal.

13. A Budapest—Újdombóvár—Pécs—Eszék—Vinkovci—Indija vonal.

14. A Budapest—Székesfehérvár—Nagykanizsa—Pragerhof vonal a Triesttel való kapcsolatot szolgálta.

15. Az Újdombóvár—Gyékényes—Zágráb—Fiume vonal Magyarország egyetlen tengeri kikötőjéhez vezetett.

16. A (Budapest)—Cegléd—Kecskemét—Szeged vonal a fővárost Magyarország második legnagyobb városával kötötte össze.

Külön szükséges megemlíteni *Bosznia-Hercegovina és Dalmácia* vonalait, amelyek (kivéve a Zágráb—Novska vonal Sunja állomásából kiágazó Doberlin—Banja Luka vonalat) 760 mm-es nyomtávval épültek, s a keskenynyomtávú kocsik és az igen nehéz pályaviszonyok folytán, bár kiválóan voltak megépítve és igazítva, korlátolt teljesítőképességgel rendelkeztek. Brodból kiindulva kapcsolták a Monarchia rendes nyomtávú vasúthálózatához Szarajevót, Mostart, Ragusát és a Cattarói öbölben fekvő Zeleniket.

Vasútszervezet[6]

A rendes nyomtávú vasutakat békében igazgatták:

a) Ausztriában a császári-királyi vasútminisztérium 16 igazgatósággal,

b) Magyarországon a magyar királyi kereskedelmi miniszter 12 üzeletvezetőséggel;

c) a Délivasút, valamint a Kassa—Oderbergi vasút külön igazgatósággal rendelkezett. Előbbi több elágazással Bécset és Budapestet kapcsolta össze Trieszt-nél az Adriával, utóbbi a Németországból jövő forgalom egy részét vette fel és a sziléziai szénbányavidéket kapcsolta össze Észak-Magyarországgal.

d) Bosznia-Hercegovina keskeny nyomtávú vasúthálózata a császári és királyi pénzügyminiszter hatáskörébe volt utalva.

e) A fentieken kívül még számos helyi jelentőségű magánvasút létezett, saját igazgatási szervezettel.

A rendes nyomtávú vasutak alkalmazottainak száma 200 000-et, vasúti munkásokkal együtt 440 000-et tett ki és a békeszükségletet kielégítette, éppúgy, mint a 12 000 mozdony, 39 500 személy- és 266 000 teherkocsi is. Bosznia-Hercegovina, Dalmácia (a továbbiakban: BHD) keskeny nyomtávú vasutai kb. 8000 háromtengelyes kocsival rendelkeztek.

A vasútvonalak — kevés, helyi jelentőségű vonaltól eltekintve, melyek villamos energiával, vagy fatüzeléssel működtek — gőzüzeműek voltak. A szükséges — részben gyenge minőségű — szén hetekre mindenkor biztosítva volt. Kenő- és egyéb, az üzem fenntartásához szükséges segédanyagok bőven állottak rendelkezésre.

6 *Enders—Ratzenhofer—Höger:* Verkehrswesen im Kriege. (A továbbiakban: VK)New Haven, 1931. 11. o.; A vezérkar vasúti irodájának térképmásolatai a szerző birtokában.

A hadi szénkészlet — kiváló minőségben — teljes forgalmat alapul véve, 8 hétre volt biztosítva.

Ezzel a szervezettel és vonalhálózattal, személyzettel és gördülőanyaggal (mozdony és kocsi) lépett be a Monarchia 1914 július végén az első világháborúba.[7]

Előkészítés a háborúra. Általános politikai helyzet

A vasutak háború esetére való előkészítése mindenkor függvénye azon haditerveknek, melyeket a vezérkarok békében előkészítenek. A haditervek viszont a politikai helyzet függvényei.

A Monarchia szomszédai Németország, Svájc, Oroszország, Románia, Szerbia és Montenegro, valamint Olaszország voltak. Nyílt szövetségi viszony állott fenn Németországgal és Olaszországgal, titkos szövetség Romániával. Oroszországgal és Szerbiával a Monarchia a fokozódó ellentétek állapotában élt, ám a szövetséges Olaszország és Románia politikája is mind nyíltabban a Monarchia ellen irányult, amennyiben a Monarchia területe olaszok, illetve románok lakta részeinek elszakítására irányult.

Ebből a politikai összképből adódott, hogy a Monarchiának csak a németországi és svájci határa volt katonai szempontból érdektelen, a többieken katonai konflitkusokkal kellett számolnia. Ebből a helyzetből következett az a nem mindennapi körülmény, hogy a Monarchiának saját szövetségesével, Olaszországgal szemben is ki kellett dolgoznia egy haditervet (amit természetesen Olaszország is viszonzott a maga részéről); Románia mind bizonytalanabb magatartása is ellenrendszabályok előkészítésére kényszerítette.

Hadászati szempontból kívánatos lett volna a biztos ellenfelekkel és a bizonytalan barátból nyílt ellenféllé válható szomszédokkal szemben kedvező vasúti helyzetet biztosítani, gyors felvonulási és megfelelő kirakási lehetőségeket. Egy pillantás a vasúti térképekre azonban ennek lehetetlenségét mutatja, mert elhagyva az északnyugati határt, keletre haladva, majd délre fordulva mind gyérebb vasúti hálózatot találunk. A hálózat fejlődését vizsgálva azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy — különösen Oroszországgal szemben — az utolsó évtizedekben olyan költséges fejlesztésekre került sor, melyeket sem politikai, sem gazdasági érdekek nem indokoltak.

A katonai érdekek figyelembe vételét és adott esetben azok kikényszerítését az uralkodónak egy már 1872-ben kiadott legfelsőbb kézirata biztosította, melyet érdemes szó szerint idézni: „Figyelembe véve azt a nagy befolyást, melyet a vasúti hálózat a Monarchia védelmi képességére kifejt és arra a nagy befolyásra, melyet a vasútügy az utóbbi időben általában gyakorol, szükségét érzem annak, hogy a hadügyminiszter ösztönzésére újból elrendeljem, hogy a kereskedelmi minisztériumok minden döntésük előtt a hadügyminisztériummal egyetértésre jussanak minden olyan vasútügyben, mely bármily vonatkozásban is katonai érdekeket érint. Olyan esetben, midőn a hadügyminiszter követelményei nem lettek figyelembe véve és vele egyetértés elérhető nem volt, döntésem kikérésére hozzám előterjesztés teendő."

Történelmi tény, hogy az uralkodói döntés majdnem mindig a katonai érdekeket tartotta szem előtt.

A hadászati érdekek döntő figyelembe vételének példája a Miskolc—Przemyśl közötti, kettősvágányú vonal megépítése, valamint az Uzsoknál, Lavocznénál

7 ÖULK 86., 88. o.

A MONARCHIA HADERŐJÉNEK TERÜLETI ELOSZLÁSA

„B" min. csop.: 13. 15. 16. hadtest
„B" lépcső : 8. 9., 4. 7. hadtest
„A" lépcső : 1. 2. 3. 5. 6. 10. 11. 12. 14. hadtest

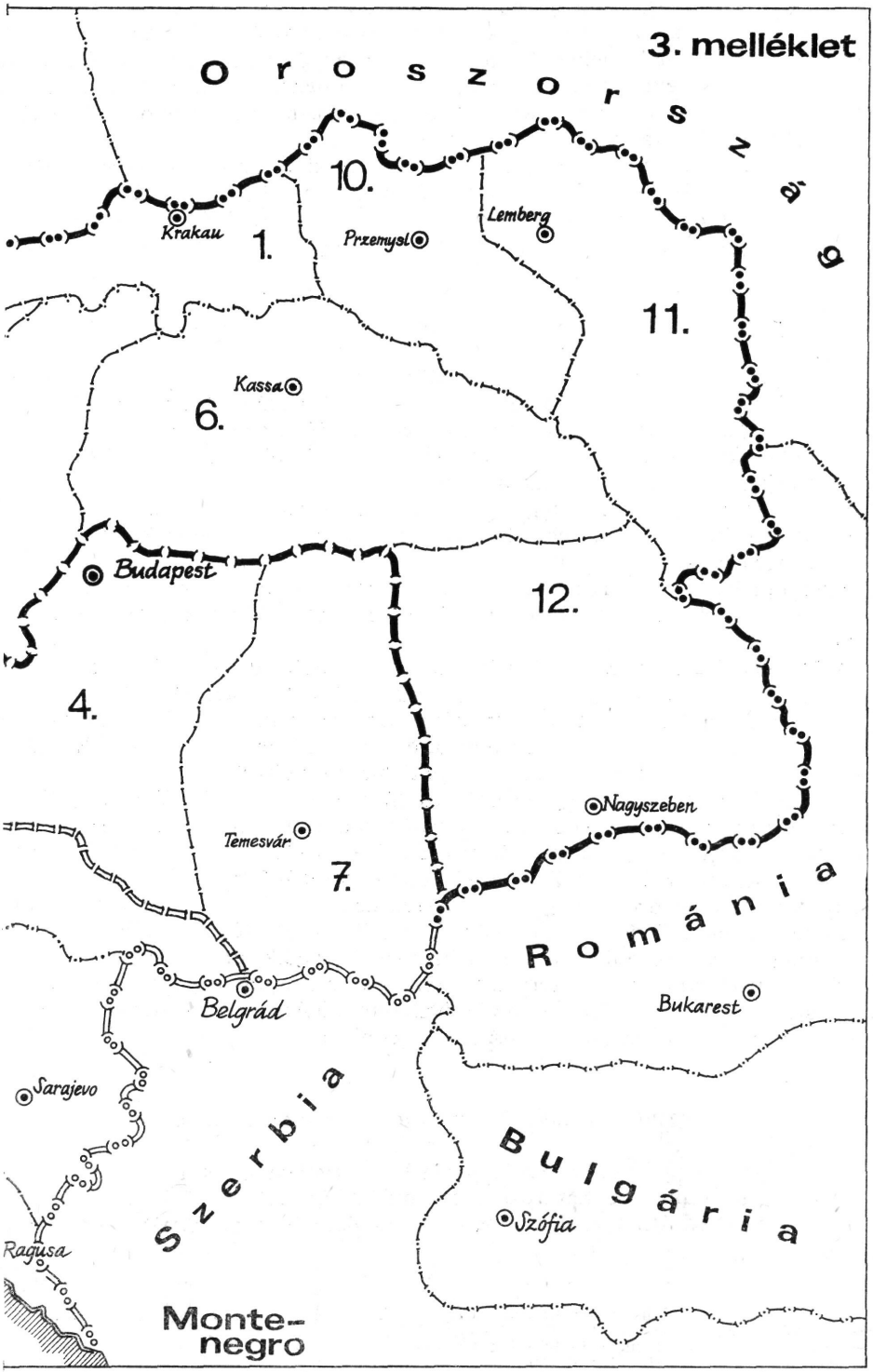
3. melléklet
Oroszország
10.
Krakau
1.
Przemysl
Lemberg
11.
Kassa
6.
Budapest
12.
4.
Nagyszeben
Temesvár
7.
Románia
Belgrád
Bukarest
Sarajevo
Szerbia
Bulgária
Szófia
Ragusa
Monte-
negro

és Kőrösmezőnél áthaladó kárpáti vasútvonalak száz tengely befogadóképességre építése, noha ezeken a polgári forgalom napi 4—5, Uzsoknál pedig mindössze 2—3 vonatpár közlekedését tette csak szükségessé, a Magyarország és Galícia közötti mérsékelt politikai és igen gyenge gazdasági kapcsolat folytán. A Budapest—Przemyśl vonal második vágánya gazdasági szempontból Miskolcig, legfeljebb Sátoraljaújhelyig volt csak indokolt.

Tisztán katonai megfontolások alapján épült ki nagy teljesítményű vonallá az Oswieczim—Spytkovice—Skavina—Krakkó vonal is, miután a már korábban megépített Oswieczim—Trzebina—Krakkó vonal kb. 60 km hosszban az orosz tüzérség, helyenként az orosz gyalogság tűzhatáskörletébe esett.[8]

Haditervek

A világháború előtt kialakult külpolitikai helyzet következtében a Monarchia hadvezetősége a következő haditerveket készítette elő:[9] a) Oroszország ellen; b) szövetségese, Olaszország ellen; c) Szerbia és Montenegro ellen, ha Oroszország beavatkozásával egyelőre nem kell számolni; d) vázlatos haditerve volt ugyancsak szövetségese, Románia ellen.

Az Oroszország és tőle függetlenül az Olaszország elleni haditerv úgy volt megalkotva, hogy a Monarchia hadseregének egy része egyidejűleg Szerbia és Montenegro ellen is felvonul.

Egyidejű háborúra Oroszország és Olaszország ellen a Monarchia vezérkara nem készített haditervet, mert ilyen fegyveres konfliktust kilátástalannak értékelt.

A Monarchia fegyveres erejének békebeli területi elhelyezését és a haditervekben való elosztását[10] a 3. sz. vázlat szemlélteti. (236—237. o.)

A Monarchia tizenhat békehadtestéből Oroszország, vagy Olaszország ellen felvonul az „A" lépcső és a „B" lépcső, összesen 13 hadtest, ugyanakkor Szerbia és Montenegro ellen a „B min" csoport három hadtesttel.

Abban az esetben, ha egy Szerbia és Montenegro elleni háborúban Oroszvagy Olaszország beavatkozása nem valószínű, avagy azzal csak eredményes hadműveletek után kell számolni, úgy Szerbia és Montenegro ellen felvonul a „B min" csoport mellett a „B" lépcső is, összesen tehát 7 hadtest.

Ha azonban az orosz vagy olasz beavatkozás a Szerbia elleni felvonulás, vagy már a hadműveletek alatt következne be, a „B" lépcső addig marad délen, amíg az „A" lépcső felvonulása be nem fejeződik, azaz csak azt követően kerül a főhadszíntérre. Ez természetesen azt jelentette, hogy a „B" lépcső 4 hadteste a főhadszíntér kezdeti hadműveleteinél hiányzik, ami súlyos következményeknek lett kútforrása az oroszokkal szemben.

A vasúti hálózat a konkrét haditervek szempontjából

Hadászati szempontból három tényezőt kell figyelembe venni.

a) A haditerv által meghatározott felvonulási körletet;

b) a terület vasúthálózatát a kirakási lehetőségek szempontjából, azaz hogy

8 Feldmarschall *Conrad:* Aus meiner Dienstzeit. Band I—IV. (A továbbiakban: *Conrad*) Wien—München, 1922 Band III. 754—760., 775—780. o.

9 Uo., valamint A világháború: 1914—1918. I. k. 89—93. o.

10 A világháború, 1914—1918. I.k. 89—93. o.

rendelkezésre állanak-e elég sűrű és megfelelő teljesítőképességű vonalak és kirakásra alkalmas állomások;

c) a hátországból a felvonulási körletbe vezető vasútvonalak számát és teljesítőképességét.

Az 1. számú mellékletből kitetszően szembeszökő, hogy a vasúthálózat a Németországgal szomszédos Észak-Csehországban a legsűrűbb és, bár kisebb mértékben, de elég sűrű az osztrák—német határ további szakaszain is. E ténynek azonban nem volt jelentősége hadászati vonatkozásban, mint ahogy Németország ellen 1914-ben mint már évtizedekre visszamenően nem készült haditerv.

Más a helyzet az oroszországi haditervnél (4. sz. melléklet, 244—245. o.) A kirakókörzet északi határa Kolomea—Podhajce—Krasne—Zolkiew—Rawaruska—Rozwadow volt. E vonal mögött a kirakáshoz elég vasútállomás állott rendelkezésre, már békében kiépített, megfelelően hosszú rakodókkal. A kirakókörzetbe vezető vasútvonalak vonatkozásában már nem volt a helyzet ennyire kedvező, részben mert a kirakókörzetet tápláló legnagyobb teljesítményű vasútvonal, a Krakkó—Lemberg vonal, Krakkónál és annak közelében az orosz könnyűtüzérség, helyenként a gyalogság tűzhatáskörletén belül feküdt, részben pedig mert a Teschen—Zaybusch—Neusandez—Jaslo vonal alig volt képes felvenni a Kárpátokon át szállított szállítmányokat. A többi tápláló vonal közül nagy teljesítményű csupán a Miskolc—Mezőlaborc—Chyrow vonal volt, mely azonban Mezőlaborc és Zagorz között már nehéz hegyipályának minősült.

A Siankin, Volócon, Kőrösmezőn át vezető vonalak kis teljesítményűek voltak és nem feleltek meg a kirakókörzet nagyobb befogadóképességének. Megállapítható ugyanakkor, hogy a Kárpátokon át vezető vasútvonalak békében nem voltak kellően kihasználva, kiváltképpen a Miskolc—Chyrow vonal, melyen csak hadászati okokból építették ki a második vágányt.

A Szerbia elleni felvonulásnál a Száváig terjedő kirakókörzet Brodtól Indijáig megfelelő kirakólehetőségekkel rendelkezett. A táplálóvonalak teljesítőképessége is megfelelő volt, ám a Bosznia és Szerbia közötti határvonal mögötti felvonulás már csak nagy nehézségek közepette volt végrehajtható. Egyrészt a Brodból kiinduló egyetlen keskenyvágányú táplálóvonal csekély teljesítőképessége miatt, másrészt, mert a kirakókörletbe csupán Visegradnál vezetett egy vasútvonal, egyébként a felvonulási körlettől 60—120 km távolságra voltak a kirakóállomások. (1. és 4. számú melléklet, 226—227., 244—245. o.)

Az Olaszország elleni felvonulásnál (6. számú melléklet, 254. o.) figyelemre méltó, hogy nagy befogadóképességű kirakókörzet csak Trieszt, Görz és Villach körzetében volt kialakítható, ahová nagy teljesítményű táplálóvonalak is vezettek. Tirolba vezetett ugyan egy nagy teljesítményű vasútvonal, de kirakóállomások csak egymástól nagy távolságra voltak (Franzensfeste, Bozen és Trient.)

A háborús előkészítés szervezete és feladatai békében

A vasúti hálózat igénybevételét katonai célokra békében a hadügyminisztérium és a vezérkar közös 5 EB (Eisenbahnbüro) osztálya végezte, melynek 27 vasútvonal-parancsnokság volt alárendelve.[11]

Az 5 EB osztály Bécsben székelt, 1914-ben 14 vezérkari végzettségű és 24 katonai vasúti szolgálatban kiképzett tisztből, a vasúti és távíró ezred 1—1 tisztjéből, néhány hadbiztosból és katonai műszaki tisztviselőből állott. Ez a szerv tartotta a kapcsolatot az osztrák vasútügyi minisztériummal és a magyar

11 ÖULK Ergänzungsheft 9.

kereskedelmi minisztériumnak államhűség szempontjából megbízható, nagyon jól felkészült tisztviselőivel.

A 27 vasútvonal-parancsnokságból 14 az osztrák igazgatóságokkal, 12 a magyar vasúti üzletvezetőségekkel, 1 pedig a BHD keskenyvágányú vonalait üzemeltető igazgatóságával tartott kapcsolatot.

A vasútvonal-parancsnokságok az 5 EB osztályon keresztül a vezérkar főnökének voltak alárendelve. (A vasútvonal-parancsnokságok székhelyei: Bécs [öt], Budapest [kettő], továbbá Innsbruck, Kolozsvár, Trieszt, Prága, Linz, Miskolc, Villach, Szombathely, Lemberg, Szabadka, Pécs, Temesvár, Pilsen, Arad, Zágráb, Stanislau, Szeged, Debrecen, Krakkó és Szarajevo.)

Az 5 EB osztály békefeladatai:[12]

1. a saját és szomszéd államok vasútvonalainak és azok teljesítőképességének folyamatos nyilvántartása, beleértve a változások által előidézett harcászati és hadászati befolyásokat;
2. javaslattétel a számba jöhető ellenfelek vasútjainak és a saját vasútvonalak rombolására, a rombolásra kijelölt, illetve előkészített műtárgyak nyilvántartása, előkészületek megtétele a helyreállításukra, végrehajtásuk esetén az adott hadműveleti helyzetre gyakorolt befolyásuk;
3. azon törvények és rendeletek nyilvántartása, melyek a vasutak forgalmát általánosságban, továbbá az egyes vasútvonalak forgalmát, üzemeltetését közvetlenül szabályozzák;
4. katonai szállítmányokkal kapcsolatos rendeletek és szabályzatok előkészítése, megtárgyalása és kiadása;
5. javaslattétel újításokra, melyek a vasútvonalak teljesítőképességét fokozzák;
6. új vonalak építésénél a katonai érdekek képviselete;
7. az 5 EB és a vasútvonal-parancsnokságok békés és háborús viszonyok között szükséges tisztjeinek kiképzése.
8. A vasúti főhatóságokkal egyetértésben az 5 EB feladata volt még
   a) megállapítani, mily mértékben vehetők igénybe a békemenetrendben szereplő vonatok katonai személyek és áruk szállítására, azaz milyen a békében közlekedő vonatok kihasználtsága és hány katonai személy, ló, illetve mennyi felszerelés és áru szállítására használhatók;
   b) a polgári szükségletek kielégítését szolgáló vonatok mellett hány és milyen vonat állítható be a békemenetrendbe kizárólag katonai szállítási célokra, továbbá
   c) az egyes pályaszakaszok vasútforgalmi és műszaki helyzetének vizsgálata alapján a hadimenetrend megállapítása.

   E munkánál figyelembe kellett venni: a vasúti pálya felépítményét, a vasúti állomások egymáshoz való távolságát és berendezését.

   A felépítménynél döntő fontosságú volt a sínek minéműsége, azaz hogy milyen súlyú mozdonyok közlekedését tették lehetővé, továbbá, hogy a felépítmény lejtési és kanyarviszonyai az 500, vagy 250 tonna súlyú katonai szerelvények vontatásához milyen súlyú és vonóerejű mozdony, vagy mozdonyok igénybevételét tették lehetővé, illetve szükségessé.

   Gyengébb pályákon csak kisebb tengelynyomású mozdonyok közlekedhettek, melyek vonóereje is kisebb volt.

   A meglevő mozdonyok elbírálása fenti szempontokból rendkívül fon-

12 Kriegsschule, 40—42. o.

tos volt, mert ez határozta meg, hogy az egyes pályaszakaszokon mely mozdonysorozatok közlekedhettek.

Ezt követte az egyes vasútvonalak maximális katonai igénybevehetőségének megállapítasa, azaz, hogy egyvágányú pályán a vonatkeresztezésre alkalmas állomások milyen távolságra vannak egymástól és hogy ezek az állomások 500 vagy 250 m hosszúak-e (tehát 100 tengelyes, 50 tengelyes, avagy csak annál kisebb vonatok keresztezésére alkalmasak-e).

E munka során állapították meg, hogy háborús tömegszállítások esetén adott vonalszakaszon hány és hány kocsiból álló katonavonat közlekedhet 24 óra alatt. Ez a szám — a hadimenetrend elméleti teljesítőképességének mutatószáma — különösen fontos volt az egyvágányú pályáknál a kétirányú, tehát zavartalan, keresztezéses forgalom esetében, tekintet nélkül esetleges forgalmi akadályokra, be- és kirakásokra stb.

A számítások alapját tehát az adott vonal két egymástól időben legtávolabbi állomása, valamint az állomások — keresztezések célját szolgáló — sínpárjainak hossza képezte.

Tekintettel arra, hogy a vasúti teherkocsik csak igen kis számban voltak légfékkel felszerelve, a katonavonatok átlagos sebességét a pályaviszonyoktól függően (emelkedések, kanyarviszonyok stb.) 20—30 kmben kellett alapul venni. Egyvágányú pályák esetében tehát a legnagyobb kitérőállomások távközétől, a menetidőtől, helyesebben annak kétszeresétől, továbbá egy tízperces biztonsági időtényező hozzászámításától függött a naponta közlekedhető katonavonatok száma. Az így kapott elméleti eredményt („A") az alábbi képlettel számították ki: *egyvágányú pályánál:* A (napi vonatpár) $= \frac{Ü}{2s/v + 0{,}1}$ ahol Ü = napi üzemórák száma, s = legnagyobb állomásközök és v = vonatsebesség (km/óra). *Kétvágányú pályánál:* $A = \frac{Ü \cdot v}{s}$ a napi vonatpárok száma, illetőleg az az időtartam, mely az egymást követő vonatok közt betartandó volt. (Az így kiszámított elméleti teljesítőképességet tünteti fel az 1. számú melléklet.)

A katonai célokra gyakorlatilag felhasználható vonatok számát azonban jóval kisebbre vették, mert postavonatok céljára is igénybe vettek egy-két vonatpárt, szükségleti vonatként pedig (biztonsági okokból, előre nem látható szállítási szükségletekre) 15—20%-ot. Ha tehát egy vonal elméleti teljesítőképességét 24/100 azaz 24 száztengelyes, azaz 50 tehervagonos teljesítményben állapították meg, akkor gyakorlatilag levontak még egy-két postavonatpárt és kb. 5 szükségleti vonatot, azaz maradt tisztán katonai szállítási célra 24—5, azaz 19 száztengelyes vonat.

Ezek a menetrendek alacsony alapsebességgel, minden katonavonatra egységes menet- és várakozási idővel készültek, figyelembe véve azt az esetet is, hogy a szóban forgó vonalon a hadiforgalom a békeforgalmat lényegesen felülmúlja és ezért háború esetén személyzeti, mozdony- és mozdonyvezetői kiegészítésre szorul, és hogy a személyzet esetenként idegen pályán kénytelen szolgálatot teljesíteni, igen rossz idő, vihar, zivatar, zápor stb. esetén is.

E meggondolások eredménye volt, hogy az utazósebesség (menetidő, állomási tartózkodás, vasútműszaki kezelési idő [víz-, szénvétel, mozdonycsere, valamint az étkezésekre megállapított idő] összege) egyvágányú pályákon csak kb. 11 km-t, kettősvágányú pályákon 15 km-t tett

ki óránként. Ebből adódtak a rendkívül hosszú menetidők pl. Déltirolból Czernovitzba 5 nap.

(Emlékeztetőül: kézifékes kocsiknál az engedélyezett legnagyobb sebesség 45 km volt. Alapsebesség: két állomás közötti átlagsebesség; utazósebesség: az egy meghatározott pálya befutásához szükséges idő.)

1914-ben 313 vasútvonalra volt kész a hadimenetrend, 31 200 km pályahosszra és 3846 vasútállomásra. Ezeknek a hadimenetrendeknek a többsége az egyes vasútvonalak 1904. évi állapota alapján készült és a lehető legnagyobb biztonság elérése érdekében részben már elavult, részben túlzó vasútforgalmi biztonsági tényezők alapján készült.[13]

Az eddig előadottak alapján megállapított napi teljesítmények azonban biztonsági szempontból még mindig nem elégítették ki a felvonulást tervező és a végrehajtásért felelős 5 EB vezetőjét és munkatársait.

Tartva attól, hogy egyes felvonulási vonalakon a felvonulás első napjaiban a megfelelő számú és rendű mozdony még nem áll rendelkezésre, és a hadimenetrendben engedélyezett teljesítmény nem lesz elérhető, a naponként indítható és közlekedhető katonavonatok számát tovább csökkentették úgy, hogy a felvonulás egyes napjain csak a 6. sz. mellékleten látható mértékben vették igénybe az ötödik szállítási napra tervezett maximális teljesítményt.[14]

Érdemes a táblázatban foglalt adatokat megvizsgálni a következő kiegészítéssel:

Általános mozgósítás: 1914. július 31.

Első mozgósítási nap: augusztus 4.

Első felvonulási nap: augusztus 6.

Nem tekintve július 31-ét és augusztus 1-ét, a személyzet- és mozdonykiegészítésre rendelkezésre állott augusztus 2., 3., 4. és 5., azaz négy nap.

Ennyi idő alatt még a tiroli, a fiumei vagy az erdélyi nehéz mozdonyok is a Kárpátokhoz érhettek volna, ahol szükség volt rájuk, a Bécs—Krakkó—Lemberg vonalon pedig a békeforgalom nagyobb volt, mint a hadiforgalom. Ezért itt személyzet- és mozdonykiegészítés nem lehetett szükséges. Ilyenformán az 1914. augusztus 6-án meginduló felvonulási szállításoknál a lehetséges 140 száztengelyes vonat helyett 1914. augusztus 6-án 44, 7-én 60, 8-án 74, 9-én 104 és csak augusztus 10-én 140 száztengelyes vonatot indítani valóban indokolatlan volt.

Ugyanezen alapelvet követve a déli felvonulásnál a helyzet a következő volt: a lehetséges 112 (száztengelyes) vonat helyett: 1914. július 30-án 34, 31-én 45, augusztus 1-én 56, 2-án 78 vonatot indítottak és csak 3-án 112-t.

Mint intő példa álljon itt a Bécs—Krakkó—Lemberg vasútvonal 60/100 tengelyes elméleti, 48/100 tengelyes hadimenetrendi és 40/100 tengelyes vezérkari felfogás szerinti teljesítőképessége. Az általános mozgósítás kihirdetése után az öt nappal későbbi első felvonulási napra 13 száztengelyes vonat indítása, illetve forgalma volt előkészítve! Egy kétvágányú vonalon, melyen békében Bécs és Oswieczim között egy irányban napi átlagban legalább 55 megrakott száztengelyes tehervonat, valamint 20 gyors- és személyvonat közlekedett! Itt aligha lehetett szükség személyzeti- és mozdonykiegészítésre!

13 Kriegsschule, 12—38. o.
14 ÖULK 15. o.

A mozgósítási és felvonulási szállítások előkészítése

A katonai vasúti szolgálat tehát felöleli az összes teendőket, melyek a békében biztosítják a szükséges vasúti szállításokat, előkészítik a háború esetére előre megtervezhető szállításokat és felkészülnek az ezen túlmenő szállítási követelmények végrehajtására is. (A hátországban időlegesen, vagy véglegesen visszamaradó katonai alakulatok szállítási szükségletei, továbbá a háborús polgári személy- és áruszállítás, hadiipari stb. szállítások megtervezése.)

A leglényegesebb és legidőtrablóbb feladat a haditerveknek megfelelő vasúti felvonulás előkészítése volt. Ennek alapjai voltak:

a) A vezérkar főnöke által jóváhagyott haditerv, mely az egyes hadosztályok, hadtestek és hadseregek, valamint a hadsereg-főparancsnokságnak közvetlenül alárendelt alakulatok felvonulási körleteit jelölte meg. A haditerv megadta az egyes zászlóaljak, lovasszázadok, ütegek, lőszeroszlopok stb. felvonulási helyét, ahová, vagy amelynek közelébe azok a vasúttal elszállítandók.

b) A vasúttal elszállítandó alakulatok mozgósítási állomása és a mozgósítás befejezésének, azaz a hadiállomány elérésének időpontja.

c) A mozgósítás első napjain a békemenetrend, majd néhány nap múlva a békében elkészített hadimenetrend; ennek teljesítőképessége adta meg a naponta indítható katonavonatok számát.

A vezérkar hadműveleti osztálya minden év őszén átadta a vezérkar 5 EB osztályának a vezérkar főnöke által jóváhagyott haditerveket (orosz, olasz, szerb és montenegrói vonatkozásban) valamint olasz csapatok átszállítási tervét Tirolon és Karintián keresztül, Salzburgon át Németországba (onnan Elzászba).

A hadügyminisztérium mozgósítási osztálya ugyanakkor közölte a mozgósítási hadrendet és az abban szereplő alakulatok mozgósítási állomásait és azt az időpontot, melyben az illető alakulat az elszállításra kész állapotot eléri.

A mozgósítandó alakulatok ugyanakkor közlik a vasútvonal-parancsnokságokkal személy-, ló- és anyagszállításaik helyét, mértékét és idejét, melyek ahhoz szükségesek, hogy mozgósításukat időben befejezhessék. Ide tartozott a mozgósítási állomásoktól ideiglenesen — gyakorló- és lőterekre — kihelyezett csapatrészeknek a mozgósítási állomásra való visszaszállítása is.

Össze kellett állítani többek között a bevonulási vonatokat is. A békeidőben közlekedő személyszállító vonatok ugyanis képtelenek felvenni a mozgósítási hirdetmények következtében bevonulók tömegét. Ezért a békében kizárólag katonai célokra fenntartott vonatokból a főbb bevonulási központok felé bevonulási vonatok indítását készítették elő. E vonatok menetrendjét a mozgósítással egyidejűleg kellett kihirdetni.

A felvonulás alatt a kis forgalmat lebonyolító vonalakról a békeforgalomnál nagyobb forgalmú vonalakra irányítják az ott alkalmazható mozdonyokat, esetleg több mozdony összekapcsolásával, úgynevezett mozdonyvonatokként.[15]

Az eddig említett mozgósítási és bevonulási vonatoktól függetlenül készítették elő a felvonulási vonatokat.

Ezek feladata volt

a) A mozgósítási állomásoktól tartósan távoli helyőrségekben elhelyezett alakulatoknak a mozgósítási állomásra szállítása.

15 *Ratzenhofer:* Das Kriegseisenbahnwesen. Konkrete Kriegsvorsorgen. Militärwissenschaftlichen und technischen Mitteilungen (a továbbiakban: Ratzenhofer MWM 1928.), Heft 1/2. 149—159. o.

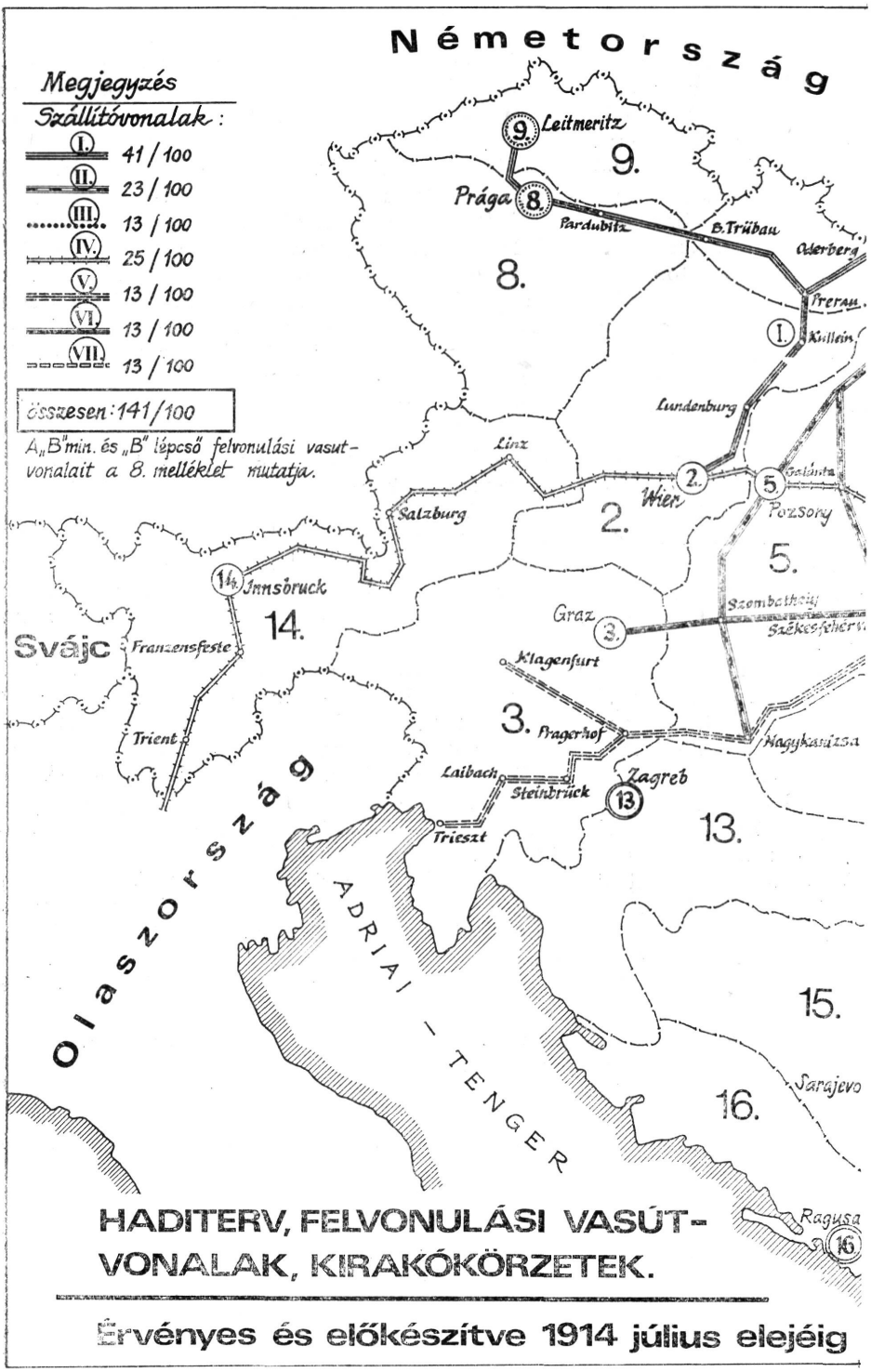

HADITERV, FELVONULÁSI VASÚTVONALAK, KIRAKÓKÖRZETEK.

Érvényes és előkészítve 1914 július elejéig

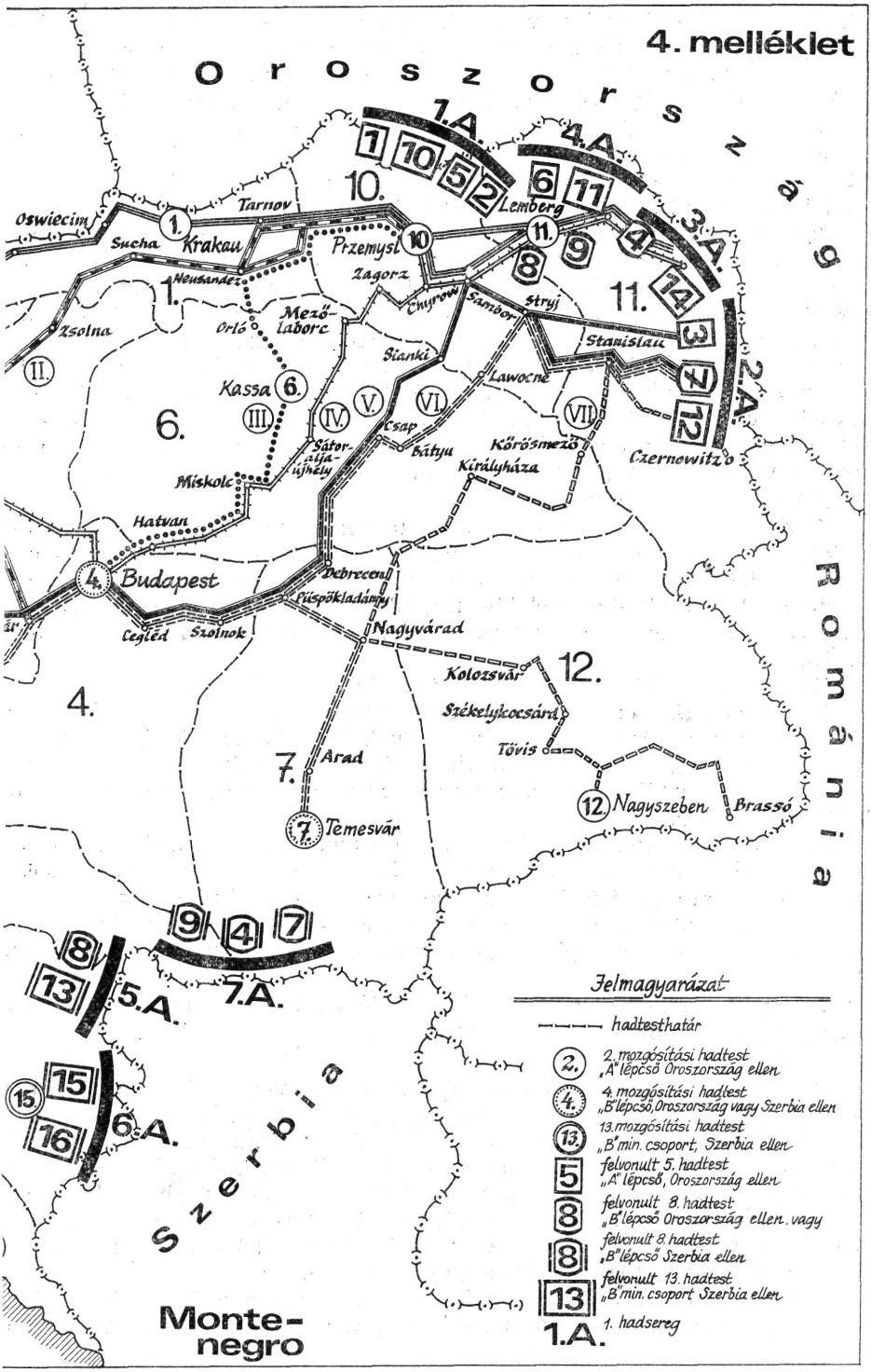
4. melléklet
Oroszország
Románia
Szerbia
Monte-negro
1.A.
4.A.
3.A.
2.A.
5.A.
7.A.
6.A.
Oswiecim
Tarnov
Sucha
Krakau
Przemysl
Lemberg
Neusandez
Zagorz
Chyrow
Sambor
Stryj
Zsolna
Orló
Mező-labore
Sianki
Stanislau
Kassa
Lawocne
Csap
Bátyu
Kőrösmező
Czernowitz
Miskolc
Sátor-alja-újhely
Királyháza
Hatvan
Budapest
Debrecen
Püspökladány
Nagyvárad
Cegléd
Szolnok
Kolozsvár
Székelykocsárd
Tövis
Arad
Temesvár
Nagyszeben
Brassó
Jelmagyarázat
hadtesthatár
2. mozgósítási hadtest „A" lépcső Oroszország ellen
4. mozgósítási hadtest „B" lépcső, Oroszország vagy Szerbia ellen
13. mozgósítási hadtest „B" min. csoport, Szerbia ellen
felvonult 5. hadtest „A" lépcső, Oroszország ellen
felvonult 8. hadtest „B" lépcső Oroszország ellen. vagy
felvonult 8. hadtest „B" lépcső Szerbia ellen
felvonult 13. hadtest „B" min. csoport Szerbia ellen
1. hadsereg

Békében a császári és királyi (k.u.k.) gyalogezredek és önálló zászlóaljak, valamint lovasezredek részben, vagy teljes egészükben területen kívül voltak elhelyezve, azaz távol attól a helyőrségtől, melynek környékéről ember- és ló-kiegészítésüket kapták. Ezeket az alakulatokat — kevés kivételtől eltekintve — a mozgósítás első napjaiban a mozgósítási állomásokra kellett szállítani, ahol a hadiállomány felvételére szükséges ember-, ló- és anyagpótlást megkapták.

Eme szállítások nagyságáról a 7. számú melléklet ad képet. (258. o.)

A táblázatból kitűnik, hogy a 622 alakulatból csak egyharmadának egyezik békeállomáshelye a mozgósítási állomásával, 198 más helyőrségben van, de még saját hadteste körletén belül, 141 azonban más hadtest területén állomásozik. A k.u.k. 80. gyalogezred I. és III. zászlóalja például békében Lembergben, II. zászlóalja Zloczowban, IV. zászlóalja a hercegovinai Nevesinjében volt elhelyezve. Az ezred kiegészítését Zloczow környékéről kapta. Mozgósítás esetén az I. és III. zászlóaljat békeállománnyal Zloczowra szállították, ahol a II. zászlóaljjal együtt hadiállományra egészítették ki. A Nevesinje-i zászlóalj pedig, melynek mozgósítási és felvonulási helyéül Bosznia-Hercegovinát határozták meg, a hadiállományra való kiegészítést vasúton kapta Zloczowból Brod-ba, ahonnan az a keskenyvágányú vasúton jutott el Mostarba. Onnan háromnapos gyalogmenettel érte el Nevesinjét.[16]

b) A riadóalakulatok szállítása. Ide tartoztak a határ biztosítására kijelölt riadóalakulatok parancsnokságai és csapatai béke-, vagy felemelt állománnyal, továbbá lovassági szállítmányok (ugyancsak béke-, vagy felemelt létszámmal) a lovasfelderítés mielőbbi megindulása és egyben a felvonulási körletek biztosítása érdekében a vezérkar hadműveleti osztályának követelményei alapján.

c) Kiegészítő szállítások a BHD területén elhelyezett alakulatokhoz.

A békében a BHD területén tartósan elhelyezett csapatok mozgósítási helye azonos volt békehelyőrségükkel, viszont a hadiállományhoz szükséges ember, ló és felszerelés kiegészítését a Monarchia különböző helyőrségeiben elhelyezett anyaezredüktől kapták. Anyaezred alatt az az ezred értendő, amelytől BHD-ba ki lettek különítve.

Ezek a kiegészítő szállítmányok rendesen a mozgósítás harmadik napján indultak el békemenetrendben, a már békében kizárólag katonai szállításokra fenntartott vonatokon. Később a hadimenetrendbe iktatták be őket.

Első céljuk Brod volt, ahová naponta csak annyi vonat futhatott be, amennyinek átrakása a kesekenyvágányú vasútra és továbbirányítására lehetséges volt.

E csapatok jelenlétére BHD-ban határvédelmi, belbiztonsági és felvonulási szempontból okvetlenül szükség volt.

d) Postavonatok közlekedtetése.

A hadimenetrendekben biztosított vonatokból a kétvágányú pályákon rendesen kettő, egyvágányú pályákon egy vonat postavonatként közlekedett. Feladatuk a posta továbbítása volt, valamint igen kis létszámú katonai egységek és egyenként utazó katonai és polgári egyének szállítása. Utóbbiak a mozgósítás első napjaiban csak a katonai vasúti hatóságok és külön meghatalmazott politikai hatóságok által kiállított igazolvánnyal vehették igénybe e vonatokat, melyek menetrendjét békében előkészített hirdetmények útján ismertették.

e) Ellátási vonatok (Approvisionszüge) biztosítása.

Az úgynevezett fakultatív, feltételes vonatok részben a felvonult csapatok élelmezési szükségleteit szállították, másrészt az erődöket és egyéb katonai in-

16 ÖULK Ergänzungsheft 9.

tézményeket látták el lőszerrel és élelemmel, illetve az erődök megerősítéséhez és újak építéséhez végeztek szállításokat, végül egyéb katonai intézmények anyagi szükségleteinek kielégítését szolgálták. E célra Krakkó, Przemyśl, Lemberg rendeltetéssel egy kettősvágányú vonalon napi 4—5 vonat, az egyvágányú vonalakon 1—1 vonat volt fenntartva.

f) Az olasz csapatok átszállítása Tirolon.

Az osztrák—magyar, német és olasz vezérkar megállapodása alapján két olasz lovashadosztálynak és három olasz hadtestnek kellett volna Tirolon és Karintián át a franciák ellen felvonult német erők balszárnyára, Elzászba jutnia.

Ezen erők szállító vonalai Ausztrián keresztül a következők voltak:

I. Ala—Innsbruck—Kufstein

II. Ponteba—Tarvis—Villach—Schwarzach—Salzburg

III. Cormons—Cervignano—Görz—Asling—Klagenfurt—S. Michael—Selstal—Linz, onnan Simbach, illetve Passau.

Az I. vonalra volt utalva: a 2. olasz lovashadosztály, a fél V. hadtest és a XI. hadtest.

A II-es vonalra volt utalva: az 1. olasz lovashadosztály, a fél V. hadtest, a VII., vagy VIII. hadtest.

A III. vonalra volt utalva: a VIII., vagy a VII. hadtest.

A megállapodás szerint az olasz alakulatok mozgósítását a német mozgósítással azonos időpontban kellett volna elrendelni és a lovashadosztályok éleinek az ötödik mozgósítási napon kellett volna a kirakókörzetbe, Strassburgba érkezniük, a végeknek a tizedik mozgósítási napon.

A hadtestek éleinek a tizenötödik mozgósítási napon kellett volna beérkezniük és kb. a huszonharmadik mozgósítási napon a hadműveleti készséget elérniük.

Az olasz vezérkar az egyes olasz szállítmányok tervezett beérkezését Ala, Tarvis, Cormons, Cervignano állomásokra pontosan közölte és az osztrák—magyar vezérkar teljes részletességgel dolgozta ki — a saját erők szállításához hasonlóan — az átszállítást.

Az olasz erők étkeztetéséről, egészségügyi ellátásáról az osztrák—magyar vezérkarnak kellett volna gondoskodnia.

A német vezérkar az olasz erőknek a német határállomásokra érkezéséről pontos adatokat kapott.

Az olasz erők átszállítását oly módon tervezték, hogy a saját felvonulás végrehajtását nem befolyásolta volna, bár az erős osztrák hegyimozdonyok egy részét lefoglalta.[17]

g) *A tulajdonképpeni felvonulási tömegszállítások lebonyolítása,* melyek célja a hadsereg zömének a mozgósítási állomásokról a vezérkar főnöke által meghatározott szállítási sorrendben a felvonulási körzetekbe szállítása volt.

Az eddig tárgyalt szállítási szükségleteket az 5 EB-nek a következő év március 1-ig kellett kidolgoznia, ezután április 1-ig a vasútvonal-parancsnokságok dolgozták ki a vasút-igazgatóságok és üzletvezetőségek megfelelő közegeivel a vasútforgalmi és műszaki részleteket minden vasúti szolgálati hely részére. Minden év április 1-én az új mozgósítási és felvonulási évre kidolgozott előkészületek léptek érvénybe.

Az 1914—15-ös mozgósítási évre tehát az 5 EB és a vasútvonal-parancsnokságok az 1913-as vasútteljesítményi adatok alapján dolgozták ki az 1914. április 1-én érvénybe lépett riadó- és felvonulási terv szállítási szükségleteit.

17 Kriegsarchiv, Wien. Dreibund Elaborat. Originalakten.

Az eddig leírt munkálatokat minden esztendőben újra és újra a legrészletesebben elvégezték. Ezt szükségessé tették az állandóan változó külpolitikai helyzet mellett az ellenfélnek tekintett államokban bekövetkezett katonapolitikai helyzetváltozások, melyek a kölcsönös erőviszonyokra is kihatottak, a saját hadseregben bekövetkezett változások (új alakulatok, létszám- és felszerelésváltozások, mozgósítási készség, helyőrségváltozások stb.), végül a saját vasúti helyzetben bekövetkezett változások (új vonalak, teljesítménynövekedések, rakodási lehetőségek bővülése stb.).

A vasúti felvonulási szállítmányok előkészítése

A vezérkar főnöke 1913 őszén jóváhagyta a vezérkar hadműveleti osztálya által előterjesztett, az 1914—15. mozgósítási évre érvényes haditerveket, melyeket a hadműveleti osztály az 5 EB osztállyal közölt, közelebbről

az „R" eset részletes haditervét, midőn Oroszország ellen az „A" és „B" lépcső vonul fel;

a Szerbia elleni haditervet, midőn a „B min" csoport és a „B" lépcső vonul fel, végül

az Olaszország elleni haditervet („A" + „B" lépcső).

Ezzel megindulhatott a vasúti felvonulás kidolgozása.

Tévedések elkerülése végett a haditervekkel kapcsolatos minden írásbeli anyag a vezérkar szolgálati nyelvén, németül készült, a magyar vasutak belső szolgálatára vonatkozó részek azonban magyarul, az alábbi jelzésekkel:

Oroszország ellen: fehér papíron „R" (Russland) jelzéssel,

Olaszország ellen: kék papíron „I" (Italien) jelzéssel és

Szerbia ellen: sárga papíron „B" (Balkan) jelzéssel.

Az 5 EB az egyes hadtestek mozgósítási állomásainak és az előírt felvonulási körleteknek a megismerése után megállapította a felvonulási vasútvonalakat és javaslatot tett az első szállítási nap meghatározására. Ennél figyelembe vette az esetleges mozgósítás kihirdetésének feltételezett időpontját (x nap) és azoknak a napoknak a számát, amelyekre a vasutaknak szükségük lesz a hadiforgalmi előkészületek megtételére. A vasúti felvonulás napjának elfogadása után minden haditervben, külön-külön, minden alakulat vonatkozásában — zászlóalj, lovasszázad, üteg, önálló szakaszig bezárólag — meghatározták a szállítási és a szállítással összefüggő adatokat, azokat feljegyezték a hadimenetrendre, grafikonon rögzítették, majd a berakásra utasított alakulatok számára kivonatokat készítettek.

Részleteiben kidolgozták a *vasúti felvonulást*

a) *Oroszország ellen* („A" és „B" lépcső) mely a felvonulási körlet hátrahelyezéséig, *1914. július 25-ig* volt érvényben (l. a 4. számú mellékletet, 244—245. o.);

b) *Olaszország ellen* („A" és „B" lépcső) (l. az 5. számú mellékletet, 250—251. o.);

c) *Szerbia ellen* („B min" csoport és „B" lépcső) (l. a 8. számú mellékletet, 260—261. o.);

d) *Oroszország ellen* („A" és „B" lépcső), mely a felvonulási körlet *hátrahelyezése után, 1914. július 26-tól* volt érvényes (l. a 8. számú mellékletet).[18]

A fenti haditervek vasútfelvonulási kidolgozásához az adatok a következők voltak:

1. Menetkészültségi idő.[19]

18 A világháború, 1914—1918., I. k. 90—91. o.

19 Az egyes fegyvernemeknek menetkészültségüket a következő mozgósítási napokon kellett elérniük: a gyalogságnak kb. a 4., a lovasságnak kb. a 3., a tüzérségnek kb. a 7—8. mozgósítási napon. Kriegsarchiv, Wien, Eisenbahnbureau (a továbbiakban: EBB) 4110., 4114. sz. csomó.

2. Berakás helye (állomás, rakodó száma)[20]

3. Berakás ideje[21]

4. Az alakulat szállítmányszáma[22]

5. Hadrendi megnevezése

6. Előírt létszám: tiszt, legénység, ló, málhásállat, áru tonnában, mozgókonyhák, szétszedhető járművek, szét nem szedhető járművek.

7. A fentieknek megfelelően a kocsiszükséglet: személykocsik, személyszállításra berendezett (ló és öszvér szállítására berendezett), áruszállításra alkalmas teherkocsik, nyitott teherkocsik mozgókonyhák részére, egyéb nyitott teherkocsik lövegek, járművek részére.[23]

8. A szükséges kocsik száma és tengelyszáma.[24]

9. Az alakulattal egy szállítóvonalon, egy vonaton együtt futó alakulatok szállítmányszáma, azok tengelyszámának megadásával.

10. A szállítás indulási időpontjának megadása (mozgósítási nap, óra, perc).

11. A beérkezés és továbbindulás időpontjának megadása a következő állomásokra vonatkozóan (ellenirányú vonat bevárása, víz- és szénvétel, mozdonycsere, étkezés és lóitatás időpontja és tartama).[25]

20 A nagy állomások több rakodóval rendelkeztek, ezek igénybevételét úgy kellett szabályozni, hogy torlódások ne legyenek és a berakásra utasított alakulatok egymást ne zavarják. Egy száztengelyes vonat kirakására általában másfél órát számítottak.

21 A felvonulási szállítások a mozgósítás harmadik napján indultak meg és azok tiszta „R" illetve tiszta „I" esetében (A+B lépcső) kb. a mozgósítás 25. napjáig, „R"+„I" esetben (csak A lépcső) kb. a mozgósítás 18. napjáig, végül „B" esetben („B min" és „B" lépcső) kb. a mozgósítás 18. napjáig tartottak. Kriegsarchiv, Wien, EBB uo.

22 Minden berakásra kerülő alakulat egy számot kapott, melyből kivehető volt a kijelölt szállítóvonal és hogy az alakulat hadrendileg hova tartozott.

E szállítmányszámokat az 5.EB egy rendszerbe foglalt — csak az EB-n belül titkosan kezelendő — táblázatban állította össze, melyből kitűnt, hogy a szállítmány riadószállítmány-e, avagy tulajdonképpen szigorúan vett felvonulási szállítmány.

Például a k.u.k. 3. huszárezred 2. századának, melynek berakóállomása Sopron volt és indulása az első riadónapra volt elrendelve, szállítmányszáma „R" esetben 113 601 volt. A 100 000-es számokkal a még békemenetrendben indítandó alakulatok voltak jelölve, a negyedik, ebben az esetben a 6-os szám, a szállítóvonal számát jelentette. Ez az alakulat tehát Pozsonyból Budapestre lett szállítva, ahonnan a VI-os szállítóvonalon Újszász, Püspökladány, Csap, Lawoczne, Stryj-en át került Lembergbe.

A rendes felvonulási szállítmányok négy- vagy öttagú szállítmányszámokkal lettek ellátva.

Például a 3. k. u. k. császárvadász ezred III. géppuskás osztagának berakóállomása Trient volt és indulása innen a mozgósítás hatodik napjára volt elrendelve. A 4326-os számot kapta. A négy- vagy ötjegyű szállítmányszámok a már hadimenetrendben irányított szállítmányokat jelölték. Ezek első száma mindenkor a felvonulási vasútvonalat jelölte és azt jelentette, hogy az alakulat Trientből indulva Innsbruck, Salzburg, Linz, Wien, Pozsony, Budapest, Miskolc, Mezőlaborc, Zagorz, Samboron át lett Lembergbe szállítva és annak környékén kirakva. A háromszázas szám a tábiázat szerint a XIV. hadtest 8. hadosztályához tartozást jelentette.

23 Egy személykocsira számítottak 20 tisztet, egy személyszállításra berendezett teherkocsira 36 katonát, egy lószállításra berendezett kocsira 6 lovat és 3 katonát vagy 4 málhásállatot terhükkel és 4 katonát. Egy fedett kocsit számítottak 12 t áru szállítására, egy nyitott teherkocsit mozgókonyhák részére, egyéb nyitott teherkocsikat 10 szétszedett jármű vagy két szét nem szedhető jármű részére.

E számításoknál mindenkor kéttengelyes, szabványnyomtávú kocsit vettek alapul. *Ratzenhofer*, MWM 1928., 60. o.

A keskeny nyomtávú kocsik háromtengelyesek voltak. Ezeknél egy kocsira számoltak 20 tisztet vagy 24—30 katonát vagy 4 lovat 3 katonával vagy 1—2 málhásállatot terhükkel, egy szét nem szedhető vagy két szétszedhető járművet vagy 6 hegyilöveget.

24 A katonavonatot maximálisan kihasználandó, a kisebb szállítmányokat a berakóállomáson vagy útközben, más kisebb szállítmányokkal összekapcsoltak, hogy egy 100 vagy 50 tengelyes vonat létrejöjjön.

Egyes alakulatok kocsiszükséglete 100, vagy 50 tengelynél nagyobb volt. Ezeket az igénybeveendő vonal állomásainak befogadóképessége szerint megosztották. A többletből visszamaradó részt más kisebb szállítmányokkal egyesítették, melyek az azonos szállítóvonalat részben, vagy teljes hosszában igénybevették.

Az egyszerűség kedvéért szabványvonatokat is rendszeresítettek a következő jelzésekkel: Iz (Infanteriezug) egy rendszeresített létszámú gyalogszázlóalj részére; Kz (Kavalleriezug) másfél lovasszázad részére; Az (Artilleriezug) egy könnyűüteg részére.

A szabványszerelvényeket rendszerint akkor állították össze, mikor a hadseregfőparancsnokság nagyobb erők időben közeli vasúti szállítását tervezte, de a szállítandó alakulatokat és a szállítás idejét még nem döntötte el. A szabványszerelvényeket ilyenkor nagy állomásokon tárolták a szállítás elrendeléséig. Előnyük volt, hogy a szállítás elrendelésekor azonnal rendelkezésre állottak, hátrányuk viszont, hogy a tényleges létszámadatok hiányában a vonat kocsijainak egy része gyakran üresen maradt.

Előkészítettek ezenkívül kórház- és betegszállító vonatokat, lőszer- és élelmezési típusvonatokat is. Ezek közül a kórházvonatok részben berendezve már békében készenlétben állottak. Egy ilyen kórházvonat 25 kocsiból állott és 144 súlyos beteg ellátására volt berendezve. Kriegsschule, 58—59. o.

25 A keresztezési állomásokon az ellenirányú vonat beérkezési idejétől függően 2—10 percig tartó várakozási idővel számoltak. Kettősvágányú pályákon a vonat csak oly állomásokon állott meg, ahol étkeztetést, itatást, szén- vagy vízvételt készítettek elő, vagy azt a vasútüzemi szolgálat szükségessé tette. Étkezésre egy-, másfél órát, itatásra fél órát, vízvételre legalább 10 percet, szénvételre, mozdonycserére legalább 15 percet biztosítottak.

Étkezésre és itatásra naponként háromszor, de legalább kétszer adtak időt. Külön jelezték azokat az állomásokat, ahol déli étkezésben kellett az alakulatot részesíteni, vagy csak étkezéskiegészítést nyújtani, illetve ahol két napra kellett húst felvételezni, a beteg- és kórházvonatoknak reggelit és esti étkezést kiszolgáltatni.

Az addigi szállítási vonaltól egy másikra való átirányításra — az adott pályaudvarok elhelyezésétől függően — akár három órát is kellett számolni. Példának álljon itt egy vonat, mely Graz felől fut be Wien Südbahnhofra, de hogy Oderberg felé fusson tovább, először a Nordbahnhofra kellett átállítani, ami három órát vett igénybe. De a Győr felől Budapest Kelenföldre beérkező vonatnak is négy óra átállítási időre volt szüksége, hogy Rákos állomásra kerüljön és Hatvan vagy Szolnok felé továbbjusson. Kriegsarchiv, Wien, EBB M 9—19. sz. csomó.

HADITERV OLASZORSZÁG ELLEN

Érvényes 1914. IV. 1-től

5. melléklet
Oroszország
Románia
Szerbia
Monte-negro
Krakau
Przemysl
Lemberg
Mezőlaborcz
Sianki
Kassa
Sátoraljaújhely
Csap
Királyháza
Miskolc
Komárom
BUDAPEST
Püspökladány
Nagyvárad
Kolozsvár
Székelykocsárd
Dombovár
Szeged
Arad
Tövis
Alvincz
Brassó
Nagyszeben
Szabadka
Temesvár
Vinkovci
Vyidék
Báziás
Zimony
BELGRÁD
Sarajevo
Jelmagyarázat
hadtesthatár
9. mozgósítási hadtest
9. felvonult hadtest („B" lépcső)
I.
II.
II.a
III.
IV.
V.
vasúti felvonulási vonalak
Tartalék: Wienben 11. hadtest, Budapesten 4. hadtest, Galiciában mozgó állomás-helyeiken négy lovashadosztály.

12. Beérkezés és továbbindulás időpontja azon állomásokra, ameddig a szállítást a központi szállításvezetőség irányította és ahonnan tovább már a tábori szállításvezetőség.[26]

13. A kirakóállomás helye és a kirakodás időpontja, az azonos időpontban kirakó alakulatok szállítmányszáma és tengelykiszabata, végül a kirakóállomásokról az elrendelt felvonulási körletig való gyalogmenetek.[27]

14. A szállítóvonalon települt pályaudvar-parancsnokságoknak, étkezési- és betegellátóállomásoknak, valamint annak a vasútvonal-parancsnokságnak a megjelölése, mely az adott vasútvonalszakaszon a szállítással kapcsolatos minden intézkedésre hivatott.

15. A szállítmány súlya és az előírt fékszázalék.[28]

16. A hadimenetrendi vasútforgalmi vonatszám megadása vonalszakaszonként.[29]

Az eddig ismertetett adatok alapján képet kaptunk a grafikonokra és az azokból készült szállítási parancsokra bejegyzett adatok tömegéről.

A hadimenetrendi grafikonok elkészítése után dolgozták ki a be- és kirakási áttekintéseket és a berakásra utasítandó alakulatok részére a szállítási parancsokat. Ezeket minden szállítmányszámmal ellátott alakulat részére el kellett készíteni és tartalmazniuk kellett a grafikonok megfelelő adatait is.

A konkrét felvonulást előkészítő munkálatok nagyságára még az alábbi adatok is támpontot nyújtanak.

Összesen 313 vonalra készültek hadimenetrendek (grafikonok). Tekintettel arra, hogy három, egymástól független felvonulás első 30 napját kellett előkészíteni, a szükséglet $313 \times 30 \times 3 = 28\,170$ példány volt. „R" és „I" esetben ezek majdnem minden példányára szükség volt, „B" esetben természetesen kevesebbre.

Az elszállításra kerülő alakulatok száma — melyek minden ismertetett adatát rá kellett vezetni a grafikonokra — „R" esetben kb. 3000, „I" esetben kb. 3000, „B" esetben kb. 1000 többségében száztengelyes vonatot igényelt; e számhoz hozzájönnek még a BHD-re szállítandó kiegészítések kb. 600, az olaszok átszállítására kb. 600, azaz összességében 8200 száztengelyes vonat, nem számítva a hadtesteken belül szükségelt mozgósítási vonatokat.[30]

Megjegyzendő, hogy a békében a grafikonon előkészített szállítások nem jelentették a teljes szállítási szükségletet. Voltak ugyanis alakulatok, melyek harctéri alárendelése és kirakási helye békében még nem volt eldönthető (C jelzésű alakulatok). Ezek egy részére a szállítási parancsot a hadseregfőparancsnokság a vasúti felvonulás különböző szakaszai alatt adta ki. E szál-

26 A Központi Szállításvezetőség a vonatokat csak a kirakókörzet hátsó határáig irányította. „R" háború esetén például az I. szállítóvonalon Oswieczimig, a többin a kárpáti átjárókig. Onnan tovább a tábori szállításvezetőségek irányították. Ezek ugyanis, a helyszínen lévén, jobban tájékozódhattak a változó hadihelyzetről, a hozzájuk befutó vonatokat célszerűbben tudták az adott helyzetnek megfelelően irányítani és — az adott lehetőségeken belül — jobban megfeleltek a hadseregparancsnokságok kívánságainak is. *Ratzenhofer*, MWM 1928. 157. o.

27 A rövid rakodóval rendelkező kirakóállomásokon rakodóhidak és hordozható rakodók felhasználásával rögtönzött rakodókat létesítettek. Ezek a háború alatt nagyon jó szolgálatot tettek. *Ratzenhofer:* Das Kriegseisenbahnwesen. Allgemeine Kriegsvorsorgen. MWM 1927., Heft 11/12. 441. o. (A továbbiakban: *Ratzenhofer*, MWM 1927)

28 Az előírások szerint, a szállítóvonal kiépítettségétől függetlenül, minden negyedik kocsit kézifékkel kellett ellátni. Ez igen megnehezítette a vonatok összeállítását. Az így kialakított fékszázalék megfelelt a hegyipályák szükségletének, de felesleges volt sík pályáknál. Igy például a Bécs—Krakkó—Lemberg vonalon ennek fele vagy harmada is megfelelt volna. Uo. 440. o.

29 A katonai vasúti hatóságok szállításai az 5 EB által meghatározott szállítmányszámok alapján történtek. A vasúti hatóságok és végrehajtó szervek azonban a vasútműszaki vonatszámok alapján dolgoztak. Pl.: Wörgl—Salzburg 46.; Salzburg—Bécs—Hüttendorf 152.; Bécs—Hüttendorf—Bécs-Ostbahnhof 2121 és 2122; Bécs-Ostbahnhof —Marchegg 147.; Marchegg—Budapest-Rákosrendező 159.; Budapest-Rákosrendező—Rákos elágazás 1209.; Budapest—Rákos-elágazás 1209; a Budapest Rákos—Mezőlaborc 414.; Mezőlaborc—Zagorz 917.; Zagorz 917.; Zagorz Zloczow 25. vasútforgalmi és vasútműszaki vonalszámok. Kriegsarchiv, Wien, EBB Linienblatt R IV. —Chyrow 917.; Chyrow—Sambor 319.; Sambor—Lemberg 1848.; Lemberg—Zloczow 25. vasútforgalmi és vasútműszaki vonalszámok ·Kriegsarchiv, Wien, EBB Linienblatt R IV.

30 *Ratzenhofer*, MWM 1928., 154. o.

lítások kis részben még a felvonulás alatt voltak végrehajtandók, zömük azonban a felvonulás befejezte után.

A munka menetére még csak annyit, hogy a felvonulások mindegyikének („R", „I", „B") előkészítését egy-egy vezérkari törzstiszt vezette, minden szállítóvonalat pedig („R" esetben 7, „I" esetben 5, „B" esetben 4) egy-egy vezérkari százados. A riadószállítmányok előkészítését és adott esetben végrehajtását egy vezérkari törzstiszt végezte; az olaszok átszállításáért Tirolon át, az „I" vezérkari törzstiszt volt felelős.

A grafikoni munka után sor került az ott rögzített adatok kiértékelésére, különböző kimutatások és táblázatok (berakási és kirakási áttekintések stb.), különleges jelentések és tájékoztatók előkészítésére és a felvonulás végrehajtó hatóságainak, katonai és vasúti személyzetének kiértékelésére létszám, szakképzettség és feladatkör szempontjából, valamint a mozdony- és kocsihelyzet kielégíthetőségének, vagy hiányának kimutatására. Rendkívül fontos volt a felvonulás biztonságát és meggyorsítását elősegítő javaslatok megtétele (vonalteljesítményfejlesztés, új vonal építés, rakodó kiegészítés stb.).

A titoktartás érdekében a kidolgozott előkészületek adatait a vezető katonai és katonavasúti végrehajtószervek, továbbá a vasúti végrehajtó szervek különböző mértékben kapták meg.

A minden adatot tartalmazó grafikonok több példányban az 5 EB-n maradtak, belőlük egy-egy példányt a tábori szállításvezetőségek számára tartalékoltak. A vasútvonal-parancsnokságok csak azokat a grafikonokat kapták, melyek a hatáskörükbe eső felvonulási vonalakra vonatkoztak, valamint a szomszédos vasútvonal-parancsnokságok grafikonjainak csatlakozó részét.

A grafikonokból készített be- és kirakási áttekintéseket, melyek csak az alakulatok berakási, illetve kirakási állomásait, és a berakás, illetve a kirakás idejét ismertették, megkapták a vezérkarfőnökség megfelelő osztályai, az osztrák Landwehr és a Magyar Honvédelmi Minisztérium, a területen illetékes hadtestparancsnokságok és tábori szállításvezetőségek, valamint a hadsereg- és hadtestparancsnokságok szállásszabályozó vezérkari tisztjei és az illetékes vasútvonal-parancsnokságok.

A grafikonok lőszer-, élelem- és egészségügyi ellátásra vonatkozó részét a Hadügyminisztérium megfelelő osztályainak is kiadták, hogy a békeelőkészületeket megtehessék.

A be- és kirakási áttekintéseket, valamint a csapatok számára előkészített szállítási parancsokat az 5 EB osztályon lezárt borítékokban őrizték és csak a mozgósítás kihirdetése után adták át azokat a címzettek által kiküldött futártiszteknek. A tábori szállításvezetőségek parancsait, azok megalakulásáig, őrizték. A vasútvonal-parancsnokságokat e kimutatásokkal már az előkészítő munkálatok befejeztével ellátták, hogy az előkészítés részletmunkáit elvégezhessék.

A végrehajtó vasúti hatóságok a grafikonoknak kizárólag a vasúti forgalom előkészítéséhez szükséges adatait kapták meg, az egyes vonatok tartalmát (hadrendi alakulat száma és ereje stb.) nem.

A szállítási parancsokat a berakásra utasított alakulatok parancsnokai időben megkapták, hogy a kellő előkészületeket megtehessék. E parancsoknak a kirakás helyét és idejét ismertető részét a parancsnoknak titkosan kellett kezelnie. Ezeket az adatokat csak néhány órával a kirakás előtt ismertette.

A BHD-ban levő alakulatok kiegészítését szolgáló szállításokat minden felvonulási esetre külön ki kellett dolgozni. Ezek a Monarchia minden hadtestének területéről (kivéve a III. és XIV. hadtestet) Brodra voltak irányítandók

úgy, hogy csak annyi vonat érkezzen be oda naponként, amennyinek tartalmát a keskenynyomtávú vasút egy nap alatt képes volt továbbszállítani.

Az üres szerelvények visszatérésére üres grafikonok állottak rendelkezésre (Gegenlinienblätter). Miután azonban az üres szerelvények visszairányítása a

Az R+B kirakodókörzetekbe futó vasútvonalak, teljesítmények levezetése — 6. melléklet

felvonulási vasútvonal	elméleti teljesítőképesség (10u tengelyes)	hadi-menetrendi teljesítőképesség (10u tengelyes)	ebből postaellátó vonat		marad katonavonat	ebből közlekedhet mozgósítási napon 3. %	3. vonat	4. %	4. vonat	5. %	5. vonat	6. %	6. vonat	7. %	7. vonat	MEGJEGYZÉS: A Kárpáti átjárók miatt a kettősvágányú vonal teljesítménye nem használható ki:
Wien Oderberg Krakau, Lemberg	60	48	2	6	40		13		17		21		30		41	
Pozsony Krakau Tarnow	30	25	1	1	23		7		9		12		16		23	Galánta-Zsolna
Miskolc Rzeszow Przemysl	15	15	1	1	13		4		6		7		10		13	
Miskolc Mezőlaborc Chyrow Przemysl	48	30	1	4	25	30%	8	40%	10	50%	13	70%	18	100%	25	Budapest – Sátoraljaújhely
Debrecen Csap Sianki Sambor	15	15	1	1	13		4		6		7		10		13	
Debrecen Csap Lawocsne	15	15	1	1	13		4		6		7		10		13	
Nagyvárad Körösmező Delatyn	15	15	1	1	13		4		6		7		10		13	
	198	163	8	15	140		44		60		74		104		140	
összes felvonulási vonal	134	120	4	4	112		34		45		56		78		112	

kirakókörzetben végbemenő előre nem látható mozgások miatt előre nem volt szabályozható, következésképp nem is volt előkészíthető.

Az eddig vázolt, békében kidolgozott munkát az EB-nek néhány, a vezérkarhoz beosztott fiatal tiszttel megerősített tisztikara végezte, továbbá a vasútvonal-parancsnokságok tisztjei és kb. 120—140, megbízhatóság szempontjából válogatott és kiváló szakismeretekkel rendelkező vasúti tisztviselő.

A mozgósítások elrendelése, a felvonulás

1914. június 28-án szerb merénylők agyonlövik Ferenc Ferdinándot, a Monarchia trónörökösét, és feleségét.

1914. július 1-én reggel a vezérkar főnöke Oroszország és Románia előreláthatóan bizonytalan magatartása miatt és nagy orosz lovastömegeknek az eddig kidolgozott kirakókörzetek elleni támadásával számolva elrendeli az Oroszország elleni felvonulás kirakókörzeteinek a San—Dnyeszter vonalra való visszahelyezését. E munkálatokat a hadműveleti osztálytól kapott új felvonulási körletek megadásával az 5 EB haladéktalanul meg is kezdte és július 25-ig be is fejezte.[31]

1914. július 20. Az 5. EB osztály tisztjeit behívják szabadságukról.

1914. július 23-án a Monarchia jegyzéket intéz Szerbiához és 48 óra határidő mellett felszólítja, hogy vállaljon kötelezettséget a Monarchia elleni provokációk beszüntetésére.

1914. július 24-én a vasúti közlekedésre illetékes minisztériumok utasítást kapnak, hogy 10 000 vasúti kocsit július 27-re tartsanak készletben, hogy a riadószállítások távirati utasításra elindulhassanak. Az 5. EB osztály előkészíti a hadtestparancsnokságok részére elkészített csomagokat, melyek a „B" felvonulással kapcsolatos utasításokat tartalmazzák, hogy többek között az elszállításra kerülő alakulatokat a berakás időpontjáról idejében értesíthessék. A szállítmányparancsnokoknak kiadják a szállítási parancsot, lezárt borítékban.[32]

1914. július 25. Szerbia nem ad kielégítő választ, ezért este 9 óra 23 perckor első riadónapnak július 27-ét, első mozgósítási napnak pedig július 28-át meghatározva a következő alakulatok mozgósítását rendelték el:

a) A minden esetben Szerbia ellen felvonuló „B min" csoport (13., 15., 16. hadtest);

b) az Oroszország be nem avatkozása esetén Szerbia ellen felvonuló „B" lépcső (4., 7., 8., 9. hadtest) és ezen felül

c) a grazi 3. hadtest, továbbá az 1. és 11. lovashadosztály.

Egyben hatályba lépnek az 1914. április 1-ével kezdődő új mozgósítási év határozmányai, többek között

a) a háború esetére felállítandó katonavasúti szervek megalakulása;

b) az előző a), b), c) alattiak hadiállományra emeléséhez szükséges szállítmányok.[33]

31 ÖULK I.k., 14. o.
32 Kriegsarchiv, Wien, EBB 4119. sz. csomó, 1914. VII. 24.
33 A világháború, 1914—1918. I.k. 96. o.

1914. július 26. Vasutakon békeforgalom, hazatérő katonakötelesek miatt egyes vonalakon a személyszállító vonatok másodrészekkel közlekednek. A vasutak felkészülnek a következő napi riadó- és mozgósítási szállításokra.

1914. július 27. A hadügyminisztérium és a vezérkar főnöke közös vasúti osztálya — a mozgósítási utasításoknak megfelelően — feloszlik és megalakulnak a katonai vasúti hatóságok, a meglevő vasútvonal-parancsnokságok pedig kibővített hatáskörrel kezdik meg működésüket az alábbiak szerint:[34]

Mindenekelőtt a vezérkar vasúti osztálya, az 5. EB oszlik három részre:

a) A tábori vasútügyek főnökségére, több tábori szállításvezetőséggel;

b) a központi vasúti és hajózási vezetőségre, és

c) a hadügyminisztérium vasúti osztályára, a katonai vasúti szolgálat anyagi ügyei intézésének feladatával.

A tábori vasútügyek főnöke egy tábornok, vagy idős vezérkari tiszt. 1914-ben erre a beosztásra az 5. EB vezetőjét, Straub János vezérkari ezredest jelölték ki, aki már hosszú éveket töltött a vezérkar vasúti osztályán és a vezérkari iskolán évekig a vasút- és hajózási ügy, valamint a hadiforgalom tanára volt (e tárgyról igen hasznos tankönyvet is írt).

A tábori vasútügyek főnöke (a hadiforgalom főnöke) a vasúti szolgálat legfőbb irányítója volt a Monarchia területén és a hadsereg által elfoglalt idegen területeken. A hadsereg-főparancsnokság hadtáp-főparancsnokságának volt alárendelve. Utasításokat ettől, vagy közvetlenül a hadsereg-főparancsnokságtól kapott.

Ez az alárendeltség még azt a felfogást tükrözte, hogy a vasutat főleg utánszállítási eszköznek tekintették, nem pedig hadászati eszköznek, mely a hadsereg hadászati felhasználásának, tehát az első felvonulás után az átcsoportosításoknak is nélkülözhető eszköze. Vezetőjének pedig fontos szerepe van a legfőbb vezetés terveinek mérlegelésénél, majd elhatározásának és terveinek megalkotásánál.

Ennek felismerése már 1914 végén oda vezetett, hogy a tábori vasutak főnökét a hadsereg-főparancsnokságnak közvetlenül alárendelték.

Alárendeltségében működött a központi vasútügyi és hajózási szállításvezetőség.

A Központi Szállításvezetőség (Zentraltransportleitung) feladata — bécsi székhellyel, élén egy magas rangú vezérkari törzstiszttel — az egész vasúti szolgálat irányítása volt a felvonulás alatt, majd a későbbiekben a hátországban a hadiforgalom főnöke által megállapított állomásokig. Ezektől további irányítást már a tábori szállításvezetőségek végezték.

Amíg a hadiforgalom főnöke a hadsereg-főparancsnokság vasúti szakembere és a katonai vasúti szállítások nagyvonalú tervezője, addig a Központi Szállításvezetőség a megtervezett és elrendelt vasúti szállítások részleges kidolgozója, végrehajtó és ellenőrző szerve volt, országos általános és részletes hatáskörrel minden vasúti szállítással összefüggő kérdésben, valamint teljes rendelkezési joggal. Egy katonai, egy vasúti osztályra, mozdony- és kocsiintézőségre tagozódott. Tanácsadó szervként ide voltak beosztva az egyes minisztériumok és a különböző vasútigazgatóságok képviselői.

A Központi Szállításvezetőségnek voltak alárendelve a vasútvonal-parancsnokságok, a központi szállításvezetőség hatáskörével és szervezetével, de saját területükre korlátozva. Alárendeltségükben voltak a nagyobb elágazási állomások, nagy helyőrségek, katonai táborok, vasúti étkeztető és itatóállomáso-

34 Kriegsarchiv, Wien, EBB 4119. sz. csomó, 1914. VII. 27.; *Ratzenhofer*, MWM 1928., 58—60. o.

kon felállított pályaudvar-parancsnokságok. Feladatuk volt a katonai és egészségügyi rend biztosítása és a kiadott utasítások végrehajtásának ellenőrzése.

A tábori szállításvezetőségek feladata volt a szállítás szabályozása a felvonulási körletben és az ahhoz közvetlenül csatlakozó vasúthálózaton. („R" esetben pl. Oswieczimtől északra és keletre, valamint az összes kárpáti átjáróktól közvetlenül délre épített vonalakon.) Vezetőjük vezérkari törzstiszt volt, aki mellé több vezérkari tisztet osztottak be, továbbá az osztrák vasútügyi miniszter, illetve a magyar kereskedelemügyi miniszter képviselőjét, valamint a területére eső vasútigazgatóságok, a posta- és távirdaigazgatóság kirendeltjeit.

Helyük „R" esetben Krakkó, Stanislau, Lemberg; „B" esetben Szabadka volt.

Alárendeltségükbe tartozott a működési területükön elhelyezett összes vasúti végrehajtó szerv, továbbá a vasúti (építő, forgalmi és üzemi) csapatok, a vasútbiztosító és karbantartó népfölkelő alakulatok.

Fő feladatuk volt a felvonulási előmunkálatokban elkészített forgalmi és kirakási utasítások betartása, a hadihelyzet változásai folytán a hadsereg- és hadtestparancsnokságok kívánalmainak lehetséges teljesítése alapján a kirakókörzetek megváltoztatása, a vasútvonalak kiürítésének szabályozása, vasúti torlódások feloldása, közreműködés a rombolások helyreállításában és az üres vonatok hátrairányításának szabályozása.[35]

Július 27-én a békemenetrend van érvényben, de előkészületek folynak az „E" esetre előkészített mozgósítási és riadószállításokra. Ahol szükséges, bevonulási vonatokat indítanak.

1914. július 28. A Központi Szállításvezetőség megkezdi működését. Békemenetrend; a „B" esetben igénybe veendő szállítóvonalakat azonban már előkészítik a másnap meginduló hadiforgalomra.

Megalakul a szabadkai tábori szállításvezetőség.

1914. július 29. 0^{h}-kor megindul a Szerbia ellen már békében előkészített vasúti felvonulási forgalom. (8. sz. vázlat, 260—261. o.)

A „B" esetre megállapított vonalakon hadiforgalom, kivéve a Bécs—Graz—Pragerhof—Nagykanizsa vonalat, melyen a felvonulási vonatok békemenetrend szerint közlekednek, miután az e vonalra irányított szállítmányok száma nem követeli meg a hadimenetrendre való áttérést.

A haditervnek megfelelően megindul a „B min" csoport és egyben a „B lépcső" szállítása, tehát azon hadtestek szállítása is, melyeknek helye egy orosz beavatkozás esetén az északi arcvonalon volna.

Azokon a vonalakon, melyeken a hadimenetrend érvénybe lépett, megindultak a postavonatok.

1914. július 30-án a vasúti szállítás zavartalanul folyik.

1914. július 31. Az olasz külügyminiszter közlése: A (német, olasz, osztrák—magyar) Hármasszövetség tisztán védelmi jellegű, viszont a bécsi kormány Szerbia elleni erőszakos magatartásával európai háborút provokál, melyhez a római kormány hozzájárulását nem kérte ki. Ennélfogva Olaszországot semmi sem kötelezi, hogy a háborúban részt vegyen.[36] Ezzel az olasz erők átszállítása tárgytalanná vált és az általuk lekötött nehéz hegyimozdonyok, más célokra, rendelkezésre állottak.

35 Kriegsschule, 61—64. o.
36 *Conrad* IV, 153. o.

A Császári és Királyi csapatok zömének elhelyezési viszonyai

7.melléklet

	fegyvernem	alakulat	összesen	helyőrség				
				mozgósítási állomáson	mozgósítási állomáson kívül			
					saját hadtest területén		Bosznia Hercegovina Dalmátia	külföldön
					belül	kívül		
Császári és Királyi csapatok (K.u.K)	gyalogság	zászlóalj (4 század)	470	170	155	86	58	1(Albánia)
	lovasság	osztály (2-3 század)	84	10	36	38	–	–
	hegyitüzérség	osztály (2-3 üteg)	21	4	3	2	12	–
	vártüzérség	zászlóalj (2-3 század)	24	10	3	6	4	–
	árkász utász	zászlóalj (3-4 század)	23	13	1	7	4	–
összesen			622	207	198	141	75	1
				622				

Értesítés érkezik, hogy Románia semleges marad. Ezek ellenére a felvonultatandó erők jobbszárnyán a hátrahelyezett kirakókörzetek érvényben maradtak.[37]

A „B" esetre előkészített és végrehajtás alatt álló felvonulás zavartalanul fut, tehát futnak már a „B lépcső" egyes alakulatai is. Az orosz mozgósítás és a Monarchia határai közelében lezajlott csapatszállítások hatása alatt *12 óra 35 perckor* az uralkodó elrendeli az *általános mozgósítást* azaz végrehajtatják az egész fegyveres erő mozgósítását, első riadónapnak augusztus 2-át, első mozgósítási napnak augusztus 4-ét határozva meg.[38]

Megalakulnak az „R" esetre felállítandó tábori szállításvezetőségek (Krakkó, Stanislau, Lemberg).

Este a vezérkar hadműveleti irodája és Conrad tábornok, a vezérkar főnöke a „B" lépcsőt bizonyos meggondolások alapján északra tervezik átirányítani. Ezt az 5. EB osztály volt vezetője Straub vk. ezredes, mint a tábori vasúti ügyek főnöke, nem vállalja, félve egy vasútforgalmi zavartól, mely az előkészített vasúti felvonulás végrehajthatóságát súlyosan veszélyeztetné. Utasítás születik tehát, hogy a „B" eset megkezdett vasúti felvonulása minden változtatás nélkül végrehajtandó, tehát az Oroszország elleni felvonulás esetére kijelölt 4., 7., 8., 9. hadtestek délre szállítása is.

Kivételt csupán az 1. és 11. lovashadosztály képezett. Az 1. lovashadosztály már kirakott részei békemenetrendben a kárpáti vonalakon északra szállítandók, az 1. lovashadosztály még el nem szállított és a 11. lovashadosztály összes alakulatai közvetlenül szállítandók az északi arcvonalra. A mozgósított III. hadtest szállítása a „B" hadszíntérre elmarad és a békében előkészített módon szállítandó északra.[39]

1914. augusztus 1. A vezérkar hadműveleti osztálya újból szorgalmazza a „B" lépcső alakulatainak északra szállítását. Ennek hatása alatt kerül sor az 5. EB újabb javaslatára, melynek lényege:

a) azok a hadosztályok, melyekből részek már szállítás alatt állanak, vasúti felvonulásukat délre folytatják és északra csak az „R" felvonulás befejezésekor szállítják őket;

b) azok a hadosztályok, melyek felvonulásukat dél felé még meg nem kezdték, közvetlenül szállítandók északra.[40]

Conrad tábornok e javaslatot elfogadta és az északra való felvonulást a 8. számú melléklet szerint határozták el.

E döntés eredményeként a „B" lépcső négy hadtestközvetlen csoportjának, tizenegy hadosztályának és egy lovashadosztályának elszállításából 1914. augusztus 1-én 12 óráig — azon időpontig, ameddig egy július 31-én este kiadott változtató intézkedés végrehajtható lett volna — a következők valósultak meg: két hadtestközvetlen csoportból még csak 1—2 száztengelyes szállítmány indult el, a két hadtestközvetlen csoportból semmi, négy hadosztály még áll; négy hadosztályból kb. 30% lefutott már, vagy szállítás alatt van, ezek a budapesti és temesvári hadtest egyes hadosztályai; három hadosztályból eddig összesen 22 száztengelyes szállítmány indult el, ezek viszont a csehországi hadosztályok.

Ez utóbbi három hadosztály és két hadtestközvetlen csoport teljes szállítási szükséglete 202 száztengelyes katonavonatot tesz ki, melyből a 22 futásban levő

37 Uo. 154. o.
38 Uo. 155. o.
39 Kriegsarchiv, Wien, EBB 4119. sz. csomó, 1914. VII. 31.
40 Uo. (1914.) VII. 27. és *Ratzenhofer*, MWM 1928., 58—60. o.

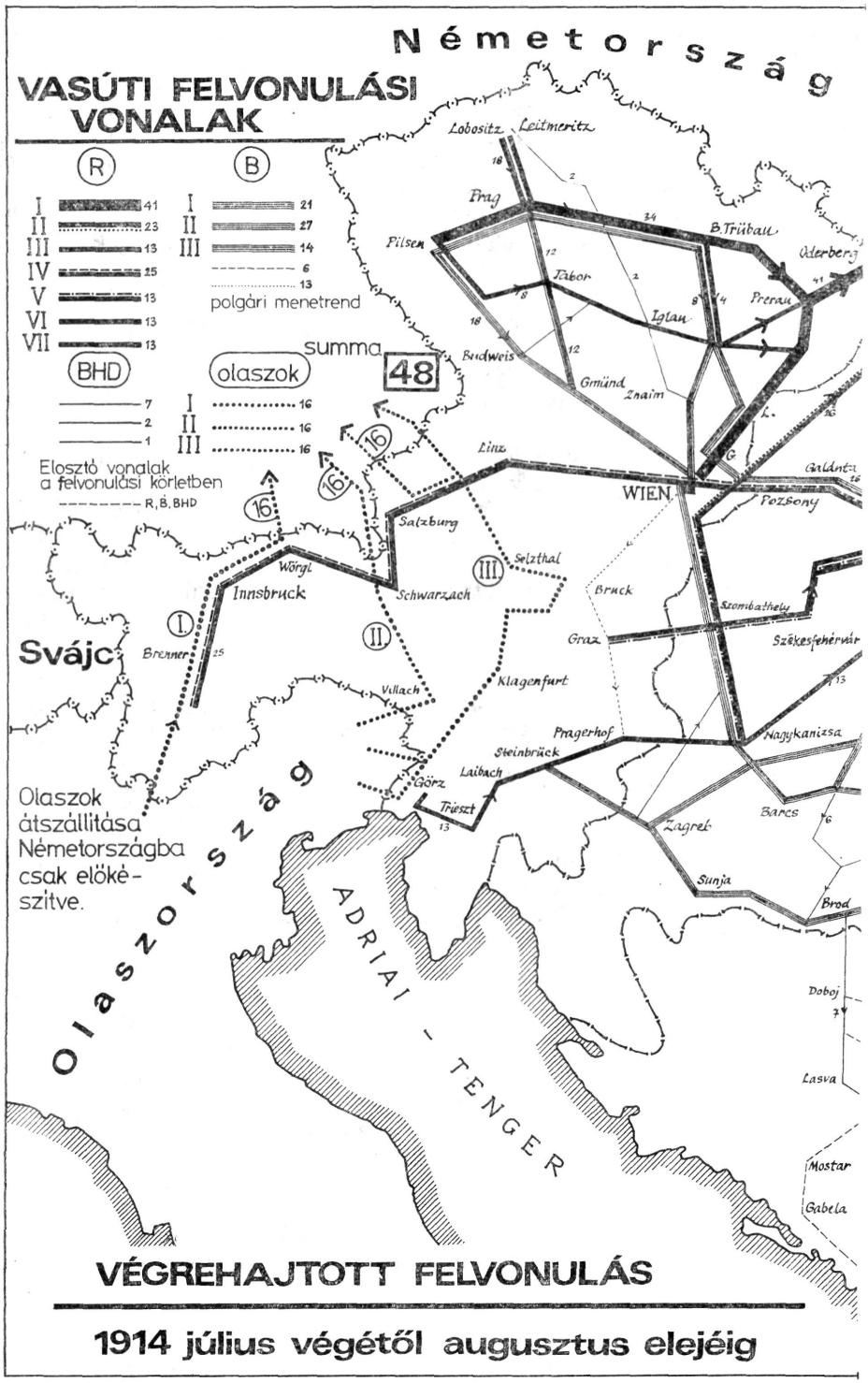
VASÚTI FELVONULÁSI VONALAK
R
I 41
II 23
III 13
IV 25
V 13
VI 13
VII 13
B
I 21
II 27
III 14
6
13
polgári menetrend
BHD
7
2
1
Elosztó vonalak a felvonulási körletben
R, B, BHD
olaszok
I 16
II 16
III 16
summa
48
Németország
Svájc
Olaszország
ADRIAI - TENGER
Lobositz
Leitmeritz
Prag
Pilsen
B.Trübau
Oderberg
Tabor
Prerau
Iglau
Budweis
Gmünd
Znaim
Linz
WIEN
Galánta
Pozsony
Salzburg
Selzthal
Wörgl
Innsbruck
Schwarzach
Bruck
Szombathely
Graz
Székesfehérvár
Brenner
Villach
Klagenfurt
Pragerhof
Nagykanizsa
Steinbrück
Laibach
Görz
Triészt
Zagreb
Barcs
Sunja
Brod
Doboj
Lasva
Mostar
Gabela
Olaszok átszállítása Németországba csak előkészítve.
VÉGREHAJTOTT FELVONULÁS
1914 július végétől augusztus elejéig

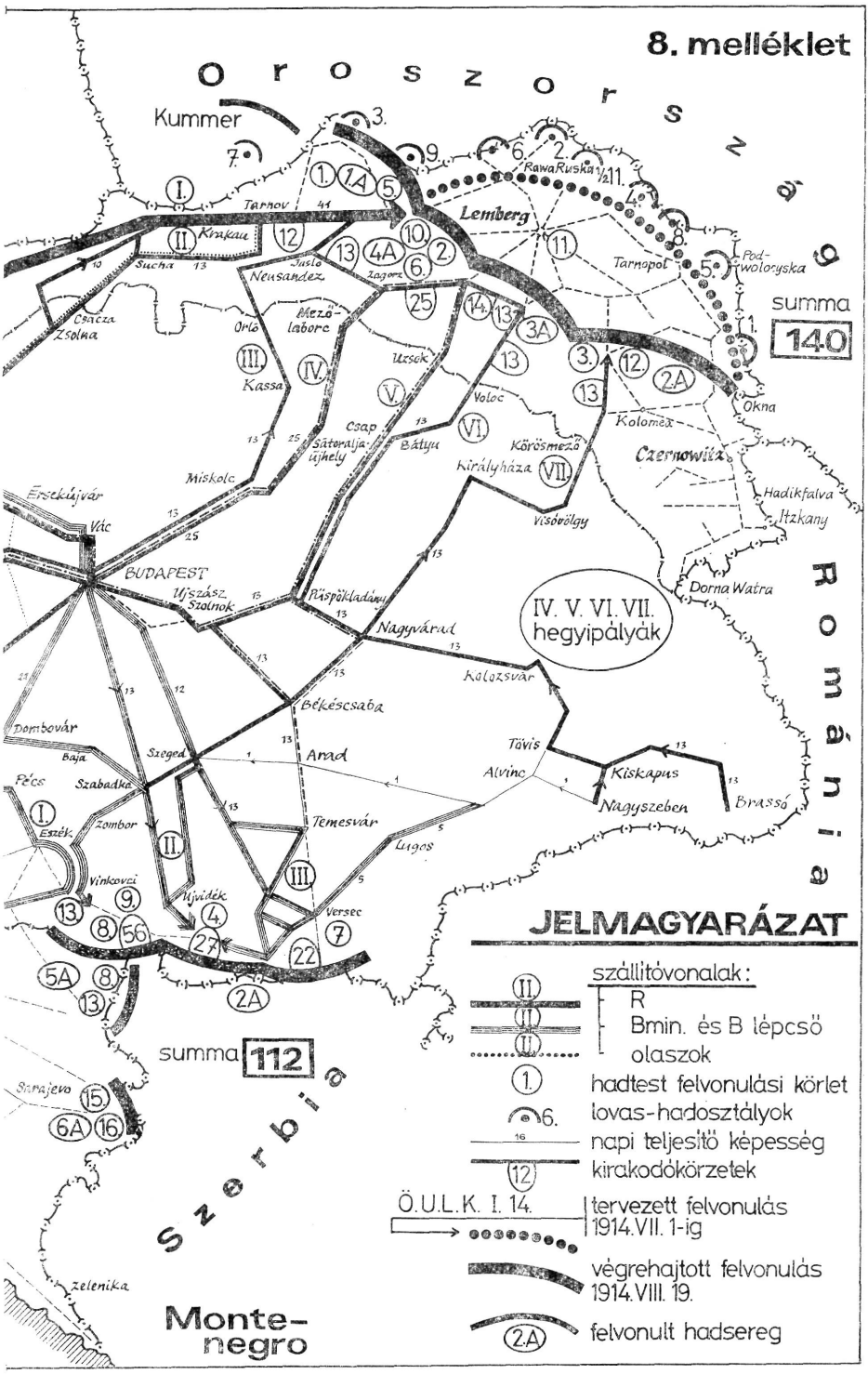
8. melléklet
Oroszország
Kummer
Lemberg
Rawa Ruska
Tarnopol
Podwolocyska
summa
140
Okna
Kolomea
Czernowitz
Hadikfalva
Itzkany
Dorna Watra
Románia
Tarnov
Krakau
Sucha
Jaslo
Neusandez
Zagorz
Csacza
Zsolna
Orló
Mezőlaborc
Kassa
Uzsok
Voloc
Csap
Sátoraljaújhely
Bátyu
Körösmező
Királyháza
Visóvölgy
Miskolc
Érsekújvár
Vác
BUDAPEST
Ujszász
Szolnok
Püspökladány
Nagyvárad
IV. V. VI. VII.
hegyipályák
Kolozsvár
Békéscsaba
Dombovár
Baja
Szeged
Arad
Tövis
Alvinc
Kiskapus
Nagyszeben
Brassó
Pécs
Szabadka
Eszék
Zombor
Temesvár
Lugos
Vinkovci
Ujvidék
Versec
summa
112
Sarajevo
Szerbia
Zelenika
Montenegro
JELMAGYARÁZAT
szállítóvonalak:
R
Bmin. és B lépcső
olaszok
hadtest felvonulási körlet
lovas-hadosztályok
napi teljesítő képesség
kirakodókörzetek
Ö.U.L.K. I. 14.
tervezett felvonulás 1914.VII. 1-ig
végrehajtott felvonulás 1914.VIII. 19.
felvonult hadsereg

vonat északra való átirányítását a hadiforgalom főnöke nem tartotta lehetségesnek. Következésképpen 180 száztengelyes szerelvény feleslegesen futott le a további napokban délre.

E napon a „B" felvonulás zavartalanul folyt. A bevonulók tömege nagy volt.

Az „R" mozgósítási és riadószállítmányok másnapi indítására előkészületek folyamatban voltak.

A bevonulók tömege helyenként 3—4, sőt a Salzburg—Bécs vonalon 8 másodrész indítását is szükségessé tette.

1914. augusztus 2., 3. (Első és második riadónap)

„R" mozgósítási és bevonulási szállítások, utóbbiak megerősítve rendben futnak. A „B" felvonulási vonalakat kivéve — melyeken már a hadimenetrend van érvényben — még békemenetrend.

1914. augusztus 4. (Első „R" mozgósítási nap)

Még békemenetrend, egyébként mint augusztus 3-án. Egyben előkészületek az „R" esetre kijelölt szállítóvonalak szabaddá tételére.

1914. augusztus 5. (Második „R" mozgósítási nap)

Postavonatok és egy-egy élelmezési vonat közlekedtek a nagyvárosok tejjel és gyorsan romló áruval való ellátására. Az „R" szállítóvonalakat 24 óráig, éjfélig, szabaddá teszik. A vasúti kocsikat ember- és lószállításra berendezik, a kórház- és betegvonatokat felszerelik. Személyzet- és mozdonykiegészítés folyamatban.

1914. augusztus 6. (Harmadik mozgósítási, egyben hadiforgalmi felvonulási nap).

A tömegfelvonulás „R" felé a békeelőkészületeknek megfelelően megindul, de az augusztus 1-én és 2-án hozott módosításoknak megfelelően.

Posta- és élelmezési vonatok mint augusztus 5-én. Hadiforgalomra igénybe nem vett vonalakon lecsökkentett személy- és teherforgalom.[41]

A „B" felvonulás augusztus 12-én lényegében befejeződik.

Az „R" felvonulásnak a békeelőkészületeknek megfelelően augusztus 22-e körül kellett volna befejeződnie és a vezérkar úgy számolt, hogy augusztus 18-ával elindulhatnak délről a „B" lépcső azon hadosztályai, melyeket az északi arcvonalra szántak. Erre azonban, főleg a kárpáti vonalakon bekövetkezett késések és torlódások miatt, másrészt a déli arcvonalon bekövetkezett események miatt — súlyos harcokba keveredtek — csak később került sor, így a 4. hadtest csapatai augusztus 30-án raktak be és végül csak szeptember 9-én raktak ki északon;[42] a 7. hadtest csapatai augusztus 22-én raktak be és szeptember 1-ig raktak ki;[43] a 9. hadtestparancsnokság és a közvetlenek már augusztus 23-án megérkeztek északra, de a hadtest egyik hadosztálya csak 1915. január végén;[44] a 8. hadtestparancsnokság és csapatai csak 1915 februárjában érkeztek északra.[45]

Így a fentiekben említett csapatok az augusztus végi, szeptember eleji csatákban északon hiányoztak és nem tudták az oroszok erőfölényét ellensúlyozni. Ennek volt következménye a veszteségteljes visszavonulás és a Közép- és

41 Kriegsarchiv, Wien, EBB 4119. sz. csomó, (1914.) VIII. 6.
42 ÖULK I. k. 66. o.; A világháború, 1914—1918 III. k. 351., 355. o.
43 ÖULK I. k. 66. o.; A világháború, 1914—1818 III. k. 437., 388. o.
44 ÖULK I. k. 66. o.; A világháború 1914—1918. III. k. 100. o.
45 A világháború 1914—1918 III. k. 106. o.

Nyugat-Galíciában lezajló váltakozó harc, mely karácsonyig Galícia majdnem teljes elvesztésével járt.

A „B" felvonulás, néhány késéstől eltekintve, a békeelőkészületeknek megfelelően zajlott le.

Az „R" felvonulásnál megállapítható, hogy a „A" lépcső csapatai a békében előkészített időben raktak be és a megállapított menetidőket betartva a kijelölt szállítóvonalakon futottak a Központi Szállításvezetőség és a tábori szállításvezetőségek átadó, illetve átvevő állomásáig. (Oswieczim és a kárpáti vasútállomások a kárpáti átjáróknál). Innen a tábori szállításvezetőségek a hátrahelyezett kirakóállomásokig irányítottak, melyek azonban idő hiányában nem voltak kellően előkészítve és így a kirakásoknál zavarok keletkeztek; a nehézségeket fokozták az előre nem látott harci események, melyek rögtönzéseket követeltek és az üres szerelvények rendszeres hátrairányítását lehetetlenné tették. Kivétel e téren csak a krakkói szállításvezetőség területének egy része volt, főleg az I-es szállítóvonalon, az Oswieczim—Krakkó—Tarnów vonalon, lévén ez kettősvágányú. A nyugati irányú visszavonulás Krakkóig és Sucháig nem nélkülözte teljesen a tervszerűséget.

Ahol azonban az orosz seregek a határt átlépték és támadó előnyomulásukat megkezdték, ott a tervszerűség helyett a rögtönzések léptek előtérbe, olyannyira, hogy a vonatoknak a kijelölt kirakóállomás előtt valahol, sok esetben nyílt pályán kellett kirakni és kellő felderítés híján rögtön harcba lépni.

Az üres szerelvényektől viszont a kirakóállomásokat meg kellett tisztítani, hogy helyet adjanak az újabb kirakásra rendelt csapatoknak. Az üres szerelvényeknek ez a rendszertelen visszaözönlése az egyvágányú pályákon minden rendszeres forgalmat megakadályozott és torlódásokat okozott, akadályozva a csapatokkal megrakott szerelvények előrejutását. Nehéz pályákon, márpedig a kárpáti vonalak ilyenek voltak, a torlódások csak fokozódtak. És ezt az áttekinthetetlen helyzetet még súlyosbították a pánikszerűen menekülőkkel megrakott vonatok. Erre a katasztrófális helyzetre a legjobb példa a kettősvágányú vonalon fekvő Mezőlaborc vasútállomásának esete, ahová az északról jövő menekültvonatok minden biztonsági szabályt megszegve özönlöttek, a kellő követési időt vagy távolságot figyelembe nem véve. Így történhetett meg, hogy a 4. hadtest csapatait a válságos helyzetben küzdő hadosztályok szívszorongva várják, ők viszont Mezőlaborc állomását több mint 36 óráig el sem hagyhatják.[46]

Tömegszállítások az 1914. évi vasúti felvonulás után. Átcsoportosítások

A vezérkar békében az első vasúti felvonulás előkészítése után átcsoportosításokkal csak elméletileg foglalkozhatott.

Átcsoportosítások általában szükségessé válhatnak:

a) a számbajöhető hadszíntereken belül, pl. egyik szárnyról a másikra, avagy

b) egyik hadszíntérről a másikra, pl. „B"-ből „R"-re, vagy fordítva, „I"-ből „B"-re, vagy fordítva. Az „R"-ből „I"-re és fordítva való átcsoportosítás mérlegeléséről nyom nem maradt.

46 *Mohácsi Béla:* A Magyar Királyi Államvasutak a világháború alatt. Budapest, 1921. (a továbbiakban: *Mohácsi*) 11—16. o.; A világháború 1914—1918 III. k. 39. o.

A hadszíntérre való felvonulásnál a felvonulási vasútvonalak teljesítménye a fontos, a hadszíntéren belül való átcsoportosításnál viszont a harántvonalaké, melyek a szállítást a hadszíntér valamely körzetéből ugyanazon hadszíntér egy másik körzetébe teszik lehetővé.

Ezeket a lehetőségeket hadszínterenként vizsgálva — figyelembe véve az egyes szállítóvonalak ama szakaszának teljesítőképességét, mely a legkisebb teljesítményre képesek — a következőket állapíthatjuk meg. (Az átcsoportosítási lehetőségeket a 9. sz. vázlat és a 9/a, b, e. számú táblázatok mutatják, 266—267., 269., 270., 271. o.)

a) Az északi harctéren („R") harántvonalként számba jöhetett elsősorban a Czernovitz—Stanislau—Lemberg egyvágányú és a Lemberg—Krakkó kettősvágányú vasút (I.); második harántvonalnak a Stanislau—Stryj—Sambor—Chyrow—Zagorz—Jaslo—Neusandez—Sucha—Oswieczim vonal tekinthető (II); harmadik harántvonalnak a majdnem teljes hosszában a Kárpátoktól délre épített Delatyn—Kőrösmező—Királyháza—Csap—Sátoraljaújhely—Kassa—Rutka—Zsolna—Csacza—Teschen—Oderberg vonalat, (VI.) végül a Volóc rántvonalnak vehetjük a Mezőlaborc—Sátoraljaújhely—Miskolc—Losonc—Rutka—Zsolna—Csacza—Teschen—Oderberg vonalat, (VI.) végül a Volóc vagy Uzsok—Csap—Szolnok—Budapest—Pozsony—(Bécs)—Gänserndorf—Prerau—Oderberg vonal kínálkozik (V.).

Az első és második harántvonal — de különösen az első — a várható hadműveletekhez közel húzódik és ezért esetleges igénybevétele bizonytalan. Legbiztosabb a Kárpátok mögött megépített harmadik, negyedik és ötödik harántvonal. Az első és második harántvonalak, vagy csupán az első harántvonal kiesése esetén az átcsoportosításra rendelkezésre álló teljesítményt a 9. a számú táblázat mutatja, mely mindössze 32 száztengelyes vonatot tesz ki és a Magyarország közepéig, Budapestig nyúlik vissza, több száz km-re az arcvonal mögé.)

A déli harctéren („B"), mely Orsovától 600 km hosszban nyúlik le a Monarchia legdélibb csücskéig, Cattaróig, a Duna és Tisza, majd Bosznia és Hercegovina hegyeinek elválasztó hatása érvényesül. A Dunán vasúti híd csak Gombosnál, Újvidéken, Baján és Budapesten van. Így tehát ezek és az ezektől délre húzódó vasúti vonalak teljesítménye adja meg az átcsoportosítási lehetőségeket.

A VI. számú harántvonal az Arad vagy Temesvár—Szeged—Szabadka—Zembor—Vinkovce—Brod, a VII. számú harántvonal a Békéscsaba—Szeged—Szabadka—Baja—Pécs—Gyékényes, vagy Baja—Újdombóvár—Gyékényes—Zágráb vonal. A VIII. harántvonal a Békéscsaba—Szolnok—Budapest összekötő vasúti híd és onnan Székesfehérvár—Nagykanizsa, vagy Budapest—Újdombóvár—Pécs—Vinkovce vonal. Jellemző, hogy vasúton Pancsováról csak a szegedi Tisza-hídon, majd az újvidéki Duna-hídon át lehet Zimonyba jutni. Az azonos hadszíntér két pontja légvonalban kb. 20 km-re fekszik, vasúton viszont kb. 400 km-re, mert a legdélibb Tisza-híd Szegeden volt. A 9. sz. vázlatból is kivehető, hogy a hadszíntér nyugati részébe való átcsoportosítás csak Brodig mutat elfogadható értékeket, mert a Boszniában és Hercegovinában futó Brod—Sarajevo—Mostar—Zelenika vonal teljesítménye igen csekély.

Az olasz hadszíntér („I") két szárnya — Görz vidéke és a Tirolban fekvő Trient — között a légvonalbeli távolság csupán 200 km. Egy átcsoportosítás azonban itt is tetemes kerülőket követel.

Az első harántvonalnak a IX-es számú vehető, a Görz—Villach—Franzensfeste—Trient vonal, 16 száztengelyes vonat teljesítménnyel, mely azonban helyenként az olasz közepes és nehéz tüzérség által megfigyelhető volt és annak hatástávolságában feküdt, különösen Tolmeinnél, továbbá Toblach és

Innichen között. Második harántvonal a X. sz., a Laibach—Klagenfurt—Schwarzach—Innsbruck—Franzensfeste—Trient vonal, 20 száztengelyes vonat napi teljesítménnyel, végül a XI. sz., harántvonal a Pragerhof—Marburg—Graz—Bécs—Linz—Salzburg—Innsbruck—Franzensfeste vonal, 36 száztengelyes vonat napi teljesítménnyel.

A 9. sz. mellékletet, valamint a 9/a., b., c. táblázatokat (266—267., 269., 270., 271. o.) figyelembe véve megállapítható, hogy az egy arcvonalon belüli átcsoportosítási lehetőségek igen függenek az adott hadműveleti helyzetektől, melyek az átcsoportosítási lehetőségeket igen hátrányosan befolyásolhatják.

Az északi arcvonalon a I-es és II-es harántvonalak megszakítása, vagy veszélyeztetettsége közel 1000 km-es kitérőt eredményezhetett, 35%, illetve 50% teljesítménykieséssel.

A délkeleti hadszíntéren („B") Vinkovce, Újvidék vagy Szabadka kikapcsolása, vagy erős veszélyeztetettsége katasztrofális teljesítménycsökkenéseket okozhatott és egy több mint 600 km-es kitérésre kényszeríthetett.

A Tiszától keletre levő erők átcsoportosítása a Tiszától nyugatra, vagy a Dunától nyugatra — a hadihelyzet folytán — csak nagy kerülőkkel és erősen csökkenő teljesítménnyel hajtható végre.

Az olasz hadszíntéren a határtól kb. 25 km-re fekvő Villach kikapcsolása majdnem 1000 km-es kitérőt eredményezhetett, mindössze 36 száztengelyes vonat teljesítménnyel.

A meglevő vasúthálózat tehát átcsoportosítási lehetőségek szempontjából nem volt kedvező és a hadvezetőséget elhatározásaiban erősen korlátozta.

Merőben más volt a helyzet az egyik arcvonalról a másikra való átcsoportosítások esetében. Az északi „R" arcvonalra napi 140, a délkeleti „B" arcvonalra napi 112, a délnyugati „I" arcvonalra napi 140 száztengelyes vonat volt irányítható és ehhez a hátországból megfelelő táplálóvonalak — a korábbi felvonulási vasútvonalak — állottak rendelkezésre.

Az átcsoportosítási szállítások célja tehát erők átcsoportosítása volt a) egy arcvonalon belül, illetve b) egyik arcvonalról a másikra.

Az első világháború alatt végzett számos erőátcsoportosítás vasúti részét itt ismertetni tanulságos és hálás feladat volna, de nem fér e tanulmány keretébe és ezért csak jellegzetes példákra szorítkozunk.

Átcsoportosítások egy arcvonalon belül.

Az első két átcsoportosítási szállítás volt.

a) A 35. népfelkelő dandár elszállítása 1914 szeptember közepén a Tatárhágótól Krakkóba a Kőrösmező—Királyháza—Érmihályfalva—Debrecen—Szolnok egyvágányú vonalon, majd a Szolnok—Budapest—Galánta—Zsolna kettősvágányú vonalon, onnan pedig tovább, Oderbergen át Krakkóba.[47] a berakást és irányítást Debrecenig a 20-as számú debreceni vasútvonal-parancsnokság intézte, onnan Zsolnáig a Központi Szállításvezetőség, tovább Krakkóig az 1-es számú krakkói tábori szállításvezetőség.

b) A 43. gyaloghadosztály elszállítása szeptember végén az Uzsoki hágótól Tarnówba az Ungvár—Csap—Miskolc—Budapest—Galánta—Zsolna—Oderberg—Tarnów vonalon történt.[48] Ezek a szállítások — bár nem érték el a napi 50 (100 tengelyes) vonatot sem — azért érdemelnek említést, mert rövid idő

47 *Ratzenhofer:* Das Kriegseisenbahnwesen. Lenkung der Massentransporte durch die Militäreisenbahnbehörden. MWM 1930., Heft 3/4. 233., 234. o.
48 Uo.

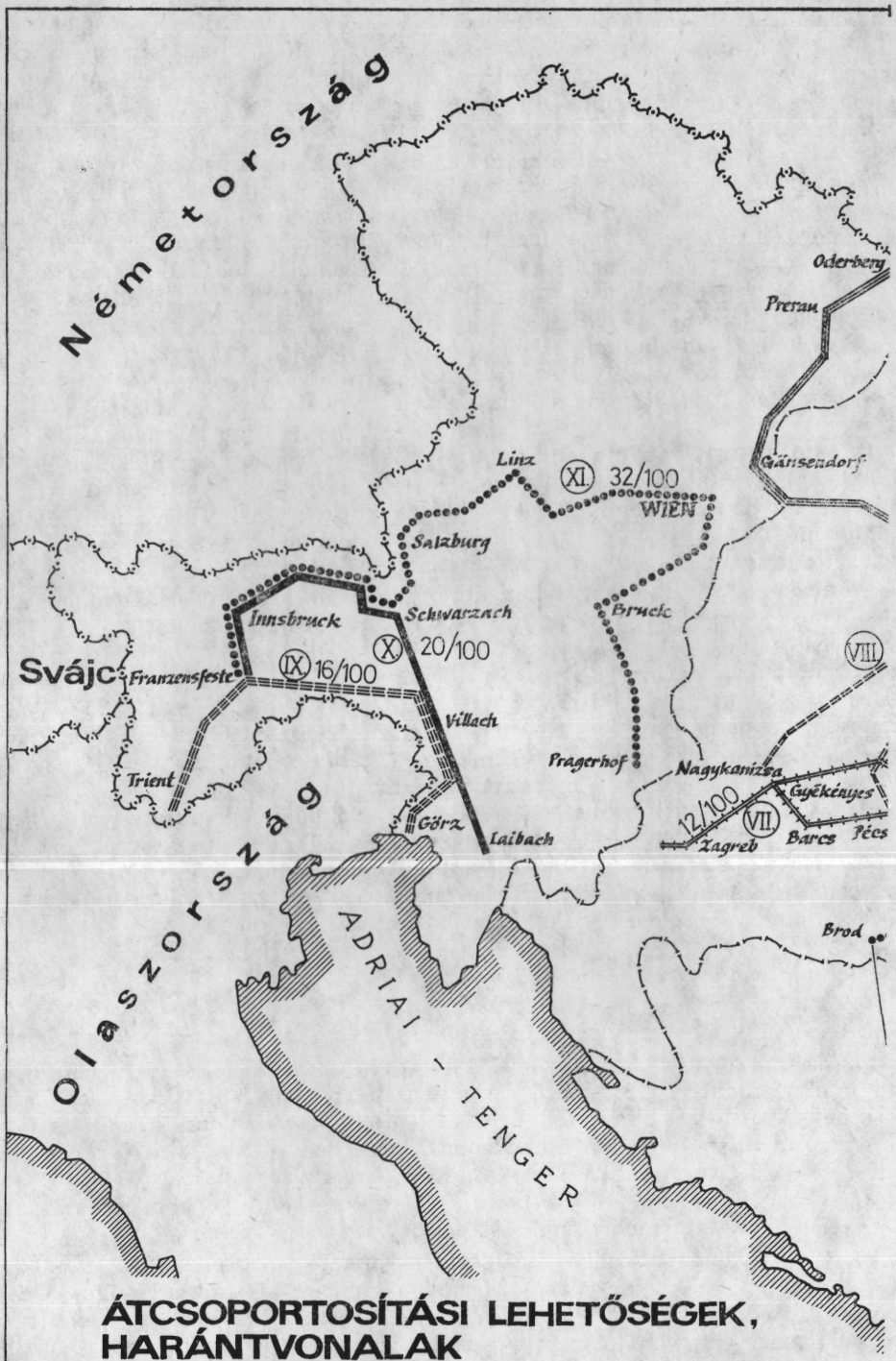

ÁTCSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEK, HARÁNTVONALAK

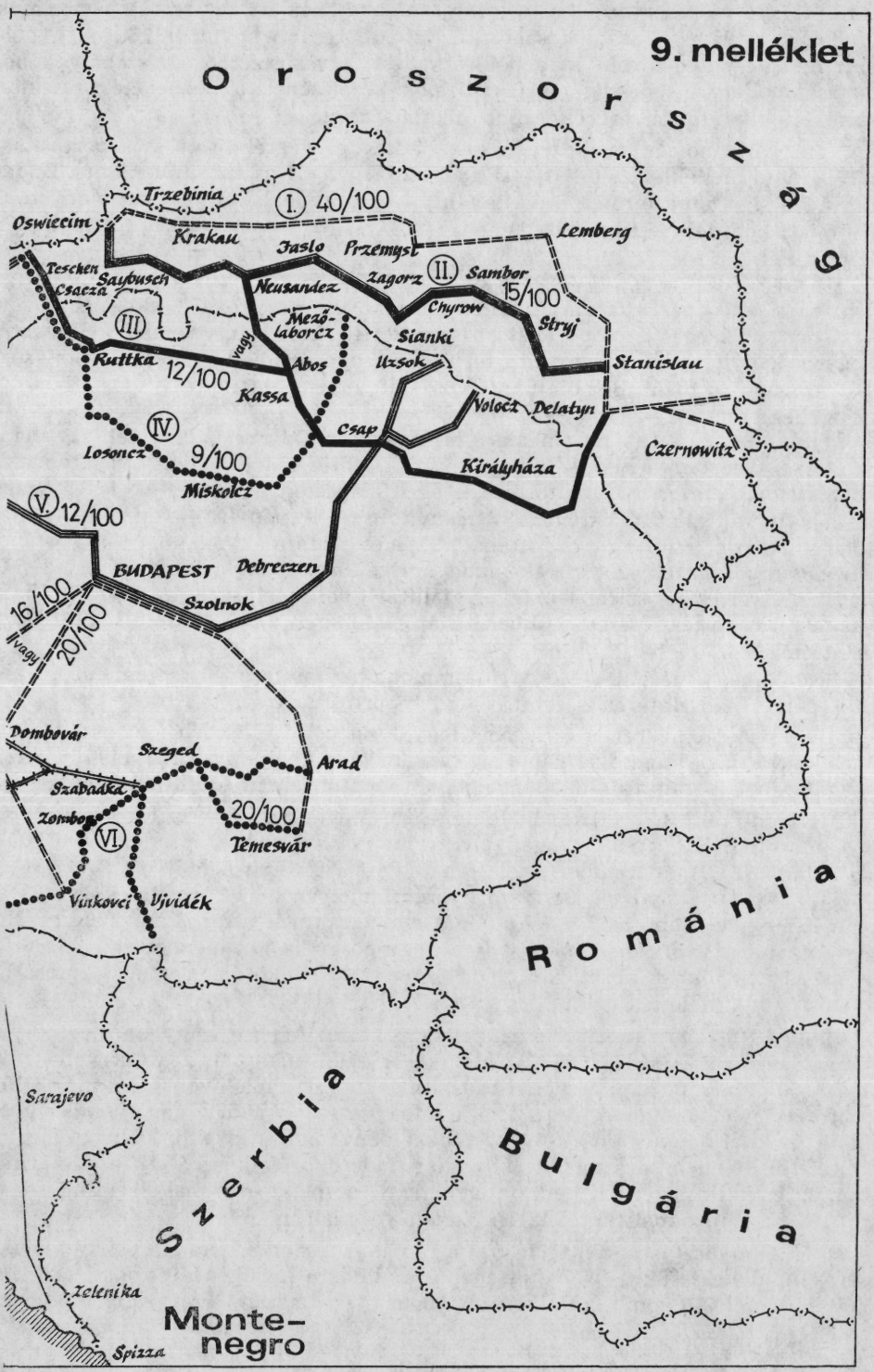
9. melléklet
Oroszország
Trzebinia
I. 40/100
Oswiecim
Krakau
Jaslo
Przemysl
Lemberg
Teschen
Csacza
Saybusch
Neusandez
Zagorz
II.
Sambor
15/100
Chyrow
Stryj
III.
Mezö-laborcz
vagy
Sianki
Ruttka
12/100
Abos
Uzsok
Stanislau
Kassa
Volocz
Delatyn
IV.
Csap
Czernowitz
Losoncz
9/100
Miskolcz
Királyháza
V. 12/100
BUDAPEST
Debreczen
Szolnok
16/100
vagy
20/100
Dombovár
Szeged
Arad
Szabadka
Zombor
20/100
VI.
Temesvár
Vinkovci
Ujvidék
Románia
Szerbia
Bulgária
Sarajevo
Zelenika
Monte-negro
Spizza

alatt kellett megszervezni és végrehajtani őket. Az itt szerzett tapasztalatok eredményezték a vasúti hatóságokkal való szorosabb együttműködést, a polgári menetrendekbe való jobb beilleszkedést, a vasútbiztonsági szabályok betartása mellett a sebesség- és fékszázalék kezelésének a békeelőkészítésekkel szemben liberálisabb és célszerűbb alkalmazását.

c) Az 1914. november közepén két hadtesttel végrehajtott átcsoportosítást a 10. számú melléklet szemlélteti. Ez jól mutatja a III-as szállítóvonalnak Budapest—Bécsig való kitérőjét, miután galíciai harántvonalakat az orosz előnyomulás miatt nem lehetett igénybe venni.[49] (278. o.)

Átcsoportosítások egyik arcvonalról a másikra.

a) Ez a példa az 1915. május hó 23-án bekövetkezett olasz hadüzenet következtében szükséges átcsoportosítást szemlélteti. Ennél figyelembe kell venni, hogy a délnyugati „I" arcvonalra történő átcsoportosítás két másik — az orosz „R" arcvonalon belül folyamatban levő — átcsoportosítás idejére esett. (L. a 11. sz. mellékletet, 282—283. o.)

Egyidejűleg futottak még német szállítmányok Oderbergből a déli „B" hadszíntérre, Oderberg—Bécs—Budapest között, közösen használva a vasútvonalat az olasz hadszíntérre irányítottakkal és Budapesten keresztezték is egymást. A délnyugati, tehát „I" arcvonalra irányított szállítmányok — eredetüket illetően — három csoportra oszlottak: 1. német szállítmányok, melyek a Német Birodalomból jöttek, 2. osztrák—magyar szállítmányok, melyek az orosz „R" hadszíntérről és 3. osztrák—magyar szállítmányok, melyek a szerbiai „B" hadszíntérről érkeztek, összességükben tehát a Monarchia mindhárom hadszínterét érintették.[50]

Hasonló nagy méretű, a Monarchia minden hadszínterét — esetenként a francia—német hadszínteret is érintő — átcsoportosítások voltak még:

b) 1915 szeptemberében a Szerbia legyőzését célzó és Szerbia megszállásával járó, a Báziás—Pancsova Duna-szakasz mögött felvonuló, kb. 1400 vonatot magába foglaló, napi 40—60 száztengelyes vonatot jelentő szállítmányok.

c) Külön említést érdemel a Montenegro elfoglalását előkészítő átcsoportosítás, mely a BHD keskenyvágányú vasutat vette igénybe, minden várakozást felülmúlóan. 1915. december 6-tól 56 nap alatt 629 vonat haladt át a Sarajevo és Mostar közötti szakaszon, az Iwan nyergen, melyen csak fogaskerekű vontatás volt lehetséges. Több napon át 16 vonat bonyolította le a forgalmat (50 keskeny nyomtávú kocsival), melyből egy szén-, egy posta- és két élelmezési vonat volt, s melyeknek többek között a Monarchia nagy hadikikötője, Cattaro ellátását is biztosítaniuk kellett.

d) Az 1916 tavaszán Tirol északkeleti részéből Velence irányába megindított támadás előkészítéséhez 1849 száztengelyes szállítmány mozgatása volt szükséges, 60 napon át, napi 28 vonat teljesítménnyel. A táplálóvonalak ennek többszörösét is bírták volna, de a Dél-Tirolba vezető egyetlen vasútvonal, egyéb szállításokkal is megterheltetvén, többet felvenni és kirakni nem tudott. A Dél-Tirol keleti határa mögött felvonult haderőhöz felhasználtak a hátországból, az északi és szerbiai hadszíntérről 1241, az olasz arcvonal karintiai részéről 187, az Isonzo mellékéről 421 száztengelyes szállítmányt.[51]

e) 1916 augusztus végén törtek be a románok Erdélybe. Az előretörés kivédésére, majd kiűzésükre, Németországból szállításra került 1150 vonat, az orosz hadszíntérről 740 vonat, a Balkánról 100, az olasz hadszíntérről pedig 140 vonat.

49 Uo. 238. o.
50 *Ratzenhofer:* Die Auswertung der inneren Linie im Dreifarten-Krieg. MWM 1931., Heft 6/7. 1031—1047. o
51 *Ratzenhofer:* Militärische Bahnauswertung im 1. Halbjahr 1916. MWM 1933., Heft 4. 251—259. o.

(R) Északi arcvonal

9a melléklet

használható harántvonalak										össz-teljesít-mény
I.		II.		III.		IV.		V.		
hossza	napi teljesít-mény	hossza	napi teljesít-mény	hossza	napi teljesít-mény	hossza	napi teljesít-mény	hossza	napi teljesít-mény	
627 km	40	648 km	15	703 km	12	617 km	9	920 km	12	88/100
	⊠		15		12		9		12	48/100
			⊠		12		9		12	33/100

Krakau ——— 550 km arcvonal hossza légvonalban ——— Czernowitz

Jelmagyarázat: ⊠ nem vehető igénybe

Megjegyzés: Minden harántvonal teljesítménye a legkissebb teljesítőképességű vonalak alapján lett meghatározva.

(B) Balkán arcvonal

9b melléklet

használható harántvonalak						összteljesítmény
VI.		VII.		VIII.		
hossza	napi teljesítmény	hossza	napi teljesítmény	hossza	napi teljesítmény	
411 km	20	678 km	12	636 km	16-20	48-52/100
			12		16-20	28-32/100
					16-20	16-20/100

Az eddig felsorolt szállítmányok Magyarország északi és keleti vasútvonalhálózatát teljesen igénybe vették.[52]

f) A Monarchia csapatai 11 csatában állták az Isonzónál az olaszok rohamait, melyek célja Triest elfoglalása és Stájerország déli részének birtokba vétele volt. Ezek az elhárító harcok nagy veszteségekkel jártak és a nagy túlerővel, valamint nagy anyagi fölénnyel rendelkező olasz támadások mind veszélyesebbé váltak. Ezért a német és az osztrák—magyar hadvezetőség elhatározta a támadást és az olaszoknak az Isonzó vonalról való visszaszorítását.

A támadás kezdetét 1917. október 24-re határozták meg. A támadó csapatok a Villach—Görz és a tengerpart vonalra, részben attól nyugatra vonultak fel.

52 *Mohácsi*, 49—57. o.

(I) Olasz arcvonal

9.c melléklet

használható vasútvonal						összteljesítmény
IX.		X.		XI.		
hossza	napi teljesítmény	hossza	napi teljesítmény	hossza	napi teljesítmény	
433 km	16	490 km	20	936 km	36	72/100
			20		36	56/100
					36	36/100

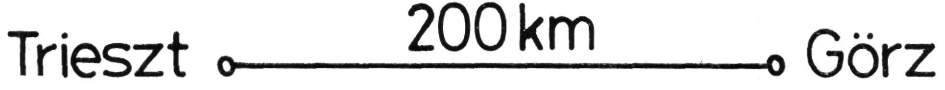

Az átcsoportosítás folyamán osztrák—magyar részről hat, német részről hét hadosztály vonult fel, 30 nap alatt napi 100—120, összesen 3000 száztengelyes vonattal. Az osztrák—magyar hadosztályok Erdélyből, Bukovinából és Kelet-Galíciából lettek leszállítva, a német hadosztályok részben a francia hadszíntérről, részben az orosz arcvonalról kerültek a hadszíntérre.[53]

g) Az 1918. június 14-én meginduló piavei csatához a piavei arcvonalra 565, a dél-tiroli arcvonalra 541, a karintiai arcvonalra 47, összesen 1153 száztengelyes, túlnyomóan Erdélyből és Bukovinából, kisebb részben Galíciából és Oroszlengyelországból érkező szállítmány érkezett. (Hét, részben lóról szállított lovashadosztály, tizenhat gyaloghadosztály, tizenöt átfegyverzett, korszerűsített tüzérdandár és nagyszámú nehéztüzérség.) A kirakókörzetbe irányuló forgalom nagyságát a 12. számú melléklet mutatja.[54]

Érdekességként ide kívánkoznak még az alábbi szállítmányok:

h) 1916 szeptemberében egy török hadtest szállítása Konstantinápolyból az Alduna melletti Kevevárával szemben levő kompra, onnan Temesvár—Arad—Békéscsaba—Nagyvárad — Királyháza—Kőrösmezőn át a galíciai arcvonalra, hogy egy állásrész védelmét átvegye. E szállítás átlag napi 20 szerelvénnyel összesen kb. 200 száztengelyes vonatot tett ki. E csapatok visszaszállítása 1917. június 15-én kezdődött a Kőrösmező—Debrecen—Nagyvárad—Szeged—Szabadka—Újvidék—Belgrád vonalon Konstantinápolyba.[55]

i) Történtek csapatszállítások a Monarchia területéről a német—francia frontra is, éspedig 1914. augusztusában 30,5 cm-es mozsárütegek, hogy segítsék a francia erődök leküzdését és[56]

j) sor került 1918 nyarán egy osztrák—magyar hadtestnek (az 1. és a 35. gyaloghadosztály) nyugatra szállítására is.[57] Végül

k) voltak szállítások Törökországba, főleg Palesztinába (tüzéralakulatok).[58]

Bármily átcsoportosításról legyen is szó, a táplálóvonalak mellett a kirakóállomások is figyelembe veendők. E téren a helyzet csak akkor kielégítő, ha kellő számú és megfelelő rakodóval rendelkező vasútállomás áll rendelkezésre. Minél több, már békében megépített rakodóval és hozzá vezető úttal számolhat a csapat, annál kedvezőbbek az átcsoportosítási lehetőségek, melyeket a rögtönzött, vagy hordozható rakodók megléte csak fokozhat. Ehhez viszont megfelelően épített vasútállomások kellenek, ahol felállításukra kellő hely rendelkezésre áll

A Conrad által 1914. július 1-én elrendelt hátrahelyezésnél a nagyrészt már békében megépített rakodóknak csak egy részét lehetett igénybe venni, mert azok az új, hátrahelyezett rakodókörzeten kívül estek, ahol pedig időhiány miatt új rakodók kellő hosszban még nem voltak kiépíthetők. Következésképpen a tervezettnél hosszabb kirakási idők adódtak és előre nem látott torlódások keletkeztek, melyek a harctérre rendelt csapatok késői beérkezését eredményezték.

53 *Vajna—Náday:* Hadtörténelem. Budapest, 1936, 695. o.
54 ÖULK VII. k. 12. sz. melléklet.
55 *Mohácsi*, 37. o.
56 Ehrenbuch unserer Artillerie. Wien, é.u., II. k. 528. o.
57 Uo. 536. o.
58 Uo. 528. o.

Különböző katonai szállítási feladatok a háború alatt

A hadászati célokból elrendelt katonai tömegszállítások mellett — melyeknek csak egy részét ismertettük az előző fejezetekben — állandóan futottak a létszám-, fegyver-, lőszer- és műszaki anyag kiegészítő szállítmányok, a szabadságos, sebesült- és betegvonatok, fogolyszállító vonatok, az ellenség sikerét követő kiürítési és menekültvonatok, majd a visszafoglalt, vagy idegen országok területéből elfoglalt vasútvonalak benépesítését szolgáló vonatok.

A Monarchia és a szomszédos ellenséges országok területén azonban nemcsak az osztrák—magyar haderő harcolt, hanem időnként német és török csapatok is. A németek mindenekelőtt az északi és az olasz hadszíntéren, Erdélyben — a Románia és Szerbia leverését előkészítő felvonulások alkalmával — vették igénybe a Monarchia vasúthálózatát, majd a Romániában és Szerbiában visszamaradt német csapatok mindennemű katonai utánszállítása is a Monarchia vonalait terhelte.

Voltak német csapatok Bulgáriában és Törökországban is, melyek az anyaországgal kapcsolatot csak a Monarchia vasutai útján tudtak tartani.

A Monarchia és Németország fokozatosan vesztették el behozatali lehetőségeiket és így fokozott mértékben az általuk elfoglalt területek segélyforrásaira voltak utalva.

A skandináv államok és Svájc, maguk is behozatali nehézségekkel küzdve, csak korlátozott mértékben állottak rendelkezésre. Olaszország 1915 tavaszától, Románia pedig 1916 őszétől kiesett.

Az elfoglalt Ukrajna, Románia, Szerbia, valamint a szövetséges Bulgária és Törökország nyersanyagaira — mindenekelőtt Németországnak — főleg élelmezési és hadiipari szempontból feltétlenül szüksége volt. A német rendeltetésű ukrán szállítmányok kivételével ezek a szállítások (élelmiszerek, főleg gabona, haszon- és vágóállatok, ipari anyagok és a rendkívül fontos olajszállítmányok) mind a Monarchia vasutait vették igénybe. Ellenkező irányban iparcikkek, szén, gépek és üres szerelvények futottak.

A háború alatt felfejlődött hadiipar és az azt kiszolgáló mellékiparágak nyersanyag- és tüzelőanyag-szállítmányai nagy tömegű, rendszeres és biztos szállításokat követeltek.

Az eddig leírt szállítmányok a Monarchia összeomlásáig Konstantinápolytól a Monarchia vasúthálózatán keresztül a nagy német városokig közösen megállapított menetrend szerint közlekedtek és a Monarchia egyvágányú vonalait rendkívül igénybe vették, időnként csak csökkentett polgári forgalmat tettek lehetővé. Nagyobb csapatszállításoknál a polgári forgalom erős korlátozására került sor.

A Monarchia vezérkara és a német vezérkar között a háború előtt a katonavasúti együttműködés lényegében csak az olaszok átszállítására szorítkozott. A háború folyamán azonban ez mind szorosabbá vált. Ennek eredménye volt többek között, hogy a Salzburg—Rosenheim—Kufstein kettősvágányú, igen kedvező vontatási feltételekkel megépített német vonalon osztrák—magyar szerelvények is közlekedhettek. Ezzel tehermentesíthető volt az igen nehéz hegyi mozdonyokat igénylő Salzburg—Bischofshofen—Schwarzach—St. Veid—Wörgl vonal.

Polgári forgalom

Az 1914. évi felvonulás első napjaiban a felvonulási vasútvonalakon a polgári forgalom teljesen szünetelt. Egyes nagyvárosok ellátására a biztonsági célokra fenntartott vonatokból egyet-kettőt engedélyeztek (tej, hús stb. szállítására).

1914. szeptember 4-én néhány felvonulási vonalra — melyeknek hadimenetrendjét a katonai szállítások már kevésbé vették igénybe — a Központi Szállításvezetőség már engedélyezett polgári forgalmat. Ezt 1914. szeptember 14-én számos vonalra kiterjesztette, majd néhány nap múlva intézkedés született a polgári menetrend minden vonalra való helyreállítására, a rendelkezésre álló személyzet, mozdony és kocsiállag figyelembe vételével, szállítási sorrendet, előnyzést biztosítva természetesen a jövőben is elrendelendő katonai szállításoknak. Nagyarányú tömegszállításoknál a szükséges katonai szállításokat biztosítani kellett, a polgári forgalom ismételt korlátozásának árán is.

A különböző katonai követelményeknek és az azokkal járó különböző mérvű korlátozásoknak a figyelembe vételével a menetrendszerkesztők, a vasútvonal-parancsnokságokkal egyetértésben, különböző hadimenetrendeket szerkesztettek. Az alap a polgári menetrend volt, néhány katonai célra fenntartott vonattal, melyek a polgári forgalmat nem befolyásolták.

Ha a fenntartott vonatok száma kisebb volt, mint amennyire a katonai szállítások miatt szükség lett volna, olyan polgári vonatokat vettek igénybe, melyeknek meghatározott ideig való kimaradása a polgári szállítási szükségleteket túlzottan nem korlátozta.

Végül készültek tiszta hadimenetrendek is, különböző alapsebességeket alapul véve, különböző békebeli forgalomtechnikai előírások enyhébb értelmezésével és így nagyobb sebességek figyelembevételével.

1917 őszéig a vasutak általában képesek voltak a rájuk háruló feladatok teljesítésére. Az ellátási nehézségek azonban a vasutasok munkaképességét is károsan kezdték befolyásolni. A javításra váró mozdonyok számának emelkedése, tehát az üzemképes mozdonyok számának csökkenése, a változatlan forgalmi igényekből fakadó erősebb igénybevétel a forgalmi zavarokat fokozta. Fontos szállítások késői indítása, a vonatkésések, torlódások már napirenden voltak.

Mind gyakoribb volt a mozdonyoknak a szállítás alatt bekövetkező üzemképtelensége, ami — különösen egyvágányú pályákon — torlódásokat, késéseket okozott, a vasutasok szolgálatban töltött idejét meghosszabbította, pihenőidejüket lecsökkentette.

A békebeli személyzet egy részének már a mozgósítás elrendelésekor kellett bevonulnia, egy másik részének pedig az első felvonulás befejeztével, de belátva a vasutasokra háruló fontos feladatokat, a hadügyminisztériumtól bizonyos részben bevonulási halasztást kaptak. Midőn azonban a Monarchia és Németország seregei nagy orosz területeket foglaltak el, s azok vasútvonalait, valamint a háború alatt ott épített vasútvonalakat személyzettel kellett ellátni (benépesítés) igen erősen érezhető személyzethiány lépett fel. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy ahol lehetett, az alsóbb beosztásokból magasabb munkakörbe helyeztek vasutasokat (például mozdonyvezetők pótlása mozdonyfűtőkkel stb.), illetve személyzetfelvételhez folyamodtak. Mivel azonban minden épkézláb ember háborús katonai szolgálatot teljesített, az újonnan felvettek zöme nem felelt meg az előírt feltételeknek. Végszükségben a katonai vezetőség bocsájtott rendelkezésre idős, esetleg törődött népfölkelőket, sőt hadifoglyokat is, hogy kellő számú fékező stb. rendelkezésre álljon.

1916-ban a magyar vasutaknál kisebb mértékben, de az osztrák vasutakon igen erősen igénybe vettek már női munkaerőket is, mégpedig a mozdonyvezetői és fűtői szolgálatot kivéve, majdnem minden szolgálati ágban.[59]

A vasúthálózat bővülése és csökkenése

a) A hadműveletek során 1914 szeptemberétől 1915 májusáig Galícia és Bukovina területét — egy kis nyugati sáv kivételével — sőt Északkelet-Magyarország egy részét is orosz csapatok foglalták el és a krakkói vár külső erődműveit is megközelítették. Az orosz hadsereg által birtokba vett területen a Krakkó—Chabowka vonaltól a Przemyśl—Chyrow vonalig, valamint Magyarország előbb említett részein és Bukovinában váltakozó harcok folytak, minek következtében egyes vasútvonalak, vasútállomásaikkal, többször gazdát cseréltek. (1., 13., 14. melléletek, 226—227., 286—287., 289. o.)

Bár kiürítési intézkedések voltak, azokat csak részben, vagy egyáltalán nem hajtották végre. Kelet-Galíciában azért nem, mert az orosz előnyomulás üteme váratlanul érte a lakosságot és vele a vasutasokat és a legtöbb helyen pánikot okozott, melynek következtében a békében előkészített rombolásokra nem kerülhetett sor; az értékes vasúti anyag (mozdonyok, kocsik, állomási berendezések) java részét pedig hátrahagyták. A menekülő vasutasok családjukkal, ingóságaikkal, állataikkal és a százezerszámra rúgó polgári lakossággal együtt rohamozták meg a vasúti kocsikat; mozdonyt kerítve, vonatvezető és fékezők nélkül, rendszertelenül, a forgalmat veszélyeztetve és gátolva özönlöttek nyugat felé, vagy a kárpáti átjárók irányába, óhatatlanul összekeveredve a sebesült-, és betegszállító vonatokkal.

Galícia középső részében a kiürítési előírások már szabályszerűen hajtattak végre.[60]

Mivel a kiürítésre e területen már tervszerűen készültek és azt gondosan végre is hajtották, értékes vasúti anyagokat mentettek meg, melyeket a területek 1915 tavaszán történt elfoglalása után ismét beépítettek. Mozdonyokat és kocsikat, valamint hírközvetítő- és jelzőberendezéseket jelentős számban meg lehetett menteni, de egy részük pótlására a hátországból azért szükség volt. Az építményeket és a nehéz gépi berendezéseket azonban csak ideiglenesen és nem teljes mértékben lehetett helyreállítani és csak hónapok múltán — sok építőanyagot vonva el a hátországtól és a hadseregtől — tudták azokat teljes kapacitással szolgálatba állítani.

A hullámzó hadműveletek következtében többször előfordult, hogy az alig helyreállított, vagy helyreállítás alatt álló létesítményeket ismét romboni kellett. Voltak hidak, melyeket a Monarchia csapatai háromszor romboltak le, majd kétszer igyekeztek helyreállítani, de a tartós helyreállításra csak 1915 májusa után került sor.

Az 1914. évi galíciai hadműveletek vasúti veszteségeiről képet az alábbi adatok adnak: elpusztult kb. 1000 km vasúti pálya, 150 vasútállomás, 150 mozdony és 20 000 vasúti kocsi.[61] Az oroszok — az általuk elfoglalt területeken — természetesen azonnal megkezdték a sínpályák széles nyomtávra való átszegezését. A Lemberg—Krasne—Zloczow rendes nyomtávú kettősvágányú pályán csak az egyik sínpárt szegezték át széles nyomtávra, a Krasne—Brody vona-

59 VK 43. o.
60 A világháború 1914—1918. III. k. 39. o.; VK 184. o.; *Mohácsi*, 14—16. o.; ÖULK Ergänzungsheft 6., 1 8—31o.
61 Uo

lon pedig a talpfákon meghagyták a rendes nyomtávú sínpárt és a sínek mindegyike mellett leszegeltek még egy sínt, de széles nyomtávra.

b) A következő nagymérvű kiürítésre az 1916. évi erdélyi hadjárat alatt került sor. A katonailag majdnem védtelen kárpáti átjárókon számottevő ellenállás nélkül beözönlő román hadsereg elől a magyar lakosság egy része pánikszerűen menekült. A vasutasok magatartása viszont példaadó volt. A kevés rendelkezésre álló idő ellenére alig maradt vissza gördülőanyag és berendezés, a rombolásokat is az előírt módon és ütemben sikerült végrehajtani.

Míg a vasutasok magatartása példás volt, addig a polgári lakosság pánikszerű menekülésére jellemző, hogy Brassótól északra egy 13 km-es lejtős pályán egyidejűleg 17 vonat mozgott északi irányban.[62]

c) Czernovitz elvesztésével a bukovinai hálózat kapcsolata a Monarchia vasutaival megszakadt. Az ittrekedt gördülőanyag java része Románián keresztül került vissza az osztrák vasutakhoz.[63]

d) Dél-Tirolban a területveszteség igen keskeny határ menti sávra korlátozódott, Görztől nyugatra ugyancsak. E területeken tervszerűen történt a kiürítés és a rombolás.

A hálózat hosszának növekedése

Az 1915. évi Oroszország elleni hadjárat sikerei, az 1915. évi Szerbia elleni sikeres támadás, az 1916. évi Románia és Olaszország elleni hadjárat, végül az oroszországi forradalom által előidézett katonai helyzet tekintélyes területnyereséget hozott magával és ezzel a Monarchia vasúthálózatának kiterjedését. (L. a 13. számú melléklet, 286—287. o.)

A hadműveletek során elfoglalt területek vasúti hálózatának üzembe helyezésére, forgalmának megindítására és karbantartására katonai vasúti igazgatóságokat állítottak fel. Ezek élén, mint igazgató, törzstiszt, vagy magasabb rangú vasúti tisztviselő állott. A vasúti igazgatóságok a kezelésbe vett vasútvonalak hosszától függően több katonai üzemvezetőséggel rendelkeztek, amelyek viszont egy vagy több katonavasúti (forgalmi) alakulattal dolgoztak.

Németország és a Monarchia mind nehezebbé váló anyagi helyzete megkövetelte az elfoglalt területek gazdasági kiaknázását. Ez viszont szükségessé tette a meglevő vasúti hálózat üzembe helyezését, helyenként javításokkal és kiegészítésekkel a teljesítményük növelését, sőt új vasútvonalak építését is. Mindezt csak részben lehetett helybéli vasúti személyzettel és munkásokkal megoldani, szükséges volt tehát a folytonos katonai behívások folytán amúgy is létszámhiányokkal küzdő és rendszerint kimerült honi személyzet kivezénylése, mozdonyok és vasúti kocsik kirendelése, ami csak fokozta az amúgy is állandósult hiányokat.

A gazdasági kérdések mellett a küzdő hadsereg utánpótlásának biztosítása volt a vasúti közlekedés legfontosabb feladata.

Ahol pályarombolás folytán elzárt vonalszakaszokon némi gördülőanyag fennmaradt, ingaforgalmat bonyolítottak le, hogy az utánpótlást elősegítsék.

Az idegen hálózat igénybevételénél figyelembe kell venni azt, hogy az oda vezényelt személyzet ismeretlen pályán és állomásokon, jó ideig menetrend nélkül, ideiglenes és szükség-jelzőberendezésekkel teljesített szolgálatot, gyakran az ellenséges tüzérség tüzének kitéve. Egyes helyeken bizonyos esetek-

62 *Molnácsi*, 14—15., 52. o.
63 VK 106. o.

ben, a várható veszteségek csökkentése érdekében, csak éjjel és ködben volt célszerű a közlekedés.

Az arcvonaltól távolabbi területeken, ahol a vasút teljesítőképessége azt lehetővé tette, a vasúthálózatot a megszállott területek polgári lakossága is igénybe vehette.

A megszállott területek vasúthálózatának vezető szervei a következők voltak:

a) Északi Katonai Vasút (Heeresbahn Nord) Radom székhellyel, Orosz-Lengyelországban, 1810 km rendes nyomtávú, 266 km keskeny nyomtávú vonallal.

b) Déli Katonai Vasút (Heeresbahn Süd) Szerbiában, Belgrád székhellyel. A szerbiai vasúthálózatból 140 km rendes nyomtávú és 430 km keskeny nyomtávú vonallal.

c) Délkeleti Katonai Vasút (Heeresbahn Süd-Ost) Romániában, Crajova székhellyel, 540 km hosszban.

d) Délnyugati Katonai Vasút (Heeresbahn Süd-West) Udine székhellyel, Észak-Olaszországban, 620 km hosszal, végeredményben összesen 3310 km, kb. 500 vasútállomással.

Fentiekhez hozzájött még a Brest-Litowski békeszerződés után az

e) Ukrajnai Katonai Vasút (Heeresbahn Ukraine) Kiev székhellyel.

f) Albániában üzembe helyezték a keskeny nyomtávú Virpazar—Antivari vonalat.[64]

A Heeresbahn Nord, az Észak Katonai Vasút területére esett a Krakkótól északnyugatra fekvő dombrowai szénvidék, mely naponta 500 vagon elsőrendű sziléziai szenet adott. E hálózat gerincét a Szczakowa—Kielce—Radom—Deblin—Lublin—Kowel vonal adta, a hatalmas koweli pályaudvarcsoporttal, mely a keleti hadszíntér egyik legfontosabb vasúti fogadó és rendező állomása volt. E vonalat teljes hosszában rendes nyomtávra szegelték át és a Krakkótól északra fekvő miechowi alagút helyreállítása után Deblinig kettősvágányú, nagy teljesítményű vonal volt.

A Heeresbahn Nord területén fokozatosan békeforgalomnak megfelelő helyzet alakult ki, amit számos új vonal építése is bizonyít, melyek Lengyelország e vidékét szorosan kötötték Galíciához és így a Monarchia tulajdonképpeni vasúti hálózatához.

Rendes nyomtávú vonalként épült: a Nadbrzezie—Ostrowice vonal (50 km, Visztula-híddal), a Rozwadow—Lublin vonal (86 km, híddal a San folyón), valamint a Sokal—Wladimir—Wolynsky vonal (40 km hosszban); e három vonalat még az oroszok kezdték kiépíteni, széles nyomtávval.

Osztrák—magyar és német csapatok építették a Belzec—Rejoviez vonalat 130 km, a Wladimir—Wolinsky—Vojmical vonalat 30 km és a Kowel—Kamien Kasirski vonalat 50 km hosszban.

Csak osztrák—magyar csapatok építése volt a Zawada—Zamosz—Wladimir—Wolinsky vonal 50 km, a Kamionka Strumilova—Kristinopol—Sokal vonal 48 km, a Kamionka Strumilova—Lubaczewka vonal 28 km, a Kiwercy—Trostieniec vonal 15 km és a Radziwilow—Novo Podczajew vonal 20 km hosszban.

Keskeny nyomtávú vonalként megépült a német vasúti igazgatóság alatt álló területen osztrák—magyar és német csapatok által Praszka és Dzialoszyn közötti 34 km-es vonal.

Az oroszok által megkezdett vonalak széles nyomtávra épültek. A Wladimir—

64 VK 197. o. és a Zentraltransportleitung által kiadott hálózati térképek (a szerző birtokában).

A 2. hadsereg átcsoportosítása
1914.XI.10-23.

10. melléklet

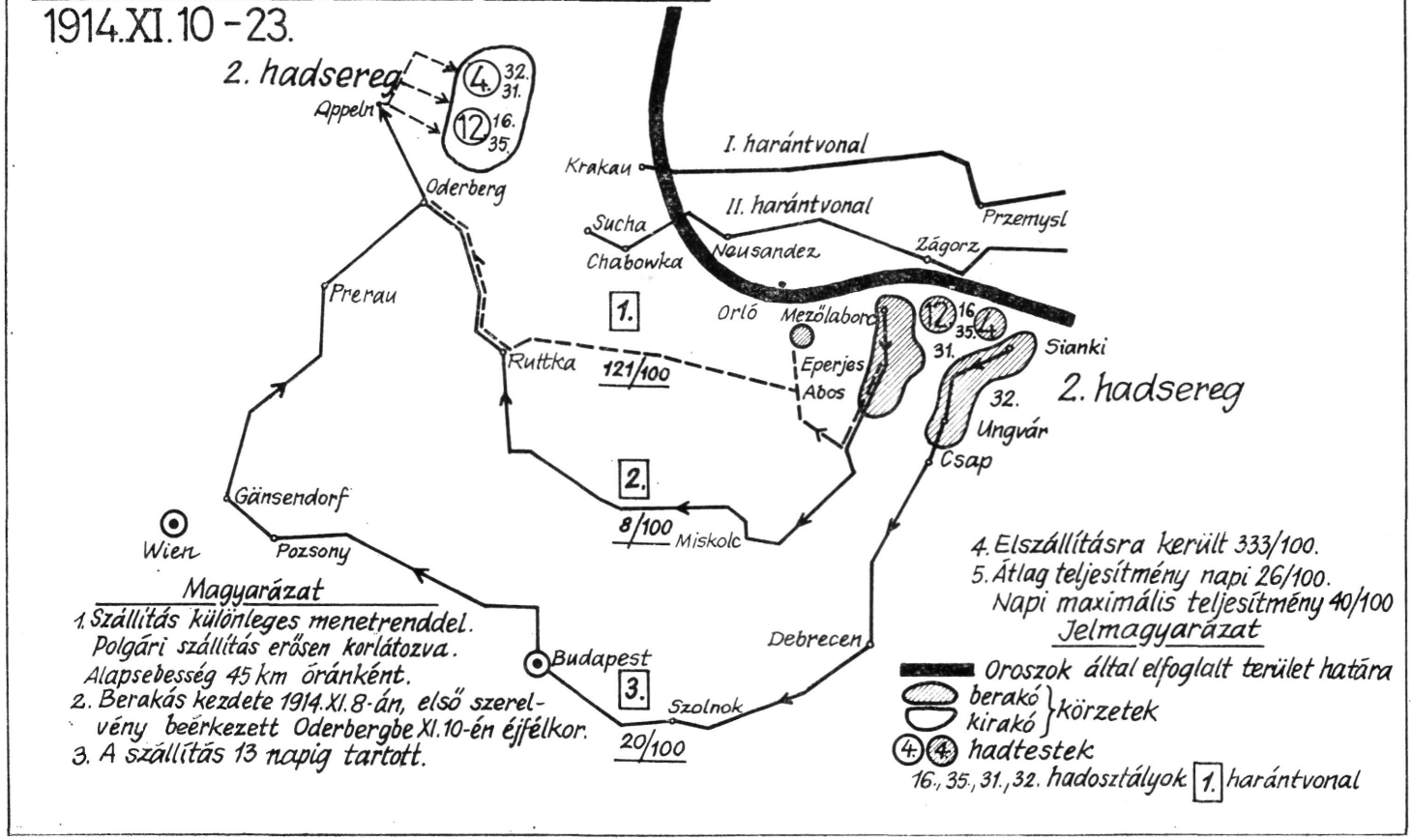

Wolinsky—Sokal széles nyomtávú vonal meghosszabbításában széles nyomtávra szegezték át az oroszok a Ravaruska—Jaroslaw—Debica vonalat, hogy a lemberg—przemyśli rombolásokat kikerülve jussanak el Krakkó felé.[65]

A Heersbahn Süd a Bulgáriával és Törökországgal való vasúti kapcsolatot, valamint a makedóniai arcvonal utánszállítását biztosította és Szerbia gazdasági, nem utolsósorban bányászati kincseinek kiaknázását szolgálta.

E feladatok ellátásában különösen fontosak voltak az összességükben 430 km hosszú keskenyvágányú vasutak, melyek a hadsereg élelmezésének tekintélyes részét szállították a Szávához, ahonnan a szállítmányokat rendes nyomtávú vasutakra rakták át.

Kizárólag gazdasági érdekből épült meg 40 km hosszban Lajkovac és Čačak között egy keskeny nyomtávú vonal, Ralja (Belgrádtól délre kb. 35 km) és Baba között pedig egy 8 km-es rendes nyomtávú vonal, mely egy fontos bányát kapcsolt a meglevő vasúthálózathoz.

Heeresbahn Süd-Ost. Románia elfoglalt részének gazdasági kiaknázása majdnem teljesen német kézben volt, ezért a román vasutak legnagyobb része német vezetés alatt, német kezelésben működött. Az egész román vasúthálózat kezelése a Monarchia vasutait — figyelembe véve a már fennálló nagy létszám- és anyaghiányt — amúgy is rendkívül megterhelte volna.

A Heersbahn Süd-West vonalai mindenekelőtt a Piave mögött álló hadsereg utánpótlását, kiegészítését, kiképzését szolgálták. A jó elhelyezési viszonyok folytán számos kiképzőtábor, lövőiskola, különböző tanfolyamok voltak itt elhelyezve. Ezt a célt szolgálta a Sacile—Costa 16 km hosszú rendes nyomtávú vasút építése is.

Heeresbahn Ukraine. A breszt-litovszki békekötés után némileg vonakodva szállták meg a Monarchia csapatai Dél-Ukrajna egy részét, egyes vasútvonalakat egyedül, másokat a németekkel közösen kezelve. E vonalak révén voltak elérhetők a donyeci kőszénbányák, valamint a nagy és rendkívül termékeny feketeföldi ukrajnai mezőgazdasági vidékek.

A forgalom itt a széles nyomtávon feltalált mozdony- és kocsianyaggal, részben a visszamaradt polgári vasutasokkal indult meg.

A Monarchia csapatai által megszállott terület 200 000 km^2-én 6000 km széles nyomtávú és 400 km keskeny nyomtávú hálózat volt. A visszamaradt személyzet a forradalom által erősen demoralizált állapotban látta el szolgálatát. A forgalom kb. 1870 széles nyomtávú mozdonnyal és 45 000 kocsival indult meg, a mozdonyok fele azonban javításra szorult. Dacára a közeli szénbányáknak, a szükséges szénmennyiséget Németországból kellett pótolni, naponta átlag két szénvonattal. (A mozdonyok egy része olajtüzelésű volt!) A szükséges kenő- és javítóanyagot a Monarchiának kellett biztosítania, noha az a hátországban is hiánycikk volt. Szükségből fatüzeléssel is kísérleteztek, majdnem eredménytelenül.

A katonai vasúti hatóságok (néhány száz fő) vezetésével és öt katonai vasúti üzemszázad bevetésével mégis sikerült — szükségforgalmat — lebonyolítani.[66]

65 VK 197—199. o.; ÖULK Ergänzungsheft 6., 18—31. o.
66 Uo.

Vonalhálózat-növekedés saját területen végrehajtott fejlesztésekkel

A mindinkább fellépő személyzet- és építőmunkaerő-hiány és az anyagi nehézségek ellenére tekintélyes volt az építő tevékenység. Ez részben közvetlenül szolgálta a küzdő alakulatok személyzeti és anyagutánpótlását, részben közvetve, a központi ellátás révén. A vasútfejlesztések a nagyobb teljesítményt, a fokozott és biztosabb forgalmat voltak hivatva szolgálni (második vágánypár fektetésével, egyvágányú pályák megerősítésével, állomásépítésekkel stb.).

Rendes nyomtávú egyvágányú vonalak építése:

a) A Dornawatra—Felsőborgó benzinelektromos vontatásra berendezett 32 km hosszú hegyipálya, mely a Bukovinában küzdő alakulatok egyetlen vasúti utánpótlási lehetősége volt.

b) A Batajnica—Zabrez közötti 28 km-es vonal Szerbiában a keskeny nyomtávú vasúttal való kapcsolat miatt létesült. A Száva déli partjára szállított nagy mennyiségű gabona került itt — komp révén — rendes nyomtávú hálózatra.

c) A 10 km-es Zenta—Csóka vonal ideiglenes fahíddal kötötte össze a Tisza két partján haladó vasúti vonalakat, közvetlenebb kapcsolatot teremtve a Duna és a Tisza között elterülő Bácska és a Tiszától keletre elterülő Bánát között. Mivel az ideiglenes Tisza-híd biztonságát a folytonos javítások ellenére sem lehetett már szavatolni, idővel leszerelték.

d) Az Ogulin—Plaski—Verchovine vonal 70 km hosszban egy régóta tervezett, az Adria partján fekvő Spalatóig vezető vasútvonal kezdeti részét jelentette. A bizonytalan hajóközlekedésre utalt északkeleti Adria vidékét lett volna hivatva rendes nyomtávú vasúttal az országos hálózathoz kötni. Feltétlenül említést érdemel a

e) Hermagor Kötschach és Mautern közötti 30 km-es, valamint a

f) Klausen és Plonn közötti 30 km-es vonal, továbbá az

g) Auer—Predazzo vonal (50 km), mely kizárólag az olasz arcvonalon küzdő csapatok utánszállítására épült.

h) Toblach vasútállomás megkerülésére 3 km-es vonal épült, mivel a vasútállomás és a közvetlenül befutó vágányok az olaszok által megfigyelhetők és tüzérségi tűzzel elárasztható voltak.[67]

Keskeny nyomtávú vasútépítés:

a) A (Tuzla)—Siminhan—Balatovci vonal (30 km) közvetlenül szolgálta a Drina mentén küzdő csapatok utánszállítását.

b) Az 50 km-es Jajce—Cardak vonal a nyugat- és kelet-boszniai keskeny vágányú vasutakat kötötte össze, így Szarajevót Spalatóval.[68]

Második vágányok fektetése

a) Cormons—Görz között, 12 km hosszban, a hadsereg felfokozott szükséglete folytán megnövekedett forgalom biztosítására.

b) Salzburg—Wörgl között, 90 km hosszban. A Bécsből Tirolba vezető igen nagy forgalmú vasútvonal Bécs, Salzburg, Innsbruck és Bozen között kettős vágányú, Salzburg és Wörgl között azonban csak egy vágányú volt. Ez hát-

67 VK 124., 187—189. o.; ÖULK Ergänzungsheft 6., 18—31. o.
68 Uo.

rányos szűkületet jelentett, annál is inkább, mert a Németország felől jövő, Wörglnél csatlakozó forgalom rendkívül megnőtt.

c) Brannsol—Trient—Cagliano, 62 km hosszban. Az Innsbruckról dél felé vezető tiroli fővasútvonal csak Brannsolig volt kettős vágányú, a Dél-Tirolban küzdő csapatok ellátása szempontjából azonban a második vágány még Trienttől délre is szükséges volt. (12. sz. melléklet, 285. o.)

d) A Bécs—Bruck an der Leitha vonal (42 km) a Bécs—Pozsony vonal tehermentesítésére készült.[69]

Építés alatt álló vonalak voltak:

a) Haidenschaft—Schwarzenberg—Unterleutsch (40 km);

b) Landeck—Reschenscheidegg (70 km);

c) Toblach—Calalzo (80 km hosszban) E vonalak kizárólag az olasz hadszíntéren küzdő csapatok utánpótlásának megkönnyítését szolgálták volna.

d) A Kisilva (Dornawatra)—Dorna Candreni vonal (45 km) a bukovinai vasúthálózatnak a magyar vasúthálózattal való összekapcsolására és a bukovinai csapatok nehéz utánszállítási viszonyainak megkönnyítésére épült.

e) A Verchovine—Knin vonal (140 km hosszban), a már megépített Ogulin—Verchovine vonal folytatását jelentette volna az Adriáig, Spalatóig.

f) A Vardiste—Uzice keskenyvágányú vasútvonal 50 km hosszban a szerbiai keskenyvágányú vasutak egyetlen kapcsolata lett volna a boszniai hálózattal.

g) A Linz Gaisbach—Wartburg—Budweis és a Leitmeritz—Schreckenstein—Aussig vonalakon a 2. vágány, végül Wien—Krakkó vonalon Prerau—Schönbrun—Witkovizt (Mostrau) között a 3. vágány fektetése folyt.[70]

Vasútezred

A Monarchia békében egy három zászlóaljból álló vasútezreddel rendelkezett, melynek állomáshelye Bécs mellett, Korneuburgban volt, egy kis része pedig a Banja Luka—Dobrlin rendes nyomtávú vasutat kezelte és üzemeltette Bosznia északnyugati részében.

Az általános mozgósítás kihirdetésekor az ezred 28 vasútépítő századot állított fel.

A vasútépítő alakulatok fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a háború végéig a vasútezred a következő alakulatokat állította fel: 30 vasúti század, 32 tábori vasúti század, az előbbieknél könnyebb felszereléssel, 2 hídépítő különítmény, 1 hídkiemelő különítmény, 1 víz alatt vágó különítmény, 1 vasútépítő nyomjelző különítmény, 8 sodronypályaforgalmi különítmény, 41 sodronypályaforgalmi szakasz, 1 villamosvasúti építő század, 1 villamosvasúti forgalmi század, 8 vasúti forgalmi zászlóalj, 19 függetlenített vasúti forgalmi század az elfoglalt vasútvonalakon, 13 vasútforgalmi század közvetlenül a harcvonal mögött, 3 vasúti komp különítmény (a Száván Belgrádtól nyugatra Zabreznél, Szerbiában a Dunán Belgrádtól keletre Semendriában és Gyurgyevónál a Dunán, Bulgária és Románia között), végül 5 páncélvonat műszaki csoport.

69 VK 121.o.
70 VK 122. o.

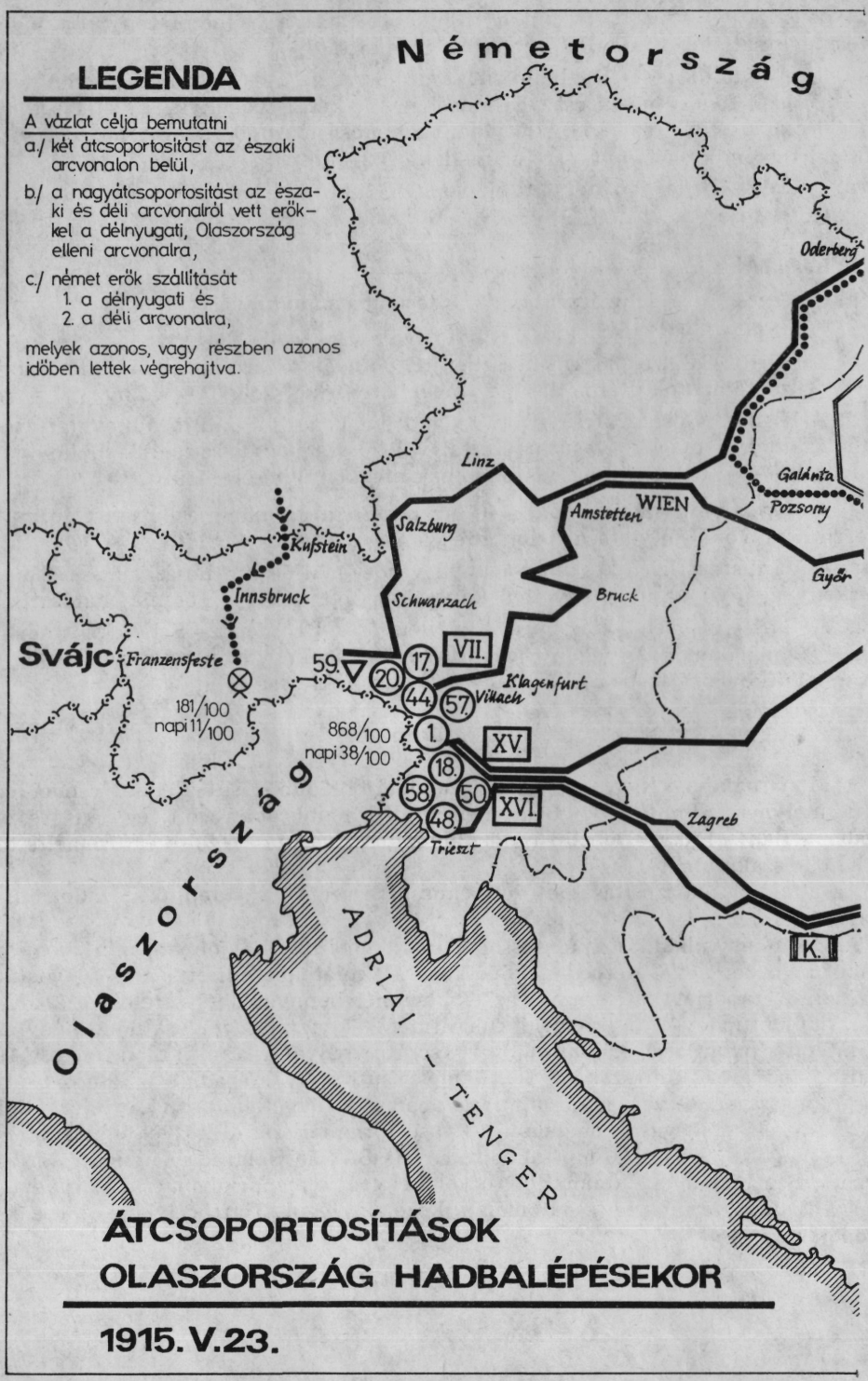

ÁTCSOPORTOSÍTÁSOK OLASZORSZÁG HADBALÉPÉSEKOR

1915. V. 23.

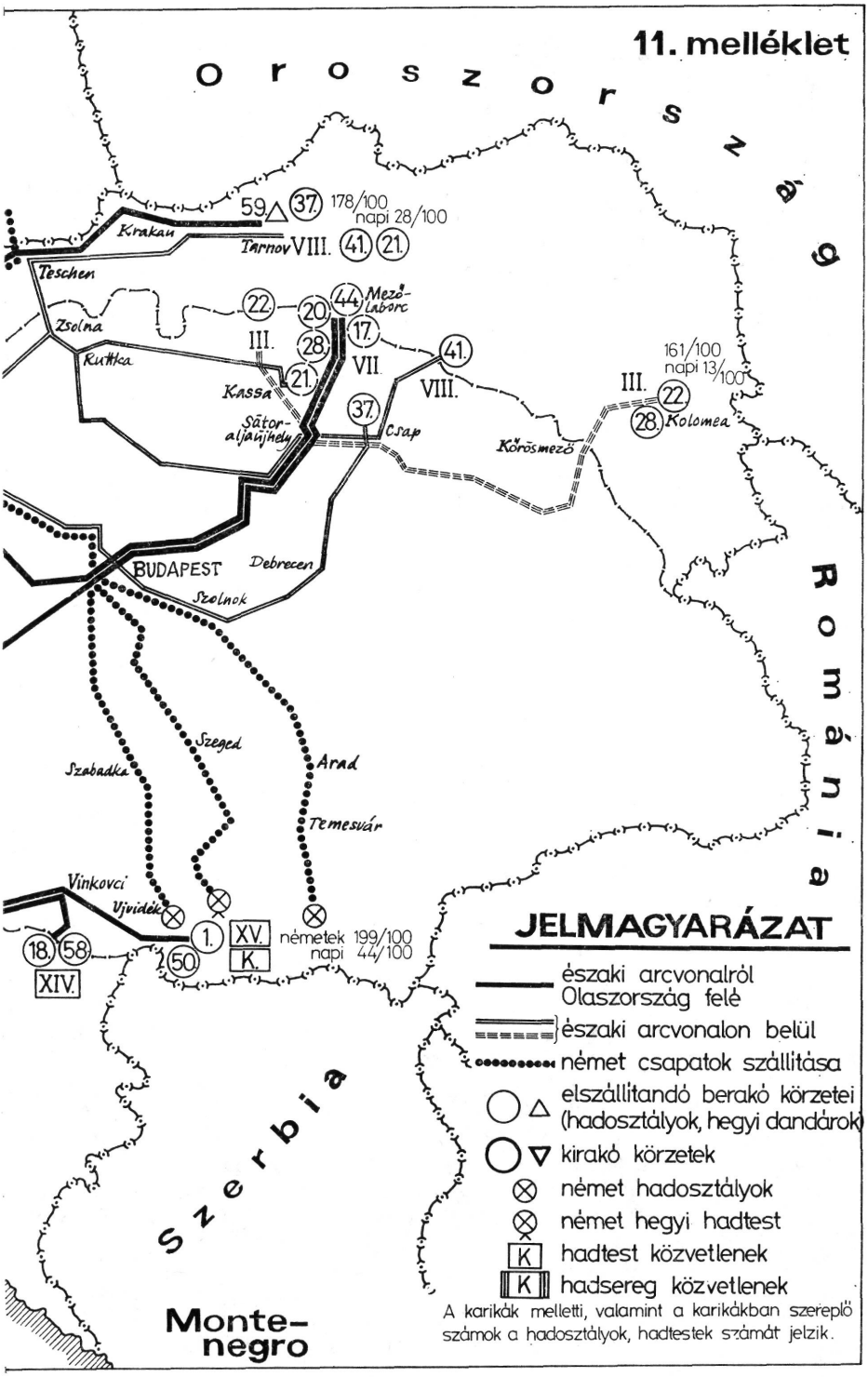
11. melléklet
Oroszország
Románia
Szerbia
Monte-negro
59 △ 37. 178/100 napi 28/100
Krakau
Tarnov VIII. 41. 21.
Teschen
Zsolna
22. 20. 44. Mező-laborc
III. 28. 21. VII. 17. 41.
Ruttka
Kassa
Sátor-aljaújhely
37. Csap
VIII.
161/100 napi 13/100
III. 22. 28. Kolomea
Körösmező
BUDAPEST
Debrecen
Szolnok
Szeged
Szabadka
Arad
Temesvár
Vinkovci
Vjivideki
18. 58. XIV.
1. XV. K.
50
németek 199/100 napi 44/100
JELMAGYARÁZAT
északi arcvonalról Olaszország felé
északi arcvonalon belül
német csapatok szállítása
elszállítandó berakó körzetei (hadosztályok, hegyi dandárok)
kirakó körzetek
német hadosztályok
német hegyi hadtest
K hadtest közvetlenek
K hadsereg közvetlenek
A karikák melletti, valamint a karikákban szereplő számok a hadosztályok, hadtestek számát jelzik.

A vasútezred alakulatainak volt köszönhető, hogy az előnyomuló hadtesteket az ellenség rombolásai ellenére is nyomon követte a vasúthálózat; hogy az utánszállítás csapatokkal, lőszerrel és élelemmel minél hamarabb megindulhatott (helyreállítási munkák, üzembe helyezés, üzemkezelés); hogy a katonai, esetenként polgári szükségleteknek megfelelő vágányfejlesztéseket végrehajtották. A vasútezred vezette az új vonalak építését, közreműködött az építő munkálatoknál, végrehajtotta az ellenség késleltetését célzó vasúti rombolásokat, illetve helyrehozza az előnyomulást gátló rombolásokat, forgalomképessé tette és üzemeltette az újonnan elfoglalt idegen vonalakat, ellátta és a háború folyamán az olasz harctéren megépítette és üzemben tartotta a részben csapat-, részben anyagi utánpótlás szempontjából nélkülözhetetlen sodronykötélpályákat.

A vasútezred alakulatait fegyelem, nagyfokú műszaki tudás, önfeláldozás és lankadatlan szorgalom jellemezte.[71]

A Monarchia vasúthálózatának felbomlása

Az angol—francia csapatok 1918. évi sikerei a macedóniai arcvonalon Szerbia elfoglalásához vezettek, a Monarchiával szövetséges Bulgária fegyverszünetet kért, az angol—francia csapatok pedig az újonnan szervezett szerb hadsereggel a Duna—Száva vonal felé közeledtek. Ez szükségessé tette e vonal védelmének megerősítését, tehát csapatok ideszállítását, egyben Szerbia, Bulgária, Bosznia, Hercegovina, Montenegro, Albánia és Románia megszállott részének katonai és gazdasági kiürítését. Ezek a szállítmányok tömegükkel és rendszertelenségükkel a magyarországi vonalakon nagy torlódásokat okoztak.

1918. november elején a Monarchia vezérkara fegyverszünetet kért, Magyarország pedig külön kérte ezt Belgrádban.

Károly osztrák császár és magyar király a Monarchia nemzeteire bízta sorsuk meghatározását, amivel a Monarchia egysége megbomlott és új államok megalakítására nyílt lehetőség. Ezzel kezdetét vette a Monarchia hadseregének és vasúthálózatának széthullása is. (15. sz. melléklet, 290—291. o.)

A harcterekről mind rendetlenebbül vonultak vissza a milliós hadseregek katonái, hadifoglyok százezrei rohanták meg a vasútállomásokat, hogy minél előbb hazaérjenek. A szállítási rend felbomlott. A Központi Szállításvezetőség még rendet szeretett volna teremteni, de már nem volt, aki rendelkezéseit elfogadja, mert megalakulnak a Monarchiától való elszakadás nemzeti szervei, melyek a vasúthálózat minél nagyobb részét iparkodnak vezetésük alá vonni, minél több mozdony és kocsi birtoklásával.

Mivel a Központi Szállításvezetőség intézkedései már hatástalanok maradtak, megalakult Bécsben a Közös Forgalmi Bizottság, amelybe minden elszakadó rész képviselőjét meghívták, hogy a nagy rendetlenségben némi rendet teremthessenek. A delegátusoknak azonban csak egy része jelent meg, tehát lényegi munkát ez a szerv nem végezhetett.

A Monarchia vasutaiból Lengyelország, Csehszlovákia, a Szerb-Horvát Királyság, Románia és Olaszország részesült. A megmaradt töredékekből alakulnak meg a Német-Osztrák Köztársaság vasutai és az új Magyar Államvasutak. (L. a 15. számú mellékletet.)

71 Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938. 377—455., 478—487. o.

Napi szállítási teljesítmény 1918. V. 15. és VI. 15. között

12. melléklet

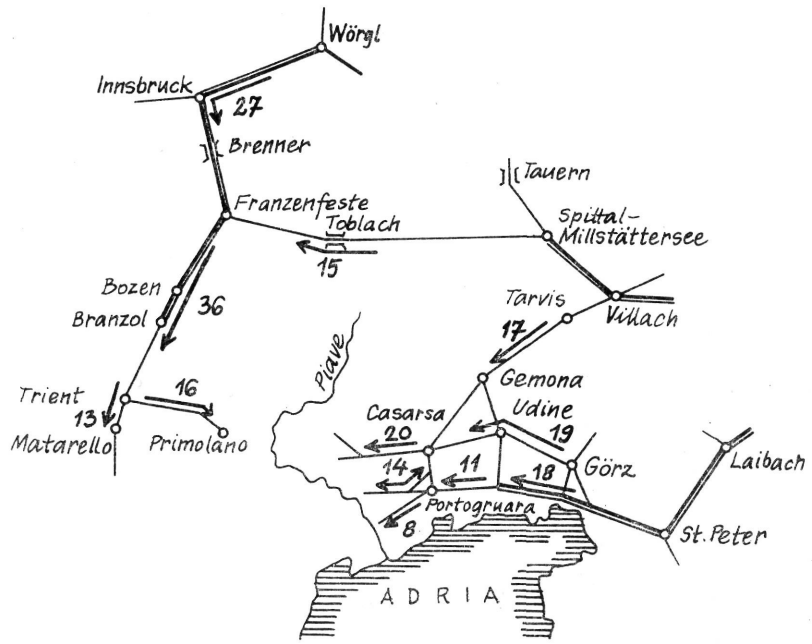

	Déltirol	Piave
Katonavonat	25	40
Szenesvonat	3	3
Katonai személyeket szállító vonat	8	11
összesen	36	54

—— egyvágányú vonal

═══ kettősvágányú vonal

13 ← Napi átlag szállítási teljesítménye 100 tengelyes vonatokban.

A mozdonyokból és vasúti kocsikból az előbb említett államok általában a birtokba vett vasúthálózat nagysága és békeforgalma alapján részesülnek. Ebben kivételt csupán Románia képezett, mely a megmaradt magyar terület nagy részének megszállásával az azon a területen levő legkorszerűbb mozdonyok és a kocsik minőségileg kifogástalan részét lefoglalta és hátra irányította, messze túllépve a reá legálisan eső részt.

Az olasz hadsereg birtokba vette Tirol és Krajna egy részét, Isztriát és Dalmáciát, a Csehszlovák légiók Csehországot, Szilézia egy részét, Észak- és Északkelet-Magyarországot, a román hadsereg fokozatosan haladt a Tisza vonaláig,

majd 1919-ben megszállta a Duna—Tisza közét, Észak-Magyarország és a Dunántúl egy részét, Szerbia a Duna—Tisza közének egy részét, Pécset és az attól a Száváig terjedő területet, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és Krajnát, a lengyel légiók pedig Szilézia egy részét és Galíciát.

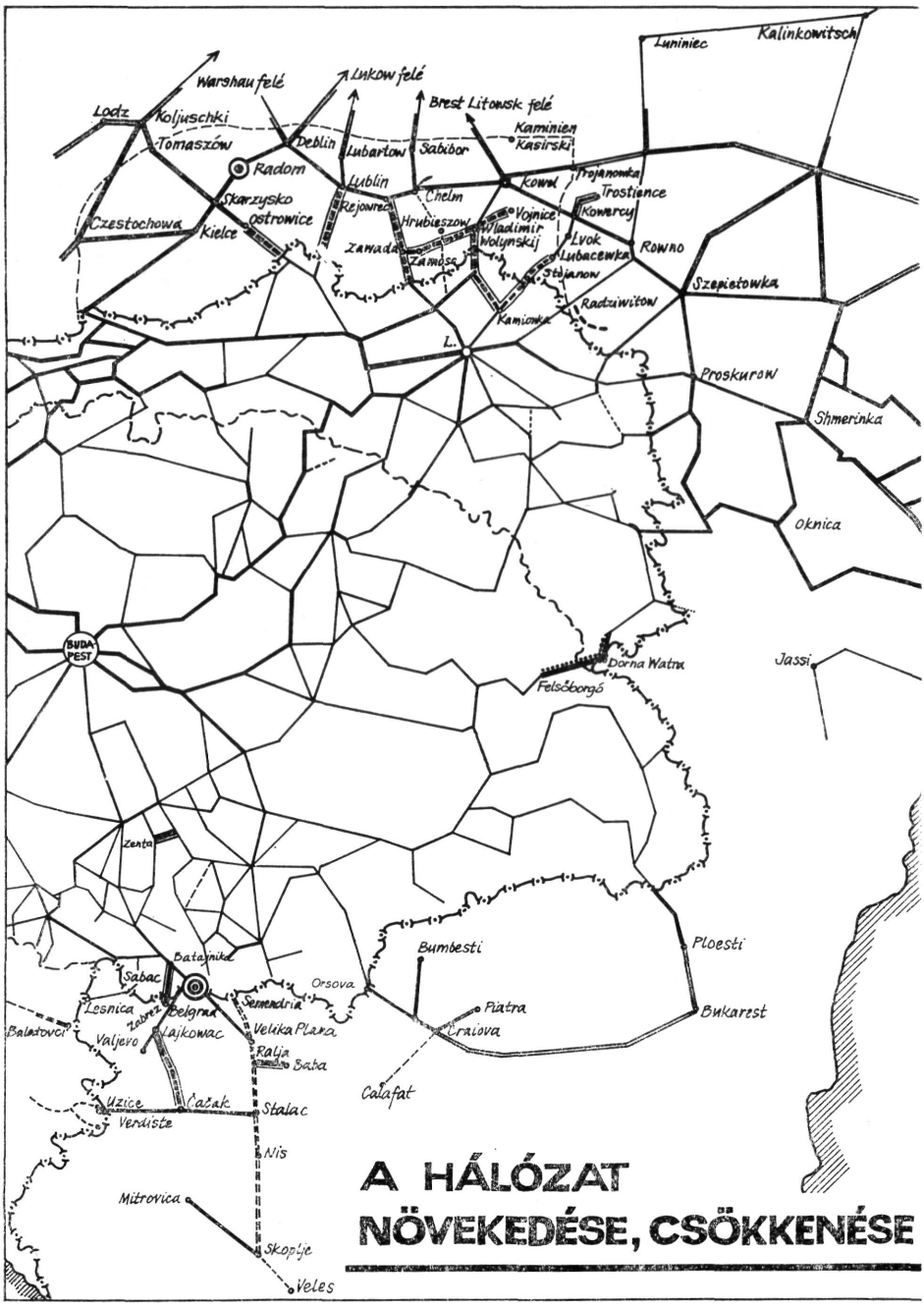

A megszállással együtt járt az ott talált, majd a területen átfutni szándékolt vasúti gördülőanyag visszatartása, melynek folyamán a Magyar Államvasutak állományából Romániába került 1292 mozdony, 69 udvari- és termeskocsi, 790 posta- és kalauzkocsi, 17 300 teher- és több mint 1000 tartály- és kazánkocsi.

A Magyar Államvasutak gördülőanyag-állományának alakulása[72]

	1914. aug. 1. (az első világháború kezdete)	1918. nov. 1. (az első világháború vége)	1919. nov. 1. (a forradalmak és a román megszállás ideje)
Mozdony	3 400	3 400	410 üzemképes
Teherkocsi	65 000	40 000	14 000 üzemképes

Összefoglalás, méltatás

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a Monarchia vasúthálózata a világháború folyamán nagy területeken volt kitéve háborús pusztításoknak (Galícia, Bukovina, Erdély, Északkelet-Magyarország egy része), ennek ellenére állomásbővítésekkel, sínmegerősítésekkel és vonalak kettősvágányúvá való átépítésével tekintélyes teljesítménynövekedést ért el.

Igen kiterjedt vasúthálózatot vett át és helyezett üzembe a csapatai által elfoglalt területeken, az ellenség által saját vasúthálózatán és az elfoglalt területeken végzett nagyarányú rombolásokat helyreállította, a gördülőanyagot (mozdony, kocsi) az adott ipari lehetőségekhez mérten gyarapította, a békében külföldről beszerzett, de háborús időkben már be nem szerezhető üzemi segédanyagokat — ha nem is kellő mennyiségben és minőségben — pótolta.

Szénnel, az utolsó háborús évet kivéve — ha időnként kisebb korlátozásokkal is — kellően el volt látva.

A kezdeti háborús veszteségek, a megnövekedett vonalhosszak, az 1914. július végi személyzeti és gördülőanyag-helyzetet hátrányosan befolyásolták.

Személyzeti vonatkozásban a legfiatalabb korosztályok fegyveres szolgálatra történt behívása, a katonai vasúti csapatokhoz való bevonása, új vonalak benépesítése és a felfokozott háborús szállítási szükségletek fokozták a személyzet elfáradását. Hozzájárult ehhez, hogy gyakorlatilag lehetetlen volt betartani az előírt karbantartási, javítási és vizsgálati időket; az elhanyagolt mozdonyoknak az állomásokon vagy nyílt pályán való „fekve maradása" és az ebből adódó késések és torlódások a szolgálatban töltött időt jelentősen meghosszabbították. A háború idején felvett férfiak és nők szolgálatba állítása létszámviszonyokat helyenként némileg enyhítette, de megszüntetni nem tudta.

Ilyen körülmények között bonyolították le a Monarchia vasutasai a felfokozott forgalmat a háború tartama és a fokozódó gazdasági nehézségek közepette. Külön ki kell emelni a németajkú és magukat magyaroknak valló vasutasok áldozatkészségét és fáradhatatlanságát, szolgálatuk nélkülözhetetlenségét.

A cseh, galíciai és orosz nemzetiségű vasutasok egy része, ha nem is teljes szívvel, de szintén teljesítette kötelességét.

A katonai és polgári vasutas szervek együttműködése a háború folyamán sokat fejlődött, a titoktartás a katonák részéről majdnem teljesen megszűnt, annál is inkább, mert fenntartásával a polgári vasutasoknak nem lehetett volna biztosítani a feladataik végrehajtásához szükséges előkészületi időt.

72 *Keleti Dénes:* A megcsonkított Államvasutak. Kézirat, Budapest, 1921. Kocsi- és mozdonyállag-táblázatok.; *Zelovich Kornél:* A magyar vasutak története. Kézirat, Budapest, é. n.

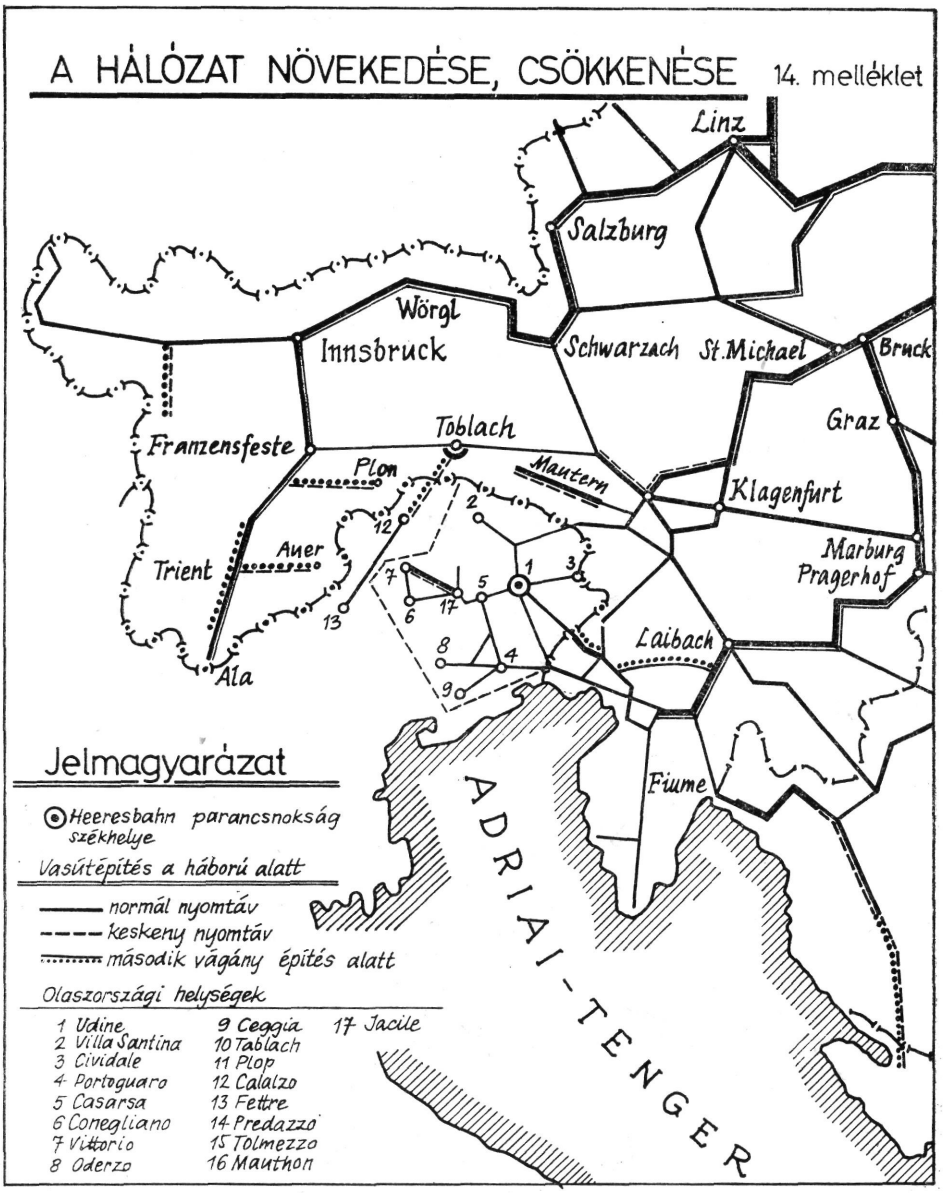

A katonai és polgári szállítási szükségletek közötti összhang — a katonai szükségletek elsőbbségét mindenkor fenntartva — mindinkább összhangba került.

1914 augusztusában és szeptember elején még minden szállítmány — katonai és polgári egyaránt — katonai irányítás alatt állott. Néhány hét múlva a szállítási lehetőségek egy részét szabaddá tették és azok felett a továbbiakban a (polgári) vasúti szervek rendelkeztek. Az együttműködés odáig fejlődött,

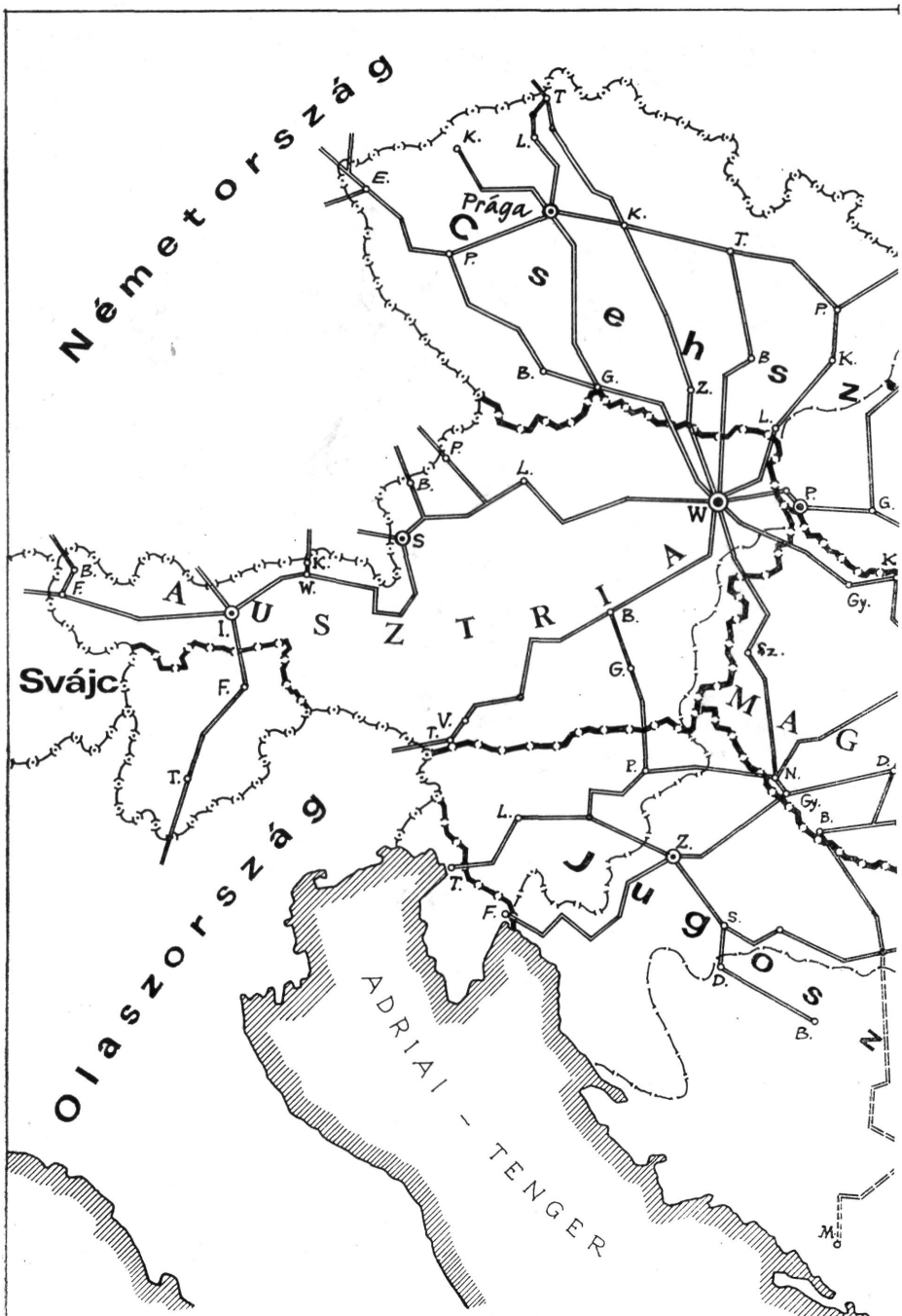

A MONARCHIA VASUTAINAK
SZÉTBOMLÁSA 1918 UTÁN

15. melléklet

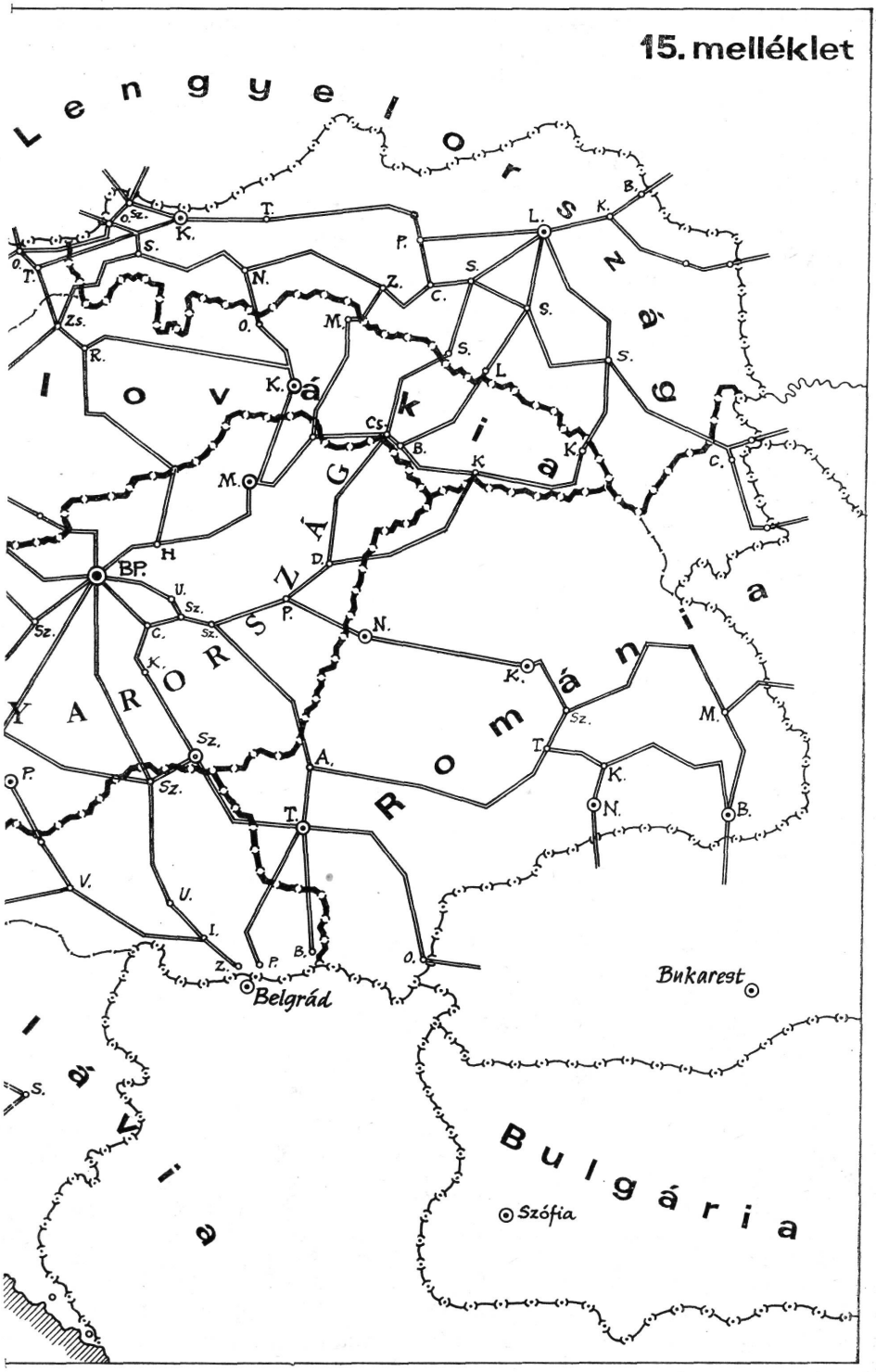

hogy a végén a katonák csak a menetrendekben biztosított vonatok egy részét tartották fenn maguknak, a többivel a polgári vasúti szervek rendelkeztek.

Így ment át a sematikus vasútirányítás — mely mindent maga akart intézni — mindinkább polgári kézbe, ami gazdaságosabb, szakszerűbb, a teljesítőképességet jobban kihasználó vezetést eredményezett.

A katonák és vasutasok különböző méretű és időtartamú katonai szállítások figyelembevételével előre kidolgozták a menetrendeket, melyek révén a katonai szállítási szükségleteket órák alatt ki tudták elégíteni.

Már az 1914. évi felvonulás alatt sok és hasznos tapasztalatot szerzett a katonai vasúti szervezet és ezeket már az első galíciai átcsoportosításnál hasznosította. Túlzás nélkül állítható, hogy eme első átcsoportosítás után — és a továbbiakban is, az egész háború folyamán — mesterien használta ki az adott szállítási lehetőségeket és a legfelsőbb vezetés helyes tájékoztató és teljesen megbízható végrehajtó szerve volt. Ebben értékes segítséget kapott a polgári vasúti szervektől és súlyos időkben is számíthatott a vasutasok lelkiismeretességére, kitartására és szorgalmára.

A kezdetben egymásnak idegen osztrák—magyar és német vasúti szervek között az idők folyamán segítő szellemű együttműködés alakult ki.

A Monarchia katonai vasúti szervezetének munkája részben korábbi, saját szállításokból merített tapasztalatokon, részben más hadseregek katonai tömegszállításainak tanulmányozásán alapult.

A saját szállításokból merített tapasztalatok elavultak voltak (1866: porosz—osztrák és osztrák—olasz háború, 1878: Bosznia—Hercegovina okkupációja), részben nem voltak tömegszállítás jellegűek, mint a hadgyakorlati szállítások.

Az idegen hadseregek tömegszállításainak példájául rendelkezésre állottak az 1870—71. évi német—francia háború német felvonulási szállításai, melyek az első világháborúig mintául szolgáltak.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a Monarchia katonai vasúti szervezete kiváló elméleti képzettséggel rendelkezett és kiváló előkészítő munkálatokra volt képesítve, de a tömegszállítások gyakorlati végrehajtásához nem rendelkezett kellő tapasztalattal. Ez pedig túl óvatos, rendkívül nagy biztonsági tényezőkkel dolgozó, sematikus, minden kockázatot kizárni akaró, merev munkarendszerre vezetett már a békebeli előkészítő munkák során is.

Az első világháború előtt a vezérkarok rövid háborúval számoltak, melyben a kezdeti sikereknek különös fontosságot tulajdonítottak és ezért mindent elkövettek, hogy az ellenséget a felvonulásban megelőzzék és a hadműveleteket mind korábban megkezdhessék.

A Monarchia katonai doktrínáját is fenti elgondolás uralta, az összes fegyveres erők vezérkarának főnökét, hötzendorfi Conrad Ferenc gyalogsági tábornokot és beosztottjait is: *rövidebb idő alatt mozgósítani, mint az ellenfél, gyorsabban felvonulni a hadszíntéren, hamarabb elérni a hadműveleti készséget és a még felvonulását be nem fejezett ellenfelet összefogott erővel megtámadni, a hadászati kezdeményezést megragadni és azt az ellenség megtöréséig megtartani.*

E cél eléréséhez persze megfelelő feltételek kellettek, mégpedig

a) olyan hadseregszervezet, mely a gyors és zavartalan mozgósítást és a csapatok harckészségét biztosítja;

b) olyan vasúti helyzet, mely az ellenfél vasúti helyzeténél fölényesebb, vagy legalábbis azzal egyenértékű;

c) olyan magas fokú elméleti és gyakorlati felkészültséggel rendelkező szervezet, mely ki tudja sajtolni a meglevő vasúti helyzetből a maximális teljesítményt, amely a percekre épített pontosság helyett, helyi kockázatokat vállalva, nem a részek, hanem az egésznek gyorsabb lebonyolítását vállalja.

A Monarchia legfőbb katonai vezetősége a minél gyorsabb felvonulást kívánta, legfelsőbb katonai vasúti szervezete viszont — kellő gyakorlati tapasztalatok hiányában — csak a múlt, részben már elavult tapasztalatai, részben más hadseregek felvonultatásából merített elméleti ismeretek alapján, csak a legnagyobb biztonság figyelembevételével merte a felvonulás vasúti részét előkészíteni és végrehajtását felelősséggel vállalni. A legtökéletesebb biztonság viszont már annyi biztonsági tényezőt vett számításba, hogy azok a vasút gyorsaságának rovására mentek.

Röviden: *a hadműveletek mielőbbi megkezdhetőségét a vasúti felvonulás módja késleltette,* a vasúti felvonulás időpontjának indokolatlan késői és a szállítási ütem rendkívül sematikus megállapításával.

Az orosz vasúthálózat felvonulási célokat szolgáló vonalait a világháborút megelőző időben, francia pénzen, nagyvonalúan fejlesztették. Ez a tény, kiegészítve a mozgósítást megelőző tekintélyes csapatszállításokkal, eleve fölényt jelentett. Az osztrák—magyar kirakókörzetek hátrahelyezése által az ellenséggel való találkozás időpontja is kitolódott (helyenként három napi menettel) és ezzel a kezdeményezés elérésére való törekvés már csak a felvonult hadsereg balszárnyán volt némileg indokolt. Az események ismeretében megállapítható, hogy a hadsereg zömének hátrahelyezése nem volt indokolt, a hátrahelyezett kirakókörzetből való előnyomulás sürgetése pedig — az ellenséggel való érintkezés mielőbbi felvétele céljából — a csapatoktól, igen kedvezőtlen útviszonyok közepette, túlzott menetteljesítményeket követelt. A támadó szellemben nevelt, de igen fáradt, a kellően elő nem készített ellátás miatt leromlott, legyengült csapatok az első ütközetekben pótolhatatlan veszteségeket szenvedtek.

Végeredményben tehát leszögezhetjük, hogy

1. a háború kitörésekor a Monarchia vasúthálózata többre volt képes, mint amennyire a hadvezetőség igénybe vette.

2. A szerbek elleni felvonulásban részt vevő, de Oroszország ellen szándékolt erők zömét a vasúthelyzet nem megfelelő áttekintése és egy részbeni átcsoportosításért felelősséget nem vállaló katonai vasúti vezetés elvonta attól, hogy a kezdeti hadműveletekbe bekapcsolódjon és az orosz fölényt mérsékelje.

3. A katonai vasúti vezetés a fentiek miatt nem segítője, hanem béklyója volt annak, hogy a hadvezetőség a békében előkészített haditervét érvényesíthesse és közvetve előidézője volt az 1914. évi őszi hadjárat balsikereinek és rendkívül súlyos veszteségeinek emberben, lóban, anyagban és területben.

4. Tárgyilagosan meg kell azonban állapítani, hogy a katonai vasúti vezetés már az első felvonulás tapasztalatait gyorsan és helyesen szűrte le és a továbbiakban kiváló segítője és eszköze lett a hadvezetésnek; a katonavasutasok, polgári vasutasok és a vasúti végrehajtó szervek a háború okozta ellátási nehézségek és a vasúti eszközök leromlott állapota ellenére is rendkívüli teljesítményt nyújtottak.

Калман Кери

СЕТЬ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ В АВСТРО—ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ В 1914 ГОДУ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЕЁ В ПЕРВУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ

Резюме

В период первой мировой войны железные дороги Австро—Венгерской монархии сыграли чрезвычайно важную роль как с военной, так и с военно-экономической точки зрения. После географической и экономической оценки этой сети железных дорог автор дает характеристику их использования со стратегической точки зрения. Он излагает общие принципы подготовки и проведения военных железнодорожных перевозок. Автор анализирует военные планы, подготовленные на мобилизационный 1914—1915 год, затем останавливается на том, каким образом территориальное распределение и пропускная способность сети железных дорог служили осуществлению планов вР время развязывания войны, запланированному в мирное время развертыванию войск, начиная с их погрузки на железной дороге на месте мобилизации и до их выгрузки на месте развертывания.

Более подробно излагая использование отдельных железнодорожных линий соответственно требованиям отдельных военных планов, автор характеризует масштабы железнодорожных перевозок, запланированных и направлявшихся только в направлении России или только Сербии, или одновременно в обоих направлениях.

Анализируя возможности, представлявшиеся сетью железных дорог при перегруппировке в пределах одного фронта или между фронтами, а следовательно масштабы использования преимуществ, которые обеспечивались стратегической, внутренней железной дорогой, на примере нескольких действительно произведенных перегруппировок.

Автор указывает на тот факт, что по железной дороге перебрасывались немецкие и турецкие войска, осуществлялись перевозки для собственной и для германской военной экономики, организовывалась железно-дорожная служба на оккупированных территориях или, возможно, ликвидировалась. И в заключение исследователь характеризует железнодорожную обстановку, сложившуюся в результате распада монархии.

Kálmán Kéri

DAS EISENBAHNNETZ DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN MONARCHIE IM JAHRE 1914 UND IHRE INANSPRUCHNAHME IM ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Zur Zeit des ersten Weltkrieges spielte das Eisenbahnnetz der Österreichisch—Ungarischen Monarchie eine sehr wichtige Rolle sowohl von militärischem als auch von kriegswirtschaftlichem Gesichtspunkt.

Nach der geographischen und wirtschaftlichen Würdigung dieses Eisenbahnnetzes schildert die Studie seine strategische Verwendbarkeit. Sie legt die allgemeine Prinzipien der Vorbereitung und Durchführung der militärischen Lieferungen auf der Bahn dar. Nach der Schilderung der für die Mobilisationsjahre 1914/15 vorbereiteten Kriegspläne der Monarchie, läßt der Verfasser sich auch darüber aus, wie die geographische Verteilung und Leistungsfähigkeit des Eisenbahnnetzes die Durchführung der zur Zeit des Friedens — von der Waggonierung am Ort der Mobilisierung an bis zum geplanten Auswaggonierung auf dem Aufmarschgebiet — entworfenen Aufmarschpläne bei der Ausbruch des Krieges diente.

Während der Verfasser die den Forderungen der einzelnen Kriegspläne entsprechende Inanspruchname der einzelnen Bahnlinien ausführlich darlegt, schildert er den Bahnaufmarsch und den Umfang der geplanten Lieferungen in die Richtung von Russland oder Serbien und der gleichzeitig in die beiden Richtungen erfolgten Lieferungen.

Er analysiert die durch das Bahnnetz gebotenen Möglichkeiten für die Umgruppierungen innerhalb und zwischen den einzelnen Frontlinien, d. h. das Ausmaß der Ausnützbarkeit der Vorteile der inneren strategischen Bahn durch die Darstellung einiger tatsächlich durchgeführten Umgruppierungen.

Der Verfasser beschreibt die Inanspruchnahme der Bahn für die Lieferung von deutschen und türkischen Truppen und für eigene und deutsche kriegswirtschaftliche Lieferungen, weiterhin für die Organisierung und eventuelle Liquidierung des Verkehrsdienstes auf den besetzten Gebieten und zuletzt spricht er über die infolge des Zusammenbruchs der Monarchie entstandene Lage der Bahn.

CSONKARÉTI KÁROLY

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig

Az első világháború előtt két hatalmi-politikai érdekcsoport kristályosodott ki Európában, amelyek fokozatosan vezettek egymás ellen irányuló két szövetségi rendszerhez. Közülük az ún. Hármasszövetségbe 1882-től Németország, az Osztrák—Magyar Monarchia (a továbbiakban: Monarchia) és Olaszország tartozott. A másikat Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország alkotta. Ezt a Nagy-Britannia és Franciaország között 1904-ben kötött marokkói egyezmény, „Entente cordiale" (Szíves megegyezés) után Entente-nek (a továbbiakban: antant) nevezték.[1] A szövetséget alkotó államokat katonai megállapodások fűzték össze.

1912-ben Nagy-Britannia és Franciaország haditengerészeti vezérkara megállapodott a várható, Németország ellen közösen viselendő tengeri háború módjában: a francia hajóhad védi Nagy-Britannia földközi-tengeri érdekeit is, a brit flotta pedig Franciaország partjait az Atlanti-óceán felől.[2]

A Hármasszövetségen belül ekkor már élt az 1900-ban kötött flottamegállapodás, amely szerint a német császári hajóhad északon marad, az osztrák—magyar és olasz pedig délen, a Földközi-tengeren operál, s célja, hogy az ellenséges utánpótlási vonalakat tartsa ellenőrzése alatt. A stratégiai alapelv a védekezés volt.

A Hármasszövetség második haditengerészeti konferenciáját 1913-ban tartották. Az itt született titkos megállapodás 1913. november 1-én lépett hatályba.[3] A hadműveleti elképzelések ekkor már támadó fellépést írtak elő a dél-olaszországi kikötőkben összpontosítandó osztrák—magyar és olasz flottaerőknek, amelyekhez két német egység, a GOEBEN csatacirkáló és a BRESLAU védett cirkáló csatlakozott volna. Feladatuk a hadüzenet utáni azonnali támadás lett volna a francia hajóhad ellen, melynek egységeit a brit expedíciós hadsereget (60 000 fő) és a franciák afrikai gyarmati hadseregét (45 000 fő) az európai frontra szállító hajók őrzésére tervezték rendelni.

Az itt csoportosuló tengerészeti erők is kedveztek volna a Hármasszövetség hajóhadának. 1913-ban 15 osztrák—magyar császári és királyi (a továbbiakban:

1 Franciaország 1894 óta állt szövetségi viszonyban Oroszországgal, Nagy-Britannia pedig 1907-ben kötött szövetséget Oroszországgal. Igy jött létre a „hármas antant", melynek tagjait azonban nem kötötte össze formális szövetségi szerződés. Ilyen csak Franciaország és Oroszország között volt, de egységes arcvonalat alkottak Németországgal és Ausztria—Magyarországgal szemben.

2 *Galántai József:* Az első világháború. 1980. Budapest. 26. o.

3 *Sokol, Hans Hugo:* Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—18. Zürich—Leipzig—Wien, 1933. 43. o.

cs. és kir.) és 12 olasz csatahajó állt szembe 20 francia csatahajóval (a britek 1912-ben kivonták nagy egységeiket ebből a térségből). A franciák 7 és a britek 4 páncélos cirkálójával 2 cs. és kir. és 9 olasz páncélos cirkáló állt volna szemben. Igaz, hogy Németország csak egy, míg Nagy-Britannia 3 csatacirkálót állomásoztatott a térségben, ellenben nagy védett cirkálója csupán egy volt itt Franciaországnak, 4 Nagy-Britanniának, míg Olaszország 8, Németország egy (BRESLAU) és a Monarchia 4 hasonló egység fölött rendelkezett volna e térségben. A nagy átmérőjű hajólövegek tekintetében is kedvezőbb helyzetben volt a Hármasszövetség. A 30,5, 28, 25 és 24 cm-es lövegjeinek száma 213, az antant oldalán a 30,5, 27 és 24 cm-es ágyúk száma 208 volt. A 30,5 cm-es lövegek közül a Hármasszövetség egységeinek 99 modern, 45—50 kalíberhosszúságú hajóágyúja volt, ugyanekkor az antant hajóin csak 84. A hajók életkora mindkét oldalon nagyjából megegyezett.[4]

A háború első napjára tervezett rajtaütés azért kecsegtetett sikerrel, mert a hadműveletek dél-itáliai kikötőkből indultak volna. A cs. és kir. erők bázisa Augusta, a német divizióé Gaeta (Nápoly), az olaszoké Milazzo és Messina lett volna, s a terv szerint e három állam tengerészeti haderejét ebben a térségben Anton Haus cs. és kir. tengernagy főparancsnoksága alá rendelték.[5] E délolasz kikötőkből, pl. Messinából, Bizerta kb. 300 tengeri mérföld, amelyet a hajók ún. gazdaságos menettel, óránként 10 csomó (-tengeri mérföld = 1853 m) sebességgel 30, 15 csomó óránkénti sebességgel pedig 20 óra alatt elérhettek. Ekkora sebességre még a legöregebb cs. és kir. csatahajók (WIEN, MONARCH, BUDAPEST) is könnyedén képesek lehettek.

Mindezekből a tervekből azonban, mint köztudott, semmi sem lett, mert Olaszország 1914-ben semleges maradt. Ennek következtében teljesen kilátástalanná, megvalósíthatatlanná vált a Földközi-tenger nyugati medencéjének az ellenőrzése a rendkívül hosszú felvonulási út miatt. A cs. és kir. egységeknek ugyanis a szokottnál kisebb volt az akciórádiuszuk,[6] mert már eredetileg csak defenzív hadműveletekre, partvédelemre tervezték őket a bécsi és budapesti parlamenteknek a flottafejlesztéssel szemben tanúsított merev ellenállása miatt.[7] Ezen felül, az olasz flotta kiesése miatt, a háború kitörésekor a brit egységekkel támogatott francia hajóhad sokszoros túlereje még az Adria feletti uralom kivívását is kérdésessé tette. A cs. és kir. hajóhad nyomasztó hátrányba került. A háború kitörésekor az antant hajóhad korlátlanul és háborítatlanul uralta a Földközi-tengert.

Olaszország semlegessége azonban nem érte váratlanul a cs. és kir. haditengerészetet. Az itáliai közhangulat korántsem volt barátságosnak nevezhető a Monarchia irányában, ugyanakkor az olasz politikai vezetés óvakodott attól, hogy háborúba keveredjék az Egyesült Királysággal. Mindezt tudva, a cs. és kir. haditengerészet kidolgozott egy másik, védekező jellegű haditervet. Ebben a hajóhad első számú feladatául a saját part védelmét jelölték meg, amely a partsáv 2113 km-es hosszával különben sem csekélység. Ha ehhez hozzászámítjuk a szigetek 4023 km hosszú parvonalát, akkor nyilvánvalóvá válik a védelmi feladat mértéke. Emellett még gondolni lehetett rövid, gyors támadások veze-

4 A cs. és kir. haditengerészet évi jelentése az 1913. évről. Bécs, 1914. 188. o., továbbá: Weyer's Flottentaschenbuch, München, 1913. és 1914. évi adatai, valamint: Almanach für die k.u.k. Kriegsmarine. Pola—Wien, 1913. és 1914. évfolyama. A különböző flottaállományok ismertetésénél a későbbiekben is ezekre a tengerészeti zsebkönyvekre és a cs. és kir. haditengerészet évi jelentésére támaszkodunk.

5 *Schmalenbach, Paul:* Kurze Geschichte der k. u. k. Marine. Herford, 1970., 54. o.

6 Akciórádiusz az az úthossz, amelyet a hajó egyszeri üzemanyagfeltöltéssel és annak felhasználásával megtehet kiindulási helyétől egy bizonyos pontig, majd onnan vissza kiindulási helyére. Hatósugárnak is nevezik.

7 *Csonkaréti Károly:* A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság. Hadtörténelmi Közlemények, 1984/2.

tésére az olasz partok ellen, mert Olaszország csatlakozása az antanthoz már 1914-ben sem tűnt kizártnak. Ez a terv a földközi-tengeri hadműveleteknek még a lehetőségével sem számolt.

A háborúba 1914-ben belépő flottaerők a Földközi-tenger és az Adria térségében

1. Az Osztrák—magyar hajóhad

A cs. és kir. hajóhad ütőképessége a háború előestéjén valamivel kedvezőbb képet mutatott, mint az 1913. évi tengerészeti egyezmény, illetve stratégiai tervek elkészítésekor. A SZENT ISTVÁN, a negyedik dreadnought-típusú csatahajó 1914. január 15. óta vízen volt, de még folyt a felszerelése. Ha leszámítjuk a másik három, már kész cs. és kir. dreadnought rövidebb hatósugarát és hatótávolságát, akkor egyenértékűnek lehet őket tekinteni a hasonló antant egységekkel. Tűzerejük nagyobb volt a szokásosnál, mert ennél az osztálynál helyeztek a hadihajóépítés történetében először három löveget egyetlen toronyba. Addig két lövegcsőnél többet sehol sem építettek be toronyba.[8]

A RADETZKY csatahajó osztály egységei ugyancsak jó példái voltak a predreadnought típusnak erős közepes űrméretű tüzérségükkel. Nem indokolatlanul tekintik éppen ezen osztály első tagja vízre bocsátásának napját, 1908. szeptember 30-át, a cs. és kir. flotta újjászületési dátumának.

A többi kilenc csatahajó azonban 1914-ben már avultnak számított, hiszen ezek még abban a korban épültek, amikor a hajóhadat kizárólag partvédelmi feladatokra engedték felhasználni.

A páncélos cirkálók építését feltűnően elhanyagolták. 1893-tól 1914-ig mindössze hármat bocsátottak vízre, míg ugyanebben az időszakban a franciák (és olaszok) egy-egy tucatot. A három közül 1914-re már csak a két fiatalabb volt ütőképes, illetve egyenlő ellenfél. Ez ismét a „partvédelmi teória" gyümölcse, amely elutasította ennek a típusnak az építését. Ugyanakkor minden tengerészet a páncélos cirkálók és nagy védett cirkálók építését részesítette előnyben a csatahajók mellett, így készülve a kereskedelmi hajók elleni háborúra.

Viszont éppen 1914 végére fejeződött be a négy egységből álló gyorscirkáló osztály utolsó tagjának az építése. Ezek minden tekintetben korszerűek voltak, bátran felvehették a versenyt a világ bármelyik ilyen típusú cirkálójával. Egyedüli hiányosságuk gyengébb, 10 cm-es tüzérségükben rejlett, mert a hasonlóak, más flottáknál 12 cm-es, esetenként 15 cm-es lövegeket kaptak. A többi cirkáló öreg és ezért gyenge volt.

A kisebb egységek is magukon viselték a partvédelmi jelleget. Az első, már nyílttengeri (síktengeri) torpedórombolókat, a 850 tonnás vízkiszorítású TÁTRA osztályt, 1911-ben kezdték építeni, s mind a hatot befejezték 1914-re. Az előző, HUSZÁR osztályú torpedórombolók 400 tonnás vízkiszorításukkal és 26 csomós sebességükkel ekkorra már elmaradtak más tengerészetek modern rombolóitól. Természetesen az antant flottákban is szolgálatban voltak még és harcoltak is a HUSZÁR osztályhoz hasonlóak.

A négy gyorscirkáló és az új, TÁTRA típusú rombolók jelentették az 1913. évi állományhoz viszonyítva a kedvezőbb képet.

A nyílttengeri torpedónaszádok közül az 1905—1909 között épült, 24 darab 200 tonnás, KAIMAN típusú torpedónaszádot még 1914-ben is jól fel lehetett

8 *Aichelburg—Baumgartner—Bilzer-Pawlik—Prasky—Sieche:* Die TEGETTHOFF Klasse. A munkaközösség kiadása, 1979.

használni. Az 1912—1913-ban elkezdett és 1914—1916 között vízre bocsátott, 27 darab 250 tonnás, 28 csomó sebességgel haladó újabb torpedónaszád teljesen korszerű volt. A háború kitörésekor azonban közülük csupán négy egység építését fejezték be! (74T—77T)

A partközeli szolgálatra 1909—1910 között épült 110 tonnás torpedónaszádok nafta üzemanyagú hajtógépeikkel szintén a hajóhad modernizálódását jelentették. A többi torpedónaszád fölött azonban már jócskán eljárt az idő.

Ám, akár korszerűek, akár kiöregedettek voltak is ezek a naszádok, mindegyiknél hiányzott az az akciórádiusz, amely lehetővé tette volna a földközitengeri bevetést.

Tengeralattjáró flottillát a haditengerészetek közül utolsóként épített ki a cs. és kir. Hadügyminisztérium Tengerészeti Szekciója. Talán ezt tekinthetjük a hajóhad legérezhetőbb gyengéjének, amint ez a háború elején kiderült. Az 1914-ben már meglevő hat kis tengeralattjáróhoz már a hadüzenetek után szerezték be a hetediket, amely, mint a többi is, csak őrszolgálatra, felderítésre volt alkalmas. Általában az egész tengeralattjárózást úgy tekintette a flottaparancsnokság, mint valami kísérleti stádiumban levő fegyvert. Ugyanez vonatkozott a tengerészeti repülésre is, amelyek gépei közül 1914 júliusában csak 6 csónakrepülőgép volt harckész állapotban.

Az aknaharcra, védekező alapállásából következően, a cs. és kir. haditengerészet jól felkészült.[9]

A rádiózást is magas színvonalon művelték a cs. és kir. haditengerészetnél. Nem túlzás, hogy a világon ekkor itt volt a legjobb és legmodernebb kódrendszer.

Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös, 1906-ban, egy tengerészeti hadgyakorlaton azt a flotta számára „megváltó" kijelentést tette, hogy a hajóhadat támadó hadműveletek végrehajtására is alkalmassá kell tenni. Az offenzív jellegű felhasználás elve annyira új volt, hogy évek múlva hatolt csak be a köztudatba, és kézzelfoghatóan, tehát a nagyobb ütemű flottafejlesztéshez szükséges pénz parlamenti megszavazására, csak a háború előtti években érett be. Már erre vezethető vissza, hogy az 1914. év első felének haditengerészeti költségvetése összesen 133 524 940 koronát tett ki, az 1914. évi második és 1915. évi első félévi költségvetés 76 266 710 koronából, továbbá 101 000 000 korona rendkívüli, speciális hitelből állt. Összesen tehát az eddigi legmagasabb: 177 266 710 korona. Ennek nagy részét új hajók építésére, valamint a Tengerészeti Arzenál (Szertár) fejlesztésére szánták.[10]

Szervezet

A cs. és kir. haditengerészetet a közös Hadügyminisztérium Tengerészeti Szekciója irányította. A Szekció feje a hadügyminiszter tengerészeti helyettese, aki egyben parancsnoka a tengerészetnek, katonai főnöke és vezénylő parancsnoka az egész hadiflottának. Mint miniszterhelyettes, reszortjában önállóan jár el, önállóan tárgyal az osztrák és magyar miniszterekkel. Ő terjeszti elő a tengerészet költségvetését. 1913. augusztus 6-án legfelsőbb intézkedésre a tengerészeti parancsnokságot Bécsből Pólába helyezték. A Szekció és a flottaparancsnokság székhelye különvált, de egyébként az alá-fölérendeltség maradt.[11] A pólai Tengerészeti Parancsoksági Hivatal élére egy törzstiszt került, aki

9 *Schupita, Peter:* Die k.u.k. Seeflieger. H. n. 1983. 85. o., valamint *Gonda Béla:* A tengeralattjáró hajók. Adria, 1915. 85—90. o.

10 *Csonkaréti:* i. m. 242. o., valamint *Sokol:* i. m. 21.,22. és 30. o. Egyébként a haditengerészet háborús kiadásai havonta kb. 15 millió koronát emésztettek fel. Itt jegyezzük meg, hogy az Arzenál dolgozói létszáma 1913 december 31-én 1439 fő volt.

11 *Sokol:* i. m. 31. o.

egyúttal segédtisztje és törzsparancsnoka lett a tengerészet parancsnokának, aki 1913. február 24-től Anton Haus tengernagy (1916-tól vezértengernagy) volt.

A Tengerészeti Szekció közvetlen alárendeltségébe tartozott a pólai Kikötőparancsnokság (Kikötőtengernagyi Hivatal), amely rendészeti, adminisztratív és felügyeleti hatóság volt, élén a kikötőtengernaggyal, aki egyszemélyben parancsnokolt a pólai hadikikötőben is. A Kikötőparancsnokság alá tartozott a trieszti és sebenicói kerületi parancsnokság.

A fő hadikikötő Póla, kiépített hadikikötő Cattaro és Lussin, szükségkikötő pedig Sebenico volt. A partokat erődök is őrizték.

A cs. és kir. hajóhad mozgósítás utáni hadrendi tagozódása[12]

I. csatahajó-raj

1. csatahajó-osztály (VIRIBUS UNITIS, TEGETTHOFF, PRINZ EUGEN)
2. csatahajó-osztály (ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY, ZRÍNYI)

II. csatahajó-raj

3. csatahajó-osztály (ERZHERZOG KARL, ERZHERZOG FRIEDRICH, ERZHERZOG FERDINAND MAX)
4. csatahajó-osztály (HABSBURG, ÁRPÁD, BABENBERG)
5. csatahajó-osztály (partvédelmi szolgálat) (MONARCH, WIEN, BUDAPEST)

Cirkáló-flottilla

1. cirkáló-osztály (KAISER KARL VI, KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA, SANKT GEORG, SZIGETVÁR, ZENTA, ASPERN)
2. cirkáló-osztály (partvédelem) (KAISER FRANZ JOSEPH I, PANTHER). Köteléken kívül: MARS (ex TEGETTHOFF páncélhajó) őrhajó.

1. torpedó-flottilla

Vezérhajó: SAIDA gyorscirkáló
1. torpedó-osztály:
   1. hajócsoport: CSEPEL, TÁTRA, BALATON torpedórombolók
   2. hajócsoport: LIKA, ORJEN, TRIGLAV torpedórombolók
2. torpedó-osztály
   3. hajócsoport: VELEBIT, DINARA, RÉKA torpedórombolók
   4. hajócsoport: CSIKÓS, SCHARFSCHÜTZE, PANDUR torpedórombolók
3. torpedó-osztály
   1. torpedónaszád-csoport: 74 T, 75 T, 76 T, 77 T torpedónaszád
   2. torpedónaszád-csoport: 50 E, 51 T, 73 F torpedónaszádok
   3. torpedónaszád-csoport: 53 T, 54 T, 56 T, torpedónaszádok

Raktár- és műhelyhajó: GÄA

12 *Sokol:* i. m. V. mell. 8—13. o., VI. mell. 21—23. o.

2. torpedó-flottilla

Vezérhajó: ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló
4. torpedó-osztály
5. hajócsoport: TURUL, WILDFANG, HUSZÁR torpedórombolók
6. hajócsoport: STREITER, ULAN, USKOKE torpedórombolók
5. torpedó-osztály
4. torpedónaszád-csoport: 68 F, 55 T, 70 F torpedónaszádok
5. torpedónaszád-csoport: 61 T, 65 F, 66 F torpedónaszádok
6. torpedónaszád-csoport 64 F, 69 F, 72 F torpedónaszádok
Torpedóraktárhajó: IV. gőzös
6. torpedó-osztály
7. torpedónaszád-csoport: 52 T, 58 T, 59 T torpedónaszádok
8. torpedónaszád-csoport: 60 T, 62 T, 63 T torpedónaszádok
9. torpedónaszád-csoport: 57 T, 67 F, 71 F torpedónaszádok
7. torpedó-osztály
7. hajócsoport: PLANET, TRABANT, SATELLIT torpedóhajók
11. torpedónaszád-csoport: TB 1, TB 2, TB 7, TB 9 torpedónaszádok
13. torpedónaszád-csoport: 21, 24, 32, 39. számú torpedónaszádok
15. torpedónaszád-csoport: 20, 26 számú torpedónaszádok
16. torpedónaszád-csoport: 23, 45 torpedónaszádok, és öt kis gőzhajó
9. torpedó-osztály. Vezérhajó: MAGNET torpedóhajó
17. torpedónaszád-csoport: TB 3, TB 4 torpedónaszádok
18. torpedónaszád-csoport: TB 5, TB 6 torpedónaszádok
Torpedóraktárhajó: BETA (ex régi KAISERIN ELISABETH kerekes gőzös)
10. torpedó-osztály. Vezérhajó: KOMET torpedóhajó
19. torpedónaszád-csoport: TB 8, TB 10, TB 11, TB 12 torpedónaszádok
20. torpedónaszád-csoport: 19, 22, 25, 31 torpedónaszádok
11. torpedó-osztály. Vezérhajó: BLITZ torpedóhajó
21. torpedónaszád-csoport: 13, 15 torpedónaszádok
22. torpedónaszád-csoport: 16, 17 torpedónaszádok
Vonat: CYCLOP, LACROMA, VESTA, NAJADE, GIGANT, METEOR, valamint a következő számjelű vontató- és szállítógőzösök: I, II, III, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XIII.

Helyi beosztásban, szolgálatban

Pólában: a 7. torpedó-osztály 7. hajócsoportja, a 11. és 13. torpedónaszádcsoport. A tengeralattjáró flottilla hat egysége I—VI. között számozva (a római számokat 1915-ben cserélték fel arabra), a PELIKAN torpedóraktár- és parancsnoki hajó, a 18., 27., 30., 33., 34., 37., 40. számú aknakereső torpedónaszádok. Az 1. tengervédkörzet egységei: ADRIA (ex RADETZKY fregatt). ALPHA (ex GREIF), HERKULES, NIXE, NYMPHE, PLUTO különböző rendeltetésű segédhajók és a 14. számú torpedónaszád.

Fasanában: a 2. tengervédkörzet egységei: LEOPARD cirkáló, SALAMANDER aknahajó és egy rohamcsónak.

Compare-penedában: a 3. tengervédkörzet egységei: GAMMA (ex FASANA korvett), MINERVA (ex SAIDA korvett) és BASILISK aknahajók, HIPPOS uszálytender.

Compare-Promontoréban: a 4. tengervédkörzet egységei: SPALATO torpedóhajó, 8 db aknakereső tender.

Triesztben: IV. aknászparancsnokság egységei: SEBENICO aknahajó-őrhajó,

DELTA (ex ZRÍNYI fregatt) aknaraktárhajó, valamint a 15. és 16. torpedónaszád-csoport

Lussinban: a 9. torpedó-osztály, a 17. és 18. torpedónaszád-csoport és két lefoglalt magángőzhajó.

Sebenicóban: a 10. torpedó-osztály, a 19. és 20. torpedónaszád-csoport, a III. aknászparancsnokság egységei: AURORA (ex AURORA korvett). FRUNDSBERG (volt korvett) aknaraktárhajók, 2 db aknakereső tender, a 29. és 35. számú aknakereső torpedónaszádok, a DONAU (volt fregatt) kikötőőrhajó, a SCHWARZENBERG (ex LAUDON korvett) torpedóraktárhajó és a VULKÁN műhelyhajó (ex PRINZ EUGEN kazamatahajó).

Cattaróban (Bocche di Cattaróban): a II aknászparancsnokság egységei: KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF csatahajó, őrhajó, parancsnoki hajó, DROMEDAR és BÜFFEL kiszolgáló hajók, a 36. és 38. számú torpedónaszádok, a 11. torpedó-osztály 21. és 22. torpedónaszád-csoportja. A ZARA aknahajó és a KAISER MAX páncélos fregatt, valamint a DALMAT állomáshajó a cs. és kir. 6. Hadseregparancsokság alá helyezve.

Konstantinápolyban horgonyzott a TAURUS állomáshajó, Kelet-Ázsiában pedig a KAISERIN ELISABETH misszióciркáló, amely később részt vett Csingtau védelmében. A TAURUS augusztus 4-én indult el állomáshelyéről és visszatért Pólába. A MIRAMAR parancsnoki jacht volt, a többi avultsága miatt nem került bele a hadrendbe: KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE kazamatahajó, FEUERSPEIER (ex ERZHERZOG ALBRECHT kazamatahajó), DON JUAN D'AUSTRIA, CUSTOZA páncélhajók, BELLONA (ex KAISER sorhajó), és LUSSIN torpedóhajó.

A torpedónaszádokkal kapcsolatban a következőt kell megjegyezni: II. osztályú torpedónaszádoknak a kis vízkiszorítású, partvédelmi feladatokat ellátóakat, I. osztályúaknak a nyílttengeri, nagyobb vízkiszorításúakat nevezték. A múlt század hetvenes éveitől először csak II. osztályú torpedónaszádokat építettek, jelzésük folyamatos római szám volt. A nyolcvanas évek második felétől építettek már nevet kaptak. 1910. április 1-től a római számokat arabra változtatták úgy, hogy az 1908—1911 között elkészült új, 110 tonnásakkal kezdték 1—12-ig), valamint ugyanekkor a nevet viselőket is beszámozták: a KIGYÓ-osztály négy egysége, továbbá a VIPER és a NATTER a 13—18-as számokat kapták. Szintén 1910-től törölték el a SPERBER- és az ELSTER-osztály egységeinek nevét (22 darab) s megkapták a 19—40 közötti számokat. Az osztályon kívüli ADLER és FALKE a 41-es és 42-es számot, a régi típusú római számú kis torpedónaszádok pedig a 43—49 közötti számjeleket kapták.

A 200 tonnás, I. osztályú torpedónaszádok, amelyeket 1904—1909 között építettek, (24 egység) kezdetben nevet kaptak és ezt megtartották 1914. január 1-ig. Ezután, 1917. június 10-ig, az orron számot és betűt viseltek. A szám folyamatos sorszám volt és ott kezdődött, ahol a II. osztályúak számozása abbamaradt, tehát 50-el. A szám mögötti betű a hajó építési helyét jelezte, tehát a KAIMANból lett 50 E, ahol az E = England, mert ez Angliában épült. A T betű Triesztet, az F Fiumét és az M Monfalconét jelentette. Az újabb, 1912—1916 között épített 27 egység már eredetileg számot és betűt is kapott, mert 1914-től kezdődően kerültek vízre s helyezték őket szolgálatba. 1917. június 10-én a szám mögötti betűjelet eltörölték.

A torpedóhajók és torpedócirkálók végig megtartották nevüket. (SPALATO, ZARA, SEBENICO, LUSSIN, METEOR, BLITZ, KOMET, PLANET, TRABANT, SATELLIT és MAGNET.)

Ugyancsak végig nevet hordtak a torpedónaszád-rombolók, vagy ahogyan később röviden nevezték ezt a hajótípust: torpedórombolók, majd rombolók.

2. *A francia hajóhad*

A flottákat nagyságuk, ütőképességük, csatahajóik és cirkálóik száma, egyszóval erejük szerint rangsorolni szokták. Ebben a rangsorban az első világháború kitörésekor kimagaslóan Nagy-Britannia hajóhada foglalta el az első helyet. Utána Európában Németország, majd Franciaország flottája következett. Csak ezután jött számításba a csuzimai és port-arthuri vereségéből még ekkor éledő orosz, majd a nagyjából azonos erőt képviselő olasz és osztrák—magyar hajóhad. 1914-ben azonban az olasz hajóhad mindenképpen erősebb volt az osztrák—magyarnál, mert ez utóbbi számára még nem fejezték be az új flottaépítési program keretében előirányzott csatahajó, cirkáló és nem utolsó sorban torpedónaszád-építéseket. A török, görög, spanyol, holland, dán és skandináv flották mind sokkal gyengébbek voltak a felsorolt nagyhatalmak hajóhadainál.

Franciaország az ismert megállapodás alapján csaknem teljes operatív hajóhadát a Földközi-tengerre volt köteles irányítani és a hadüzenetek után, augusztus első napjaiban ezt folyamatosan meg is tette. Ez az ún. „Földközi-tengeri hajóhad" ijesztően nagy erőt jelentett a cs. és kir. hajóhad számára. 21 francia csatahajó, 10 páncélos cirkáló és 4 védett cirkáló állt szembe 15 cs. és kir. csatahajóval, 3 páncélos cirkálóval, 3 cirkálóval (A PANTHER, a LEOPARD és a KAISER FRANZ JOSEPH I csak partvédelemre volt alkalmas) és 2 gyorscirkálóval. (A HELGOLAND 1914. auguszus 29-én, a NOVARA 1915. január 10-én állt szolgálatba.) Ez sokszoros túlerő! A franciák 38 torpedórombolója közül 13-nak volt 700—800 tonna közötti a vízkiszorítása, és a többié is 300 tonna körül volt. Ezzel szemben állt a 6 cs. és kir. romboló 850 tonna, 12 romboló 400 tonna és egy 386 tonna vízkiszorítással (A TÁTRA és a HUSZÁR osztály, valamint a háború kitörése után gyorsan megvásárolt WARASDINER). A francia Földközi-tengeri hajóhadhoz 15 tengeralattjáró és egy repülőgépanyahajó is tartozott, szemben a 6, illetve 1914. végén 7 cs. és kir. tengeralattjáróval. A legszembeszökőbb különbség azonban nem is a tengeralattjárók számbeli fölényében, hanem minőségi különbségében rejlett, lévén mindegyik francia búvárnaszád három-négy évvel fiatalabb, mint a cs. és kir. búvárhajók, ami azért jelentett roppant nagy különbséget, mert ez a fegyvernem ekkor indult fejlődésnek.[13]

A francia Földközi-tengeri flotta báziskikötőjéül természetesen nem valamelyik franciaországi támaszpontot jelölték ki, hanem egyrészt a brit Málta-szigetét, másrészt az afrikai Bizertát. A hadműveletek megindulása után azonban Görögország megengedte, hogy a francia hajók időnként horgonyt vessenek görög kikötőben (Korfu, Fano, mindkettő az Otrantói-szoros peremén), mialatt az olaszok élelmiszert hajóztak be a francia egységekre.

13 *Gonda:* i. m. 30—43. o.

A Földközi-tengeri francia hajóhad hadrendje 1914. augusztus 1-én[14]

(Section hors rang)
Főparancsnokság

COURBET, JEAN BART csatahajók, JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkáló

1. csatahajó-raj

1. csatahajó-osztály (DIDEROT, DANTON, CONDORCET)
2. csatahajó-osztály (VOLTAIRE, MIRABEAU, VERGNIAUD)

2. csatahajó-raj

1. csatahajó-osztály (VÉRITÉ, DÉMOCRATIE, JUSTICE)
2. csatahajó-osztály (PATRIE, RÉPUBLIQUE, melyhez később a PARIS és FRANCE csatlakozott)

Kiegészítő csatahajó-osztály (Division de complément): SUFFREN, SAINT-LOUIS, BOUVET, GAULOIS
1. könnyű osztály (páncélos cirkálók): JULES MICHELET, ERNEST RENAN, EDGAR QUINET, WALDECK-ROUSSEAU
2. könnyű osztály (páncélos cirkálók): LÉON GAMBETTA, JULES FERRY, VICTOR HUGO

Különleges feladatú és tartalék osztály: JAURÉGUIBERRY, CHARLEMAGNE csatahajók, D'ENTRECASTEAU, CASSARD, COSMAO, BRUIX cirkálók, LATOUCHE-TRÉVILLE, AMIRAL CHARNER páncélos cirkálók
Repülőgépanyahajó: LA FOUDRE volt csatahajó
Aknarakók: CASABIANCA, CASSINI, LA HIRE
Torpedóhajók: VINH-LONG, BIEN-HOA, RHÔNE.

Torpedóromboló-flotilla

Vezérhajó: BOUCLIER
1. torpedóromboló-osztály: CASQUE, DAGUE, BOUTEFEU, FOURCHE, FAULX, MANGINI
2. torpedóromboló-osztály: CARABINIER, LANSQUENET, ASPIRANT HERBER, ENSEIGNE HENRY, MAMELUCK, SPAHI
3. torpedóromboló-osztály: FANTASSIN, JANISSAIRE, CAVALIER, TIRAILLEUR, VOLTIGEUR, CHASSEUR
4. torpedóromboló-osztály: HUSSARD, SAPE, PIERRIER, MORTIER, HACHE, MASSUE
5. torpedóromboló-osztály: POIGNARD, FANFARE, SABRETACHE, COUNTELAS, TRIDENT, COGNÉE
6. torpedóromboló-csoport: COMMANDANT RIVIÈRE, CIMETERRE, MAGON, BISSON, RENAUDIN, COMMANDANT BORY, PROTET

14 *Sokol:* i. m. V. mell. 19—20. és 36. o.

Tengeralattjáró-flottilla

Vezérhajó: DEHORTER

1. tengeralattjáró-osztály: MONGE, GAY-LUSSAC, AMPÈRE, PAPIN, MESSIDOR, CUGNOT, FRESNEL tengeralattjárók, ARBALÈTE, HALLEBARDE torpedónaszádok
2. tengeralattjáró-osztály: JOULE, FARADAY, COULOMB, BERNOULLI, ARAGO, LE VERRIER, CURIE, CIRCÉ tengeralattjárók, MOUSQUETON, SARBACANE, ARC torpedónaszádok.

3. A brit flotta Földközi-tengerre vezényelt egységei 1914. augusztus 1-én

2. csatacirkáló-osztály: INFLEXIBLE, INDOMITABLE, INDEFATIGABLE
1. cirkáló-osztály: DEFENCE, DUKE OF EDINBOURGH, BLACK PRINCE, WARRIOR páncélos cirkálók
3. könnyűcirkáló-osztály: GLOUCESTER, CHATHAM, DUBLIN, PROSERPINE
5. torpedóromboló-flottilla: 10, később 18 egység a „G" osztályú rombolókból, BLENHEIM raktárhajó, HUSSAR, IMOGENE vontató- és szállítóhajók.

4. A német császári hajóhad Földközi-tengeri osztálya 1914. augusztus 1-én

GOEBEN csatacirkáló és a BRESLAU védett cirkáló.

A cs. és kir. haditengerészet mozgósítása

1914 júliusának második felében az osztrák—magyar haditengerészet parancsnokságának már számolnia kellett egy szerb konfliktus lehetőségével. Ezért megkezdődtek az előzetes intézkedések. Az úszóegységek kiegészítették szénkészleteiket, muníciót vételeztek, majd július 22-én a 2. csatahajó-osztályt leirányították Pólából a legdélibb támaszpontra, Cattaróba. A következő napon szolgálatba helyezték a haditengerészet Dunaflottilláját. Július 24-én ugyancsak Cattaróba küldték Pólából az ADMIRAL SPAUN gyorscirkálót. Az USKOKE, ULAN és STREITER rombolókat, a 61 T, 66 F és 68 F torpedónaszádokat, valamint az E 18, E 20 és E 21 jelű tengerészeti csónakrepülőgépeket. Július 26-án az uralkodó elrendelte a haditengerészet részére a részleges („B") mozgósítást, az első mozgósítási napként július 28-át jelölte meg. Ugyanezen a napon írta alá Sándor szerb trónörökös a király nevében a szerb hadsereg mozgósítási parancsát. A Dalmáciából behívottak Sebenicóban, a Monarchia többi részéből érkező tartalékosok Pólában gyülekeztek.

A haditengerészet parancsnoka ugyanekkor megsürgette az épülő egységek mielőbbi befejezését és felszerelését. E sürgetés eredményeként állt szolgálatba augusztus 1-én a SAIDA, 29-én pedig a HELGOLAND gyorscirkáló.[15] Ugyancsak befejezés előtt álltak a CHAMÄLEON aknarakó, a PÓLA és a TEODO szállítóhajó. Az építés különböző fokán állt — némelyik még a gereincfektetés állapotában — 23 darab I. osztályú torpedónaszád, amelyek közül 1914-ben

15 Marine—Gestern, Heute. 7. évf. (1980), 102. o.

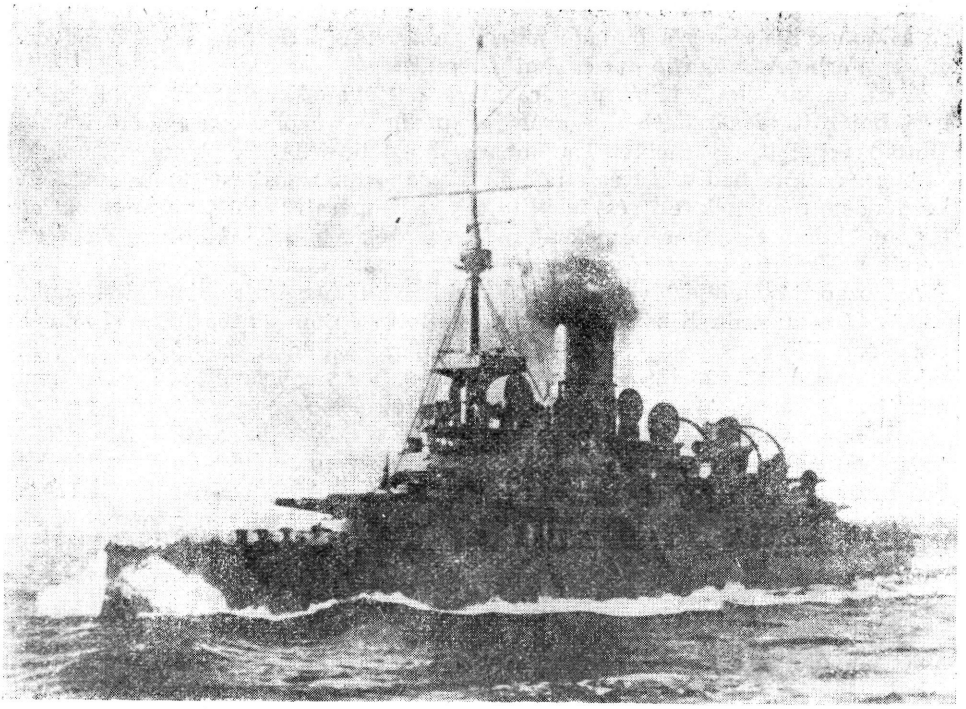

A BUDAPEST csatahajó
(A képek Gál Imre *reprodukciói)*

még négyet állítottak szolgálatba.[16] Ugyancsak augusztusban vásárolta meg a haditengerészet a trieszti hajógyárban kínai megrendelésre épült, már említett rombolót, amelyet WARASDINER néven szeptember 10-én soroltak be a flottába. A fiumei Whitehead és Tsa. torpedógyárban már korábban elkészült egy tengeralattjáró, amelyet annak idején a cég felajánlott megvételre a haditengerészetnek, de az nem tartott rá igényt. A háború kitörése után azonban hirtelen szükség lett rá és ismét megindultak az adásvételi tárgyalások. A próbajáratok után megvették és augusztus 21-én helyezték szolgálatba. A XII. számot kapta.[17] A kínai megrendelésre épülő három cirkáló munkálatait félbehagyták s helyette a már többször említett torpedónaszádokat fejezték be.

Július 26-án az olasz kormány kijelentette, hogy a Monarchia és Szerbia közötti fegyveres összecsapás esetén a Hármasszövetség szellemében barátságos semlegességet tanúsít.

Július 28-án az Osztrák—Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, majd az orosz mozgósítás hírére elrendelték az általános mozgósítást.

A cs. és kir. haditengerészet szempontjából életbevágóan fontos volt Olaszország magatartása. Július 30-án a római cs. és kir. tengerészeti attasét, Liechtenstein János herceg, korvettkapitányt úgy tájékoztatták, hogy az olasz flotta már várja a kifutási parancsot, amely szerint a Brindisiben horgonyzó 1. csatahajó-rajnak egyesülnie kell majd a cs. és kir. 1. csatahajó-rajjal, míg a 2. olasz csatahajó-raj Gaetában, illetve Speziában fekvő két osztálya felkészül a várható francia támadás kivédésére. Augusztus 1-én már úgy tájékoztatták a

16 *Bilzer, Franz:* Die Torpedoboote der k. u. k. Kriegsmarine von 1875—1918. Graz, 1984. 107. o.; *Sokol:* im. 180. o. A 78 T augusztus 23-án, a 79 T október 1-én, a 80 T november 8-án és a 81 T december 2-án állt szolgálatba.
17 *Aichelburg, Wladimir:* Die Unterseeboote Österreich—Ungarns I—II. Graz, 1981. 50. o.

római francia nagykövetet, hogy Olaszország nem vesz részt a háborúban, mert ez a Monarchia részéről támadó jellegű, márpedig a Hármasszövetség elveivel ez összeférhetetlen, lévén az védelmi jellegű.[18]

A cs. és kir. flotta tehát magára maradt. Ugyanekkor a brit Földközi-tengeri hajórajt kiegészítették, a franciák pedig összevonták a Földközi-tengeri flottába kijelölt egységeiket Toulonban, ahol felkészítették őket a kifutásra.

A cs. és kir. haditengerészetnél az általános mozgósítást augusztus 4-ével kezdődően rendelték el[19] és felállították az operatív flottaparancsnokságot. Ugyanekkor a flottaparancsnokság alá helyezték a pólai kikötőtengernagyi hivatalt, valamint a trieszti és sebenicói kerületi parancsnokságot.

A mozgósítás befejeztével, augusztus végén, a tengerészet személyi állománya 33 736 főre duzzadt. Közülük az operatív flotta hajóin 19 405 fő, a kikötői beosztásban álló egységeken 8529 fő, a parton, szárazföldön 4276 fő szolgált. Tartalékállományba 1526 főt osztottak be. November végéig még 240 nyugállományú tiszt és hasonállású vonult be szolgálattételre.[20]

A háború kitörésekor külföldön állomásozó hajók közül a SZIGETVÁR cirkálót valonai, a TAURUS állomáshajót konstantinápolyi állomásszolgálatából hazarendelték. A Távol-keleten állomásozó KAISERIN ELISABETH védett cirkálót utasították, hogy fusson be Csingtauba és ezen a németek által Kínától bérelt gyarmati területen várja meg a további utasításokat.

Ugyancsak ezekben a napokban kezdték meg a hadikikötők védelmi berendezéseinek a kiépítését, az aknazárak telepítését.

Az osztrák—magyar hajóhad egyébként várakozó álláspontra helyezkedett, mert támadó jellegű fellépésre senki sem gondolt. A hajóhad számára kitűzött feladat ugyanis csak az lehetett, hogy biztosítsa a szerb hadszíntérre irányuló tengeri utánpótlást, továbbá, hogy akadályozza meg a Szerbiának juttatandó antant-támogatás célbajutását Montenegrón keresztül. Szerbiának ugyanis nem volt tengerpartja. Erre a Montenegro elleni blokádra azonban csak Montenegro hadbalépése után került sor. Addig folyt a hajók felszerelése és a bevonultak beosztása.

A háború első hónapjai (1914)

A világháború első lövéseit a haditengerészet Dunaflottillája adta le. A hadüzenet éjszakáján a TEMES, a BODROG és a SZAMOS monitor tüzelőállást foglalt Belgráddal szemben és július 29-én, 2 óra 20 perckor a TEMES leadta az első sortüzet Szerbia fővárosára. Ez jelezte az ellenségeskedések kezdetét. Az ágyúzásba a másik két monitor is bekapcsolódott. A három hajó egész éjjel és a rákövetkező nap is folytatta a vár erődítményeinek rombolását.[21]

Itt jegyezzük meg, hogy Olaszország semlegességével a Hármasszövetség csődöt mondott, bár formailag csak 1915 áprilisában bomlott fel. A Hármasszövetség helyébe a Központi Hatalmak megjelölés lépett, amelyhez később Törökországot és Bulgáriát is hozzá számították.

Ezek után térjünk vissza az Adriára.

A cs. és kir. haditengerészet mozgósítása még be sem fejeződött, amikor már sor került a hajóhad harckész egységeinek a kifutására. Ez az akció előzőleg

18 *Sokol:* i. m. 58. o.
19 Uo. 71. o. Haus tengernagy augusztus 6-án kelt levele.
20 Uo. 59—60. o., 34. lábjegyzet.
21 *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980. 163. o. A továbbiakban a haditengerészet folyami harcairól nem szólunk.

nem szerepelt semmiféle hadműveleti tervben. A megmozdulást a császári német Földközi-tengeri osztály kezdeményezte.

Augusztus 3-án este — miután Németország hadat üzent Franciaországnak —, a német osztály egységei (GOEBEN csatacirkáló és BRESLAU védett cirkáló) kifutottak Messinából, ahova előző napon érkeztek az Adriáról (a GOEBEN Pólából, ahol kazánjait javították, a BRESLAU Durazzóból) és augusztus 4-én szétlőtték Bône és Philippeville algériai (francia) kikötőket. Az algériai partoktól visszatérőben kérte Wilhelm Souchon ellentengernagy, a német kötelék parancsnoka a GOEBEN fedélzetéről, hogy a cs. és kir. hajóhad azonnal menjen a messinai öböl térségébe, biztosítandó a német csoport visszatérését. Ezt a kérést a Tengerészeti Szekció elutasította, mert a Monarchia még nem állt háborúban sem Nagy-Britanniával, sem Franciaországgal.[22] Souchon ellentengernagy azért kért támogatást, mert augusztus 3-án hajnalban a francia Földközi-tengeri flotta kifutott Toulonból s várható volt, hogy megkísérlik elvágni a németek visszavonulási útját. A két német hajónak azonban sikerült augusztus 5-én hajnalban sértetlenül visszatérnie Messinába, igaz, hogy brit csatacirkálók és cirkálók „díszkíséretében", míg azok szem elől nem tévesztették a náluk gyorsabb német egységeket. Tűzharcra pedig azért nem került sor az egymással párhuzamosan haladó német és brit hajók között, mert Nagy-Britannia csak augusztus 4-én, éjfélkor lépett hadiállapotba Németországgal. Messinában az olaszok azonnal felszólították Souchon ellentengernagyot, hogy a kikötőt 24 órán belül hagyja el. „Csak, ha kiegészíthetem szénkészleteimet. A 24 órát pedig a szén vételezésére szóló engedély kézhezvételétől számítom", hangzott a német álláspont. Az engedélyt megkapta.[23]

Ugyanekkor, augusztus 5-én reggel, Souchon rádión kért ismét segítséget

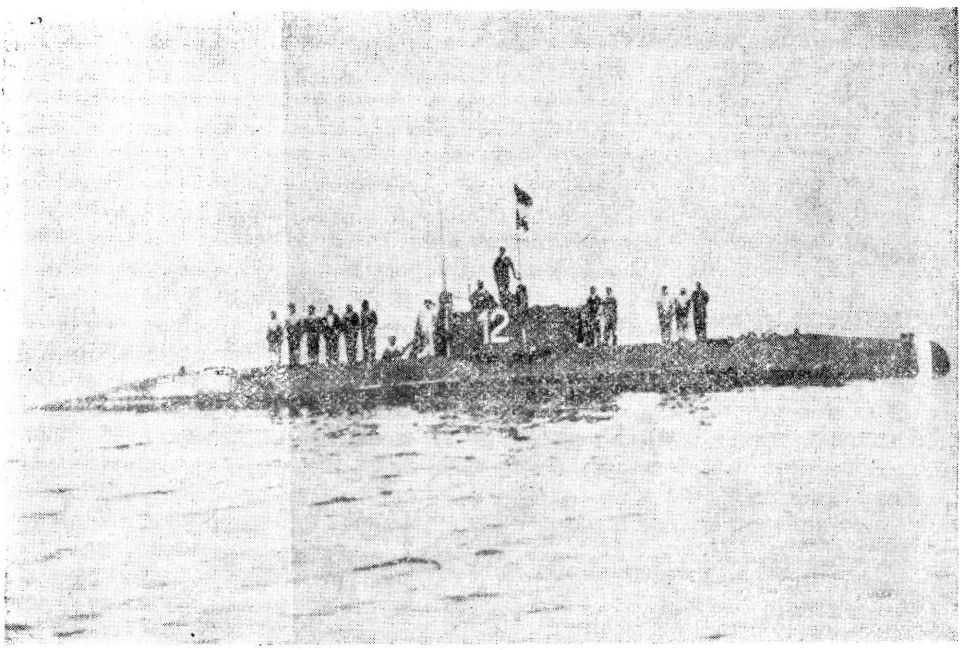

Az U12 tengeralattjáró

22 *Matti E. Makela:* Auf dem Spuren der GOEBEN. München, 1979. 49. o.
23 Uo. 40., 42., 45. és 51. o.

Haus tengernagytól annak az időpontnak a megjelölését is várva, amikorra Messina térségébe ér a cs. és kir. hajóhad, mert brit túlerő lesi kifutását.[24]

Augusztus 5-én, virradatkor a britek is értesítést kaptak a hadiállapot beálltáról s a brit osztály parancsnoka, Milne tengernagy elhatározta, hogy harcra kényszeríti a németeket. Arra számítva, hogy a németek megint a Földközitenger nyugati medencéjét keresik fel, vagy visszavonulnak az Adriára, két csatahajójával (INDEFATIGABLE, INFLEXIBLE) és két cirkálójával (WEYMOUTH, CHATHAM) — a harmadik csatahajót (INDOMITABLE) vissza kellett küldenie három romboló kíséretében Bizertába, szénkészletének kiegészítésére — Messina északi kijárata felé tartott, míg Troubridge ellentengernagyot négy páncélos cirkálóval (WARRIOR, BLACK PRINCE, DEFENCE, DUKE OF EDINBURGH) és nyolc rombolóval (WOLVERINE, SCORPION, RENARD, SCOURGE, FOXHOUND, MOSQUITO, RACOON, BASILISK) az Otrontói-szorostól délre, az Adria bejáratához küldte. Messina előtt, a szorostól délre csak a GLOUCESTER cirkáló őrködött.[25]

Augusztus 6-án este a cs. és kir. hadseregfőparancsnokság sürgönyt kapott Berlinből, mely megismételte a kérést, hogy Haus tengernagy fusson ki és támogassa a németeket, mert azok előreláthatóan az Adria felé kísérlik meg a kitörést. Augusztus 7-én reggel a Tengerészeti Szekció értesítette Haus admirálist, hogy a két német hajó 6-án este elhagyta Messinát s a német főparancsnokság még egyszer kéri, hogy a cs. és kir. hajóhad legalább Brindisiig fusson ki és fedezze visszatérésüket, azaz „vegyék fel" őket.[26] Haus e kérés elől nem tudott kitérni. Már csak azért sem, mert már nem felmentést kértek, ami ütközetbe történő beavatkozást jelentett volna, hanem csupán a jelenlétet, demonstrációt, amellyel elfedné a Souchon-csoport visszavonulását. A Monarchia ekkor még mindig nem állt hadban sem Nagy-Britanniával, sem Franciaországgal, tehát a fegyveres összecsapás valószínűsége kicsi volt.

Haus admirális augusztus 7-én reggel 9 órakor az 1. és 2. csatahajó-osztállyal, a SANKT GEORG páncélos cirkálóval, az ADMIRAL SPAUN gyorscirkálóval, hat rombolóval a TÁTRA-osztályból és 13 torpedónaszáddal kifutott. A kötelék aznap este, a Planka-fok magasságában visszafordult, mert értesült, hogy a Souchon-csoport sikeresen áttört az Égei-tengerre és elhagyta a Matapan-fokot.[27]

Időközben ugyanis Németország megállapodott Törökországgal egy oroszellenes szövetségben[28] és ezért augusztus 3-án éjjel utasították Souchont, hogy ne az Adriára, hanem, ha lehet, Konstantinápolyba menjen. Igaz, hogy miután Berlin értesült a brit flottamanőverekről, ismét az Adriára való befutást javasolta és ezért erőltették a cs. és kir. hajók kifutását. Ám a németek számára éppen kelet felé volt nyitva az út, mert az angolok mindenre számítottak, csak arra nem, hogy a németek ismét semleges kikötőt keresnek fel, ahol 24 óránál tovább nem tartózkodhatnak. Így nyert Souchon egérutat. Ahogy Souchon ellentengernagy szeptember 24-én kelt, Haus admirálishoz intézett köszönő levelében írta: „A jószerencse és az ellenség nyilvánvaló és goromba hibája következtében . . ."[29]

Azért kellett ennél az epizódnál hosszasabban időzni, noha a Monarchia

24 *Sokol:* i. m. 68. o.
25 *Mattis:* i. m. 55. o. A térségben, Málta és Otranto között járőrözött még a DUBLIN cirkáló a BEAGLE és a BULLDOG rombolók társaságában.
26 *Sokol:* i. m. 68. o.
27 Uo. 69. o.
28 Galántai: im. 183. o.
29 *Mattis:* i. m. 71. o., *Sokol:* i. m. 73. o. A német hajók augusztus 10-én vetettek horgonyt Konstantinápolyban. Itt nevet és lobogót cseréltek, s személyzetükkel együtt besorozták őket a török haditengerészetbe. A GOEBEN új neve: YAVUZ SULTAN SELIM, a BRESLAU-é MIDILLI.

még sem Nagy-Britanniával, sem Franciaországgal nem állt hadban, mert sokan bajtársiatlannak ítélték Haus tengernagy habozó megfontoltságát, sőt, azt bátortalanságnak tulajdonították. Egyébként éppen a GOEBEN-akcióval kapcsolatban a németek ismét előhozakodtak azzal a kéréssel, hogy a cs. és kir. hajóhad menjen a Fekete-tengerre. Haus ezt ugyanakkor egyszer s mindenkorra, határozottan elutasította, részletesen feltárva végrehajthatatlanságát. Először, mert lehetetlen átjutni a Földközi-tengeren a brit és francia, egyenként is túlerőben levő hajórajok miatt. Másodszor, mert török parton sem megfelelő javítóműhely, sem kiépített támaszpont, sem a szén, fűtőolaj stb. utánpótlása nem megoldható. Az áthajózási kísérletet egyenesen léha, lelkiismeretlen szerencsejátéknak (frivoles Va banque-Spiel) nevezte. Összegezve megállapította, hogy ez a terv tengerészeti-műszaki szempontból keresztülvihetetlen, tengerész-politikailag pedig veszedelmes a saját partot teljesen őrizetlenül hagyni, s itt utalt Olaszország ingadozó magatartására.[30] Amint tudjuk, az idő neki adott igazat.

Ugyanezek a kételyek vonatkoznak arra a kérdésre adandó válaszra is, hogy miért nem sietett a cs. és kir. hajóhad a Földközi-tengerre Souchon ellentengernagy első és második kérésére.

Augusztus 5-én Montenegro megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Monarchiával és 6-ától hadiállapotban levőnek tekintette magát a Központi Hatalmakkal. A haditengerészet számára ez a lépés azért volt kritikus, mert a déli tengerészeti támaszpont, Cattaro és az előtte elterülő öbölrendszer, közvetlenül a montenegrói hegyek ölében feküdt, amelyek tele voltak megerősített tüzérségi állásokkal, ahonnan kényelmesen tűz alá vehették az öbölben horgonyzó hajókat. A tüzet hatásosan viszonozni pedig a nagy magasság miatt nem volt egyszerű.

A hadiállapot beálltával először ki kellett üríteni azokat a helyeket, amelyek a legjobban ki lehettek téve a montenegrói ütegek gránátjainak.[31] A haditengerészet első hadműveIete Montenegro ellen augusztus 8-án, az Antivariban felállított rádióadó-állomás, valamint a vasúti berendezések szétlövésével indult, amelyben a SZIGETVÁR és a ZENTA cirkálók, az USKOKE romboló, valamint a 72 F torpedónaszád vett részt. A montenegróiak viszonozták a tüzet és ezzel az Adrián is kölcsönösen elhangzottak a háború első lövései.

Következő lépésként, hogy Montenegrót elvágják brit és francia szövetségeseitől, a SZIGETVÁR, a STREITER romboló és a 64 F torpedónaszád augusztus 10-én befutott Antivariba. Itt a cirkáló egyik tisztje, mint hadikövet, fehér zászló alatt partra szállt s a nemzetközi tengeri hadijog előírásainak megfelelően átadta a 3 pontba foglalt bejelentést arról, hogy Montenegrót tengeri zár alá veszik.[32] A blokádot azonban a Cattarói-öbölben rendelkezésre álló csekély számú hajó miatt csak nappal lehetett fenntartani. A blokádszolgálatra felváltva a ZENTA és a SZIGETVÁR cirkálókat, az USKOKE, STREITER és ULAN rombolókat, valamint a 64 F, 68 F és 72 F torpedónaszádokat osztották be.

Időközben — augusztus 12-én — a Monarchia is hadiállapotba került Nagy-Britanniával és Franciaországgal. Ez azt jelentette, hogy az Adrián is számolni kellett a két nagyhatalom hajóhadának feltűnésével.

A montenegrói blokád történetében augusztus 16-án következett be az első nagy horderejű esemény.

30 *Sokol:* i. m. 74. o.
31 Castellastua és Budua.
32 *Sokol:* i. m. 78. o.

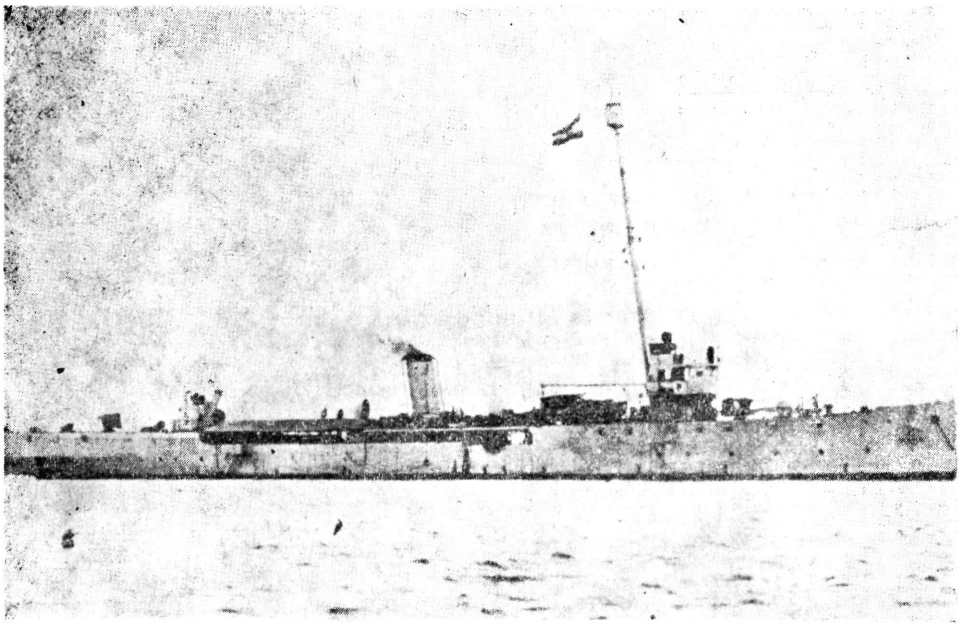

A CHAMÄLEON aknarakó hajó

Ezen a napon a ZENTA és az ULAN látták el a szolgálatot. Az egységek Volovica kiszögellése (Antivari) és a Menders-fok között, délkeleti irányban haladtak, a parttól mintegy öt mérföldnyire, amikor délnyugat felől öt közeledő füstoszlopot észleltek. Megállapították, hogy ezek csakis ellenséges hajók lehetnek, amelyek messze meghaladják a blokadírozók erejét. A ZENTA parancsnoka, Pachner Pál fregattkapitány azonnal visszafordult északnyugati irányba és a kifejthető legnagyobb sebességgel igyekezett Cattaró felé. Néhány perc múlva nyugat—északnyugati irányból újabb füstoszlopokat láttak közeledni. Pachner előtt kétségtelenné vált, hogy a francia Földközi-tengeri ún. repülő flottával találkozott, amely két csoportra szakadva igyekszik őt harapófogóba zárni.

A menekülő ZENTA partközelben maradt, hogy megnehezítse az ellenség tüzérségi bemérését, és hogy a hajó személyzete a várható ütközetben minden bizonnyal elsüllyedő ZENTÁ-ról mielőbb partra úszhasson. Az ULAN parancsot kapott az áttörésre és sikerült is neki erős ellenséges tűzben 10 órakor befutnia a Cattarói-öbölbe (a továbbiakban: Öböl). Ugyanekkor Pachner jelentette az 5. csatahajó-osztálynak, hogy 17 nagy hajó vette üldözőbe.

A ZENTÁ-n helyesen mérték fel a helyzetet, valóban a francia hajóhad zömével hozta össze balsorsa. A hajókat a főparancsnoki osztag vezette (COURBET, JURIEN DE LA GRAVIÈRE), őket a 11 egységből álló két csatahajó-raj és a 4 páncélos cirkáló követte az 1. könnyű osztályból. E nagy egységet három torpedóromboló-osztály kísérte. Brit részről Troubridge admirális négy cirkálója és 8 rombolója közeledett.[33]

Az antant hajók közben 12 000 méterre közelítették meg a cs. és kir. cirkálót, s eléje küldött két lövéssel felszólították, hogy álljon meg s adja meg magát. Válaszul Pachner elrendelte a „kis lobogódíszt" és felvonatta a ZENTA selyem díszlobogóját (Ehrenflagge). Az üldözők erre 8 óra 45 perckor tüzet nyitottak.

33 Uo. 85. o. Az ugyanekkor a tengeren tartózkodó STREITER-nek a ZENTA harcára vonatkozó hajónaplóját lásd: Vezérkari és egyéb hivatalos jelentések a világháborúról. Budapest, 1915. 299—300. o.

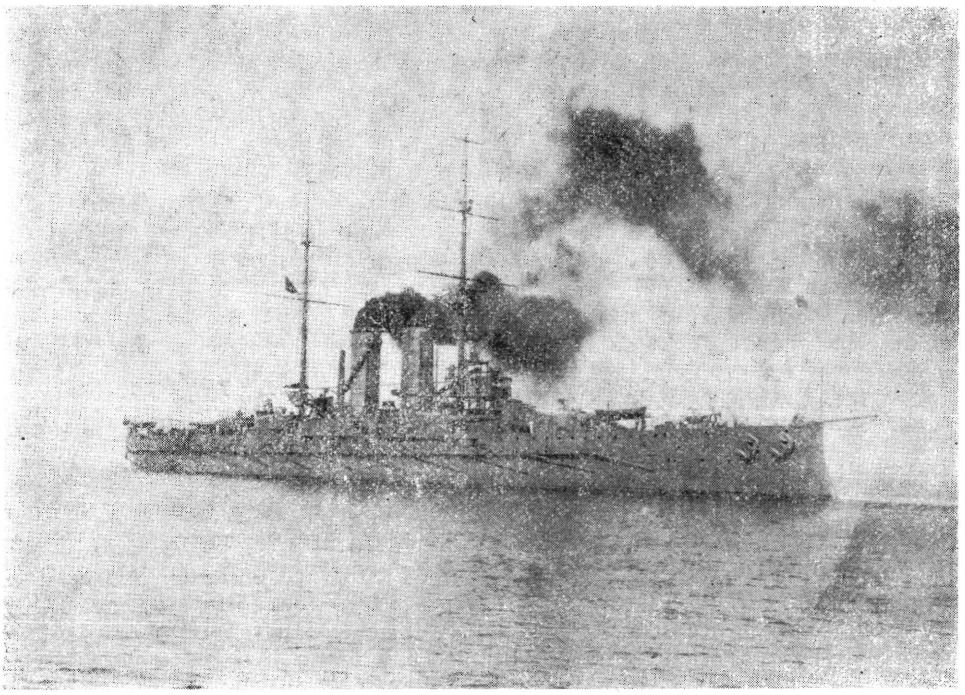

A ZRÍNYI csatahajó

A magányos cirkálón csak akkor szólaltak meg a 12 cm-es lövegek, amikor a közöttük levő távolság 10 000 méterre csökkent, mert lövegei nem hordtak messzebbre.

A parancsnokló francia altengernagy, Boué de Lapeyrère csak a zászlóshajójával, a COURBET-val akarta lőni a ZENTÁ-t, de lobogójelzését vagy rosszul adták le, vagy hibásan olvasták s így történt, hogy mindegyik hajóról lőni kezdték a kicsi, öreg cirkálót. Egy telitalálat hamarosan szétvetette a fő gőzvezetéket, ezért a cirkáló 9 órakor mozdulatlanná vált. További találatok következtében kigyulladt a hajó, szétrombolódott a kórházterem és az elsősegélyhely, de néhány épségben maradt ágyújával még mindig lőtt. A vízvonalat érő újabb belövések után a ZENTA fokozatosan merülni kezdett. Pachner fregattkapitány ekkor parancsot adott a hajó elhagyására. Amikor a vízben úszók, köztük a parancsnok, valamennyire eltávolodtak az égő, füstölgő cirkálótól, Pachner észrevette, hogy a hátsó fedélzeten még van néhány ember, akik nem értesültek a hajó elhagyására felszólító parancsról. Pachner visszaúszott, felkapaszkodott a fedélzetre s csak akkor vetette magát ismét a tengerbe, amikor már valóban egyetlen élő sem tartózkodott a ZENTA fedélzetén. Röviddel ezután a cirkáló orra a magasba emelkedett, majd árbocain a még mindig lengő lobogókkal 9 óra 30 perckor elsüllyedt.[34] A ZENTÁN a behajózottaknak több mint a fele, 173 tengerész vesztette életét.

A ZENTA gyenge lövegei is értek el találatokat. A CONDORCET-en két 24 cm-es löveg, a JUSTICE-en egy 19 cm-es löveg vált használhatatlanná. Ezek azonban lényegében csak kis sérülések voltak s ezért is nevezték a francia ten-

34 *Bayer von Bayersburg, Heinrich:* Unter der k. u. k. Kriegsflagge. Wien, 1959. 51—54. o. *Baumgartner, Lothar:* Der Untergang des Kleinen Kreuzers ZENTA. Marine—Gestern, Heute. 1982. 9 évf., 143-146. o.

gerészek ezt az ütközetet gúnyosan a flotta „negyedik lőgyakorlatának". A francia haditengerészetben ugyanis évenként három lőgyakorlatot tartottak.[35]

Az antant hajók, anélkül, hogy az ilyenkor kötelező mentésbe kezdtek volna, megfordultak és eltávoztak. A francia flotta parancsnoka állítólag lobogójelzéssel utasította a brit rombolókat (a francia rombolók egy cirkálóval az ULAN-t üldözték), hogy vegyék fedélzetükre a cs. és kir. tengerészeket, de ezt a jelzést az angolok vagy nem értették meg, vagy le sem olvasták, esetleg nem is volt szándékukban kimenteni a hajótörötteket.

A ZENTA életben maradt személyzete — 139 ember a 312-ből — mintegy öt órai úszással érte el a montenegrói partot Castellastuanál.[36] Barátságtalan fogadtatás után hadifogságba estek, ahonnan 1916. január 15-én, Montenegro kapitulációja után szabadultak ki.

Felmerül a kérdés, hogy saját egységek miért nem siettek a hajótöröttek segítségére, amikor az Öböl alig egy órányira volt a gyorsjárású torpedónaszádok és rombolók számára a csata színhelyétől. Erre csupán egyetlen válasz lehetséges: a cattarói parancsnokság nem kételkedett abban, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező brit vagy francia egységek teljesítik kötelességüket és kihalasszák a vízben küszködőket, akik között számtalan sebesült is volt. Nem így történt.

A ZENTA pusztulása után a cs. és kir. haditengerészet feladta a blokádot. Helyette egyrészt aknákkal igyekeztek elzárni Antivari kikötőjét, másrészt — késő ősztől — tengeralattjárókat járőröztetett a térségben. Emiatt — és mert a franciák nem tartották kizártnak a nagy egységekkel végrehajtandó rajtaütést sem —, az Antivariba irányuló szállítmányokat továbbra is csatahajókkal és páncélos cirkálókkal biztosították.

A Montenegro, illetve Szerbia elleni tengerészeti hadműveleteknek külön fejezetét alkotja a Cattaro, illetve az előtte elterülő öbölrendszer felett uralkodó montenegrói hegycsúcsokon beépített ütegek elhallgattatására vezetett, megszakításokkal hónapokig tartó akciók sorozata. Ezeket az ütegeket nemcsak azért kellett megsemmisíteni, mert zavartalanul lőhették az öbölben horgonyzó hajókat, mert minden kifutásukról tájékoztatták az antant hadvezetőséget, hanem azért is, mert égető szükség volt arra, hogy az Öbölben megerősített bázist létesítsenek, és ott az eddiginél több és nagyobb egység horgonyozhasson biztonságban. Ezt pedig addig nem lehetett megoldani, ameddig az Öböl az ellenséges ütegek ellenőrzése alatt áll.

Az Öbölt körülölelő hegyek közül az 1009 m magas Pestingrad csúcson 12 db 12 cm-es, a 955 m magas Krstaci csúcson 8 db 15 cm-es ágyú és 4 db 21 cm-es tarack, az 1380 m magas Kuk állásban 12 db 15 cm-es mozsár, 4 db 9 cm-es és 8 db 15 cm-es, valamint 6 db 21 cm-es tarack volt beépítve. Az erődítésegyüttest összefoglaló néven Lovčen-ütegeknek nevezi a szakirodalom.

A montenegróiak augusztus 8-án kezdték lőni az Öböl különböző pontjait. A KAISER KARL VI páncélos cirkáló augusztus 8-ról 9-re virradó éjjel vonult tüzelőállásba és lőni kezdte Kuk, Krstac és Pestingrad erődjeit. Először, augusztus 12-én, a Kuk-üteg hallgatott el.[37]

A tűzvezetés addig nem tapasztalt nehézség elé állította a cirkáló tüzértisztjeit, mert ilyesmit sohasem gyakoroltak. Tengerszintről kellett ezer méternél magasabb, beásott, álcázott célpontokra lőni, nem erre szerkesztett 24 cm-es

35 A Baranya megyei Bikal községben élő Puchner Károly volt fregatthadnagy visszaemlékezése.

36 Déry Ernő, akkor fregatthadnagy, hátára vette a sebesült parancsnokot és így úszott vele partra. Kirchmay Kálmán volt fregatthadnagy (Budapest) visszaemlékezése. Más verzió szerint Déry egy fűtőt mentett ki.

37 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia 10. doboz. Sachsenfelsi Dietrich Richárd: A cs. és kir. haditengerészet világháborús története és magyar hősi halottai. 9. o.

ágyúikkal. A lövegcsöveket alig voltak képesek ennyire megemelni. Alulról nem látták a becsapódásokat s nem helyesbíthették a lőelemeket. Ezen az utóbbi, legsúlyosabb nehézségen a mozgósításkor Cattaróba szállított három csónakrepülő felhasználásával segítettek. Ám a repülőknek és pilótáiknak sem volt könnyű elérni a 2000 méteres, megfigyeléshez szükséges magasságot, hiszen a repülés akkor még gyermekcipőben járt és a 2000 méter világviszonylatban is rekordmagasságnak számított. Nehezítette a repülők helyzetét a hőség és a levegő nagy páratartalma. Ennek ellenére a tüzérségi párbaj megkezdésétől naponta felszálltak és az elhárító tűz dacára pontos megfigyeléseikkel gyakorlatilag ők irányították a tűzvezetést.

A tengerészrepülők a megfigyelésen, felderítésen túl támadták is az állásokat. Augusztus 15-én az E 18 jelű gépről Maglić fregatthadnagy két kis bombát hajított a Krstac-állásra. Ez volt az első bombatámadás, amelyet tengerészrepülők hajtottak végre. Az elsőt azután folyamatosan követte a többi. A repülők augusztusban 30 felszállással 60 órát töltöttek a levegőben, berepülve a Ragusától Antivariig terjedő légteret.[38]

Augusztus 13-tól az előző napon érkezett 5. csatahajó-osztály is bekapcsolódott a tűzpárbajba. Az 5. osztály három csatahajójához és a páncélos cirkálóhoz augusztus végén a KAISER FRANZ JOSEPH I. és a SZIGETVÁR cirkálók is csatlakoztak. Bár a hegyi ütegek is folyamatosan tüzeltek, csupán a KAISER FRANZ JOSEPH I. kapott augusztus 27-én találatot.

Szeptember 17-én a franciák teljes hajóhada bekísérte Antivariba azt a szállítógőzöst, amelyről partra tettek négy 15 cm-es és ugyanennyi 12 cm-es hajóágyút, velük két tisztet és 140 főnyi legénységet. A lövegeket a Kuk-magaslatra szállították. Beépítésüket október 18-án fejezték be és másnap megkezdték velük a Vermoc- és Gorazda-erődök, valamint Teodo ágyúzását. A franciák biztosak voltak sikerükben. A cetinjei francia ügyvivő biztosította Nikita montenegrói királyt, hogy legkésőbb október 23-án az Öböl a montenegróiak lába előtt hever rommá lőtt erődjeivel és hadihajóival.

A tüzérségi tűz valóban komoly károkat okozott a parti erődökben. A flottaparancsnokság ezért elhatározta, hogy a régi, 24 cm-es ágyúkkal ellátott hajók helyett modern, 30,5 cm-es lövegekkel bíró csatahajót vet be ellenük. A RADETZKY október 22-én érkezett ismét az Öbölbe (a háború kitörése óta már volt ott az egész 2. csatahajó-osztály) és másnap megkezdte 11 km-es távról a Kuk-állások lövését. Október 27-re elhallgattatott két francia üteget. A francia parancsnok, Grellier fregattkapitány, 21 halottról és sebesültről adott jelentésében javasolta, hogy hagyjanak fel a francia legénység további feláldozásával. Ugyanekkor Le Bon ellentengernagynak, a tengerészeti törzsparancsnoknak kifejtette, hogy semmi remény sincs az Öböl birtokbavételére. A franciák ezután a megmaradt ütegeket átadták a montenegróiaknak és visszatértek hazájukba. Csupán a Podgoricán újonnan felállított nagyteljesítményű rádióállomás maradt a kezelésükben, amelyen keresztül rendszeresen tájékoztatták a francia flottaparancsnokságot a látható cs. és kir. hajók mozdulatairól. Az osztrák—magyar hajók ezért rendszerint besötétedés után, illetve napkelte előtt futottak ki.

Október végétől a Lovčen-ütegeket legyőzöttnek lehetett tekinteni. A RADETZKY december 16-án visszatért Polába.[39]

Bár Montenegró blokádját a ZENTA elsüllyesztése óta nem lehetett fenntartani, a montenegrói partok és kikötők ellen tovább folytak a hadműveletek. Általában a három csónakrepülő előzetesen felderítette a partsávot és a cs. és

38 *Schupita:* i. m. 162. o.
39 HL uo. 10. o., valamint *Schmalenbach:* i. m. 47. o.

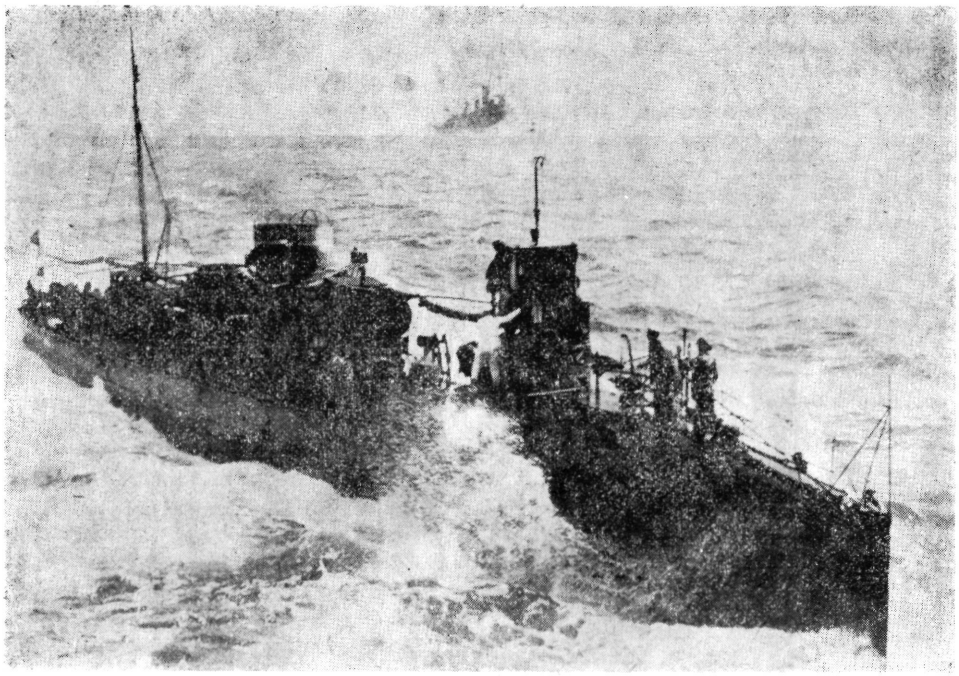

Az 52T (ex ALLIGATOR) nyílttengeri torpedónaszád

kir. egységek ezután léptek működésbe. E hadműveletekben a következő egységek vettek részt: az 5. csatahajó-osztály öreg partvédői, a velük érkezett SCHARFSCHÜTZE, a november 7-én befutó és az előbbit felváltó CSIKÓS romboló[40], valamint a már a háború kezdetekor Cattaróba vezényelt ULAN, USKOKE és STREITER rombolók, a KAISER KARL VI páncélos cirkáló, a KAISER FRANZ JOSEPH I., SZIGETVÁR és PANTHER cirkálók (a ZENTA augusztus 16-áig), a 64 F, 66 F, 68 F, 69 F, 70 F, 72 F, 36 és 38 jelű torpedónaszádok, a 21. torpedónaszád-csoport, valamint az Öbölbe szállingózó tengeralattjárók.

Hogy miért nem irányítottak több, nagyobb és korszerűbb egységet az Öbölbe, annak több oka volt. Az egyik, hogy Cattaro még nem épült ki kellően nagy hajók befogadására, hiányoztak a karbantartó műhelyek. Ugyanis a háború kitöréséig nem ismerték fel ennek a déli támaszpontnak a kulcsfontosságát és elhanyagolták. Kiépítésére a háború kezdete után pedig a montenegrói ütegek miatt nem is lehetett gondolni. Másodszor, mert a cs. és kir. hajóhad nem mérkőzhetett volna meg sikerrel a háromszor erősebb francia flottával, amely csaknem mindig teljes létszámban jelent meg az Adrián. Velük szemben legfeljebb az 1. csatahajó-raj hat egységét és két páncélos cirkálót tudott volna Haus tengernagy felvonultatni, mint technikailag egyenértékű erőt, ami a franciák számbeli túlsúlya miatt azonban a cs. és kir. felszíni erők pusztulását vonta volna maga után. Nem maradt más megoldás, mint kitérni a döntő ütközet elől. A kényszerű védekezést a gyorsabb, vagy kisebb egységekre és a tengeralattjárókra kellett átruházni.

A hat, illetve augusztus közepétől hét egységből álló tengeralattjáró-flottillát Haus tengernagy először csak a központi hadikikötő, Pola védelmére össz-

40 *Nowotny, Bogumil*, fregattkapitány: Dreiundreissig Monate Kriegsfahrten mit SMS SCHARFSCHÜTZE Wien—Leipzig, 1918. 5. és 8. o.

pontosította, bár a flottilla parancsnoka, lovag Thierry Ferenc korvettkapitány többször kérte átirányításukat az Öbölbe, mert úgy vélte, hogy a franciák túlsúlyán evvel az új fegyverrel rést lehetne ütni. De a búvárnaszádok még hetekig feküdtek Brioniban. Végre a flottaparancsnokság engedélyezte, hogy az U3 és U4, a két legnagyobb egység, helyezze át támaszpontját Cattaróba. Mindkettő szeptember 27-én érkezett oda.[41]

(A cs. és kir. haditengerészetben a tengeralattjárókat csak számmal jelölték. A mindenütt látható, szám előtti „U" betű az Unterseeboot (= tengeralattjáró) rövidítése, amelyet idegen, főleg német és angol nyelvű szövegekben azért tesznek a szám elé, mert az egyértelműen és közkeletűen a tengeralattjáró szó rövidítése. Ezért a magyar nyelvű szakirodalomban is odarakják a cs. és kir. tengeralattjárók számjele elé az „U" betűt. Célszerűségből, hogy a szöveget rövidítsük, mi is az „U" betű és a vonatkozó szám kombinációjával jelöljük a szóban forgó tengeralattjárókat, annak ellenére, hogy a betű-szám kombináció nem tartozik a hivatalos megjelölésükhöz.)

A továbbiakban röviden felvázoljuk a cs. és kir. egységek egyenlőtlen párharcát a francia erőkkel.

Boué de Lapeyrère vezénylő altengernagy a hadüzenetről szóló értesítéssel együtt augusztus 13-án azt a parancsot kapta tengerészeti miniszterétől, hogy zárja el az Adria Földközi-tengeri kijáratát, majd hajtson végre általa helyesnek és szükségesnek ítélt támadásokat a Monarchia partja és kikötői ellen s igyekezzék a cs. és kir. flottát megsemmisíteni. Ezek végrehajtásához szabad kezet kapott a kormányzattól.

A francia flotta augusztus 16-án jelent meg először az Adrián és a ZENTA elsüllyesztésével széttörte a blokádot. A cs. és kir. 5. csatahajó-osztály parancsnoka a montenegrói parti berendezések szétlövésére kifutott egységeket (MONARCH, PANTHER és két romboló: STREITER, SCHARFSCHÜTZE) a francia flottaerők megjelenésének hírére visszarendelte az Öbölbe. A franciáknak megnyílt a lehetőségük a kapcsolatfelvételre Montenegróval.

A franciák még ezen a napon lezárták az Otrantói-szorost, úgy, hogy néhány egység járőrözni kezdett Fano szigete és a Santa Maria di Leuca-fok közötti vonalon. Miután a brit hajók, köztük a sürgősen visszarendelt cirkálók látták el a Dardanelákhoz menekült két német hajó blokádját, és a franciák „különleges feladatú és tartalék osztálya" Afrika északi partjainál biztosította az anyaországba irányuló csapat- és utánpótlásszállítmányokat, a francia flottaparancsnok teljes operatív hajóhadát az Otrantói-szoros lezárására és a Monarchia partvidéke elleni hadműveletekre koncentrálhatta. Úgy tervezte, hogy cirkálóit és rombolóit az Adria alsó és középső szakaszára küldi erőszakos felderítésekre, az Öbölben és más támaszpontokon meghúzódó, illetve a tengeren őrjáratozó egységeken pedig tengeralatti naszádjaival fog rajtaütni.

Elsőként, augusztus 28-án, a JOULE és a LE VERRIER tengeralattjárók futottak ki Máltáról és lesbe álltak az Öböl előtt.

Ugyanezen a napon a cs. és kir. egységek is kifutottak (két csatahajó és három romboló) s erős tüzérségi tűzzel támogatták a parton támadó saját gyalogságot (920 lövést adtak le, ami magas lövésszám). Mire a francia búvárnaszádok az Öböl elé értek, már visszatértek bázisukra.

Amikor szeptember 1-én a Montenegróban felállítandó nagy hatósugarú rádióállomást szállító LIAMONE gőzös befutott Antivaribа, a franciák ezt az alkalmat erejük demonstrálására is felhasználták. A kirakodó gőzös őrizetére ma-

41 *Aichelburg:* i. m. 254. és 264. o.

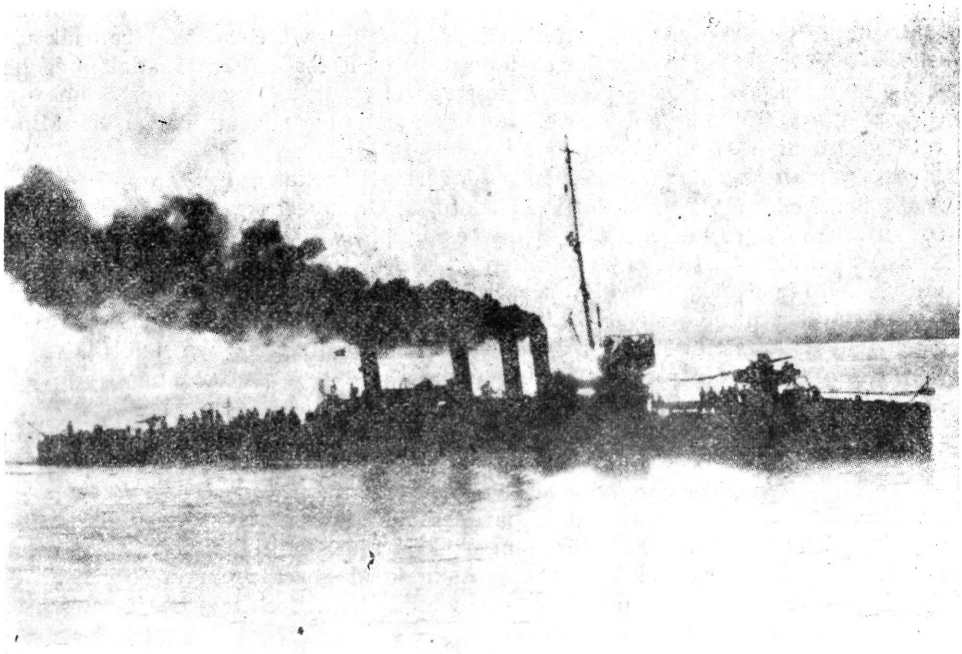

A régi típusú, 400 tonnás VELEBIT romboló

radt a 2. könnyű osztály és két torpedóromboló-osztály, mialatt négy páncélos cirkáló, tíz csatahajó a JEAN BART parancsnoki lobogója alatt, valamint 19 romboló az Öböl elé vonult és 20 percen át lőtték Punta d'Ostro erődjét.[42]

Két nap múlva viszont cs. és kir. egységek futottak ki és lőttek egy montenegrói erődöt (SCHARFSCHÜTZE, ULAN, 64F, 66F).

Szeptember 6-án a francia flotta a BOUCHER rombolót kísérte Antivaribа, amely Daniló montenegrói trónörököst vitte hazájába. Ugyanekkor az Öböl előtt őrködő ARAGO és CURIE tengeralatti naszádok összeütköztek s visszatértek bázisukra.

Alig vonult el a francia flotta, ismét támadásra indultak a cs. és kir. egységek Budua elé s lőtték Lastua kolostorát, továbbá egy kaszárnyát. (MONARCH, két cirkáló, az ULAN és a 70 F).

Szeptember 17-én, röviddel éjfél után futott ki egy újabb támadó kötelék (a négy romboló, az öt torpedónaszáddal biztosított MONARCH, valamint a SZIGETVÁR) és szétlőtték a Volovica-kiszögellés rádióállomását, valamint más célpontokat és támogatták gyalogos egységek támadását. Két másik torpedónaszád pedig partra tett egy egy tisztből és 32 főnyi legénységből álló népfölkelő különítményt San Giovanni di Meduánál.

Ezen a napon futott be Antivaribа az egész francia hajóhad kíséretében a HENRI FRAISSINER gőzös az említett, Kuk-magaslatra beépítendő ütegekkel és személyzetükkel. Két tengeralattjáró, a 2. könnyű osztály, a DÉMOCRATIE és PATRIE csatahajó ezalatt az Öböl előtt őrködött. A BUDAPEST és a MONARCH tüzelőállásba vonult a Punta d'Ostro erőd alatt, de lövésekre nem került sor. Másnap a WIEN lőtt ellenséges állásokat.[43]

Szeptember 19-én reggel két francia csatahajó, négy páncélos cirkáló és négy romboló lőtte mintegy 40 percen keresztül az Öböl különböző erődjeit. Az erő-

42 HL uo. 5. o.
43 *Sokol:* i. m. 100. o.

dök tüze távozásra késztette őket. Ugyanekkor az 1. csatahajó-raj, az 1. könnyű osztály három romboló-osztálya kíséretében a Planka-foknál manőverezett. Szétlőtték a Stoncicán álló világítótornyot, majd egy különítményt partra téve összerombolták a jelzőállomást s távoztak. Az ERNEST RENAN a MORTIER rombolóval Pelagosa-szigeten zúzta össze a világítótornyot és a jelzőberendezéseket. Ezután a franciák visszahúzódtak Paxos-szigetére, csak a blokádszolgálatra maradt vissza az Otrantói-szorosban a 2. könnyű osztály.[44]

A franciák legközelebb október 4-én jelentek meg a montenegrói és az Öböl előtti vizeken, amikor Le Bon ellentengernagyot kísérték Antivariba, aki a tengerészeti törzs főnöke volt. Az egész francia flotta kísérte, majd a csatahajók az 1. könnyű osztály és a torpedó-flottillák kíséretében lőtték Gravosát, Ragusát, a Meleda-csatornát. Ezt az akciót azért vezették, mert fontolgattak egy partraszállást. Ezen a napon futottak ki első támadásukra az Öbölbe szeptember 27-én érkezett U3 és U4 tengeralattjárók, de sem ezen, sem a következő napon nem kerültek lanszírozó helyzetbe.

Időközben a cs. és kir. 5. csatahajó-osztály parancsnoka, lovag Richard von Barry ellentengernagy kidolgozott egy haditervet a két tengeralattjáró részére, amelynek az volt a lényege, hogy a franciák legközelebbi támadásakor a két tengeralattjáró két felszíni hajó kíséretében fusson ki, s mialatt a két hajó mintegy önmagát feláldozva, felhívja magára a figyelmet, addig a két tengeralattjáró lanszírozó helyzetbe hozza magát és megtorpedózza a hajókat. A terv megvalósítására október 17-én került sor. Az U3-at a 13. számú torpedónaszád, az U4-et az USKOKE romboló kísérte. A WALDECK ROUSSEAU páncélos cirkálót szemelték ki maguknak. A cirkáló valóban tűz alá vette a két martaléknak kiszemelt egységet s el is indult az üldözésükre. A torpedónaszádot követve már egészen közel került a lesben álló U3-hoz, de idejében észrevette periszkópját és irányt változtatva felhagyott a torpedónaszád üldözésével és eltűnt. Az USKOKE-t öt romboló követte, ezért más irányba kellett menekülnie, így az U4 nem került a cirkáló közelébe. A franciák természetesen lőtték a tengeralattjárókat is, amelyek ezen a napon estek át a tűzkeresztségen. Mindebből az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új fegyvernek, a tengeralattjárónak a gyümölcsöző felhasználásához más taktikát kell kidolgozni.[45]

Ugyanezen a napon a légi felderítés jelentette, hogy két hidroplán fekszik Antivariban a parton. Október 18-án éjjel a négy romboló behatolt a kikötőbe, hogy a hidroplánokat szétlőjje, de azokat nem találván, raktárakat és vasúti kocsikat lőttek.[46] Október 19-én azután az E17 csónakrepülő bombákat dobott a hidroplánokra.

Midőn, október 17-én, a cs. és kir. flottaparancsnokság értesült a franciák ismételt megjelenéséről, parancsot adott a Sebenicóban állomásozó 1. torpedóflottillának, hogy az éjszaka folyamán üssön rajta az ellenségen. A vezérhajó (SAIDA gyorscirkáló) géphibája miatt a köteléket a CSEPEL romboló vezette. Az 1. torpedó-flottillát képező 1. és 3. torpedó-osztály — miután a 12. torpedó-osztály ellenőrizte, hogy aknamentes-e az út — Cazza felől Saseno felé haladt és a Punta d'Ostro — Bari vonalig végzett felderítést, de az időközben eltávozott franciákkal már nem találkozott.[47]

Ez lett volna az első nagyszabású ellencsapás, amelyet a klasszikus elvek alapján hajtottak volna végre. A békeévekben kidolgozott elképzelések sze-

44 HL uo. 5. o.
45 *Aichelburg:* i. m. 255. o. *Sokol:* im. 118—119. o.
46 *Novolny:* i. m. 6—7. o.
47 *Sokol:* i. m. 121. o.

rint ugyanis a váratlanul, gyorsan és sötétben támadó torpedóegységek, nagy számbeli fölényüket kihasználva, falkában nekirohannak az ellenségnek és sikerrel torpedózzák meg a lassú páncélos cirkálókat és csatahajókat. A háború gyakorlata azonban sok mindenben keresztülhúzta a békeévekben született taktikát.

Az Öböl előtt leskelődő francia tengeralattjáróknak először csak október 19-én nyílt alkalmuk torpedót kilőni, mégpedig a 36. és 38. számú aknakereső torpedónaszádokra, sikertelenül. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az Öbölre és környékére nagyobb az ellenség nyomása, mint Polára. Ezért október 22-én újabb tengeralattjáró érkezett Cattaróba, az U5.[48] Másnap a járőröző U4-et támadta meg egy francia búvárnaszád, de torpedója célt tévesztett. Október 30-án az U5, 31-én az U3 és az U4 futott ki az Öböl előtti vizekre járőrbe, de ellenséget nem láttak s estére visszatértek.[49]

Másnap, arra a jelentésre, hogy a LIAMONE gőzöst három cirkáló és öt romboló bekísérte Antivaribа, ismét kifutott az U3 és U4 a 13. számú torpedónaszád kíséretében, de nem kerültek lanszírozó helyzetbe. Ugyanekkor az E18, 33 és 34 számú csónakrepülők is végeztek felderítést és jelentették a francia flotta zömének közeledését. A kísérőrombolókra az erős elhárító tűz ellenére 12 bombát dobtak, ám eredménytelenül. Ezután Antivari pályaudvarát és raktárait bombázták a hozzájuk csatlakozó E17-tel együtt. A jelzett francia flottaerők közeledtére a RADETZKY is kiment az Öböl elé, hogy részt vegyen az ellenség várható támadásának visszaverésében, de a franciák nem Cattaro felé vették az irányt, csupán három cirkálójuk ügyelt arra, hogy a RADETZKY ki ne jöjjön.

Ezekben a napokban már részben elnémultak a Lovčen-ütegek. A francia flottaparancsnokság belátta, hogy a cattarói partsávot és az Öbölt Montenegro felől nem lehet elfoglalni. Ezért, hajóhaduk erejében bízva, a tenger felől szándékoztak offenzívát kezdeményezni az Öböl ellen, mert onnan a cs. és kir. haditengerészet állandóan veszélyeztette és kérdésessé tette a Montenegrónak, azon keresztül Szerbiának juttatandó hadianyag- és élelmiszer-szállítmányokat. Abban pedig senki sem kételkedett, hogy a kis Szerbia támogatás híján előbb-utóbb térdre kényszerül az európai nagyhatalom, a Monarchia előtt. Ahhoz azonban, hogy a patraszállást megkísérelhessék Dalmáciában, a hadműveleteikhez közelebbi kiindulási alapot kellett teremteniük. Ehhez, első lépésként, néhány, a parthoz közeli sziget elfoglalását és támaszponttá való kiépítését tervezték. Alapvető elgondolásuk tehát az volt, hogy blokád alatt tartva az Öbölt, egyidejűleg hídfőt létesítenek Lissa szigetén. E célból november 1-én erőteljes offenzívába kezdtek.

November 2-án hajnalban az 1. könnyű osztály három egysége rombolók kíséretében megjelent Lissa előtt, s egy romboló (LANSQUENET) behatolt a kikötőbe. A tenger felől a flotta zöme fedezte az akciót.

A partra tett különítmény nem talált ellenállásra, mert a szigetet nem védték, csupán jelző- és figyelőállomást tartottak fenn. A Hum-csúcson álló jelzőállomás azonban nem adta meg magát. „Jöjjenek a franciák értünk!" — válaszolták a tengerészek a megadási felszólításra. A franciák ezután elfogták a lissai polgármestert és 50 000 korona hadisarcot vetettek ki a lakosságra. Hamarjában 21 000 koronát sikerült összeszedni. Közben a francia tengerészek összerombolták mindazt, ami a kezük ügyébe került, majd a polgármestert túszként magukkal víve, eltávoztak. A Hum-hegycsúcs ezalatt értesítette Sebe-

48 *Aichelburg:* i. m. 281. o.
49 Uo. 255., 265., 281. o.

nicót, ahonnan a riadóztatott 1. torpedó-flottilla a HELGOLAND vezérhajóval az élen kifutott Lissa felé. Sikeres nappali torpedótámadásra ugyan alig volt kilátásuk, ám számoltak azzal, hogy az ellenséges hajókat üldözésre bírják és így felszabadítják Lissát. A franciák űzőbe is vették őket, de rövid idő múlva, attól tartva, hogy aknamezőre csalják őket, esetleg lesben álló tengeralattjárók elé jutnak, visszafordultak. Néhány francia egység valóban közel került az akkor már ugyancsak a tengerre riasztott U5-höz, de mialatt a tengeralattjáró lemerült, váratlanul víz ömlött a ballaszttartályába, több, mint kellett volna, és ezért torpedója célt tévesztett.

Habár a francia flotta ezúttal is veszteség nélkül hagyta el a Monarchia parti vizeit, a szerzett tapasztalatok, tehát az, hogy a cs. és kir. hajók már felocsúdva, nem nézik tétlenül manővereiket, óvatosságra intette őket és ezután nagy egységeiket távol tartották a Közép-Adriától. Még szintén november 2-án, három rombolótól kísért három csatahajó a Struga kiszögellésnél állva Lagosta sziget Rossi kikötőjében is partra tett egy különítményt s azok, széttörve a berendezéseket és a világítótornyot, ugyancsak még aznap eltávoztak.[50]

Miután a francia torpedórombolók üzemanyagkészlete egyetlen napi futásra csappant, a flotta visszatért Máltára, csupán az 1. és a 2. könnyű osztály maradt a Meleda-csatorna előtt, illetve Antivari—Budua között, s ott cirkáltak.

A tengeralattjárók harcai

Az U5 november 3-i támadási kísérlete kudarcba fulladt, mert a francia őrszemek időben — 1700 méterről — észrevették periszkópját és menetüket felgyorsítva, faképnél hagyták a lassú tengeralattjárót.

Mindhárom cs. és kir. tengeralattjáró, amikor az időjárás és műszaki állapotuk engedte, ezután is kifutott. Hol Montenegro előtt strázsáltak, hol a saját partok előtti vizet őrizték. Az U4 pl. november 28-án elfogott egy kockacukorral telerakott albán vitorlást és beirányította az Öbölbe. Gyakori igénybevételükre álljon itt a következő adat: novemberben és decemberben az U3 ötször, az U4 négyszer, az U5 pedig tizenegyszer futott ki és általában másfél napon át tartózkodtak a nyílt tengeren. A háborús igénybevétel egyaránt nagy terhet rótt a naszádok személyzetére és meglehetősen kezdetleges búvárhajóikra. De menniük kellett és mentek.

A SATELLIT vontájában december 7-én érkező U12 leváltotta a javításra erősen rászorult U3-at — amely visszatért Brioniba —, és a helyére állva még aznap kifutott, mert ellenség közeledését jelezték. Ezután hamarosan olyan támadást hajtott végre, amelyről majd külön is be kell számolni.

A kis tengeralattjárók tehát észrevehetően veszélyeztették a Monarchia partjainak előterében műveletező francia hajóhadat, amit Boué de Lapeyrère tengerészeti miniszteréhez intézett jelentésében így fogalmazott meg: „... Ha kifutunk, egyre inkább fel kell készülnünk rá, hogy azon a tengerrészen, ahol az ellenség fontos kikötői, támaszpontjai vannak, egy szép napon drágán kell megfizetnünk cirkálásainkért ..." Ezután kéri, hogy lehetőleg csökkenthesse a flotta útjait a Közép-Adrián.[51] A franciák is kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a cs. és kir. búvárhajó-parancsnokok fokozatosan és egyre jobban kiismerik naszádjaikat, legénységük képességeit és nem utolsósorban megtanul-

50 HL uo. 6—7. o.
51 *Sokol:* i. m. 131. o.

ják a speciális tengeralattjárós taktikát, amit az is bizonyít, hogy egyre merészebben közelítették meg a francia csatahajókat és cirkálókat. Csupán egy apróbb figyelmetlenség az őrszem részéről és a torpedó célba ér. Az esetleges veszteséget pedig nem tartották arányban állónak a céllal, Szerbia és Montenegro megsegítésének kötelezettségével. Magyarán, úgy vélték, hogy Szerbiáért nem érdemes kockáztatni egyetlen csatahajót vagy cirkálót sem, hiszen a háború kimenetele úgyis Németország legyőzésével dől el, egy későbbi német—francia tengeri összecsapásra kell tartalékolniuk flottájukat.

Természetesen ezt a hadszínteret sem hanyagolhatták el, hiszen 1914-ben a francia flottának az Adria volt a fő hadszíntere. Mégiscsak meg kellett mutatniuk, hogy elbírnak a sokkal gyengébb cs. és kir. haditengerészettel. Ám, miután a francia hajóhad gyakori adriai felvonulásai és előretörései nem csalták elő támaszpontjaikról, védett kikötőikből a cs. és kir. hajóhad nagy egységeit és a franciák így nem tudtak döntő csapást mérni, a flottaparancsnokság a hadműveletek eredményesebb folytatását ezután tengeralattjáróitól remélte. Ahhoz, hogy kis kockázattal tehessenek partra dalmáciában katonaságot, mindenképpen meg kellett semmisíteniük a cs. és kir. flotta néhány nagy egységét. Ezért a flotta parancsnoka a tengeralattjáró-flottilla parancsnokságát arra utasította, hogy búvárnaszádjait küldje be a kikötőkbe — Cattaróba és Polába —, és saját bázisukon semmisítsék meg a hajókat. E parancsot végrehajtandó igyekezett november 4-én behatolni az Öbölbe a FRESNEL, az AMPÈRE és a MONGE búvárhajó, de észrevették periszkópjaikat és előzték őket.

November 29-én a Dubois sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt álló CUGNOT tengeralattjáró barvúros ügyességgel behatolt a belső öbölbe (Cattaro közelébe), ám a riadóztatott hajók tüze megakadályozta, hogy kilövőhelyzetbe kerüljön. Igaz, a lövések sem találtak, mert periszkópját csak töredékmásodpercekre tolta a vízszint fölé s rendkívüli gyorsasággal és ügyességgel kerülte ki a gránátokat, hol váratlan fordulatokkal, hol riadómerüléssel. Pedig több ízben csak 400—500 méternyire volt egy-egy hajótól.[52]

A mesterien végrehajtott, mégis eredménytelen cattarói támadás után Boué de Lapeyrère utasította a tengeralattjáró-flottilla parancsnokát, hogy legközelebb a polai hadikikötő ellen indítsa támadásra egységeit és ott, valamint a környező vizeken támadják meg az ellenséges hadihajókat. Erre a célra a CURIE tengeralattjárót szemelték ki, amelynek O'Byrne sorhajóhadnagy volt a parancsnoka. A CURIE-t a JULES MICHELET páncélos cirkáló vontatta Platealitól Pelagosáig, ahonnan önerőből ment Póláig. December 18-án és 19-én megfigyelte a kikötő védőműveit, tájékozódott az aknamezőkről, majd 20-án délben behatolt a főkikötő bejáratáig. Amikor O'Byrne úgy vélte, hogy 20 méteres mélységben haladva, túljutott a záróláncokon — barikádokon —, a normális periszkópmagasságig akart emelkedni, de naszádja beleakadt a következő barikádba, amelyet előzőleg nem látott. Négy és fél órán keresztül küszködtek a CURIE kiszabadításán, hasztalan. A Millenkovich fregattkapitány tervei szerint készült védőháló vasmarokkal fogta a búvárnaszádot, belekapaszkodva minden, kiálló és elálló alkatrészbe, mint amilyen a parancsnoki torony, periszkóp, hajócsavar, kormánylapát stb. A vergődő tengeralattjáró a végén már úgy megdőlt, hogy az akkumulátorokból kiömlött a sav, a keletkezett klórgőzben a legénység fuldoklott, meg kellett kísérelni a felemelkedést.

Ezalatt a parti őrség észrevette, hogy az egyik barikád mozog, rángatózik. Az aknamezők ellenőrzéséről visszatérő 63T torpedónaszád parancsnokának feltűnt, hogy az egyik barikád nem fekszik rendesen, majd a víz színe alatt ár-

52 *Schmalenbach:* i. m. 58. o.

bocot és kettős periszkópot láttak. Semmi kétség, leadta a jelzést: „Ellenséges tengeralattjáró!" Riadóztatták a hajókat és a Punta Christo erődöt. Ekkor futott be a tengerről a SATELLIT torpedóhajó is. A 63T egyik matróza ismét megpillantotta a periszkópot és öntevékenyen tüzet nyitott rá. Kétségtelen, hogy a tengeralattjáró jelenléte mindenkit idegesített, a veszedelem itt volt alattuk, a mélyben. A SATELLIT is lőni kezdett s leadta a jelzést a tengeralattjáró fekvéséről. Az erőd, valamint az odatartó TURUL romboló is tüzet nyitott, a 20. számú torpedónaszád pedig cirkálni kezdett a barikádok körül. Az erőd néhány lövés után felhagyott a tüzeléssel, mert nem kapott határozott célt. Aztán felúszott a CURIE két „telefonbójája", amolyan segítséget kérő jelzés, a megadást tudósítva, de a szürkületben nem ismerték fel, elszabadult aknának vélték és tovább tüzeltek. 17 óra körül a búvárnaszád is kiemelkedett a vízből. A cs. és kir. egységek parancsnokai azt hitték, hogy a tengeralattjáró elszabadult és akár személyzetének feláldozásával is támadásra indul, ezért tovább lőtték. A CURIE-t támadókhoz időközben a SANKT GEORG páncélos cirkáló és a RADETZKY csatahajó gőzbárkái is csatlakoztak, s az erőd újabb lövései is találtak. Ekkor teljesen besötétedett. A tüzelést csak akkor hagyták abba, amikor a CURIE felkapcsolta a zöld helyzetjelző lámpáját és ezzel egyidejűleg megjelentek a fedélzetén a francia tengerészek, akik vízbe ugortak s úsztak a hajók és a part felé vagy a barikádokba kapaszkodtak. A CURIE gyorsan elsüllyedt. Második tisztje, Challey fregatthadnagy és egy altiszt meghalt, többen megsebesültek. O'Byrne sorhajóhadnagyot egyik altisztje vitte erőszakkal a fedélzetre és úszott vele, amíg ki nem mentették őket.[53]

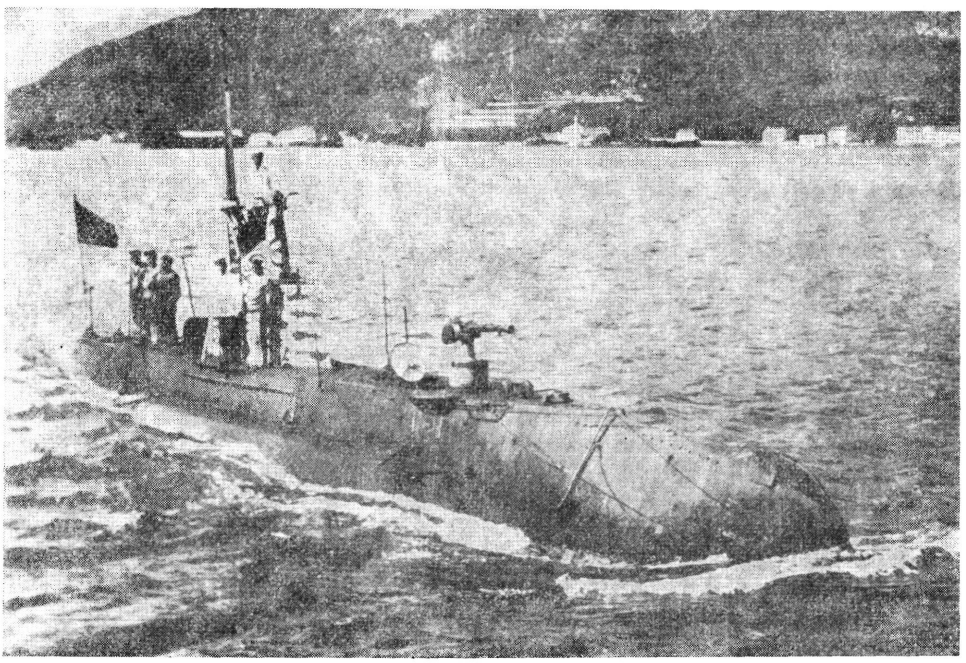

Az U5 sz. tengeralattjáró, tornyán álcázó festéssel

53 *Aichelburg:* i. m. 333. o. Már a következő napon megkezdték a CURIE kiemelését, s február 2-án fejezték be. Február 7-én kapta meg a 14-es számot és június 6-án állították szolgálatba. Az U 14 volt a cs. és kir. haditengerészet legnagyobb tengeralatti naszádja.

Ugyanezen a napon (december 20.) hajózott át az Otrantói-szoroson két szénnel és gabonával rakott francia tehergőzös. A 2. könnyű osztály és rombolóik védelme alatt értek 21-én Antivariba. Amikor a sebenicói jelzőállomás 20-án jelentette, hogy egy JULES MICHELET típusú páncélos cirkáló manőverezik Pelagosától délkeletre — ez vontatta idáig a CURIE-t —, az USKOKE rombolót megbízták, hogy fusson ki az U12-vel, majd 21-én 1 órakor hagyja magára.

A Lerch Egon sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt hajózó U12 többféle parancsot kapott. El kellett vágnia a JULES MICHELET útját, vagy ha ez nem sikerülne, le kellett mennie az Otrantói-szorosba, hogy ott találkozzék a Brindisi magasságában cirkáló, de egy kémjelentés szerint onnan már 20-án este dél felé továbbállt csatahajókkal. Hogy a csatahajók merre tartanak, azt senki sem tudta, de rendszerint Fanó—Otrantó között szoktak járőrözni, különösen, ha szállítmányt irányítanak Antivariba.

A JULES MICHELET ellen december 21-én kifutott a teljes 1. torpedó-flottilla is, amelynek ekkor a HELGOLAND gyorscirkáló volt a vezérhajója. A nyílt vízre érve vált bizonyossá, hogy a 2. torpedó-osztály régebbi, HUSZÁR-típusú rombolói — hat egység — és a 3. torpedó-osztály naszádjai (10 egység) képtelenek tartani azt a sebességet, amelyet a HELGOLAND és az 1 torpedó-osztály hat, TÁTRA-típusú egysége diktált. Ezért kérdésessé vált, hogy lanszírozó helyzetbe manőverezhetik-e majd magukat, ha ráakadnak a páncélos cirkálóra. A kötelék s egyúttal a HELGOLAND parancsnoka, Seitz sorhajókapitány tehát a lassú egységeket visszaküldte Sebenicóba s csupán a TÁTRA-típusú rombolókkal folytatta az akciót. A francia cirkálót azonban már nem találták meg, pedig elszáguldottak az olasz parti vizekig.[54] Ez a kifutás azzal a tanulsággal szolgált, hogy a régi rombolókat nem lehet az új rombolókkal egy kötelékben alkalmazni, mert akkor az újak nem használhatják ki fölényes gyorsaságukat, mint legfőbb kedvező tulajdonságukat.

Az U12 sem találkozott a JULES MICHELET-vel, de még folytatta útját dél felé. S 21-én reggel 6 óra 30 perckor, a Valona előtti Saseno-szigetnél füstoszlopot észlelt. Alámerült. De a vihar miatt nem tudta használni periszkópját. Felemelkedett s ekkor már a kéményeit, árbocait, majd teljes felépítményeit is kivehette egy csatarendben feléje közeledő köteléknek. A távolság gyorsan csökkent. Le kellett merülnie, így közeledtek egymás felé. Hamarosan kilövőhelyzetbe került. S ekkor a 16 nagy egységből álló francia hajóraj — majdnem a teljes Földközi-tengeri flotta csatahajói — 90 fokos fordulatot vett, lassított. Mintha békebeli gyakorlaton lettek volna, a kötelékben való fordulást gyakorolták. Az élen a JEAN BART, mögötte a DANTON, DÉMOCRATIE, RÉPUBLIQUE-osztályú csatahajók. A vihar csillapodott, az U12 mintegy 600 méterre közelítette meg a vezérhajót, amelynek árbocán a flottaparancsnok lengője lobogott, mert de Lapeyrère a COURBET-ről ez időben átszállt a JEAN BART-ra. Gyors egymásutánban kieresztette mindkét torpedóját. Periszkópján még megfigyelhette, hogy az egyik torpedó a vezérhajó orra felé futva húzza a buborékcsíkot, majd igyekezett minél mélyebbre. 17 méteres mélységben hallották a robbanást. Az egyik torpedó tehát — a cs. és kir. haditengerészet történetében először — eltalált egy dreadnoght típusú csatahajót, a francia flotta vezérhajóját. Amikor később periszkópmélységbe emelkedett, látta, hogy a franciák megzavarodva, összekeveredve mozognak, egy

54 *Sokol:* i. m. 160. o. Seitz sorhajókapitány korábban a SAIDA-nak volt a parancsnoka. Amikor a HELGOLAND felváltotta a SAIDA-t, Seitz áttelepült a HELGOLAND-ra, mint az 1. torpedó-flottilla parancsnoka (*Sokol:* i. m. 121. o., 70. lábjegyzet).

DANTON-típusú csatahajó pedig az U12 felé rohant. Alig bírt az eltaposás elől kitérni.

A JEAN BART túlélte a torpedótalálatot, de hosszú ideig javították s a háború végéig sem állt szolgálatba. (Más források szerint 1915 végére kijavították, de bevetésére így sem került sor).[55]

A torpedótámadásnak fontos következményei lettek. Mindenekelőtt megtörte azt a hiedelmet, hogy a francia flotta sebezhetetlen és legyőzhetetlen, ellene sikeres akció kilátástalan. S ha ehhez hozzávesszük, hogy az előző nap veszítették el a franciák a nagy, korszerű CURIE-t, elképzelhető az az öröm, amely a Monarchiában mindenkit hatalmába kerített. Egycsapásra megnőtt a cs. és kir. haditengerészet becsülete. „... Az Adriát nézték ellenségeink annak a harci területnek, ahol csakis nekik kedvezhet a szerencse. A tengeren igazán csakis a matematika határoz — dölyfösködtek angolok, franciák. Tudták, hogy a mi hajóhadunk még ifjú és számra nézve éppen nem jelentős. Hoztak tehát ellene egy hatalmas, gőgös hajóhadat... Papíron, a számvetésben mi egészen el voltunk veszve az Adrián" —, írták a korabeli lapok, majd ismertették a CURIE és a francia vezérhajó megtorpedózását és büszkén vonták le utána a következtetést: „... tengerészeink vitézségéből valósággal szíven ütöttük a francia flottát..."

A franciák részéről könnyelműség volt biztosítás nélkül hagyni a csatahajókat. Lapeyrère december 24-én kelt, tengerészeti miniszteréhez írt jelentésében azzal menti magát, hogy azt hitték, a cs. és kir. tengeralattjárók odáig semmiképpen sem juthatnak kis hatósugaruk miatt, legfeljebb csak Durazzóig. Az U12 torpedója tehát tökéletes meglepetés volt és talán nem túlzás, ha vesztességüket önhittségüknek tulajdonítjuk. „Megállapítható — írta az altengernagy —, hogy nem csupán a Monarchia partvidéke elleni vállalkozások járnak nagy kockázattal, hanem ezután a Montenegróba irányuló hajókíséreteknél is óriási rizikóval kell számolni..."

Franciaországban a párizsi kamara éppen ülést tartott, amikor odaért az adriai események híre. A képviselők kirohantak a folyosókra, az ülést félbeszakították és mindenki a tengerészeti minisztert, Augagneur-t vallatta, aki azonban akkor még mit sem tudva, elsietett a minisztériumába. Este visszatérve a kamarába interpellációt intéztek hozzá a CURIE és a JEAN BART ügyében...

Ezután a franciák egy időre még a Monarchia partvidéke előtti blokádot is beszüntették. Az Otrantói-szorost elméletben négy páncélos cirkáló zárta el, gyakorlatilag azonban csak egy cirkálhatott a térségben, mert az egységek közül a váltótárs Máltán pihent, a másikat Toulonban javították, a negyediket a Jón-tengerre vezényelték, a csatahajók pedig Korfu körül maradtak.

A JEAN BART megtorpedózása után a franciák a háború további tartamára soha többé nem vezényeltek csatahajót az Adriára.[56] Ebből kifolyólag Montenegróval is megszakadtak a kapcsolataik s a kis királyság ezért súlyos helyzetbe került. Csak 1915. januárjában irányítottak ismét utánpótlást Antivariba.

Az 1914. évi hadműveletek összefoglalására érdekesnek és tanulságosnak tartjuk azt a következtetést, amelyet a Times cikkírója vont le, amikor „A francia flotta az Adrián" című tanulmányában a következőket írja. „A francia flottá-

55 *Aichelburg:* i. m. 326. o.
56 HL uo. 7. o., *Bayersburg:* i. m. 88. o.

nak az Adrián való eddigi sikertelen szereplése azzal magyarázható, hogy a francia hajóhad anélkül vállalkozott Montenegro partjainak védelmére, hogy tengerészeti bázisa lett volna. A francia tengerészeti vezetőség azt remélte, hogy flottája képes lesz megszerezni Cattaro kikötőjét operációs bázisul, ámde Cattaro elfoglalása nem következett be.

Ennek a kikötőnek a dicső ellenállása a háború egyik meglepetése! Az volt az általános fölfogás, hogy Cattarót lehetetlen védeni, miután a Lovčen hegy uralkodik rajta. Ennek ellenére bebizonyosodott, hogy a Lovčenről való bombázásnak nem volt meg a kívánt eredménye. Számításba kell venni azt is, hogy bázis hiányában a francia flotta ki volt téve az osztrák—magyar torpedóhajók és búvárhajók támadásainak . . ."

És hogyan vélekedtek maguk a franciák saját hajóhadukról? A Matin lényegében francia balsikerről beszél, amikor „Haditengerészetünk az Adrián" címmel a következőket mondja: „Ami az Adrián folyik, az a legrettenetesebb háború. Mindenfelé, ahol csak a víz mélysége engedi, aknákkal van tele a tenger . . . Vannak azután az Adrián vakmerő búvárhajók is. Ezek egy ideig csak Cattaro környékén tartózkodtak, ám egy szép napon messzire elmerészkedtek és egyikük eltalálta páncélosunkat . . . Mi ezen a tengeren sokkal többet kockáztatunk, mint az angolok az északi vizeken. Máltai támaszpontunk nagyon messze van és azon felül nekünk nincsenek kis cirkálóink. Valóságos csoda, hogy eddig veszteség nélkül vagyunk. Mindig a tengeren kell felvennünk szenet, élelmiszert, vizet és egyebet. Állandóan lesben állunk és keressük a búvárhajók periszkópját nappal és a torpedónaszádok körvonalait éjjel. Mennyire kívánnók a csatát, az igazi ütközetet, ahol látjuk az ellenséget, s amelyben ugyanazokkal a fegyverekkel küzdenek. Szinte szenvedélyesen végeztük el az előtanulmányokat ehhez a csatához, készek vagyunk az ütközetre egy még hatalmasabb ellenféllel szemben is, és íme, itt vagyunk, erősebbek a kelleténél és nem tudunk mit kezdeni az erőnkkel . . ."

Ez nemcsak erkölcsi, hanem stratégiai siker volt.[57]

Az aknaharc

A Monarchia haditengerészete az Adria felső szakaszán sem tétlenkedett. Először kiépítették a polai fő-hadikikötő védelmi rendszerét. Ez a barikádok, torlaszok és védőhálók lerakásán kívül aknamezők telepítését is jelentette.[58]

A tengeri akna sem tartozott a régi, kipróbált fegyver közé. Ezért fordulhatott elő, hogy az 1914. évi, kora őszi, a szokottnál hevesebben tomboló viharok sok aknát leszakítottak rögzítő láncaikról és szétszórták a tengeren, esetenként az olasz partokig. A Polában és Sebenicóban állomásozó torpedó- és aknászegységek ezért szüntelenül járták a tengert. Egyrészt elbitangolt aknákat, másrészt ellenséges tengeralattjárókat kutattak. Az elfogott aknákat kezdetben ki kellett halászni, hogy ismét fölhasználhassák. Később egyszerűen szétlőtték őket.

Egy ilyen őrjáraton a 26. számú torpedónaszád (ex FLAMINGO), parancsnoka Konics József sorhajóhadnagy, augusztus 22-ről 23-ra virradó éjszaka beleütközött a viharban egy aknába és a robbanás következtében elsüllyedt. A tomboló viharban ugyan még vízre tudtak tenni két mentőcsónakot, de azok csakhamar megteltek vízzel és elmerültek, illetve az egyik felfordult és a gerincébe

57 A Világháború képes krónikája. 23. füzet. 1915. március 14. 313—314. o.
58 Az itteni szolgálatot ellátó egységeket a „Hadrendi tagozódás" részletesen felsorolja.

kapaszkodtak. A személyzet néhány tagja a parancsnok tanácsára a part felé úszott és megmenekült. A többiek, a parancsnok, a második tiszt, valamint a személyzet 16 tagja, vízbe fúlt, illetve eltűnt. (Az eltűntek is nyilván meghaltak egyrészt a robbanás következtében, másrészt ugyancsak a tengerbe vesztek, csak nem találták meg holttestüket.)

Az elszabadult aknák után megindult a feszített hajsza, már csak azért is, mert polgári áldozatokat is szedtek. Az olasz partokig elvetődött aknákra két olasz halászbárka is ráfutott és felrobbant. Ekkor 19 olasz tengerész vesztette életét. I. Ferenc József 20 000 frank kártérítést fizetett az olasz tengerészek hozzátartozóinak. Ugyancsak aknára futott a BARON GAUTSCH Lloyd-gőzös augusztus 13-án, fedélzetén a Boszniában és Hercegovinában állomásozó katonák hozzátartozóival. A robbanás következtében mintegy 200 ember vesztette életét, nagyrészt asszonyok és gyermekek. A vészjelre kifutó CSEPEL, BALATON és TRIGLAV 150 embert mentett ki, a VELEBIT 50 holttestet halászott ki a tengerből. Szeptember 17-én a MARIA szkuner futott elszabadult aknára. Héttagú személyzetéből csak egy menekült meg. Ugyanezen a napon a JOSEFINE gőzös is aknának ütközött, személyzetéből heten vesztették életüket.

Az elszabadult aknák utáni kutatás eredményeként 1914. december 31-ig kifogtak és megsemmisítettek 583 aknát. Közülük az északi aknamezőkről elszabadult 476, a déli Adria aknamezőiről 107. Hogy az aknák mekkora utat voltak képesek megtenni, arra jellemző, hogy január 5-én még találtak egyet a Mezzo-csatornában, január 23-án pedig egy másikat Curzola-szigetnél. Mindkettő a polai aknazárról szakadt le.

A szakemberek késedelem nélkül kidolgozták az aknák új telepítési szisztémáját, nemkülönben az aknák új rögzítésének módszerét. Ennek következtében a következő évtől már nem találkozunk elszabadult aknákkal.

Az aknazárak kiegészítésébe, illetve újak telepítésébe már belekapcsolódhatott a december 2-án szolgálatba helyezett új aknacirkáló, a CHAMÄLEON is.

Az aknakereséssel többször összekötöttek egy-egy támadást is. December 19-én a HELGOLAND vezette 1. torpedó-flottilla úgy futott ki Sebenicóból, hogy mialatt a 2. és 3. torpedó-osztály aknákat keresett, addig a HELGOLAND az 1. torpedó-osztály hat új, TÁTRA-típusú rombolójával elkalandozott az Otrantói-szorosig ellenséget kutatva. Brindisitől Pianosa magasságáig az olasz partok közelében futottak visszafelé, de ellenségre nem találtak. December 20-án délelőtt érkeztek vissza Sebenicóba.[59]

A következő napon, mint azt korábban már írtuk, ismét kifutottak, hogy megtámadják a JULES MICHELET-t. Ekkor kellett a HELGOLAND parancsnokának visszaküldenie a 2. és 3. torpedó-osztály lassúbb egységeit.

Az esztendő adriai hadműveleteinél még meg kell említeni az U6 tengeralattjárót, amely december 29-én futott be az Öbölbe; addig a középső Adrián, sebenicói támaszpontjáról többször kifutva felderítő- és járőrszolgálatot látott el, de látványos siker nem fűződik egyik útjához sem.

A tengerészeti repülőkről utoljára a Lovčen-ütegek elleni hadműveletek alkalmával szóltunk. A háború első öt hónapjában a csónakrepülőgépek száma is gyarapodott.

A haditengerészet az év végéig még 16 csónakrepülőt állított szolgálatba, így a bevethető gépek száma 22-re emelkedett.[60] A pilóták szeptemberben 8, októ-

59 *Sokol:* i. m. 155—157. o. Az elszabadult aknákra vonatkozóan: Vezérkari és egyéb hivatalos jelentések a világháborúról. (Összeáll.: Lándor Tivadar.) Budapest, 1915. 306—307. o.
60 *Schupita:* i. m. 85—86. o.

berben 13, novemberben már 46 és decemberben 40 felszállással 233 órát töltöttek a levegőben. A felderítéseken kívül irányították a Lovčen-ütegek elleni tűzvezetést, megfigyelték a találatokat és bombákat szórtak különböző célpontokra. Az elhárító tűz ellenére mindig szerencsésen visszatértek a Cattaro menti Kumborban berendezett állomásukra.[61]

Egy cs. és kir. cirkáló harcai a Távol-Keleten

A cs. és kir. haditengerészet háborús krónikájának külön fejezetét alkotja a KAISERIN ELISABETH védett nagycirkáló története.[62]

Mint a legtöbb nagyobb állam, a Monarchia is állomásoztatott hadihajót a Távol-Keleten. A KAISERIN ELISABETH 1913. augusztus 19-én hagyta el Polát és Port Said — Aden — Colombo — Szingapúr és Hongkong érintésével október 1-én vetett horgonyt Csingtauban. Itt átvette az állomásszolgálatot a KAISER FRANZ JOSEPH I cirkálótól. 1914 júliusában a Sárga-tengeren, Csifuban (Jantai) állomásozott. Július 21-én a cirkáló parancsnoka, Makoviz sorhajókapitány azt az utasítást kapta a Tengerészeti Szekciótól, hogy feltűnés nélkül induljon a Sárga-tenger bejáratánál fekvő Csingtauba, amelyet Németország 1898 óta bérelt Kínától. Itt érte a hajót a hadüzenet. Augusztus 1-én a Szekció elrendelte a hajótörzs létszámának csökkentését. Nyolc tiszt kihajózott és hazaindult. Amikor, augusztus 5-én a Monarchia hadat üzent Oroszországnak, a parancsnok felnyitotta a háború esetére szóló, titkos parancsot tartalmazó borítékot. Az abban talált változatok közül csupán egy látszott alkalmazhatónak: „Működjön a Hármasszövetség érdekében". Makoviz erre Csingtau német kormányzójának rendelkezése alá vetette magát, azzal a fenntartással, hogy Nagy-Britanniával és Franciaországgal nem kerülhet harcérintkezésbe, mert ezekkel az államokkal a Monarchia nincs hadiállapotban. Augusztus 13-a után természetesen módosította álláspontját.

A KAISERIN ELISABETH a német JAGUAR ágyúnaszáddal felváltva, 48 órás őrszolgálatot látott el augusztus 23-ig.

Japán az augusztus 16-án átnyújtott ultimátumában követelte, hogy a németek szeptember 15-ig ürítsék ki Csingtaut, valamint a bérelt Kiao-csoui területet és vonják ki tengeri haderejüket a Távol-Keletről. A választ augusztus 23-ig kellett Japán tudomására adni. Az ultimátum meglepte a német diplomáciát, amely ezután a Monarchia semlegességét forszírozta. Ebben az esetben a cs. és kir. cirkáló befuthatott volna egy semleges kikötőbe, s ott leszerelve várakozhatott volna. Viszont, ha Csingtauban marad, helyzete kritikussá válhat. I. Ferenc József hozzájárult ahhoz, hogy a cirkáló befusson egy semleges kikötőbe. Ám ugyanekkor a berlini cs. és kir. tengerészeti attasé egy hivatalos látogatáson Vilmos császár szájából azt a meglepő kijelentést hallotta, hogy a KAISERIN ELISABETH német szövetségesével vállvetve fog harcolni. A németek e kétféle törekvése tükröződött ezután a német kézben levő távíróvonalakon keresztül a cirkálónak továbbított utasításokban is.

A cs. és kir. cirkáló a japán ultimátum után kényes helyzetbe került. Ha a németek nem ürítik ki Csingtaut — márpedig az ultimátumot válasz nélkül hagyták —, akkor várható a támadás, ám a Monarchia és Japán között nem állt be a hadiállapot. Viszont a szövetségi hűség kötelez. A kormányzó és Makoviz napokig tanácskoztak, hogy mitévők legyenek, mert sehonnan sem kap-

61 Uo. 163—166. o.
62 *Bayer von Bayersburg, Heinrich:* Die k. u. k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt. Wien, 1958. 200—203. o.

tak utasítást. Végre augusztus 23-án Bécs utasította Makoviz sorhajókapitányt, hogy szerelje le a hajót és személyzetét — 17 fő hátrahagyásával (hajóőrség) — indítsa Tiencsinbe. A személyzet tisztjei vezetésével vonatra szállt. Makoviz maradt.

Közben Berlinben győzött a katonák álláspontja és augusztus 26-án Makoviz utasítást kapott, hogy a cirkáló japán támadás esetén is vegyen részt a védelemben, még akkor is, ha formális hadüzenet nincs. Mivel a KAISERIN ELISABETH személyzete akkor már Tiencsinben volt, a németek megkezdték a cirkáló újbóli felszerelését. Ugyanekkor vissza kellett rendelni Tiencsinből a cs. és kir. személyzetet. Ez azonban váratlan akadályokba ütközött. A tengerészek visszautazását a kínai kormány a Kínával szembeni semlegesség megsértésének tekintette és utazásukat meg akarta hiúsítani, hiszen Kínával baráti viszonyban álló államok (Nagy-Britannia és Franciaország) ellen vonultak volna hadba. A visszautazást a pekingi cs. és kir. követ is ellenezte háborús bonyodalomtól tartva. A helyi angol és francia lapok a visszautazást casus bellinek minősítették.

A cirkáló parancsnoka végül is augusztus 29-én adott parancsot a visszatérésre, azzal, hogy az utazást több csoportban kíséreljék meg. Erről japán kémek útján a kínai hatóságok is tudomást szereztek és szigorított ellenőrzést tartottak a pályaudvarokon és az ott indulásra várakozó cs. és kir. tengerészeket visszakísérték az osztrák—magyar konzulátusra. Ez arra késztetett egy ott élő, Sinkó nevű magyart, hogy polgári ruhát szerezzen, amit a tisztek és matrózuk egyenruhájukra húztak és így sikerült is néhányuknak feljutni a Csinanfuig döcögő vonatra, ahonnan a német érdekeltségű vasút vitte őket Kiau-Csouba. Az első civilbe bújtatott csoport, két tiszt és 44 tengerész, zömükben tüzérek, augusztus 30-án, a második szállítmány egy tiszttel és 78 tengerésszel szeptember 2-án ért Csingtauba. A kínaiak azonban gyanút fogtak és ezután a civileket is igazoltatták a pályaudvarokon. Ezért a cirkáló személyzetének további csoportjai éjjel, lopva kigyalogoltak a városból a legközelebbi vasúti állomásig, ahol már nem volt igazoltatás. Miután az utakat is lezárták, két tiszt 92 tengerésszel Tiencsinben rekedt. Kína hadbalépéséig — 1917 augusztus 14. — az osztrák—magyar konzulátuson maradtak, azután hadifogolyként kezelték őket.

A Csinanfuig elvergődött tengerészek csak üggyel-bajjal jutottak tovább, mert a japánok több hidat felrobbantottak és a szokottnál korábban köszöntött be az esős időszak. Nemegyszer vízzel borított földeken lábaltak át, sokan maláriát kaptak. Közben a japánok partraszálltak és megindultak a harcok. Utoljára szeptember 13-án, 160 tengerész érkezett Kiau-Csouba négy tiszt vezetésével és onnan dzsunkákon vitorláztak be Csingtauba. Összesen 7 tiszt és 299 főnyi legénység tért vissza. Az eredetileg ott maradtakkal és a parancsnokkal együtt tehát 324 fő cs. és kir. haditengerész vett részt a gyarmat védelmében.

A japánok szeptember 25-én elfoglalták a kiau-csoui pályaudvart és 28-án bezárult a gyűrű. Ettől a naptól japán és brit hajók állandóan lőtték az erődöt. Október 12-én a nők, gyermekek és a semleges államok polgárai elhagyták Csingtaut. Az ostromló 23 000 főnyi japán hadsereghez az angolok 1500 katonával csatlakoztak. A védősereg 5000 katonából állt. A tengeren 5 japán csatahajó, 8 cirkáló, 3 romboló, 2 ágyúnaszád és néhány segédhajó támadott. Nagy-Britannia egy csatahajóval és egy rombolóval vett részt a harcban. A védelemben a cirkálón kívül a JAGUAR és a 90. számú torpedónaszád vett részt, mert az ott állomásozó EMDEN cirkáló szeptember 4-én kifutott a később oly neve-

zetessé váló útjára. Az öbölben horgonyzott még öt ágyúnaszád és egy aknarakó, ezek azonban javítás alatt álltak, fegyvereiket a parti erődökbe szállították. A védelemnek volt még egy repülőgépe is.[63]

A KAISERIN ELISABETH fegyverzetének egy részét beépítették a parti állásokba. A két 15 cm-es orr- és farlöveg a parti XV. üteget alkotta. A VI. és VIII. parti üteg négy gyorstüzelőből állt. Ezen kívül felállítottak egy 38 fős különítményt, valamint a németektől kapott hat géppuskához még beosztottak 18 tengerészt. A cirkáló egyébként is csökkentett létszámából 122 fő került a parton bevetésre. A cirkáló látta el az erőd és a kikötő légvédelmét és állandó tűzpárbajt vívott a japán ütegekkel. Gyakori helyváltoztatással kerülte el, hogy az ellenség belőjje magát. A 90. számú torpedónaszád a cirkálóval október 18-án elsüllyesztette a TAKASHITO cirkálót, amelynek 264 főnyi személyzetéből mindössze tízen menekültek meg.

Október 31-én volt a japán császár születésnapja. Erre a napra a japánok föltétlenül el akarták foglalni Csingtaut. Minden eddiginél hevesebb tűz alá vették az erősséget, amelynek több erődjét elfoglalták, de a védők még tartották magukat. Ezen a napon érte a cs. és kir. haditengerészeket az első veszteség, amikor egy nehéz lövedék becsapódott a XV. üteg állásába és megölt öt embert, három másikat és az ütegparancsnokot pedig megsebesítette. A halottak között Ács József, a sebesültek között Domokos Béla volt magyar.

November 1-én a japánok már oly közel jutottak, hogy a cirkáló helyzete tarthatatlanná vált. Makoviz sorhajókapitány másnap elrendelte elsüllyesztését. A cirkálót az öböl legmélyebb pontja fölé vitték. Személyzete gőzbárkán kihajózott, csupán a parancsnok, továbbá Frőhlich Oszkár fregatthadnagy, a gépüzemvezető és 15 tengerész maradt a fedélzetén. Elégették a titkos és bizalmas iratokat, kinyitották a torpedóvető csöveket, a tengerbe dobálták a lövegzárakat, majd meggyújtották a hátsó lőszerkamrába vezetett gyújtózsinórokat, amelyeket ráerősítettek egy-egy torpedófejre. Megnyitották a fenékszelepeket és ezután elhagyták csónakon a hajót. A cirkáló lassan süllyedni kezdett. A felfűtött kazánokhoz érkező víz hatalmas gőzfelhőként tört a magasba, majd felrobbantak a torpedófejek és a lőszer, hogy teljessé tegyék a megsemmisítést. Őfelsége KAISERIN ELISABETH cirkálója jobb oldalára fordult és lengő lobogóval, november 3-án, éjfél után 2 óra 55 perckor az 57 méteres mélységbe süllyedt.[64]

Ennek a napnak az estéjén már csupán egyetlen erőd maradt a védők kezén, ám a harcok ezután is tovább folytak. November 7-re virradó éjjel közelharcra került sor a cs. és kir. tengerészek és a japánok között. A szuronyrohamban két tengerész elesett, három súlyosan megsebesült. De ekkor már a védők kilőtték utolsó töltényeiket és november 7-én reggel 6 óra 30 perckor a kormányzó, Mayer—Waldeck sorhajókapitány kitűzette a fehér zászlót.

A tíz heti ostromban a cs. és kir. haditengerészet 10 halottat és ugyanennyi sebesültet veszített.

A japán császár, a védők hősiessége iránti megbecsülése jeléül megengedte, hogy a tisztek a fogságban is megtarthassák és viselhessék kardjukat.[65]

*

63 Vezérkari jelentések... im. 270. o.

64 *Sokol:* i. m. 753—768. o.

65 A japán fogságba került tengerészeket 1920-ban a KIFUKU MARU japán gőzös Wilhelmshafenba szállította, ahonnan március 6-án érkezett Csótra a mintegy 70 magyar haditengerészből álló csoport. Hadifogoly Újság, 1920 május 15-i száma, 7. o. Joós László II. osztályú matróznak Japánból hazahozott iratai, fényképei, s unokájának, Harsányi Péternek elmondott és lejegyzett visszaemlékezései alapján. Az eredeti iratok és fényképek a Hadtörténeti Múzeum fotóarchívumában találhatók.

Hadműveletek 1915. január—1915. május 23. között
A cs. és kir. tengeralattjárók erőfeszítései

Térjünk vissza Európába, ahol 1914 szilveszterén mindenki a közeli győzelem és béke reményében búcsúztatta az óesztendőt. A mielőbbi győzelemhez azonban fokozni kellett az erőfeszítéseket. Az adriai hadszíntéren ehhez a cs. és kir. búvárhajósok tették meg az első lépéseket. Küzdeni akarásukra serkentően hatott a JEAN BART megtorpedózása és a CURIE elsüllyesztése, mert ezek az eredmények nyilvánvalóvá tették, hogy a félelmetes erejűnek tartott francia hajóhad nem sérthetetlen.

Mindenekelőtt a menetidő, a hatósugár, a hatótáv, tehát a támaszponttól távol töltendő idő megnövelésére törekedtek.

Először az U5 (parancsnok Friedrich Schlosser sorhajóhadnagy) tartózkodott az eddigi leghosszabb ideig, 63 órát egyhuzamban a nyílt vízen. December 27-én futott ki, két napon át őrködött a Pali-foktól nyugatra 25 mérfölddel (Durazzo magasságában), s 30-án délben tért vissza. Az U6 (parancsnok: Nikolaus Halavanja sorhajóhadnagy) december 31—1915. január 4. között már 88 órát töltött távol támaszpontjától. Amikor befutott, a MONARCH csatahajó zenekara a Prinz Eugén indulóval fogadta, akkora teljesítménynek számított ez a 88 óra! Az U4 (parancsnoka Hermann Jüstel sorhajóhadnagy) január 15—17. között az Otrantói-szorosban cirkált, amely kb. 130 mérföldnyire fekszik Cattarótól és Fano-szigetig jutott el.[66] Ellenséges hajóval azonban egyikük sem találkozott. Viszont igazolták, hogy az elavult, partvédelemre tervezett tengeralattjárókkal nagyobb távolságban is lehet támadni, nem feltétlenül szükséges megvárni, hogy az ellenfél a partok elé jöjjön. Továbbá, ezek az utak rendkívül kemény, de első rangú iskolái is voltak a tengeralattjárósoknak. Tökéletesen kiismerték naszádjaikat, azok teljesítő- és teherbíró képességeit. Alá kell itt húznunk, hogy a tengeralattjárók teljesítőképességének fokozása elsősorban a tengerészeken, tiszteken és legénységen, tehát emberi tényezőkön múlott.

Ezek az utak azonban sohasem váltak pusztán öncélúvá, mert összekapcsolták őket valamilyen konkrét feladattal. Az U5 pl. április 2-án azzal a parancscsal futott ki, hogy Korfu körül nyugtalanítsa az ellenséget. Eljutott Paxosig, **űzőbe vett egy VICTOR HUGO típusú cirkálót, de nem érte utol, s később két romboló elől le kellett merülnie. Az U5 ezúttal 88 és fél órát töltött a nyílt tengeren, annak ellenére, hogy a viharos tenger miatt a parancsnok és két matróz kivételével mindenki megbetegedett. Az U6 április 29-én a Jóni-tengerre merészkedett, több hajót látott, de túlságosan messze voltak. Május 5-én ért vissza, 131 órát tartózkodott künn.**

Hogy e kis búvárhajók több napig tartó cirkálásait, mint eredményeket értékeljük, utalnunk kell azokra a nehézségekre, amelyekkel az embereknek szembe kellett nézniük, még akkor is, ha az ellenségnek híre-hamva sem volt és amit a szenvtelen hadtörténetírás így fejez ki: „a kezdetleges tengeralattjárókkal együtt járó technikai nehézségek ellenére a cs. és kir. búvárnaszádok értek el bizonyos hadászati eredményeket is."

Mit jelentett ez a műszaki elmaradottság?

Amikor az U6 a már említett 131 órát töltötte a tengeren, a személyzet azért betegedett meg, mert a vihar miatt öt napon át (120 óra!) nem lehetett felnyitni a főnyílást, tehát nem lehetett szellőztetni. A keletkezett gázok mérgezési tüneteket, gyomorgörcsöt, sárgaságot és szívidegességet váltottak ki. De vállalták, hogy ameddig az üzemanyag bírja, ők is kitartanak. Ezen okulva, egy másik alkalommal, amikor ugyancsak erősen háborgott az Adria, hogy megelőzzék

66 *Sokol:* i. m. 146. o.

a megbetegedést, nyitott főnyílással hajóztak. Ám egy hatalmas hullám két tonna vizet zúdított be a nyíláson, amely összetört mindent, amit ért, köztük a műszereket. Vissza kellett fordulniuk.[67] Ugyanezzel a naszáddal fordult elő, hogy akkora viharba kerültek, amely még 20 méteres mélységben is hevesen dobálta a hajót, szellőztetésről szó sem lehetett. S közben szivárogni kezdtek az üzemanyagvezetékek. Ismét felléptek a mérgezési tünetek, nem lehetett tovább várni. Felemelkedtek. A kábult emberek egyenként mentek föl levegőzni. Egy hullám azonban a távírászmestert elragadta, eltűnt, mentésre gondolni sem lehetett.[68] Többször előfordult, hogy csak huzamosabb víz alatti menettel tudták becserkészni magukat az ellenséghez. Az emberek közül néhányan már elveszítették eszméletüket, nem akadt senki, aki a szivattyúkat működtethette volna. Ezeknél az 1908—1909 között épített naszádoknál gyakori volt a szivárgás. Ilyenkor az összegyűlt, meglóduló fenékvíz teljesen bizonytalanná tette a manővert, a torpedóvetést. Előfordult, hogy ilyen vízszivárgás miatt hiúsult meg a támadás.

És ha minden rendben ment, a gépek jól működtek (rendszerint csak egy csavarral hajóztak, így takarékoskodtak az üzemanyaggal), ha folyamatosan szellőztethettek? Kényelemről ilyenkor sem beszélhetünk. Tisztek és legénység egymás mellett feküdtek a padlón, csak a parancsnoknak jutott önálló priccs. A helyiségekben a magas páratartalom miatt örökké csöpögött a víz mindenről. Az ételnek gépolaj íze volt. Az akkumulátorok savgőze felmarta a szemüket. Csak tengervízben mosakodhattak, amiben nem lehet, az ivóvizet — édesvizet — szűkösen adagolták. A kevés hely miatt egyetlen váltás fehérneműt sem vihettek magukkal, amikor bevetésre indultak. 1914-ben nem volt a világon egyetlen olyan haditengerészet sem, amelyben a búvárhajósoknak ekkora nehézségekkel kellett volna megküzdeniök. Álljon itt ennek illusztrálására csupán egyetlen történet. Amikor már császári német tengeralatti naszádok is működtek az Adrián — Cattaróban volt a támaszpontjuk —, tisztjeik leviziteltek az osztrák—magyar tengeralattjáró állomáson és megtekintették a búvárhajókat. Egyikük a cs. és kir. tengeralattjárók láttán csak ennyi megjegyzést fűzött hozzájuk: „Én bizony vonakodnék ezekkel a lélekvesztőkkel tengerre szállni!"

A Monarchia búvárhajósai nem vonakodtak.

Rájuk gondolt dr. Hardy Kálmán, aki maga is évekig szolgált a cs. és kir. tengeralattjáró-flottilla egységein, amikor leírta: „Nincs az a tökéletes technika, amely a harcosok lelkületét pótolni tudná!"[69]

Az adriai hadműveletek krónikásától távol áll, hogy eposzt szándékozzon írni. De képtelen az emberi helytállás ismeretében, attól függetlenül szemlélni a történéseket. Ezért talán itt állhat az a — ha kissé túlzó, de lényegében igaz — megállapítás, amely 1913-ban, Fiumében hangzott el a brit tengerészeti attasé szájából: „Az osztrák—magyar flotta a legjobb a világon. Kicsiny ugyan és más flották számbeli felsőbbségben vannak vele szemben, de egyik flotta sem hasonlítható hozzá a holt anyag minősége és a tisztek, s a legénység kiválósága tekintetében." Akkor azt hitték, hogy ez nem más, mint egy udvarias idegen bókja. Pedig, beigazolódott, hogy nem az volt.[70]

A távolabbi vizekre eljutó tengeralattjáróknál előfordult, hogy elhasználva torpedóikat, vissza kellett térniük támaszpontjukra, mert nem maradt torpe-

67 Uo.: 282. o.
68 *Aichelburg:* i. m. 300. o.
69 *Dr. Hardy Kálmán:* A dunai hajóhadak a világháborúban. HK. 1931. 228. o.
70 A világháború képes krónikája. 44. füzet, 1915. augusztus 8. 129. o.

dójuk, holott üzemanyagukból még futotta volna újabb akcióra. Ezért átépítették 1915 áprilisában az U3-at és az U4-et, úgy, hogy további négy torpedót vehessen fedélzetére.

A tengeralattjárókat a világ valamennyi flottájánál eredetileg csupán vetőcsövekkel szerelték fel. Az osztrák—magyar tengeralattjárók ebben az időszakban épültek, tehát nem voltak fedélzeti fegyvereik (ágyúik). Más haditengerészetek 1913-tól már gyorstüzelő ágyúkat is raktak búvárnaszádjaikra. Miután a tengeralattjárókat a cs. és kir. haditengerészet kereskedelmi hajók feltartóztatására, átvizsgálására és lefoglalására is fel akarta használni, e felszíni műveletek megkönnyítésére célszerűnek látszott, hogy pótlólag a cs. és kir. tengeralattjárókat is ellássák lövegekkel. 1915 tavaszán az U1 és az U2 kivételével mindegyik megkapta a 3,7 cm-es gyorstüzelőt, amelyet a toronyra építettek rá.

Új egységek beszerzésére azonban az olasz hadüzenetig nem került sor. Így az év első öt hónapjában ennek a hét búvárhajónak kellett a már ismertetett mostoha körülmények között megharcolnia a maga háborúját, ellátnia a reá háruló roppant feladatokat. És mert a gyorstüzelőket csak a polai Arzenálban tudták beépíteni, e korszerűsítések idején azok a tengeralattjárók, amelyeken e munkálatok folytak, szintén hiányoztak Cattaróból, illetve az Adriáról.[71]

Ennél kedvezőbben alakult a tengerészeti repülők helyzete, amennyiben gépparkjuk fokozatosan gyarapodott: Olaszország hadbalépéséig még 13 új csónakrepülőt állítottak szolgálatba.[72]

A cs. és kir. haditengerészet támadó hadműveletei

Szerbia 1914. december 3-án indított ellentámadása a Monarchia csapatait visszavetette arra a vonalra, ahonnan a háború kitörésekor elindultak. Szerbia azonban igen nagy árat fizetett győzelméért. 130 000 katonája vált harcképtelenné (elesett, fogságba került, vagy megsebesült, köztük a tisztikar zöme). Szerbia önerőből már nem védhetett volna ki egy újabb támadást. Ezen kívül elfogyott az élelme, tartalékai kimerültek, nem volt hadianyaga és járványos betegség is terjedt. Soha oly nagy szüksége nem volt a két királyságnak szövetségesei támogatására, mint 1915 elején. Ugyanekkor az antantnak is érdekében állt, hogy a Monarchia kénytelen legyen továbbra is lekötni erőit a Balkánon. Az antant azonban, mindenekelőtt Franciaország, csupán egyetlen úton juttathatott támogatást balkáni szövetségeseinek: az Adrián át.

Ez határozta meg Olaszország hadbalépéséig, illetve Szerbia és Montenegro 1916 januári összeomlásáig (megszállásáig) a cs. és kir. haditengerészet hadműveleteinek fő irányát: meggátolni a kapcsolattartást az antant és balkáni fegyvertársai között.

A Cattarótól délre eső tengerrész megfigyelését csak kedvező időjárás esetén láthatták el a tengerészeti repülők. Mivel az idő januárban viharos volt, valamint, mert a gépek egy része javítás alatt állt, mindössze két felderítő útra került sor, január 7-én és 10-én, mindkettőt Mikuleczky Ferenc sorhajóhadnagy végezte. Veszteség is érte a repülőket ebben a hónapban, amikor január 31-én az E18 csónakrepülő műszaki hiba miatt lezuhant és összetört. Pilótája azonban túlélte.[73]

A felszíni hajók közül a MONARCH és a KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF futott ki január 7-én Cattaróból, s tüzérségi támogatást adott a Zupa magaslat ellen támadó saját gyalogságnak.

71 *Aichelburg:* i. m. 256., 266., 282., 299. és 326. o. Az egységek a következő időpontokban voltak a polai dokkban: U3 márc. 31-ápr. 21-ig, U4 ugyanekkor, U5 febr. 24—márc. 12-ig (a gyorstüzelőt már decemberben megkapta), U6 márc. 11—23-ig, U12 jan. 4—19-ig.
72 *Schupita:* i. m. 86. o.
73 Uo. 168. o.

A tengeralattjárók közül január 6-tól 9-ig az U5 őrködött Montenegro előtt, mert kémjelentések szerint szállítmánynak kellett érkeznie. A szállítóhajók azonban nem jelentkeztek. Január 15-én az U4 futott ki, s az Otrantói-szorosban járőrözött Fano szigete körül. A vihar és erős hullámverés miatt két nap után kénytelen volt visszatérni. Ellenséget ő sem látott.

A franciák nem szívesen kockáztatták hajóikat és embereiket Szerbiáért. Utoljára december 21-én vetettek horgonyt szállítóhajóik Antivariban, hiszen a JEAN BART megtorpedózása óvatossá tette őket. Azonban a francia tengerészeti miniszter utasította a flotta parancsnokát, hogy vegye fel ismét a kapcsolatot a montenegrói kikötőkkel. E parancs értelmében kötött ki január 19-én a francia TIDJITT gőzös Antivariban, megrakodva élelemmel, szénnel és a rádióállomáshoz szükséges további anyagokkal.[74] A szállítmányt két torpedó-flottilla kísérte. Január 24-én a LEON GAMBETTA páncélos cirkáló hajózott ki ruhaneműt San Giovanni di Meduánál, február 3-án pedig ismét a TIDJITT és a WHITEHEAD gőzös vittek 1500 tonna élelmiszert Antivariba. Az U4 másnap kifutott, de hiába leselkedett, eredménytelenül kellett visszatérnie. Február 14-én a felderítő repülők két gőzöst láttak a Menders-fok előtt, amelyek Antivari felé tartottak, kíséret nélkül. A tüstént riadóztatott 68 F (ex KRAKE, parancsnoka Ervin Wallner sorhajóhadnagy) és a 15 T (ex BOA, parancsnoka Müller János sorhajóhadnagy) számú torpedónaszádok kifutottak. Mivel addigra a két gőzös már beérkezett Antivariba, a 68F behatolt a kikötőbe. A Ratec-foknál felállított üteg azonban oly heves tüzeléssel fogadta, hogy visszafordult. Közben megjelent Antivari előtt a CSIKÓS romboló is (parancsnoka Heinrich Huber fregattkapitány) és lőtte a móló raktárait. Ugyanekkor a Volovica-kiszögellés és Susan erődjei is tüzet nyitottak, s előzték a két egységet, amelyek a Dulcignót felderítő, s hozzájuk csatlakozott 15. számú torpedónaszáddal visszatértek támaszpontjukra. Másnap, február 15-én, azután 19-én, az U4 őrködött Antivari előtt, de említésre méltó esemény nem történt.

Februárban a tengerészeti repülők is többet mozogtak, mint az előző, viharos hónapban. A három támaszpontról (Pola, Sebenico és a cattarói Kumbor) 36 felszállásra került sor, amelyek között 12 felderítést hajtottak végre, s közben — amikor a CSIKÓS és a torpedónaszád lőtte Antivarit — Ockermüller Hugó sorhajóhadnagy 13, február 18-án pedig Gottfried von Banfield fregatthadnagy hét bombát dobott a kikötőre. Egy gép február 2-án kényszerleszállást végzett a tengerre. A pilótát és a megfigyelőt a 61T (ex PINGVIN) torpedónaszád kimentette, a gépet pedig a PLANET torpedóhajó bevontatta.[75]

Február 23-án a WHITEHEAD gőzös ismét visszatért egy szállítmánnyal Antivariban. Mint előzőleg (február 3-án), most is a DAGUE és a FAULX rombolók kísérték. A DAGUE ezúttal nem volt szerencsés. A február 23-ról 24-re virradó éjszaka, éjféltájt nekiütközött az egyik aknának, amelyet a cs. és kir. naszádok telepítettek a kikötő bejáratához és felrobbant, majd elsüllyedt. Személyzetének mindössze a felét sikerült megmenteni. A DAGUE volt a franciák első elsüllyedt rombolója.[76]

Arra a hírre, hogy ismét francia hajók vannak Antivariban, kifutott az U12 (február 16-án érkezett vissza Polából Cattaróba) és lesbe állt. Másnap felváltotta az U4, harmadnap megint az U12 őrködött. Ugyanekkor francia tengeralattjárók is jelentek meg ezen a tengerrészen. Közülük 27-én az U12 összetalálkozott egy BRUMAIRE-típusúval, de eredménytelenül lőtték ki egymásra

74 *Sokol:* i. m. 100. és 144. o.
75 *Schupita:* i. m. 168. o.: L 16, L 40-től az L 49-ig.
76 *Sokol:* i. m. 144. o.

torpedóikat. Ezután egy BERNOULLI-típust vett üldözőbe, ez azonban, gyorsabb lévén, eltűnt a szeme elől.

Február 28-án az U4 volt blokádszolgálatban, a francia hajóknak azonban sikerült észrevétlenül elhagyniuk Antivarit, annak ellenére, hogy a tengeralattjárók igyekeztek folyamatossá tenni a blokádot. De csak ketten voltak, s az embereknek pihenésre is szükségük volt, a naszádoknak pedig karbantartásra.

Míg januárban három egység tartózkodott Cattaróban (az U4, az U5 és az U6), addig februárban csak az U4 töltötte ott az egész hónapot. Az U6 február 14-én, az U5 február 18-án Polába ment. Igaz, hogy 16-án befutott az U12, tehát gyakorlatilag 2 naszád mindig jelen volt.

Márciusban az U12 töltötte az egész hónapot Cattaróban, mert az U4 március 23-án Polába távozott. Helyére március 24-én érkezett vissza az U5. Ismét csak két búvárhajó volt Cattaróban.

A helyzet áprilisban sem javult. Az U5 a teljes hónapot Cattaróban töltötte, míg az U12 csak április 17-ig maradt, mert ezen a napon leváltotta az U6.

Az U5 a májust is Cattaróban töltötte. Az U4 május 6-án érkezett vissza, s felváltotta a május 9-én távozó U6-ot.[77] Gyakorlatilag ismét csupán két tengeralattjáró fölött rendelkezett a cattarói 5. csatahajó-osztály parancsnoksága.

Ezek után igazán nem lehet csodálkozni azon, hogy a blokádszolgálaton hézagok voltak.

Bár a hadműveletek súlypontja a háború kezdete óta Montenegro környékére esett, az északi tengerrészen is volt némi, leginkább rutin jellegű mozgás. Leggyakrabban a felváltva hol a sebenicói, hol a polai kikötőben állomásozó 1. torpedó-flottilla futott ki a SAIDA vagy a HELGOLAND gyorscirkáló vezetésével, mert ezek voltak a flotta legújabb, leggyorsabb hajói. A kifutásokon a kötelékmozgást gyakorolták, de mindig akadt egyéb cél is. Mindenekelőtt aknák és tengeralattjárók után kutattak. Így Január 5-én és 29-én, február 4-én, 8-án és 23-án, március 18-án és 22-én. Számtalan elszabadult aknát találtak, megállították és átvizsgálták a semleges gőzösöket, továbbá meglátogatták a jelzőállomásokat és a parti őrségeket a szigeteken, s ellátták őket a szükséges dolgokkal. A Pola és Sebenico közötti utakon részt vett a 2. torpedó-flottilla is, amelynek az ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló volt a vezérhajója (parancsnoka, egyben a flottilla parancsnoka is Millenkovich Bennó fregattkapitány). Hosszabb utakra azonban a 2. torpedó-flottilla, az egységek kis hatósugara miatt, nem vállalkozhatott.

Ebben az időszakban két nagyobb lélegzetű hadműveletben vett részt az 1. torpedó-flottilla. A február 18-i elsőn eljutottak az Otrantói-szorosba. A másodikra azért került sor, mert a kémjelentések szerint erős ellenséges csoportosulás volt a Dél-Adrián, azt kellett felderíteniük. Az április 10-én Sebenicóból kiinduló flottilla egészen a Santa Maria di Leuca-fokig száguldott, ahol a lehető legszélesebb kereső-alakzatban átfésülték az Otrantói-szorost, de mindössze egyetlen görög gőzösre akadtak, amely Brindisiből Valonába tartott. Rakományát átvizsgálva, útjára bocsátották, annak ellenére, hogy élelmiszert szállított, amit hadidugárunak is lehetett volna tekinteni. De ekkoriban még nem lehetett tudni, hogy Olaszország és Görögország kihez fog csatlakozni, nem volt kizárva, hogy a központi hatalmakhoz, s ezért kímélni kellett érzékenységüket.[78]

77 *Aichelburg:* i. m. 299. o.
78 *Sokol:* i. m. 161—162. o.

Visszatérve a Montenegro előtti vizekre, az itt folyó márciusi—áprilisi hadműveletekről kell még beszámolnunk.

Mivel, mint azt a felderítés jelentette, Montenegróba nem csupán gőzösök, hanem vitorláshajók is vittek hadianyagot, amelyeket szélcsendben a RUMIJA királyi felfegyverzett jacht vontatott a nyílt tengerről Antivari vagy Dulcignó kikötőibe, az 5. csatahajó-osztály parancsnoksága elhatározta, hogy kísérletet tesz e kapcsolat megszakítására.

Március 1-ről 2-re virradó éjjel a CSIKÓS (parancsnok Heinrich Huber fregattkapitány), a STREITER (parancsnok Racics Ernő korvettkapitány), az ULAN (parancsnok Egon Panfilli korvettkapitány) rombolók, az 57T (parancsnok Albert Heinz-Erian sorhajóhadnagy) és a 66F (parancsnok Guido Magerl von Kouffheim sorhajóhadnagy) és a 67F (parancsnok Rössel János sorhajóhadnagy) torpedónaszádok kíséretében elhagyták az Öbölt, hogy rajtaütéssel elzsákmányolják a RUMIJÁ-t, aknát telepítsenek Antivari kikötőjében és szétbombázzák a parti raktárakat és a kikötőhelyet. Az éj leple alatt a három naszád behatolt a kikötőbe, mialatt a rombolók a tenger felől biztosítottak. A parti ütegek hamarosan tüzet nyitottak. A rombolók viszonozták a lövéseket, de a viharos tengeren oly erősen hánykolódtak, hogy lövéseik célt tévesztettek. Akkor a hajók felkapcsolták fényszóróikat. Az ütegállásokra irányított fénycsóvák elvakították a montenegrói tüzéreket, így azok csak találomra tüzeltek. A 66F és 67F naszádok közben torpedóval romba döntötték a fából ácsolt kikötőhelyet, lerakták a közelben az aknákat, valamint partra tették a rombolókülönítményt, amely sorban lángba borította a tárházakat. Ez alatt az 57T a RUMIJA mellé állt — amelynek személyzete az első lövéseknél partra futott —, de a vihar miatt nem boldogultak a vontatással, a kötelek mindig elpattantak, pedig Meixner Pál fregatthadnagy nyolc emberével mindent megtett a manőver sikeréért. Időközben a gyalogos parti őrség is felocsúdott és támadásba lendült, gépfegyvertűzzel kellett őket visszaszorítani és fedezni a robbantó-különítmény munkáját. A helyzet kritikussá vált, mert közben az erődök is áttették tüzüket a manőverező hajókra. Ezért az 57T parancsnoka — miután Meixner fregatthadnagyot és embereit ismét fedélzetére vette —, megtorpedózta a jachtot, amely kettétört és március 2-án 3 óra 45 perckor elmerült. A naszádok ezután, behajózva a robbantókülönítményt, sietve távoztak. A tengerészek közül néhányan könnyebben megsebesültek, a hajókban csupán repeszek és szilánkok okoztak kisebb sérüléseket.[79]

Ennek a merész támadásnak a kihatása nagyobb volt, mint egyszerűen egy felfegyverzett jacht elsüllyesztése után várható lett volna. Nem csupán azért, mert a RUMIJÁ-val Antivari elveszítette egyetlen olyan hajóját, amely képes volt a vontatások elvégzésére, hanem mert a móló szétrombolása, továbbá az aknazár telepítése lehetetlenné tette, hogy ezt követően nagyobb hajókat is fogadjon, s ezért a további jelentősebb szállítmányokat San Giovanni di Medua, Dulcigno és Bojana kikötőibe kellett irányítani. Annyira megnehezedett az utánpótlás eljuttatása Montenegróba, hogy ez csaknem a királyság kiéheztetéséhez, ellenállóképessége megtöréséhez vezetett. Nikita király hasztalan kérte személyes levélben is szövetségeseitől az aknazár felszedését, az még akkor is ott volt, amikor 1916-ban a cs. és kir. haditengerészet birtokába vette a kikötőt.

Szállítóhajók azonban mégis érkeztek továbbra is Antivariba. Igaz, hogy csak kis hordképességűek. Már március 4-én is befutott két kis gőzös a kikö-

79 *Sokol:* i. m. 102—104. o.

tőbe, mert az utánpótlásnak mennie kellett (az egyik a WHITEHEAD volt). A felderítőúton járó M39 csónakrepülő (Ockermüller sorhajóhadnagy) a gőzösökön kívül három cirkálót és 12 rombolót is látott mintegy 20 mérföldnyire a partoktól. Miután visszatérve kiegészítette benzinkészletét, bombákat vett föl és visszatért Antivari fölé és bombázta az akkor már a kikötőben álló és rakodó gőzösöket. Az M39 visszatérése után az L5 (Banfield fregatthadnagy) bombázta a hajókat. Éjszaka az L32 (Kláziug Gusztáv sorhajóhadnagy) és ismét az L5 folytatta a bombázást, majd a közben a partot 5 mérföldre megközelítő francia cirkálókat és rombolókat is megtámadta. Az említett csónakrepülők másnap is folytatták a bombázást, de ezúttal az E34 (Ockermüller) is csatlakozott a kötelékhez. A két nap alatt a repülők 59 bombát dobtak, amelyek közül egy eltalálta az egyik gőzös orrát, egy másik a fedélzetére hullott, kettő a vámházat, 12 a mólót, négy a raktárakat és két bomba lakóházakat talált. Az elhárító tűzben az L5-öt több puskalövedék érte. Az e két napon át úgyszólván folyamatosan tartó légitámadásnak az egyetemes hadtörténet szempontjából is nagy a jelentősége, amennyiben egy új harcmód kezdetét jelenti.

A légi rajtaütések után a franciák — hogy kíméljék saját hajóikat — megvették az olasz TIRRENO gőzhajót, hogy ezután az szállítson utánpótlást. A gőzös azonban — már GASPARE-ra átkeresztelve — első útján hajótörést szenvedett.

A tengerészeti repülők márciusban 48 ízben szálltak fel. A kumbori repülőtérről (vagy inkább állomásról, hiszen a vízről indultak) felszálló gépek jelentősebb bombatámadást hajtottak még végre március 23-án és 31-én, amikor az E19, M39 és L5 (utóbbin ezúttal Mindszenty Árpád fregatthadnagy repült) felgyújtották a pályaudvar raktárait Antivariban és Pristanjeban, továbbá más károkat is okoztak (pl. szétromboltak több vasútvonalat).

A légi tevékenység áprilisban is folytatódott. Ugyanannyiszor szálltak föl, mint az előző hónapban. A legtöbb dolguk ezúttal is a kumboriaknak akadt. 4-én bombázták Antivarit, az M39 megtámadott egy naszádot, amely a WHITEHEAD-ot kísérte, 6-án egy rombolót, majd 23-án az L41 (Wiktorin fregatthadnagy) egy szállítóhajót. Ezen kívül többször voltak felderítésen Dringolf és Bojana fölött.[80]

A tengeralattjárókra nehezedő teher március—áprilisban sem csökkent, hiszen mindig csak két egység állomásozott Cattaróban. Márciusban az U12 volt legtöbbször blokádszolgálatban Montenegro előtt (az U4 csak március 16—17-én, aztán 23-án Polába távozott, az U5 pedig csak március 24-én érkezett Cattaróba). Az U12 március 8-án, 18-án, 21-én, 28-án és 30-án futott ki. Két ízben sikerült montenegrói vitorlásokat és trabaccolo-kat (kétárbocos, nagyobb halászbárka, adriai típus) zsákmányolnia és bekísérnie, illetve vontatnia Cattaróba (22-én és 31-én). Áprilisban csupán egyszer, 5-én volt blokádállomásban, ezután Polába vontatták. Az U12 soha többé nem tért vissza Cattaróba. Az április 17-én Cattaróba érkező U6 először 22-én futott ki. Két olasz gőzöst és egy vitorlást tartóztatott föl, de irataik átvizsgálása után útjukra bocsátotta őket. Április 29-én futott ki arra a felderítő útjára, amelyet már említettünk, s amely alatt eljutott Korfuig és 131 órát töltött ily módon távol a kikötőjétől, ahova május 5-én érkezett vissza. 8-án még blokádszolgálaton volt Montenegro előtt, majd 9-én a PLUTO elvontatta Spalatóba, ahonnan Sebenicóba ment, s több mint két hónapon át ezeken a középső vizeken, a szigetek körül teljesített őrszolgálatot. Majd csak júliusban érkezik vissza Cattaróba.

80 *Schupita:* i. m. 168—169. o. A bevetésekben felváltva részt vettek még: Kunsti Erik és Kaindl Alajos fregatthadnagy.

Az U5 Cattaróba való visszatérése után először április 2-án indult felderítésre az említett 88 és fél órás, Korfu körüli útjára, ahonnan 6-án tért vissza. Ezután — illetve az U12 április 5-i egynapos blokádszolgálata után — április 22-ig, az U6 kifutásáig, tehát 17 napon át nem indultak ki tengeralattjárók őrszolgálatra Cattaróból.[81]

Április 22-én az U5 új parancsnokot kapott, lovag Georg von Trapp sorhajóhadnagy személyében, aki a naszádot átvéve, április 24-én hajnali 4 órakor indult első, és egyúttal hamarosan igen nevezetessé és nagy horderejűvé váló útjára az Otrantói-szorosba. Miután a kijelölt helyre érkezett, megállapította, hogy a szorost éjszaka egyetlen cirkáló tartja ellenőrzése alatt. Az antant hadvezetőség ugyanis attól tartott, hogy a Monarchia hajóhada enged a német unszolásnak és megkísérli a behatolást a Földközi-tengerre, s ott hátbatámadja a Dardanellákat ostromló brit és francia erőket. Trapp sorhajóhadnagy a szorosban töltött második éjszakán, április 26-án 0 óra 45 perckor a cirkáló előző éjjel megfigyelt, várható útvonalán helyezkedett el, mert feltételezte, hogy éjszakánként azonos vonalat jár be az ellenséges hajó. Amikor megjelent, üldözőbe vette, ám a cirkáló sebesebben haladt, s ezért 2 órakor felhagyott az üldözésével. Egyébként csak ekkor állapította meg, hogy a Santa Maria di Leuca-fok felől Astako irányába eltűnő egység egy VICTOR HUGO típusú nagy páncélos cirkáló. Amíg a következő éjszakára várakozott, napközben le kellett merülnie egy francia torpedóromboló flottilla elől, amely a közelében haladt, de mégis akkora távolságra és oly nagy sebességgel, hogy megtámadásukra nem gondolhatott.

Rövid töprengés után kirajzolódott Trapp sorhajóhadnagy előtt a cirkáló megszokott ellenőrző útjának vonala: Otranto és a Santa Maria di Leuca-fok között cirkál, majd reggel Dukato felé távozik. Az U5 26-án este, röviddel éjfél előtt elhelyezkedett a Santa Maria di Leuca-foktól északnyugatra. 27-én, 0 óra 10 perckor megjelent a cirkáló. Mögötte ragyogott a hold és a tenger tükörsima volt. A tengeralattjáró feléje indult, s csak akkor merült le, amikor már szabad szemmel is jól láthatóvá vált a nagy hajó. A tengeralattjáró parancsnoka nagyon helyesen választotta meg pozícióját, mert periszkópját a franciák, akik hátulról kapták a fényt, csak nehezen fedezhették föl. S nem is látták meg. Amikor a távolság 400—500 méterre csökkent, az U5 kieresztette először a jobboldali, majd 10 másodperccel később a baloldali torpedóját. Az elsőt a hátsó kéménycsoport felé, a másodikat a cirkáló orra felé irányította. Mindkét torpedó célba talált, éjfél után 32 perccel. (Ez volt az Adrián az első éjszakai, víz alól végrehajtott torpedótámadás!) Ezután gyorsan előkészítették a két tartalék torpedót és az U5 a cirkáló mögé húzódott. Újabb lanszírozásra azonban nem volt szükség. A LÉON GAMBETTA — mert ez volt a páncélos cirkáló neve — 9 perccel a két torpedótalálat után eltűnt a hullámokban. Ezután az U5 megfordult és visszatért Cattaróba, ahova aznap 18 órakor futott be. A hajótöröttek megmentésére Trapp sorhajóhadnagy nem gondolhatott, mert feltételezte, hogy a közelben torpedó-flottillának kell lennie, a megmentettekkel pedig víz alatti menetben nem utazhatott.

A LÉON CAMBETTA mentőcsónakjain 108 tengerész ért partot. A helyszínre érkező rombolók még 29 embert mentettek meg. A többiek — 574 ten-

81 *Aichelburg:* i. m. 299. és 328. o.

gerész, köztük a cirkáló teljes tisztikara. Sénès ellentengernaggyal, a cirkálóosztály parancsnokával — elmerültek a hullámsírban.[82]

A LÉON GAMBETTA elsüllyesztése után a franciák cirkálóikat is visszavonták a Peloponnészosz délnyugati partján fekvő Püloszba, a Navarin-fokhoz. Ahogyan a JEAN BART megtorpedózása után francia csatahajó többé nem jelent meg az Adrián, úgy április 27-ét követően francia cirkáló sem hatolt be a háború végéig erre a tengerre. Helyettük rombolók és tengeralattjárók látták el az Otrantói-szoros őrzését és az egyéb harcfeladatokat az Adrián. A francia flotta egy időre tétlenségbe süllyedt. A hajóforgalom a Monarchia partjai mentén úgyszólván zavartalanná vált és nagyban hozzájárult a későbbi, Szerbia elleni offenzíva hatékony előkészítéséhez és annak sikeréhez. Ugyanekkor a Montenegróba irányuló antant szállítások a minimumra csökkentek.

Ebben rejlik az U5 célba ért torpedóinak óriási jelentősége, amit már a kortársak is felismertek és értékeltek. Mindenünnen jöttek a szerencsekívánatok a flottához és elsősorban az U5 parancsnokához, második tisztjéhez (báró Hugo von Seyffertitz sorhajóhadnagy) és teljes személyzetéhez. Még Souchon altengernagy is táviratozott Konstantinápolyból. Gróf Andrássy Sándor 1000 koronát, a budapesti Dukes és Herzog cég ugyancsak 1000 koronát küldött az U5 legénységének. Az egyéb ajándékoknak se szeri, se száma, Trapp sorhajóhadnagy pl. egy aranyórát kapott. A művészek is munkába léptek, sorra készültek az U5 és az U12 torpedólövéseit, a hajókat és a parancsnokokat megörökítő festmények, rajzok, szalagok, medaillonok, brossok a nők részére, órafityegők stb. Lerch és Trapp, valamint a haditengerészet ismertté és népszerűvé vált a Monarchiában . . .[83]

A Dardanellák kérdése

1915 tavaszán az antant tengerészeti vezetése attól tartott, hogy a Monarchia hajóhada megkísérel rajtaütni a török partokat támadó brit és francia hajókon. Ezért az Otrantói-szorosból visszavont francia páncélos cirkálók továbbra is a görög partok, tehát a szoros közelében maradva őrködtek, s így jelentős erőket kellett nélkülözniük a Dardanellák körzetéből.[84]

Aggodalmuk nem volt teljesen alaptalan, mert Németország csakugyan újólag kísérletet tett arra — igen finoman, br. Beck osztrák miniszterelnökön keresztül —, hogy rábírja a haditengerészet parancsnokát a Gallipoli-félszigetet ostromló antant flotta hátbatámadására. Anton Haus tengernagy, hogy lezárja ezt a kérdést, 1915. március 31-én kelt, határozott hangú, terjedelmes emlékiratot szerkesztett, amelyben egyszer s mindenkorra kizárta annak a lehetőségét, hogy a cs. és kir. hajóhad elhagyhatja az Adriát.

Haus tengernagy bebizonyította, hogy a Dardanellákhoz való kifutás minden szempontból bizonytalan kaland, amit nem engedhet meg magának a Monarchia, továbbá értelmetlen, mert a háború kimenetelére még akkor sem lenne hatással, ha sikerülne is a brit és francia hajókkal összetalálkozni — ami egyáltalán nem biztos — és közülük néhányat elsüllyeszteni. Hivatkozott a saját hajók kis akciórádiuszára (tehát rendkívül korlátozott ideig tartózkodhatnának a Földközi-tenger keleti partjainál) és az antant hajóhad sokszoros túlerejére. Kifejtette, hogy nem csupán a cs. és kir. csatahajók ülnek tétlenül ki-

82 *Aichelburg:* i. m. 282—287. o. Sokol szerint ezen az úton a LEON GAMBETTÁ-ra 821 fő volt behajózva, mert a cirkáló-osztály parancsnokának a törzse és személyzete is vele volt. Ebben az esetben a halottak száma 684 fő. A süllyedés zűrzavarában a szolgálatot vezető tiszt és a hajó parancsnoka, Depriére sorhajókapitány főbe lőtte magát. A cirkálóról egyetlen tiszt sem szállt mentőcsónakba, pedig a legénység felszólította az ellentengernagyot, aki azonban csak annyit mondott: „Mentsétek az életeteket, mi maradunk." Sokol im. 151. o.

83 *Aichelburg:* i. m. 287. o.

84 Az egyesült brit—francia flotta 1915. február 18-án kezdte meg a Gallipoli-félsziget ostromát. Nagyobb támadások: febr. 25—26., márc. 2—3., 7., 18., április 21. Összesen mintegy 85 000 katonát tettek partra a félszigeten. *Sokol:* i. m. 163. o.

kötőikben, hanem a német, brit és francia egységek is, hogy a Monarchia nem tudná pótolni elsüllyedő csatahajóit és cirkálóit, míg a németek meg sem érzik az eddig elveszített négy páncélos cirkáló, nyolc egyéb cirkáló és hat romboló hiányát, noha ez több egység, mint ahány ilyen típusú hajója egyáltalán van a cs. és kir. hajóhadnak. Egyébként — fejtegeti tovább a tengernagy — e német áldozatokkal okozott brit veszteségek nem befolyásolták a háború kimenetelét, mert e „veszteségek" csak annyit jelentettek a hatalmas brit flottának, mint a tűszúrás. A háború előtt — folytatja Haus — mindenki tudta, hogy a cs. és kir. hajóhad gyengébb annál, hogysem a nála sokkalta erősebb francia flottával egyedül megütközhessen, ennek még a gondolata sem merült föl. A háborúban most már több mint hét hónapja teljesen egyedül harcol a cs. és kir. flotta a franciák ellen, akiknek mégis tetemes veszteségeket okozott (JEAN BART, CURIE, DAGUE, Lovčen ütegek elhallgattatása). Egyszerűen érthetetlen, hogy miért kívánnak egyesek ennél még többet. Miért kívánják, hogy a francián kívül most már a brit hajóhaddal is szembeszálljon? Kevesen értik meg, hogy sok esetben a semmittevés, illetve a várakozás az egyetlen helyes magatartás. A stratégia nem sakkjátszma, ahol minden lépést ellenlépésnek kell követnie. A stratégiában nem szükségszerű az ellenlépés, ott várakozni is lehet. Hány sakkpartit veszítettek már el azért, mert kénytelenek voltak lépni!

Összegezve, Haus tengernagy úgy vélte, hogy a flotta, lehetőségeit reálisan számba véve, csak arra szorítkozhat, hogy megoltalmazza a Monarchia partvidékét és biztosítsa partjai mentén a zavartalan hajóforgalmat. Végül is kereken elutasította azt az óhajt, hogy a cs. és kir. hajóhad kifusson a török partokhoz. Még attól is elzárkózott, hogy tengeralattjárót küldjön abba a térségbe, mondván, hogy ilyen távolságú útra mindössze két búvárhajója alkalmas, közülük azonban az egyik nagyjavítás alatt áll, a másikra pedig az Adrián, az Otrantói-szorosban és a Jón-tengeren van szükség (az U3-ról és az U4-ről van szó).

Röviden ez a lényege a memorandumnak, amelyet az admirális elküldött a parancsnoksághoz beosztott tengerészeti összekötőnek és a berlini cs. és kir. tengerészeti attasénak.[85]

A memorandumot azért tartottuk szükségesnek ismertetni, mert rámutat a cs. és kir. hajóhad felhasználásának egyedüli lehetőségére és céljára, arra, hogy ura maradjon az Adriának. Ausztria—Magyarország kormányzatát akkor sem vezette más cél, amikor ezt a hajóhadat kiépítette, s a haditengerészeti vezetés ehhez mérten tervezte hadműveleteit. Hódításra, egyéb tengerek fölötti uralomra sohasem törekedett, s talán ezért aposztrofálták egyesek a cs. és kir. flottát az „Adria foglyának". Pedig semmivel sem volt jobban az Adria fogságában, mint Olaszország hajóhada, vagy Németországé az Északi-tengerében. Egyébként az osztrák—magyar tengerészeti vezetés azért sem egyezhetett bele abba, hogy hajóhada eltávozzon az Adriáról egy biztos pusztulásához vezető és értelmetlen ütközetbe az egyesült brit—francia hajóhad ellen, mert Olaszország ingadozó és egyre barátságtalanabb magatartása már sejtetni engedte, hogy hamarosan a francia és brit flottaegységeken kívül az egész olasz hajóhaddal is szembe kell szállnia. Ez az előrelátás volt Haus tengernagy elzárkózó magatartásának másik sarkalatos pontja. (Az első: semmiképpen sem szabad szembeszállni a bázistól távol a sokszoros túlerővel idegen érdekekért.)

A németek persze nem nyugodtak bele a kudarcba és tovább alkudoztak, de

85 *Sokol:* i. m. 164—169. o.

Haus hajthatatlan maradt, pedig két kis búvárnaszádot is felajánlottak arra az esetre cserébe, ha az U4-et elküldik a török partokhoz. Csupán arra volt kapható, hogy ha a németek vasúton leszállítanak két tengeralattjárót Polába, azokat az Arzenálban összeszerelhetik és utána egy cs. és kir. egység elvontatja azokat az Otrantói-szoroson túlra, ahonnan már saját erejükből is eljuthatnak a Dardanellákhoz.

A két tengeralattjáró március 25-én megkérdezett Polába. Összeszerelésük után, április közepén tartották próbajárataikat. Haus ezután elrendelte, hogy egy hajó vontassa el a Jón-tengerre az elsőként bevetésre felkészített tengeralattjárót, amely az UB 8-as jelölést kapta. A tengeralattjárókat azért kellett a török parthoz a lehetséges legközelebbi pontig vontatni, mert olyan hosszú menetre üzemanyagpótlás nélkül nem voltak képesek, hogy eljuthattak volna Konstantinápolyba. (Akciórádiuszuk felszíni menetben 1200 mérföld, víz alatt 65 mérföld, viszont közel 1500 mérföldes útra kellett számítani, különösen, ha ellenséggel találkoznak, aminek nagy volt a valószínűsége.)

A vontatást végző egység kiválasztásánál az volt a fő szempont, hogy ez a hajó legalább olyan gyorsjáratú legyen, mint az ellenség nála erősebb egységei, hogy szükség esetén kivonhassa magát azok tűzkörzetéből. Ebből a szempontból csupán az új, TÁTRA típusú rombolók vagy a gyorscirkálók jöhettek számításba. A tengernagy a gyorscirkáló mellett döntött, amelynek tűzereje a nála kisebb rombolókét felülmúlta, a hasonló típusú cirkálókéval nagyjából azonos, míg a nála erősebb páncélos cirkálóktól sebessége révén tud majd elszakadni. Így esett a választás a NOVARA gyorscirkálóra, amelyet 1915. január 10-én állítottak szolgálatba, s amelyet még nem osztottak be sehova.

Április 30-án kapta meg a parancsot a NOVARA parancsnoka, Horthy Miklós sorhajókapitány, hogy az UB 8-at vontassa Sapienza szigetéig és segítse elő, hogy a tengeralattjáró végrehajthassa feladatát, „olyan mértékben, amilyen mértékben ezt a saját biztonsága megengedi, vagyis anélkül, hogy a hajót kitenné az elsüllyedés veszélyének." Az utasításban az is benne volt, hogy az Otrantói-szoroson éjszaka kell keresztülhatolnia. Mivel a német tengeralattjáró megjelenésének a Dardanellák előtt meglepetést kellett keltenie, hiszen a brit és francia hajók ellenséges búvárnaszádra az Égei-tengeren nem számítottak, az akciót teljes titoktartás övezte. Az útvonalat úgy jelölték ki, hogy elkerüljön minden olyan helyet (Lovčen, olasz parti figyelőállomások stb.), ahonnan megláthatnák és hírt adhatnának róla.

A NOVARA, vontájában az UB 8-cal, május 2-án futott ki Polából. Palazzóban a NOVARA kéményei közé vitorlavásznat feszítettek, fölé sodronyból kéményt eszkábáltak, hogy sziluettjét szállítógőzösnek álcázzák. Az Otrantói-szoroson zavartalanul hajóztak keresztül. Május 6-án a NOVARA árbockosarából hajókat jeleztek. A cirkáló kelet-délkeleti irányba fordult, csökkentette sebességét, hogy a Tarent—Patros vonalon közlekedő tehergőzösnek véljék. A francia rombolók azonban sebesen közeledtek.

8 mérföldre Kephalónia-szigettől nyugatra, a NOVARA tehát elbúcsúzott az UB 8-tól — amely lemerült — és visszafordult. Eltüntették az álcázást és az árbocra felrepült a hadilobogó. A franciák rádión riadóztatták a cirkálókat, hogy az Otrantói-szorosban elvágják a cs. és kir. hajó útját. (A tengeralattjárót nem fedezték fel.) A NOVARA parancsnoka úgy döntött, hogy megkísérli az áttörést észak felé, mert a francia páncélos cirkálók valószínűleg nem lesznek rögtön gőzkészek, és ameddig felfűtik a kazánokat, időt nyer. A NOVARA, sebességét kihasználva, lerázta a rombolókat és mielőtt a francia cir-

kálók a szorosba értek volna, az olasz partok közelében maga mögött hagyta a kritikus terület. (Elvesztése súlyos csapás lett volna.)

Így kezdődött el a Földközi-tenger térségében a tengeralattjáró-háború. Az UB 7-et — ezt a jelölést kapta a másik, Polában összeállított német tengeralattjáró — a TRIGLAV vontatta el a Jón-tengerre. Május 11-én reggel indultak és 15-ről 16-ra virradó éjszaka bocsátotta útjára a tengeralattjárót a Jón-tengeren a TRIGLAV parancsnoka, Ulbing Alajos korvettkapitány, majd ellenséggel nem találkozva futott be Polába.[86]

Ezenközben a politikai életben nagy változás következett be, amely rendkívül érzékenyen érintette a cs. és kir. haditengerészetet: Olaszország május 4-én hivatalosan is felmondta szövetségét a Központi Hatalmakkal és formálisan is kilépett a Hármasszövetségből. Olaszország lépése tulajdonképpen nem érte váratlanul a Monarchiát, mégis, az utolsó percig reménykedtek abban, hogy a tárgyalások sikerrel járnak. Nem így történt, pedig a Monarchia messzire ment a követelések teljesítésében, mindenáron el akarta kerülni az összecsapást Olaszországgal. Hajlandó volt a május 10-én átadott jegyzék szerint átengedni Olaszországnak Dél-Tirol olaszok lakta részét és az Isonzótól nyugatra fekvő olaszlakta területeket, Triesztben olasz egyetemet létesített volna. A jegyzék elismerte Olaszország szuverenitását Valona és környéke fölött, s teljes politikai érdektelenséget nyilvánított Albániára nézve. Azonnal leállították Valona és más albán területek bombázását. Mindezért a Monarchia csupán annak kijelentését kívánta, hogy a háború folyamán Olaszország maradjon semleges.

A jegyzékre azonban az olasz külügyminiszter csupán annyit mondott: „Már késő!"[87]

A cs. és kir. haditengerészetnél mindenki a várakozás álláspontjára helyezkedett, csupán felderítésre futottak ki tengeralattjárók.

Május 5—8. között az U5 figyelte a hajóforgalmat a Bojana és a Pali-fok körül, de csupán olasz, tehát semleges gőzösök kerültek az útjába. A Cattaróba május 6-án visszaérkezett U4 május 13-án foglalta el figyelőállását Montenegro előtt. A következő napon az U4 — új parancsnoka Rudolf Singule sorhajóhadnagy — egy görög tehergőzöst tartóztatott föl, de papírjait és rakományát rendben találva, útjára bocsátotta. Május 15-én három albán vitorlással történt ugyanez. A következő napon, hazatérőben, vontába vett egy motorhiba miatt kényszerleszállást végzett csónakrepülőt és avval érkezett vissza támaszpontjára. Legközelebb május 21-én hajinalban futott ki, s a Menders-fok előtt foglalt állást, hogy megfigyelhesse az Antivariba és Dulcignóba irányuló hajóforgalmat. A parancs értelmében négy napig kellett a tengeren tartózkodnia. A bizonytalan helyzet miatt állandó rádiókapcsolatot kellett tartania az 5. csatahajó-osztály parancsnokságával.

Az U4 1915. május 23-án 18 óra 30 perckor vette a rádióüzenetet: „Olaszországgal beállt a hadiállapot."[88]

Ezzel lezárult az a tíz hónap, amelyet az Adrián a „francia háború" időszakának nevez a szakirodalom.

86 *Sokol:* i. m. 172—174. o.; *Aichelburg:* i. m. 305—306. o. Dietrich Richárd hivatkozott feldolgozása szerint az UB 7-et a BALATON vontatta: HL Personalia 10. doboz, im. 11. o.
87 A világháború képes krónikája. 62. füzet, 1915. december 12. 293., 302—304. o.
88 *Aichelburg:* i. m. 266. o.

Az Adrián szemben álló flottaerők (1914. augusztus 14.)

	Csatahajók		Páncélos cirkálók		Cirkálók *		Rombolók		Nyílttengeri torpedónaszádok		Tengeralattjárók	
	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában	Száma	Összes vízkiszorítás tonnában
AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG	15	177 000	3	19 400	6	17 500	19	10 286	28	6 040	7	1 650
FRANCIAORSZÁG	21	349 400	7	92 100	1	5 700	84	35 600	—	—	62	27 000

* A PANTHER és a LEOPÁRD nélkül

Lövegek száma

Lövegűrméret/centiméter	30,5	27,4	24	19,4	16,4	15	13,8	12	10
AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG	48	—	61	43	—	110	—	24	94
FRANCIAORSZÁG	112	4	72	78	126	—	126	—	28

Megjegyzés: A kimutatásban nincsenek benne azok a cs. és kir. egységek, amelyek csak partvédelemre voltak alkalmasak, továbbá a francia tartalékosztály cirkálói.

Карой Чонкарети

ОПЕРАЦИИ АВСТРО—ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТА В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

Во вступительной части статьи излагаются замыслы двух группировок европейских держав, сложившихся перед первой мировой войной, т.н. Тройственного Союза и Антанты, — зафиксированные в конвенциях о флотах на случай войны, согласно чему военный флот Франции будет защищать интересы Великобритании на Средиземном море, а британский флот будет прикрывать Францию вдоль побережья Атлантического океана. В свою очередь, члены Тройственного Союза договаривались о том, что Италия предоставит в распоряжение австро—венгерского и германского флотов свои порты в целях проведения операций на Средиземном море. В таком построении военно-морских сил положенит складывалось бы благоприятно для Тройственного Союза. Однако, когда была развязана война, колеблющаяся Италия осталась нейтральной. Ни Австро—Венгерская монархия, ни Германия не могли рассчитывать на базы в Южной Италии.

После этого в статье рассматриваются военно-морские силы Франции, Великобритании, Германии и Австро—Венгрии, которые входили в расчет на Средиземном и Адриатическом море. Автор делает заключение, что вследствие превосходства французского флота военно-морские силы монархии могли быть достаточными лишь для защиты собственных берегов и портов. После рассмотрения организации и боевого порядка флотов, действовавших в этом районе, ислагается ход мобилизации императорских и кайзеровских военно-морских сил, затем автор описывает прорыв линейного крейсера ГОЭБЕН и крейсера БРЕСЛАУ.

Военные операции Австро—Венгерской монархии начались с блокады Черногории, которую сделало иллюзорный потопление французским флотом крейсера ЗЕНТА 16 августа 1914 года. После этого французы проводят одно за одним свои энергичные наступления против берегов и портов монархии. Императорский и кайзеровский флот был зажат в своих портах. В качестве первых шагов по развертыванию операций корабли монархии заставили замолчать французские батареи, установленные на горе Ловчен над Каттаро. Семь подводных лодок шли несколько раз в наступление, в том числе одной из них удалось торпедировать один французский боевой корабль, в результате чего французы вывели свои дредноуты из Адриатического моря.

В статье детально, день за днем описывается неравная борьба кораблей императорского и кайзеровского флота с военно-морскими силами Франции, различные наступления французов, оккупация Лиссы, неудача подводной лодки КЮРИ, затем характеризуются усилия французов в интересах поддержки Черногории и Сербии.

В отдельном разделе работы описывается борьба крейсера КАЙЗЕРИН ЭЛИЗАБЕТ, дислоцировавшегося в Чингтау.

Автор статьи анализирует точку зрения адмирала Гауса относительно соображений немецкого военного руководства о том, чтобы императорский и кайзеровский флот принял участие в военных операциях в районе Дарданелл.

Работа, в которой исследуется период вплоть до вступления в войну Италии, завершается описанием весенних операций, акцент ставится на героические усилия подводных лодок, которые увенчались успехом, потопив броненосец ЛЕОН ГАМБЕТТА. После этого французы вывели из Адриатического моря уже и борненосные крейсеры, таким образом кайзеровский флот практически освободился от давления огромного превосходства сил.

Károly Csonkaréti

DIE KRIEGSOPERATIONEN DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN KRIEGSMARINE WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Resümee

In der Einleitung der Studie schildert der Verfasser die in den Flottenabkommen niedergelegten Vorstellungen der europäischen Staaten die vor dem ersten Weltkrieg die zwei Großmächtsgruppen — den sog. Dreibund und die Entente — gebildet haben, für den Fall eines Krieges. Diese Vereinbarungen haben auf eine Seite festgelegt, daß die französische Flotte die Interessen von Großbritannien auf dem Mittelsmeer verteidigt und die britische Flotte die Atlantikküste von

Frankreich schützt während auf die andere Seite haben sie festgesetzt, daß Italien Häfen zur Verfügung der österreichisch—ungarischen und deutschen Flottenkräfte für ihre Kriegs-operationen auf dem Mittelsmeer stellt. In dieser Aufstellung hätten sich die Kriegsmarinenkräfte für den Dreibund günstig gestalten. Aber bei der Ausbruch des Krieges ist das bis dahin unentschlossene Italien neutral geblieben. Weder die Monarchie, noch Deutschland konnte mit den süd-italienischen Flottenstützpunkten nicht mehr rechnen.

Im folgenden macht uns der Verfasser mit den im Adria- und Mittelmeerraum in Anschlag kommenden französischen, britischen, deutschen und österreichisch—ungarischen Flottenkräfte bekannt. Der Verfasser stellt fest, daß die Meereskräfte der Monarchie wegen des Übergewichts der französischen Flotte nur für die Verteidigung der eigenen Küsten und Häfen genug war. Nach dem Erörterung der Organisation und Kriegsordnung der im Raum operierenden Flotten, kommt der Verfasser auf die Darlegung der Mobilisierung der k. u. k. Kriegsmarine und dann auf die Schilderung des Durchbruchs des Schlachtkreuzers GOEBEM und des Kreutzers BRESLAU.

Die Kriegsoperationen der Monarchie begannen mit der Blokade von Montenegro, die von der französischen Flotte durch die Versenkung des Kreuzers ZENTA am 16.-ten August illusorisch gemacht wurde. Danach führten die Franzosen ihre kräftige Angriffe immer wieder gegen die Küste und Häfen der Monarchie. Die k. u. k. Flotte wurde in ihre Häfen zurückgedrängt. Als erster Schritt der Loswicklung machten die Schiffe der Monarchie die über Cattaro, auf dem Hügel Lovcen eingebauten montenegrinisch—französischen Batterien verstummt. Auch die sieben U-Boote liefen öfters zum Angriff aus und einem von ihnen ist gelungen ein französischen Schlachtschiff zu torpedieren, wessen infolge die Franzosen ihre Schlachtschiffen aus der Adria zurückgezogen haben.

Die Studie beschreibt bis in die täglichen Einzelheiten eingehend den ungleichen Kampf der k. u. k. Schiffe gegen die französischen Flotte, so wie die verschiedenen französischen Angriffe, die Besetzung von Lissa, die Niederlage des U-Boots CURIE, dann die Anstrengungen der Franzosen für die Unterstützung von Montenegro und Serbien. Ein separater Teil beschäftigt sich mit der Kampf des in Tsingtau stationierenden Kreuzers KAISERIN ELISABETH. Die Studie erörtert die Standpunkt von Admiral Haus gegen die Vorstellung der deutschen Kriegesführung, daß auch die k. u. k. Flotte in den Kriegsoperationen um die Dardanellen teilnehmen soll.

Die Studie, die den Zeitabschnitt bis zu italienischen Kriegserklärung umfasst, Schließt mit der Darlegung der Frühjahrskriegsoperationen. Der Verfasser legt besonderen Nachdruck auf die heldenhaften Anstrengungen der U-Boote, die durch die Versenkung des Panzerkreuzers LEON GAMBETTA ihre Früchte trug. Danach haben die Franzosen auch ihre Panzerkreuzer aus der Adria zurückgezogen und damit wurde die k. u. k. Flotte vom Druck der reisigen Übermacht praktisch frei.

SZIKLAI SÁNDORNÉ

ADALÉKOK A 165. SZ. JÚZSAI (TALICI) ANTIFASISZTA ISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ (1943—1945)

1941. június 22-én a hitleri Németország hadüzenet nélkül támadta meg a Szovjetuniót. A Horthy-kormány már június 23-án megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. 27-én Bárdossy László miniszterelnök bejelentette a Parlamentben: „... Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott."

A Horthy-kormányzat már a háború kezdetén a frontra küldte a Kárpát-csoportot, amely egy hadosztályból, két önálló dandárból és más kisebb egységekből, és a gyorshadtestet amely három dandárból és egyéb alakulatokból állt. A németek a rendelkezésükre bocsátott magyar csapatok egy részét megszállási feladatokra rendelték ki. Ezek a németekkel együtt vettek részt a zsákmányszerzésben, a szovjet lakosság kifosztásában és legyilkolásában. A magyar csapatok más része, elsősorban a gyorshadtest egységei, támadó hadműveletekben vettek részt a német hadsereg oldalán.

Magyarország már a harcok első négy hónapjában 45 000 magyar katonát küldött a szovjet frontra, akiknek több mint 10%-a elesett, eltűnt vagy fogságba esett.

A németekhez és a románokhoz viszonyítva 1941—1942-ben még viszonylag kevés volt a magyar hadifoglyok száma a Szovjetunióban. Számítások szerint számuk mintegy 20—30 000 között mozoghatott.

A Szovjetunióban élő magyar kommunisták, emigránsok nagy elkeseredéssel és felháborodással fogadták Magyarország hadbalépését. Ebben az időben több mint 7000 magyar emigráns élt a Szovjetunióban.

A magyar kommunista emigráció már az első hadifogoly csoportok között megindította antifasiszta tevékenységét, a hadifoglyok politikai átnevelését. A Kommunisták Magyarországi Pártjának Külföldi Bizottsága tevékenységében mindinkább előtérbe került a hadifoglyok közötti politikai nevelőmunka. A párt vezetése mozgósította a kint élő magyar kommunistákat és emigránsokat a szovjet haza védelmére, így a Nagy Honvédő Háború idején többszázan harcoltak a Vörös Hadsereg soraiban és a különböző partizánegységekben. A párt Külföldi Bizottsága irányította a kint élő magyar kommunistákat és emigránsokat a hadifoglyok között végzendő nevelőmunkára és frontpropagandista tevékenységre is. Először húsz, majd több mint száz magyar emigráns végzett frontpropagandista munkát. Először néhány tucat, majd háromszáz magyar emigráns dolgozott az antifasiszta iskolákon, tanfolyamokon,

antifasiszta csoportokban. Ezekben a munkákban sokszor egész családok, felnőtt gyerekeikkel együtt vettek részt, mint az Abelovszky és Hunya család is. 1941 végétől tehát megkezdődött a szervezőmunka a hadifoglyok között, melynek eredményeként már 1942 január végén megtartották a keleti fronton szovjet fogságba került magyar katonák antifasiszta csoportjainak első összejövetelét, melyen felhívással fordultak a magyar néphez s a fronton levő magyar katonákhoz.

A hadifoglyok között végzett munka fontosságáról írta Sziklai Sándor: „A Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció magyar honfitársi, bajtársi kötelességének tartotta, hogy segítsen a magyar hadifoglyokon, és bizony erre nagyon nagy szükség is volt, mert a hadifoglyok nagyobb része olyan állapotban került fogságba, amely igényelte a gyors segítséget. Különösen a nagy téli visszavonulások alkalmával, amikor ezreknek fagytak le a végtagjaik, éhen, szomjan, piszkosan, tetvesen, tele mindenféle ragályos betegséggel vonultak vissza . . .

. . . A fogságba került magyarok között sokirányú politikai nevelőmunka folyt. Nagy történelmi jelentősége volt annak a kultúrpolitikai munkának is, amit a Szovjetunió kormányának engedélyével és segítségével indítottak meg a magyar kommunisták . . . a hadifoglyok magyar nyelvű újságját az »Igaz Szó«-t, amelyet Moszkvában jelentettek meg és amelyet minden hadifogoly lágerben megkaptak a magyar hadifoglyok."[1]

1942. október 10-én jelent meg az „Igaz Szó" első száma. A lap rendszeres közleményt adott a hadihelyzetről és a magyarországi eseményekről. A nagy tapasztalatú emigráns magyar kommunisták feladata az volt, hogy a hadifoglyok között széles tömegeket átölelő antifasiszta mozgalmat szervezzenek. Az „Igaz Szó" e mozgalom kollektív szervezője lett. Az „Igaz Szó" első számában jelölte meg programját, célkitűzését s tette ezt abban a reményben, hogy azt nemcsak a hadifogságban levők, de még a fronton harcoló magyar katonák is megismerik, hiszen a frontpropagandisták azon túl, hogy hangszórón keresztül beszéltek az állások túloldalán harcoló magyar katonákhoz, mindent megtettek, hogy az „Igaz Szó" példányait is átjuttassák a horthysta katonákhoz. Nagy jelentősége volt a lapnak abban is, hogy hasábjain üzenhettek a hadifoglyok hozzátartozóiknak, írtak helyzetükről, életükről, leleplezték a horthysta propaganda minden hazugságát.

Köztudott, hogy az 1943 januárjában lezajlott voronyezsi csatában elpusztult a 2. magyar hadsereg, ekkor mintegy 40 000 magyar katona és tiszt esett fogságba. Ily módon lényegesen megnövekedett a magyar hadifoglyok száma. Hogy mennyire az életbemaradást, a haláltól, sebesüléstől való szabadulást jelentette a magyarok számára a fogságba esés, azt bizonyítja Lantos Gyula nyá. ezredes visszaemlékezése is:

„. . . az 1943-as év igen nagy fordulópontot jelentett életemben. A szovjet csapatok 1943 januárjában indított nagy offenzívája a Voronyezstől délre fekvő Don-parti magyar 23. gyalogezred 2. zászlóaljának védőállásában ért. Itt tanúja lehettem katonatársaim tömeges, értelmetlen pusztulásának, majd részese lettem az innen megindult, fejvesztett visszavonulásnak. Ennek során átéltem az orosz tél gyötrelmeit, a visszavonuló német csapatoknak a »magyar szövetségesekkel« szembeni brutalitását és nem kevésbé a magyar hadvezetés teljes behódolását a német hadvezetésnek, a lerongyolódott magyar csapatok utóvédként történő vágóhídra hajtását.

1 Jelentés az MKP Központi Vezetőségéhez. A szerző tulajdonában.

Közel egy hónapos, teljesen bizonytalan helyzetben, 45 kilóra lefogyva, fagyott lábakkal jutottam el az Oboján nevű szovjet városkába. Itt 40 sebesült, beteg katonatársammal egy iskola tantermében húztuk meg magunkat, ahol ellátásunkról, élelmezésünkről a város lakossága gondoskodott.

A szovjet csapatok »brutalitásáról«, a hadifoglyokkal történő »kegyetlen« bánásmódról terjesztett propaganda és a meghirdetett kiürítési parancs ellenére ott maradtunk és teljes reménytelenségben vártuk sorsunkat. Ettől kezdve, minden híreszteléssel ellentétben, sorozatosan kellemes meglepetésben volt részünk. A visszavonuló német csapatok retorzióival szemben a városba bevonuló partizánok fegyveres harcban védtek meg bennünket. Megakadályozták, hogy az aláaknázott iskolát a németek felrobbantsák és két napon át, a reguláris csapatok beérkezéséig, élelemmel is ellátták.

1943. február 18-án szovjet egészségügyi osztag érkezett hozzánk, akik elláttak minket gyógyszerekkel, élelemmel, végrehajtották a szükséges amputációkat, ellátták a sérülteket és betegeket, majd vasúti szállítással egy urali Assa nevű város új hadifogolytáborába szállítottak.

Ez a humánus bánásmód alapvetően megváltoztatta nézetünket a szovjet katonákról, a szovjet népről. A táborban hónapokon keresztül napi ötszörös étkezéssel, állandó orvosi ellátással igyekeztek egészségünket, munkaképességünket helyreállítani. Nem rajtuk múlott, hogy a viszontagságos visszavonulás következményeként fellépő tífusz többszáz, már biztonságos körülmények között levő bajtársunk halálát okozta.

Gyógyításukkal, talpraállításukkal egyidőben kezdődött meg felvilágosításunk a háború igazi okairól, a német fasizmus és csatlósai borzalmas tetteiről . . ."[2]

Nem véletlenül idéztünk ilyen hosszan ebből a visszaemlékezésből, hiszen ebben az időben és a későbbiekben is nagy jelenetősége volt annak, hogy a valóságnak megfelelő képet nyújtsunk a hadifogság kérdésében.

A harci cselekmények következtében mind több és több magyar katona és tiszt került szovjet hadifogságba, így természetes, hogy a hadifoglyok között végzendő munka mindinkább előtérbe került. A KMP Moszkvában működő Külföldi Bizottságának vezetésével az emigráns magyarok — azon túl, hogy kivették a részüket a Vörös Hadsereg harcaiból és a szovjet néppel együtt odaadóan dolgoztak a frontnak termelő hadiiparban — a háború kirobbanása után és főleg 1942-től egyik legfontosabb feladatuknak tekintették a magyar hadifogoly tömegek politikai nevelését és köztük az antifasiszta mozgalom kibontakoztatását.

A II. világháború kirobbanása után több alkalommal foglalkozott a Kominternek Végrehajtó Bizottsága a hadifoglyok között végzendő politikai nevelőmunka kérdésével. E cél érdekében ülésezett 1942 szeptemberében a Kominternek Titkársága, melyen Manuilszkij, Togliatti, A. Marty, Wilchelm Pieck, Walter Ulbricht, Florin és Rákosi Mátyás vettek részt Dimitrov elnöklete alatt. Dimitrov beszédében rámutatott arra, hogy a német és román hadifoglyokból szervezett kis csoporttal megindult kísérleti iskola jó eredményeket hozott Orankiban, Janzen professzor vezetésével. Habár ezen az értekezleten erről a kérdésről ekkor még Rákosi Mátyás elég szkeptikusan nyilatkozott, a későbbiekben mégis úgy döntött a Külföldi Bizottság, hogy megkezdik a baloldali beállítottságú magyar hadifoglyok összegyűjtését és Krasznogorszkba szállítását.

A magyar antifasiszta mozgalom és az antifasiszta iskolák tevékenysége is a Komintern, s személy szerint Dimitrov titkár vezetésével folytatta tevékenysé-

2 A szerző gyűjtése.

Sziklai Sándor, a 165. sz. jászai antifasiszta iskola parancsnoka (1943—1944)

gét. A már említett határozat értelmében 1943 tavaszától az ország különböző részén alakultak meg az antifasiszta iskolák a magyar hadifoglyok számára is. Így alapfokú antifasiszta iskolák jöttek létre: Nyizsnyij Tagilban Gábor József, ismert magyar kommunista, internacionalista harcos vezetésével valamint Sztrijben, Sztaniszlauban, Zbarazsban, Rovnóban. Ezeken 1—2 hónapos tanfolyamokon folyt az oktatás.

Középfokú antifasiszta iskolának tekinthető a Józsában (Taliciban) először Fogarasi Béla, majd Sziklai Sándor s végül Lándor Béla vezetésével működő 165. sz. antifasiszta iskola.

1943 májusában kezdődött az első magyar antifasiszta tanfolyam. Krasznogorszkban Andics Erzsébet vezetésével. E tanfolyam alapján jött létre az antifasiszta iskola Rudas László vezetésével. Ez az iskola mint felsőfokú antifasiszta iskola működött.

A hallgatók közül sokan mindhárom antifasiszta iskolát elvégezték, s közülük sokakat partizán iskolákra javasoltak, majd bevetésre kerültek.

A hazai, a szovjet és a nemzetközi munkásmozgalomban óriási tapasztalatot és tudást szerzett magyar kommunista emigránsok nagy lelkesedéssel és odaadással fogtak hozzá és végezték politikai-felvilágosító és nevelőmunkájukat a magyar hadifoglyok között, hiszen mindannyian világosan látták, hogy kötelességük küzdeni minden becsületes magyar hadifogoly megnyeréséért.

Az antifasiszta iskoláknak négyes feladatot kellett megoldaniok, olyan képzett antifasisztákat kellett nevelni:

1. akikből a hadifogolytáborok antifasiszta vezetői, az antifasiszta iskolák asszisztensei és az antifasiszta tömegmozgalom vezetői lesznek;
2. akikből frontpropagandisták lesznek;
3. akikből — ha sor kerül rá, lesz hajlandóság és bátorság — hogy partizánok legyenek;
4. akikből az eljövendő népi demokratikus Magyarország marxista—leninista elmélettel jól felvértezett, a Szovjetunió, a nemzetközi és magyar munkásmozgalom gazdag tapasztalataival rendelkező élharcosok lesznek.

E feladatok megoldásához arra volt szükség, hogy a hadifoglyok közül a legalkalmasabbakat válasszák ki, azokat, akik

— lehetőleg a baloldali munkásmozgalommal álltak kapcsolatban, vagy legalábbis józanul gondolkoznak;
— elsősorban munkás és paraszt származásúak;
— akik képesek a tanultakat továbbadni társaiknak, van bizonyos beszédkészségük, és jó szervezők;
— azokat, akikből politikusokat lehet nevelni;
— akik bátrak, önfeláldozók, s ha szükséges, jelentkeznek harci bevetésre is.

A fentiek is azt bizonyítják, hogy a kiválasztásnál szerepet játszottak a munkásmozgalommal való kapcsolatok, a képességek és természetesen a jellembeli szempontok.

Ezzel a céllal járták a magyar emigránsok a hadifogolytáborokat és a fenti szempontok alapján válogatták ki a jelölteket.

A helyes kiválasztáson túl a munka sikere természetesen azon múlott, hogy milyen előadói gárdát tud a KMP Külföldi Bizottsága mozgósítani. Kiválasztották a magyar emigráció legképzettebb tagjait, közöttük több egyetemi és főiskolai tanárt, mint Andics Erzsébetet, Berzeviczy Gizellát, Bolgár Eleket, Fogarasi Bélát, Lándor Bélát, Pelikán Gézát, Rudas Lászlót és Sziklai Sándort, valamint más marxista—leninista képzettséggel és ugyancsak gazdag munkás-

mozgalmi tapasztalattal rendelkező értelmiségieket, mint Bokányi Emmát, Garasin Rudolfot, Illés Bélát, Gábor Józsefet, Nógrádi Sándort, Orosz Nándort, Révész Gézát, Szabó Ferencet, Szántó Rezsőt, Vadas Sárát és másokat.

„A magyar kommunisták moszkvai bizottsága már az eljövendő Magyarországra gondolt, amikor a hadifoglyok legjobbjainak lehetővé tette, hogy a részükre szervezett 1—6 hónapos tanfolyamokon politikai ismereteket szerezzenek... Tanáraik között olyan neves tudósok és jól képzett marxisták voltak, mint Nemes Dezső, Sziklai Sándor, Fogarasi Béla, Andics Erzsébet és mások. Jórészük korábban szovjet egyetemeken és főiskolákon oktatott..."[3]

A felsorolt nevekből is láthatjuk, hogy az antifasiszta hadifogolymozgalom és a hadifogoly iskolák vezetői és tanárai között ott találhatók a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború, valamint a Magyar Tanácsköztársaság harcosai, a Horthy-fasizmus börtöneiből a szovjet kormány által kiszabadított magyar kommunisták, a spanyol forradalom harcosai, valamint a Szovjetunióban élő magyar emigráns kommunisták leányai, fiai és feleségei.

Az antifasiszta iskolák hallgatóinak összetétele rendkívül változatos volt: nagy többségük munkás és paraszt származású, vagy foglalkozású volt, de voltak tanítók, tanárok, ügyvédek, orvosok; voltak egyszerű katonák és tisztek is. Ez az összetétel természetesen azt jelentette, hogy voltak közöttük olyanok, akik pár elemit végeztek idehaza és voltak gimnáziumot, főiskolát, egyetemet végzettek is. Mindez természetesen megnehezítette a tanárok munkáját, hiszen olyan érdekesen és érthetően kellett megtartaniuk előadásaikat, hogy azt jól értse az alig pár elemit végzett is és ne tartsa unalmasnak az a hallgató sem, aki főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezett.

E tanulmány a 165. sz. júzsai (talici) antifasiszta iskola történetét, tanárainak munkáját, a hallgatók összetételét és tanulmányi munkáját kívánja bemutatni.

A 165. számú fő láger a júzsai járás Talici nevű községében volt. Júzsa városka Ivanovo—Voznyeszenszktől 100 km-re fekszik. A fő tábornak tíz altábora volt: 165/1—10-es számig. Ezekből a táborokból jártak ki a hadifoglyok brigádonként dolgozni a helyi gyárakba, az építkezésekhez, a környező szovhozokba és erdőgazdaságokba. A fő táborban volt az antifasiszta iskola, a tanárok és hallgatók lakhelye, klubjuk. Az iskola hallgatói kijártak az altáborokban levő hadifoglyok közé, magukkal vitték az „Igaz Szó" példányait és előadásokat tartottak politikai témákról, valamint politikai vitaköröket vezettek az ott levő hadifoglyok számára és természetesen támogatták a táborokban működő antifasiszta bizottságokat is munkájukban.

A júzsai antifasiszta iskolán a tanfolyam 1943 tavaszán indult meg. Ha átlapozzuk az Antifasiszták és Ellenállók Szövetségében levő kérdőíveket, az iskolán tanult elvtársak az első tanfolyam dátumaként hol 1943 februári, hol márciusi dátumot írnak. A valóságnak azonban inkább április, vagy május felel meg.

A júzsai antifasiszta iskola 1943 április—májustól 1945 december végéig működött. Ez idő alatt az iskolán voltak hat hetes, három és hat hónapos tanfolyamok. Voltak olyan hallgatók, akik a hat hetes tanfolyam elvégzése után ottmaradtak az iskolán és elvégezték a hat hónapos tanfolyamot is. Az iskolán eddigi számítások szerint, melyet levéltári dokumentumok, valamint visszaemlékezések és a Szövetségben levő kérdőívek alapján lehetett megállapítani,

3 Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. A Partizán Szövetség és a TIT Közös kiadása. Budapest, 1972. 46—47. o.

mintegy 650—700 hallgató tanult a hat hetes, a három hónapos, valamint a hat 6 hónapos tanfolyamokon.

Az 1943-as első tanfolyamokon a hallgatók névsorában olyan neveket olvashatunk, mint Bali Ferenc, aki később Szőnyi Márton partizáncsoportjában harcolt, Borbola Mihály, aki Uszta Gyula csoportjában volt partizán, Érsek Bertalan, Kossa István, Légrádi Sándor, Markó Imre, Oláh István, aki a Dékány-csoport partizánja volt, Timli (Tihanyi) Sándor, Uszta Gyula későbbi partizánparancsnok, dr. Zsombor János, Herencsár Lajos és az az Ősz Szabó János, aki partizánként halt hősi halált és Szőnyi Márton politikai helyettese volt.

A Párttörténeti Intézet Filmarchívuma őriz egy érdekes dokumentumot, a m. kir. szegedi 5. honvéd kerületi parancsnokság kimutatását a ledobott és hír szerint ledobásra kerülő magyar nemzetiségű szovjet ejtőernyősökről. Érdemes idézni ezen jelentést, hiszen az itt felsorolt nevek nagy része a józsai antifasiszta iskola első és második tanfolyamán tanultak nevével azonos. A parancsot megkapták az 5. honvéd kerület területén illetékes összes főispánok, vármegyék alispánjai megyei városok polgármesterei, járások főszolgabírái, valamint a rendőrkapitányságok és a csendőrség. A kimutatásban a következőt olvashatjuk:

„I) VIII. 18-án ledobott, de még eddig kézre nem kerültek: Szőnyi Márton rep. hdgy. bp-i lakos, Szoták Mihály tüz. tiz. mezőcsáti lakos, Molnár István kp. honvéd salgótarjáni lakos, Ősz Szabó János musz. zombori lakos, Bráz Lajos tü. rudabányai lakos.

II) Beszervezett és valószínűleg ledobásra kerülők: Borhegyi Balázs Bp., Timli Sándor Pincehely, Czinkó János Tolna, Foki József Tömlő, János Deák László Felsőcardó, Lackó Imre Komárom, Molnár István Salgótarján, Németh Ferenc Komárom, Izrael Miklós Csepel, Farkas Mór Kolozsvár, Salamon Márkus Ungvár, Tauber Kálmán Újpest, Gerhardt Márton Sátoraljaújhely, Orosz Imre Sajóőrs, Balázsi Miklós Hejőkeresztúr, Szántó Károly Ungvár, Fried Lajos Ungvár, Weimann Ödön Ungvár, Vajda József Miskolc, Oláh István Zemplén, Radáh József Somogy, Horváth Ferenc Tolna, Nagy Jenő Nagyvárad, Torma László Cegléd, dr. Reisner György Bp., Túróczi Sándor Szabolcs m., Jakab István Szabolcs m,. Horváth János Zemplén, Zahányi György Szabolcs m., Bali Ferenc Nyékládháza, Lehosinczka Béla Bp., Nagy Béla, Korozs Lajos Heves, Szabó Pál, Kiss Kálmán, Pronyi Lajos Diósgyőr, Vágó János Diósgyőr, Mede József Salgótartján, Konyi Lajos Bp., Rigó Dezső Salgótarján, Érsek Bertalan Borsodnádasd . . . Aláírás: V. Kálmán vőrgy. 1944."[4]

A fent felsoroltak a józsai antifasiszta iskola elvégzése után többségükben a krasznogorszki iskolát is elvégezték, majd partizán iskolára kerültek és onnan vitték őket bevetésre. Ez volt a jellemző a többi hallgató esetében is.

De térjünk vissza Józsába! Az eddigi számítások szerint 1943-ban mintegy 88—90-en végezték el az iskola első és második tanfolyamát, a hat hetes és három hónapos tanfolyamokat.

A józsai antifasiszta iskola magyar tagozatának első vezetője Fogarasi Béla volt. Fogarasi Béla 1891-ben született Budapesten. 1918-ban a polgári demokratikus forradalom idején kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1918 decemberében lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának a tagja, a Vörös Újság szerkesztője. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosságon dolgozott munkatársként, a felsőoktatás átszervezésén dolgozott és a Marx—Engels Munkásegyetem vezetője volt. A Tanácsköztársaság megdöntése

4 A Párttörténelmi Intézet Filmarchívuma (a továbbiakban: PI Arch.) 22.725/eln. I. 1944. 12.

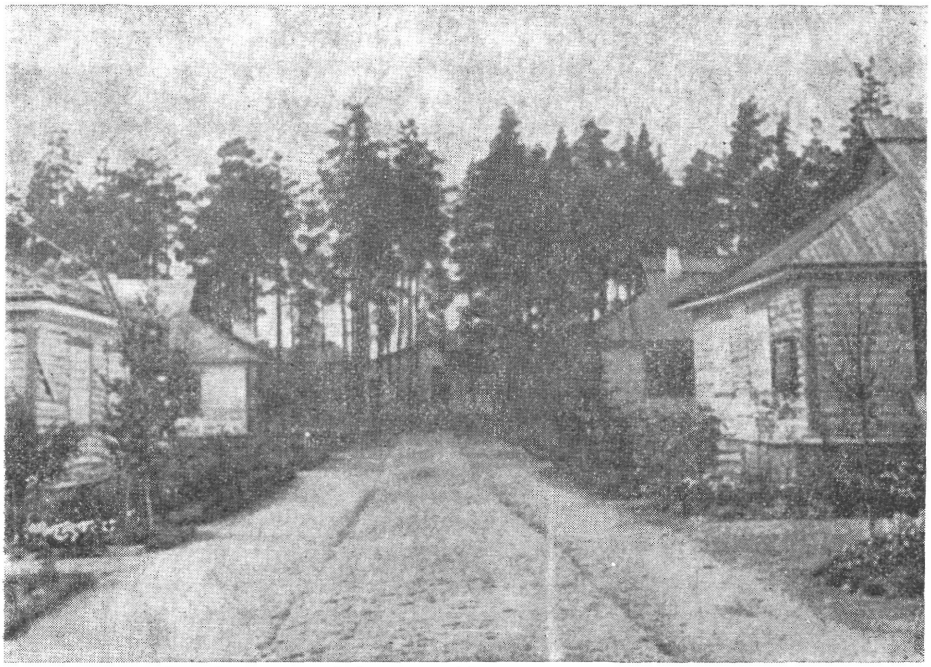

Az iskola vezetésének lakóépületei és a vendégházak

után Bécsbe emigrált, 1921—1930 között Berlinben a Német Kommunista Párt Központi Bizottságának munkatársa volt. Az 1930-as évek elején Moszkvában dolgozott a Komintern munkatársaként. 1933-ban a Szovjet Tudományos Akadémia munkatársa volt, 1934-től egyetemi tanárként dolgozott és részt vett az Új Hang szerkesztésében is.

1943 októberében a KMP moszkvai Külföldi Bizottsága, a Vörös Hadsereg parancsnokságának jóváhagyásával a 165. sz. józsai antifasiszta iskola parancsnokává Sziklai Sándort, a Vörös Hadsereg politikai tisztjét, komisszárt jelölte ki. Sziklai Sándor személyében nagymúltú forradalmárt, sok tapasztalattal és nagy tudással rendelkező parancsnokot kapott az iskola. Sziklai Sándor 1918—1920-ban, mint komisszár végigharcolta a polgárháború különböző frontjait. A moszkvai Szverdlov Egyetem elvégzése után docensként dolgozott a Komintern Nyugati Egyetemén, majd a Szverdlov Egyetemen. 1936—1939-ben, mint a Központi Front összekötő tisztje, a spanyol forradalmi hadsereg kapitányaként vett részt a madridi, brunetei, barcelonai harcokban. A spanyol forradalom leverése után megjárta a franciaországi koncentrációs táborokat, két évig pedig száműzetésben volt Észak-Afrikában, a djelfai táborban. A szovjet kormány 1943 nyarán tudta csak repatriálni és így térhetett vissza második hazájába, a Szovjetunióba. Az egészségügyi karantén után azonnal jelentkezett frontszolgálatra. Taskentből Moszkvába irányították a krasznopresznyenszki katonai parancsnokságra, onnan ment paranccsal és október 20. körül érkezett meg Józsába, s ekkor vette át az iskola vezetését Fogarasi Bélától. Erről így ír Rákosi Mátyás Sziklai Sándornak:

„Fogarasi elvtárs helyett Berzeviczy Gizella fog menni harmadik előadónak. Nagyon kérem, hogy közöljék velem, hogyan megy a munka, milyen sikereik és milyen nehézségeik vannak."[5]

5 A Rákosi Mátyás és Sziklai Sándor közti levelezés a szerző tulajdonában.

Rákosi Mátyás levelére Sziklai Sándor így válaszolt:

„Hogy harmadik előadót küldenek hozzánk, ez nagyon helyes, ezt csak üdvözölni tudjuk, mert ezáltal könnyebben fogunk dolgozni, több időt tudunk szentelni a hallgatókkal való munkának, tehát a munka minősége emelésének is. Nehézségeink ez idő szerint abból folynak, hogy a harmadik csoport hallgatói csak nagy késéssel érkeztek meg, a két régi csoport hallgatói a program felét már befejezték, amikor is a harmadik csoport megkezdte a munkáját. Minthogy a harmadik előadó nem érkezett meg és a harmadik csoport munkájának megkezdését nem halogathattuk, ideiglenesen a kérdést úgy oldottuk meg, hogy a régi első és második csoportot összevontuk. Ezzel a most már 46 emberből álló csoporttal jelenleg Sziklai foglalkozik, az új 26 emberből álló harmadik csoporttal pedig Lándor. Ha megérkezik Berzeviczy elvtársnő, a most 46 emberből álló és természetesen túl nagy csoportot rögtön újra kettéválasztjuk, és ő is azonnal elkezdheti a csoport vezetését... Fogarasi elvtárs távozása megnehezítette a munkánkat olyan értelemben, hogy nekünk többet kellett dolgozni, de maga a munka nem szenvedett sem minőségileg, sem mennyiségileg kárt..."

Ezzel a személyi változással kapcsolatos Sziklai Sándor egyik későbbi előadásában elmondott visszaemlékezése is:

„... Befejezésül pedig felvetettem Rákosi előtt egy előadási módszertani kérdést is... u. i. arról volt szó, hogy az iskolában volt egy igen képzett előadónk, akinek azonban nem voltam megelégedve előadási módszerével és sokszor veszekedtem vele ezért... Röviden elmondtam a fent említett előadó módszerét. Száraz, akadémikus nyelven beszél, ágas-bogas, tekervényes körmondatokba csomagolja a mondanivalóját. Példákat nem hoz fel, így adja elő a történelmet vagy más témát. Ez a módszer hamar kifárasztja a hallgatókat. Nem akar, vagy nem tud népszerűen, a nép nyelvén beszélni. Azt hiszem nem akar leszállni a magyar úri pedagógiai kincstári lóról. A hallgatók, akiknek 80%-a munkásokból és parasztokból áll, gyakran panaszkodnak nekem az előadó ellen. De mindez hiába, mert az előadó kitartott a stílusa mellett és nem törődött azzal, hogy a nebulók mit értenek meg az előadásából Saját tudását csillogtatta »l'art pour l'art« szellemében.

Rákosi elítélte az ilyen előadókat és nekem adott ebben a kérdésben igazat. És ami igen fontos, ezzel kapcsolatban a következő megjegyzést fűzte hozzá:

Talán nem is rosszakaratból teszi ezt. Úgy látszik, hogy nem tud a nép nyelvén beszélni. Már pedig az előadási művészethez nemcsak az tartozik hozzá, hogy sokat tudjon az előadó, hanem az is, hogy hogyan adja át tudását a legjobb eredménnyel, hogy az emberek rövid idő alatt sokat és eredményesen tanuljanak és megértsék a kérdést. Az előadónak célba kell találnia és nem melléfognia.

... Mivel az egyetemen annak idején engem is erre tanítottak, erre a művészetre — folytatja tovább Sziklai Sándor elbeszélését — így igyekeztem mindig megtartani előadásaimat az egyetemen is, és itt az antifasiszta iskolán is arra tanítottam hallgatóimat, hogy mindig egyszerűen és frázisok nélkül beszéljenek a tömegekhez..."[6]

A fentiekben már olvashattuk a tanárok között Lándor Béla és Berzeviczy Gizella nevét. Ismerkedjünk meg röviden az életrajzukkal is, hiszen mind-

6 Sziklai Sándor előadása,1948 (KTH). A szerző tulajdonában.

kettőjük személyében nagy munkásmozgalmi tapasztalattal és tudással rendelkező előadó került a józsai iskolára.

Berzeviczy Gizella 1878-ban született Csákváron. Előkelő magyar nemesi család elszegényedett sarja. 1918-ban megszervezte a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének aradi helyi csoportját, s a szakszervezet országos választmányának lett tagja. A Tanácsköztársaság idején, május—augusztus között, a budapesti Erzsébet nőiskola igazgatója volt. 1919. augusztus 17-én letartóztatták forradalmi tevékenységéért és nyolc évi fegyházra ítélték. 21 hónapot töltött Márianosztrán, szigorított, sötét zárkában, megvonták tőle a papírt, a ceruzát, az olvasmányokat és éheztették is. Márianosztráról a Szovjetunió fogolycsere akcióval mentette ki többedmagával. 1922. február 27-én lépte át a szovjet határt, majd Moszkvába érkezett. Berzeviczy Gizella 1922—1923-ban Szaratovban a Nemzetközi Vörös Segély munkatársa volt, sok embert mentett meg a nagy éhínség idején. 1923—1926-ban Tbilisziben a Grúz Pártközpont nemzetiségi kisebbségeinek instruktora. 1926—1940 között Odesszában a pártfőiskolán marxizmus—leninizmust tanít, majd a Tanárképző Főiskolán dialektikus és történelmi materializmust és leninizmust. A második világháború előtt visszament Moszkvába, ott érte a háború. Ekkor Üzbegisztánba evakuálták családjával együtt. Nem bírta azonban a tétlenséget — bár már 65 éves ekkor — önként jelentkezett munkára és ekkor került a józsai (talici) antifasiszta iskolára tanárnak. Meleg szívéért, jóságáért, gondoskodásáért hallgatói Mamának hívták.

A másik tanár, aki végig tanított a józsai antifasiszta iskolán, Lándor Béla volt. 1899-ben született Budapesten. 1919 elején lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság idején az ifjúsági mozgalom egyik szervezője volt és részt vett a proletárhatalom fegyveres védelmében is. A vereség után illegális szervező munkát végzett, 1920-ban emigrált Bécsbe, ahol a magyar kommunista sajtó munkatársa lett és közben egyetemi tanulmányokat folytatott. 1923-ban a Szovjetunióba ment és különböző tudományos intézményekben dolgozott. 1926 decemberében kooptálták a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságába, ezután ismét Bécsben dolgozott, majd Magyarországra jött illegális pártmunkára. 1928-ban letartóztatták, bebörtönözték. Szabadulása után, 1934-ben a Szovjetunióba ment és a Kommunista Internacionálé intézményében dolgozott. A háború idején különböző munkákat végzett és 1943-ban került a józsai antifasiszta iskolára tanárnak.

Visszatérve az iskola pedagógiai, nevelő és előadói munkájára, rá kell mutatnunk arra, hogy valójában rendkívül fontos volt az, hogy az iskola tanárai hogyan adnak elő, mire és hogyan oktatják hallgatóikat, milyen előadási módszereket adnak át nekik, hiszen az iskolán végzett hallgatókból kerültek ki a hadifogolytáborok antifasiszta bizottságainak vezető aktivistái, valamint a frontpropagandisták jelentős része, a partizán iskolák hallgatói és a partizánok, és nem utolsósorban eljövendő népi demokratikus forradalmunk, rendszerünk vezető aktivistái, propagandistái és agitátorai.

Sziklai Sándort nemcsak nagy tudása és élettapasztalata, kiváló tanári képességei tették hamarosan rendkívül népszerűvé tanítványai körében, hanem nagyszerű emberi tulajdonságai is: közvetlensége, emberszeretete, jó humora, segítőkészsége, megértése. Ki érthette meg igazán, ha nem Ő, mit is jelent a hadifogság? Ő, aki mögött ott volt a cári Oroszország hadifogolytáboraiban eltöltött három év, a spanyol forradalom bukása után a francia koncentrációs táborok két éve, az afrikai száműzetés két keserves esztendeje minden kínjával és szenvedésével! Ezért is érezte át teljes egészében tanítványai lelki

gyötrelmeit, búját-baját, s ezért minden erejével segített elviselni, könnyebbé és hasznosabbá tenni a hadifogságot. Ezért is volt egyszemélyben tanítómesterük, bajtársuk, barátjuk, elvtársuk és szinte apjuk, akit rajongásig szerettek. A következő szavakkal emlékezik vissza erre az időszakra volt tanítványa:

„Sziklai Sándor elvtárs, mint parancsnokunk, tanárunk, emberi melegségével, közvetlenségével, emberi tulajdonságaival emberileg magasan fölötte állt mindannyiunknak. Szigorú is tudott lenni hozzánk, de ez soha nem volt megalázó. Ha nehézségeink voltak, bátorított, segített bennünket. Bízott az emberekben. Olyan ügyesen tudta párosítani a tanulókat, hogy az egyik mindig képzettebb, nagyobb tudású legyen, aki segíteni tudja társát Érthető módon magyarázott, a marxizmus—leninizmus legnehezebb tételeit is világosan, érthetően tudta megmagyarázni nekünk. Olvasnivalóval is mindig ellátott bennünket. Szünetekben mindig közöttünk maradt és kultúrfoglalkozásainkban is igen aktív részt vett. Vitát vezetni tőle tanultam meg. Ha a csoportban valaki feltett egy kérdést, akkor soha nem Ő sietett azt megválaszolni, hanem először a hallgatókkal válaszoltatta azt meg és csak a végén adta Ő meg a helyes választ. Pedagógiai módszerével, nagy tudásával és politikai tapasztalatával politikailag érett és jól felkészült embereket tudott nevelni."[7]

A tanítványok visszaemlékezései, a velük folytatott beszélgetésekben felidézett emlékeik igazolják, hogy a józsai antifasiszta iskolán tanító tanárok hatására, s a tőlük elsajátított elméleti felkészülése alapján váltak kommunistákká, a marxizmus—leninizmus elkötelezett harcosaivá mind a fronton, mind a népi demokratikus forradalmunk győzelméért vívott harcban.

„A hathónapos antifasiszta iskolán Berzeviczy Gizella — a nagymama — és Sziklai Sándor osztályába kerültem. Őszintén elmondhatom, hogy azon túlmenően, hogy osztályfőnökeim, tanáraim voltak, betöltötték az apa és az anya szerepét is. Féltő gonddal vigyáztak ránk és neveltek kommunistává, igaz emberré. Ma sem tudok választ adni arra, hogy Sziklai elvtárs miért vállalt annyi gondoskodást irányomban, talán, mert korban a csoport legfiatalabb tagja voltam... A hivatalos órákon túl is sok baráti beszélgetést folytattunk... Ő volt az, aki egyszerű szavakkal magyarázta meg és plántálta belénk a marxizmus—leninizmus alapjait és a fasizmus igazi énjét magyarázta meg, s értette meg velünk. Ő magyarázta meg a magyar és a nemzetközi munkásosztály harcát, az igazságos és igazságtalan háborúk eszmei tartalmát. Őtőle tanultuk meg és tettük magunkévá, hogy hazatérve hol a helyünk és mi a feladatunk a magyar nép felszabadításában, a szocialista Magyarország építésében. A hathónapos iskolán készített jegyzeteim ma is megvannak és az abban foglaltak ma is helytálló tanulságokkal szolgálnak."[8]

Szolgáljon a fent elmondottak bizonyítására Kornis Pál levele is, amelyben ír tanárairól, antifasiszta iskolájukról, esküjükről. Levele elején ismerteti Berzeviczy Gizella, Lándor Béla és Sziklai Sándor életrajzát, valamint az ő idején az iskolán asszisztensként dolgozó Kossa István, Kind Ernő, dr. Lammel Antal, Markó Imre, Piros László és Selymes Ferenc adatait. Tanárairól levelében a következőket olvashatjuk:

„Tanáraink — akik ma már a magyar munkásmozgalom Pantheonjában pihennek — kipróbált forradalmárok és internacionalisták voltak, s az Ő szellemük áthatotta az egész szektort. Megérdemlik, hogy nevüket a későbbi nemzedékek is megőrizzék, mint olyanokat, akik nemcsak példamutatóan éltek, de olyan

7 Dr. Tihanyi (Timli) Sándor nyá. rendőr vezérőrnagy, volt rendőrfőkapitány emlékezése. A szerző gyűjtése.
8 Lantos Gyula emlékezése. A szerző gyűjtése.

Az előadóépület

nemzedéket is neveltek a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus és az igazi patriotizmus szellemében, amely ott volt az első sorokban, mikor — együtt a Szovjetunióval — a haza szabadságáért, a szocialista Magyarország kivívásáért és építéséért, a béke megvédéséért kellett harcolni... Meg kell mondanom, hogy bár még később sokat tanultam, az alapismereteket Taliciban sajátítottam el..."[9]

Dr. Kárpáti László, aki a józsai antifasiszta iskoláról a kijevi partizániskolára került, majd onnan partizánbevetésre, így emlékezik vissza az iskolára és tanáraira:

„A hadifogolytáborok szigorú körülményei után a józsai antifasiszta iskola akkor is valósággal paradicsomi kényelemmel berendezett tábornak tűnt volna előttünk, ha nem ismerkedtünk volna egyidejűleg az osztályharc, az igazságos háború, a marxista—leninista elmélet akkor különösen időszerű kérdéseivel. Sokunk előtt — a szó valóságos értelmében — új világ nyílt meg, s ennek az új világnak a kapuját a Sziklai Sándorhoz hasonló forradalmárok nyitották szélesre előttünk. Szívesen és szeretettel emlékszem vissza azokra a tanárainkra, akik megismertettek bennünket a legfontosabb elméleti kérdésekkel; valamennyiök közt azonban Sziklai Sándor volt a legnépszerűbb. Előadásmódja világos, érthető volt, gazdag és érdekes élete rengeteg példát nyújtott az elméleti kérdések illusztrálására, s Ő sűrűn alkalmazta is ezeket a példákat. Mindannyian tudtuk róla, hogy milyen nehéz életútja volt, milyen körülmények közül indult, s hova jutott. Ez az életpálya megértette mindannyiunkkal, hogy a nép ügyének szolgálata a legszebb, legszentebb életcél. Sziklai Sándor népszerűségéhez hozzájárult közvetlen emberi magatartása, kedélye, töretlen, szen-

9 Kornis Pál levele a talici pionírokhoz, 1982. A szerző tulajdonában.

vedélyes gyűlölete is a fasiszták, s a népek ellenségei iránt. Nemcsak azt tanultuk meg, amit előadott — abból is tanultunk, ahogy előadta. Ebben a táborban váltam meggyőződéses antifasisztává."[10]

Az iskola kommunista tanárai igen nagy súlyt helyeztek arra, hogy tanítványaik a tudományos szocializmus eszméjét érthető nyelven adják tovább társaiknak, majd népünknek s egyszerűségükkel, szerénységükkel, elkötelezettségükkel minél több embert nyerjenek meg szocialista ügyünknek.

A józsai antifasiszta iskolán a tanárok aszerint osztották meg maguk között az előadásokat, a tárgyakat, hogy ki milyen szakos tanár volt közülük, vagy mely tudományághoz értettek a leginkább. Így filozófiát és közgazdaságtant Lándor Béla, történelmet Berzeviczy Gizella tanított. Több alkalommal tartott előadásokat a leninizmus kérdéseiről Nemes Dezső. Sziklai Sándor pedig történelmi materializmust és az SZK(b)P történetét tanította, valamint előadásokat tartott azokról a forradalmi eseményekről, amelyeknek maga is aktív harcosa volt: a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról és a polgárháborúról, a szocializmus építéséről a Szovjetunióban és a spanyol forradalmi harcokról. Így ezek a forradalmi események valósággal megelevenedtek előadásában, hiszen a történelmi tényeket bőségesen fűszerezte saját harci élményeivel is.

Pártunk Külföldi Bizottságának vezetői nemcsak azzal nyújtottak óriási segítséget, hogy járták a hadifogolytáborokat és kiválogatták azokat, akiket a legmegfelelőbbnek tartottak az antifasiszta iskolára és nemcsak azzal, hogy az emigráció legképzettebb tagjait jelölték ki parancsnokoknak és tanároknak, hanem azzal is, hogy maguk is kijártak az iskolákra előadásokat tartani és részt vettek az iskolák tantervének kidolgozásában is. Az egyik előadást Rákosi Mátyás tartotta a 27. sz. krasznogorszki antifasiszta iskolán 1943. szeptember 7-én „Horthy a felelős" címmel.[11] Később ugyanezt az előadást megtartotta a józsai antifasiszta iskolán is. Az előadás nemsokkal később brosúra formájában is megjelent, melyet igyekeztek a fronton átjuttatni és terjeszteni a horthysta hadsereg katonái között is, hogy ők is ismerjék meg a valóságot.

Rákosi Mátyás előadásában részletesen elemezte a háborúban való magyar részvétel kérdésében a felelősséget. Rámutatott arra, hogy Horthyék 22 éves politikája törvényszerűen vezetett el a német fasizmussal való szövetséghez és velük együtt a szovjetellenes háborúhoz. Hiszen Horthy büszkén vallotta: „Számunkra sem az olasz fasizmus, sem a német nemzeti szocializmus nem adott újat, mert mindaz, amit Hitler és Mussolini hoztak, lényegében már benne volt a szegedi gondolatban . . ."[12]

Horthyék büszkén emlegették azt is, hogy előbb hoztak létre internáló táborokat, mint a német nácik Dachauban, hogy 15 évvel előzték meg a nácik zsidótörvényét, a numerus clausus bevezetésével, tehát e törvénnyel megelőzték a nürnbergi faji törvényeket és a Berlin—Róma tengely eszméje is Gömböstől származik. A magyar uralkodó körök a Szovjetunió elleni rablóháborúban való részvételüket nem területi hódításnak, hanem ideológiai harcnak, a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratnak tekintették.

Rákosi Mátyás előadásában idézte Kállay miniszterelnök 1942. április 20-án mondott beszédét, melyet a kormány programjaként hirdetett meg a következő szavakkal: „Ettől a tavasztól kezdve háborút viselünk. Háborúba mennek a katonák, háborúba száll az egész nemzet. A mi háburúnkba. 1848 óta most ele-

10 A szerző tulajdonában.
11 Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1943.
12 I. m. 2. o.

venítjük fel újra a magyar háborút. Magyar háborúba viszi a magyar katonát, mert olyan háborúba, mely nem magyar érdek, sem ő, sem senki nem engedheti fiainkat. Tudatosan megyünk a háborúba, nem sodródva, senki által nem kényszerítve. Még egyszer nem történhet meg, hogy rólunk nélkülünk határozzanak. A kormány felelőssége tudatában küldi háborúba csapatainkat."

Beszédében Kállay még büszkén kijelentette: „Ezúttal elébe mentünk az ellenségnek és nem tesszük le a fegyvert addig, amíg ki nem űzzük a bolsevizmust Európából."[13]

Rákosi Mátyás előadásában a horthysta kormány tagjainak beszédein keresztül is leleplezte az uralkodó körök bűnös, népvesztő politikáját. Előadásában rámutatott:

„... Önök tudják, hogy a Don mentén elpusztult honvédhadsereg számszerűleg a legnagyobb volt, amelyet az ezeréves történelem folyamán ilyen katasztrófa ért... Az állami cenzúra teljes erejével akadályozta meg, hogy a vereség teljes nagyságáról akár a sajtó, akár a budapesti rádió útján a magyar nép csak megközelítő fogalmat is alkothasson..."[14]

S ki mind ezért a felelős? — vetette fel Rákosi a kérdést a hadifoglyok előtt, majd így válaszolt: „Az, hogy az ország Hitler oldalára került, s most a szomszéd népek izzó gyűlölete és az egész haladó világ megvetése közepette a szakadék felé rohan a magyar nép, elsősorban Horthy bűne..." Beszéde további részében rámutatott:

„... Az örvény szélére került az ország és sok idő a menekvésre már nincs. A kivezető út csak egy: azonnal és gyökeresen szakítani azzal a rendszerrel, mely ide vitte az országot, azonnal és kíméletlenül eltávolítani azokat a vezetőket, akik ezért felelősek. Ha a magyar nép ezen az áron még Hitler összeomlása előtt át tud menni a győztes szövetségesek oldalára, akkor még sok minden menthető. A magyar nép kezdettől fogva érezte, hogy ez nem az ő háborúja. Ezt érezték a fronton a honvédek is. Csak a magyar nép békeakaratának, évszázados keserves tapasztalatok alapján felgyülemlett német-ellenességének ad kifejezést az, aki bátran és harcosan kiáll az idegen rablóháború ellen, a szabadságukért harcoló népek mellett. Csak azok a férfiak moshatják le azt a gyalázatot, amit a Horthy-rendszer ránk kent, akik bátran és megalkuvás nélkül kilépnek nemzetük megmentése mellett. Ők a magyarság jövőjének és becsületének megmentői. Otthon és itt is."[15]

Rákosi Mátyás előadásában leszögezte és abban az időben ez volt az álláspontja a Külföldi Bizottság tagjainak is, hogy csak Horthy nélkül képzelhető el az ország megmentése. Befejezésül Rákosi Mátyás felhívta a hadifoglyokat, hogy vegyenek részt a magyar népet felszabadító harcokban, mert ezt elvárja tőlük a magyar nép. Igen fontos volt ez az előadás abból a szempontból is, hogy meggyorsította azt a folyamatot, amely különösen 1943 nyarán erősödött meg a Magyar Nemzeti Bizottság és a magyar antifasiszta légió megalakítása érdekében. Más dolog, hogy e törekvés nem sok eredményre vezetett, különösen a magyar légió kérdésében.

Köztudott, hogy a fasiszta hadvezetés 1943 nyarán megindított nagyméretű támadása elején először bizonyos sikereket értek el s ez újabb reményeket ébresztett a magyar fasiszta hadvezetésben is. Az örömük azonban nem tartott sokáig, mert a Vörös Hadsereg a május és október közötti hadműveletek során

13 Uo.: 8., 9., 11. o.
14 Uo. 12. o.
15 Uo. 15., 34—35. o.

olyan veszteségeket okozott a fasiszta erőknek, amit azok már nem tudtak pótolni.

Ebben az időben egymás után érkeztek a Horthy-kormányzat háborús politikáját ellenző levelek az Igaz Szó szerkesztőségébe; 1943. augusztus 17-i számában olvashatjuk a 165. sz. tábor, a józsai antifasiszta iskola hallgatóinak tiltakozó levelét:

„Tiltakozunk és elítéljük a jelenlegi magyar kormánynak azt a lépését, amelylyel a magyar népet belevitte a szabadságszerető, békés szovjet nép elleni háborúba! A Horthy—Kállay klikk a magyar népet — megkérdezés nélkül — kiszolgáltatta a hitler-fasizmus érdekeinek. A magyar dolgozóknak nem volt érdekük ez a háború és nem akartak harcolni a szovjet nép ellen.

A vég közeledik! A magyar kormány is tudja már ezt. És közelgő veresége tudatának ellenére mégis új csapatokat akar a »vágóhídra« küldeni.

Magyarország megmentésére még van lehetőség! Kergessük el a Horthy—Kállay klikket és állítsunk helyére egy olyan, függetlenséget és demokráciát akaró kormányt, amely még a német háború befejezése előtt békét köt a Szovjetunióval és szövetségeseivel.

Mi hadifoglyok, készen állunk minden tehetségünkkel és erőnkkel arra, hogy támogassuk a szovjet népet, valamint Vörös Hadseregét abban a harcban, mely meghozza a felszabadítást az összes elnyomott nemzeteknek és a magyar népnek is, a fasiszta járom alól . . ."

A hadi események, valamint az 1943 végén összeülő teheráni konferencia határozatainak ismertetése nagy vitát váltott ki a józsai antifasiszta iskola hallgatói között is. Mind többen követelték, hogy részt vehessenek a fasizmus elleni harcban, valamint azt, hogy minél előbb hozzák létre a Magyar Nemzeti Bizottságot és alakítsák meg a magyar légiót.

Így köszöntött be 1943 karácsonya, melyet még itt a hadifogságban is igen szépen ünnepeltek meg: karácsonyfával és színes műsorral. A legnagyobb ajándék azonban az volt, hogy az antifasiszta iskolák hallgatói karácsony estéjén üzenhettek a moszkvai rádió magyar adásán keresztül hozzátartozóiknak és mindenki írhatott vöröskeresztes, vörös félholdas lapot.

Az 1943—1944-es harci események következtében tovább nőtt a magyar hadifoglyok száma is. Ugyanakkor megszaporodott a magukat megadó, a Vörös Hadsereg oldalára átállók létszáma is, amikor is már nemcsak egyénileg, hanem szakaszonként, sőt egyes esetekben századonként is voltak átállások.

Ahogy teltek-múltak a hónapok mind több és több hallgató érkezett az antifasiszta iskolákra, így a józsai antifasiszta iskolára is. A megnövekedett létszám, a tematikában meghatározott nagy tananyag, az előadások és szemináriumok megnövekedett óraszáma nagy megterhelést jelentett a meglevő tanári kar számára. Ezen a nehézségen a Külföldi Bizottság egyrészt azzal próbált segíteni, hogy tagjai kijártak előadásokat tartani, másrészt pedig ezen feladatokra különböző elvtársakat jelöltek ki. A józsai antifasiszta iskolára járt ki, majdnem rendszeresen előadásokat, szemináriumi foglalkozásokat tartani a leninizmus kérdéseiről Nemes Dezső, többször járt ott előadást tartani Gerő Ernő is.

Ugyancsak nagy segítséget jelentett az iskola tanári kara számára, hogy olyan elvtársak érkeztek a krasznogorszki iskola elvégzése után, akik, mint asszisztensek, szemináriumi foglalkozásokat tartottak. Így 1943 novemberében érkezett a józsai antifasiszta iskolára asszisztensnek Kossa István, Kulcsár Ernő és Lencsés János.

A fentiekben már többször is említés történt arról, hogy milyen komoly oktatás folyt a józsai antifasiszta iskolán is. Lapozzuk hát fel az iskola tematikáját!

A tematika négy nagy részre oszlott: I. Hitler—Németország és Horthy—Magyarország Szovjetunió elleni háborújának tanulságai. II. A. magyar fasizmus elméletének és gyakorlatának leleplezése. III. A Szovjetunió, a szocializmus országa. IV. Európa népeinek szabadságharca és a kiút a magyar nép számára.

A négy részre bontott tematika 44 előadást foglalt magában. Az I. fejezetben három előadás volt: 1. A háború menete és a fasiszta államok blokkjának szétbomlása. 2. Horthy a felelős a Szovjetunió elleni háborúért és a küszöbön álló nemzeti szerencsétlenségért. 3. A világ államai a második világháború idején.

A II. fejezetben tizenhat előadás volt. Két előadásban foglalkoztak a magyar nép ezeréves függetlenségi harcával a német hatalmi törekvésekkel szemben a XVIII., majd a XVIII—XIX. századokban. A következő előadások címe: A kapitalizmus és az imperializmus kifejlődése Magyarországon. Magyarország Németország oldalán az 1914—1918-as világháborúban. Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom. A Tanácsköztársaság Magyarországon. Horthy és az 1919. évi ellenforradalom. Magyarország gazdasági fejlődése 1919—1944-ig. Két előadás foglalkozott Horthy—Magyarország bel- és külpolitikájának ismertetésével a fenti időszakban. A szegedi gondolat ideológiája. A „horthyzmus" mint az európai fasiszta „megújhódás" különös magyar fajtája. A magyarországi parasztkérdés. A nemzetiségi kérdés Magyarországon. Három előadásban foglalkoztak a magyarországi munkásmozgalom történetével az 1867—1944 közötti időszakban, s e téma keretén belül a magyarországi kommunista párt harcával a Horthy-rezsim ellen.

A III. fejezetben foglalkoztak a Szovjetunióval, mint a szocializmus országával huszonkét előadás keretén belül, melyeken keresztül bemutatták a Szovjetunió gazdasági földrajzát, Oroszország történetének jelentősebb eseményeit, a bolsevik párt keletkezését, az 1905—1907-es forradalmat, Oroszországnak az első világháborúban való részvételét, az 1917-es burzsoá demokratikus forradalmat, a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, a polgárháborút, a gazdaság újjáépítését, az ország szocialista iparosítását, a mezőgazdaság kollektivizálását, a szovjet államot s annak alkotmányát, a kulturális forradalmat, a Vörös Hadsereg történetét, a marxi—lenini tanítást a nemzeti kérdésről, a szovjet állam nemzetiségi politikáját. Külön előadásokban foglalkoztak az SZK(b)P-vel, mint újtípusú párttal, Marx, Engels, Lenin, Sztálin életének műveiknek, politikai tevékenységének ismertetésével.

A IV. fejezetben három előadás volt: A szövetségesek befejező harca a hitleri „új rend" ellen és az elnyomott népek szabadságharca. Magyarország megszállása a Hitler-csapatok által és ennek súlyos következményei. A magyar nép harca a szabad, demokratikus, független Magyarországért, kiút a magyar nép számára.

Minden egyes téma után igen komoly irodalmat adtak. Az egyes előadásokra két vagy négy órát határoztak meg, 4—8 órás önálló foglalkozást, 1—4 óra konzultációt, 3—6 órás szemináriumot.[16]

Ha áttekintjük e tematika tartalmát, láthatjuk, hogy a leadott anyag teljes egészében megfelelt egy egyéves pártiskola anyagának. Ezt bizonyítja az előadások tartalma, a megadott kötelező irodalom, az előadásokra, szemináriumokra, önálló foglalkozásokra és konzultációkra szánt idő is.

1945 nyarán az iskola hatodik hathónapos tanfolyamán tanuló hallgatók tematikája kiegészült a következő három előadással: A Szovjetunió győzelme a

16 PI Arch. 811. f., 3. ő.e., I: k.

hitleri Németország felett. A Szovjetunió győzelmi erejének forrása. A második imperialista világháború tanulságai.

A fenti tematika elsajátítása, megértetése komoly nehézséget jelentett — a már fentebb említett — rendkívül vegyes összetételű hallgatók számára. Az iskola parancsnoka Sziklai Sándor 1944. januárjában Rákosi Mátyáshoz írott levelében beszámol:

„Az iskola összetétele a következő: a tanulók száma 72, ezek közül ipari munkás 44, földmunkás 10, paraszt 2, kisiparos 4, alkalmazott 11, főiskolai tanuló 1...

A hallgatók társadalmi összetétele, valamint a szorgalom és előmenetel dolgában magasabb színvonalú, mint a múlt tanfolyam volt. Az írásbeli dolgozatok határozottan jobbak és eredetibbek, mint a régiekéi voltak. Az első csoport hallgatói közül negyvenen olvassák a párttörténetet sikeresen, nehézségek nélkül, és csak négy hallgatónak okoz a szöveg megértése némi nehézséget. Olvassák ezenkívül Sztálintól »A leninizmus alapjait«, valamint nagy az érdeklődés Magyarország problémái iránt, de ugyanúgy érdekli őket a Bolsevik Párt története is. Általában hallgatóink anélkül, hogy különösképpen forszíroznánk, kommunista irányba fejlődnek, amint azt a felszólalásaikból és írásbeli dolgozataikból megállapíthatjuk. Az előírt anyag tanulmányozásán kívül a hallgatók kérésére egy marxista szemináriumot szerveztünk önkéntes hallgatók részére, melyet a rendes foglalkozásokon kívül, egyszer hetenként a hallgatók 80%-a látogatja."[17]

Ugyancsak a nehézségekről ír Sziklai Sándor Rákosi Mátyásnak 1944. július 31-én: „A tanulásban vannak nehézségeink, különösen a történelmi témákkal kapcsolatban. Az embereknek elég kevés a történelmi tudásuk, s ehhez járul, hogy irodalmunk is elég szegény. Nagy érdeklődéssel tanulmányozták a következő témákat: a kapitalizmus és az imperializmus lényege. Ez a két téma alapozza meg — különösképpen marxista szempontból — antifasiszta irányzatukat. Ugyanilyen nagy érdeklődéssel tanulmányozták »A tanácshatalom Magyarországon« c. témát is."

Éppen a fentiek miatt sürgette állandóan az iskola vezetése a magyar nyelvű irodalmat, az Igaz Szó példányait, a Kossuth Rádió adásainak anyagát, a „Vojna i rabocsij klassz" c. lapokat.

E kérésre Rákosi Mátyás a következőképpen válaszolt Sziklainak 1944. augusztus 8-án:

„... Az irodalommal sajnos mindenütt baj van. Nincs megfelelő magyar könyvünk. Szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy eddigi tapasztalataink szerint az iskola kissé túlságosan aláhúzza az elméletet a gyakorlat rovására..."

A későbbi tapasztalatok azonban azt bizonyították, hogy nem volt helyénvaló Rákosinak ezen aggodalma, mert a hallgatók mind a továbbtanulásban, mind a partizántevékenységben és később idehaza is jól tudták gyümölcsöztetni az iskolán tanultakat.

Mint fentebb olvashattuk, a II. fejezetben két előadásban foglalkoztak a tanárok Horthy—Magyarország bel- és külpolitikájának ismertetésével 1919—1944 között, valamint a szegedi gondolat ideológiájával és a „horthyzmus", mint az európai fasiszta „megújhodás" különös magyar fajtájának kérdéseivel. Ezen előadások keretén belül mutatták be a Horthy-hadsereg partizánvadász egységeinek, a megszálló csapatok speciális különítményeinek tevékenységét. Így Sziklai Sándor „A Horthy-hadsereg gaztetteiről a Szovjetunió ellen a Nagy Hon-

6 Sziklai Sándor előadása, 1948 (KTH). A szerző tulajdonában.

védő Háború idején" címmel tartott előadást, melyben a következőket mondotta:

„A német és a magyar fasiszták hadviselése a Szovjetunió ellen, felülmúlja az eddigi hadviselés barbárságát, kegyetlenségét, és nemcsak az elfogott hadifoglyokkal, hanem a lakossággal szemben is. A rablások, gyilkosságok és mindennemű pusztítás nem véletlen, szórványos esetek voltak, hanem a hitleri fasiszta stratégia lényegéből fakadtak ... akik nemcsak legyőzni akarják a Szovjetunió népét, hanem meg is akarják azt semmisíteni."

Az iskola többi tanárai is tartottak erről a témáról előadásokat, mégpedig azzal a céllal, hogy leleplezzék a horthy-fasizmus igazi arculatát, e háború rabló és kegyetlen voltát, hogy megmutassák milyen módon deformálja a fasizmus az egyes embereket, hogyan vetkőzteti ki őket emberi mivoltukból. Ezen előadások célja ezen kívül még az is volt, hogy a becsületesen gondolkodó emberek elhatárolják magukat e gaztettektől és leleplezzék a bűnösöket.

A hadifoglyok lapjának az Igaz Szónak is volt egy állandó rovata „Leleplezni a bitangokat" címmel, melyben különböző egységeknek, azok tisztjeinek, altisztjeinek és katonáinak kegyetlenségeiről írtak, vagy azok naplójából idéztek. Maguk a hadifoglyok is rendszeresen írtak és leleplezték ezeket az eseményeket és ugyanakkor el is határolták magukat e szörnyűségektől. Így az Igaz Szó 1942. november 5-én megjelent 4. számában olvashatjuk: „... magyar honvédek helyenként még a legaljasabb németen is túltesznek rablás, fosztogatás, gyújtogatás, civil lakosság legyilkolása dolgában."

Ezekről a kérdésekről, de a hadifoglyokat érintő más kérdésekben is hallatták hangjukat a józsai antifasiszta iskola hallgatói az újság hasábjain. Így szinte rendszeresen írt az Igaz Szóban Ihász Kovács Sándor, Markó Imre, László Ferenc, Zeisler Győző, Piros László, Timli (Tihanyi) Sándor, Kossa István, Schönhaut Simon, dr. Lammel Antal, Zsombor János, Párkány János, Schiffer Ferenc, Farkas Mór, Érsek Bertalan, Kornis Pál, Fauld László, Harazin Ferenc, Herencsár Lajos és még sokan mások.

Az antifasiszta iskolára küldött hallgatóktól a párt Külföldi Bizottsága rend-

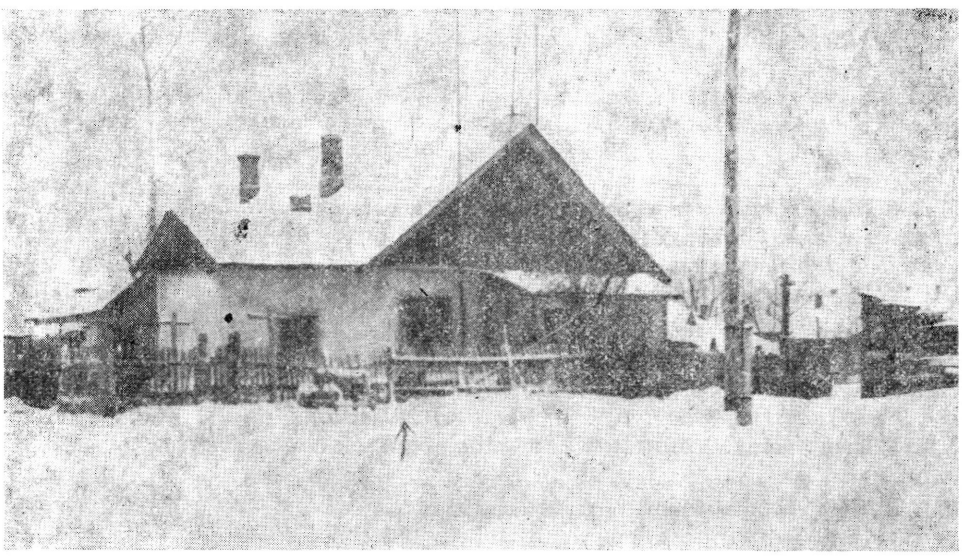

A józsai iskola klubépülete

szeresen kért információt a hazai eseményekről, ezt olvashatjuk Rákosi Mátyás 1944. január 24-én Sziklai Sándorhoz írott levelében is:

„... Nagyon kérem, hogy az intelligens munkásokkal vagy intelektüellekkel írassák le a gyár, vagy a szervezet viszonyait (van-e ott kommunista munka, miben nyilvánul meg, harcosok és spiclik+mindez nevekkel, dátumokkal). Ugyanez a falvakról is (harc a rekvirálás, bevonulás ellen stb.). Az anyagot juttassák el hozzám."

A különböző idejű tanfolyamok hallgatói minden idejüket a tanulásnak szentelték, hiszen nagy tananyagot kellett elsajátítaniuk. Erről ír Sziklai Sándor Rákosi Mátyásnak 1944. március 28-i levelében is: „Amikor Ön elutazott, a tanfolyamot lezártuk, de azért megállapodtunk a vezetőséggel abban, hogy a tanulást programon kívül is folytatni fogjuk. Hathetes munkaidőre tervet dolgoztunk ki, melynek alapján már meg is kezdtük a foglalkozást. A Szovjetunió Kommunista Pártja történelmének első hat fejezetét fogjuk mélyebben tanulmányozni, mégpedig aktualizálva és a magyar munkásmozgalom fejlődését, a jelenlegi helyzettel konkretizálva. Ezenkívül tervbevettünk három külön előadást: 1. A polgári forradalom átfejlődése szocialista forradalommá. 2. Az újtípusú demokrácia. 2. A kolhozok építése és szerepe a honvédelmi háborúban. Folytatjuk ezenkívül a marxista szemináriumokat is."

Rákosi Mátyás 1944 februárjában látogatta meg a józsai antifasiszta iskolát, ahol akkor több előadást tartott, válaszolt a hallgatókat foglalkoztató számtalan kérdésre és elbeszélgetett az iskola tanáraival problémáikról, nehézségeikről, munkájukról és eredményeikről, valamint közösen meghatározták az iskola előtt álló további feladatokat úgy a nevelés, mint a politikai oktatás terén végzendő feladatokat.

Az iskola fennállásának egész idején mind az iskola vezetése, mind tanári kara igen nagy súlyt helyezett a hallgatók jellemnevelésére, megismerésére, kiválogatásukra olyan szempontból is, hogy ki mehet tovább tanulni, ki kerüljön partizán iskolára majd pedig bevetésre. A cél az volt, hogy lehetőleg mindenki a legmegfelelőbb helyre kerüljön. Erről Sziklai Sándor 1944. július 31-én így ír Rákosi Mátyásnak:

„A szektor életében nagy érdeklődéssel kísérik az egyes csoportokon belül bevezetett életrajzi beszámolókat. Bízom abban, hogy ez a »sűrűfésűzés« eredménnyel fog végződni ... Ezen munkával kapcsolatban, lényegesen fokozzuk az emberekben az antifasiszta felelősséget, mely mindannyiukra hárul a nagy feladatok végrehajtásában ... Ezeket, mi előadók bőven megmagyaráztuk a növendékeknek ..."

A politikai nevelés, a tanulás mellett az iskolán rendkívül élénk kulturális élet is folyt. Ezt bizonyítják a Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött akkori meghívók, a hallgatók naplói és visszaemlékezései, valamint Sziklai Sándor 1944. januári levelének következő sorai, melyekben ezt írja Rákosi Mátyásnak:

„A magyar szektor kulturális élete is elég élénk, van dalárda, szavaló- és füttyművészünk stb. Sajnos nincsenek magyar nyelven forradalmi énekeink. Ha Rákosi elvtárs ezek gyűjteményét (szöveg és kotta) Szabó Ferenccel vagy Lányi Saroltával összeállíttatná és alkalomadtán elküldené, nagyon hálásak lennénk."

A dalárda munkájában maga Sziklai Sándor is részt vett, aki nagyon sok forradalmi dalra tanította meg hallgatóit. A kultúrmunkán kívül komoly sporttevékenység is folyt az iskolán.

Sziklai Sándor elmondotta Rákosi Mátyásnak az iskolán tett látogatása idején azt is, hogy: „... nálunk a táborban van egy kézműipari műhelyünk és mindenféle fafaragványokat, cigarettatárcákat, tulipános ládákat és más magyaros népi motívumokat gyártunk. Most megállt az iparunk, mert nem tudjuk belakkozni tárgyainkat, szükségünk lenne egy üveg lakkra és ezt csak Józsában lehet megszerezni bizalmasan... amikor Rákosi visszajött Józsából telehozta az üveget a régen várt anyaggal. Ennek aztán nagyon megörültünk, mert újra fellendült iparunk, amely bámulatba ejtette a tábor lakóit és az oroszokat egyaránt."[18]

E munka beindítását valószínű Sziklai Sándor kezdeményezte, hiszen ugyanilyen munkákat: fa- és csontfaragványokat készítettek a volt spanyolos harcosok a francia koncentrációs táborokban és azok is, akik megjárták közülük az afrikai száműzetést is. Ezeket a tárgyakat azután kiállították, majd a francia és az algériai elvtársak kiárusították s ily módon segítették a bebörtönzöttek. Most itt a Szovjetunióban e tevékenység egyrészt azt a célt szolgálta, hogy bemutassa a magyar nép művészetét, és elfoglaltságot, mégpedig komoly és hasznos elfoglaltságot jelentsen azok számára, akik kézügyességüknél fogva részt vehettek ebben a munkában.

Az 1944-es harci események, a Vörös Hadsereg győztes előrenyomulása, újabb városok és területek felszabadítása, az ezen eseményekről szóló hírek ismertetése az antifasiszta hadifoglyok s természetesen az antifasiszta iskolák hallgatói között is megnövelte a tettvágyat, a harci készséget, mind többen sürgették harci bevetésüket, sokszor ez — különösen, amikor egyes csoportok a frontra utaztak — szinte a türelmetlenségig fokozódott. Erről olvashatunk Sziklai Sándor 1944. március 20-i leveléből is: „... a PUR képviselője 19 embert jelölt ki a legjobbakból, akiket frontmunkákra fognak elvinni..."

Erre a hangulatra reagál Rákosi Mátyás is 1944. április 26-i levelében: „Minthogy Nemes elvtárs ma utazik Talicába, felhasználom az alkalmat, hogy az új 300-as létszámú iskola céljairól külön is tájékoztassam. Amint Berzeviczy elvtársnő leveléből látom, a végzett hallgatók a légióért égnek, holott a légió ügye még eldöntetlen, s minél tovább húzódik, annál kevesebb a valószínűsége, hogy létrejöjjön. Amennyiben konkrét harci célokról van szó, a hallgatók elsősorban partizánmunkára készüljenek fel, még pedig partizánmunkára otthon és közvetlenül a front mögött. Csak egy kis része fog a végzett hallgatóknak frontpropagandával és hasonlóval foglalkozni."

Majd e feladattal kapcsolatban a következőkben határozza meg az iskola vezetésének és tanárainak munkáját:

„... Ezért már most ajánlatos a hallgatóknak a partizánmunka jelentőségét aláhúzni. Rá kell mutatni arra, hogy egy kis partizáncsoport otthon többet jelent, mint tízszer, hússzor annyi katona a fronton, hogy a megszállás óta a magyar nép nem azt követeli, hogy egy magyar ezred, vagy egy dandár legyen a fronton, ahol az sokat nem nyom a latba, hanem, hogy innen jöjjenek jól kiképzett hazafiak, akik vezetni tudják a nemzeti ellenállást. (A hallgatók külön partizániskolába mennek, ha erre a munkára jelöli ki őket.) Ezeket azért kell hangsúlyozni, nehogy a hallgatók beleéljék magukat a könnyebb feladatba: a légióba, s utána kiderül, hogy nehezebbet kapnak, s ez lelohasztja a lelkesedésüket. Viszont éppen a nehezebb feladattal kapcsolatban növekszik a Maguk munkájának jelentősége, annál is inkább, mert most egy hónap alatt végzik el azt, amire eddig három hónapjuk volt. Ezt bizonyos fokig ellensúlyoz-

18 Sziklai Sándor előadása a Munkásakadémián, 1946-ban.

za az a körülmény, hogy az emberek a táborokban mégis több politikai ismeretet szedtek fel, mint mondjuk az első csoport. A rendelkezésükre bocsátandó szemináriumvezető elvtársak egy része már a táborokból ismeri a hallgatókat, ami a tanítást, meg a kiválogatást is megkönnyíti. Ennek dacára megfeszített munka vár Magukra, elsősorban Magára, Sziklai elvtárs. Ezúttal nemcsak arról van szó, hogy a hallgatók a maximális politikai nevelést kapják, hanem külön még az előttük álló feladatok szempontjából kell átgyúrni őket. Különösen azokra a tulajdonságokra kell súlyt helyezni, ami a partizánharccal összefügg: bátorság, becsületesség, talpraesettség, hidegvér, kollektivitás, gyors tájékozódás, eszesség és egészség szempontjából kell alaposan megválogatni és formálni őket. Arra kell törekedni, hogy minél több olyan hallgató kerüljön ki a kezük alól, aki otthon kisebb-nagyobb csoportok politikai és katonai vezetője lehessen . . ."

Ebből a levélből is világosan láthatjuk, hogy a párt Külföldi Bizottsága ekkor is a hazai és a Szovjetunió területén folytatandó partizántevékenységet tartotta mindenekelőtt elsődlegesnek vagy mondhatjuk úgy is, hogy legfontosabbnak.

Ebben az időben pedig mind az antifasiszta csoportok, mind az antifasiszta iskolák hallgatói egyre türelmetlenebbül követelték azt, hogy harcukkal moshassák le azt a gyalázatot, melyet a Horthy-rendszer elkövetett. Ezt a türelmetlenséget fejezi ki Sziklai Sándor is 1944. július 31-i levelében:

„A napokban itt járt Garasin elvtárs. Nagyon megörültem, hogy a régi gárdából még akad egy-egy mohikán . . . Azzal a 63 emberrel, akiket Garasin elvtárs elvitt, az indulás előtt még külön-külön beszélgettünk. Egy párat ki kellett hagyni a listából, mert a rövid tanfolyam elvégzése után magatartásukban fogyatkozást vettünk észre. Nagyon jó benyomást keltett az a tény, hogy az emberek elmennek. A még ittmaradottak szintén szeretnének rohanni a harcokba s attól félnek, mire hazakerülnek nem lesz »kit ütni«. Néha olyan helyzetben vagyok, hogy csitítanom kell őket, s arra figyelmeztetni, hogy nekik most tanulniuk kell. A magyar szektor most négy csoportból áll, összesen 122 ember tanul."

Erre a levélre a következőképpen válaszolt Rákosi Mátyás:

„. . . Örülök, hogy a hallgatók között nagy a tettvágy, mindenkire sor kerül, aki használható és jól tanul, esetleg gyorsabban, mint ahogyan a tervben előre láttuk. »Ütnivaló« is lesz elég otthon is . . . A Vörös Hadsereg valóban a legjobb úton van ahhoz, hogy megadja a kegyelemdöfést a fasiszta fenevadnak, de tartok tőle, hogy még sok verejtékünkbe kerül, amíg a magyar kommunisták az új demokratikus kormány tagjai lesznek Magyarországon.

. . . Tekintettel arra, hogy a hallgatók jelentékeny része harcos, sőt partizánharcos munkára megy, nagy súlyt kell helyezni a jellemképzésre: az egyéni bátorságra, a kollektív vonásokra, az önfeláldozásra, a találékonyságra, a gyors tájékozódásra, hidegvérre és hasonlókra. Természetesen emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy a partizánmunka egyben rendkívül bonyolult politikai munka is, mely ennélfogva megfelelő politikai tudást és felkészültséget követel meg."

Ezen utasításokra válaszolva Sziklai Sándor augusztus 19-én kelt levelében beszámolhatott Rákosi Mátyásnak arról, hogy:

„. . . A harcias és partizán szellemben való nevelésen kívül, éppen ennek előmozdítására, két csoportot szerveztünk önként jelentkezőkből, de a mi véleményezésünk alapján, egy agitáció-propaganda és sajtó-szerkesztő csoportot. Az elsőt én, a másodikat Lándor vezeti.

Ami a jellem kérdését illeti, azt mindennapi munkánkban állandóan szem előtt tartjuk... Rámutattunk azokra a tulajdonságokra, melyek nagyon fontosak egy következetes antifasiszta jellemében. Továbbá kihangsúlyoztuk azt, hogy mind a katonai, mind a politikai munkában a jellem sok esetben döntő szerepet játszik."

A fenti levelezésből is kitűnik, hogy az iskola tanárai mindent megtettek annak érdekében, hogy hallgatóikat alapos politikai tudással vértezzék fel annak érdekében is, hogy ne csak a fronton, de majd idehaza is megállják a helyüket a forradalmi harcokban. Ezért is tartotta Sziklai Sándor fontosnak, hogy előadást tartson „Propaganda és agitáció" címmel. Ebben az előadásban megmagyarázta az agitáció és propaganda jelentőségét a politikai munkában. Tanítása napjainkig érvényes szempontokat ad e munka jelentőségéről. Ezen előadás alapelveire szükségük volt a hallgatóknak abban az esetben, ha frontpropagandista munkára, partizánmunkára vagy illegális pártmunkára kerülnek, de abban az esetben is, amikor majd az ország népe is felszabadul a fasizmus igája alól és mi is hozzákezdhetünk népi forradalmi feladataink megvalósításához. Ebben az időben az összes felsorolt lehetőséggel számolni kellett vagyis azok megoldására kellett felkészíteni a hallgatókat.

A hallgatók partizántevékenységre való felkészítését a tanárok elméletileg is igyekeztek elősegíteni. Sziklai Sándor is tartott előadásokat: A partizánháborúk története, A partizánháborúk harcmodora és A szovjet partizánok harca a Nagy Honvédő Háború idején címmel.

A júzsai antifasiszta iskolán tanult elvtársakat a különböző tartalmú tanfolyamok elvégzése után a 27. sz. krasznogorszki iskolára, vagy partizán iskolára küldték tanulni. Ezt tanúsítja Rákosi Mátyás 1944. május 25-i levele is, melyben ezt írja: „... kérem, hogy a 27. tábor »felső iskolája« számára válasszon ki megfelelő elsőrendű erőket és ezeket talán Maga hozza el..."

A partizánkiképzés először Kievben indult meg, ahol ekkor 30 magyar tanult, majd Rovnóban, ahol 60 magyar tanult és később Obarovban nyílt meg a nemzetközi partizániskola s ez végül Szvjatosinóba költözött át.

A júzsai antifasiszta iskoláról partizán iskolára küldött hallgatók jellemzését, valamint Sziklai Sándorral folytatott levelezését Rákosi Mátyás megküldte Nógrádi Sándornak, a magyar partizánkiképzés egyik vezetőjének. „E másolatok megküldésével Rákosi Mátyás tájékoztatni kívánt engem annak a Sziklai Sándor elvtárs által vezetett hadifogoly iskolának a munkájáról, ahonnan a magyar partizánokat részben toboroztuk. Akkori állomáshelyem a Kievtől 8 km-re fekvő szvjatosinói partizántábor volt."[19]

A fent idézett levelezés, az iskolán végzett tanulmányi munka bizonyítja, hogy mind az iskola vezetése, mind tanári kara egyidőben tartotta szem előtt az antifasiszta iskolák négyes feladatára (antifasiszta aktíva, frontpropagandista, partizán és a hazai forradalmi feladatokra) való felkészítést. Ennek bizonyítására időzzünk el egy kicsit azon emlékkönyvben leírt soroknál, melyeket a III. csoporthoz tartozó huszonnégy hallgató írt Béla nap alkalmából tanáruknak, Lándor Bélának. Ezek az írások valósággal tanulmánynak beillő hitvallások voltak, hiszen azt bizonyították, hogy a hallgatók nagyon komolyan készültek eljövendő történelmi feladatukra. Így Bauer Imre arról ír, hogy milyen szerepet vállalna a jövő demokratikus Magyarországon, mint kommunista párttag? Csajági János: „Hogyan képzelem el nálunk a földosztást és milyen szerepet vállalnék legszívesebben a jövő Magyarországon?"

19 Nógrádi-hagyaték, PI Arch. 632. f., 4. ő.e., 147—151. o.

A földosztásról írt Ináncsi Béla, Kovács Lajos, Papp R. József, Székely Miklós, Csépe István. Az új típusú demokráciát megvalósító Magyarország munkásosztályának kérdéséről írt Homor István, Kelemen Kálmán, Keskeny László.

Váradi István „Ébredés!" című írásában a többek között ezt írja: „Itt láttuk meg az igazságot, amit otthon a tudatlanságunk miatt nem láttunk meg... Olyan előadást, amit Önök előadnak, még nem hallottam. Akár a kisgyerek csak nézem Önöket és csodálom. Éspedig azért az éles agyért, amellyel így tudnak gondolkodni. Az éles, jövőbelátó szemért, mellyel olyan tisztán tudják meglátni azt a sok gazemberséget, amelyet a munkásság ellen elkövetnek és a finom érzékükért, amellyel a tényekre rátapintanak... Ilyen ember akarok lenni én is. Ez a célom. E pár hónap alatt, amit az iskolán eltöltöttem, úgy érzem, hogy újjászülettem. Érzem, hogy ember vagyok én is, és látom, hogy van célja az életemnek, amiért érdemes élni és ha kell meghalni... Tanulni akarok, hogy taníthassak. El akarom vinni a tudás fegyverét azoknak az elnyomott, agyongyötört munkatársaimnak, akik közül eljöttem."[20]

Érdekesek e sorok abból a szempontból is, hogy azok 1944. április 23-án íródtak, amikor még majdnem egy esztendő harcára volt szükség hazánk felszabadításáig.

Arról, hogy a hallgatók jelentős részben eljutottak odáig, hogy kommunistának vallják, vagy érzik magukat, Sziklai Sándor Rákosi Mátyáshoz írott levelében is beszámol: „... A kurszantok 80%-ban kommunistának vallják magukat, persze sokan még naivan fogják fel a pártot, de a fordulat náluk a párt felé határozottan megvan..."

Az iskola hallgatói közül többen vezettek rendszeresen naplót, melyek igen érdekes olvasmányok, hiszen visszatükrözik a hallgatók hangulatát, gondolatait, az akkori történelmi események hatását, az iskolán történt eseményeket. Idézzünk most röviden Kornis Pál naplójánál, aki 1944. május-november hónapokban volt a józsai antifasiszta iskola negyedik tanfolyamának hallgatója, majd innen került később a krasznogorszki iskolára. A naplóban olvashatjuk Kornis 30 fős csoportjának névsorát, az előadások jegyzékét, valamint az őket tanító tanárok nevét, előadásaik jegyzékét.

Kornis Pál naplójából idézve olvashatjuk, hogy az augusztusi előadások főleg filozófiával foglalkoztak, melyeket elsősorban Sziklai Sándor tartott. „Augusztus 6-án — írja Kornis Pál — Sziklai elvtárs előadást tartott a spanyol forradalomról."

A szeptemberi dátumoknál a többek között ezt olvashatjuk;

„Szept. 25. Nemes elvtárs érkezése. 26. Gerő elv. érkezése és 27-én Gerő elv. előadása..." Majd így folytatódik a napló:

„... Nemes elv. partizán csoportot visz magával... A mi csoportunkból kilencen mennek Nemes elvtárssal, a másik csoport Moszkvába fog iskolába menni... Este csoportunk búcsúestet tartott, melyen Sziklai elvtárs világította meg a jövő útjait... okt. 12. Tegnap d.e. eskütétel volt. Azok tették, akik ma hajnalban elindultak partizán bevetésre. 52 fő ment az iskoláról... (Káldor Gyuri, Kovács Gyuri, Petrás, Muzslai, Horváth, Nyul, Wiener, Deutsch, Vass, Szabó Ferenc) ... 15-én lesz vége a tanfolyamnak, addig valószínűleg nem lesz indulás. Most összesen 72-en vagyunk, ebből 66 tanuló. Okt. 10. kedd. Vasárnap délben letettük az esküt... Most megyünk ki Sziklai elv. előadására. Este sajtó lesz, a dolgozatok bírálata..."[21]

20 Lándor Béla hagyatéka, PI Arch. 811. f., 5. ő.e. 52. o.

21 A napló Kornis Pál tulajdonában van, aki azt készséggel bocsátotta a szerző rendelkezésére áttanulmányozás és felhasználás végett.

A Kornis-naplóban is jelzett eseményekről így számol be Sziklai Sándor Rákosi Mátyáshoz írott levelében 1944. október 2-án:

„Az a tény, hogy a bajtársak most harcolni indulnak, igen jó hangulatot és lelkesedést keltett az összes fiúk között. Nem gondolja Rákosi elvtárs, hogy az a tény, hogy még nem züllesztettük szét Horthy-hadseregét, egy kicsit a mi lelkünkön is szárad? Ez azért van, mert még nem vitték el hallgatóinkat, ezért kérem, hogy a jövőben gondoskodjék arról, hogy ez mihamarabb megtörténjék.

Tegnap az eskütételnél nagyon megfogta a fiúkat, mikor azt mondtam, hogy eddig Horthyra esküdtek, a nép ellen esküdtek és most esküdnek először a népért, a családjukért, önmagukért. Ez igen gondolkodóba ejtette őket és mély nyomot hagyott bennük . . ."

Az 1944 augusztusában az akkori Magyarország területére ledobott négy partizáncsoportban, melyek között volt Szőnyi Márton és Uszta Gyula csoportja, ott találjuk a józsai antifasiszta iskola első és második tanfolyamának több hallgatóját. Maga Uszta Gyula is az első csoport hallgatója volt, amiként Ősz Szabó János is, Szőnyi Márton politikai helyettese. De ott találjuk a józsai antifasiszta iskola hallgatóit a többi partizánegység harcosai, valamint a frontpropagandisták között is. Éppen ezért is érdeklődött Sziklai Sándor Rákosi Mátyástól arról, hogy hogyan harcolnak és viselkednek az iskola növendékei az ellenség elleni harcban és arról, hogy: „. . . nincs-e sok selejt és melléfogás a partizánkáderek megválogatása terén a mi részünkről."

Ezekre a kérdésekre válaszolt Rákosi Mátyás augusztus 8-i levelében:

„A tapasztalat azt mutatja, hogy akik az iskolában szorgalmasan, becsületesen dolgoztak, azok a fronton is nagyszerűen megállták a helyüket. Nagy megelégedéssel láttam, hogy azok a jellemzések, amelyeket az iskola az egyes hallgatókról adott, szinte 100%-ig egybevágtak az illetők tényleges teljesítményeivel. A szovjet elvtársak nagyon meg voltak elégedve és a Maga tanítványai közül többen szép kitüntetést is kaptak. Ősz Szabó János mellére én magam tűztem ki az első osztályú partizánérmet. A 27. tábor iskolájában is a Maga volt tanítványai jól állják a sarat. Én magam minden hivatalos helyen aláhúztam, hogy a két iskola munkáját a hadifogoly átképzés legpozitívabb eredményének tekintem."

Azt hiszem, nem is kell külön hangsúlyozni, milyen hallatlanul nagy örömet jelentett az iskola vezetésének és tanári karának ez az elismerés, melyből értesültek arról, hogy tanítványaik a partizánharcokban és a továbbtanulásban egyaránt becsülettel megállják a helyüket.

1944 szeptemberétől, amikor is a Vörös Hadsereg már közvetlenül Hazánk felszabadításáért is vívta harcát, egymás után jelentek meg a hírek az Igaz Szó hasábjain. Az itt megjelent cikkek nemcsak a harci eseményekről számoltak be, hanem arról is, hogy hogyan indul meg a felszabadított hazában az új szabad, független, demokratikus népi forradalom győzelméért vívott küzdelem is és milyen eredményeket hoz. Így most már az Igaz Szó újabb rovattal: a felszabadult haza híreivel is jelentkezett, melyet természetesen igen nagy érdeklődéssel, kíváncsisággal és lelkesedéssel olvastak a magyar hadifoglyok.

A józsai iskola tanárai is óriási lelkesedéssel olvasták és adták tovább hallgatóiknak a Vörös Hadsereg győzelmeiről szóló híreket. Természetesen a legnagyobb örömet számukra is az jelentette, hogy 1944 szeptember 23-án a Malinovszkij marsall vezette 2. Ukrán Front alakulatai közül a 18. szovjet harckocsihadtest elsőnek érte el hazánk déli határait, s felszabadította az első magyar falut: Battonyát.

A józsai antifasiszta iskola munkájáról ebben az időben ezt olvashatjuk Kornis Pál naplójában: „Okt. 20. péntek. Szerdán d.e. még Sziklai elv. tartott agit. prop előadást, utána pedig munkanap volt. Este jött híre, hogy holnap 50-en kimennek Józsába 5—7 napra... Csütörtök reggel pedig elindult az a csoport, akik Moszkvába mennek... Most 13-an vagyunk. Alighogy a fiúk elmentek, jött a híre, hogy Sziklai és Kossa elvtársak útba indulnak haza... boldog emberek..."

Valóban, 1944 októberében Sziklai Sándort és Kossa Istvánt a párt Külföldi Bizottsága Moszkvába rendelte. Ott tudták meg, hogy ők ketten és Fazekas József elvtárs, az illegális kommunista mozgalom börtönt járt veteránja, szovjet partizán, a krasznogorszki iskola volt hallgatója, Moszkvából Románián át a Vörös Hadsereggel együtt, annak harcosaként Magyarországra indulnak, azzal a feladattal, hogy a még fel nem szabadított Budapestre menjenek és teremtsék meg az összeköttetést a moszkvai kommunista emigráció, valamint a Kommunisták Magyarországi Pártjának budapesti vezetősége között. Feladatuk volt még az is, hogy a budapesti elvtársaknak segítséget nyújtsanak az antifasiszta ellenállási mozgalom kibontakoztatásában.

Miután Sziklai Sándor e megbízatást kapta, a józsai antifasiszta iskola vezetését Lándor Béla vette át. Lándor Béla 1945. április 25-én írott jelentésében olvashatjuk: „... az ötödik tanfolyamra 81 magyar hallgatót vettek fel... közülük 39 munkás, 8 paraszt, 8 napszámos, 15 tisztviselő, 3 hivatásos katona, 1 értelmiségi, 2 kisiparos...

Pedagógiai munkánk körülbelül ugyanaz volt, mint az előbbi négy tanfolyamon, mégpedig a magyar hadifoglyok alacsony kulturális színvonala, gyenge felkészültségük a helyesírás és általában anyanyelvük nyelvtanában, politikai műveletlenségük stb. terén... Ugyancsak nagy nehézséget okozott a marxizmus—leninizmus magyar nyelvű irodalmának hiánya... A hallgatók mégis komoly munkát végeztek. A kollektíva jó volt. A politikai öntudat magas szintű. A hallgatók nagy érdeklődést tanúsítottak a tanfolyam programjának kérdései iránt és jól fejlődtek.

Pozitívan hatott hallgatóink munkájára Magyarország politikai fordulata, az ország demokratizálása, felszabadulása a német fasiszta iga alól és ezzel kapcsolatban a magyar néptömegek politikai felemelkedése...

A tanuláson kívül még 22 speciális előadás volt különböző témáról, 15 politikai szemle, 6 ünnepi gyűlés. Működött a dialektikus materializmus és az agit. prop. szakkör (8 és 4 foglalkozás), kibocsátottunk 14 faliújságot és 36 harci röplapot."[22]

Amikor az Igaz Szóban megjelentek a hazai felszabadító harcokról és a kibontakozó népi demokratikus forradalom eseményeiről szóló hírek, a különböző táborok — így a 165. sz. józsai antifasiszta iskola hallgatói is — kifejezték támogatásukat a felszabadult Debrecenben megalakult Ideiglenes Kormány politikáját illetően és tömegesen jelentkeztek a szerveződő új magyar hadseregbe, hogy kivegyék a részüket a fasizmus elleni döntő harcból.

Kornis Pál már idézett naplójában is ezt olvashatjuk: „1945. január 1. A szilveszter este elég jól sikerült. Pesten már utcai harcok vannak. A parlamentereket lelőtték a németek. Itt van Nemes elvtárs is. Mindannyian várjuk a hazamenetelt, hogy az új magyar hadseregben harcolhassunk..."

22 PI Arch. 811. f., 3. ő.e., I. k. 30—31. o.

Amikor Debrecenben, a felszabadult országrész ideiglenes fővárosában, az Ideiglenes Kormány hozzákezdett az új demokratikus hadsereg szervezéséhez, a Szovjetunió megadott minden segítséget e munkához. 1945 január—februárban százával érkeztek a különböző országok partizánmozgalmában harcolt magyar szabadságharcosok. Érdekes látványt nyújtottak Debrecen utcáin a különféle öltözékű harcosok, kiknek sapkáján vagy vörös szalag, vagy vörös csillag jelezte, hogy ők a szabadság harcosai! Meg is csodálta őket mindenki.

Ebben az időben érkeztek meg a Szovjetunióból a 20 000 hadifoglyon kívül az antifasiszta iskolákon végzett hallgatók közül mintegy hétszáznegyvenen, köztük volt a júzsai antifasiszta iskola mintegy százhúsz volt tanítványa. Elmondták, hogy útközben részt vettek a fasiszták oldalán harcoló benderisták és vlaszovisták elleni harcban. Itt találkoztak parancsnokukkal, szeretett tanárukkal, Sziklai Sándorral, aki ekkor a Vörös Hadsereg tisztjeként összekötő volt a Magyar Kommunista Párt ideiglenes Központi Vezetősége, valamint Malinovszkij és Tolbuchin marsallok frontjai között. Nagyon büszke volt tanítványaira, hogy a népi demokrácia első lépéseinél láthatja őket viszont.

Az antifasiszta iskolát végzett elvtársakat az új demokratikus hadsereg, a karhatalom és a rendőrség megszervezésére irányította a párt. Közülük vettek részt az Ideiglenes Kormány, az állami szervek és a koalíciós pártok központjainak őrzésében is.

De térjünk még vissza Júzsába, ahol tovább folytatódott a tanítás, a hallgatók új feladatokra való felkészítése! 1945. április 4-én, miután befejeződött hazánk felszabadítása, megváltozott az antifasiszta iskolák nevelési célkitűzése is. A tanulmány elején jelzett négyes feladatból csak kettő maradt:

1. továbbra is antifasiszta kádereket kellett nevelni a hadifogolytáborok számára;

2. tovább kellett folytatni a hallgatók nevelését a marxizmus—leninizmus szellemében, hogy az új népi demokratikus magyar haza jól képzett kádereivé váljanak.

A Lándor Béla vezette iskola Berzeviczy Gizella kiváló tanári segítségével becsülettel teljesítette e kettős feladatot egészen 1945 végéig, amikor is megszűnt működése.

A júzsai antifasiszta iskolán végzett hallgatók becsülettel megállták a helyüket a partizánharcokban, többen életüket is áldozták, mint Ősz Szabó János, Ihász Kovács Sándor és mások. A végzett hallgatók tudásukkal, becsületes és odaadó munkájukkal bizonyították be, hogy hűek ahhoz az eskühöz, melyet az iskola elvégzése után tettek. Mindig és mindenütt becsülettel állták meg a helyüket ott, ahová őket a történelem állította: akár az új demokratikus hadsereg harcaiban, melyet Ausztria és Németország egyes területein a Vörös Hadsereg oldalán vívtak, akár az új demokratikus rend megteremtéséért végzett politikai, gazdasági és kulturális feladatoknál.

Ha átlapozzuk a júzsai antifasiszta iskolán végzett hallgatók életrajzát, akkor elénk tárul népi demokratikus forradalmunk egész története, hiszen ott voltak ők a hazánkért vívott szabadságharcban, a demokratikus hadsereg és a belügyi hatóságok megszervezésében és munkájában, a hidak, utak, városok és falvak újjáépítésében, a szocialista ipar és mezőgazdaság megszervezésében.

Közülük került ki a politikai, gazdasági, kulturális és tudományos élet nem egy vezetője, kimagasló egyénisége: öt Központi Bizottsági tag, az Elnöki Tanács két tagja, két miniszter, öt miniszterhelyettes, két altábornagy, tizenhat honvéd- és belügyi tábornok, többszáz főtiszt; tudományos fokozattal rendel-

kező egyetemi tanárok, írók, újságírók; számtalan igazgató, termelőszövetkezeti elnök, élmunkás. Többszázan kaptak magas magyar és szovjet kitüntetéseket.

Mindez azt bizonyítja, hogy a júzsai antifasiszta iskola tanárai jó munkát végeztek, hiszen hallgatóik munkája ott van népi demokratikus forradalmunk négy évtizedes vívmányaiban, eredményeiben is.

Гизелла Сиклаи

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ ЮЖАЙСКОЙ (ТАЛИЦСКОЙ) АНТИФАШИСТСКОЙ ШКОЛЫ № 165 (1943—1945 ГГ.)

Резюме

Эта работа является первым историографическим обобщением по истории антифашистских школ, действовавших на территории Советского Союза с 1943 года. Работа написана на основе архивных документов и мемуаров работавших в школе преподавателей, а также воспоминаний бывших слушателей-выпускников школы.

Южайская антифашистская школа выполняла одновременно четыре задачи:

1. воспитывала антифашистский актив для антифашистского движения лагерей военнопленных.
2. готовила фронтовых пропагандистов и
3. бойцов-партизан, а также
4. воспитывала кадры, вооруженные идеей марксизма—ленинизма, для будущей народнодмократической Венгрии.

Значительная часть слушателей, окончивших Южайскую антифашистскую школу, направлялась в Красногорскую антифашистскую школу. Они проходили затем партизанскую подготовку и выполняли свои боевые задачи как фронтовые пропагандисты и партизаны. Они участвовали в боях с фашизмом как бойцы различных венгерских партизанских отрядов. После освобождения нашей родины они стали борцами за народно-демократическую революцию. Автор статьи приводит примеры выполненных боевых и партийных заданий, подтверждающие выполнение вышеизложенных задач.

Интересным разделом монографии является полное изложение переписки между находившимся в Москве руководителем Зарубежного Комитета КПВ Матьяшем Ракоши и начальником Южайской антифашистской школы № 165 Шандором Сиклаи. Из этих писем мы можем подробно узнать состав слушателей школы, их учебные успехи, результаты политико-воспитательной работы, проводимой школой.

Также интересно познакомиться с тематикой Южайской антифашистской школы, ибо это также подтверждает, какие серьезные задачи выполняли работавшие там преподаватели-коммунисты, какие глубокие знания и основательную подготовку давали они своим слушателям и воспитывали их мужеству, пролетарскому интернационализму, социалистическому патриотизму, преданности делу коммунизма.

Gizella Sziklai

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ANTIFASCHISTISCHEN SCHULE NR. 165 VON JUSA (TALIC) (1943—45)

Resümee

Die Studie ist die erste historische Zusammenfassung über die Geschichte der auf dem Gebiet der Sowjetunion ab 1943 sich betätigenden antifaschistischen Schulen. Die Verfasserin schrieb ihre Studie aufgrund archivarischer Dokumente, Nachlasse der Lehrer, die in diesen Schulen unterrichteten und Erinnerungen der einstigen Studenten.

Die antifaschistische Schule von Jusa hatte vier Aufgaben:

1. Sie erzog antifaschistische Funktionäre für die antifaschistische Bewegung der Kriegsgefangenenlager,
2. bildete Frontpropagandisten und
3. Partisanenkämpfer und
4. mit der Ideen der Marxizmus—Leninismus gerüsteten Kader für unser künftiges Volksdemokratisches Vaterland heran.

Die Mehrheit der Absolventen der antifaschistischen Schule von Jusa ist in die antifaschistischen Schule von Krasnogorsk, dann auf ei ne Partisanenausbildung gegangen und sie erfüllten ihre Kampfaufgaben als Frontpropagandisten und Partisanen. Sie haben als Kämpfer sowjetischer und verschiedener ungarischer Partisanen einheiten im Kampf gegen dem Faschismus teilgenommen. Nach der Befreiung unseres Vaterlandes wurden sie die Kämpfer der volksdemokratischen Revolution. Durch die Schilderung der durchgeführten Kampf- und Parteiaufgaben beweist die Erfüllung der obenerwähnten Aufgaben.

Ein interessanter — bisher nur teilweise bekannter — Teil der Studie ist die völlige Bekanntmachung des Briefwechels zwischen Mátyás Rákosi, dem Leiter des Auslandskomittees der Kommunistischen Partei Ungarns in Moskau und Sándor Sziklai, dem Kommandanten der antifaschistischen Schule Nr. 165 von Jusa. Aus diesen Briefe können wir die Zusammensetzung der Schüler der Schule, ihre Studienergebnisse, die Erfolge der politischen Erziehungsarbeit der Schule kennenlernen.

Es ist auch sehr interessant uns mit der Thematik der antifaschistischen Schule von Jusa bekanntt zu machen, da auch sie beweist, was für eine ernste Aufgabe die dort unterrichtende kommunistische Lehrer erfüllten, was für tiefe Kenntnisse und gründliches Wissen sie ihren Schülern gegeben haben, und sie für tapfere Standhaftigkeit, proletarischen Internationalismus, sozialistischen Patriotismus und kommunistische Verdingung erzogen haben.

HÁNCS ERNŐ

A POLITIKAI TISZTI INTÉZMÉNY SZERVEZETÉNEK LÉTREHOZÁSA A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN*

1949 februárja a Magyar Néphadseregben folyó politikai munka történetének egyik legjelentősebb fordulópontja volt. Az újjászervezett honvédelmi minisztérium keretében — a Nevelői Alcsoportfőnökség utódaként — a hónap első napján kezdte meg hivatalosan irányító tevékenységét a Politikai Főcsoportfőnökség és 18-án lépett érvénybe az a miniszteri rendelet, amely a nevelőtiszti intézmény helyébe a megnövelt követelményeknek jobban megfelelő politikai tiszti intézményt hívta életre. Ezzel együtt az új igényekhez igazodva ekkor határozták meg hosszabb időre először a néphadseregben folyó politikai munka szervezeti kereteit, irányításának, valamint tevékenységének formáit és módszerét, s mindenekelőtt a tartalmi követelményeket.

A változás ugyanakkor nem húzott éles határvonalat a megelőző és az azt követő időszak közé. Ez a jelentéktelennek tűnő megállapítás az akkor kialakult hivatalos állásfoglalással szemben arra kíván rámutatni, hogy az új periódus a dolgozók hatalmának megteremtése óta mindjobban kibontakozó, tartalmában már szocialista politikai munka eredményeire alapozva jött létre és nem a kezdete, hanem — a megnövelt követelményekhez igazodva — folytatása volt ennek a tevékenységnek. Ezt a megállapítást igazolja többek között az is, hogy a politikai munka hatókörének kiszélesítése és főirányának megváltoztatása szintén a fordulat évével kezdődött meg. Korábban ugyanis az volt a legfontosabb feladat, hogy a személyi állomány mind nagyobb részét nyerjék meg a párt, a szocializmus ügyének. A munka — amit zömmel a nevelőtisztek végeztek — sikerrel járt, s ennek eredményeként a hatalom megszerzésekor a hadsereg készen állt a szocializmus ügyének szolgálatára. A politikai munka tehát — megfelelő differenciáltsággal — elsősorban az egyes emberek meggyőzésére irányult, hatóköre pedig a személyi állomány politikai, kulturális nevelésére, érdekvédelmére és a lehetőségek arányában erkölcsi, politikai állapotának alakítására terjedt ki. A hatalom megszerzése után ez a tevékenység — a katonák politikai szemléletének további formálása mellett — mindinkább a hadsereg szakmai, kiképzési feladataira összpontosult, hatóköre pedig — a közvetlen pártirányítás fontos ismérveként — az alakulatok életének egyre szélesebb körét foglalta magában. Ez a változás a gyökeres társadalmi fordulat törvényszerű velejárója volt és természetes, hogy a politikai munkának a továbbiakban valamennyi területen elsősorban a szocializmus építésével járó feladatok

* A tanulmány a Hadtörténelmi Közlemények 1984/1. és 2. számában a Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben címmel megjelent írás folytatása, ezért az előzőleg már közölt ismeretanyagot nem tartalmazza. A létrehozott politikai apparátus munkájával pedig egy következő tanulmány foglalkozik.

végrehajtását kellett elősegítenie, ami akkor a katonák számára az erős, ütőképes néphadsereg kialakítását jelentette. Mindezzel összefüggésben került napirendre a nevelőtisztek jogkörének megnövelése is. A többi népi demokratikus ország hadseregéből vett példa nyomán ekkor született meg az a terv, miszerint „... irányt kell venni a nevelőtiszt típusának olyan átalakítására, hogy a jövőben parancsnokhelyettessé váljanak".[1]

Közben a párt politikájában jól érzékelhető változások történtek. Az 1948 nyarán jelentkező új vonások az esztendő végére kiteljesedtek és megformálódott az a politikai irányvonal, amely az elkövetkező években meghatározója lett egész társadalmunk életének és benne természetesen a néphadsereg életének is. E politika jegyében született meg 1948 végén a hadsereg fejlesztésének és szocialista átszervezésének új programja, amelyben elsősorban a mennyiségi mutatók növelése és a feladatok határidejének lerövidítése jelentette a korábbi elgondolásokkal szemben megmutatkozó alapvető különbséget. Ebben a programban kapott helyet a Politikai Főcsoportfőnökség és vele együtt a politikai tiszti intézmény létrehozása is, ami a párt új irányvonalának megfelelően a néphadsereg politikai apparátusának és magának a politikai munkának nagyobb súlyt és szerepet juttatott. E program végrehajtása során kerültek azután a nevelőtisztek helyébe a társparancsnokként tevékenykedő politikai tisztek, akik ennek megfelelően már a parancsnokkal egyenlő, az alakulatuk valamennyi területére kiterjedő jogokkal rendelkeztek. A változtatás azzal a céllal született, hogy a politikai munka és vele együtt a politikai apparátus a hadseregfejlesztés megnövelt és meggyorsított feldatai végrehajtásának a korábbiaknál hatékonyabb eszközévé váljon. Az átállás lényegében már az 1948-as esztendő utolsó hónapjában megkezdődött, de a tennivalók érdemi részét az 1949 februárjában érvénybe lépő rendelkezések tűzték napirendre.

Első jelentősebb feladatként a Magyar Néphadseregben folyó politikai munka irányító szervét, a Politikai Főcsoportfőnökséget hozták létre. Végrehajtása a honvédelmi minisztérium korszerűsítését célzó átszervezésével egyidőben, annak részeként történt.[2] A hadsereg más területein ugyanakkor az 1948. október 1-én életbe léptetett szervezés maradt még érvényben, beleértve a hivatásos katonákból álló politikai apparátust is. A szervezeti rendszer változatlan fenntartása mellett azonban, a politikai tiszti intézmény bevezetésével a nevelőtiszteket és nevelőket ekkor váltották fel a politikai tisztek, illetve a politikai vezetők.[3] Ez az esemény különben a rendelkezés késleltetett kiadása miatt nem egyik napról a másikra zajlott le, a benne résztvevők és környezetük számára nem jelentett éles fordulatot és néhány eset kivételével személycserével sem járt együtt. Mindehhez még az is hozzátartozott, hogy a politikai munkában mutatkozó változás már jóval korábban megkezdődött és ezt követően még hónapok teltek el, amíg az apparátus tagjai megfelelően el tudták látni a most már hivatalosan is meghatározott új feladataikat.

Külön kell szólni a hadsereg pártapparátusáról, amelyet — működésének közel fél évi szüneteltetése után — 1948 novemberében választottak meg ismét.

1 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL). A honvédség felügyelőjének iratai 1. csomó 372. lap. A kezdeti elgondolás szerint az idézetben szereplő megoldás volt érvényben. A politikai tiszti intézmény bevezetésének terve első alkalommal csak 1948 őszén, a hadsereg nagyobb arányú fejlesztésének kidolgozása során merült föl.

2 HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) 4600/eln. HVK.V.Csf. 1949. A minisztérium szervezeti átalakítása lényeges változtatásokkal járt és azt az igényt támasztották vele szemben, hogy váljék alkalmassá a hadsereg tervezett nagyobb arányú fejlesztésének az irányítására. A Politikai Főcsoportfőnökségen kívül ekkor hozták létre többek között a Honvéd Vezérkart, a Személyügyi Főcsoportfőnökséget, csoportfőnökségi jogkörrel az egyes fegyvernemek szemlélőségeit stb.

3 HL HM 6343/eln.pol.fcsf., 1949. Február 18-ig hivatalosan a nevelőtisztek irányították és végezték a hadseregben folyó politikai nevelő munkát. Mivel közel három hónapja már ismert volt előttük, hogy funkciójuk jellege megváltozik, hatáskörük lényegesen megnő, a politikai tiszti intémény bevezetése nem érte váratlanul őket.

Szervezeti rendszere 1949 februárja után szintén fennmaradt, de legfelső irányításában a Politikai Főcsoportfőnökség létrehozásával itt is változás történt. Előtte ugyanis a hadseregben folyó pártmunka irányítását az MDP KV Katonai Osztálya a párt központi apparátusának részeként végezte, kisebb mértékben a nagybudapesti és a megyei bizottságok közreműködésével, nagyobbrészt azonban — főleg a munka tartalmi vonatkozásait illetően — a hadseregben kiépült szervezeti rendszer útján. 1949. február 1-évl a Katonai Osztály az újonnan létesített Politikai Főcsoportfőnökség részévé vált és a továbbiak folyamán Pártszervezési Osztály néven végezte tevékenységét.[4] A változtatást azzal indokolták, hogy a Politikai Főcsoportfőnökség, mint állami vezető szerv, egyben a pártközponti katonai szerve is, és így a kinevezettekből álló politikai apparátus munkájának irányítása mellett a választott pártszervek tevékenységének irányítására is hivatott. Kezdetben az osztály a főcsoportfőnök közvetlen alárendeltségében működött és a többi osztály mellett kiemelt helyet foglalt el. Ez a megkülönböztetés azonban a későbbiek folyamán fokozatosan megszűnt. A felső irányításnak ezzel a változtatásával a honvédségi pártszervezeteknek a területi szervekhez fűződő hivatalos kapcsolata tovább csökkent és lényegében megtörtént az első lépés abban az irányban, amely másfél év múlva a választott pártszervek önállóságának megszüntetéséhez vezetett.

A honvédelmi minisztérium újjászervezésével, valamint a Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásával kezdődött meg lényegében az új irányelvek szerint kidolgozott hadseregfejlesztés állami szinten történő végrehajtása. Ezt követően újabb lépésként február 22-re magasabbparancsnoki értekezletet hívtak össze, ahol szélesebb körben is megismertették a fejlesztés új követelményeit és természetesen a soron következő feladatokat. A meghívottak között már ott voltak a társparancsnokként szereplő politikai tisztek is, és csak az érdekesség kedvéért említjük, hogy a minisztériumban készült névjegyzéken — bár külön felsorolásban — őket is parancsnokoknak nevezték. Az okmányokból továbbá az is kiderül, hogy a magasabbegységek, intézetek politikai tisztjeinek, valamint politikai osztályvezetőinek funkciója közötti különbségek sem teljesen tisztázódtak még. Mindez az adott körülmények között szinte természetesnek tekinthető, hiszen éppen az egyik napirendi pontként — melynek során a már végrehajtott szervezeti változtatásokat ismertették — foglalkoztak ebben a körben először a politikai tiszti intézmény bevezetésével és a velejáró hatásköri kérdésekkel. Ez volt tehát az első magasabb katonai fórum, ahol erről a jelentős eseményről megkezdődött a hivatalos tájékoztatás a hadseregben. Ezt követően pedig az eligazítások rendszerén keresztül jutott el a személyi állomány valamennyi tagjához a szükséges ismeretek rá vonatkozó része. A tájékoztatásnak ez a szóbeli formája is hozzájárult ahhoz,hogy a politikai tiszti intézmény bevezetésével, de főleg funkciójával kapcsolatban nem kevés félreértés alakult ki, amit még a politikai apparátusban is bizonyos mértékben tapasztalni lehetett. Az írásbeli rendelet ugyanis csak hónapokkal később került az alakulatokhoz, de a mindennapi munka során időközben felmerült valamennyi gyakorlati kérdésre egyébként az sem adhatott volna választ. Az életbe léptetésnek ezt a megoldását mindenekelőtt a politikai óvatosság és megfontolás szülte, ami egyben lehetőséget is nyújtott esetleges időközbeni korrekcióra. Arra is módot adott, hogy a hadsereg tagjai a politikai tiszti intézménnyel és főleg a mindennapi munkában őket érintő kérdéseivel fokozatosan ismerkedjenek meg és a hivatásos állomány pártonkívüli

4 HL HM 4600/eln. HVK. V. Csf. 1949.

tagjai közül azoknak se okozzon személyes konfliktust, akik egyébként — ha az akkori politikai légkör miatt kimondatlanul is, de — fenntartással éltek vele szemben. A személyi állomány többsége egyébként lelkesedéssel és bizalommal fogadta, ellene történő nyílt fellépéssel, vagy állásfoglalással a hivatalos szervek nem találkoztak. Végeredményben a politikai tiszti rendszer bevezetése a Magyar Néphadseregben különösebb zökkenők nélkül történt, s ebben a megoldás formája mellett a döntő szerepet természetesen az adott időszak politikai körülményei játszották.

Az értekezleten a fejlesztési elgondolások ismertetése keretében külön is foglalkoztak a soron következő legfontosabb feladattal, a hadsereg újabb átszervezésével. Ennek előkészületei már korábban megkezdődtek, de a feladatokra intézkedő utasítás csak 1949. március 7-én jelent meg, az elrendelt szervezeti felállás határidejét pedig március 16-ra tűzték ki.[5] A fenti dátummal megszületett új hadrend a „Klapka" fedőnevet kapta és az átszervezések rendszerében azzal lehet helyét pontosan meghatározni, hogy a honvédelmi minisztérium korszerűsítése után hatályba lépésével kezdődött meg a csapatok újrendszerű fejlesztése a Magyar Néphadseregben. A káderneveléssi feladatok további fontosságának érzékeltetése mellett ugyanis magában foglalta a csapatok új szervezetének alapjait is. Életbelépése ugyanakkor határvonalat is húzott az 1945 tavaszán létrehozott magyar alakulatok, illetve egyes részeinek ez ideig történt fennállása, valamint a csapatok ekkor kezdődő, új elvek szerinti átszervezése és fejlesztése közé. Ezzel a határvonallal zárult le tehát a német fasizmus elleni harcra létrehozott 1. és 6. hadosztály eseményekben gazdag, s a Magyar Néphadsereg életében jelentős szerepet játszó története. Személyi állományukra alapozva újonnan szervezett magasabbegységek, egységek jöttek létre, s foglalták el helyüket a fejlődés további folyamatában.

Az újonnan létrehozott alakulatok a terveknek megfelelően a fejlesztési modell szerepét is betöltötték, s ezért nem véletlen, hogy hadrendi megjelölésük — természetesen ideiglenesen — mindegyiknél az egyes sorszámmal kezdődött. Mindezek figyelembevételével alakult meg 1949. március 16-tal az 1. lövészhadosztály (nem azonos tehát az 1945-ben Jászberényben létrehozott 1. hadosztállyal), amely egyelőre két lövészezreddel, egy tüzérezreddel és a szervezet szerinti közvetlenekkel (pct. tü. o., mü. zlj., hir. zlj.) rendelkezett, de alárendeltségébe sorolták a gyalogos kiképző tábort is, ahol elsősorban a Kossuth Akadémiára jelentkezettek felkészítése folyt. A fenti elgondolások szerint szervezték meg az 1. páncélos hadosztályt is, szintén részleges feltöltöttséggel. Alárendeltségébe egy gépkocsizó lövészezred, egy harckocsiezred és a szervezetszerű közvetlenek (gv. tü. o., rotü. o., lgv. tü. o., mü. zlj., hir. zlj.) tartoztak, továbbá a páncélos kiképző tábor, ugyancsak a leendő akadémikusok felkészítése céljából. E két magasabbegység mellett a következő fejlesztési szakasz előkészítéseként a minisztérium közvetlen alárendeltségében további alakulatokat is létrehoztak. Ide tartozott egy repülőezred, egy huszárezred, egy tüzérezred, egy híradóezred, valamint a tüzér, a légvédelmi tüzér és a műszaki kiképző tábor. Rajtuk kívül még meg kell említeni az öt különböző fegyvernemhez tartozó önálló zászlóaljat, amelyek közül néhányuk felállításának szervezeti elemei már korábban is megvoltak. Mindezt figyelembe véve a csapatok személyi állományának összlétszáma — a szervezetében lényegében változatlan 11 500 fős határőrséget leszámítva — 17 300 fő volt. A csapatok mellett továbbá az iskolák (Kossuth Akadémia, Petőfi Akadémia, Központi Gépkocsi Iskola, Honvéd Kollégium, valamint a — Törzs- és Főtiszti Tanfolyam helyett létre-

5 HL HM 8000/eln. HVK. 5a. 1949. A továbbiak során előforduló minden olyan szervezési kérdés, amelynek forrása külön megjelölve nincsen, a március 16-án érvénybelépett hadrend keretébe tartozik.

hozott — Zászlóalj- és Századparancsnoki Tanfolyam), a négy katonai kerület és a minisztériumnak közvetlenül alárendelt intézetek (Levéltár és Múzeum, Honvédség Háza, Haditechnikai Intézet, kórházak, raktárak stb.) kaptak helyet a hadsereg állománytábláján, összesen mintegy 15 000 fővel. Külön a tájékoztatás kedvéért említjük, hogy a Magyar Néphadsereg ekkor 44 harckocsival, 22 rohamlöveggel, 75 repülőgéppel (fele iskolagép), 170 különböző űrméretű tábori löveggel és összesen 72 különböző légvédelmi ágyúval rendelkezett.[6] Ez volt tehát az a szervezet, amellyel 1949 tavaszán a csapatok újrendszerű fejlesztése megkezdődött.

Az addigi gyakorlatot és a további terveket is figyelembe véve megállapítható, hogy a hadsereg félévenkénti nagyobbarányú átszervezése rendszeressé vált. Ezek a változtatások a fejlesztés kisebb-nagyobb állomásai voltak és az akkori évek során számos vonatkozásban rányomták bélyegüket a hadseregre, s ezen belül nem kis mértékben a hivatásos állomány életére. A gyorsütemű fejlesztés azonban olyan azonnali igényeket is támasztott, melyeket a félévenként újonnan kiadott hadrend sem tudott megfelelően követni. A jelentkező szükségletek következtében pedig nemcsak bizonyos módosítások, hanem — különösen a vezető szerveknél — lényeges szervezeti változtatások is rendszeresen napirenden voltak. Így került sor 1949. június 1-ével a Hadiakadémia újbóli hadrendbe állítására,[7] június 15-ével pedig a vezérkar főnökének közvetlenül alárendelve az Országos Légvédelmi Parancsnokság létrehozására.[8] Ezek a szervezeti változtatások az esetek többségében létszámemeléssel jártak együtt, s emiatt az első években a személyi állomány mennyiségi fejlesztése mindig meghaladta a hadrendben eredetileg meghatározott keretszámot. Mindez a honvédelmi minisztériumra is vonatkozott, amelynek szervezete ugyan a március 16-i hadrenddel nem változott, állománya azonban a február 1-i átszervezéssel megszabott létszámhoz képest 190 fővel növekedett és így összesen 2830 főt (ebből 1332 polgári alkalmazott) tett ki.[9]

A honvédelmi minisztérium részeként a Politikai Főcsoportfőnökség is szerepelt az új állománytáblán. Szervezetének változatlan fenntartása mellett azonban létszáma is egyelőre csak három fővel nőtt. Megmaradt a munkarend alapján kialakított belső csoportosítása is, mely szerint szervezeti felépítése az alábbiakban összegezhető.

A politikai főcsoportfőnök, Nógrádi Sándor altábornagy közvetlen alárendeltségébe a Titkárság, az Anyagi Osztály, a Központi Iroda és az Expedíciós Osztály tartozott. Az I. főcsoportfőnök-helyettes, Ilku Pál ezredes az Operatív Osztály, az Oktatási Osztály, az Ellenőrző Osztály, a Káder Osztály munkáját irányította. A II. főcsoportfőnök-helyettes, Jánosi Ferenc ezredes pedig az Agitációs és Propaganda Osztály, a Kultúr Osztály és a Sajtó Osztály elöljárója volt. Bár a főcsoportfőnök közvetlen alárendeltségébe tartozott, de a számozási sorrend szerint az állománytábla végén szerepelt a Pártépítési Osztály, melynek továbbra is Deszkás János alezredes volt a vezetője.

A főcsoportfőnököt és helyetteseit is beleszámítva a Politikai Főcsoportfőnökség létszáma összesen 164 főt tett ki. Ez az állománytáblán szereplő keret azonban nem sokáig maradt érvényben, mert rövidesen, a minisztérium más

6 Uo.

7 HL HM 19 097/eln. HVK. 5a. 1949. A Hadiakadémia hadrendbe állítását azzal az indokkal időzítették erre az időpontra, hogy őszre, az oktatás megkezdéséig, tanári állományát megfelelő kiválogatással össze tudják gyűjteni és a hátralévő időben munkájukra felkészíthessék. Így az akadémia fennállása mindössze 5 hónapot szünetelt. Az a terv ugyanis, hogy a magasabb szintű képzést kizárólag Szovjetunió akadémiáin oldják meg, kivihetetlennek bizonyult, a Törzs- és Főtiszti Tanfolyam pedig erre alkalmatlan volt. Ezért került sor arra, hogy az akadémiát ismét fölállították, a Törzs- és Főtiszti Tanfolyam helyett pedig a Zászlóalj- és Századparancsnoki Tanfolyamot hozták létre.

8 HL HM 17 355/eln. HVK. 5a. 1949. Az OLP létrehozása előtt a Honvéd Vezérkar szervezetében Légoltalmi Alcsoportfőnökség szerepelt, amelyet az új szervezet hadrendbe állításával megszüntettek.

9 HL HM 8000/eln. HVK. 5a. 1949.

szerveihez hasonlóan, itt is megkezdődött a módosítás. Eleinte csak a napi munka során felvetődött igényekhez igazodó helyesbítés folyt, de később már lényeges változtatásra is sor került. Jellemző a szervezési változások folyamatosságára, hogy a honvédelmi minisztérium újabb átszervezésére már elkészült az állománytábla és augusztus 1-re kitűzött hatályba lépését be sem várva, három héttel előtte a Politikai Főcsoportfőnökségen hivatalosan is egy újabb osztályt hoztak létre. Ez a Sport Osztály volt, amely három alosztállyal, 29 fővel kezdte meg működését.[10] Szervezete már a bevezetésre váró állománytábla szerint alakult, s ezért a minisztérium átszervezésekor nem változott. Hatáskörébe a versenysportot sorolták, míg a katonai tömegsport továbbra is a kiképzés része maradt. A Politikai Főcsoportfőnökség keretében történt létrehozását azzal indokolták, hogy a versenysportnak nagy tömegbefolyása van és ilyen értelemben, mint politikai tényezőnek, ide kell tartoznia. Ezzel a szervezeti lépéssel kezdődött meg tehát a polgári lakosságra is kiterjedő élsporttevékenység a Magyar Néphadseregben. Ezt követően egymás után jöttek létre honvéd sportegyesületek, szakosztályok, amelyeknek sikeres munkája a későbbiek folyamán nem kis mértékben öregbítette a hadsereg, de számos területen országunk sporthírnevét is.

A Politikai Főcsoportfőnökségnek a hadseregben betöltött szerepe, súlya azonban lényegesen nagyobb volt annál, mint ahogyan azt a február 1-én létrehozott, majd az új hadrend érvénybe lépésével március 16. után megnövelt szervezetéből következtetni lehet. Bár létrehozásakor már egyike volt a hadsereg legfontosabb vezető szerveinek, de ez önmagában még nem mutatja meg a teljes képet. Erre a kérdésre egyébként az a sajátos körülmény adhat megközelítően helyes választ, amelyet egyrészt a politikai tiszti intézmény bevezetésével, másrészt a hadsereg pártszervezeteinek irányításával kialakult hatáskör teremtett meg. Ha azt tekintjük tehát, hogy legfelső katonai vezető szerve volt a hivatásos állomány politikai szempontból legegységesebb, szilárdan elkötelezett részének, amelynek tagjai — a minisztérium néhány irányító szervét kivéve — az egész hadseregben a parancsnokokkal egyenlő (kivételes esetekben még nagyobb) jogokkal rendelkeztek, már teljesebb képet kapunk. Ehhez azután még hozzátartozott, hogy a hadsereg pártszervezeteinek munkáját is irányította, ami az adott körülmények között mindinkább utasításokban nyilvánult meg és ekkor már olyan politikai légkörben zajlott, amely nemcsak a párttagság, de a személyi állomány körében sem tűrt el semmiféle ellentétes nézetet. A szervezet ismertetése mellett tehát ennek a szélesebb értelemben vett hatáskörnek az érzékeltetése is szükséges ahhoz, hogy a Politikai Főcsoportfőnökségről, mint a hadseregben folyó politikai munka irányító szervéről megfelelő képet alkothassunk. Arra a kérdésre pedig, hogy a gyakorlati munkában hogyan nyilvánultak meg ennek az egész hadsereg életét formálni képes irányító tevékenységnek az előnyei, illetve hiányosságai, a szervezeti kérdések tárgyalása után próbálunk választ adni.

Ebben a szervezési időszakban a Politikai Főcsoportfőnökség állományának és feladatkörének megnövelésével együtt közvetlen alárendelt intézeteinek száma, azok egy részének állománya, valamint az egész hadsereg politikai apparátusának összlétszáma is növekedett. Ez a tendencia a hadsereg fejlesztése mellett mindenekelőtt a politikai munka súlyának, szerepének fokozottabb előtérbe helyezésével magyarázható. Ezt igazolja többek között a politikai tiszti appa-

10 HL HM 27 691/eln. 1949. Alosztályai: Katonai Sport Alosztály (haditorna, öttusa, vívás, céllövő, motoros, kerékpáros, evezős), Küzdő Sport Alosztály (ökölvívás, birkózás, atlétika, úszás, vízipóló, torna, télisportok) Labdasport Alosztály (labdarúgás, kézilabda, röplabda és tenisz).

rátusnak a hadsereg átlagánál gyorsabb ütemű fejlesztése, valamint az alakulatok, intézetek, vezető szervek állománytábláján a politikai tiszti helyek növelése is. Mindez azután kiemelt feladattá tette a káderek újabb csoportjainak kiképzését, a növekvő létszámgondok enyhítését. Ilyen körülmények között magától értetődött, hogy a Politikai Főcsoportfőnökség közvetlen alárendelt intézetei közül funkciójánál fogva továbbra is a Petőfi Akadémia foglalta el a legfontosabb helyet. Ebből fakadt továbbá, hogy az Akadémia egyévesre tervezett — s végül kilenc hónap után befejeződött — alaptanfolyama mellett a különböző rövidített (hathónapos, háromhónapos, háromhetes, kéthetes, néhánynapos) tanfolyamait sorozatban szervezték és bocsátották végzett hallgatóit az apparátus rendelkezésére. Ezekre a rövidített tanfolyamokra elsősorban a polgári életből még mindig nagy számban behívottakat, illetve a Kossuth Akadémián, vagy a Törzs- és Főtiszti Tanfolyamon végzetteket sorolták, de voltak közöttük a hadsereg személyi állománya köréből politikai téren arra megfelelő, kisebb beosztású katonák is. Rajtuk kívül az Akadémia hallgatói közé tartoztak még a sajátos rendeltetéssel életre hívott (kultúrvezetői, politikai továbbképző, különleges stb.) tanfolyamok tagjai, akik itt készültek fel jövendő feladataik ellátására.

A Petőfi Akadémia állandó állományának szervezete az 1948. október 1-vel történt létrehozása óta lényegében nem változott. Az 1949. március 16-án végrehajtott módosítás is csak távlataiban nézve kíván említést. Az újabb igényekhez igazodó változtatás eredményeként ugyanis a korábbi két függetlenített „politikai tanár" helyett az új állománytáblán már négy „vezető előadó tanár" és nyolc „előadó tanár" szerepelt függetlenített beosztásban, ami — a fejlődés tendenciáját figyelembe véve — a társadalomtudományi tanszékek kialakulásához vezető további lépésnek tekinthető. A társadalomtudományi tárgyakat oktató többi politikai tiszt továbbra is az akadémikus zászlóalj, vagy valamelyik tanfolyam szervezeti rendszerébe tartozott, s egyben ellátta az ottani beosztásával járó feladatokat is. A tanszékek létrehozását azonban a Petőfi Akadémia már nem érte meg. Az alaptanfolyam hallgatóinak felavatása után, tíz hónapos, eredményes tevékenységét befejezve, átadta helyét a minden vonatkozásban utódjának tekintett „Petőfi Politikai Tisztképző Intézet"-nek. A változtatást a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma május 24-i ülésén azzal indokolták, hogy a Kossuth Akadémia megszüntetésével a fegyvernemi tisztképzés már nem akadémia keretében folyik, ezért a politikai tisztképzésnél sem kívánatos e megnevezés további fenntartása. Megjegyzésként azonban az is ide kívánkozik, hogy az időközben történt események egyébként is túlhaladták az e téren korábban kialakult elgodolásokat és az új név jobban is megfelelt tényleges tevékenységének.

A Petőfi Akadémia tehát — amelynek létrehozását elindító gondolat alig egy évvel azelőtt született meg — rövid fennállás után, az eredetileg tervezett feladatának jellegét tekintve beszüntette tevékenységét. A vele kapcsolatos elgondolások ugyanis még abban a kiegyensúlyozott politikai légkörben alakultak ki, amelyben a hadsereg szocialista átszervezése és fejlesztése az új társadalom felépítésére irányuló feladatok arányos részét képezte. Ilyen körülmények között az Akadémiát a marxizmus—leninizmus oktatásának, a hivatásos politikai munkások képzésének felső szintű honvédségi intézményévé kívánták tenni. Erre utal meghívott, külső előadóinak neves személyekből álló névsora, de az állományába vett, s ebben a feladatkörben nagy reményekre jogosító, fiatal tanári gárdája is. Az indulásnál tehát részben már megvoltak a feltételei annak, hogy az Akadémia az eléje támasztott követelményeknek ele-

get tudjon tenni. Időközben azonban változás történt. Mielőtt ugyanis ennek a fiatal intézménynek a tervezett arculata kialakulhatott volna, a közben végbement politikai események túlhaladták a létrehozásával kapcsolatos elgondolásokat és új helyzetet teremtettek a hadsereg politikai munkásainak képzése terén. A változás a párt új irányvonalának megfelelően a hadsereg megnövelt nagyságrendű és meggyorsított fejlesztése, valamint a politikai tiszti intézmény ezzel együtt történt bevezetése során következett be. Mindennek eredményeként a jóval nagyobb létszámigényeknek megfelelően a politikai tisztképzés tömeges jellege, a társparancsnoki rendszerből adódóan pedig katonai-szakmai oldala az addigiaknál lényegesen nagyobb súllyal került előtérbe. A változtatás igénye már 1949 elején felmerült, de annak végrehajtását csak az első alaptanfolyam hallgatóinak június 29-én történt avatása után tűzték napirendre. Ezzel egyidőben parancsnokát, dr. Felkai Dénes ezredest más beosztásba helyezték és utódjául — már az újjászerveződő intézmény élére — Otta István ezredest, a megszüntetett Kossuth Akadémia politikai tisztjét nevezték ki. Ugyancsak az új követelményekből fakadt, hogy valamennyi társadalomtudományi előadó számára az új oktatási év megkezdése előtt többhetes katonai kiképzést szerveztek, amellyel a felvetődött szakmai igények kielégítését kívánták elősegíteni. Végeredményben tehát a Petőfi Akadémia új iskolává történt átalakításával egyidőben a politikai tisztképzés is bizonyos mértékben változott, jobban előtérbe került annak tömeges és katonai-szakmai jellege.

Fejlesztésről számolhatunk be a Honvédség Háza szervezetével és feladatkörével kapcsolatban is. Az addigi 30 fős létszámához képest a március 16-án érvénybe lépett állománytáblán már 244 fő (146 polgári alkalmazott) szerepelt. Ez a nagyarányú növekedés részben abból fakadt, hogy korábbi szervezeti egységeinek (törzs, film- és fotócsoport, dekorációs műhely, gazdasági hivatal) beosztási helyei szám szerint nőttek, de mindezen túl a könyvtár és a propagandacsoport újonnan történt létrehozásával szervezete is bővült. A létszámemelkedésben azonban mindenekelőtt az új szervezési rendelettel létrehozott Honvéd Központi Művészegyüttes játszott közre, amely a Honvédség Háza keretében alakult meg és már kezdettől fogva 152 beosztási hellyel (90 polgári alkalmazott) rendelkezett. Így tehát 1949. március 16-a egyben a Művészegyüttes születésének dátuma is. Természetesen figyelembe kell venni, hogy sajátos jellegű beosztási helyeinek feltöltése és az első fellépésre való felkészülés időt igényelt, de emiatt nem válhat kérdésessé létrehozásának hivatalos dátuma, amelyet egyébként az 1949. február 22-én kelt alapító okirat az alábbiakban határozott meg: „A kiadás alatt álló új szervezési rendelet szerint a Honvédség Háza keretében egy 150 főből álló művészcsoport kerül felállításra."[11] Az okmány határozati része pedig egyértelmű utasítást adott ennek végrehajtására és egyben a felállítandó művészegyüttes parancsnokává Kabán Béla századost jelölte ki. Azóta a Honvéd Központi Művészegyüttes nagy és sikerekben gazdag utat járt be. Kulturális életünkben betöltött szerepe messze túlnő a Magyar Néphadsereg keretein, országos méretekben is számottevő tényezővé vált, sőt tekintélyt vívott ki magának jó néhány külföldi országban is.

A Politikai Főcsoportfőnökség Sajtó Osztályának részeként működő Néphadsereg szerkesztőségénél más irányú kérdések vetődtek fel. A tavaszi átszervezés során nem volt sem szervezeti, sem létszámváltozás, s ez arra utal,

11 HL HM 414 028/Pol. Fcsf. 1949.

hogy ezen a téren a munka feltételei a további követelményeknek is megfeleltek. Ami pedig e hetenként megjelenő központi lap több mint negyedéves tevékenységéről összegyűlt tapasztalatokat illeti, megállapítható, hogy lényegében kielégítette azokat az igényeket, melyeket a Katonai Albizottságnak a megjelentetésre vonatkozó határozata[12] és a feladatát ismertető nevelői alcsoportfőnöki körlevél[13] foglalt magában. Helyesnek bizonyult, hogy a lap elsősorban az alegység szinten szolgálatot teljesítő állományhoz szólt, zömmel azok problémáival foglalkozott, s jól segítette a kiképzési és a fegyelem megszilárdítására irányuló feladatok végrehajtását. Politikai arculata, hangvétele is kiforrott és a hadsereg funkciójából adódóan természetesnek kell tekinteni, hogy a közvélemény formálása terén a párt új irányvonalának leghatározottabb szószólójává vált. Ennek ellenére a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma a lap tevékenységének éppen ezt az oldalát bírálta és a március 8-i ülésén olyan határozatot hozott, hogy a „Néphadsereget meg kell javítani és éles politikai beállítottságú lappá kell fejleszteni". Ennek eredményeként azután egyre jobban politikai jellege került előtérbe és hangvétele is keményebb lett. Ebbe az irányba tolódott az alegységek szintjén kiépített tudósítói hálózat tevékenysége is. Túlzott szabályozottságával, a kötelezően előírt feladatok végrehajtásával mind inkább a helyi állomány körében dolgozó politikai apparátus részét alkotta. A tudósítók heti jelentéseinek rendszere pedig — a szerkesztőség tájékoztatásán túl — a politikai munka központi ellenőrzésének egyik kiegészítő formájává vált.[14]

Ezek a szervek, intézetek alkották akkor a Politikai Főcsoportfőnökség közvetlen alárendeltjeinek körét. S bár közülük a régebbiek szervezete és vele együtt tevékenysége is még a kiformálódás bélyegeit viselte, de sajátos arculatuk kirajzolódott már és viszonylag rövid idő alatt be tudtak illeszkedni a hadseregben folyó politikai munka rendszerébe. Ez a kérdés mindenekelőtt azért merül föl, mert ilyen szervei a hadseregnek — beleértve a Politikai Főcsoportfőnökséget is — korábban nem voltak és néhány hónapos fennállásuk, tevékenységük után a személyi állomány nagyobb részénél még újdonságként hatottak. Ugyancsak itt kell megemlíteni a Honvéd Sajtó és Lapkiadó Vállalatot is, amely ekkor jött létre, de egyelőre nem tartozott a Politikai Főcsoportfőnökség alárendeltjei közé. Tevékenységének első időszakában önálló vállalatként működött, s mint a hadsereg valamennyi nyomdai termékének kiadója, a honvédelmi miniszter felügyelete alá került, aki ezt a jogát egy háromtagú bizottság közreműködésével gyakorolta, közöttük a Politikai Főcsoportfőnökség Sajtó Osztályának vezetőjével.[15]

A Politikai Főcsoportfőnökség irányító tevékenységében a legnagyobb figyelmet azonban — közvetlenül alárendelt intézeteit is beleértve — az egész hadseregre kiterjedő politikai apparátusra fordították. A feladatok jellegét figyelembe véve ez természetes is volt, különösen olyan körülmények között, amikor a hadsereg előtt álló célkitűzések eredményes megvalósítását döntő mértékben a politikai munka függvényének tekintették. Emellett szem előtt kellett tartani a politikai tisztek munkájában jelentkező kezdeti hiányosságokat és nem kis mértékben azt, hogy — csapatok újrendszerű szervezésével együtt — az 1949. március 16-án érvénybe lépő hadrenddel kezdődött meg az apparátus meg-

12 HL HM 1950/1007. doboz 544. lap.
13 HL Kossuth Akadémia 20. doboz 10 879. irat.
14 HL HM 414 241/ált. 1949.
15 HL HM 13 535/eln. 1949.

felelő szervezeti kiépítése is. Ezt megelőzően ugyanis a politikai tiszti apparátus még nem a tervbe vett saját szervezeti rendszere szerint, hanem az adott állománytáblák nevelőtiszti helyeire épülve kezdte meg tevékenységét. A politikai tiszti intézmény február 18-án történt bevezetése után tehát nemcsak az új követelmények gyakorlati alkalmazásában, valamint a személyi beosztások átrendezésében, hanem szervezeti téren is volt átmeneti időszak. Erre utal továbbá, hogy a március 16-i új hadrend sem mutat még e téren lényeges változást, bár jól érzékelteti a fejlesztés távlatait, főleg a csapatoknál.

Az új állománytáblákról egyébként első látásra szembetűnik, hogy a politikai apparátus egyes szervezeti elemeinek, illetve beosztási helyeinek megnevezése még nem volt egységes. Ez a tény nemcsak a szükséges fogalmak általánossá válásának hiányára, hanem néhány kérdésben szervezeti bizonytalanságra is utal. Ilyen tapasztalatok szűrhetők le a fejlesztési modell szerepét betöltő újonnan létrehozott hadosztályok állománytábláján is. A példát mindjárt a legmagasabb beosztások szolgáltatják. Mindkét hadosztálynál ugyanis a politikai munka irányítói — bár új megnevezéssel, de a korábbi szervezési gyakorlatnak megfelelően — politikai osztályvezetőnek vannak feltüntetve, holott már, mint társparancsnokok, hadosztály politikai tiszti jogokat gyakoroltak. A továbbiakban azután az osztályokon még három tiszt, két tiszthelyettes (politikai állományú) szerepelt az állománytáblán és a lövész hadosztálynál két polgári alkalmazott könyvtáros is. Külön kell megemlíteni a hadosztálytörzsekhez szervezett tiszti rendfokozatú függetlenített párttitkári helyeket, mivel azok betöltése ekkor még nem a hivatásos politikai munkások létszámát terhelte. A legnagyobb változás azonban az ezredtörzseknél volt. A korábbi egy fős politikai munkás létszámot az új állománytáblán két beosztott tiszttel, egy tiszthelyettessel és egy-két odavezényelt sorkatonával megnövelték. Annak érdekében pedig, hogy az így kialakult csoportot valamilyen szervezeti egységként kezelhessék, itt is politikai osztálynak nevezték el, s vezetőjüket hol ezred politikai tisztnek, hol politikai osztályvezetőnek jelölték meg. Az osztály és alosztály szinteken ugyanakkor továbbra is megmaradt az egy fő politikai munkás, azzal az eltéréssel, hogy a politikai vezetők helyett a kötelékben levő századoknál is zömmel politikai tisztek szerepeltek az állománytáblán.

Az itt felvázolt és több vonatkozásban még kiforratlan szervezet az 1949. márciusi helyzetet tükrözi. A későbbiek folyamán éppen e területen felmerült problémák miatt a Politikai Főcsoportfőnökség nagyobb gondot fordított a szervezeti, hatásköri kérdések tisztázására, főleg azok kedvezőtlen következményeinek elhárítására. Ennek eredményeként a gyakorlatban később kialakult kép jobban tükrözi a politikai tiszti intézmény létrehozásáról szóló okmány szervezeti irányelveit. Az időközben történt korrekciók nem okoztak nehézségeket, mert a Politikai Főcsoportfőnökség álláspontját senki sem vitatta. A felvetődött problémák ugyanakkor jobban ráterelték a figyelmet a politikai munka további szervezeti feladataira. Ezek közül pedig az egyik legfontosabb a szakasz-, raj- és (a határőrségnél az) őrsmegbízottak rendszerének kiépítése volt. Mindezt azzal a céllal hozták létre, hogy a kisalegységeknek is legyen hivatalosan kinevezett és felelős politikai munkása.[16] A szakasz-, raj-, illetve őrsmegbízottakat a rendelet szerint ugyanis kettővel magasabb beosztású politikai tiszt nevezte ki (tehát nem tévesztendők össze a pártbizalmiakkal) és a maguk szintjén végezték feladataikat, természetesen nem függetlenítve, hanem mint beosztott sorállományú katonák. Szervezetük kialakítása után

16 HL HM 10 794/eln. Pol. Fcsf. 1949. (Kossuth Akadémia 24 doboz, 1018. irat).

már ők vezették a szakaszoknál tartott politikai szemináriumokat, illetve előtte a rajok kollektív konzultációját. Munkájuk segítésére a Politikai Főcsoportfőnökség „A rajmegbízott" címmel hetenként útmutatót adott ki, amelyben részletesen meghatározta a következő hét oktatási, agitációs, kulturális és egyéb politikai feladatait. Azok végrehajtásának irányítását és ellenőrzését pedig a rendelet a század politikai vezető, illetve a zászlóalj politikai tiszt kötelességévé tette.

A szervezeti kérdések elrendezése mellett a Politikai Főcsoportfőnökség számára további gondot jelentett a csapatoknál rendszeresített helyek feltöltése. A politikai munkások beosztási helyeinek száma ugyanis az új hadrendben szereplő hadosztályok, önálló ezredek, zászlóaljak felállítása során a csapatok előző nagyságrendjéhez és szervezetéhez képest megtöbbszöröződött. Bár a káderek képzésénél igyekeztek lépést tartani a növekvő szükséglettel, ennek ellenére a hivatásos politikai munkások tényleges létszáma még éveken át csak kisebb-nagyobb elmaradással tudta követni a mindenkori igényeket. Emiatt azután a szükségmegoldás az alakulatoknál is elkerülhetetlenné vált. Mindezt figyelembe véve a Politikai Főcsoportfőnökség már 1949 áprilisában elrendelte, hogy „... ahol a rendszeresített pol. ti.-i, ill. pol. vezetői hely betöltve nincsen ... ideiglenes pol. megbízottat kell kijelölni. Az ideiglenes politikai megbízottak feladata: eredeti beosztásuk kötelmeinek ellátása mellett kizárólag a pol. foglalkozások vezetése, a propaganda, agitáció, kultúr- és sportmunka szervezése, az alárendelt pol. ti.-ek, pol. vezetők és pol. megbízottak (szakasz, raj, őrsmegbízottak) irányítása."[17] A meglevő beosztási helyeket azonban még így sem sikerült mindenütt betölteni. Ezért az egy hónappal később kelt rendelet már lehetővé teszi, hogy „... tiszt hiányában a szd. pol. vez.-i hely betöltését arra alkalmas bajtársak — rendfokozatra való tekintet nélkül — is elláthatják. Tehát honvédeket is javaslatba lehet hozni, illetve ki lehet jelölni."[18] A feladatot végül is úgy oldották meg, hogy a hivatásos politikai munkásokat magasabb beosztásokba helyezték, század politikai vezetőnek pedig jelentős arányban sorktonákat jelöltek ki és tisztesi rendfokozattal látták el őket.

A politikai apparátus szervezeti kérdései természetesen másként vetődtek föl az egyes katonai intézeteknél, vezető és kiszolgáló szerveknél. Részletes ismertetésükre itt nincs lehetőség és általánosítható képet is nehéz kialakítani erről a területről. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy hozzávetőlegesen kétharmaduknál volt rendszeresített politikai tiszti hely, de nem minden esetben a jelentősebbeknél és káderhiány miatt a meglevőket sem tudták sok helyen feltölteni. A problémát a Politikai Főcsoportfőnökség oly módon kívánta megoldani, hogy néhány politikai tiszt tevékenységi körét más intézetre is kiterjesztette, illetve ahol ez nem volt lehetséges, ott eredeti beosztásuk meghagyásával hivatásos katona párttagokat bízott meg a politikai feladatok ellátásával. A megbízottak természetesen nem rendelkeztek társparancsnoki jogkörrel, s az akkori körülményekre jellemző, hogy ott sem mindenütt, ahol kinevezett politikai tiszt végezte ezt a munkát. Hasonló problémák merültek föl az intézetek és egyéb szervek nagyobb részét irányító kerületi parancsnokságok politikai tisztjeinél is. Az állománytáblán itt szintén osztályvezetőként szerepeltek és

17 HL HM 12 903/eln. **Pol.** Fcsf. 1949. (Kossuth Akadémia 25. doboz 1241. irat).

18 HL HM 16 331/eln. Pol. Fcsf. 1949. (Kossuth Akadémia 26. doboz 1652. irat). A század (üteg) politikai vezetői helyek sorállományúakkal történt betöltése nem okozott hátrányt, vagy visszaesést a politikai munkában. Általában érettségizett, de legalábbis jó általános müveltséggel rendelkező és bevonulásuk előtt az ifjúsági szervezetek munkájában tapasztalatokat szerzett, a politikai kérdésekben járatos fiatalok közül válogatták ki őket. Az egykori századparancsnokok egyöntetű véleménye az, hogy ezek a fiatalok jól megállták a helyüket, sőt elöljáróiknak is sokat segítettek és munkájuk alapján megbízatásukat ebben a beosztásban nem érezték szükségmegoldásnak.

hosszabb ideig jogkörük is bizonytalan volt. Később a budapesti kerületnél parancsnokhelyettesi, a pécsi, a szegedi és a debreceni kerületnél pedig társparancsnoki jogokat gyakoroltak.

Külön kell megemlíteni a Kossuth Akadémiát, amely alig másfél éves fennállása után már feloszlatására készülődött. Bár tevékenysége rövid ideig tartott — hiszen a háromévesre tervezett tisztképzés első alaptanfolyamát sem vihette végig — mégis, a hivatásos állomány új alapokra helyezett kialakításának kezdetén betöltött szerepével egyik jelentős részét alkotja néphadseregünk történetének. Politikai Osztályát már május 19-én megszüntették és apparátusának még fennmaradó része sem tekinthető a továbbiakban mérvadónak. Ezért csak tájékoztatásként említjük, hogy „Dózsa" ezredének (3 zlj. — 12 szd.) 30 fő, „Gábor Áron" ezredének (3 zlj. — 10 szd.) 31 fő és „Rákóczi" ezredének (2 zlj. — 5 szd.) 6 fő hivatásos politikai munkása volt. Ide kívánkozik továbbá az a megjegyzés is, hogy az Akadémia politikai tisztjének jogköre sem volt kezdetben minden téren tisztázott. A politikai főcsoportfőnök közbelépése kellett hozzá, hogy ezt követően teljes jogú társparancsnokként tevékenykedjen.

A fent leírtak tehát azt mutatják, hogy a politikai tiszti intézmény 1948. február 18-án történt rendszeresítését követően apparátusának szervezeti kiépítése — leszámítva természetesen azokat a feladatokat, amelyek már ekkor a fejlesztés kategóriájába sorolhatók — nem problémák nélkül zajlott le és viszonylag hosszú időt vett igénybe. Az események ilyen alakulása többek között azzal is magyarázható, hogy a politikai tiszti intézmény bevezetésének az előzőekben ismertetett módja már eleve teret engedett bizonyos késlekedésnek és bizonytalanságnak. Mindennek figyelembevételével azonban mégis arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a felmerült problémák nagyobb része azért következhetett be, mert a hadsereg legfelső politikai irányítása, mindenekelőtt a vezetés gyakorlati teendőit ellátó Politikai Főcsoportfőnökség nem kellően készült föl ennek a fontos feladatnak a lebonyolítására. Az utólagos korrekciók és tanulságok arra engednek következtetni, hogy az új hadrendi táblák elkészítésekor ennek az addig ismeretlen állománykategóriának a hadsereg szervezetébe való beillesztéséhez a vezérkar illetékes szakemberei számára nem adták meg a szükséges segítséget. A politikai tiszti intézmény rendszeresítésére intézkedő miniszteri rendelet szervezéssel foglalkozó része — mivel csak irányelveket tartalmazott — ezt a segítséget nem helyettesíthette, részkérdésekre nem adhatott útmutatást. A mulasztásokból, a tisztázatlan kérdésekből fakadó problémák azután nem kis mértékben az új követelményekhez szabott feladatok ellátásában még egyébként is járatlan politikai tisztek vállaira nehezedtek és tovább növelték gondjaikat.

Ilyen körülmények között tehát sok múlott azon, hogy az egyes vezető szerveknél, alakulatoknál, intézeteknél szolgálatot teljesítő politikai tisztek a beosztási helyük megnevezésétől függetlenül milyen minőségben és határozottsággal léptek föl, illetve hogyan tudták ellátni feladataikat. Mindez egyben azt a kérdést is felveti, hogy miként ítéljük meg ennek az időszaknak a politikai tiszti állományát, mennyiben felelt meg azoknak a követelményeknek, melyeket a politikai munka új rendszere és az erre történő átállás támasztott tagjaival szemben. A válaszadás nem egyszerű feladat, mert ezen a területen is a kialakulás folyamata zajlott és az állandó változás miatt — ami főleg a létszám növekedéséből fakadt — csak hozzávetőleges képet alkothatunk. Azt

azonban meg tudjuk állapítani, hogy ez az állomány — tagjainak korábbi foglalkozásából, eltérő politikai, elméleti felkészültségéből, mozgalmi tapasztalataiból adódóan — az azonos beosztási szinteken sem vált még munkáját tekintve teljesen egységessé. Ekkor még több vonatkozásban érezhető volt az a különbség, amely a korábbi nevelőtisztek, a munkásmozgalomból jött tapasztalt káderek, valamint a hivatásszerű politikai munkával éppen ismerkedő újonnan avatott tisztek között mutatkozott meg. A közöttük levő mennyiségi arány sem volt állandó. Bár a tapasztalt politikai munkások bevonultatása egyelőre folytatódott, de a létszám állandó növelésével ez az arány egyre inkább a még kezdőnek számító fiatalok javára tolódott el. Összességében azonban a kiforratlanság, az új és megnövelt feladatok oldaláról megmutatkozó hiányosságok ellenére is kedvező volt a kép.

A legfelső vezetés elképzeléseinek megfelelően a politikai tiszti apparátus szerepe, tekintélye a hadseregben gyors ütemben növekedett. Ebben nem kis mértékben természetesen a politikai tisztek magatartása, tevékenysége játszott közre, de egyben azt is határozottan le kell szögezni, hogy ebben a folyamatban mégis az egész országra kiterjedő és egyre erőteljesebben érvényesülő hivatalos politika játszotta a meghatározó szerepet. Mindezzel összefüggésben kell megemlíteni, hogy ennek a tekintélynek a további erősítése érdekében a politikai tiszti apparátus tagjait az intézmény bevezetése után rövidesen megkülönböztető jelzéssel látták el. 1949. április 24-i dátummal jelent meg az erre vonatkozó intézkedés, amely ennek a megkülönböztető jelzésnek a viselését azonnali hatállyal elrendelte.[19] Az ország lakosságát pedig a május 1-én megtartott katonai díszszemlén minderről szemléletesen is tájékoztatták.[20]

A politikai tiszti apparátus és ezzel együtt természetesen a politikai munka helyének, szerepének megnövelése a hadsereg szocialista átszervezésének és fejlesztésének akkori időszakában szükségszerű volt. A hatalom jellegéhez és a követelményekhez igazodó hadsereg kialakításához ugyanis csak a személyi állomány szocialista eszmei alapon álló politikai egységének megteremtésén keresztül vezethetett az út. Ennek megvalósítása ugyanakkor sokoldalú, bonyolult feladatként jelentkezett. A szocializmus egyre növekvő társadalmi bázisának pozitív hatása mellett arra is tekintettel kellett lenni, hogy a szélsőségesen reakciós régi rend letűnése óta alig néhány év telt el, s ugyanakkor a katonatömegekkel szemben nem csupán az egyszerű politikai állásfoglalás, hanem az épülő új rend érdekében megnyilvánuló aktív, cselekvő magatartás, sőt a legmesszebbmenő áldozatkészség kialakítása volt az alapvető követelmény. E tudatformáló tevékenység mellett további lényeges feladatként jelentkezett a hadseregfejlesztés feszített ütemének és megnövelt követelményeinek teljesítésére irányuló politikai munka mindennapi teendőinek ellátása. E téren olyan igények is jelentkeztek már, amelyek túlnőttek az eddigi hagyományos formákon és kereteken. Mindezek mellett azonban azt is meg kell említeni, hogy ezeknek a feladatoknak a végrehajtásával együtt — bár még csak kezdeti formában, de — negatív szemléletbeli tendenciák is megmutatkoztak. A politikai munka fontosságát hangsúlyozó objektív igényeket ugyanis

19 HL HM 15 871/eln. 1949.

20 A megkülönböztető jelzésnek két fokozata volt (politikai tiszti és politikai vezetői), amelyeket kezdetben nem a később ismertté vált gyakorlat szerint alkalmazták. Az első hónapokban azt az elvet követték, hogy a beosztás szintjétől függetlenül az önálló munkakörben dolgozók politikai tiszti, a beosztottak pedig politikai vezetői jelzést viselhettek. Ezért történhetett meg az az ellentmondásos eset, hogy amikor egy jól dolgozó zászlóalj politikai tisztet a Főcsoportfőnökségre helyeztek beosztottnak, az új, magasabb beosztása ellenére az alacsonyabb szintű jelzésre lett volna jogosult. Ez a példa azután egy újabb rendelkezéshez vezetett, amely előírta, hogy aki már egyszer politika tiszti jelzést viselt, attól csak fegyelmi úton lehet elvenni azt. Ezt követően pedig egyazon beosztásban már mindkét jelzést viselték,ami újabb problémákat szült. Ezek megszüntetésére azonban csak később került sor. (HL HM 26 494 eln. 1949.)

bizonyos szubjektív indíttatású és a későbbiek során nem kevés problémát okozó nézetek kísérték. Ezeket a legmagasabb szinten is egyre gyakrabban jelentkező nézeteket úgy lehetne röviden jellemezni, hogy a hadseregben elért eredményeket, illetve a kitűzött célok megvalósítását — és természetesen a közben felmerült hibákat, a feladatok teljesítésében megmutatkozó elmaradást, a gondok elhatalmasodását — szinte kizárólag a politikai munka függvényének tekintették, vagy más megfogalmazással élve a politikai munka mindenhatóságát hirdették.[21] Az ezzel összefüggő problémák azonban ekkor még elenyészőek voltak és csak a később kikristályosodó tanulságok alapján lehet visszakövetkeztetni azokat. Így azután a politikai munka fontosságának és vele együtt az apparátus szerepének és nem kevésbé létszámának növelése lényegében megfelelő mederben folyhatott. Mindennek eredményeként 1949 nyarára vonatkoztatva már megállapíthatjuk — ami a későbbi években még inkább helytálló volt —, hogy a társadalom valamennyi területét figyelembe véve a párt országos apparátusa után a hadsereg rendelkezett a hivatásos politikai munkások legjobban felkészült, legszervezettebb és létszámában is legtekintélyesebb káderállományával.

Эрнё Ханч

СТРОИТЕЛЬСТВО АППАРАТА ПОЛИТОФИЦЕРОВ В ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ АРМИИ

Резюме

В статье рассматриваются организационные вопросы, возникшие за первые полгода после введения в Венгерской Народной армии с 18 февраля 1949 года института политруков. В вводной части статьи излагаются предпосылки, которые привели к созданию нового института и его организационного строения. Автор подчеркивает, что становление политической работы и её руководства в армии на новые основы произошло не просто в административном порядке, а в течение многомесячного переходного периода, в ходе которого необходимо было решить целый ряд непредвиденных вопросов, более того, пришлось также корректировать часть первоначальных замыслов.

После этого автор показывает организацию Венгерской Народной армии того времени После этого автор показывает организацию Венгерской Народной армП После этого и то, каким образом встраивался аппарат офицеров-политруков в эту штатную организацию. Отдельно занимается статья высшим политическим руководством, Главным Политическим Управлением ВНА и подчиненными ему институтами, содействующими его деятельности. Автор показываеторганизационную неопределенность, проявившуюся в первые дни, а затем первоначальный процесс упорядочения. Наряду со всем этим он занимается вопросами подготовки политических офицеров, проблемами обеспечения кадров для всей организации, указывает на временный компромисс в ряде нерешенных вопросов. Между тем он делает замечания относительно того, как был принят институт офицеров-политруков, дает оценку первоначальной деятельности членов аппарата и вообще всей политической работы на новой основе.

21 A nagyarányú és gyors ütemű fejlesztésből fakadó feladatok nem mindjárt éreztették súlyukat, de a következő években már — elsősorban a fejlesztés hiányos feltételei miatt — mind jobban próbára tették a személyi állomány áldozatkészségét és természetesen a végrehajtásra mozgósító politikai munka teljesítőképességét is. Ennek további fokozása érdekében mind inkább előtérbe került a politikai munka mindenhatóságáról és az objektív indokok tagadásáról vallott szemlélet, sőt a nehézségek növekedésével ezek tudatossá tételét a vezető szervek egyre jobban szorgalmazták. Ez a szemlélet arra a gondolatsorra épült, mely szerint a legfőbb tényező szerepét mindenütt az emberek töltik be, s azok cselekedeteit, magatartását pedig hatékony ráhatással — vagyis az erre hivatott politikai nevelő munkával — mindig az igényeknek megfelelően kell alakítani és irányítani. Ebben az értelemben tehát mindent a politikai munka függvényének kell tekinteni. Az pedig már magától értetődött, hogy mindennek személyi következményei végső soron a politikai tiszteknél csapódtak le. Ez a szemlélet kezdetben számos félreértést, a társparancsnoki rendszerben hatásköri bonyodalmat, majd a felelősség aránytalan megosztását idézte elő, a későbbiekben pedig — mivel a nehézségek közepette hibát találni mindig és mindenütt lehetett — a következmények elvezettek odáig, hogy a politikai tisztekre felülről nehezedő nyomás és elmarasztalás a hadseregben általános gyakorlattá vált.

Ernő Háncs

DER AUSBAU DES APPARATS DER POLITOFFIZIERE IN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit den organisatorischen Fragen, die im ersten halben Jahr nach der Einführung des Systems der Politoffiziere am 18.-ten Februar 1949 in die Ungarische Volksarmee, sich aufgeworfen haben.

Der einleitende Teil der Arbeit umfasst die Vorausgegangenen, die zur Herstellung dieser neuen Institution und ihrer Organisation geführt haben. Der Verfasser möchte betonen, daß die Stellung der Leitung und Durchführung der politischen Arbeit in der Armee auf eine völlig neue Grundlage wurde nicht einfach im Verordnungswege durchgeführt sondern in einer Übergangsperiode von mehreren Monaten, während welcher zahlreiche Fragen, die nicht vorauszusehen gewesen waren gelöst sogar ein Teil der Anfangsvorstellungen korrigiert werden müssten.

Im folgenden legt der Verfasser die damalige Organisation der Ungarischen Volksarmee dar, und erörtert wie sich der Apparat der Politoffizieren in diese Organisation eingebaut hat. Er beschäftigt sich separiert mit der höchsten politischen Führung, der Politischen Hauptgruppenleitung und mit ihrer ihr unmittelbar untergeordneten Institutionen, die ihre Tätigkeit förderten. Er schildert die bei den Truppen in den ersten Tagen angetretenen organisatorischen Unsicherheit und dann den Prozeß der Herstellung der Ordnung. Überdies beschäftigt sich der Verfasser mit der Bildung der Politoffizieren, mit den Problemen der Versorgung der Organisation mit Personalbestand und mit der vorläufigen Überbrückung der ungelösten Fragen. Inzwischen fügt er wertende Bemerkungen an die Aufnahme der Institution der Politoffizieren, an die Anfangstätogleot der Mitglieder ihres Apparates und im allgemeinen an die politische Arbeit von neuem System herbei.

KÖZLEMÉNYEK

FÜZI IMRE

A MAGYAR KATONAI ELMÉLET ÉS A HADSEREG FELKÉSZÍTÉSE 1939. SZEPTEMBER 1-IG

A második világháború tapasztalatai ismét igazolták, hogy az elkövetkező háború jellegének és a hadsereg szervezetének, felkészítésének megfogalmazásakor elengedhetetlen az elmúlt háborúk tapasztalatainak reális értékelése és beépítése a katonai elméletbe. Emellett az adott időben folyó háborúk egyedi és általánosítható tapasztalatai kiegészíthetik, megerősíthetik, vagy akár meg is változtathatják a felkészítés rendjét, és kihatással lehetnek a célok, a szervezet, a fegyverzet alakítására is. A fenti két tényező hatását próbáltam fő vonalaiban 1920 és 1939 szeptember között vizsgálni. A legfontosabb kutatási irányokat volt csak módomban áttekinteni, de véleményem szerint így is igazolható, hogy a magyar katonai szakemberek felismerték az új háború alapvető jellemzőit, s ez a tény nagyban növeli felelősségüket az ország és hadsereg háborús pusztulásában, veszteségeiben.

Az első világháborút követő években annak előzményeit, lefolyását és tapasztalatait értékelő magyar szakirodalom tanúsága szerint zömmel az a nézet elfogadott, hogy a központi hatalmak nem a harctereken maradtak alul. A vereséget az okozta, hogy a hátország magára hagyta a hadsereget. Az állami és a katonai vezetés eltérő célokat követett, a kormányok nem tudták megteremteni a háború folytatásához szükséges újabb és újabb anyagi alapokat. A polgári adminisztráció erélytelensége morális bomláshoz, forradalmi helyzet kialakulásához vezetett. A vezérkarok így nem kaphatták meg az erők és eszközök maximális felhasználásának lehetőségét. A hibás kül- és belpolitikai tevékenység végül lehetetlenné tette a háború győztes befejezését.

Megfogalmazták a háború hadművészeti problémáit is, a vizsgált kérdések közé tartozott, a háború jellegéről szóló elképzelések és a hadászati tervek bírálata. A háború végső kimenetelét befolyásoló tényezőnek tartották a nem kielégítő hadászati felderítést, az ebből eredő helytelen erőfelmérést, az irreálisan megfogalmazott célokat. Boncolgatták az állásháború kialakulásának okait, keresték a nagy ember- és anyagveszteségek eredőit. Az értékelések nagy része azonban nagyobb súllyal a személyi problémákat állította középpontba, a társadalmi és gazdasági feltételeket adminisztratív eszközökkel megoldható kérdésnek tartották: „... a nagy háború elvesztésének egyik fő oka tényleg abban az ellentétben is feltalálható, amely a háború megindításánál és annak lefolytatásánál az államvezetés és a hadvezetés között fennállott, ez az ellentét többnyire a kölcsönös meg nem értésen az összhang hiányán alapult. Ritkán tapasztaltuk, hogy az államigazgatás eme két tényezője érvénye-

sülésükben egy egészet alkotnának, hogy egymáshoz kapcsolódnak és egymást kiegészítik, hanem majdnem mindig azt láttuk, hogy az államvezetés és hadvezetés mint külön világ áll egymással szemben."[1]

A jövő háborújának elméleti kérdéseivel foglalkozó, viszonylag kisszámú katonai szakember ezért kutatásainak középpontjába elsősorban az állami és katonai vezetés — politika és hadászat — viszonyának, feladatrendszerének vizsgálatát állította. Alapul a polgári hadtudomány megteremtőjének, Clausewitznak megállapításait vették: „... a háború nem egyéb, mint a politika folytatása más eszközökkel ... A politika maga vezeti fő vonalakban a háborút, de azért midőn a tollat karddal felcseréli nem szűnik meg saját törvényei szerint gondolkodni."[2] Az idézett megállapítás elfogadása — a politika elsődlegességének elismerése — nem váltott ki nagyobb vitát, e téren a tisztázatlan kérdés csupán az maradt, hogy a háború kitörése után mennyiben változzék meg a katonai vezetés beleszólási lehetősége a célok kijelölésébe és a közvetlen irányításba. A politika jellegének megítélésénél azonban a katonák eltekintettek annak osztálytartalmától, alatta a hivatalos állami politikát értették. „Ha a lezajlott nagy háborúból semmi egyebet nem tanulnánk, azt hiszem ebben az egy irányban nincs kétely, ezt többé el nem lehet vitatni, hogy az állampolitikának karöltve kell járni a stratégiával, hogy a politikai akarat és a katonai tudás sziámi ikrek, amelyeket egymástól elválasztani nem szabad. Az egyik csak akkor tud célt kitűzni, ha a másik a cél eléréséhez megfelelő alapot nyújt."[3]

A húszas évek közepén elindított polemizálás megközelítőleg a harmincas évek második harmadára zárult le, melynek eredményeként a hivatalos katonai nézetekben általános jelleggel megfogalmazódott az állam, és a hadászat feladatrendszere, egymáshoz való viszonya. Tisztázódott a békében és háborúban elvégzendő feladatok mennyisége és tartalma, nyitott kérdés maradt azonban továbbra is a háborús vezetés rendje. A vezérkar a 20-as évek elején megteremtett kiváltságos szerepéről nem kívánt lemondani, a fegyveres küzdelem idejére nagyobb, néhány területen pedig — hadászati célok kijelölése, a hadigazdaság kiemelt területeinek irányítása, személyi tartalékok felhasználása, koalíciós együttműködési feladatok meghatározása — kizárólagos szerepet szándékozott magának biztosítani. Ez természetesen sohasem vált előnyére az állami és katonai vezetés viszonyának.[4]

A hivatalos nézetek szerint az állami és katonai vezetésnek a háború előkészítésének és megvívásának időszakára, a külső és belső feltételek felmérése után, el kellett készítenie a háború politikai tervét. Ez magába foglalta a háború politikai céljait, azok elérésének módszereit, eszközeit, (gazdasági fegyveres harc stb.) a saját lehetőségek határait, a szövetségi rendszerből adódó pozitív és negatív politikai, gazdasági tényezőket; a várható ellenfelek számát, azok gazdasági, katonai erejét; s végül az anyagszükséglet mértékét, pótlásának lehetőségét.

Látható, hogy az államvezetés feladata a háború céljainak konkrét meghatározása, az anyagi személyi feltételek megteremtése, valamint a kedvező belés külpolitikai feltételek létrehozása volt. A terv összeállításához a katonai vezetés információkat szolgáltatott az eljövendő háború jellegéről, és annak függ-

1 *Csetey Károly* ny. ezredes: Az állam és hadvezetés kölcsönhatásai. Magyar Katonai Szemle (a továbbiakban : MKSZ) 1932. 3. sz. 1. o.
2 *Clausewitz:* A háborúról. Budapest 38—39. o.
3 *Csetey Károly* ny. ezredes: Az állam és hadvezetés ... im. 2. o.
4 A magyar vezérkar különleges szerepének kialakulásáról. Lásd: *Vargyai Gyula:* A kormányzói jogkör létrejöttének katonai vonatkozásairól. Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 1. sz. 58—69. o. — A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Budapest, 1983.

vényében a hadsereg megkívánt méreteiről, szervezetéről, fegyverzetének számáról és minőségéről, a várható hadianyag-szükséglet összetételéről és mennyiségéről. Értelemszerű, hogy a saját hadsereg lehetőségeinek ismeretében ajánlásokat kellett adnia a célok kijelöléséhez is. Ugyanakkor a békében működő katonai felderítőszolgálat folyamatosan adatokat biztosított a leendő ellenfelek politikai, gazdasági, katonai helyzetéről, várható fejlesztési irányairól, a felkészültségük fokáról. Végül a lényegében közösen kialakított célok ismeretében a katonai vezetés készítette el és tartotta naprakész állapotban a hadsereg alkalmazásának több változatra kidolgozott hadműveleti terveit.[5]

Az ilyen módon összeállított feladatrendszer — még a második világháború tapasztalatait figyelembe véve is — elméletileg helyesnek mondható.

Az első világháborús vereség katonapolitikai értékelése jelentős vitát nem válthatott ki, hiszen a felelőssé tett állami adminisztráció már nem volt a hatalom közelében. Az Osztrák—Magyar Monarchia volt közös politikusai nem játszottak már számottevő szerepet, így értékeléseik, esetleges magyarázkodásaik nem befolyásolták, nem kérdőjelezhették meg a katonák véleményét. A magyar politikai vezetést pedig nem zavarta a katonák okoskodása, mert egyrészt a vereség miatt nem voltak támadhatók, másrészt az elképzelések csupán az elmélet szintjén mozogtak, és — mivel a katonák elismerték a politika elsődlegességét — látszólag nem veszélyeztették a napi politika érdekeit. A nagyobb konfliktusok, a hatásköri villongások lényegében a harmincas évek második harmadában kezdődtek meg, amikor a katonai vezetés, sorozatosan túllépve a saját maga megszabta kereteket, megkezdhette a közvetlen felkészülést.

Az első világháború tapasztalatainak összegzésével párhuzamosan megindult a jövő háborúja képének megrajzolása is. Eredményes elvégzéséhez elengedhetetlenül szükséges volt megtalálni azokat a hadművészeti problémákat, amelyek az állásháború zsákutcájához vezettek. Tagadhatatlan, hogy a megjelent szakmai értékelések felfedték ezeket az okokat, ami még akkor is jó teljesítménynek számít, ha nagyrészt külföldi — angol, francia, német — összegezéseket vettek alapul.

Így érthető, hogy a két világháború közötti magyar katonai elméletben minden jelentősebb nyugati, a jövő háborújára vonatkozó elképzelés megjelent. A szovjet kutatásokról kevesebb adattal rendelkeztek, de német forrásanyagot, illetve attaséi jelentéseket felhasználva a katonai szaksajtóban így is jelentek meg értékelő cikkek, könyvismertetések, gyakorlatokról küldött beszámolók. Vita és kutatás tárgya volt az elit hadsereg létrehozásának és alkalmazásának lehetősége, az angolok, franciák, németek által megfogalmazott páncélos és gépesített háború elmélete, az olasz Douhet tábornok által kidolgozott légi uralom teóriája.

A trianoni megkötések miatt saját kísérleteket nem folytathattak, így elképzeléseikben csak a mások elgondolásait, következtetéseit igyekeztek a sajátságos magyar politikai, gazdasági viszonyokra alkalmazni. Az első eszmefuttatások már a húszas évek közepétől formát öltöttek. Először az „elit hadseregek" angoloknál, majd később a franciáknál is jelentkező elméletét próbálták „megmagyarítani". A jövendő magyar hadseregét olyan elit fegyveres erőnek képzelték el, amely — „... közös érdekeken és világnézeti alapon nyug-

5 A feladatrendszer hasonló megfogalmazásával több elméleti műben is találkozhatunk, ezek közül a jelentősebbek: A korszerű honvédelem kérdései. *Náray Antal:* Politika és hadvezetés. 1933. — *Dr. Friebert Mihály* százados: Kapcsolat az állampolitika és hadvezetés között. A hadvezetés elmélete. II. R. — *Loidin Henrik:* Kis államok helyzete a korszerű háború tükrében. MKSZ 1934. 12. sz. *Bán—Rakolczai:* Korszerű honvédelem. 1941.

vó"... — szövetséges rendszerben, ezáltal támogatva, politikailag és katonailag is biztosítva, gyors és hatásos csapást tud mérni valamelyik szomszédos országra". Az elit hadsereg alkalmazásának fő hadászati elve a szövetségesi biztosítás mellett végrehajtott támadás volt, amelyet a realitásokhoz közelítő felfogás szerint csak a várható ellenfelek megbontott szövetségi rendszerének egy tagja ellen lehetett eredményesen lefolytatni. „A jövő háborújában a számba jöhető politikai, technikai és gazdasági összerők egységes egyidejű fellépése fogja megadni a hadviselés jellegét és az alkalmazandó harcmodort — szögezte le 1926-ban megjelent tanulmányában Csejkovits Károly vezérkari szolgálatot teljesítő (továbbiakban vkszt.) alezredes — ugyanis a cél a gyors döntésre való törekvés, a lerohanás lesz. Ennek záloga az elit haderő, melynek erőssége a hadigép-tömeg, amellyel egyrészt a mozgást gyorsítani, másrészt az élőerőt és a tömeg lökőerejét mechanikai úton pótolni, a haderő rombolóképességét pedig aránylag kis létszámok mellett fokozni képes. Harc eszközei tehát általában a szállító — és harci motor, a különféle korszerű fegyverek és a gáz."[6] Véleménye szerint egy ilyen hadsereg biztosíthat olyan nagyerejű, meglepetésszerű támadást, ami után az ellenség képtelenné válik visszacsapásra. Kedvező esetben tehát meg lehet akadályozni mozgósításának és felvonulásának végrehajtását is, aminek eredményeként már komolyabb ellenállással nem kell számolni. Csejkovits azonban volt annyira képzett katona, hogy felismerje: a kis létszámú motorizált hadsereggel területet megtartani képtelenség. Ezért az „elit hadsereg veszteségeinek pótlására, az első csapás által megrendített ellenség teljes szétverésére, az elért területi eredmények megőrzésére, egy az általános mozgósítás után felállított tömeghadsereg alkalmazását is tervezte. Úgy vélte, hogy az utóbbi felszereltsége és kiképzettsége a „gépesített elit"-é mögött marad, s ezért csak kisegítő feladatok megoldására lesz képes. Viszonylag korán felismerte a jövő háborújának körvonalait, meg tudta határozni fő pusztító eszközeit, azonban nem vállalkozott arra, hogy egy ilyen típusú hadsereg felállításához az ország lehetőségeinek határait meghúzza.

Az elit hadseregekről alkotott elvek vezették Werth Henrik tábornokot is — aki akkor a Hadiakadémia parancsnoka volt — a követendő magyar katonai elmélet megfogalmazásában. A leendő vezérkari tisztek számára 1930-ban írt tansegédlet előszavában fejtette ki a jövő háborújáról és ebben a magyar hadsereg várható helyéről alkotott elméletét. Szerinte az első világháborút lezáró békediktátumok teremtette feszülség békés úton már nem oldható fel. A megoldást a soha nem látott, brutális jellegű háború fogja meghozni. Ez a háború a benne részt vevő országok összes energiáját igénybe vevő totális erőfeszítés lesz. Werth ezzel összefüggésben kifejtette, hogy az új fegyverek hatóképessége a háborút messze az országok belsejébe is kiterjeszti. A technika döntő tényezővé válik. Az új harceszközök a repülők és harckocsik „elsőrendű jellegű támadó eszközök", ezért a fejlődés az egész világon, de még inkább a kis államokban, a kisebb létszámú, de technikailag gazdagon felszerelt elit hadseregekhez kell, hogy vezessen. „Természetesen — írta — a jövőben is kívánatos lesz minél nagyobb erővel a háborúba kivonulni, de a számnak nem szabad a korszerű felszerelés és alapos kiképzés rovására menni. A jövő elit hadseregében a harckocsik és repülők a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni, ezt a tömeg és a hátország nem tudja kiegyenlíteni. Ilyenformán a jövő hadserege a gazdag felszerelés és nagy szám közötti kompromisszum eredménye lesz."[7] A gépekkel bőven ellátott hadsereg viszont gondos szervezést

6 *Csejkovits Károly:* A jövő hadviselés és annak eszközei. Magyar Katonai Közlöny 1. sz. 23. o.
7 A hadvezetés elmélete: Összeállította és bevezetéssel ellátta Werth Henrik. 1930. 14. o.

és vezetést, jó technikai és üzemanyag-ellátást, jól képzett személyzetet igényel.

Werth a kedvezőtlen magyar viszonyok ellenére is lehetségesnek tartotta egy elit ütőerő megteremtését a magyar hadiipar kiépítése és maximális kihasználása révén. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szükséges, rendkívül drága és bonyolult, ugyanakkor gyorsan elavuló hadianyagok gyártása, raktáron tartása és pótlása az országtól igen magas technikai színvonalat, nagy tőkebefektetést igényel, ezért a gazdasági tényezők fokozottan előtérbe kerülnek. Tehát már jó előre „okunk van a gazdasági háború lehetőségeivel és valószínűségével behatóan foglalkozni, annak lényegét és jelenségeit tanulmányozni."[8] Werth azonban azt is megérezte, hogy még egy viszonylag kis létszámú elit hadsereg rövid időn belüli felállítása is csak elképzelés maradhat. Ezért a hadsereg elé kitűzött támadó célok és az adottságok közti ellentmondást az erkölcsi-politikai tényezők túlzott felnagyításával és előtérbe állításával próbálta feloldani. Hangsúlyozta tehát, hogy a háború új vonásai ellenére is nagy szerep jut majd a lelkesedésnek. A végső döntés, mint a múltban is, a népek harci erényeitől és ebből eredően a szervezettség és a kiképzés fokától fog függni. A harci erény — írta — fő tényező marad, és így az erkölcsi tényezők és az anyag együttesen döntik el a jövő háborújának sorsát."[9]

Megállapíthatjuk tehát, hogy Werth tábornok egyértelműen megfogalmazta a jövő háborújának néhány nagyon fontos jellemzőjét. A háború totális jellegének, a hátország megváltozott szerepének, az új pusztító eszközök jellegének, az ország gazdasági és morális felkészítésének felismerése azt jelzi: Werth tisztában volt azzal, hogy egy elkövetkező háború soha nem tapasztalt erőfeszítésekre készteti az államokat és a nem kellő szervezettség, a gazdasági alapok hiánya elvezethet a veréséghez.

A jövő háborúja képének ilyen módon való megrajzolása nem Werth találmánya, a totális háború elméletét Frunze, majd később Ludendorff[10] is kidolgozta, de eljutottak ide a francia, az angol és az olasz teoretikusok is. Werth tehát már megfogalmazott követelményeket próbált magyar viszonyokra alkalmazni, azonban a politikai, gazdasági, technikai feltételek hiányában a gyakorlati megvalósításra nem volt lehetőség. Kénytelen volt „pótszerhez" folyamodni, túlhangsúlyozni az erkölcsi tényezők szerepét. A morális állapot fontosságának ez a mérhetetlen felnagyítása vezetett el a későbbiekben a „faji harcászat" képtelen elméletéhez, és a körülötte kialakuló vitához. Sokan voltak a tisztikarban, akik úgy hitték — mert más lehetőséget nem láttak —, hogy a magyar faj — állítólagos — eredendő katonai erényeinek hangoztatásával, a faji öntudat növelésével pótolni lehet a hadsereg modern felszerelésének hiányát. „Ezért a hadsereg háborúban való alkalmazhatósága a faji tulajdonságokhoz alapuló kiképzéstől még inkább függ, mint teljes korszerűségtől... szükséges, hogy a technika a faji tulajdonságoknak rendeltessék alá, s faji tulajdonságaink fokozásához szükséges mérvben használjuk ki, de teljesítőképesség ne legyen ok faji tulajdonságunk kihatásának mellőzésére sem. Inkább sohase legyen kihasználva a teljes teljesítőképesség, de faji tulajdonságaink értékükből ne veszítsenek."[11] A katonai szaksajtóban 1933 és 1936 között e tárgyban több mint 20 tanulmányt közöltek, amelyek stílusára és tartalmára a már idézettek mellett nagyrészt az alábbiak a jellemzők: „A trianoni

8 Uo. 16. o.
9 Uo. 17. o.
10 Frunze Luddendorff előtt tíz évvel „Az arcvonal és hátország szerepe a jövő háborújában" című 1924-ben megjelent tanulmányában részletesen elemezte a totális háború jellemzőit. *M. V. Frunze:* Válogatott Művei. 1959.
11 *Ibrányi Mihály* vkszt. őrgy.: Faji tulajdonságaink megnyilatkozása a magyar háborúkban MKSz 1933. 7. sz 47. ill. 49. o.

békeparancs minket sok korszerű harceszköztől foszt meg. Szent meggyőződésem, hogy ezeket bőven pótolta történelmünk dicső példáiból merített fölényes vezetésünk és emberanyagunkban, fajunkban rejlő katonai erényeink tömege, amely a magyart a világ első katonájává teszi."[12] A józanabbak megpróbálták ugyan megfogalmazni a helyes arányokat a technika és a morális állapot között, azonban a kiutat ők sem találták meg.

Az elit hadseregekkel kapcsolatos elképzelések a gyakorlatban sehol sem valósultak meg. Egy ilyen hadsereg fegyverzettel és más technikával, üzemanyaggal való ellátása meghaladta még a fejlett nyugati országok gazdasági lehetőségeit is. A harmincas évek közepétől már az erős páncélos- és légikötelékekkel ellátott tömeghadsereg került az érdeklődés középpontjába. E téren elsősorban az osztrák Eimannsbergernek és a német Guderiannak a páncélöscsapatok alkalmazásáról szóló teóriái voltak nagy hatással a magyar katonai vezetésre. Gerbert tábornok és Horváth vezérkari ezredes számos tanulmányban taglalta a harckocsik hadműveleti és harcászati felhasználhatóságának elveit. Látták, hogy a támadásra alapozott elképzelések megkövetelik — ha nem is egy „elit", de — páncélos- és gépesített erőkkel — jól felszerelt hadsereg létrehozását. Nézeteiket élénk érdeklődés fogadta, főleg a fiatalabb tiszti réteg csatlakozott hozzájuk. A kibontakozott vita igazolta — majd egy időben futott a „faji" harcászatról indított cikkezéssel — hogy Gerberték szándéka eredményes volt. Megnőtt a harckocsik és általában a haditechnikával foglalkozó külföldi szakirodalom iránti érdeklődés.

A magyar vezérkar az évtized fordulóján tette meg első javaslatait a páncélosokkal is felszerelt gyors fegyvernem megteremtésére. Az anyagi alapok egy része azonban csak 1936-ra teremtődött meg, s az érdemi fejlesztés, az elmélet átültetése is csak ezután indulhatott meg. Ekkorra már — főleg Guderian tábornok hatására — elfogadottá vált az a nézet, hogy a nemzetközi helyzet bármilyen kedvező alakulása mellett is a magyar hadászati elképzelések csak a támadás fő erejét képező gyorscsapatokkal valósíthatók meg. Ugyanis ezek a mozgékony kötelékek — elméleti számításaik szerint — lehetővé tették volna az időben és térben egymást követő csapások végrehajtását, ami a kisantant államok egyenkénti legyőzését eredményezhették. Nagy Vilmos tábornok 1936 februárjában részleteiben is kifejtette a gyorscsapatoknak a honvédségen belül betöltendő szerepét, s egyben igyekezett a fejlesztés irányait is meghatározni. A Werth által lefektetett elvek újrafogalmazásaként beszélt a hadsereg gyorsan mozgó erőinek a magyar hadászati elképzelésekben betöltött csatadöntő szerepéről. Olyan, gyorsan ütközetbe vethető erőt kívánt szervezni, amely meglepetésszerű támadással a további hadműveletekre döntő hatással lehet. A győzelem kivívásának előfeltétele lesz a „megfelelő lökőerőt gyorsan és meglepetésszerűen a döntő helyen összefogni, hogy ott helyi fölényben túlsúlyban legyünk, a gyorsan mozgókat az áttörés nyomán keletkezett résen át kell a még kitartó rész hátába vetni. A mozgékonyság, gyorsaság, meglepetés új értelmet fog kapni a jövő háborújában, sikerre csak ezen lehetőségeket kihasználva számíthatunk a várható túlerő elleni harcban."[13] Nagy Vilmos tábornok viszont azt is jól látta, hogy a vázolt, lényegében helyes elvek gyakorlati alkalmazására a szükséges feltételek hiányában aligha kerülhet sor. A technikai, pénzügyi hiányok következtében csak legfeljebb vegyes felépítésű gépkocsizó, lovas-, esetleg kerékpáros dandárok felállítását tartotta lehetségesnek és csak ezek szervezésére tett javaslatot.

12 *Mérey László* tábornok: Megjegyzések a magyar faji harcmódhoz MKSZ 1935. 7. sz. 55. o.
13 *Nagy Vilmos* tábornok: A gyorsanmozgó seregtestek MKSZ 1936. 4. sz. 4., illetve 25. o.

A páncélosháború elméletével kapcsolatos nézeteket némileg megelőzve, az 1920-as évek végén egy másik, a légierő alkalmazásával összefüggő vita is kibontakozott. Az olasz Douhet tábornok légiháború-elmélete világszerte éveken át tartó heves összecsapásokat váltott ki katonai körökben. Hívei „a XX. század Clausewitzának", „a levegő Schlieffenjének" nevezték, ellenfelei viszont végletesen egyoldalúnak tartották elképzeléseit. A légierő szerepének túlbecsülése és az a felfogás, hogy egyedül is képes a háborús győzelem kivívásához, nem állta meg a helyét. Douhetról nem hallgatható el azonban az sem, hogy ő volt az első burzsoá katonai teoretikus, aki felismerte a repülőgépek előtt álló nagy lehetőségeket, és nagy előrelátással megkísérelte meghatározni a légierő fejlődésének útját, kiképzésének, harci tevékenységének, anyagi biztosításának kérdéseit. Ő volt az, aki megjósolta, hogy siker egy elkövetkezendő háborúban a „légi uralom" megteremtése nélkül elképzelhetetlen. A Douhet-elmélet körüli vita viszonylag gyorsan kibontakozott, hiszen a repülőgéppel, mint a gyors és nagymélységű csapásmérés eszközével számolhattak. Úgy vélték, hogy így viszonylag kis erővel is meg lehet teremteni egy meglepetésszerű megelőző támadás feltételeit. A repülőgép mellett szól az is, hogy előállítási feltételei és költségei kedvezőbbeknek tűntek, mint a többi korszerűnek számító fegyverzeté, haditechnikáé. Erősítette a Douhet-hívők táborát az is, hogy az elmélet nem vált ugyan hivatalos nézetté Olaszországban, azonban a kísérleti eredményekhez, vagy magukhoz a repülőgépekhez, kiképző bázisokhoz a meglevő kapcsolatok alapján könnyebb hozzáférhetőséget reméltek. Fokozta az érdeklődést, hogy a harmincas évek elején a kisantant államok is nagyobb ütemben kezdték meg és folytatták légierejük fejlesztését. A szaksajtóban, és a belső terjesztésű kiadványokban megjelenő tanulmányok tanúsága szerint a kezdeti feltétlen „Douhet imádat" fokozatosan realitássá szelídült és a harmincas évek közepére kialakult a Werth által már 1930-ban megfogalmazott alaptétel: „... a légierők a jövő háborújában a győzelmet egyedül kivívni nem tudják, de a szárazföldi erőkkel egyetemben a háborút mélyen befolyásoló hatást képesek elérni, úgy hogy egy korszerű hadsereg nélkülük csak kivételesen veheti fel sikerrel a harcot ellenfelével."[14]

Abbamaradt tehát az általánosságban való vizsgálódás, megpróbálták a magyar feltételekhez igazítani az elmélet hasznosítható tételeit. Vizsgálódásaik során eljutottak odáig, hogy a háborús siker csak a hadsereg teljes egészének együttes erőfeszítésével, a haderő- és fegyvernemek szoros együttműködésével valósítható meg. A légierő fejlesztésére, a különböző repülőgéptípusok beszerzésére, a kiképzőbázisokra, a légvédelemre vonatkozó javaslataik — leszámítva a szinte kötelezően jelentkező túlzásokat — erre utalnak. A fenti megállapítás nem azt jelenti, hogy minden esetben fel tudták mérni a gazdaság, vagy a külföldi beszerzés pontos lehetőségeit, így a helyesnek elfogadható elképzeléseik, javaslataik nem mindig fedték a realitásokat.

Nem kívántam minden, a háborúval, vagy hadsereggel foglalkozó kutatási irányt, vagy eszmefuttatást megemlíteni, csupán azokkal foglalkoztam, amelyek részben a második világháború gyakorlatává váltak. Úgy vélem, ezzel is igazolható, hogy a magyar katonai szakemberek felismerték és több-kevesebb eltéréssel képesek voltak a jövő háborúja és hadserege képének megrajzolására.

Ez a felismerés jelzi, hogy a 30-as évek közepén a hadsereg lehetőségeinek helyes értékelése arra indítja a katonai vezetést, hogy óva intse a politikusokat

14 A hadvezetés elmélete ... i.m. 13. o.

attól, hogy a külpolitikában egy fegyveres revízió lehetőségével számoljanak. Megváltozik ez a vélemény 1938 után, de ennek fő oka nem a hadsereg ütőképességének nagymérvű növekedésében keresendő, hanem a német revíziós sikerek és az azokat követő magyar területgyarapítás következménye. Ez már arra indítja a revízió bűvöletében élő katonai vezetést, hogy manipuláljon a hadsereg lehetőségeivel, felnagyítsa azokat és adott esetben a külpolitikai célok elérése hatékony eszközének tüntesse fel. Szemléltető példája ennek később a második bécsi döntést megelőző katonai előkészületek.

A hadsereg felkészítésének másik fontos tényezője a tisztikar helyzete, ezen belül képzettsége, társadalmi elismertsége, anyagi, szociális, erkölcsi helyzete. A témából eredően csupán a képzettség szerinti megoszlást kívánom tárgyalni, nem tagadva ezzel a többi tényező fontosságát.

A felső kasztot képviselő vezérkari tisztek adták az egyik csoportot. Közülük különösen az idősebbek — de az őket követő fiatalabb generáció is — a hagyományos német katonai ideológián nevelkedtek. A későbbi háborús katonai vezetők a húszas-harmincas években a Magyar Királyi Budapesti Szabályzat Ismertető Tanfolyamon, majd a Hadiakadémián tanítottak, ahonnan számos tisztet a maguk képére formálva bocsátottak ki. „A vezérkari tisztek gondolkodására döntő befolyást gyakorolt hadiakadémiai nevelésük, tehát annak parancsnoka és tanári kara."[15]

1925-ig oktatásuk lényegében hadművészeti központú volt, ezután Werth Henrik parancsnoksága alatt fokozatosan bekerültek a tananyagba az államigazgatással, politikával, szociális kérdésekkel foglalkozó ismeretek. 1931-től Rátz Jenő parancsnoksága alatt ez a tendencia tovább erősödött. Olyan kérdéseket tárgyaltak és dolgoztak fel — természetesen „megfelelő kritikával" — amelyek már a felső államvezetés feladatai közé tartoztak. Ilyen természetű aktivitásuk közvetlen támogatója maga Gömbös Gyula volt, aki célul tűzte ki, hogy olyan képzettségű vezérkari tisztjei legyenek, akik képesek eredményes megfigyelést folytatni az állami élet minden területén. A Hadiakadémián országvezetést, politikai ismereteket, szakminiszteri teendőket is oktattak. „Hogyan szervezné meg az állam pénzügyeit, közigazgatását, sajtópolitikáját, iskolai nevelését?"[16] — ilyen és ehhez hasonló kérdések szerepeltek a tananyagban. Az így felkészített tisztekre várt volna az állami élet belső szabályozása mellett az is, hogy adott esetben átvegyék egy-egy elfoglalt terület politikai és gazdasági irányítását. Ez aztán sokuk fejében nagyképűséget, zavaros koncepciókat szült.

A német kapcsolatok ápolása, megelőzve az olasz együttműködés kiépítését, már a bethleni időszakban is folyt. Werth Henrik 1926-ban a magyar hadiakadémiai oktatás korszerűsítése érdekében a vezérkari tisztek kiképzését tanulmányozta, 1928-ban vezérkari tisztek utaztak ki a német tüzérség motorizált egységeinek megismerésére. Német mintára egymás után adták ki az új szabályzatokat, terveket készítettek az ipar mozgósítására, 1930-ban megtartották az első nagyobb vezetési gyakorlatot is. Hitler uralomra jutása után a német hadsereg gyorsütemű fejlesztése eredményeként rohamosan bővültek a kapcsolatok és nőtt a németbarát vezérkari tisztek száma, hiszen a németek mindazt megvalósították, amit a magyarok csak elméletben tudtak megfogalmazni. Tagadhatatlan, hogy ennek a tiszti csoportnak elméleti szakmai felkészültsége magas szintű volt, birtokában voltak azoknak az ismereteknek, amelyek gyakorlati tapasztalatokkal kiegészítve képessé tehették volna őket a

15 *Kéri Kálmán:* A magyar vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920—1944 közötti időszakban 1982. 163. o.
16 Uo. 163—164. o.

hadsereg vezetésére. „A trianoni békeszerződésben megengedett kis létszám, a korlátozott fegyverzet és az ország gazdasági helyzete nem tették lehetővé, hogy nagyobb és harcszerű körülmények között megtartott gyakorlaton a vezérkari tisztek gyakorlati tapasztalatokat szerezzenek. A kiválóan előkészített és mindig érdekesen megtartott hadijátékok megadták az elméleti alapokat, de a valóságban előadódó, előre nem látott, spontán jelentkező és súrlódásokat előidéző, vagy váratlan körülmények gyakorlati megoldását, a harcok légkörében sürgető helyes működést valójában csak a hadműveletek, a harcok alatt lehetett elsajátítani"[17] — írja Kéri Kálmán egykori vezérkari ezredes. Egyet kell értenünk vele, már csak azért is, mert a háború alatti, a vezérkari tisztek felkészültségéről készült jelentések ezt megerősítik.

Ez az elméleti túlképzettség adta azután annak a szállóigének alapját, amely szerint a vezérkari tiszt a „kiképzett beképzeltség, beképzelt kiképzettség" mintapéldánya volt."[18] Hogy ezen mit kell értenünk, Szombathelyi vezérezredes, vezérkari főnök 1943 júliusában — a 2. magyar hadsereg harctéri tapasztalataira támaszkodva — a vezérkari képzésről elmondott szavai adják meg a választ. Csak a fontosabb megállapításait idézem:

— a fiatal tiszteket felső, sőt államvezetésre tanították, így szaporodtak a „kiképzett beképzeltségű" tisztek, akik nem katonák voltak, hanem politikusok; — a felső vezetés tanulmányozásánál is csak a nagy viszonylatokat szerették, főként a 70—80 hadosztályból álló hadseregek hadművészetét tanulmányozták behatóan; — az egész hadsereg kiképzése, fegyelme, a felriasztás előkészületei, anyagi ellátása és gazdálkodása az akadémia tantárgyai között nem szerepelt. „... Mintha a Hadiakadémiánk nem is a magyar hadsereg vezérkari tisztjeinek kiképzését szolgálta volna, annyira elvont, klasszikus magaslaton mozgott"; a mozgósítással csak magas szinten, az egész ország mozgósításának problémáival foglalkoztak; — a hadsereg anyagi ügyei helyett az ipari mozgósítás volt a tanulmányozás tárgya, a csapatok anyagi szolgálatát egyáltalán nem ismerték; — azt képzelték, él a magyar virtus, megvan az erkölcsi fölény. Kevés fogalmuk volt a honvédség ütőképességéről, igen gyakran túlértékelték azt; — nem ismerték a csapatok életét. Sok vezérkari tiszt még a gyalogsági nehézfegyvereket, „de még a golyószórót sem ismerte és ma sem ismeri"; — a harcászatból tudomány lett, melyben a spekulatív rész lett a domináló. A súlyt az elhatározásokra, a tervezgetésekre és intézésekre helyezték — ezzel szemben a végrehajtás, a mesterség teljesen eltörpült; — a terep jelentőségét nem méltányoltuk a harc szempontjából „még a terepen is a térképekbe bújtunk".[19] Tehát ezeknek a nagyrészt a hadseregtől idegen feladatokra kiképzett embereknek kellett volna megoldaniuk nemcsak a csapatok, de a hadsereg teljes egészének vezetését is.

Szombathelyi vezérezredes mondanivalója áttekintése során azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a 2. hadsereg vereségének okait feltáró értékelések tartalmazzák a felelősség áthárításának kísérleteit is. Így van ez a vezérkarfőnök esetében is, hiszen a vezérezredes ez esetben a csapatok vezető állományának kiképzéséért nem vállalt felelősséget, a kívülálló szemével próbált ítéletet mondani, amivel a képzésről később meghirdetett saját elvi és gyakorlati előirányzatait kívánta erősíteni.

A tisztikar másik nagyobb csoportját a csapattisztek alkották, akiknek beosztásukhoz viszonyított elméleti felkészültsége meg sem közelítette a vezérkari

17 Uo. 172. o.
18 *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 160. o.
19 A vezérkari kiképzés irányelvei 1943. július 27. Belügyminisztérium Levéltára, VKF—4—193 53957/eln.

tisztekét. A helyőrségi szolgálat, a békekiképzés és az állandó „anyagi gondok" meglehetősen fásulttá tették ezt a réteget. A napi kiképzésnél az egyes ember és a kis kötelékek felkészítésén volt a hangsúly, csak a kiképzési év végén volt néhány zászlóalj-, ezred-, esetleg — 1936 után — hadosztálygyakorlat. Csapatvezetést így nyilván nem lehetett gyakoroltatni. Az időnként szervezett különböző idejű és tartalmú továbbképző tanfolyamok nem pótolhatták azokat az ismereteket, amelyeket a tisztek a katonákkal együtt csak a gyakorlótereken szerezhettek meg.

A tisztképzés és a parancsnoki továbbképzés főleg elméleti vonalon mozgott. A leendő tisztektől elsősorban a parancsadási formákban való jártasságot, a szabályzatok pontos ismeretét és az egyes szabályzati pontokhoz való betű szerinti ragaszkodást követelték meg. Nem sok tere volt az önálló gondolkodásnak. A parancsnoki továbbképzést irodai munkává tették, elszakították a terepről, a gyakorlók csak papíron mozgattak, vezettek alakulatokat. Tovább romlott ennek a rétegnek a helyzete, amikor 1938-ban a tiszthiányok pótlására Trianon miatt leszerelt tiszteket vettek vissza, illetve tartalékosokat vettek át hivatásos állományba. Ezeknek a tiszteknek a továbbképzését nem sikerült megoldani, nem sikerült legalább olyan szintre hozni őket, mint azokat a társaikat, akik 1920 után tovább szolgáltak, vagy azóta végezték a Ludovikát. Súlyos gondot okozott, hogy ezek a tisztek vezették a létszámában felduzzasztott hadsereg kiképzésének nagy részét és majd rájuk hárult a harcban a közvetlen vezetés is.

A parancsnoki állomány külön kategóriáját jelentő hivatásos és továbbszolgáló tiszthelyettesi állomány képzettségi színvonaláról a szakirodalom kedvezőbb megállapításokat tartalmaz. Rövid kísérletezés után a képzési rendszert a húszas évek másik felére sikerült állandósítani. A megfelelő elméleti alapok mellé — miután a személyi állomány kiképzése zömmel rájuk hárult — lehetőségük volt a beosztásuknak megfelelő kellő gyakorlati tapasztalatok megszerzésére is. Közvetlenül a katonák mellett és között éltek, így a létező katonai drill ellenére is sikerült közelebb kerülni beosztottjaikhoz. A háború alatt pedig, mint közvetlen vezetők, rákényszerültek, hogy osztozzanak alárendeltjeik jó, vagy rossz sorsában.

A harcos állomány kiképzési színvonalát a szervezés tervszerűtlensége, a fegyverzet, valamint a felszerelés minősége és mennyisége határozta meg. Nem volt kedvezőbb a helyzet, mint a tiszti állománynál.

Az anyagi-technikai lehetőségekből következett, hogy a nagyarányú hadseregfejlesztést megelőző időszakban, a kiképzés legfőbb célja a feszes fellépés és szabályos mozdulatok begyakoroltatása volt. A harckiképzés formai és jórészt elméleti volt, azzá tették az azonos feladatok és feltételek. A gyakorlatok unalomig ismert terepen zajlottak le, a fegyvereket kereplők, különböző színű jelzőzászlók és tárcsák helyettesítették. A szabályzatok, szolgálati utasítások egész sora írta elő a „pótszerek" használatát. Valóságos tudomány lett a fegyverzet, az ellenség és a terep imitálása. Mindez oda vezetett, hogy a katonák megtanulták a feszes és szabályos mozgást, de nem ismerték fegyvereiket. A helyettesítő eszközökkel lefolytatott gyakorlatok meg sem közelítették a valóságos harci körülményeket, azok ilyen formán ismeretlenek maradtak a katonák előtt. Nagyobb gyakorlatokat csak a harmincas évektől tartottak, egy-két évenként egyszer. Így a katonáknak, parancsnokaikkal együtt, kevés elképzelésük alakulhatott ki arról, hogy mit jelent egy nagyobb kötelék tagjaként harcolni, más fegyvernemekkel együttműködni.

A fegyvernemek kiképzésénél sem volt jobb a helyzet. A lovasságnál nem vették figyelembe az első világháború azon tapasztalatát, amely bebizonyította, hogy a lovasság, mint fegyvernem, önálló alkalmazásra már nem jöhet számításba, s tömegesen csupán lovon szállított gyalogságként juthat szerephez. Ennek ellenére a lovasroham és a lovaglás oktatása mellett teljesen háttérbe szorult a gyalogsági kiképzés. A tüzérség felkészítése alaki foglalkozásokból, hajtási és elméleti célzási gyakorlatokból állt. Éleslövészetet évente egyszer tartottak, de a felhasználható lőszer mennyisége akkor is nagyon korlátozott volt. A műszaki és híradó csapatoknál az eszközök és anyagok kis mennyisége miatt, főleg elméleti kiképzés folyt.

Az új fegyvernemeknél: a repülőknél, a harckocsizóknál a gyakorló- és repülőtér, a harceszköz és a kiképzési segédeszközök hiánya jelentett áthidalhatatlan akadályt. Ha az 1938-as érdemi és nagyarányú hadseregfejlesztés előtti néhány kiképzési év értékelő és szemlejelentéseit megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy lényeges változást a végrehajtott „szélességi fejlesztés" nem hozott, sőt növelte a gondokat. Az 1935—36-os kiképzési évről szóló értékelés szerint „az elmúlt évben a kiképzés nem tudta azt az eredményt felmutatni, amely minden tekintetben kívánatos, annak okát a tiszti, altiszti, továbbszolgáló állomány elégtelenségében, a kötelék kiképzési időszakában mutatkozó csekély állományban és általában a feltétlenül szükséges anyagok alapok hiányában (gyakorló terület, lőszer, ruha stb.) látom." Lényegében hasonló problémákat tárt fel a hadsereg állapotáról készült és Sónyi Hugó gyalogsági tábornok a honvédség főparancsnoka által aláírt összefoglaló jelentés is. Keserűen állapította meg, hogy a tisztiállomány nagy leterheltsége, nem kielégítő anyagi helyzete, munkafeltételeinek állandó romlása oda vezetett, hogy sokan közülük „így önkéntelenül is, pacifista eszmék hordozóivá válnak. Ez csak tápot nyert az elmaradt évfolyamok anyagilag kellően elő nem készített kiképzéséből (amikor egyes alakulatoknál pl. a bakancs, fehérnemű stb. hiány a kiképzést késleltette)"[20] Majd a kiképzés anyagi előkészítettségéről szólva leszögezte, hogy „az nem felel meg a követelményeknek,"[21] mert az újonnan rendszeresített nehéz gyalogsági fegyverek a csapatokhoz késve érkeztek meg, hozzájuk a kiképzési segédeszközöket nem adták ki — „így a képzelő erőre és csupán elméletre alapozott kiképzéstől eredmény nem várható"[22] — a kiképzési lőszert a csapatok nem kapták meg; a kis harckocsiszázadok összevonását még 2—3 évig nem lehet végrehajtani, így a gyalogsággal az együttműködést gyakoroltatni lehetetlen, különben is hiányzik fegyverzetük — az olaszok késve szállították le —, alkalmazási elveik nincsenek kidolgozva; az új gyalogsági ágyúhoz nincs betétcső, így a lőelőkészítő foglalkozásokat nem lehet végrehajtani; a lovasság gyakorlatait a krónikus lóhiány miatt csak részben, csökkentett tematikával lehetett lefolytatni. A jelentésben felsorolt hiányosságok későbbi negatív hatását nagyban növelte az a tény, hogy azoknak a trianoni korlátozások miatt elmaradt évfolyamoknak a kiképzéséről volt szó, akik később az arcvonalban küzdő hadseregek létszámának jelentős részét adták. Nem volt jobb a helyzet az újonnan felállított alakulatoknál sem. Az anyagilag kellően elő nem készített fejlesztés és kiképzés már szinte tragikomikus helyzetet teremtett. Bizonyítja ezt a „Légvédelmi Szemlélő" jelentése: „A rádió anyag általában mindenütt hiányzik, az új alakulatoknál géppuska, műszaki és gázvédelmi, egészségügyi, és távbeszélő anyag, lőszer nincs. A gépkocsijaik a HM (Honvédelmi Miniszter — F. I.) rendeletére november 15-ig

20 Összefoglaló helyzetjelentés. HL HM VI—1. oszt. 1821/eln.
21 Uo.
22 Uo.

mindenütt le voltak állítva, így a gépkocsivezető képzés nem volt megkezdhető. Az alakulatok mozgó képessége ezáltal nagyobbrészt a semmivel egyenlő."[23] A ruházatéról megállapította „a légvédelmi alakulatok ruházata olyannyira silány, hogy a legénységnek kimenő a legtöbb helyen nem engedélyezhető" majd folytatja: „A folyamőr légvédelmi osztályhoz utalt újonnan felállított vdd. kik. ü. — (vegyesdandár kiképző üteg — F. I.) legénységének nincs fehérneműje. Következménye a gyengélkedők nagy száma. (pl. a légvédelmi szemlélő legutóbbi szemléjénél a 3. vdd. kik. ü-nél 13 fő volt gyengélkedő, a legtöbb az egyenesen fehérnemű hiányból eredő szőrtüsző gyulladással).[24] Az összefoglaló jelentés befejező részében a hadsereg egészségügyi ellátásáról, a laktanyai elhelyezésről találhatók meg adatok, amelyek semmivel sem vigasztalóbbak, mint a kiképzésre vonatkozók. A folyóvíz és villanyvilágítás a laktanyák egy részéből hiányzott, a megfelelő egészségügyi ellátó bázist, szakember és gyógyszer hiányában, nem tudták megoldani.

Meg kell jegyeznünk, hogy a jelentésben szereplő „pacifista" kifejezés ez esetben sajátos jelentést hordoz, nem a háborút tagadja, csupán a német hadseregről kialakított és bizonyos tekintetben felnagyított képet veti össze a sajátos magyar feltételekkel. Amiből aztán kiindulva a tisztikar jelzett része még a fő ellenségnek tartott Románia ellen indított fegyveres revíziót is kilátástalannak ítélte meg.

Némileg megváltozott a helyzet a kiképzés terén is, amikor 1938 őszétől megkezdődött a hadseregfejlesztés újabb, anyagilag jobban megalapozott szakasza. A csapatok egymás után kapták a különféle fegyvereket, s ennek eredményeként szükségtelenné vált a sokfajta helyettesítő eszköz. A katonák végre megismerkedhettek fegyvereik tulajdonságaival nemcsak elméletileg, de most már a valóságban is. Javult a lőkiképzés színvonala, rendszeressé váltak az éleslőszerrel végrehajtott harcszerű lőgyakorlatok. Az alakulatok szaporodása, az anyagi korlátozások enyhítése lehetővé tette a nagyobb kötelékekkel végrehajtott harcászati gyakorlatokat is. Mindez azonban továbbra is csak főleg mennyiségi változást idézett elő, lényeges minőségi fejlődés továbbra sem következett be. A sablonosság, a túlhajtott formaságok továbbra is uralkodtak. A fegyverek zömmel korszerűtlenek maradtak. A hadsereg fejlesztése ismét csak elsősorban szélességben történt meg, új alakulatokat állítottak fel, amelyek kereteiket a régi alakulatoktól kapták, a feltöltést pedig a jól-rosszul kiképzett tartalékos állománnyal oldották meg. Ily módon létrehozott alakulatok rendkívül vegyes képet mutattak, lényegében sem a régi, sem az új kötelékek harcképessége nem érte el a szabályzatokban meghatározott normákat. A csapatok és a magasabbegységek élére íróasztal mellől kerültek parancsnokok, az alegységek vezetését pedig jórészt tartalékos tisztek ténylegesítésével oldották meg. Ezek a „szükség" diktálta intézkedések továbbra is alacsony színvonalon tartották a vezetést és a kiképzést. A felső vezetés arra kényszerült, hogy központi intézkedésekkel, aprólékos módon avatkozzon be a felkészülésbe, ami aztán nem engedett teret az önállóságnak és a kezdeményezésnek.

A hiányosságok megszüntetését a politikai helyzet változása következtében sorozatosan elrendelt mozgósítások, és az egymás után végrehajtott megszállások is hátráltatták. Az események felgyorsultak, nem volt mód az újoncok tervszerű és alapos kiképzésére. Annak következtében pedig, hogy a mozgósítások során takarékossági okokból lényegében mindig ugyanazokat a tartalé-

23 Zárójelentés az 1935—36-os kiképzési évről. HL HM VI—1. oszt. 2061/eln.
24 Uo.

kosokat hívták be katonai szolgálatra, lehetetlenné vált a kiképzési elmaradások pótlása, az új fegyverekre való átképzés a tartalékosok széles rétegénél.

Hogy mennyit ért az elveiben lényegében helyesen meghatározott kiképzés, az csak az arcvonalban derült ki, melyeknek érzékeltetésére — ismét túllépve a tanulmány időhatárait — Kovács Gyula vezérkari ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke 1942. augusztus 17-i helyzetértékelését idézem: „Feltűnő, hogy a harcos nem bízik fegyvereiben. Általános tünet, hogy még a puskát is alig használják. Tűzfegyelem nagyon gyenge. Vagy egyáltalán nincs tűz akkor, amikor kell, vagy pedig esztelen lőszerpazarlássá fajul. A harcos nem tudja kihasználni a terepet. Nem használja az ásót, nem épít magának sem fedezéket, sem a harckocsik ellen biztosító óvógödröt... Harckocsik legázolásával szemben ugyancsak ezért védtelenek. Nem érezzük át eléggé a mű. (műszaki — F. I.) zárás (akna, akadályok) óriási előnyeit. A felderítésben egyenesen könnyelműek vagyunk... Még most is vérrel akarjuk a sikert kicsikarni ahelyett, hogy minden ilyen cselekedethez az összefogott tűzzel nyitnánk meg az utat... valami általános tanácstalanság, a józan parasztésznek sokszor teljes hiánya mutatkozik a harceljárás terén. Ez talán arra vezethető vissza, hogy csapatkiképzésünk — a vezetés minden jó szándéka ellenére — úgy látszik nem gyakorlatiasságban élte ki magát. A kiképzők szigorúan megkövetelték az elméleti formaságokat, és ezzel elállták a szabadon gondolkodó józan parasztész útját." Végül Kovács következtetése: „Valahogy az az érzés támad az emberben, mintha kiképzésünk végrehajtói nem ismerték volna fel azt, hogy a háborúban mi lehetséges, mi a jó és mi a rossz."[25]

Egyértelmű igazolása ez annak, hogy a honvédség kiképzési elvei ugyan megközelítették a korszerű háború követelményeit, de ezek csupán az íróasztal mellett kidolgozott elképzelések maradtak, a gyakorlatban nem valósulhattak meg soha.

Eleven példája ennek — a már idézettek szerint — a harckocsik elleni védelem szabályainak nem ismerete. Nehezen hárítható a felelősség a kiképző állományra, ha egyszerűen katonáik felkészítésénél nem állt rendelkezésre eszköz. A harckocsi tűzerejét, lélektani hatását, taposóképességét stb. makettekkel nem lehet imitálni, s így a harckocsi a katona előtt kevésbé tűnhetett veszélyesnek. Mint ahogy a parancsnokok sem tudták felmérni a páncélosok hatását, segítségét saját kötelékük harcának támogatásában, ha nem hajtottak végre együttműködési gyakorlatot. Ezeknek a tapasztalatoknak a megszerzése harc közben így indokolatlannak látszó veszteségekkel járt. Amit a jelentést készítő önmagát mentegető Kovács vk. ezredes megpróbált teljes egészében a kiképzőkre hárítani.

Az elméleti kutatás irányítása, a harci és gyakorlati tapasztalatok gyűjtése, feldolgozása, valamint a szabályzatokba és különböző kiképzés utasításokba való beépítése a Honvédelmi Minisztérium VI. osztálya — majd főosztálya, amely 1938 őszéig rejtetten, korlátozott lehetőségekkel a vezérkari főnökség feladatát látta el —, illetve a fegyverkezési egyenjogúság kimondása után a vezérkar ügykörébe tartozott.

A vezérkar hatásköri leírása és belső munkarendje szerint — szinte a megalakulása óta — az ilyen természetű munkát részben az 1., részben a 4. osztálynak kellett végeznie. Az 1. osztály fő feladata ugyan a háborús alkalmazási tervek, valamint az azok előkészítésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati munka volt, de teendői közé tartozott: „... a nyilvántartásoknak, külföldi államok hadseregeire vonatkozó szervezési, hadműveleti... adatoknak, külháborúk le-

25 HL 2. hadsereg iratai VKF 1. a. oszt. 10. sz. irat.

folyásának hadműveleti kiértékelése, illetőleg, az abban való közreműködés."[26] A tennivalók többsége a 4. osztálynak jutott, hiszen az ide beosztottak vezették és végezték a hadtudományi kutatást, gondozásukban jelent meg a Magyar Katonai Szemle, illetve annak elődje a Magyar Katonai Közlöny, ők kísérték figyelemmel a külföldi katonai szakirodalmat és készítették el a rendszeresen megjelentetett lap- és könyvszemléket. Kiemelt feladataik közé tartozott emellett: „... háború esetén harctéri tapasztalatok gyűjtése és szabályzatszerű feldolgozása."[27] Elméletileg — az A—7 és A—8 jelzésű szervi határozványok szerint — mindkét osztály előírt feladata volt még a saját hadsereg anyagi ellátásának, fegyverzetének, vezetésének és harceljárásának értékelése is. Ez a feladatsor lényegében a Szovjetunió megtámadásáig nem változott. A kisantant államok, valamint a Szovjetunió hadseregeiről szóló jelentések és tanulmányok általában a valóságnak megfelelően fogalmazódtak, leszámítva a politikai helyzet diktálta túlzó, vagy éppen lebecsülő hangokat.

A két világháború közti nagyobb helyi háborúkról beszerezhető tapasztalatok gyűjtését a hadszíntérre kiküldött megfigyelők s ha erre nem adódott lehetőség, akkor a katonai attasék végezték el. Nagyobb összefoglaló jelentés készült az olasz—abesszín háborúról, valamint a spanyol polgárháborúról. Az előbbiről készített értékelés szerzője, Németh Ferenc vezérkari ezredes, az olasz kormány meghívásának tett eleget. Ugyanis, „hogy egyrészt az ily mende-mondákkal leszámoljon, másrészt, hogy a barátságos államok hadseregeinek alkalmat adjon arra, hogy a kelet-afrikai helyzetbe beletekinthessenek, az olasz kormány az albán, amerikai, japán, magyar és osztrák hadseregek képviselőit folyó év elején meghívta a kelet-afrikai harcterek tanulmányozására."[28] Az „ily mendemondákra" vonatkozó kifejezés azt jelentette, hogy a magyar katonai közvélemény is igen furcsának tartotta az elhúzódó, veszteséges harcokról szóló jelentéseket. Nem értették a nagy számbeli és technikai fölényben levő fasiszta csapatok sikertelenségének okait.

Hazaérkezése után Németh, egy zártkörű megbeszélésen elmondta tapasztalatait, amelyek elég kevés pozitívumot tartalmaztak. Bírálta az olasz vezetés felkészületlenségét, a hadsereg kiképzetlenségét, a fegyverzet és technika korszerűtlenségét. A tájékoztató túl kemény hangja az olasz követség tudomására jutott, így az ezredes arra kényszerült, hogy elöljárói utasítására egy helyesbítő tanulmányt jelentessen meg. Németh sajátosan oldotta meg a kimagyarázkodást, ugyanis a 230 oldalas anyagban a hadműveletek tényleges leírása, értékelése, tapasztalatainak összegezése alig tesz ki 35—40 oldalt. Óvatosan került minden bíráló hangot, csupán a tények közlésére szorítkozott. Megállapította: „Kétségtelen, hogy a hadsereg megtette a magáét és teljesítményére méltán lehet büszke, bár a harccselekményeket nem lehet európai szemszögből vizsgálva értékelni, mert Kelet-Afrikában a viszonyok egészen mások — majd hogy a kimagyarázkodás teljes legyen így folytatta — valóban eleinte — a védekezés kezdetén — lassúnak látszott a térnyerés és föltehető volt, hogy a külső támogatásban részesülő abesszín hadsereg még nagy meglepetést tartogat. Pedig valójában az olasz—abesszín háború első hónapjait az olasz vezetés inkább az előkészítésre, mint komoly hadműveletekre szánta."[29] Ezzel maga határozta meg tanulmányának felhasználhatóságát, értékét.

26 A Horthy-hadsereg központi szervei. Honvédelmi ügyek. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (a továbbiakban — HM KIT) 1951. 22. o.
27 Uo. 23. o.
28 *Németh Ferenc:* Az olasz—abesszín háború. MKSZ 1936. 8. sz. 1. o.
29 Uo. 228—229. o.

Hasonló stílusban íródtak az olasz légierő tevékenységéről szóló értékelések is. A magyar repülőszakemberek csalódottan vették tudomásul, hogy a Douhet-elmélet gyakorlati megvalósítása elmaradt, sőt korszerűtlensége miatt az olasz légierő még alapvető feladatait is nehezen tudta megoldani. A repülők szerepéről írta Szentnémedy Ferenc vezérkari szolgálatot teljesítő őrnagy: „Az abesszín hadszíntéren ezt a légiuralmat ki sem kellett küzdeni, mert az abesszínok néhány rozoga és inkább csak légiforgalmi gépnek minősíthető, tehát harcban nem is alkalmazható gépen kívül légi erővel nem rendelkeztek. A földi elhárítás is a háború elején csak kezdetleges volt."[30] Így értékelni sem tudott mást, mint a repülőgépek harci-technikai mutatóit. Nem sokkal kedvezőbb Székely László vezérkari szolgálatot teljesítő százados véleménye sem, aki olaszországi tanulmányútjáról írt jelentésében az olasz tisztikar véleményét közölte: „Abesszínia gyors elfoglalására igen büszkék, bár nagyrészük beismeri őszinte beszélgetés közben, hogy a hadjárat nem annyira a csaták, mint inkább az anyag háborúja volt."[31] Majd jelentette, hogy Anglia távolmaradása a háborúból az olaszokat „nagy önbizalommal és benyomásom szerint erejük némi túlbecsülésével töltötte el." Akárcsak Németh ezredes, ő is körülírta az olasz hadseregről kialakult véleményét: „Olaszország érzésében egységes, nemzeti gondolkodásában összeforrott állam, felfelé ívelő pályán, hatalmas expanzív erővel. Hadserege is ennek megfelelő, mely azonban, ha magyarokból állna, érzésem szerint a jelenleginél jóval nagyobb, talán kétszeres erőt képviselne."[32]

Tehát úgy tűnik, hogy az olasz—abesszín háború új adatokat nem szolgáltatott. A magyar katonai vezetés kénytelen volt felismerni, hogy egy korszerűtlenül felfegyverzett, félig-meddig kiképzett hadsereg még nagy túlerő és technikai fölény mellett is csak aránytalanul nagy ember- és anyagi veszteségekkel érhet el sikert. Nem véletlen tehát, hogy ennek a háborúnak a tanulságaival sem a kiképzési intézkedésekben, sem a szervezési utasításokban nem találkozunk.

Nagy érdeklődést, nagyobb nyilvánosságot és vitát váltott ki viszont a spanyol polgárháború. A megfigyelőcsoport kért hadszíntér-látogatását Francoék ugyan nem engedélyezték, de az attasé-jelentések, a bő német, olasz és más nyugati, valamint szovjet szakirodalom elég anyagot biztosított az érdemi feldolgozáshoz. Hadműveleti szempontból eléggé hiteles képet nyújtott a háború lefolyásáról a Vezérkari Főnökség 2. osztálya által 1937-ben készített összefoglaló jelentés.[33] Kronológiai sorrendben követte az eseményeket, tárgyalta a felek elképzeléseit, erőviszonyait, elhatározásaikat és azok pozitív, illetve negatív hatásait. Részleteiben szólt a vezetés folyamatosságának fontosságáról. Értékelte az egyes fegyvernemeknek a harcokban betöltött szerepét, az anyagi biztosítás hiányosságait is. Végül összevetette a két hadsereg és támogatóinak harckészségét. Alapos tájékoztatót adott a hadszíntér sajátosságairól azoknak a harctevékenységeket befolyásoló hatásáról. Az értékelés kiadását megelőző és követő tanulmányok, cikkek a kutatás középpontjába a harckocsik és repülőgépek alkalmazását, az ellenük való védelem eszközeit, módszereit állították. A harckocsik és a motorizált alakulatok alkalmazásával kapcsolatban két tábor alakult ki. Az egyik csoport a tapasztalatokból kiindulva tagadta, hogy a harckocsik a következő háború fő pusztító eszközei lehetnek.

A gyalogság megnövekedett szerepének hangsúlyozása mellett megállapították: „Ez a háború megerősítette azt az elvet, hogy egy ugrásra kész, mozgóké-

30 *Szentnémedy Ferenc:* Az olasz repülőerők működése. MKSZ 1936. 8. sz. 109 o.
31 *Székely László* vkszt. szds. jelentése. HL HM VI—1. oszt. 187. doboz.
32 Uo.
33 HL HM VI—2. oszt. 189. sz. csomag

pes gyalogságnak döntő fontossága van, ugyanakkor azonban a harckocsikba vetett csaknem minden reményünket és várakozásunkat megsemmisítette."[34] „Most véleményünk szerint a könnyű harckocsik harcértéke majdnem semmi, páncélzatukat a puskagolyó is átüti, fegyverei hatástalanok. A nehéz harckocsik pedig lassúak, gyalogsági kíséret nélkül védtelennek bizonyultak, nem voltak képesek az áttörésnél a rohamozókat megfelelően támogatni." „Más a helyzet a harckocsinál tömegben való bevetésnél a sikeres támadás után, ilyen esetben olyanforma feladat várna rájuk, mint a régi nehéz csatalovasságra, azaz az ellenség utolsó ellenállásnak szétrombolása, mikor már erkölcsileg megrendült, hathatós megszervezett védőfegyverekkel többé nem rendelkező ellenséggel állunk szemben. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy ezt a feladatot sokkal jobban tudják ellátni a rohamrepülők."[35] Majd a következtetés: „Végeredményben tehát megbukott a »páncélozott gyalogság« szervezésének gondolata az igazi gyalogság helyettesítésére. Megbukott az a gondolat, hogy a harckocsit a védelem legázolására lehet alkalmazni, passzív védelem esetében, azaz tartós védelmi berendezések ellen. Megbukott a »gyalogság számára való áttörés« gondolata, valamint az az elmélet, hogy a harckocsi megállva tüzével le tudja küzdeni az épen maradt ellenállási fészkeket."[36] A harckocsi — megítélésük szerint —, technikai tökéletesítés után, csupán a sorozatlövő fegyverekkel, aknavetőkkel, páncéltörő eszközökkel jól felszerelt gyalogság támogató eszköze lehet azzal, hogy a harcban mögötte haladva, kísérő lövegként leküzdje azokat a célokat, amelyek az előretörést akadályozzák.

A másik csoport az alkalmazott harckocsik kis számából és típusából, a polgárháború jellegéből kiindulva igazolta, hogy néhány esetben ez a harceszköz nem azért mondott csődöt, mert alkalmatlan volt, hanem azért, mert nem a harci sajátosságainak megfelelően alkalmazták. Kis csoportokban, nehezen járható terepen együttműködő gyalogság nélkül, a páncéltörő eszközök lefogása hiányában valóban nagy veszteségeket szenvedtek. Rámutattak arra is, hogy a technikai fogyatékosságok javítása, a tömeges alkalmazás, szoros együttműködésben a gyalogsággal, tüzérséggel, a légierőkkel és más szakcsapatokkal a harckocsit az áttörés és a siker kivívásának fő eszközévé avatják. Hangsúlyozták, hogy a legfontosabb feladat mozgékonyságának, hatótávolságának, tűzerejének növelése. Azért is érdekes ez a vélemény, mert jórészt ellentétes a spanyol polgárháborúból levont szovjet tapasztalatokkal is.

A hivatalosnak tekinthető szovjet vélemény szerint a harckocsik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, nem tekinthetők a sikerkifejlesztés fő eszközeinek, eredményesen csupán a gyalogság támogatására használhatók. Ezek a tapasztalatok is hozzájárultak a szovjet harckocsi- és gépesített hadtestek 1937-ben történt feloszlatásához és kisebb, a gyalogság támogatására felosztható kötelékek szervezéséhez. A magyar szakemberek értékelték a harckocsik egyes típusainak teljesítőképességét is, főleg a szovjet technika mutatóit boncolgatták, de szóltak az olasz Fiat-Ansaldo harckocsikról is, megállapítva, hogy harci és technikai tulajdonságaik nem a legkedvezőbbek. A magyar kormány ezeknek a típusoknak egy korábbi változatát vásárolta meg 1936-ban.

A tüzérséget értékelve bizonyított tényként állapították meg, hogy tűz nélkül nincs mozgás, ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha növelik az eszközök számát, azok mozgékonyságát és hatótávolságát. Elérendő célként határozták meg az összes lövegtípus gépkocsivontatásúvá, vagy önjáróvá tételét.

A légierő szerepének megítélésénél a vita elmaradt. Egybehangzóan megálla-

34 *Fehér István:* A spanyol polgárháború tapasztalatai. MKSZ 1937. 7. sz. 24. o.
35 Uo. 26. o.
36 Uo. 27. o.

pították, hogy a légi fölény megteremtése nélkül a siker elképzelhetetlen. Ehhez pedig többfeladatos — bombázásra, légitámogatásra, légi harcra alkalmas — típusokat kell létrehozni és rendszeresíteni. Külön csemegét jelentett számukra a németek által ekkor viszonylag nagyobb számban alkalmazott „rohamrepülők" — csapatrepülők — tevékenységének feldolgozása. Mindenható, majd mindent — tüzérséget, harckocsit — pótló eszközt láttak benne. Leszögezték: „a légierőknek a földi csapatokkal együtt kell működniök, és azok csak akkor bíznak a repülőkben, ha azok minél nagyobb számban vesznek részt a csatában."[37] Sürgették a bombázók sebességének növelését, valamint a kötelékek vadászvédelmének folyamatos biztosítását.

A légierő megnövekedett jelentőségének felismerése eredményezte a légvédelemmel kapcsolatos kutatómunka kiszélesítését. A feldolgozott tapasztalatok szerint a légtér és a földi célok eredményes védelméhez elengedhetetlenül szükséges a hézagmentes felderítő, figyelő és jelentőrendszer kiépítése, a megfelelő földi és légi elhárító eszköztár — légvédelmi lövegek, repülőgépek — rendszeresítése.

Végül feltétlenül meg kell említeni a csapatok vezetésével kapcsolatos összegzéseket, már csak azért is, mert a továbbiakban a tapasztalati jelentések hangsúlyozott és állandóan ismétlődő részei lettek. A spanyol polgárháború vezetési tapasztalatait két csoportra osztották: az egyik a vezetés személyi, a másik a technikai és anyagi feltételekre vonatkoztak. A folyamatos, gyorsan alkalmazkodó vezetés alapja szerintük az elméletileg jól képzett, gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező tiszti állomány, amely ismeri saját és az ellenség csapatainak teljesítőképességét. Azonban ahhoz, hogy képes legyen vezetni, feltétlenül biztosítani kell számára a többcsatornás hírrendszert. Többcsatornás alatt a vezetékes és rádióhíradást értették, amelyet szervesen egészítettek ki a hagyományos módszerek (küldöncök, távírók, hírvivők, összekötő tisztek stb.) Ez lényegében a második világháború alatt megvalósított és jórészt bevált rendszer felismerését jelentette.

A spanyol polgárháború összességében — leszámítva a harckocsik alkalmazásával és a légierővel kapcsolatos túlzásokat — reálisan értékelt tapasztalatai már megjelentek a kiképzési intézkedésekben és a szervezeti-fegyverzeti változásokat igénylő felterjesztésekben. Azonban a kül- és belgazdasági nehézségek, valamint a polgárháború helyi jellege miatt nem tartották hasonlíthatónak az elkövetkező nagy háborúhoz sem méretében, sem céljaiban, sem a résztvevő erők és eszközök számában — ezért a feltárt tapasztalatok lényeges változást nem tudtak előidézni. Annyi mindenesetre történt, hogy megpróbálták a vezetés eszköztárát kibővíteni, elméletben fokozottabb figyelmet fordítottak az egyes fegyvernemek közötti együttműködés gyakoroltatására, nagyobb ütemben folytatták — bár kevés eredménnyel — az egységes légvédelmi rendszer kiépítését.

Az első saját tapasztalatok gyűjtésére és értékelésére az első bécsi döntés után, 1938-ban kerülhetett sor. Ha nem is háborús körülmények között, de megméretett a hadsereg. Az eredmény nem bizonyult túlságosan megnyugtatónak. A politikai vezetést megelőzve a katonák a gyors döntést siettették, aminek az lett az eredménye, hogy „harmadízben történt parancsmódosítás, s a súlyos következményekkel járó intézkedések utolsó percben való visszavonása azt a meggyőződést érlelte a szemlélőben, hogy a katonai vezetés nem jár egy úton a polgárival. Vagy nem voltak tájékozódva a kormány szándékai felől

37 *Tóth Elemér:* Légiháború Spanyolországban. MKSZ 1937. 6. sz. 104. o.

és önhatalmúlag, önkényesen elrendeltek olyan nagy horderejű, külpolitikai bonyodalmakkal is járó hadműveleteket, amelyekért aztán a kormány nem merte vállalni a felelősséget, de elképzelhető volt az is, hogy a katonai vezetőségnek nem volt türelme ahhoz, hogy fontos műveletet kül- és belpolitikailag is alaposan és körültekinthetően — előkészítsen. Így vált lehetségessé, hogy a katonai intézkedések, tervek elébevágtak az eseményeknek, nem simultak a politikai adottságokhoz, s így a hadvezetőség intézkedéseit az utolsó pillanatban módosítani — vagy mint most is történt —, visszavonni volt kénytelen."[38] Tehát az a látszólagosan elfogadott tétel, hogy a háborús vezetésben a politikának kell az elsődlegességet biztosítani, már az első adandó alkalommal megdőlni látszott, hiszen a katonák jócskán túllépték az előkészítés számukra meghatározott kereteit.

Súlyos visszásságok mutatkoztak a katonai felső vezetésen belül is. Az 1920 után kialakított — katonai körökben „Szentháromságnak" nevezett — irányítási rendszer majdnem működésképtelennek bizonyult. Miután a honvédelmi miniszter, a honvédség főparancsnoka és a vezérkari főnök hatásköre — főleg az utóbbi kettőé — csak általánosságban volt rögzítve, a háborús vezetés kérdéseit egyértelműen nem tisztázták, már a mozgósítás időszakában a végrehajtást akadályozó félreértések, ellentétes parancsnok, utasítások születtek. „A Felvidék megszállásával kapcsolatban a legmagasabb vezénylet ügye nyílt kérdést képezett. Eleinte a vezérkari főnök kívánságára a Honvédség Főparancsnoka rendelte el a kihelyezéseket. Később azonban a vezetés a vezérkari főnök kezébe ment át, anélkül, hogy erre nézve Legfelsőbb parancs jelent volna meg, vagy ilyen felhatalmazást más úton közöltek volna. Így nem volt tisztázva a kérdés, hogy ha a csapatok megindulnak, ki vezeti őket, illetve ki a felelős legmagasabb parancsnok és milyen hatáskörrel. E tekintetben a legteljesebb bizonytalanság uralkodott mindaddig, amíg a Legfelső Honvédelmi Tanács határozatából nyilvánvalóvá vált, hogy a Felvidék megszállását a vezérkari főnök vezeti. Hatáskörét azonban akkor nem szabályozták. Nem lett tisztázva a Vezérkari Főnök és Honvédség Főparancsnoka közti kapcsolat sem."[39] A katonai felső vezetésen belüli hatásköri problémákat ez esetben, ha késve is, de felszámolták. A Honvédség Főparancsnokságát 1940. március 3-án megszüntették, így a kiképzéssel kapcsolatos elméleti, személyi és anyagi ügyek is a Vezérkari Főnökség ügykörébe kerültek.[40]

A területgyarapítások után a polgári és katonai vezetés viszonyában lényegesen megnövekedett a konfliktusok lehetősége. A katonák előrerohanása, a politikai viszonyok figyelmen kívül hagyása sértette az állami vezetés követte irányvonalat, emellett közvetlen forrásává vált a vezetők közötti személyes torzsalkodásoknak is. Így a meghirdetett háborús vezetési egység csakhamar felbomlott.

Nézeteltérések akadtak a megszállást végrehajtó kötelékek feladatainak meghatározásánál is. A Csehszlovákia ellen békében elkészített terveket akarták realizálni. Azonban a résztvevő csapatok az ehhez szükséges erővel és eszközmennyiséggel nem rendelkeztek. A kiválasztott irányokban a kívánt ütem tartását a csapatparancsnokok nem tartották elérhetőnek, a gépesítettség minimális foka miatt. Nagy Vilmos gyalogsági tábornok emlékiratában így szólt erről: „Hadtestem feladata, hogy a támadólagos határvédelem elrendelésekor az Ipoly

38 *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. 1947. 20. o.
39 HL VKF 1. oszt. 3715/eln. 1939.
40 Nem érdektelen talán Shvoy Kálmán véleményét idézni a „Szentháromság" megalakulásának körülményeiről és ebben Horthy kormányzó szerepéről. „Az ügy annyira kiéleződött, hogy a kormányzó úr elé került, miután az egészet nem értette meg, a hármas vezetés mellett döntött." *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. 1983. 84. o.

vonalán átkeljen, a túlsó parton megállapított magaslati vonalat birtokba vegye, s a mögötte felvonuló erők számára a felvonulási területet biztosítsa. Itt megjegyzem, hogy hasonló feladattal bíztuk meg mi is a téli hadijátékoknál a déli fél parancsnokát. Most, mikor ennek végrehajtása a mi vállunkra nehezedett, meg kellett állapítanom, hogy a valóság egészen más, mint az elméleti elgondolás. Ilyen feladatot adni és azt hinni, hogy egy hadtest három dandárral ezt meg is tudja oldani, túlságosan jóhiszemű — vagy inkább tudatlan — felfogásnak bizonyult. Az óriási kiterjedés, az ellenséges erődrendszer és az ellenség mozgási szabadsága az ilyen elszigetelt előretörést nagyon kétségessé tette. De erre a hadmozdulatra tulajdonképp nem is volt szükség, mert a hadsereg felvonulása a békében előkészíthető és berendezhető Ipoly-vonal mögött is minden nehézség nélkül végrehajtható. Látni fogjuk, hogy ennek az elszigetelt előretörésnek gondolata a későbbi parancsokban is kísért majd. Hogy miért ragaszkodtak ehhez a sem harcászati, sem hadászati szükségességgel nem indokolható elgondoláshoz, — máig sem tudom megérteni. Ennek talán abban az egy esetben lett volna értelme, ha a mi teljesen kész hadtestünkkel az ellenséget meg tudjuk előzni és meglepve támadjuk meg őket. Ez az elképzelés azonban teljesen hibás volt, mert a cseh mozgósítás végrehajtása jóval gyorsabbnak bizonyult a miénkénél és meg kell állapítanunk azt is, hogy a megelőzésre és az órákra beállított mozgósítás csak elméleti értékű. Erre biztosan számítani, döntő jelentőségű terveket felépíteni nem lehet."[41]

Nagy Vilmos gyalogsági tábornok, aki akkor a megszállásra kijelölt egyik hadtest parancsnoka volt, tiltakozott ugyan és bizonyította a terv végrehajthatatlanságát, azonban a vezérkar nem változtatott azon. Maradt az eredeti elgondolás és nagy szerencse, hogy még a tervezett ellenállás kis része sem következett be. A csapatvezetés fő gondját a híradó eszközök hiánya, gyenge minősége és az alparancsnoki állomány képzetlensége, gyakorlatlansága okozta. Képtelenek voltak a folyamatos híradást megteremteni, az alegységek — tisztjeik vezetésével — eltévedtek. A szórványosan előforduló ellenállás is megbontotta a kötelékeket, a katonák nem tudták a terepadta lehetőségeket kihasználni, gyakorlatlanok voltak, főleg a géppuskák és aknavetők — kezelésében.

Az anyagi szolgálat a csekély lőszerfelhasználás ellenére sem volt képes a csapatok állandó ellátását biztosítani, mert alacsony mozgékonysági foka miatt még azok lassú menetütemét sem volt képes követni.

Az egyre bonyolultabbá váló politikai helyzet, a hadsereg feszített ütemű fejlesztése, az újabb területgyarapításra való felkészülés kizárta a feltárt hiányosságok megszüntetésének lehetőségét, mert a rendelkezésre álló anyagi eszközöket a fegyverzet és haditechnikai eszköztár — főleg gépkocsi vontatók stb. — fejlesztésére, vagy beszerzésére kellett fordítani. Így egy anyagilag jobban megalapozott és igen drága — harckocsi-üzemóra, lőszer, imitációs eszközök stb. — kiképzés lehetőségei eléggé szűk területre korlátozódtak. A hadsereg létszámának rohamos emelése nemcsak a kiképzendők tömegét növelte, de ezek felszerelése a szükséges tartalék anyagi alapok megteremtése tovább növelte a költségeket.

A néhány, tiszteknek és katonáknak megszervezett tanfolyam — roham-, tüzértiszti, híradó, műszaki — nem tudta pótolni az alapképzés hiányait. Lényegében ezt tükrözi a Kárpátalja megszállásáról készült rövid jelentés is, amelyben az előzőekben ismertetett problémák nagyrészt ismét jelentkeztek.[42]

41 *Nagy Vilmos:* Végzetes ...i m. 19—20. o.
42 HL VKF 1. oszt. 3529/eln. 1939.

Összefoglalóként egy már a háború tapasztalatai alapján összeállított többször idézett, egyetemi tankönyvként is használt katonai szakmunka megállapítására hivatkozom. „A haderő csak akkor válik igazán korszerűvé, ha azon felül, hogy a haditechnika legújabb vívmányait magáénak mondhatja, tagjai eme korszerű eszközöket tökéletesen ismerik és használni is tudják, azaz megfelelően ki vannak képezve. A helyes kiképzés a korszerű haderő fogalmának tehát épp oly fontosságú tényezője, mint a tökéletes fegyverzet. A jó kiképzés képes megsokszorozni a haderő értékét."[43]

A magyar állami és katonai vezetés nem tudta megteremteni egy korszerű haderő létrehozásának anyagi-technikai alapjait. Hadseregfejlesztési terveik ugyan általánosságban megfeleltek a háború általuk is felismert elveinek, de a gyakorlati megvalósítás nem sikerülhetett. Először a politikai-gazdasági feltételek bénították az ütőképes fegyveres erő létrehozását, majd 1938-tól — a fegyverkezési egyenjogúság kimondása után — a hadiipar szűk kapacitása alacsony technikai színvonala lépett fel akadályozó tényezőként. Helytelenül mérték fel a szövetségi rendszerből adódó politikai hadigazdasági lehetőségeket. A német olasz segítség támogatás nem bizonyult elég hatásosnak. Kedvezőtlenül, sőt Magyarország számára hátrányosan alakultak a Németországgal meglevő egység gazdasági kapcsolatok is.

1941-ben a sikertelenséghez, a veréséghez vezetett a háborús célok kijelölése is, a hadsereg teljesítőképessége ismeretének birtokában a józan értelem megcsúfolása volt a Szovjetunió elleni támadás. A vezérkar, élén Werth Henrikkel, egy gyors német győzelem reményében szorgalmazta a támadásban való részvételt, nem számolva a szovjet állam hatalmas anyagi és embertartalékaival a nép ellenállóképességével.

A hadsereg kiképzését az anyagi és technikai hiányosságok és a túlzott elméleti képzésre való törekvés, a kampányszerűség tartotta alacsony színvonalon. Nem sikerült a Trianon miatt elmaradt korosztályok kiképzése, a tartalékosok utó- és továbbképzése sem. A sokat hangoztatott erkölcsi fölény, morális szilárdság, a vélt katonai erények nem pótolhatták a háború követelményeihez igazított gyakorlati felkészítést.

Az állami és katonai vezetés bűne a korszerűtlen fegyverzetű, rosszul kiképzett, tőle idegen célokért háborúba kényszerített hadsereg pusztulása. Súlyosbítja ezt a tragédiát, hogy a katonai vezetők képesek voltak a követelmények és a lehetőségek közti ellentmondások felismerésére, s ennek ellenére jórészt ők voltak annak előidézői.

43 *Bán—Rakolcai:* Korszerű ... i. m. 241. o.

TAKÁTS LÁSZLÓ

ADALÉKOK AZ EGYKORI 2. MAGYAR (DONI) HADSEREG EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLATÁNAK MŰKÖDÉSÉHEZ

A második világháborús doni magyar hadsereg katasztrófája mélyen vésődött a magyar társadalom emlékébe. A hadműveletekkel kapcsolatos írásművek közül csak néhány, forrásnak is alkalmast emelek ki. Ilyenek pl. *Csima János, Godó Ágnes—Sztana Béla, Füzi Imre, Generál Tibor—Szauter Lajos, Horváth Miklós, Vámos László* tudományos értekezése, *Görgényi Dániel* regényes történelmi visszaemlékezése, *Boldizsár Iván, Nemeskürty István* történelmi regénye.[1] Más szerzőknél, főleg a nem kis számú memoárirodalomban, a hadseregegészségügy problematikája nem, vagy csak felületesen került tárgyalásra. Korántsem teljesek az egykori hadműveleti okmányok, de ugyancsak hiányos a 15 volt doni tábori kórház és néhány egészségügyi oszlop megmaradt iratanyaga; mégis mindezek alkalmasak arra, hogy belőlük képet nyerjünk az egészségügy működéséről.[2] — Egyes részletkérdések, vagy az egész hadművelet mindenre kiterjedő összefoglaló értékelésének késése azzal is magyarázható, hogy 1946-ban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megtiltotta a tárgyi tévedésektől sem mentes ilyen jellegű tanulmányok készítését, a már meglevőket elkobozta. (Pl. a tyimi, valamint az urivi hadműveletekről írt tanulmányokat.)[3] Végül a háborús hányódás után megmaradt hadműveleti iratok a honvéd levéltárba kerültek.

A horthysta kormány 1938-ban az ún. *Győri program*ban döntötte el, hogy haladéktalanul elkezdi a hadsereg korszerűsítését. A hadi alkalmazásig eltelt szűk három esztendő nem volt elegendő ahhoz, hogy számbavehetően ütőképes legyen a magyar hadsereg. Késéssel indult meg az egészségügy korszerűsítése is, így 1942-ben *korszerűtlen szolgálat* vonult ki a hadsereg egészségügyi biztosítására.

A Horthy hadsereg harcászati szabályzata a betegellátás rendszerét a következőkben rögzítette: A csapatsegélyhelyekről, ide értve az egészségügyi oszlop által létesített hadosztálysegélyhelyeket is, a csapathadtáp mögött felállított *Betegtovaszállító állomásra*, vagy a hadtestkórházakba szállították a rászoruló-

1 *Csima J.*: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezésének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. — Bp Hadtört. irattár. 1961. — *Godó Á.—Sztana B.*: A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Bp. 1965. — *Füzi I.*: A 2. magyar hadsereg felvonulása és megsemmisülése a Donnál. *Honvédelem*, 1. 109—117. 1982. — *Generál T.—Szauter L.*: A 2. magyar hadsereg ellátó szolgálata. KSZ 1983. 2. 230—256. — *Horváth M.*: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1958. — *Vámos L.*: A Magyar Néphadsereg korszerű gyógyító-kiürítő rendszere. Doktori értekezés. Kézirat. 1975. — *Boldizsár I.*: Don—Buda—Párizs. Bp. 1982. — *Görgényi D.*: Signum laudis. Bp. 1968. — *Nemeskürty I.*: Requiem egy hadseregért. Bp. 1972.

2 Hadtörténelmi Levéltár. Második világháborús anyag: a 2. magyar hadsereg iratai. 1—24. fasc. 1942—43. (a továbbiakban: HL 2. m.+fasciculus/ folio). — Uo. 101., 102., 103., 109. sz. Betegellátó állomás (a továbbiakban: Bello)., 102., 105., 107., 125., III/I., III/II., VII/2. táb. kórházak., 19., 23. hadosztály egészségügyi oszlop ir.

3 HL HM Eln. 19397/Elns. — 1946.

kat, a hadsereg eszközeivel.[4] A csapathadtápon belül a szállítás függesztő készülékkel ellátott országos járműveken, télen 1—2 lovas szánokon történt. A 2. magyar hadsereg működése alatt a tovaszállító állomások a hadtestkórházakkal együtt települtek. A csapategészségüggyel kapcsolatban annyit kell még megjegyeznünk, hogy a széles védelmi sáv miatt az ezredsegélyhelyek nem képeztek magasabb lépcsőt, miután erejük teljesen azonos volt a zászlóaljsegélyhelyekével. Ily módon egy-egy ezred védelmi sávjában nagyjából azonos nagyságú szakaszokon települt a 3 zászlóalj- és az ezredsegélyhely.

A beteg- és sebesültellátás további hátsóbb lépcsőjét az ún. *Betegellátó Állomások* (Bello) képezték (10—12 orvos és gyógyszerész, 96 fő legénység, 2 sebesültszállító taliga.[5] A melléjük rendelt kórházakkal együtt többprofilú kórházcsoportot alkottak a szakosított szakorvosi ellátás nyújtására. Az erőkkel való takarékosság érdekében nemibetegkórházat és szemkórházat csak egy Bello-nál hoztak létre. Járványkórháza azonban minden Bello-nak volt.

A mély hadtápban a fővezérség még további kórházcsoportokat hozott létre: a doni hadműveletek biztosítára pl. Harkovban, Kijevben és Kurszkban.

A magyar hadsereg júniusban kezdődő felvonulása egyrészről a korántsem pontosított, lelkiismeretlenül kötött magyar—német megegyezés alapján, másrészről a felszerelés hiánya miatt csak lépcsőzetesen ment végbe. A támadás elején a III. és VII. hadtest, valamint az 1. magyar páncélos hadosztály került alkalmazásra. Ekkor még a második lépcsőt képező IV. hadtest csak gyülekezett Kurszk—DK térségben. Az első lépcsők egészségügyi biztosítására az 1000—1200 ágykapacitással rendelkező 104. sz. Betegellátó állomást hozták létre Kurszkban. (*Berger* a Betegelosztó állomás megnevezést használja[6]). A hibás harctéri értékelés alapján a támadás megindulásakor, június 28-án, a kórházbázis 120 km-re volt az első lépcsők hadtestei mögött. A német információ alapján a magyar vezetés nagyobb veszteséggel nem is számolt, arra azonban gondolt, hogy esetleges nagyobb veszteség esetén német tábori kórházakat vesz igénybe. Ilyesmiről az anyagi ellátás kapcsán volt a fent idézett megegyezésben szó. A német hadműveleti értékelés szerint ugyanis a magyar hadseregre kisebb részben tisztogató, de főleg megszálló feladat várt. Korántsem szétvert egységekkel kerültek azonban a magyarok szembe és emiatt súlyos utóvédharcokban kellett megküzdeniük az aktív védekezéssel visszavonuló szovjet csapatokkal. Hamarosan be kellett vetni a IV. hadtestet is, de a két hétre tervezet támadás ennek ellenére közel tíz hétig tartott.

A fővezérség a kurszki kórházcsoportból előre telepítette a hátországba kiürített kórházakat. Ugyanakkor arról is rendelkezett, hogy a hátországból a hadsereg közelebbi támadási célját képező Oszkol-vonal városaiba útba kell indítani további Betegellátó állomásokat (hadtestenként egyet). Ezeket a *kórházakat* a fővezérség a kiérkezés után a hadseregparancsnokságnak *átalárendelte*. A végleges „egészségügyi hadrend" szeptemberben alakult ki.

A 2. magyar hadsereg hadműveletét egészségügyi ellátás szempontjából három időszakra oszthatjuk: *a támadás és a csatlakozó hídfőcsaták, az állóvédelem* és végül a *visszavonulás* szakaszára. Az anyagot ebben a csoportosításban fogom tárgyalni.

4 *Berger K.*: A vezetés kézikönyve I—II. Bp. 1930.
5 HL 2. m. 3/900.
6 *Berger K.*: A vezetés ... i. m. — HL 2. m. 5/244., 6/405—415.

A támadás és a hídfőcsaták egészségügyi biztosítása

A támadásra kitűzött 2 hét alatt magyar hadsereg csak néhány szakaszon érte el a Don vonalát. Legtöbb helyen súlyos harcot folytatott a szovjet hadsereggel, amely hetekig számos hídfőt tartott birtokában a folyó nyugati partján. Az urivi, korotojáki és scsucsjei nagy hídfőket soha nem sikerült a magyar hadseregnek felszámolnia. Ennek hadműveleti következményeit a januárban megindított szovjet ellentámadás bizonyította.

A kezdeti időszak egészségügyi biztosításának elgondolása megfelelt a harcászati elképzeléseknek: a fektetési kapacitást, az ürítéshez felhasználandó hadtápgépkocsikat és a működésbe hozott kórházvonatokat elegendőnek találták a „mérsékelt számú" sebesült ellátására. A hadtestek támadásával a szervezetszerű 2—2 hadtest tábori kórház tartott valamennyire lépést. A hadtest-intézetek és a hadosztály egészségügyi oszlopok hamar túltelítetté váltak és természetesen pár nap leforgása alatt lemaradtak. *A kiürítési szakaszok lemaradozása jellemző volt a támadás időszakára.* A kezdeti időszaktól a hadműveletek végéig megállapítható, hogy az intézetek *gyógyszer- és kötszerellátása* mennyiségileg, de minőségileg is *rossz volt.*

A zászlóalj- és ezredsegélyhelyek a csapattal együtt mozogtak és az arcvonaltól általában 1,5—2 km-re települtek. A hadosztálysegélyhely fogatolt féloszlopa az arcvonaltól 10—12 km-re az ezredhadtápban, a gépkocsizó féloszlop pedig a hadosztályvonat tűzlépcsőjében (lőszer, élelem, egészségügy) 15 km mélységben települt. A hadtestkórházak a hadosztálysegélyhely gépkocsizó féloszlop segélyhelye mögött 40—50 km-re voltak felállítva. A Kurszkból előretelepített 1—2 kórház Korovinóban, a Dontól 160 km-re állt fel. Július végén a frontra kiérkező és a fővezérségtől a *hadseregnek átalárendelt kórházak* az arcvonaltól (a Dontól) 80—120 km-re települtek.[7]

A sebesültek ürítése a kocsifordulóhelyig függesztő készülékkel ellátott országos járműveken történt. Innen a hadosztályok sebesültszállító gépkocsioszlopa (á 8 db sebesültszállító és 4 db tehergépkocsi, némelyik hadosztálynál ez utóbbiak helyett 16 országos jármű) szállított a hadosztálysegélyhelyekre. A súlyosabb műtétet igénylőket, de *szállíthatókat* a gépkocsin átkötözve, szükség esetén fájdalomcsillapítókkal, tetanusz elleni, továbbá szíverősítő injekcióval ellátva a *hadtest kórházakba* továbbították.

A támadó III. és VII. hadtest részére eleinte a 2—2 hadtestkórház és a Kurszkban maradt tábori kórházak álltak rendelkezésre (4×200+800—1000 ágy), ami a sebesültek számához kevés volt. Július 16-tól a Korovinóba előrevitt kórház is működött 200 ággyal.

Július harmadik dekádjában érkeztek ki az új betegellátó állomások. A *109. sz. Sztarij-*, a *106. sz. Novij-Oszkolban,* a *103. sz. Nyikolajevka-Alekszejevka-Bugyonnij térségben* került felállításra, tehát hadtestenként egy-egy. A Bello-k megerősítésére a 105., 107., 114., 115. sz. tábori kórházak érkeztek ki. Az egész kórházkomplexum a *hadseregnek volt alárendelve.* Augusztus közepéig az ágylétszám a következőképpen alakult:

3×2 hadtest tábori kórház, á 200 ágy
3 betegellátó állomás és
5 tábori kórház á összesen 3×1200 ágy.

Tehát túlterhelés nélkül kb. 5000 ágy állott.[8]

7 HL 2. m. 4/340—341., 5/479.
8 A 2. sz. jegyzetben idézett intézetek iratai. Passim.

A támadás és a hídfőcsaták kb. 10 hetes egészségügyi veszteségéről a hadsereg összesített hadműveleti jelentése az alábbi adatokat tartalmazza:

1942 júliusban	185 tiszt és	4216 legénységi
1942 augusztusban	452 tiszt és	10 116 legénységi
1942 szeptemberben	229 tiszt és	5208 legénységi.

Összesen tehát több mint 20 ezer sebesültet és beteget kellett volna a szervezetszerű ágyakon elhelyezni.[9] A nagy aránytalanságot úgy próbálták áthidalni, hogy a kórházvonatokon kívül igénybe vehettek német tábori kórházakat is. Ebben az időszakban — a fennmaradt jelentések szerint — megfelelő ellátást kaptak ott a magyar sebesültek.[10] Az erőltetett ürítésre való törekvés következtében, a támadás alatt a sebészi ellátásra szorulóknak csak 15—25%-át operálták meg. A súlyos, de halasztható sebészi ellátásra szoruló sérültek a kórházvonatokon, de inkább már csak a hátországban kerültek műtétre. A sokszor időben nagyon megnyúlt vasúti szállítás miatt gyakori volt a sebek gennyedése és üszkösödése. Az osztályzás felismerhető „hiányosságát" a vezérkar kifogásolta, amiről a későbbiekben lesz szó.

Ha a valóságos veszteséget és a hadműveleti területre irányított 5 ezer ágynyi kórházkomplexum erősségét összehasonlítjuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a fővezérség *nem készített reális veszteségi számvetést.* Úgy tűnik, hogy az 1942. május 22-én létrejött ún. budapesti (Keitel-féle) egyezség alapján túlságosan alacsonyra becsülte a várható egészségügyi veszteséget. A korabeli szabályzatokban és hadműveleti tanulmányokban[11] a legkisebb napi veszteséget a harcos állomány 5%-ában látjuk meghatározva. Egész hadműveleti időszakra vonatkozó veszteségszámvetési adatok nem találhatók. Márpedig a doni frontra vonatkozólag — az ágyszám után ítélve — a harcos létszám 2,5—3%-ára becsülték a várható *összes* egészségügyi veszteséget. *Generál Tibor—Szauter Lajos* „véres veszteség" jellemzésével nem lehet egyetérteni. Megbízható számvetések ugyanis az egészségügyi veszteség mellett mindig külön tüntették fel a halottakat és az eltünteket.[12]

Arra is rá kell mutatnom, hogy a felső vezetés az 5 *kórházvonat felhasználhatóságát is túlbecsülte.*[13] *Generál* és *Szauter* megállapítása szerint csak a hadseregnek volt egyetlen fő vasútvonala és nem a szabályzatok szerint előírtan, hadtestenként 1—1. A fővonalat a német hadvezetőség is használta, de a partizántámadások a vasút kapacitását alaposan csökkentették. Ily módon egy-egy kórházvonat fordulatideje optimálisan 2—3 hetet vett igénybe.

A hadosztály- és ezrediratok között nagyszámú veszteségi adat található, de azoknak csak egy részét használtam fel, mert sok jelentésben egymásnak ellentmondó adatok vannak, többször az elesetteket, vagy eltűnteket (fogságba esetteket) is az egészségügyi veszteségben jelentették. Az irodalomban azonban utalok a kérdéses iratok jelzeteire.[14] A megbízhatatlan veszteségi adatokat ma már nem lehet tovább tisztázni. A későbbiek jobb megértése érdekében, *néhány magasabbegység jól értékelhető veszteségi adatait* ismertetem. A 9. hadosztály egy hónapra vonatkozólag 2700 összes egészségügyi veszteséget; ugyanennyi idő alatt a páncélos hadosztály 9 tiszti és 1671 legénységi sebesültet jelent. Több

9 HL 2. m. 7/137—139.
10 HL 2. m. 24/131.
11 Harcászati Szabályzat I—III. (E—1). Bp. 1939—40. — Egészségügyi Szolgálati Szabályzat I—III. (H—1). Bp. 1926—27, 1931. — *Denk-Doroszlai J.:* Egészségügyi számvetések és azok kiértékelése. KSz 1934. 10. 181—204. — *Ua.:* Súlyos sebesültek ellátásának megtervezése. KSZ 1938. 4. 182—188.
12 *Generál T.—Szauter L.:* A 2. magyar hadsereg... i. m.
13 *Bak M.:* Kórházvonatos tapasztalatok a II. világháború fertőző betegségeiről. OH 1983. 42. 2568—2570.
14 HL 2. m. 6/150., 237., 246., 383.

alakulattól maradt fenn öt egymást követő középsúlyos csatanapról származó adat: a 19. hadosztálynak 40 tiszt és 720 legénységi; a 20. hadosztálynak 1385 sebesült és beteg vesztesége volt a fent jelzett rövid pár nap alatt.[15] A „támadási" periódus szeptember közepe táján az urivi, a korotojuki és a scsucsjei hídfők elleni elkeseredett, de lényegében sikertelen harcokkal ért véget. Mindössze Korotojaknál értek el némi eredményt. Csupán a hídfők elleni harcban a IV. és a VII. hadtest egységei 168 tiszt és 5995 legénységi egészségügyi veszteséget szenvedtek.[16]

A veszteségek minőségi összetételéről adatok eddig alig kerültek elő. Viszonylag megbízható adatok nyerhetők azonban egy-egy többprofilú, egy hónap alatt 2—3 ezer sebesültet is átbocsátó betegellátó állomás anyagából. A támadást kiszolgáló 104. sz. Bello felvételi naplója szerint, szeptemberben 47,1% sebesültet, 12,1% traumás sérültet, 38,2% bel-, ideg- és bőrbeteget és 2,5% fertőző beteget láttak el. A viszonylag alacsony sebesültszám azzal magyarázható, hogy a könnyűek egy része a csapatsegélyhelyeken maradt vissza.[17] A betegségek között a gyomor-béltraktus, az idegbetegségek között sok idegösszeroppanás („légnyomás") szerepelt. Ebben az időszakban a többi Bello-n is lényegében hasonló adatok találhatók.

A támadó, de a későbbi hadműveletek alatt is elég sűrűn közlekedtek a kórházvonatok (105., 111., 115., 152., 153. sz.), amelyeken leggyakrabban a hátországba történt az ürítés. A vonatok nemegyszer nagy kerülővel, Varsón keresztül jutottak hátra. A menet közben végrehajtott műtétekről és egyéb beavatkozásokról, egyáltalán a vonatok működéséről nem maradtak fenn adatok.[18]

A magyar hadsereg álló védelme

Nagyjából a támadó és hídfőcsaták időszaka végén, 1942. szeptember 11-én a vezérkar a hadseregnek az eddigi hadműveletek alatti anyagi ellátásáról összefoglaló értékelést tartott magasabb parancsnoki értekezleten. Itt az egészségüggyel is részletesebben foglalkoztak.[19] Elsősorban az képezte kifogás tárgyát, hogy az egészségügy nagyon sok könnyű sebesültet és beteget a hátországba ürített, ahelyett, hogy a front tábori intézeteiben kezelték volna azokat. Különösen éles volt az a minden tárgyi alapot nélkülöző megállapítás, hogy sok olyan kéz és lábsérült tudott hátra kerülni, akiknél az öncsonkítás lehetősége is fennállt. A hadsereg egészségügyi főnök visszautasította az alaptalan vádat. Azt azonban elismerte, hogy a kevés kórházi hely miatt fokozottan kellett üríteni, így az osztályozás kétségkívül veszíthetett alaposságából. Egyébként sem az addig eltelt időszakban, sem a következő hónapokban az egészségügy sohasem kezdeményezett hadbírói kivizsgálást, vagy eljárást.

Ezek után a reális helyzetkép kialakításához szükségesnek tartom, hogy ismertessem Dénes Jenő vk. jelölt szds. szeptember 1—2-án kelt harctéri jelentését. A tiszt összekötő szerepet töltött be az egészségügynél is, így a cselekmények színhelyén szerzett közvetlen tapasztalatait adhatta. Írja, hogy „az összes szolgálati ágak közül az egészségügyi szolgálat működött legjobban és legmegnyugtatóbban... Orvosaink a súlyos harcok alatt emberfelettit produkáltak".[20] Nyilván többet tapasztalt a harcok színhelyén Dénes szds. mint a vezérkari főnök a jól kiépített bunkerében!

15 HL 2. m. 4/273., 6/168., 237., 383.
16 HL 2. m. 7/71—73.
17 HL 104. sz. Bello. Betegfelv. ir. Passim.
18 Uo.
19 HL 2. m. 7/37—38.
20 HL 2. m. 4/332.

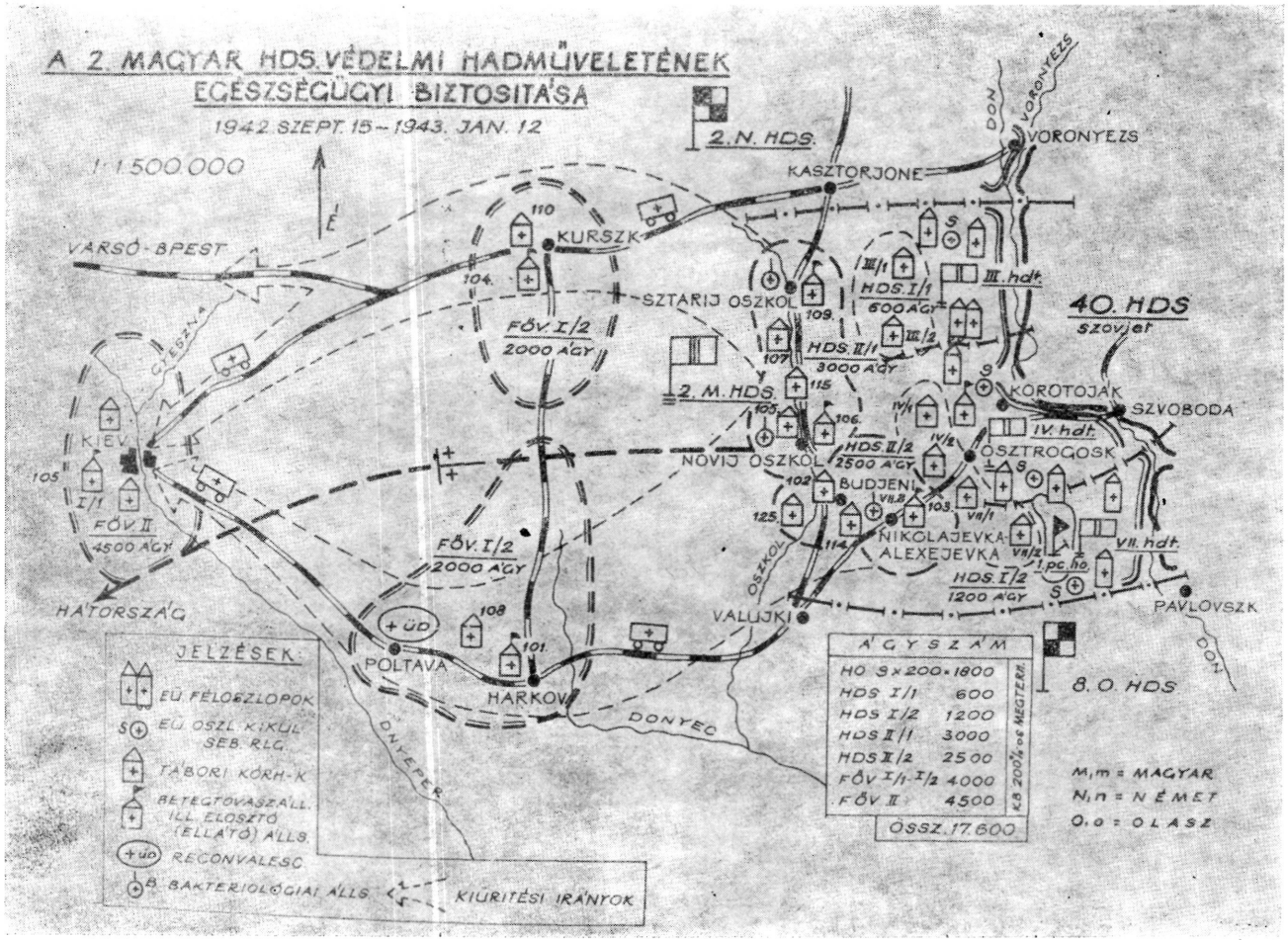
A 2. MAGYAR HDS. VÉDELMI HADMŰVELETÉNEK
EGÉSZSÉGÜGYI BIZTOSÍTÁSA
1942. SZEPT. 15 – 1943. JAN. 12
1:1.500.000
É
2. N. HDS.
2. M. HDS.
40. HDS
szovjet
8. O. HDS
VARSÓ-BPEST
KURSZK
KASZTORJONE
VORONYEZS
DON
VORONYEZS
SZTARIJ OSZKOL
NOVIJ OSZKOL
KOROTOJAK
SZVOBODA
ÓSZTROGOSK
BUDJENI
NIKOLAJEVKA-ALEXEJEVKA
VALUJKI
PAVLOVSZK
KIEV
HÁTORSZÁG
POLTAVA
HARKOV
DONYEC
DNYEPER
GYESZNA
OSZKOL
FŐV. I/2
2000 ÁGY
FŐV. II
4500 ÁGY
HDS. I/1
600 ÁGY
HDS. II/1
3000 ÁGY
HDS. II/2
2500 ÁGY
HDS. I/2
1200 ÁGY
III. hdt.
IV. hdt.
VII. hdt.
1. pc. ho.
JELZÉSEK:
EÜ. FÉLOSZLOPOK
EÜ. OSZL. KIKÜL. SEB. RLG.
TÁBORI KÓRH-K
BETEGTOVASZÁLL. ILL. ELOSZTÓ (ELLÁTÓ) ÁLLS.
RECONVALESC.
BAKTERIOLÓGIAI ÁLLS.
KIÜRITÉSI IRÁNYOK
ÁGYSZÁM
HO 9×200=1800
HDS I/1 600
HDS I/2 1200
HDS II/1 3000
HDS II/2 2500
FŐV I/1-I/2 4000
FŐV II 4500
KB 200% os MEGTERH.
ÖSSZ. 17.600
M, m = MAGYAR
N, n = NÉMET
O, o = OLASZ

A vezérkari főnök parancsban rendelte el az alábbiakat:
— a 6 héten belül gyógyulók nem szállíthatók a hátországba;
— ugyancsak nem szállíthatók hátra az ún. légnyomásos betegek;
— a tábori kórházak fektetési kapacitását 50—100%-kal emelni kell;
— az egészségügyi oszlopoknál 100 ágyas, az ezredsegélyhelyeken 50 ágyas hadosztály, ill. ezred *gyengélkedő házat* kell létrehozni.

Az egészségügyi főnök meglehetős aggállyal vette tudomásul a parancsot, miután az ellátandók megemelt számához a szükséges egészségügyi létszám és felszerelés hiányzott, így csak szükség-fektetést jelentett. Azt a kívánalmát adta elő, hogy az 1500 vasútkilométer távolság miatt a *kurszkin* (104. sz.) *kívül* további kórházbázisokat kell létrehozni, ami meg is történt. Ebből kifolyólag keletkezett később a *harkovi* 101. sz. és a *kijevi* 105. sz. Betegellátó állomás. A betegellátókon kívül rövidesen egy nagyobb szabású üdülőkórházat hoztak létre *Poltaván*. Megelőzőleg a hadseregnél könnyűsérült kórház nem volt.

Az idézett magasabb parancsnoki értekezleten elhangzottak alapján történt a védelmi hadműveletre a felkészülés és jött létre az 1943 januárig fennálló új „egészségügyi hadrend". A megemelt fektetési kapacitás a következőképpen alakult:

18 ezredsegélyhelyen á 50 ágyas gyengélkedőház	900 hely
9 hadosztály gyengélkedőház, á 100 ágy	900 hely
6 hadtestkórház, á 300 ágy (HDS-kórház, I. lépcső)	1 800 hely
3 Betegellátó állomás és az alájuk rendelt 5 tábori kórház, á 1200 ágy (HDS II. lépcső)	3 600 hely
Összes fektetési kapacitás	7 200 hely
Fővezérségi I. lépcső (Kurszk, Harkov)	4 000 hely
Fővezérségi II. lépcső (Kijev)	4 500 hely
Összesen	15 700 hely

A hadsereg tehát jó esetben 15 ezer fekhelyet vehetett igénybe, amelyeknek azonban maximum csak a fele jelentett szervezetszerű ágyat.

Az „egészségügyi hadrendbe" tartozott még a fővezérség által minden hadtestnek alárendelt egy-egy *Bakteriológiai állomás* (2—3 orvos, 1—2 vegyész, 4 orvostanhallgató). Ezek az állomások bakteriológiai és szerológiai vizsgálatokra egyaránt képesek voltak. Az egészségügyi felszerelésen kívül állományukba tartozott egy fertőtlenítő gép, aminek különös jelentősége volt a primitív tisztálkodási viszonyok között. Ugyancsak a hadseregnél működött Nyikolajevkán a fővezérség alárendeltségébe tartozó *Egészségügyi szeroszlop* (4 tisztje és 40 főnyi legénysége volt). Mozgatása vasúton történt. Járműves szállítás esetén 60 országos járművet igényelt volna a 25 tonnányi egészségügyi anyaga és gyógyszerkészlete. Meg kell jegyeznem, hogy feltöltöttsége sok anyagból alig érte el az 50%-ot. Az intézet a doni katasztrófát átvészelte, a gyülekezési körletben Korosztyenben találkoztunk vele újra.

Az iratok között és a munkatérképeken szerepel hadtestenként egy-egy rögtönzött „zsidó-kórház" (Szinije Lipjagi, Rogatovka, Gorkij). Ezek a „kórházak" minimális felszereltségük és anyagi ellátottságuk miatt csak a szükségfektető mértékét ütötték meg.[21]

Nem tartozott a hadsereg egészségügy állományába a fővezérségi ún. *Sebész csoport* (5 orvos, 1 gyógyszerész, 1 gt. tiszt, 30 fő legénység). A legnagyobb

21 HL 2. m. 2/104. (Bakt.). — *Uo.*: 3/902. (Szero.). — *Uo.*: 16/91., 17/206. (Rötg. kórh.).

veszteségek idején, augusztus és szeptember közepe között működött kb. egy hónapig.[22]

Az álló védelem hadműveleti időszakában a véres veszteségek a szakaszszázad erejű erőszakos felderítésekből (vállalkozásoknak nevezték) származtak. Sokkal több gondot és főleg veszteséget okoztak viszont az urivi és korotojaki hídfőkből gyakran ismétlődő szovjet támadások.

Decemberben a sztálingrádi 6. német hadsereg már be volt kerítve és megkezdték a szovjetek a magyarok déli szomszédságában levő 8. olasz hadsereg felmorzsolását. A németek úgy értékelték a helyzetet, hogy északon további támadással nem kell számolni, mégis, a biztonság érdekében, a magyar védelem jobb szárnya mögé rendelték a Cramer-féle hadtestet, amely a magyar 1. páncélos hadosztállyal együtt képezte a német voronyezsi „B" hadseregcsoport és egyben a 2. magyar hadsereg gyorsan mozgó tartalékát. Felhasználásuk azonban német engedélyhez volt kötve. Magyar részről a VII. hadtest védelmi sávját a III. hadtest 10. hadosztályával erősítették meg.

A magyar felderítés, a német állítással szemben sejthette, legalább is tartott tőle, hogy rövidesen a magyar arcvonalon is megindul a szovjet ellentámadás: a hídfőkből történő kitörések száma és ereje megnövekedett. Többek között ilyen meggondolás alapján is született a magyar hadsereg 1942. december 18-i parancsa, amely szerint december végéig ki kellett üríteni — az egészen könnyű sebesültek és betegek kivételével — a csapatsegélyhelyeket és a tábori kórházakat.[23] A védelmi hadművelet 9—10 ezer sebesültjéből és betegéből 3 ezer főt ürítettek. Az Oszkol-menti kórházakban december végén még 3152 beteg maradt — így jelentette az egészségügy december 27-én a vezérkari főnöknek.[24] 1943 január első dekádjában további 1935 főt ürítettek a hátország felé. Ugyanekkor megkezdődött az oszkoli betegellátó állomások ürítése is. A kórházak ürítésében magyar és német kórház- és szabadságos vonatok vettek részt.[25]

Mint már említettem, a védelmi hadműveletben az egészségügyi veszteség nem haladta meg a 10 ezer főt. Már decemberben gyakran jelentkeztek a kimerültség, a fizikai és a hangulati leromlás jelei, de sok volt a fagysérülés és a hűléses megbetegedés is. Az erőállapot értékelésénél tehát nemcsak a fegyverzeti és lőszer-, élelmiszer- és téli ruházati ellátottság helyzetét, hanem a felsorolt egészségügyi ártalmakat is tekintetbe kellett vennünk. Ilyen meggondolás alapján kell értékelnünk az 1942 utolsó és 1943 első napjairól készült „erőállapot" jelzetű kimutatást.

Az állóvédelem veszteségének minőségi összetételére vonatkozólag is egy Betegellátó állomás (103. sz. Nyikolajevka—Alekszejevka) adataira támaszkodom. Eszerint sebesült 10,8%, traumás sérült 2,46%, belbeteg, 38,4%, szembeteg 19,6%, bőrbeteg és fagyás 26,3% arányban szerepel. A repülődandár jelentéséből is lehet bizonyos következtetést levonni, ahol 75 sebesülttel, 318 fagysérülttel szemben 1696 beteg volt.[26] A véres veszteség tehát alaposan lecsökkent.

A csapathadtápban a sebesültürítés, a sebesültszállító alegységek hiánya miatt, a lófogatú szovjet szánokon történt. A lassú ürítés miatt rendelte el a hadsereg egészségügyi főnök, hogy az ezred és hadosztály segélyhelyek között 30—100 fő befogadóképességű *sebészi állomást* hozzanak létre, ahová a hadosztály egészségügyi oszlopból 2—3 sebészt és felszerelést irányítottak.[27] Az

22 HL 2 m. 1/335.
23 HL 2. m. 8/337—338.
24 HL 2. m. 8/446.
25 HL 2. m. 12/44., 24/131—132.
26 HL 103. sz. Bello ir. Passim. — HL 2. m. 13/16.
27 HL 2: m. 18/246.

állomások a szovjet támadás megindulásáig tudtak működni. Az áttörés után legfeljebb csak mint sebesültgyűjtő és irányító helyek tényked tek.

A magas beteglétszám ismertetésekor keresek módot arra, hogy a hadsereg *közegészségügyi és járványügyi viszonyairól* szóljak; a négyhónapos álló védelmi harc körülményei alkalmasak a kérdés megtárgyalására. A hiányosan megmaradt adatok szerint, elsősorban a járványügy képezte az érdeklődés tárgyát, amiből következtetni lehet fontosabb közegészségügyi viszonyokra is. Magam is főleg ilyen megközelítésben fogom tárgyalni a közegészségügyi helyzetet.

A *test és a ruházat tisztasága* szempontjából más a helyzet a nyári és más a téli időszakban. Nyáron nemcsak a fürdetési-fertőtlenítési és mosatási lehetőségek használhatók ki jobban, de az elhelyezésben sem mutatkozik olyan zsúfoltság, mint hidegben. A szervezési táblázatok szerint fürdető-fertőtlenítő géppel minden ezredsegélyhely, hadosztály egészségügyi oszlop és bakteriológiai állomás rendelkezett. Sajnos, a legtöbb doni gyalogezrednél csak papíron volt meg, vagy ha volt is, akkor nehézkessége miatt hamar javításra szorult, így lemaradt. Ezek szerint illúzió lenne azt képzelni, hogy az állomány fürdetése és fertőtlenítése a meglevő néhány géppel megnyugtatóan történt volna. A leghatásosabb eszköz, a *fürdető-fertőtlenítő vonat* csak nagy ritkán, inkább csak az összeomlás utáni gyülekezési körletekben jelent meg. A németek 2—3 hetenként fürdették az átmenetileg leváltott személyi állományukat, ami annyival kevésbé csoda, mivel a vonatok mozgatása felett a német szállításvezetőség diszponált. Magyar viszonylatban állandóan működött fürdő-fertőtlenítő vonat a határbelépő állomásokon (Lavocsne, Volóc, Szolyva, Sátoraljaújhely). A magyar belügyminisztérium, ahova akkor a polgári egészségügy tartozott, korabeli megállapítása szerint a doni hazatérők kiütéses tífuszt nem hurcoltak be az országba.[28]

Az *élelmezéssel* nem óhajtok részletesebben foglalkozni, inkább utalnék *Generál—Szauter* idevonatkozó tanulmányára. Annyit azonban én is megjegyzek, hogy a magyar nyersanyagokért kapott német koszt nem ízlett, elsősorban fűszerhiány miatt (bors, paprika, só). A tél későbbi hónapjaiban már a mennyiség szempontjából is kifogások merültek fel; az utánpótlás minden vonalon rossz volt. Január első napjaiban még 2800 kalóriányit kaptak a katonák, ami — a hideggel karöltve — fokozatos leromláshoz vezetett. Abban azonban nem tudok *Generál—Szauter* szerzőkkel egyetérteni, hogy a katasztrófa előtti időben az éhenhalás jellemző lett volna. Az általuk idézett 4 katona „éhen halása" inkább lehűléses halál volt, amelyet bőségesen megismert a visszavonulás alatt az egészségügyi szolgálat.[29]

Komoly közegészségügyi problémát jelentett a *vízellátás*. A számtalan kis lengyel és orosz faluban csak a felszíni kutakból lehetett vizet nyerni. Az ellenfél által célzatosan fertőzött kutat a hadműveletek alatt seholsem találtak. Mégis, a személyi állomány, szinte kivétel nélkül, hosszabb-rövidebb ideig hasmenésben szenvedett, amit a katonák nyelvén „ukrainitis"-nek neveztek. A hasmenés ritkán társult komolyabb lázzal, étvágytalansággal, vagy levertséggel. Emiatt vírusos betegségre is gondoltak. Miután a szovjet katonáknál nem fordult elő, amit az ottani előzetes dizentéria fág-kezelésnek tulajdoníthatunk; esetleg szóba jöhet, hogy a magyaroknál ez fág-érzékeny enterovírus fertőzés lehetett.

A harctérre minden ezred *tábori vízszűrő készülékkel* vonult el. Kapacitásuk

28 *Németh L.*: A szovjet—magyar háború járványkórtani tapasztalatai. — Népegü. 36. 1459—1462. 1947.
29 *Generál T.—Szauter L.*: A 2. magyar hadsereg ... i. m.

azonban kicsi volt, másrészről a szűrőlapok hamar eltömődtek. Később megjelentek az ún. vízjavító tabletták (klór és az annak közömbösítésére szolgáló ezüstnitrát), amelyekkel fél óra alatt lehetett egy kulacs vizet fertőtleníteni. A szomjazó katonák nem tudták kivárni ezt a fél órát sem.

A háborúban jellegzetes enterális fertőző betegségekkel szemben, már a hadműveleti területre történő kiszállítás előtt, tetra oltással látták el a katonákat (tífusz, paratífusz—A és B, kolera vakcina). Kolera egyébként nem fordult elő sehol a hadműveletek alatt.

A *szovjet hadsereben kedvező volt a* járványügyi helyzet. Ezt nemcsak az oltásoknak köszönhették, hanem annak is, hogy már kisebb harcszünetek alkalmával rögtönzött fürdetést-fertőtlenítést hajtottak végre.[30] A magyar hadseregben a fürdetés, fertőtlenítés és fehérneműváltás ritka esemény számba ment. A kiterjedt rühösség, különösen a tetvesség, későbbi fertőző betegségek árnyékát vetette előre.

Már 1942 decemberben volt a magyaroknál tífusz és paratífusz (összesen 89 megbetegedés), de ugyanekkor megjelent a nagyon veszélyes kiütéses tífusz (typhus exanthematicus) is. Exanthemás gócok voltak a 13. hadosztály vonatánál Beresovóban, az összevont rohamtanfolyamnál Szaverisijében, azonkívül a 7., a 31. ezrednél és az egyik tüzéralakulatnál.[31] A gyülekezési és átszervezési körletekben *3600 kiütéses tífusz* eset fordult elő. Nem lehet ezek után elfogadni a hadsereg főhigiénikusától származó azt a korabeli megállapítást, hogy „kedvező" lett volna a járványhelyzet.[32]

A németektől kapott Lauseto és a zsákmányolt Duszt (tábori nyelven „Russla") por is használható volt, azonkívül oldatába áztatott fehérnemű tetűellenes hatású volt. A rendelkezésre álló minimális mennyiségnek a magyarok szempontjából nem volt jelentősége.

A hiányos tisztálkodás, majd a rüh miatt nagyon sok volt a bőrgennyedés. Bőr- és nemibetegkórház csak a sztarijoszkoli 109. sz. Bello területén volt.[33] Nemibetegségekkel ritkán lehetett találkozni, de azokat is legtöbbször a szabadságról hozták magukban a katonák.

Malária nyáron fordult elő kisebb számban az Oszkol környékén. Érdemes azonban felfigyelni a meglehetősen nagyszámú sárgaságra és vesegyulladásra. Nincs kizárva, hogy a háború után 10 évvel tisztázott kóreredetű máj-, illetve vesegyulladásról (Hepatitis infectiosa, Nephroso-nephritis infectiosa haemorrhagica) volt szó. Ez nem bizonyítható feltételezés.

A doni katasztrófa időszaka

A mindennemű magyar érdek ellen folyó háborúban a tragédia akkor következett be, amikor a sztálingrádi eseményekhez fokozatosan csatlakozva, az olasz után, a magyar védősávot is elérte végzete. A Harkov felé előretörő szovjet jobbszárny biztosítására meg kellett semmisítenie a magyar védelmi rendszert.

A magyar védelmi szakaszon 1943. január 12-én megkezdődött és elsöprő szovjet támadás megsemmisítő hatásával sem a magyar, sem a német hadvezetőség nem számolt. A magyar védőöv csaknem szó szerint vonal volt, nem volt hadműveleti mélysége. Az ún. védelmi mélységet az első védőöv mögött

30 *Havas A.*: Néhány szó a szovjet egészségügyi hadviselésről. — Népegü. 38. 1542—1544. 1947.
31 HL 2. m. 18/247., 20/569.
32 L. a 20. sz. jegyzetet!
33 HL 109. sz. Bello ir. Passim.

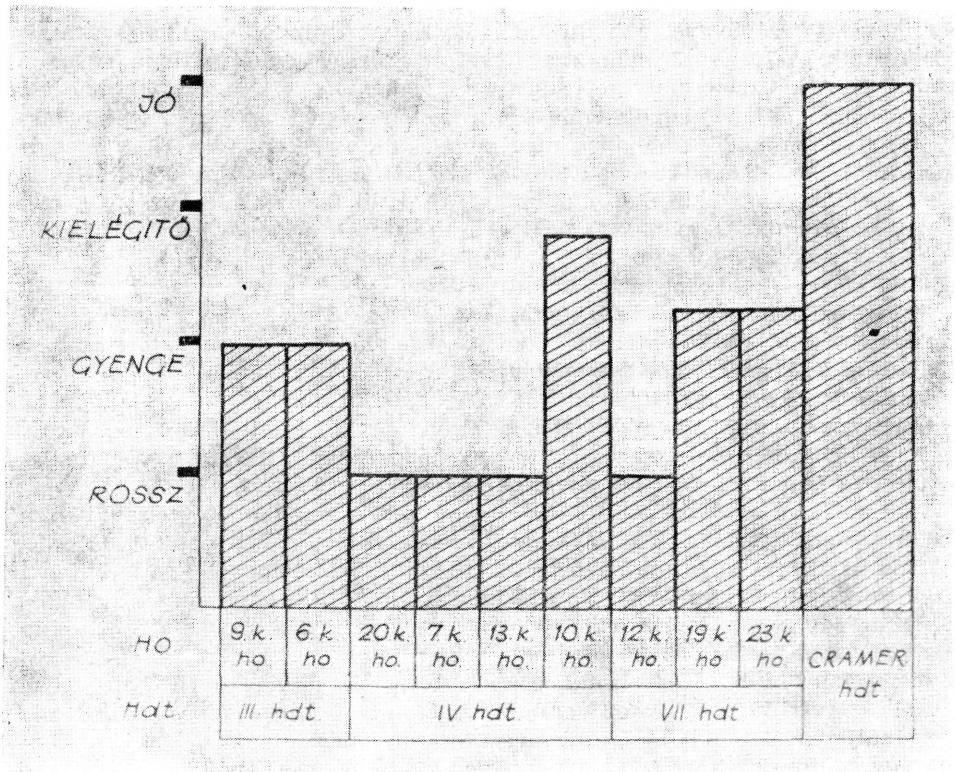

A hadsereg „erőállapota" az 1942/43. év fordulóján Horváth M. *idézett műve szerint (31. o.)*

kiépített támpontok képezték, amelyek azonban egymással még tűzösszeköttetésben sem voltak. A 9 hadosztályból álló magyar csapatok a 200 km széles fő védelmi övet csak kevés élő- és tűzerővel tudták megszállni. A pár órás megsemmisítő tüzérségi előkészítés, majd a megindított páncélos támadás néhány nap alatt szétmorzsolta a magyar védelmet. Igaz, hogy a magyar hadsereg összefüggő védelmi arcvonalat később sehol sem tudott létrehozni, mégsem lehet a másik végletre gondolni, hogy ezután már harcok sem lettek volna! A magasabbegységek közül pl. a 9. hadosztály, a voronyezsi német erők kivonását biztosítva, január 26-ig tartotta a frontot.[34] A védelem déli szárnyán pedig a VII. hadtest fejtett ki szervezett ellenállást január 17-ig. Miután a 2. magyar hadsereg 1943. január 24-én 12.00-kor megszűnt önálló magasabb hadműveleti egységnek lenni, a magasabbegységek és egységek, vagy a belőlük alakított harccsoportok a Cramer-hadtest alárendeltségében, de jóformán öntevékenyen folytattak harcot a támaszpontokban azzal a céllal, hogy hátrafelé kivágják magukat.[35]

Ahogy a visszavonulást, ugyanúgy az egészségügyi szolgálat működését is csak mozaikszerűen lehet az egykori jelentésekből, naplókból és munkatérképekből összeállítani. Fegyelmezett, de súlyos veszteséggel járó visszavonulást csak a VII. hadtestnél találunk; ugyanitt jobban követhető az egészségügyi szolgálat működése is. A hadtest 1943. január 17-én 08.00-kor vált le a Donról, majd harcolva vonult vissza és a szovjetekkel január 31-ig volt harcérintkezés-

34 *Csima J.:* Adalékok ... i. m. 176.
35 HL 2. m. 11/150.

ben.[36] Az egészségüggyel a hadtestnek úgyszólván minden védelmi szakaszán találkozunk. A 19. és 23. hadosztály fogatolt egészségügyi féloszlopa a Donnál elpusztult. A két hadosztály gépesített egészségügyi féloszlopa és a két hadtestkórház (VII/I., VII/II.) együtt vonult hátra. Előbb Nyikolajevkán a volt 103. sz. Bello helyén működött, ahonnan még január 18-án rögtönzött kórházvonat indult Novij-Oszkol felé. Pár nap múlva csak sebesültgyűjtő alegységet hagytak hátra és előbb Bugyonnijban, majd Novij-Oszkolban hoztak létre a „VII. hadtest egészségügyi oszlopának" nevezett összevont segélyhelyet. Két nap múlva már az Oszkol folyótól nyugatra, Mihajlovkán települtek. Itt csatlakozott hozzájuk a 12. hadosztály megmaradt egészségügyi oszlopa. Mielőtt beérkeztek volna Mihajlovkára, légitámadást kaptak és ekkor a VII/I. kórház elpusztult. Távozásuk után az Oszkol mellett „átkelési segélyhely"-ként működött a 10. és a páncélos hadosztály erősen megcsappant egészségügyi részlege.[37]

A hadtest részei, a megmaradt egészségügyi oszlopokkal és a VII/II. tábori kórházzal, február 5-én érkeztek a kijelölt gyülekezési körletükbe, Ahtirkára. A beérkezéskor a harcos állomány 3500 fő volt, akiken kívül sok sebesültet és fagysérültet vittek magukkal.[38]

A IV. hadtest, az 1. páncélos hadosztály és a 2. repülődandár visszavonulásában már nem ismerhető fel folyamatos szervezettség. A III. hadtest területén (itt volt az áttörés kezdete) a sebesülteket és kórházi betegeket a hadtest vonat (szállító oszlop) vette fel. Bár az elöl még harcoló alakulatok részére legalább az oszlop egy részével lőszert kellett volna szállítani, a szállásmester biztosabbnak látta, a sebesültek mentése címén, a hátrafelé vonulást. Az oszlopot a balra levő német sávba, Kasztornojébe irányította, illetve vezette. Állítólag olyan értesülése volt, hogy ott még vannak német tábori kórházak és majd leadja a sebesülteket. Semmilyen egészségügyi intézet sem volt már akkor ott, ellenben egy rögtönzött kórházvonat vesztegelt az állomáson, amelyre nagy sietve egy csomó beteget felraktak. A vonat azonban soha nem indult már hátrafelé. Szerencsésebbek voltak azok a betegek, akik a gépkocsioszlopnál maradtak. Ezekkel vonult a szállásmester Scsigri-Tyim felé hátra.[39] A III. hadtestnél uralkodó zűrzavarban a szállásmester, ha mulasztások árán is, de legalább a sebesültek nagyobb számát megmentette.

A már tárgyalt hadosztály *sebészi állomások* a visszavonulás 2—3. napján már csak mint *sebesültgyűjtő-irányító helyek működtek.* Lényegében hasonló helyeket hagytak vissza 1 orvossal a menekülő tábori kórházak is.[40] A gyűjtőhelyek utoljára vonultak vissza, a betegek és személyi állomány mentése érdekében minden egészségügyi anyagukat visszahagyva.[41] Ezeken a sebesültgyűjtő-irányító állomásokon az osztályozás drámai körülmények között folyt.

A hadműveleti jelentések szerint a visszavonulás egyes állomásain rögtönzött segélyhelyeken a *betegellátás csupán a kötözés és sínezés mértékéig folyt.* A szállíthatatlanokat és a haldoklókat mindenütt fedett helyen, minimális kötszerrel és némi élelmiszerrel hagyták vissza.[42] Minden szakaszon különböző csapatrészekből származó fagysérültek és betegek jelentkeztek nagy számban és emiatt az egészségügyi anyag- és felszerelés egy részét, vagy mindet, leszedték a szánokról és azokra embereket helyeztek. Legkevesebb adat a csapatsegélyhelyekről maradt, meg, miután nagy részük az első napokban megsemmi-

36 HL 2. m. 11/486.
37 HL 2. m. 20/131., 21/76, 24/221., 229.
38 HL 2. m. 11/161., 14/573.
39 HL 2. m. 14/104., 105., 105/v.
40 HL 2. m. 16/91., 17/207, 18/246., 287., 294., 22/82.
41 HL 2. m. 22/76.
42 HL 2. m. 13/17.

sült, így azokról legfeljebb csak egyes személyek menekültek meg a visszavonuló csapatrészekhez csatlakozva.

A csapatok közül viszonylag sok sebesültet hozott hátra a páncélos hadosztály és a repülő dandár. Nemcsak a saját, hanem az egységek lemaradozó és odacsapódó sérültjeit és fagyottjait is magukkal hozták. A repülők 150 saját és 393 odacsapódott sérültet adtak le a gyülekezési körletben a tábori kórházakba. A páncélosok 69 tiszt és 1220 legénységi sebesülttel és sérülttel vonultak hátra.[43] Az említett két alakulat gépkocsikkal jobban el volt látva.

A gyülekezési (Prohorovka, Bjelgorod), illetve az átszervezési körletbe (Szumi, Vorozsba, Ovrucs) 11 működőképes tábori kórház került hátra. Nagyobb anyaghiány miatt működésképtelenül vonult ide be még 5 tábori egészségügyi intézet[44].

A 18—19 napos utóvédharc egészségügyi veszteségeiről alig maradt vissza megbízható adat. A meglevő számok bizonyos mértékig ellentmondók. Egyik magasabbegység százalékosan jelenti a veszteségét: 35% megsebesült, 20% fagysérülést szenvedett, 35% eltűnt. *Vámos L.* szerint a sebesültek és sérültek száma 45 ezer körüli volt, ugyanennyi a fogságba esett, (halott is 45—50 ezer körüli volt). *Jány G.* egykori jelentése szerint 16 ezer sebesülttel, 35—36 ezer eltűnttel (fogságba esettel) lehetett számolni (ő a halottakat 20 ezres számban jelenti). Van olyan számadat is, hogy az összveszteség (tehát halottakkal együtt) 120—140 ezer fő volt.[45]

Az értékeléshez szolgáljanak a következő adatok: 1942. szeptember 1-én az állomány létszáma 203 248 volt, a hadtestek kb. 45 ezer, a hadosztályok hozzávetőleg 16 ezer főből álltak.[46]

Meg kell még arról emlékeznünk, hogy a Dontól kisebb-nagyobb „harccsoportok" törték át a bekerítő gyűrűt. Szakasz-ezred nagyságúak voltak, de többször szétszóródtak a visszavonulás közben elszenvedett szovjet támadások miatt. A harccsoportok nem is gondolhattak arra, hogy valahol is komolyabb ellenállást tartósan kifejthessenek, egyetlen céljuk a támpontok védelme és a kitörés volt. Elsősorban azok a csoportok tudtak áttörni, amelyek valamilyen löveggel rendelkeztek. Az ágyúk zöme, vontató erő hiányában, a doni állásokban veszett el. Eddig semmi adatunk sincs arról, hogy a harccsoportok rendelkeztek-e valamilyen egészségügyi erővel és anyaggal. Talán íródnak még visszaemlékezések, amelyek, szubjektivitásuk ellenére is, szolgáltathatnak valami adatot az egészségügyi állományukról.

Az egészségügyi jelentések szerint, a Dontól január 12—20 között 7649 főt, január 20—31 között 1934 sebesültet, sérültet és beteget szállítottak hátra saját erővel.[47] A hadsereg hivatalos kimutatása szerint a gyülekezési körletekbe (a betegekkel együtt) 3728 tiszt és 82 341 legénységi állományú személy került hátra. A *kórházak kimutatása szerint* a visszavonulás alatt, a gyülekezési, majd az átszervezési körletben 1414 tiszt és 31 952 legénység került a tábori kórházakba. A kórházi betegállomány 20%-a gyógyultan a csapathoz visszakerült, a többit egészségügyi vonalon juttatták a hátországba.[48]

Bár kétségkívül megállapítható, hogy számos objektív, de jó néhány szubjektív ok miatt is voltak hiányosságok, súlyos problémák az egészségügy működé-

43 HL 2. m. 6/347/v.
44 HL 2. m. 11/160.
45 HL 2. m. 9/289.
46 *Vámos L.*: A MN ... i. m. — HL 2. m. 7/142., 10/419.
47 HL 2. m. 12/75.
48 HL 2. m. 11/248., 24/131.

sében, összefoglaló értékelésül mégis ide kívánkozik a főszállásmester 1943. április 4-én kelt megállapítása. „Az egészségügyi szolgálat a nagyszámú sebesült legénység, tiszt, zászlóalj és ezredparancsnokok megállapítása szerint *jól működött*" (kiemelés tőlem).[49]

A korabeli hivatalos iratokban nincs nyoma annak, hogy a németek a magyar egészségügyiekkel, vagy sebesültekkel az elhelyezés megtagadása, vagy szállító jármű elvétele formájában erőszakoskodtak volna. A tényt azonban nagyon sok hazatért doni katona, még inkább a később megírt több visszaemlékezés úgyszólván kivétel nélkül hangsúlyozza. Ilyen alapon történelmi valóságnak el kell fogadnunk, hogy német erőszakos cselekmények előfordultak és többször fegyverrel kellett a sebesültek érdekeit megvédeni.

49 HL 2. m. 24/131., 1599/vkf. 3.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

AZ ÁRPÁD-KORI VÁRSZERVEZET KLERIKUS VÁRJOBBÁGYAIRÓL

Történetírásunk több mint száz éve a legkülönbözőbb nézőpontokból foglalkozott a várszervezettel. Kovachich Márton György, majd Pesty Frigyes művei a kutatásnak csak határköveit jelentik.[1] Az utóbbi évtizedekben a várispánságokról és a várjobbágyokról, illetve -népekről alkotott képünket lényeges alapvetések gazdagították: G. Bolla Ilona a liber és libertas fogalmak alakulásának, a királyi birtok népei útjának elemzésével, Engel Pál a honor birtoktípus bemutatásával.[2] Jelen közlemény az Árpád-kori várszervezet egy részlet-problémájára szorítkozik, a „klerikus várjobbágyok" elnevezés értelmezésére.

A klerikusok világi szerepéről már Erdélyi László is írt a történettudományi értekezések sorozatában, majd Wertner Mór jelezte egy rövid, de a problémát helyesen megoldó cikkében a Századok hasábjain, hogy a klerikus nem feltétlenül egyházi személyt jelent, hanem jelenthet „olyan világi férfit, ki csak a papoknál található műveltséggel bírt" (litteratus). Állítását a klerikus-litteratus jelzők váltakozó előfordulására felhozott példával támasztotta alá.[3] Az általa talált egyik okleveles bizonyság is sokatmondó, ti. mint kiderül, 1255-ben Bartholomeus klerikus a pápai udvarnokokhoz tartozott, ami jogállását tekintve, „status udvarnicorum", kizárta egyházi szervezethez való tartozását.[4] Ezt az 110 körüli esztergomi zsinat döntése is bizonyítja (69. fejezet): „Ha valaki... bárkit a várakhoz tartozó népből betűkre tanít, vagy klerikussá tesz urának tudta és beleegyezése nélkül, az illetőt váltsa meg és azonfelül ötven penzát fizessen".[5] Wertner közleménye azonban jószerint észrevétlen maradt, egészen addig, míg a klerikusok csoportját Mezey László — további adatokkal egészítve ki az addigi megállapításokat — nem illesztette

1 *Kovachich M. Gy.:* Vestigia comitiorum apud Hungaros... Budae, 1790.; *Pesty F.:* A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp., 1882.

2 *Bolla I.:* A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp., 1983.; *Engel P.:* A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). = Történelmi Szemle 24 (1981) 1—19. o. és *uő.* Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. = Századok 116 (1982) 880—923. o.

3 *Erdélyi László:* A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Bp., 1906. 8—9. o. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI. 3.); *Wertner M.:* Clericus. = Századok 44 (1910) 739—741. o. Idézet 741. o. Litteratus-clericus példák: Anjou-kori Okmánytár II. 554. o., uo. III. 212. o. A gróf Zichy család id. ágának okmánytára II. 73., 101., 109. o., továbbá Árpádkori Új Okmánytár (a továbbiakban: ÁUO) II. 99. o. (bár hamisított, vö. A pannonhalmi Szt. Benedek Rend története. (Szerk. *Erdélyi László*) (a továbbiakban: PRT) I. Bp., 1902. 799. o.; *Pesti F.:* i.m. 69. o. Az értelmezés ilyen lehetőségéről a mértékadó kánonjogi lexikon is tud. L. Dictionnaire de droit canonique. (Ed. *Naz, R.*) Paris, 1942. Claeys-Bounaert, F. szócikkét Tom. 3. 829. c. *Landgraf, D.:* Zum Gebrauch des Wortes „Clericus" im 12. Jh. = Collectanea Franciscana 22 (1952) 74—78. o.

4 *Wertner M.:* i. m. 740. o.; ÁUO II. 262. o.: „... quod cum udvornici de Papa, videlicet Gwthen, Bytha et *clericus Bartolomeus* Abbatem Ecclesie de Beel ad nostram citassent presenciam..."

5 „Si quis alterius servum vel servientem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, aut quemlibet de civili populo literas docuerit, seu clericum fecerit absque consciencia et confessione domini sui, ipsum redimat et insuper L pensas persolvat." *Závodszky Levente:* A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 205. o. (A törvényeket Szilágyi Lóránd fordításában közöljük. Szöveggyűjtemény Magyarország történetének a tanulmányozásához. I. Bp., 1964.) Valamit l. az 1100 körüli esztergomi zsinat 30. fejezetét: „Nullius servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem." és uo. 29. fejezetét az egyházi szolgák klerikussá tételéről.; *Závodszky L.:* i. m. 201. o. és *G. Bolla I.:* i. m. 43—45. o.

be a hazai latin írásbeliséget bemutató művelődéstörténeti képbe,[6] a királyi birtokszervezetre vonatkozó adatára azonban továbbra sem figyeltek fel.

Az elnevezésnek a királyi birtokszervezetben, és mindenekelőtt a várszervezetben való jelenlétéről a korszak hadtörténetének kutatója, Borosy András tett említést a királyi várispánságok hadakozó népeivel és a királyi vármegye felbomlásával foglalkozó tanulmányaiban.[7] Hivatkozott írásaiban Borosy egy pozsonyi és egy honti várjobbágyról tesz említést.[8]

A hivatkozott két eset alapján valóban nehéz lenne megmagyarázni a „clericus" terminus előfordulását. Ezekkel együtt a következő okleveles helyeket említhetjük meg: *1212:* István klerikus atyjának, Alykon-nak a szabadságát megtámadják, talán a soproni várjobbágyok, azt állítván, hogy közülük való. István, mivel Lampert nevű testvére András szolgálatában az Imre király elleni csatában elesett, András királlyal korábbi szabadságát elismerteti, és aki őt királyi házába fogadja;[9] *1214:* a Köte-Gyámban, Mező-Gyámban és Vize-Gyámban lakó, szállásadással tartozó szent király fiai, bihari várképek és várjobbágyok, tisztjeikkel az élen a falubeli Magnus klerikust sikerrel vádolták meg, mondván, hogy hontalan és földhöz, mezőhöz nincsen joga;[10] *1237:* A veszprémi káptalan előtt tanúnévsorban szerepel a veszprémi várjobbágyok között Phynoch és Bense klerikus. Ugyanabban a névsorban a táladó udvarnokok között pedig Bezberen klerikus;[11] *1247* körül: tanúnévsorban a komáromi várjobbágyok között Bobas klerikus neve található;[12] *1251:* a pozsonyi várjobbágyokat, köztük Andurnuc klerikust a pozsonyi káptalan előtt elmarasztalják egy birtokperben;[13] *1253:* Ethuruh és a pozsonyi várnépek közötti határperben szerepel Quencer klerikus;[14] *1273:* IV. László király Medekes liptói birtokadománya beiktatásakor Olaszból való János klerikus királyi emberként vesz részt;[15] *1274:* a Liptó vármegyei Szelény földjét Csalomiából való Pázmán el-

6 *Mezey L.:* A latin írás magyarországi történetéből. I. = Magyar Könyvszemle 82/ (1966) 7—8. o.; *uő.* Deákság és Európa, Bp., 1979. 112—113. o.; továbbá *Kumorovitz L. Bernát:* A középkori magyar „magánjogi" írásbeliség első korszaka (XI—XII. század). = Századok 96 (1963) 6—8. o.; *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtt Magyarországon. Bp., 1971. 16—26. o.; *uő.* A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Bp. 1972. 10—14. o.; *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 41—42. o.

7 *Borosy A.:* A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. = Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983) és az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa.

8 L. a. 10., 13. és 16. számú jegyzeteket.

9 1212: „patrem *fidelis clerici* dicti domini Andree regis *St(ephani)*, Alykon nomine calumpnias et falsa alloquentes iobagiones castri et quasi unum ex ipsis socium ... fore asseruissent, ut per hoc ipsius titulum infringerent libertatis ... ipsum scilicet *St(epha)num clericum* in pristinum libertatis titulum restituens in domum suam regiam recepisset et ut tam ipse quam ab eo descendentes de domo et familia regia de cetero computabiles haberentur ..." Urkundenbuch des Burgenlandes ... Bearb. v. H. Wagner—I. Lindeck-Pozza. I. Graz—Köln, 1955. 62. o.; *Szentpétery Imre—Borsa Iván:* Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I—II. Bp., 1923—1961. (a továbbiakban: Reg. Arp.) No. 279.; V. ö. *Borosy A.:* Árpád-kori királyi vármegye ... 546. o. és *Bolla I.:* i. m. 65. o.

10 1214: „...impetierunt *clericum* nomine *Magnum* de eadem villa filium Galdu dicentes ipsum extorrem, nec habere aliquod ius fundi nec agri ...:" Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum ... Cur. *Joannis Karácsonyi* et *Samuelis Borovszky*, Bp., 1903, 187. o. V. ö. *Borosy A.:* A királyi várispánságok ... 14. o.

11 1237: „...facta est coram nobis et jobagionibus castri Wesprimiensis videlicet Solis, Galli, Alexandri, Zobov biloti, *Phynoch clerici*, *Bense clerici* et aliorum multorum, quorum nomina non erat necesse redigi inscripto."; „... omnes populos diversorum conditionum in Wesprimio existentes ... et populos ducis, qui baccinia ferentes dicuntur, *Bezberen clericum* ... et omnes alios homines earundem conditionum quorum nomina omnia necessaria ad notandum non videbantur ..." Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. (a továbbiakban: HOkm) V. 17. o. V. ö. *Kumorovitz L. B.:* Veszprémi regeszták (1301—1387). Bp., 1953. 54. o.; ÁUO II. 76. o. (Phynoch neve után az eredeti szövegben is „clericus" áll.); *Pesty F.:* i. m. 544. o.

12 1247 körül: „Item iobagiones de Kamarun, *Bobas clericus*. Petrus Corberdus ..." HOkm III. 9. o.

13 1251: „...jobagiones castri Posoniensis scilicet Nicolaus, Andreas et *Andurnuc clericus* et cum eisdem filiei jobagionum qui vulgo zalasodov dicuntur ..." ÁUO II. 222. o. V. ö. *Borosy A.:* Az Árpád-kori vármegye ... 535. o., *Pesti F.:* i. m. 370. o.

14 1253 „... jobagiones castri Posoniensis convenissent coram nobis Wogyam filium Syda, *Quencer clericum* ... dvilla Karcha ... populos videlicet castri Posoniensis ..." ÁUO II. 242. o.

15 1273: „... coram quo *Johanes clericus* de eadem Olazi homo noster, presentibus conmetaneis et vicinis reambulet ipsam terram ..." ÁUO IX. 30. o. Reg. Arp. No. 2438. Az oklevelet hamis volta ellenére szempontunkból hasznosíthatónak tartjuk.

adta Mihály klerikusnak, honti várjobbágynak, de ugyanő az adásvételt utólag sikerrel megtámadta.[16] Az említett példákban várjobbágyokról (1237, 1247 körül, 1251, 1274), várnéphez tartozóról (1253) és udvarnokokról (1237, 1255—Bartholomeus) esik szó. A többi esetben (1212, 1214, 1273) a klerikusok és a királyi birtokszervezethez tartozók közötti viszonyt megvilágító oklevélrészletekkel találkozunk.

Az 1212-es, az 1214-es és az 1273-as adatban nem várjobbágyokról esik szó, ám szempontunkból igen lényegesek. A világi klerikusok igénybevétele eddig is ismert volt, az 1212-es és az 1214-es keltezésű oklevelek azonban ennél több bet árulnak el. Kiderül ugyanis, hogy a várjobbágyok — akik egyébként számtalan „status-per" résztvevői a társadalmilag átformálódó 13. században — a siker reményével támadták meg perrel klerikusokat, bizonyítván, hogy azok közülük valók. István klerikus esete még többet elárul: a várjobbágyi sorba — utólagos megállapítással jogtalanul — helyezett apja állásán javítva visszanyeri az elvesztett közszabadságot (plena libertas), egy régebbi formulával (in domum suam regiam recipere) éppen azokban az években, amikor az átadja helyét a király serviensévé fogadás kifejezésének (például: inter servientes regis annumerari perpetuo). A Liptó vármegyei Olaszból való János klerikus személyéről pedig a liptói regisztrumból még többet is megtudhatunk. A nevezett János fia Péternek, birtokát megerősítve, IV. László király átírja IV. Béla király egy régebbi, 1262-es oklevelét. Ebben János (Johannes Gallicus) azon feltétellel jutott birtokadományhoz Olaszban, hogy ő és utódai általános királyi hadjárat (generalis regalis exercitus) idején mint katonák (sicut miles) a liptói várban annak védelmére maradnak.[17] Ebben az esetben a vármegyében szolgálatokat ellátó (homo regius) János klerikus kifejezett katonai szolgálatának nyomát láthatjuk. Ezzel nem vált várjobbággyá; a hospesek által általában élvezett közszabadság (plena libertas) a várjobbágyi szervezetbe való tagolódást kizárta, illetve a hospesek — mint István klerikus példája is bizonyítja — az e szabadságot nem jó szemmel néző várjobbágyok próbálkozásainak szívósan ellenálltak.[18]

Az 1212-es és az 1273-as oklevelekben a hospes és klerikus közötti kapcsolatra újabb bizonyságot találunk. Az 1092-es egyházi zsinat (az ún. I. László I. törvénykönyve) határozatai közül jól ismert a 18. fejezet: „Ha valamely klerikus ebbe az országba jön, és vele ura jól bánik és aszerint jár el, ahogy vele megegyezett, ha (urától) el akar távozni, semmiképpen se távozzék, mielőtt a neki okozott igazságtalanságról a király előtt panaszt nem tett."[19] Éppen a klerikus fogalom széles jelentéstartománya engedi meg, hogy értelmezésében ne csak egyházi személyre gondoljunk. A korábbi szakirodalom a törvénycikket joggal hozta kapcsolatba a világi klerikusokkal, nevezetesen a sokat emlegetett Fulco hospes-szel, aki Álmos herceg, majd a veszprémi püspökök szolgálatában állott

16 1274: „Paznanus... partem cuiusdam possessionis suae Scelen vocatae... *Michaeli clerico* iobagioni castri Huntensis vendidisset et idem Michael clericus ipsam terram cum filia sua genero tradere vellet..." Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *G. Fejér.* (a továbbiakban: CD) V/3. 511. o. V. ö. *Borosy A.*: Az Árpád-kori királyi vármegye... 535. o. Az oklevél helyes kelte valószínűleg 1269. L. Reg. Arp. No. 2527.

17 „Nos itaque considerata ipsius utilitate, quia inter ceteros ad custodiam castri nostri de Lyptou utilis habebatur... dictam terram... dimisimus... sub tali libertate quod idem *Johannes* tempore exercitus nostri generalis in castri Lyptou permanebit sicut miles in custodia dicti castri..." HOkm VI. 232. o. vö. A Lipóti és Turóczi Registrum. Közli Horváth Sándor. Bp., 1902. (Klny. a Történelmi Tárból, 1902.) 33—34. o. Reg. Arp. No. 1313 és No. 2927.; *Borosy A.*: Az Árpád-kori királyi vármegye... 546. o. A Johannes Latinus névalakra l. Reg. Arp. No. 3540. és Adalékok a „Gallicus"-ok nemzeti hovatartozásának kérdéséhez. = Magyar Nyelv 53 (1957) 450—454. o.

18 V. ö. *G. Bolla I.*: i. m. 53. o.; *Borosy A.*: A királyi várispánságok... 13., 14., 17. o. Libertinus klerikus és a pannonhalmi apát perére l. PRT I. 768. o.

19 „Si quis clericus in patriam istam veniens, alicui episcoporum vel *comitum adheserit*, et eum dominus suus bene habuerit, et secundum quod cum eo convenit tractaverit, si discedere ab illo voluerit, nequaquam discedat, donec prius de iniusticia sibi illata in audiencia regis declamaverit." *Závodszky L.*: A Szent István... forrásai. 161. o.

klerikusként.[20] Az általunk említett István klerikus egyenesen első királyunk feleségével, Gizellával az országba jött Kaal-ig vezette vissza őseit, míg a gallusnak mondott János klerikus esetében falu- és mellékneve árulja el vallon eredetét. A hospes-klerikus kapcsolatra utal, hogy János fia Pétert a liptói regestrum litteratusnak ismeri,[21] ami a foglalkozásnak a családban való folytonosságára utal. Ebben az értelemben járhatott Jánosnak is a magister cím.[22] A hospes eredet az 1274-es oklevélben említett Mihály klerikus várjobbágy esetében nem zárható ki, mivel néhány évvel korábbi oklevelekből apja nevéről, Wiesk de Horvath (Hont vármegyei falu Selmec mellett) is tudomásunk van.[23] Mihálynak is kijárt a magister titulus, a várjobbágyok között szokatlan módon.[24] A bihari várnépek és várjobbágyok Magnus klerikussal szembeni sikeres fellépésének okát is Magnus nem túl régen betelepült (extorris) mivoltában láthatjuk.[25] Látható, hogy a hospes jogállású klerikusokat is bevonhatták a királyi vármegye szolgálatába. Ha klerikusi megbízásuk változatlansága mellett, de várjobbágyként álltak szolgálatban — ami számukra süllyedést jelentett — a szabadság más, alacsonyabb fokát élvezhették csak. Ugyanakkor tudjuk, hogy a hospeseknek lehetőségük volt szabadságuk megtartása mellett is tisztségeket vállalni a várszervezetben.[26] Természetesen a királyi birtokszervezethez tartozó klerikusok és a hospes-klerikusok csoportját nem szabad összemosni. A közöttük levő különbség nem csak a plena libertas birtoklásából adódott. Feltehető, hogy a hospesek között lehettek inkább a magasabb szintű képzettséggel rendelkezők, aminek az általuk végzett feladatokban is tükröződnie kellett.

Egy fontos kérdés vár megválaszolásra: mi lehetett a királyi birtokszervezethez tartozó várjobbágyok feladata? Az Árpád-kori várszervezet adminisztrációjára vonatkozó ismereteink igen töredékesek, jobbára egy-egy törvénycikkely, okleveles adat vagy tárgyi emlék nyújt némi információt. Így az ispánok idézőpecsétjéről — amelynek használatát bírói hatáskörük indokolta — Jakubovich Emil kutatásai nyomán tudunk.[27] Hasonlóképpen a várispánságok alapvető feladatai közé tartozott az adó begyűjtése; Kálmán I. törvénykönyvének 79. cikkelye kimondottan az ispánokra bízta a szabadok dénárjának beszedését: „Azokat a dénárokat, melyeket Magyarország összes részeiben szednek, mindegyik ispán — pontosan és név szerint megírván az összeget, hogy minden egyes századosi kerületből mennyit szedtek be — (alattvalói közül) bárki által, akivel akarja, küldje fel Esztergomba, Szent Mihály napjáig."[28] Ezt a törvényhelyet már Mezey is a koraközépkori vármegyei igazgatás ritka emlékeként kezelte és kapcsolatba hozta (cikkében Fulco hospes kapcsán) a klerikusok tevékenységével.[29] Nem kevésbé jelentős Kumorovitz L. Bernát Kálmán király törvényének 5. fejezete alapján tett megállapítása a comesek capellanusaira és lehetséges szerepükre a pénzügyigazgatásban. Az ispáni, majd később egyéb várak kápolnái, egyházai, bár létükről legtöbbször csak

20 *Mezey L.*: A latin írás... 7—8. o.
21 „Item *Petrus litteratus* filius *Johannis de Olazy*". A Liptói és Turóczi Registrum. 33. o. A magister címre l. *Mezei L.*: Deákság. 164—164. o.
22 1278: HOkm VI. 232. o.; Reg. Arp. No. 2928. 1297: ÁUO V. 180. o.; 1299: HOkm VIII. 394. o.
23 1270: HOkm I. 44. o. Vö. *Bakács István:* Hont vármegye Mohács előtt. Bp. ,1971. 33., 303—306. o.
24 1260. ÁUO XI. 481. o.
25 L. a 10. sz. jegyzetet.
26 1241: HOkm VI. 39. o.
27 *Jakubovich E.*: I. Endre király törvénybe idéző ércbilloga. = Turul 47 (1933) 56. o. — passim, valamint *Szentpétery Imre:* Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 145—146. o. és *Kumorovitz L. B.*: Szent László vásártörvénye és Kálmán király pecsétes cartulája. = Athleta Patriae. (Szerk. Mezey L.) Bp., 1980. 92. o.
28 „Singuli comites per quemcumque suorum voluerint denarios, qui per universas Hungarie partes colliguntur, quantum super unoquoque centurionatu fuerit collectum, nominatim sub certo scribentes numero, Strigonium usque ad festum sancti Michaelis mittant." *Závodszky L.*: i. m. 193. o.; uo. lásd még 78., 80., 81. fejezeteket.
29 *Mezey L.*: A latin írás... 7. o.

a régészek ásója nyomán szerzünk tudomást, az esperességekkel együtt vállalhattak részt a várszervezetre háruló igazgatási terhekből.[30]

Véleményünk szerint a példáinkban említett klerikusok helyét — még ha konkrét feladat végzésére nem is találtunk adatot — a várszervezet, és tágabban a királyi birtokszervezet apparátusában lehet megjelölni, azzal a hangsúlyos különbséggel, hogy ők a betűvetéshez is érthettek valamilyen szinten, azaz litteratusok voltak. A csekély számú említés ellenére szélesebb körű alkalmazásukat bizonyítja, hogy a királyi népek különböző állapotú rétegei között tűnnek föl; kizárólag csak a várjobbágyokhoz nem kapcsolhatóak. Mindezzel kapcsolatban utalhatunk a várszervezet adminisztrációs feladataira, bár hangsúlyozzuk, hogy a következő adatok közvetlenül nem a klerikus várjobbágyokra és udvarnokokra vonatkoznak. Számos alkalommal várjobbágyok, illetve tisztségviselőik vesznek részt a határjárásokon, birtokba iktatásokon, amelyekről a megbízott ispánnak is jelentést kellett írniuk.[31] Erre utalhat a királyi oklevelek „in nostra capella" fordulatának a megjelenése egy ispáni oklevélben (1095—1114)[32]; vagy pl. a tatárjárás után a királyi birtokok kiterjedt ellenőrzése és összeírása. Ez időben került sor pl. a pozsonyi vár népeinek az összeírására: ... a pozsonyi vár minden jogát és jogállását személyesen (ti. IV. Béla) rendezte és megújította, minden jobbágy és más bármiféle állapotú emberek, akik a várhoz tartoztak, nevének a királyi regisztrumba foglalásával ...[33] Ezt a folyamatot mutatja az ispánok, várnagyok notariusainak a megjelenése is.[34] Lehetett feladatuk a seregszemléken is, amelyekről alig van adatunk.[35] A hadjáratok idejének az írásbeliségére sokatmondó a liptói regisztrum egy adata.[36] Eszerint János fia Miklós, a királyi hadba szállva, magával vitte okleveleit, hogy a hadjáratban szolgálatai révén a királyi felségtől nemesség szabadságát (libertas nobilitatis) nyerhesse a maga és övéi számára — és így az okleveleit megkívánó pert is halasztani kellett. Nem kevésbé az ispánok feladata volt a hadban vezetésük alatt álló sereg vitéz katonái érdemeinek felterjesztése a királyhoz adomány, vagy a szabadság valamely magasabb foka elnyerése céljából, nemegyszer kifejezetten írásban.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a klerikus várjobbágyokra, udvarnokokra vonatkozó forráshelyek áttekintése a királyi birtokok szervezésének és igazgatásának a gyakorlatához — az egyéb forráshelyek szórványos volta miatt — értékes adalék. Az elnevezésük körüli bizonytalanságot végül is az „officio clericus, conditione iobagio castri; conditione udvarnicus" megfogalmazással lehet megmagyarázni.[37]

30 *Kumorovitz L. B.:* A középkori magyar „magánjogi" írásbeliség... 7. o. l. még PRT I. 676. o. A Burgkapelle szerepére l. *Naendrup-Reimann, Johanna:* Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burgkapellen. = Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung. I. Sigmaringen, 1976. (Hersg. v. Patze, H.) 123—155. o. (Vorträge und Forschungen 19.) A várszervezet feladataira és végrehajtóira l. *Eckhart Ferenc:* A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad, 1908. 25—26. o., 61—62. o.

31 Pl. ÁUO X. 81. o.; CD IV/3. 195. o.; HOkm III. 54. o.; ÁUO XI. 518. o., CD V/2. 104. o.; ÁUO XII. 84. o.

32 ÁUO VI. 71. o.

33 1255: „Quod cum dominus rex tempore renovationis perpetuitatum omnia jura et statum castri Posoniensis ordinasset personaliter et renovasset, nomina omnium jobagionum ac aliorum cujuscunque condicionis hominum ad id castrum pertinencium in tenorem regestri regalis concludendo..." ÁUO II. 256. o. Reg. Arp. No. 1042. és l. *Szentpétery I.:* Magyar oklevéltan. 92. o.

34 *Föglein Antal:* A vármegyei notárius. = Levéltári Közlemények 14 (1936) 149. o. Dominicus comes, castellanus de Visegrad notariusára ÁUO IX. 181. o.; *Istványi Géza:* A megyei írásbeliség első korszaka. = Századok 71 (1937) 520—525. o.

35 *Borosy A.:* A királyi várispánságok... 14. o.

36 A Liptói és Turóczi Registrum. 40—41. o.

37 *Mezey L.:* A latin írás... 7. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

A. SAJTI ENIKŐ—MARKÓ GYÖRGY

ISMERETLEN DOKUMENTUM AZ 1942. JANUÁRI DÉLVIDÉKI RAZZIA RÉSZTVEVŐINEK PERÉRŐL

1943. december 14.—1944. január 14.

A dél-bácskai és újvidéki razzia főbűnöseinek 1943. december 14-én kezdődő hadbírósági tárgyalása kapcsán történetírásunk eddig az 1943. december 16-án készült ún. Emlékeztetőt ismerte, amely a legszűkebb magyar politikai vezetés számára röviden ismertette a vád alá helyezett honvéd- és csendőrtisztek nevét, a hadbíróság összetételét, a razzia előzményeit, az események rövid leírását és a vádakat.[1]

A most közlésre kerülő „Jegyzetek az újvidéki perrel kapcsolatban" című, eddig ismeretlen dokumentum a főtárgyaláson készült meglehetősen vaskos jegyzőkönyv. Az elmúlt években kerültek a Hadtörténelmi Levéltárba a katonai bíróságok 1945—1955 között keletkezett bűnügyi iratai. Ezek ellenőrző rendezése közben került elő a dokumentum az 1943-as per egyik vádlottja ellen 1951-ben indított eljárás anyagai közül. A jegyzőkönyv teljes terjedelmében tartalmazza a vádlottak és a kihallgatott tanúk vallomását, a bizonyító eljárás során felhasznált eredeti iratok egy részének rövid tartalmi kivonatát, vagy legalábbis felsorolását. Sajnos a jegyzőkönyvhöz csatolt, bizonyítékként szereplő iratokat nem találtuk meg a jegyzőkönyv mellett. A jegyzőkönyvvezető a vallomásokat ugyan nem mindig szó szerint rögzítette, s a bíróság által feltett kérdéseket sem úgy jegyezte le, a szöveg egésze mégis arra enged következtetni, hogy az elhangzott vallomások minden lényeges mozzanata bekerült a jegyzőkönyvbe. A tárgyalás során tanúként megjelent Bárdossy László volt miniszterelnök vallomását a jegyzőkönyvvezető sajnos nem írhatta le, mert kiküldték a tárgyalásról.[2]

A vádlottak a tényeknek, de egymásnak is ellentmondó vallomásai természetesen nem elégségesek a valós események rekonstruálására, így szükséges azok rövid felidézése.[3]

1941 végétől a Jugoszlávia megtámadása és felosztása után Magyarországhoz visszacsatolt Bácskában egyre sűrűbb fegyveres összetűzések jelezték a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével kibontakozó ellenállási mozgalom létét. December 30-án a zsablyai csendőrőrsöt bizalmasan arról értesítették, hogy a Bánátból „gyanús elemek" szivárogtak át a Bácskába. Január 3-án razziát tartottak Zsablyán, azonban a partizánoknak nem sikerült nyomára bukkanni. Másnap a járőrök olyan értesülést szereztek, hogy a Zsablyától keletre fekvő egyik tanyán gyanús mozgást észleltek, a télen egyébként lakatlan szállás ké-

1 Az iratot közli: Magyarország és a második világháború. Második kiadás. Bp. 1961. 418—424. o.

2 Bárdossyt kétszer idézték be a tárgyalásra. December 17-én arra hivatkozva, hogy még nem mentették fel hivatali titoktartás alól, megtagadta a vallomástételt. Vallomását december 20-án tette meg.

3 Az eseményeket részletesen tárgyalja: *Büzási János:* Az újvidéki „razzia". Bp. 1963.; *Golubović, Zvonimir:* Racije januara 1942 u južnoj Bačkoj. — Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. Novi Sad, 1963. 35. sz., 165—192. o.; valamint *A. Sajti Enikő:* A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája. — Párttörténeti Közlemények, 1982 4. sz., 141—175. o.

ménye füstöl. A csakhamar megérkező csendőrök és a partizánok között heves tűzpárbaj alakult ki, 10 partizán elesett, a járőr 7 tagja megsebesült.[4]

Másnap Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a m. kir. honvéd vezérkar főnöke elérkezettnek látta az időt a déli határ katonai megerősítésére és razziát rendelt el. A Grassy József vezérkari ezredes vezette zombori 15. gyalogdandárt Újvidékre, a kiskunhalasi 20/I. gyalogzászlóaljat Zsablyára helyezte, egyúttal a 2. lovasdandár páncélozott gépkocsi századát karhatalmi célokra Deák László ezredesnek, a 9. gyalogezred parancsnokának rendelte alá. Deák közvetlen felettese tehát Grassy lett. A razziát végző karhatalmi erők egységes vezetésével a vezérkar főnöke Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, a szegedi V. honvéd hadtest parancsnokát bízta meg.[5]

A január 4-i összetűzés miatt az V. hadtest parancsnokának utasítására 100 határvadász, 150 csendőr, egy harckocsi és két páncélkocsi lezárta Zsablya, Sajkásgyörgye, Sajkásszentiván, Dunagárdony vonalát. Másnap újabb egységek érkeztek és Deák átvette a razzia helyi irányítását. Januárt 5-re a karhatalmi alakulatok felszámolták a Stevan Divnin vezette csoportot, amelynek politikai biztosa Molnár Gyula volt. A helyszínről befutó első telefonjelentések ellenére a partizánok létszámát erősen eltúlozták, és a valóságban 40 fős partizánosztagot 100—110 főre becsülték.[6]

Január 6-án — tehát a partizánosztag szétverése után — megkezdődött a terület „tervszerű átfésülése és megtisztítása", amelyet eleve 10—14 naposra terveztek. A foglyokból kicsikart vallomások megerősíteni látszottak a görögkeleti karácsony napjára (január 6.) tervezett felkelés hírét és január 9-én már azt is tudni vélték, hogy a partizánoknak „utasításuk volt a német és magyar lakosság kiirtására." Valójában a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága ekkor még a felkelés előkészítésén dolgozott. Már ekkor több száz „csetnik" áldozata volt a razziának.

Január 12-én eldőlt Újvidék sorsa is. Ezen a napon Feketehalmy-Czeydner, az egységes karhatalmi erők parancsnoka, a valós tényekkel ellentétben olyan értelemben tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Bartha Károly honvédelmi minisztert és Szombathelyi Ferencet, a vezérkar főnökét a dél-bácskai helyzetről, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, s erről a belügyminiszter értesítette a minisztertanácsot is, amely a bejelentést tudomásul vette.[7] Néhány nappal később készen volt az újvidéki razzia részletes terve. Január 20-án éjjel, a Grassy vezette karhatalmi erők körülzárták a várost. Másnap megkezdődött az újvidéki razzia. A körzetekre osztott városban a kutató járőrök megkezdték az igazoltatást. Azokat, akik nem jutottak át az első szűrőn, a Levente Otthonban levő igazoló bizottság elé vitték, s ha itt sem igazolták „ártatlanságukat", a Grassy által kreált vésztörvényszék elé kerültek. Az első napon ily módon halálra ítélt mintegy 25—30 „csetniket és partizánt" Gaál Lajos csendőr alezredes az újvidéki strandra vitette, ott kivégezték őket, a holttesteket pedig a jeges Dunába dobták. A kivégzéseket a Duna horvátországi partjáról nagyobb csoport nézte végig. Az eredménnyel — tanúvallomásukkal ellentétben — mind Feketehalmy-Czeydner, mind Grassy elégedetlen volt és a megtorlás fokozására buzdították a razziázó egységeket. Grassy dr. Zöldi Márton csendőr főhadna-

4 Párttörténeti Intézet Archívuma — a továbbiakban PI Archívum — 651. f. 2/1942—1—6279; valamint Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban HL — Vkf 1942—1—49/eln. A hadműveleti csoportfőnök 1942. január 4-i, 5-i és 6-i jelentése.

5 HL Vkf 1942—1/a—8882/eln.

6 HL Vkf 1942—1—49/eln. A hadműveleti csoportfőnök 1942. január 4-i jelentése; *Kumanov, Živan:* Bačkobaranjski odred. — Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. Novi Sad, 1961. 29. sz., 55. o.

7 Országos Levéltár — a továbbiakban OL — Mikrofilmtár, 12405/4.

gyot például arra sarkallta, hogy géppuskázzák végig a várost, hiszen itt „nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó."[8] A razzia e parancs szellemében folyt tovább. Annak ellenére, hogy Szombathelyi január 22-én táviratilag utasította Feketehalmy-Czeydnert az atrocitások (nem a razzia) beszüntetésére, az ártatlan emberek kivégzése 23-án is tovább folyt. Grassy városparancsnok csak ezen a napon, a késő esti órákban, fenyegető hangú hirdetményben adta tudtul a város lakóinak a razzia beszüntetését.[9]

Feketehalmy-Czeydner január 24-én a bácskai razzia „nem csapásszerű", hanem fokozatos beszüntetésére vonatkozó irányelveket adott ki. Így került sor még a szenttamási és óbecsei razziákra, de ekkor már az elfogottakat a csendőrségnek és a kémelhárítóknak adták át. A dél-bácskai razzia végül is január 30-án, az eredeti terveknek megfelelően fejeződött be. A Feketehalmy-Czeydner és társai ellen 1943 őszén készült vádirat az áldozatok számát 3309 főben állapította meg.[10]

A tömeges kivégzésekről szóló hírek — az elrendelt hírzárlat ellenére — igen hamar kiszivárogtak és megmozgatták a magyar közvéleményt is. Bajcsy-Zsilinszky Endre már január 19-én levélben tiltakozott Bárdossy miniszterelnöknél a zsablyai kivégzések ellen. Mint levelében írta: „... föl kell emelnem tiltakozó szavamat az ellen a mód ellen, az ellen a germán, szadista stílus ellen, amely a zsablyai fölkelés nyomorúságos méreteinek magyartalan és embertelen megtorlásául állítólag 1800 szerb lelket, köztük ártatlan gyermekeket, csecsemőket, asszonyokat, lányokat ... követelt áldozatul."[11]

Január 22-én Bárdossy fogadta Bajcsy-Zsilinszkyt, s azzal igyekezett megnyugtatni a felháborodott képviselőt, hogy még 21-én telefonált Újvidékre, hogy „ne legyen semmi kegyetlenkedés."[12] Sajnos az itt közölt jegyzőkönyvben nem találtunk erre semmiféle utalást. Bajcsy-Zsilinszky első tiltakozó lépéseit egyéb akciók is követték. Így pl. a képviselőház külügyi bizottságának 1942. január 29-i ülésén több ellenzéki képviselő szigorú vizsgálatot és a bűnösök felelősségre vonását követelte. Február 6-án a Kommunisták Magyarországi Pártja ítélte el röplapban a délvidéki vérengzést.[13]

Kevésbé ismertek a razzia elleni helyi tiltakozások. Így pl. Török László műszaki tanácsos, iparfelügyelő 1942. január 29-én, tehát néhány nappal az újvidéki razzia után, az újvidéki rendőrkapitányságon egy nála járt magyar munkásküldöttség nevében tiltakozott a razzia miatt. „A magyar munkások ugyan megértik" — olvashatjuk ezzel kapcsolatos beadványában —, hogy a „bűnös szervezkedésben szereplő szerbekre és zsidókra, vagy ha magyarokra is az igazság keze lesújt, de nem tudják megérteni ártatlanok, köztük igen sok magyar, nők és egészen apró gyermekek ítélet nélküli kiirtását. Sokat szenvedtek a jugoszláv uralom alatt, a magyarságukban büszkén tartottak ki, de most pirulniuk kell, amikor magyarnak vallják magukat az elmúlt események miatt és nem tudták megérteni, hogy akkor, amikor Újvidéken a hatóságok a tényleges hatalom birtokában voltak, miért volt szükség felelőtlen, közlegényi sorban levő egyének önbíráskodására és azok által minden kihallgatás, előzetes figyelmeztetés és igazoltatás nélküli tömegvérengzésre és gyilkolásra.

8 Uo.
9 Muzej socialističke revolucije Vojvodine. Novi Sad. Arhivsko odeljenje. Madjarska kutija 2. reg. br. 4.
10 Magyarország és a második világháború. I. m. 421. o.
11 *Vigh Károly:* Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok". — Történelmi Szemle, 1968. 1—2. sz. 88. o. Bajcsy-Zsilinszky Endre a zsablyai eseményekről Milan L. Popovič délvidéki szerb képviselőtől értesült. Naplójában ezt írja a levél megírása kapcsán: „Talán életem legnagyobb indulatában és kétségbeesésében fogant levél." A napló ide vonatkozó részét közli *Tilkovszky Lóránt:* „Hogy megrázzuk a magyar lelkiismeretet ..." — Békési Élet, 1984 1. sz., 94—104. o.
12 *Tilkovszky Lóránt* i. m. 97. o.
13 *Karsai Elek:* Az újvidéki „hideg napok" emlékeztető évfordulóján. — Társadalmi Szemle, 1982. 1. sz., 89. o.; OL K—63 Küm. pol. 1943—16—81/pol., valamint OL Mikrofilmtár 12405/4.

Tudomásunk van arról is, hogy ezzel kapcsolatban rablások is előfordultak." Török László továbbította a küldöttség arra vonatkozó kívánságát is, hogy a felelős katonákat állítsák haditörvényszék elé, mert „a magyar állam becsületébe és a magyar jog igazságába vetett hitük a történtek után megrendült."[14] De idézhetnénk Kadocsa Pál újvidéki rendőrfogalmazó január 29-i jelentését is, aki a razzia napjaiban a révkapitányságon teljesített szolgálatot és szemtanúja volt a strandon történt kivégzéseknek. „Tisztelettel jelentem — írta említett jelentésében —, hogy Hazám iránti szeretetem oly nagy, hogy kétségbe esve láttam a túlkapásokat, mert ez Hazámnak nem előnyére, hanem hátrányára vált."[15]

Az első tiltakozásokat azonban nem követték a kormány részéről intézkedések, sőt egyértelműen az ügy eltussolására törekedtek. Szombathelyi ugyan február első hetében — a szolgálati szabályzatnak megfelelően — utasította Feketehalmy-Czeydnert, hogy vizsgáltassa ki a fegyverhasználatok jogosságát, ennek nyilvánvalóan hamis eredményét azonban (a vizsgálat az összes fegyverhasználatok jogosságát igazolta) mind a vezérkar, mind pedig a miniszterelnök tudomásul vette.[16]

1942 tavaszán már az uralkodó osztályok angol-orientációjú csoportja, s személy szerint Bethlen István is vizsgálatot követelt. Áprilisban Babós József hadbíró ezredes vezetésével a vezérkar főnöke speciális bizottságot hozott létre, s elrendelte a nyomozást. Júniusban Babós több száz oldalas jelentésben számolt be ennek eredményéről. A bizottság által összegyűjtött adatok igazolták a „keringő rémhíreket". Július 10-én Szombathelyi elrendelte az ügyészi nyomozó eljárást, de Horthy augusztus 13-án beszüntette azt a magasrangú katonatisztek ellen, a csendőrtisztek elleni eljárás azonban tovább folyt.[17] Feketehalmy-Czeydner Ferencet és Deák Lászlót nyugdíjba küldték, Grassy csapattestével a keleti frontra ment.

A nyomozás elrendelése után az új miniszterelnök, Kállay Miklós elérkezettnek látta az időt, hogy nyilvánosan is kifejtse kormánya álláspontját az eseményekkel kapcsolatban. A Milan L. Popovič szerb képviselő részéről elhangzott interpelláció, illetve Kállay arra adott válasza azonban nem bizonyult elegendőnek a kedélyek lecsillapítására.[18] 1943. október 11-én — nem sokkal az olasz fegyverszünetet követően, s a szövetséges hatalmak felé irányuló béketapogatózások idején — Horthy visszavonta korábbi elhatározását és ismét elrendelte Feketehalmy-Czeydner és társai bíróság elé állítását. Horthy azzal indokolta elhatározását, hogy a tisztek razzia során tanúsított magatartása „az időközben felmerült adatok szerint lényegesen súlyosabb megítélés alá esik."[19] Valójában szó sem volt új adatokról. A kormányzó új elhatározása mögött a kormányköröknek a háború kimenetele miatt érzett fokozott aggodalma fedezhető fel. Az eljárás ismételt elrendelése alkalmasnak látszott arra, hogy a Kállay-kormányt szalonképesebbé tegye a nyugati hatalmak előtt, s egyúttal a felsőbb politikai köröket és magát Horthyt is mentesítse a felelősség alól.

A hadbíróság ilyen előzmények után, 1943. december 14-én kezdte meg a főbűnösök ügyének tárgyalását.[20] A vádlottak, Szombathelyi kívánságára, sza-

14 OL Mikrofilmtár 12405/4.
15 Uo.
16 HL Vkf 1942—1—90/eln.
17 HL HM 1942—8/e—49503/eln., valamint 1943—1—69/eln.
18 Képviselőházi Napló, XIII., 1942. július 15., 524—528. o.
19 HL HM 1943—1—69/eln.
20 A tárgyalásra a Margit körút 85/87. szám alatti főtárgyalási teremben került sor. A tárgyalás elnöke Náday István, tagjai Németh József és Kiss János altábornagyok voltak. A tárgyalás a nyilvánosság kizárásával folyt le, de azon a katonai bűnvádi perrendtartás előírásai értelmében két, ún. bizalmi, Faragó Ödön altábornagy és a volt csendőrségi felügyelő, Pinczés Zoltán vezérőrnagy is részt vett.

badlábon védekeztek, mint a jegyzőkönyv is utal rá, egyedül dr. Zöldi Mártont tartóztatták le. Már közeledett az ítélethozatal napja, amikor a vádlottak — kihasználva helyzetüket — január 14-én Németországba szöktek.[21] A jegyzőkönyv is ezért szakad meg. A tizenegy csendőrtiszt ügyében azonban megtörtént az ítélethozatal, s tíztől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés büntetésre ítélték őket. 1944 elején néhány katonatiszt ellen is eljárás indult — többek között az 1943-as perben még tanúként kihallgatott Littomericzky vezérkari ezredes ellen is — vizsgálati fogságba helyezték őket, megvonták egyenruhaviselési jogukat és felfüggesztették őket állásukból. Az 1944. március 27-re kitűzött főtárgyalás azonban ezúttal is elmaradt, a haditörvényszék elnökének váratlan megbetegedésére hivatkozva.[22] A valódi ok az ország német megszállása volt.[23]

Az itt közölt jegyzőkönyv — mint már utaltunk rá — nem elsősorban a razzia tényleges eseményeinek rekonstruálása szempontjából érdekes, bár a csurogi kitörés részletes leírása e vonatkozásban is új adatokkal egészíti ki eddigi ismereteinket. Az irat természetesen elsődleges forrás a tárgyalás részére, illetve annak hangulatára vonatkozóan. Ennek domináns elemeként az „emlékezet kiesés", a felelősség elhárítása, illetve egymásra hárítása tűnik ki. *A jegyzőkönyv azonban — véleményünk szerint — elsősorban a razzia mozgatórugóinak szempontjából érdemel figyelmet,* e vonatkozásban tartalmaz néhány olyan adatot, amelyeket egyéb forrásaink nem említenek. Gondolunk itt mindenekelőtt az irat azon részeire, amelyek Ribbentrop német külügyminiszter budapesti látogatására, illetve a Fóty Ferenc csendőr alezredes által készített, ún. Ribbentrop-levélre vonatkoznak.

Már az eddigi források alapján is — közvetve — arra lehetett következtetni, hogy a partizánosztag szétverése után meginduló tervszerű tisztogató akció és Ribbentrop 1942. január 6-i látogatása között összefüggés volt.[24] Mint ismeretes, Ribbentrop a háborús fejlemények és a bolsevizmus elleni közös harc sorsközösségére hivatkozva az egész magyar hadseregnek a keleti fronton történő bevetését követelte. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó az is, hogy a részletek megbeszélése céljából Magyarországra érkező Keitel vezértábornagy, a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnöke látogatásakor már készen volt az újvidéki razzia terve is. A kormány tehát elsősorban *külpolitikai* megfontolásból tartotta fontosnak az erőteljes partizánellenes akció megindítását, ily módon is bizonyítandó, hogy a magyar hadseregre itthon is szükség van. A német külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokon Bárdossy miniszterelnök — többek között — valóban a bizonytalan balkáni helyzetre hivatkozva igyekezett mérsékletre bírni Ribbentropot.[25] Horthy pedig január 10-én Hitlerhez írott levelében — miután biztosította a Führert szövetségi hűségéről, valamint Magyarország háborúban történő „lelkes" részvételéről — kérte, hogy Magyarország csak korlátozott csapatkontingenst küldjön a keleti frontra. Horthy — egyebek mellett — azzal érvelt, hogy a Balkán tele van „bizonytalansággal és forrongással", s a szövetséges hatalmak oldalán harcoló fegyvereseket „az egész fanatizált lakosság segíti, beleértve a nőket és gyermekeket is", s e har-

21 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp. 1968. 761. o.
22 OL K—149 BM res 1944—6. sz. n.
23 Veesenmayer 1944. március 30-án követelte Sztójay miniszterelnöktől a peres eljárás végleges megszüntetését és a vádlottak teljes rehabilitálását. A birodalmi külügyminisztériumnak küldött másnapi jelentése szerint: „az elsőt megígérték, az utóbbit még megvizsgálják." (A Wilhelmstrasse és Magyarország. i. m. 807. o.)
24 *A. Sajti Enikő* i. m. 172—175. o. A jugoszláv történetírás mindmáig azt az álláspontot képviseli, hogy a magyar kormány a „túlméretezett akcióval" elsősorban a bánáti bevonulást kívánta előkészíteni. *Ćobanski, Mila—Golubović, Zvonimir—Kumanov, Živan:* Novi Sad u ratu i revoluciji 1941—1945. Knj. I. Novi Sad, 1976. 672—673. o.
25 *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája. Bp. 1975. 271—274. l.

cok nemrég a Bánátból magyar területre is átterjedtek és „véres áldozatokat követeltek".[26]

Ebben az összefüggésben válik igazán érdekessé az az utasítás, amelyet Fóty kapott egyenesen a Vkf. 2. osztályától január 6-án. Vallomásában ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Országos érdekből bizonyítékot kell szolgáltatni arra, hogy a partizánlázadást a Bánátból irányítják." Nyilván Feketehalmy-Czeydner is hasonló utasítást kapott, mivel Fóty néhány órával később tőle is hasonló értelmű parancsot kapott. Fóty az általa készített, a jegyzőkönyvben Ribbentrop-levélnek nevezett jelentésben — feltételezhetően nemcsak saját kezdeményezésére — erősen eltúlozta a bácskai helyzetet, sőt kimondottan fiktív részletekkel egészítette ki a partizánok erejére vonatkozó adatokat. Mint vallomásában utal rá, január 9-én Kuthy László vezérkari ezredesnek, a Vkf. 2/D. alosztálya vezetőjének írott levelében állítólag felfedte a Ribbentrop-levél hamis részleteit. A Kuthyhoz intézett levélnek a jegyzőkönyvben szereplő kivonatos ismertetése azonban (5. sz. bizonyíték) nem támasztja alá Fóty állítását. Fóty ebben — a Ribbentrop-levélre hivatkozva — azt írja, hogy eddig kb. 1200—1500 embert lőttek agyon a razzia során, előző jelentéséből szándékosan kihagyta a csurogi ügyet, és javasolta az áldozatok eltemetését, az utólagos vagyonelkobzást, de „sajnos Deák eltüntette a hullákat." A levelet egyébként látta a hadműveleti csoport főnöke, Vörös János vezérőrnagy, valamint Ujszászy István vezérkari ezredes, a Vkf. 2. osztályának vezetője is. Igen figyelemre méltó Ujszászy saját kezű jegyzete az áldozatok száma mellett: „nem sok".

A tárgyalás során — elsősorban Feketehalmy-Czeydner, Grassy és Deák — úgy próbálták beállítani Fóty szerepét, mintha az ellenállási mozgalom erejét eltúlzó jelentéseivel elsősorban ő lenne felelős a razziáért. A háború befejezése után a jugoszláv népbíróságon elhangozott vallomásában még Szombathelyi is Feketehalmy-Czeydner „rossz szellemének" nevezte Fótyt. Az események során játszott kulcsszerepét azonban egyéb források nem támasztják alá, bár kétségtelen, hogy a Vkf-től kapott utasításainak megfelelően igyekezett minél több, akár hamis adatot is szolgáltatni arra nézve, hogy a Bánátból egy nagyszabású felkelést készítenek elő a Bácskában. Az ellenállási mozgalom erejére vonatkozóan azonban nemcsak Fótytól futottak össze a hírek. Egyrészt Szombathelyi december elején magától Dominich Vilmos hadbíró századostól, a Vkf. statáriális bíróság ügyészétől kapott részletes jelentést az ellenállási mozgalom helyzetéről és a felszámolására tett lépésekről.[27] Szombathelyi egyébként ennek alapján 1942. január 9-én részletesen beszámolt a bánáti német katonai vezetőknek a délvidéki kommunisták elleni nyomozás eredményeiről, valamint a zsablyai partizánvadász akcióról.[28] Másrészt a sajkási partizánosztaggal történt összecsapásról, valamint a dél-bácskai razziáról a vezérkar főnöke Bajnóczy József altábornagy révén naponta helyzettájékoztatót kapott.[29] Arról nem is szólva, hogy Feketehalmy-Czeydner január 12-én kizárólag Fóty adataira támaszkodva referált mind a belügyminiszternek, a honvédelmi miniszternek, mind a vezérkari főnöknek, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak.

Az azonban tény, hogy 1942 januárjában megismétlődött az 1941 áprilisi tisztogató hadművelet során tapasztalt jelenség: egyrészt az ellenállásban ténylegesen, illetve feltételezetten résztvevő erők túlbecsülése, másrészt a helyi

26 Horthy Miklós titkos iratai. Bp. 1962. 313—318. o.
27 HL HM 1941—13—141042/eln.
28 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Beograd, 1967. I/17. 20—25. o.
29 HL Vkf 1942—1—49/eln.

lakosság kollektív felelősségre vonása. Bajnóczy József altábornagy január 12-i helyzettájékoztatójában ezt így fogalmazta meg: „A folyamatban levő tisztogatási művelet kihatása folytán várható, hogy a Bácskának ebben az elhanyagolt sarkában és ezzel együtt az egész Bácskában hosszabb időre teljes rend fog uralkodni, mert most módunkban van az összes nemkívánatos elemektől megszabadulni és így a lakosságnak elrettentő példát mutatni."[30] A polgári közigazgatás bevezetésével fokozatosan — bár nem teljesen — háttérbe szorított katonai módszerek tehát ismét a „renitens" lakosság megfékezésének kizárólagos eszközeként jelentek meg 1942 januárjában.

Az események ugyanakkor — különösen Újvidéken — *már túllépték* a kormány által kívánatosnak tartott kereteket. A razzia napjaiban a Bácskában ismét a hadsereg vált kizárólagos politikai tényezővé, de miközben maximális mértékben igyekezett szolgálni a kormány és az egész ellenforradalmi rendszer érdekeit, a kormány szándékán már túlmutató vérengzéssel újabb akadályokat is gördített annak zökkenőmentes működése elé.

A razzia külpolitikai mérlege egyértelműen negatív volt. A keleti frontra küldendő magyar csapattestek számát ugyan sikerült mérsékelni, de nem a partizánok és a lakosság elleni műcsaták rendezésével — amely mögött a németek egyébként kezdettől fogva gyanús hátsó szándékot sejtettek — hanem az SS magyarországi toborzóakciójának engedélyezésével.[31]

De súlyos árat fizetett a kormány belpolitikai téren is. A polgári közigazgatás bevezetése óta ugyanis a kormány — nem csekély mértékben a bácskai németek túlzott követeléseinek ellensúlyozására is — igyekezett valamiféle modus vivendit találni a bácskai szerbekkel. Ezt az alig megindult folyamatot vágta ketté a razzia, illetve az új, Kállay-kormány által szorgalmazott délvidéki konszolidáció elé is súlyos akadályokat gördített.

A tárgyalás során meglehetősen erős hangsúlyt kapott „bunda-ügy" kapcsán néhány szót kell még szólnunk a lakosságot ért anyagi veszteségről, a főként Újvidéken történt fosztogatásokról, illetve a Kállay-kormány idején lezajlott kártalanítási akcióról.

Már az újvidéki razzia beszüntetéséről szóló január 23-i fenyegető hangú hirdetményben Grassy állomásparancsnok arra szólította fel a város polgárait, hogy a „nagy torlódás" miatt a nyomozó szerveknél maradt értéktárgyakért jelentkezzenek tulajdonosaik. Január végén, február elején pedig egyre több konkrét adat futott be az újvidéki rendőrkapitányságra a fosztogatásokról.[32]

Az anyagi károk felmérése céljából a Kállay-kormány Balla Pálnak, a miniszterelnökség nemzetiségi osztálya egyik magasrangú hivatalnokának vezetésével egy bizottságot nevezett ki, amely 1943 augusztusára elkészült a kárigények összeírásával. Eszerint az eltűnt ingóságok és az ingatlanokat ért károk összege összesen 5 millió 600 ezer pengőt, az „elhunyt" családfők iránti tartásdíj igény pedig 635 ezer pengőt tett ki. A minisztertanács 1943. szeptember 14-én olyan határozatot hozott, hogy a bizottság ismét utazzon a helyszínre, s immáron egyenként vizsgálja ki a bejelentett kárigények jogosságát. Egyúttal kiszélesítették a kártalanításra jogosultak körét is, amennyiben bevonták abba azokat a magyarokat is, akik „az ismert események folyamán a partizánok támadásai során károsultak." A pénzügyminiszter mintegy 2 millió pengőt, tehát a már megállapított károk mintegy ⅓-át bocsátotta a bi-

30 Uo. A hadműveleti csoportfőnök 1942. január 12-i jelentése.
31 *Tálkovszky Lóránt:* Ez volt a Volksbund. Bp. 1978. 185—188. o.
32 OL Mikrofilmtár 12405/4.

zottság rendelkezésére.[33] A minisztertanács október elején ismét foglalkozott az üggyel. Ekkor úgy foglalt állást, hogy elsősorban a kereső nélkül maradt családokat elégítsék ki, illetve a kisebb, (1000 pengőig), kivételes esetekben pedig az 5000 pengőig terjedő károkat fizessék ki. Ezt azzal indokolták, hogy az ilyen jellegű károk gyorsan megállapíthatók, s így „az akciótól várt politikai, szociális és morális effektus rövid időn belül érvényesülhet."[34]

A bizottság decemberben a razziák során keletkezett anyagi károkat már 9 327 930 pengőben határozta meg, a tartásdíjak pedig 642 050 pengőt tettek ki. Év végéig anyagi kártalanítás címén ténylegesen 20 820 pengőt, járadékként pedig 452 040 pengőt fizettek ki. A kártalanítási akcióból azonban a zsidó származásúakat eleve kizárták.[35] Az ország megszállása után Balla javaslatot tett a Sztójay-kormánynak az akció folytatására, mivel szerinte annak felfüggesztése olyan irányváltozás látszatát keltené nemzetiségpolitikai szempontból, „amely nemzetiségeink körében alig kiküszöbölhető visszahatást idézne elő."[36] Sztójay azonban utasította Ballát a kártalanítási akció teljes felfüggesztésére, amelyről a minisztertanácsot utólag értesítette.

Az 1943-as hadbírósági tárgyalás jegyzőkönyvét teljes terjedelmében közöljük, csupán a nyilvánvaló gépelési hibákat javítottuk ki. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött és a Budapesti Katonai Törvényszék Kb. VIII. 2925/1951. jelzetű dokumentum eredeti, gépelt másodlat. 24 sűrűn gépelt oldalon, meglehetősen megviselt állapotban, csonkán maradt az utókorra. Mivel a jegyzőkönyv készítője a különböző személynevek írását eléggé következetlenül kezelte, ezért mindenkor az m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek és hasonállásúak rangsorolási évkönyveiben szereplő névformát használtuk. A szövegben előforduló rövidítéseket szintén egységesítettük, feloldásuk — azok közismert volta miatt — nem tűnt célszerűnek. Mivel e rövid bevezetőben az események minden részletére, összefüggésére nem térhettünk ki, esetenként szükségesnek látszott a bővebb, magyarázó lábjegyzetek alkalmazása is. A személyekre vonatkozó, magyarázó jegyzeteknél mindig az 1942. januári események alatt viselt rendfokozatot és csapattestet tüntettük fel.

JEGYZETEK AZ ÚJVIDÉKI PERREL KAPCSOLATBAN

Feketehalmy-Czeydner Ferenc[37]: Két napig volt Zsablyán mint szemlélő csak. Fótyt[38] ekkor láttam először, jó benyomást tett, elmondta, hogy mily nagy összeesküvésnek jött nyomára, közölte, hogy az ő munkáját a központ nem ismeri el. I. 17-én a Vkf-en szóbeli, majd írásbeli parancsot kapott: intelligenciát kímélni, tartózkodni fölösleges kegyetlenkedéstől, túlzott jogtalanságoktól is.[39]

Csapatom partizánharcra volt kiképezve és felkészülve, én partizán harcokra szá-

33 OL K—27 1943. szeptember 14-i minisztertanácsi jegyzőkönyv.
34 OL K—28 ME Kisebbségi oszt. 1944—R—27709.
35 Uo., valamint 1943—G—34690.
36 OL K—28 ME Kisebbségi oszt. 1944—R—27709.
37 *Feketehalmy—Czeydner Ferenc* altábornagy, I. rendű vádlott. A szegedi V. hadtest parancsnokaként a Délvidékre kirendelt karhatalom vezetője. A bírósági felelősségrevonás elől 1944. január 14-én Németországba szökött. A nyilas hatalomátvétel után a honvédelmi miniszter helyettese, vezérezredes. Háborús bűnösként végezték ki 1946. november 5-én Zsablyán.
38 *Fóty Ferenc* csendőr alezredes, VI. rendű vádlott. Még csendőr őrnagyként a Vezérkari Főnökség 2. osztályának D. (kémelhárító) alosztálya rendelte ki 1941 november végén a Délvidékre a kommunistaellenes nyomozások irányítására és a Vkf. bírósága közötti kapcsolat fenntartására.
39 Január 17-én Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök közölte Feketehalmy-Czeydnerrel, hogy a razziát kiterjesztik Újvidék városára is. (*Búzási János* i. m. 52. o.).

mítottam, nem tudtam, hogy inkább rendőri tevékenység lesz. A tisztogatást tervem szerint a rendőrség és a csendőrség végezték volna, nem katonák.[40]

I. 21. és 22-én estig nem vettem észre, hogy parancsaimat nem pontosan hajtják végre, illetve az első két napon. Véleményem szerint az elcsúszások a kutató járőröknél kezdődtek.[41] I. 23-án de. 10 órakor jelentette Zöldi[42], hogy 100 hulla elszállítására kér kocsit. Nem tudva, hogy atrocitások áldozatairól van szó, hanem gondolva, hogy harcokból erednek a hullák, bátorítottam Zöldit. De. 11-kor a laktanya előtt 50 hullát láttam, Szakáts ezredest[43] felelősségre vontam. Jelentették, hogy kézigránátot dobtak a házakból a csapatokra, harc fejlődött ki stb. Távolabb ismét 50 hullát láttam és ekkor döbbentem rá, hogy ezen a napon nem úgy történik minden, ahogy én elképzeltem. 12-kor jelentette Grassy[44], hogy a strandon nagyobb arányú megtorlás folyik, mert a foglyok zendülnek. A válaszok azonban zavarosak voltak. Én azonnal rendelkeztem, hogy be kell azonnal szüntetni, de a legális tisztogatás tovább folyjon du. 4-ig[45]. Deák[46] Zsablyán jelentette, hogy a polgári közigazgatás meg van fertőzve, ezért Vukovári[47] főbírót leváltatta és ugyanezt hallottam Újvidéken is a saját Kho-tól is. Ugyanezt a rendőrségtől is. Popovičtól[48] kértem a kommunista gyanúsak listáját és azt, hogy az elfogottak igazoltatásában vegyen részt. I. 23-án géptávíró jelentést és összefoglaló jelentést adtam felfelé, melyben célzásokat tettem a történtekre. Csak szóbelileg jelentettem azokat a tényeket, amelyek a nyilvánosság elé nem valók („egy-két kilengés történt..."). A leventeotthonokban szakadatlanul folytak a kihallgatások. Deák jelentette: jan. 6-án Csurogon egy összegyűjtött fogolytömeg zendül, közelharcra került sor, hol nagyobb tömegű halott lett. Lehet, hogy ezt csak I. 7-én jelentette. Lehet, hogy Fóty először Zsablyán jelentkezett és itt adta elő megfigyeléseit, tömött engem részletekkel. Nem tudom, hogy ez melyik napon történt. Hosszabb megbeszélést csak Deákkal tartottam. Deáknak parancsba adtam, hogy mindent jelentsen. Benyomásom volt, hogy a Fóty a központból kiküldött ember, ki átveszi és átadja a Vkf bizottságnak az elfogottakat.

Fóty említette, hogy nagyobb összeesküvés nyomára jött, ami a Bánátból indul ki. I. 11-én jönne a tömeg, éjjelre csak a vezetők jönnek és a Szeged—Szabadka vonalat akarják elérni. Egész nagy harci tervet adott elő, hogy annak ő jött nyomára.[49] De olyan sokan jelentettek, hogy most már nem tudom, ki mit jelentett. Fótyval együtt jöttem Újvidékre, de nem tett említést tömeges kivégzésekről, vagy vérengzésekről akkor sem. Fóty nem mondta, hogy milyen intézkedéseket tett, benyomásom volt, hogy teljhatalmú központi ember a nyomozásokra. Feltűnt, hogy a vendéglőben sérelmeit panaszolta (valami kitüntetési ügy), de ez inkább utóbb lett feltűnő nekem. A polgári hatóságok állították be úgy Újvidéket, hogy az egy forrongó város, ahol elvesztették az uralmat.[50] Senki sem jelentette, hogy a hullákat a Dunába viszik. A Leventeotthoni igazolóbizottságoknak a működését én rendeltem el, láttam, hogy 50—60-asával hozzák az embereket és igazoltatták. Utóbb, a razzia után hallottam, hogy nem szívesen vitték be ide a foglyokat, mert itt mindenkit szabadon bocsátottak. Itt a rendőrök igazoltattak. Én úgy mondtam, hogy mindenkit ide kell vinni igazoltatni. Az események után a BM urat[51] egész röviden

40 A terv szerint az akcióban a katonaság is részt vett.

41 Éppen ellenkezően: Feketehalmy-Czeydner a razzia első napi „eredményével" elégedetlen volt, s az akció fokozására utasította beosztottait. (OL Mikrofilmtár 12405/4.)

42 *Dr. Zöldi Márton* csendőr százados, XV. rendű vádlott. Csendőr főhadnagyként vezényelték a szekszárdi csendőr gyalogtanosztály állományából Újvidékre, ahol járőrparancsnok volt. A hadbírói vizsgálat alatt tilalom ellenére elhagyta kijelölt tartózkodási helyét, ezért 1943. december 16-án letartóztatták. Az ítélethozatal elől 1944. január 14-én Németországba szökött. Magyarország német megszállása után résztvett a deportálások szervezésében. Háborús bűnösként végezték ki.

43 *Szakáts Zoltán* alezredes, a 16. határvadász zászlóalj parancsnoka.

44 *Grassy József* vezérőrnagy, II. rendű vádlott. Vezérkari ezredesként a 15. gyalogdandár parancsnoka, az Újvidékre kirendelt karhatalom irányítója, állomásparancsnok. 1944. január 14-én az ítélethozatal elől kiszökött Magyarországról. A nyilas hatalomátvétel után a Hunyadi SS hadosztály parancsnoka. Háborús bűnösként végezték ki 1946. november 4-én Újvidéken.

45 Egyéb, eddig ismert források ezt nem támasztják alá.

46 *Deák László* ezredes, III. rendű vádlott. A 9. gyalogezred parancsnokaként a Zsablyán és környékén tevékenykedő karhatalmi erők vezetője. Az ítélethozatal elől ő is Németországba menekült.

47 *Dr. Vukovári Béla* volt a zsablyai főszolgabíró.

48 *Popovič, L. Milan* országgyűlési képviselő. 1918 után zentai járási elöljáró, a jugoszláv Antimarxista Bizottság elnöke, 1932-től szenátor. 1941 decemberében magyar parlamenti képviselőnek nevezték ki. A razzia idején gyakorlatilag házőrizetben volt.

49 A hadműveleti csoportfőnökség már január 6-án jelentette, hogy Freund Frigyes csurogi lakosnál megtalálták a tervezett felkelés vázlatát, Freundot pedig „szökés közben" agyonlőtték. (HL Vkf 1942—1—49/eln.)

50 A vármegye vezetői már 1941 október elején, a Bácskában tapasztalható rendkívül feszült, ideges légkörre hivatkozva kérték a belügyminisztertől a keményebb intézkedések bevezetését. Így pl. mozgó csendőrörsök felállítását, a kijárási tilalom bevezetését, s a katonai közigazgatás idején alkalmazott tűszszedési akció felújítását. A Belügyminisztérium ekkor még visszautasította a javaslatot, mivel elegendőnek tartották az ellenállási mozgalommal szemben a Vkf. statáriális bíróság működését. (OL K—149 BM res. 1941—1—15625.)

51 *Keresztes-Fischer Ferenc* 1931. augusztus 24—1935. március 4. és 1938. május 15—1944. március 22. között belügyminiszter.

tájékoztattam, de a történtekről úgy emlékszem nem. I. 22-én este távirati parancs jött a Vkf-től, hogy kegyetlenkedés ne legyen.

„4089/I. 42. Vkf. rendelkezés: A BM felkérésére ne legyen vérengzés, indokolatlan kegyetlenkedés. Feltétlenül a közigazgatási hatóságokkal egyetértésben járjanak el.

7/d. a közigazgatással egyetértően járjanak el, amennyiben ezek megbízhatók.

c. anyakönyvezés módja, eltemetés törvényesen.

Vagyonelkobzás lehető legyen!"[52]

Fóty a terület veszélyeztetéséről beszélt nekem, de nem mondott számot, hogy mennyi partizán van ott. Deák tájékoztatott engem részletesen. Nem tudom hogy a razzia után hány partizánt adtak át a Vkf. parancnokságának.

Deák jelentette, hogy a csurogi csűrökben kitörni akarókat lemészárolták, zsablyai körzetben kb. 1200 főt, de hogy mily módon, azt nem jelentette. A Levente Otthonban a vezető Horkai alez.[53] volt. Elképzelésem, hogy Fóty egyes alakulatoknak adhatott parancsokat. Fóty valami kitüntetési sérelmet tett szóvá.

XII. 15.

Grassy József: I. 20-án Fótyt kérdeztem, hogy kell razziát tartani, ő mondta, bízzak meg csendőröket és karhatalmat, kik szakemberek. Ezekkel egyetértve Gaál[54] csendőrőrnagynak és Tallián[55] rendőrfőhadnagynak adtam utasítást egy razziaterv kiépítésére. A báni palotában tartott értekezleten részt vett Fóty is.

2. napon mondta I. r. v., hogy ha szükséges, lövesd végig a várost, amit nem vettem komolyan.[56] A 2. nap este erélyesen közöltem, hogy a hdt. pk. nincs megelégedve, pongyolán, erélytelenül megy, egyetlen kommunistát sem fogtak, az előírásokat pontosan és szabályosan hajtsák végre. Ezt a parancsot félremagyarázni nem lehetett. (Tallián is vallja ezt.)

XII. 16-án pótlólag.

Gaáltól tudta meg, hogy a strandon ruhák vannak. A hdt. pk. úgy rendelkezett, hogy össze kell írni és majd népruházási célra kell fordítani. Be is szállították a ruhákat és a hdt. pk. rendelkezésére el is szállították. Vasváry[57] jelentette, hogy Fóty kérte nyomozati célra bunda kiadását, mert ezek jobbak, népruházati célra nem alkalmasak. Ezt Fóty is előadta, elutasította azzal, hogy kérje a hadtesttől. Nem jelentette Fóty, hogy a bundákkal mi történt. Először a kihallgatás alkalmával hallottam a bundákról, de előzőleg megengedtem, hogy szolgálat célra elvihetők.

Feketehalmy: Nem tudok arról, hogy valaki elvitt volna valamit a ruhákból, csak hónapok múlva a nyomozás során hallottam, hogy Fóty és Horkay elvittek volna valami bundákat.

Gaál alez. akkor jelentette, hogy a nap folyamán fegyveres harc volt, amit a hdt. pk.-nak jelentettek (21 halott) és utasítottam Gaált részletes jelentésre, mert Gaál sem tudott részleteket. I. 23-án jelentették reggel 7-kor, hogy holttestek feküsznek az uccán a báni palota környékén. Gaál, vagy Bátory[58] jelentette, hogy csendőröket támadtak meg, akik lőttek. 10-kor jelentették, hogy a Kossuth Lajos uccában megtámadták a rendőröket, halottak és sebesültek vannak. Ezt a hdt. pk.-tól tudtam meg. Godkó ezds.[59] közölte, hogy a Duna-parton kivégzések folynak, amiről nem tudtam hanem Vasváry szds-t kiküldtem azonnali beszüntetésére és arra, hogy nézzen szét a városban és jelentse. Vasváry jelentette, hogy öldöklést nem talált, de vérnyomokat igen. 2 óra felé jelentette Fülöp vk. szds.[60] hogy a strandon kivégzések vannak, kb. 400 ember van még a strandon és kivégzésre vár. Utasítottam, hogy azonnal személyesen menjen oda és állítsa le, kísértesse be a 400 embert a Levente Otthonba. Utasította Gaált és Bátoryt, hogy vizsgálják ki a kivégzéseket, ők jelentették, hogy hány

52 Az idézett Vkf-rendelkezést valószínüleg Feketehalmy-Czeydner olvasta fel, hogy fedezze magát.

53 *Horkay József* csendőr alezredes, VII. rendű vádlott. Csendőr őrnagyként a m. kir. csendőrség Központi nyomozó parancsnokságától vezényelték az V. hadtest II. (felderítő) osztálya alá tartozó csendőrnyomozók parancsnokának.

54 *Gaál Lajos* csendőr alezredes, V. rendű vádlott. Az újvidéki csendőriskola parancsnoka, a csendőrökből és katonai alegységekből álló kutató járőrök vezetője.

55 *Tallián József* rendőr főfelügyelő az újvidéki rendőrkapitányságon.

56 Grassy rosszul emlékszik. Zöldit például arra utasította, hogy géppuskázzák végig az utcákat, s vegyék tudomásul, hogy „itt nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó." (OL Mikrofilmtár 12405/4.)

57 *Vasváry Károly* vezérkari századosként volt a 15. gyalogdandár vezérkari főnöke.

58 *Bátory Géza* csendőr alezredes, IV. rendű vádlott. Az újvidéki csendőrosztály parancsnoka.

59 Nem sikerült azonosítani.

60 *Fülöp József* vezérkari százados, vezérkari szolgálatra beosztott tiszt az V. hadtest törzsében.

embert végeztek ki és hogy nagy csomó ruha van a parton. Jelentették, hogy nem tudják megállapítani, hogy mi történt, csak később jelentették írásban, hogy összefogott embereket őrző katonák felé a házakból lövések estek és erre kivégezték a foglyokat.[61] A visszaéléseket a csendőrök és az újvidéki csapatok követték el, akik Zsablyán résztvettek.

(*Grassy:* Horkay jelentette, hogy az igazoltatások alkalmával behoztak holmikat, főleg pénzt és ékszert. Ezek utóbb ki is lettek adva a jelentkezőknek.)

Az eligazításnál nem mondtam azt, hogy „ússzon el a piszok..." parancsaimból sem lehetett arra következtetni, hogy emberirtásról lesz szó. Gyanúm volt, hogy Gaál és Bátory valótlant jelentenek. Fótytól és Horkaytól kértem tájékoztatást, de nem adott azzal, hogy nem tud adni csak annyit, hogy Zsablyáról és Csurogról beszivárogtak Újvidékre, de hányan és hol, nem tudják.

Megítélésem szerint felelős: Bátory, Gaál és azok a csendőr parancsnokok, kiknek emberei az atrocitásokat elkövették. Nem igaz, amit Fóty állít, hogy golyószórózni kell és aki az ablakon kinéz, le kell lőni.

Fóty szerepe nem terjedt ki másra, mint arra, hogy előleges tájékoztatót adott. Jelentette, hogy nem tud részt venni, mert Vkf. bizottságban tárgyal.

v. Deák László ezds.: I. 5-én kaptam parancsot, hogy menjek Zsablyára, ahol Sellyey csendőrezredestől[62] átvettem a pságot. Ott a környéken fegyveres kommunista lázadás tört ki, ezt a legerélyesebben törjem le. Littomericzky vk. őrgy.[63] adta a parancsot, I. 5-én este 19 órakor értem Zsablyára. Sellyey ezds. tájékoztatott a helyzetről, többek között: Csurogtól délre tegnap nagyobb harc volt partizánokkal. 12 halottunk volt, a partizánok elmenekültek stb. Nádasok, több száz szállás,[64] kukoricaföldek átkutatásáról esett szó és 60 km-es Tiszapartról. A polgári hatóság közölte velem, hogy a Bánátból szökdösnek át a lázadó kommunisták. Félős volt, hogy nagy tömeg szökik át és ez végzetes volna.

I. 6-án adtam ki a parancsot, hogy Csurog községet át kell kutatni, ezt megelőzően a gyanús elemeket összefogni. Jan. 6-án reggel megjött a hadtest pk., kit tájékoztattam terveimről, ő jóváhagyta. Délután jelentették, hogy Csurogtól délre fekvő nádasból lövöldözés van, továbbá, hogy néhány szálláson fegyveres ellenállás volt, amit letörtek.

6-án este Szép fhdgy.[65] telefonon jelentette, hogy a 2. őrsöt megtámadták, harc folyik, erősítést kér. Jelentette, nem tudja, hogy ellen tud-e állni. Szemrehányásomra jelentette, hogy ezek vadállat módjára kitörtek, én erősítést ígérve azt mondtam, hogy ha tudok személyesen kimegyek. Autón 15 perc múlva 20—30 embert Csurogra küldtem. Rögtön utána jelentette Csurog, hogy a lázadás fegyverhasználat által le van verve, csend van. Ezzel én elintézettnek tekintettem az ügyet.

Ismertettem a csurogi esetet, a fegyverét el akarták venni, de ellenállt és a lázadást leverték. A hadtest (Littomericzky v. Kóbor)[66] tudomásul vette. 7-én reggel elrendeltem a polgári egyének leszerelését és hogy a fegyvereket le kell adni a csendőrségen.

Később még I. 11-én is napról napra jelentették, hogy tűzharcok vannak. 12-én leállítottam a razziát és 13-án jelentettem ezt. Minden nap mindenről jelentést tettem. Előfordult hogy az uccán rámlőttek. Fóty közölte, hogy a nyomozóknál asszonyok és gyerekek vannak, kiket meg akarnak ölni. Azonnal intézkedtem, hogy bocsássák szabadon. A csurogi eset jogos fegyverhasználat volt. Koromsötét este volt akkor, eső, köd.

Fóty nem volt jelen a tájékoztatónál, nem emlékszem erre, de engem Sellyey tájékoztatott. Fóty nem volt ott, mikor a hadtestparancsnok ott járt nálam. Fóty gyakran jött hozzám, kérdezősködött. Csurogon I. 10. körül jártam. Az akkori helyzet rosszabb volt, mint a háború, mert minden pillanatban kitörhet a lázadás. Stépán[67] nem jelentette, hogy pár száz ember meghalt. Stépán azután állítólag bejött hozzám, de én erre nem emlékszem. Csak másnap jött be Stépán és jelentette nekem. Nem adtam utasítást a nyomok eltüntetésére. Utóbb sem jelentette, hogy a sebesülteket legyilkoltatta és a Tiszába dobatta, erre parancsot nem is adtam.[68]

61 A házakból nem lőttek a foglyokat őrző katonákra. Vö. OL Mikrofilmtár 12405/4.

62 *Sellyey Vilmos* csendőr alezredes, a szegedi V. csendőrkerület parancsnoka. Az akció kezdetén ő volt a kirendelt csendőr karhatalom vezetője Zsablyán.

63 *Littomericzky Oszkár* vezérkari őrnagy, az V. hadtest vezérkari főnöke.

64 Tanya.

65 *Szép Gyula* próbaszolgálatos csendőr főhadnagy, Csurogon tevékenykedő csendőrtiszt.

66 *Kóbor János* vezérkari százados, vezérkari szolgálatra beosztott tiszt az V. hadtest törzsében.

67 *Stépán László* csendőr százados, VIII. rendű vádlott. Csendőr főhadnagyként a Csurogra kirendelt karhatalom parancsnoka.

68 Stépán és Bátory vallomása ennek ellentmond.

Fóty és Horkay jöttek és mondták, hogy összegyűjtött gyermekeket és asszonyokat ki akarnak végezni. Én azonnal intézkedtem, de nem győződtem meg, hogy valóban el lettek bocsátva, csak jelentették. Nem volt tudomásom arról, hogy 629 ember, köztük 27 gyerek életét vették el. Stépán névjegyzékéről nem tudok. Úgy emlékszem, hogy egyszer beszéltem Stépánnal, Stépán nem jelentette, hogy mi lett a holttestekkel. Fóty tájékoztatott az általános helyzetről írásban is, amit továbbítottam a hadtesthez.

Bátory Géza csendőr alez.: 1941 nyarán súlyos szabotázs cselekmények voltak elkövetve, még 1941 őszén is egész télig. Ez tartott télen is, több magyar sebesült és halott áldozattal. Kétségtelen volt, hogy nagyobb arányú összeesküvéssel állunk szemben. 2800 partizán került kézre.[69] Szabálytalan eljárásról a honv. vezérkar a csendőrség részéről nem tud, lehet, hogy az I. 17-én lefegyverzett polgárőrség követett el ilyet. Stépán jelentette a csurogi letörést, amit Deák tudomásul vett. Fóty a Vkf-nek jelentett mindent, vagy pedig a csendőr ker. parancsnokságnak.

Fóty tett jelentést Feketehalmynak Zsablyán és el is kísérte Újvidékre. Grassy kiküldött Gaállal a strandra, ahol a folyamőr jelentette, hogy tűzharc volt, a túloldalról is lőttek. A folyamőrök használták a fegyvert.

Sellyeyt én tájékoztattam az általános helyzetről. Deákot Sellyey. Fóty Horkayval tárgyalt, tőlem is érdeklődött, jelentettem a tűzharcot neki. Nem tudom biztosan, hogy Fóty mikor beszélt velük, nem tudom mikor járt először Zsablyán.

Stépán a csurogi dolgot este jelentette, segítséget kért, mire én kiküldtem egy szakaszt. Fél óra múlva úgy emlékszem a csurogi jegyző[70] jelentette a letörést. Nekem nem jelentett Stépán, hanem Deáknak. Én nem is beszéltem Stépánnal, Deák közölte, hogy a dolgot elintézte. Ismertette a karhatalmi parancsnoknak a csurogi ügyet, de ebben nincs lelőttekről szó. Névjegyzékről nem tud, Stéphán jelentésére nem emlékszik. Nem tudom, ki adott parancsot túszok szedésére. Lehet, hogy Bentay cs. alez.[71] parancsára. Nem tudja, hogy Fóty kapott-e helyzetjelentést, de mindenbe betekintett. Nem tud arról, hogy Fóty jelentette volna ártalmatlan emberek elfogását és kivégzését.

v. Gaál Lajos csendőr alez.: I. 20-án de. Grassy eligazításon ismertette a razzia célját: kommunisták felkutatása, összefogása, bekísérése, ellenszegülés esetén a legszigorúbb fegyverhasználattal való megtorlás. Alárendelt tisztjeimet én személyesen igazítottam el, felolvastam az írásbeli parancsot[72] és megmagyaráztam. A járőröket egész nap ellenőriztem, jelentéseket tettem Grassynak. Grassy kifogásolta egyes járőrök előtt, hogy itt nem az összefogás, hanem a megtorlás a fontos. Január 21-én este figyelmeztettem az alárendelteket, hogy ragaszkodjanak az előírásokhoz, mikor Grassynak jelentettem, hogy fegyverhasználat nincs. Kérdezte figyelem-e az alárendeltnek a fegyverhasználatát. Jan. 21-én reggel tiszteket igazítottam el, utána ismét ellenőrizni mentem. Különös eset nem fordult elő, amit jelentettem. Több megbeszélés volt Grassynál, ezek súlypontja az volt, hogy nem sétálás a cél, hanem a lázadó partizánok megsemmisítése. Kifogásolta, hogy nincs fegyverhasználat. Este én jelentettem Grassynak a huszonhat fegyverhasználatot, ami nála elégületlenséget váltott ki. Ugyanezt a jelentést írásban is megtettem. A harmadik nap reggelén helyemet Jakabosnak[73] adtam át. Ekkor hallottam, hogy idegen tisztek lázítják a legénységet, amiért a csendőrök kiutasították őket. Tíz órakor jelentette Zöldi, hogy a laktanya előtt hatvan-nyolcvan embert agyonlőttek, mert kézigránátot dobtak. Délután Grassy üzent értem, hogy Bátoryval menjünk ki a Duna partra, mert ott állítólag atrocitások történtek, amit a Vkf. bíróságának tagjai a törvényszék ablakából láttak. Én itt semmit sem láttam. A strandon voltak ugyan hullák, amelyeket a városból hoztak ki, Detrich[74] és Korompay[75] voltak ott. Állítólag megtámadták az őrséget és ebből fejlődött ki a harc. A második napon, jan. 22-én azt hiszem Képiró

69 Bátory itt a Délvidéken 1941 őszén letartóztatott kommunistákra és szimpatizánsokra utal. A vezérkar főnökének adatai szerint ekkor 2367 főt tartóztattak le. (Zbornik dokumenata ... i. m. I/17. 22. o.)

70 Csurog főjegyzője Varga Gyula volt.

71 Nem sikerült azonosítani.

72 Grassy január 20-i írásbeli parancsa szerint azokat, akikkel szemben az igazoltatás során „kétségek merültek fel", a Levente Otthonban működő igazoló bizottság elé kellett vinni. Fegyvert „támadásos fellépés" vagy szökési kísérlet esetén lett volna szabad használni, bár maga a parancs is felhívta a figyelmet az „elkésett" fegyverhasználat „káros következményeire". A razziázókat azonban nem az írásos parancsban, hanem a szóbeli eligazításon buzdították megtorlásra. (OL Mikrofilmtár 12405/4.)

73 *Jakabos István* csendőr százados, oktatótiszt az újvidéki csendőr tanosztálynál.

74 *Detrich Kálmán* törzskapitány (őrnagyi rendfokozat a folyamerőknél), a folyamzár ezred II. zászlóaljának parancsnoka.

75 *Korompay Gusztáv* főhajónagy (megfelelt a főhadnagyi rendfokozatnak), a folyamzár ezred II. zászlóaljának sporttisztje.

szds.[76] jelentette, hogy kérem itt tulajdonképpen nem erről van szó. Én a Képiróra való tekintettel, ki azt mondta, hogy miért nem adtak írásbeli parancsot, ragaszkodtam az írásbeli utasításhoz. Nem igaz, hogy ez eligazítás alkalmával azt mondottam volna, hogy itt nem rendes razzia lesz, hanem megtorlás. Jan. 22-én du. Fótytól névjegyzéket kértem, a gyanús elemektől, de Fóty Horkayhoz utasított. Valótlan, hogy Képiró előtt olyan kijelentéseket tettem volna, hogy nem rendes razzia, hanem kivégzés, megtorlás lesz. Fótyval semmiféle kapcsolatom nem volt. Nem hallottam és nem is tapasztaltam, hogy Fótynak a razzia során bármiféle szerepe lett volna.

Tárgyalásvezető elébe tárja Gaál Lajos vádlottnak az előkészítő eljárás alatt tett jegyzőkönyvi vallomását.

Grassy: Gaál 19—20-ára készítette el a razzia tervét. Zöldivel sohasem beszéltem.

Gaál: Grassy sohasem adott kifejezett parancsot atrocitások elkövetésére, vagy megtorlására.

Grassy: Gaál önhatalmúlag adta át a harmadik napon a parancsnokságot. Én őt a felelősség alól nem mentettem fel.

Gaál: Grassy hozzájárult, hogy a harmadik napon engem Jakabos cs. őrnagy helyettesítsen.

Fóty Ferenc ny. á. cső. alez.: Nem tudom milyen vád ellen kell védekeznem. A nyomozás és a vezérkari főnök bírósága közötti kapcsolat fenntartására, a nyomozó jegyzőkönyvek átvételére és továbbítására, a súrlódások megszüntetésére, összekötőként küldtek ki engem 1941 nov. végén Németh Ferenc alez.[77] után. 1941 augusztusától 1942 márciusáig 2600—2700 embert állítottam bíróság elé, akik közül 2300-at elítéltek és 176-ot kivégeztek.[78]

1941 vége felé láttam, hogy a vezetőiktől megfosztott kommunisták Zsablya körül gyülekeznek. December 28-án Budapestre utaztam, ahol balesetet szenvedtem. Január 4-én közölték velem telefonon, hogy Zsablyán harcok voltak és halottak is vannak. Ezt rögtön jelentettem Kuthy László vk. ezredesnek,[79] aki utasított, hogy azonnal utazzam le. Jan. 5-én reggel 8—9 óra között érkeztem Zsablyára gk-n, ahol Bátorynál jelentkeztem. Ő tájékoztatott a harcokról, és a helyzetről. A partizánok nádasok, kukoricások szélén, tanyákon bújnak el, miért is azt a tanácsot adtam Zalasdynak[80] — illetve ez is parancs lehetett —, hogy a fészkeket fel kell gyújtani, vagy le kell golyószórózni. Megmondtam, hogy élő partizánokat kell fogni. Jan. 5-én este jelentkeztem Deáknál, akit Sellyey és Bátory is tájékoztattak, én pedig tájékoztattam őt az elmúlt kommunista mozgalmakról. Másnap, jan. 6-án tiszti futár parancsot hozott a *Vkf.* 2. osztálytól, mely szerint jan. 7—8-án megérkezik Ribbentrop.[81] Országos érdekből bizonyítékot kell szolgáltatni arra, hogy a partizánlázadást a Bánátból irányítják. Jelentéseimet mellékletekkel felszerelve másnap el kellett küldenem. Már összeszedtem a szükséges adatokat, amikor délután Feketehalmy-Czeydner hdt. parancsnok hivatott és azonos pcs-ot adott. Őt is tájékoztattam a kommunista nyomozás eredményéről és utána együtt kocsin Újvidékre mentünk. Jan. 7-én tehát másnap, közölte Deák, hogy 400—500 embert agyonlőttek. A tájékoztató mellett egy magánlevelet küldtem Kuthy ezds-nek, amelyben felfedtem a jelentés fiktív részleteit. Jan. 8-án Zsablyán rögtönítélő tárgyaláson vettem részt, mint szakértő.[82] Jan. 9-én ugyancsak Zsablyán Deáknál érdeklődtem a helyzet iránt, majd ismét írtam Kuthynak, megküldtem a bánáti németeknek szánt tájékoztatást[83] és jelentettem,

76 *Dr. Képiró Sándor* csendőr százados, XIII. rendű vádlott. Irodalomtörténészi feladat lenne kideríteni, hogy Cseres Tibor „Hideg napok" című regényében a járőrparancsnokok közül miért egyedül dr. Képiró szerepel valódi nevén és miért a legnegatívabb (inkább dr. Zöldi Mártonra illő) beállításban.

77 *Németh Ferenc* csendőr őrnagy, a Vkf 2/D. alosztályától 1941 novemberéig a kommunistaellenes nyomozások irányítására a Délvidékre kirendelt tiszt.

78 A Fóty által közölt adatok csak hozzávetőlegesen felelnek meg a valóságnak. Egészen pontos adataink a statáriális bíróságok és a Vkf bíróság által elítéltek és kivégzettek számáról csak 1941 őszéről vannak. Eszerint 99 esetben hoztak halálos ítéletet, ebből 71-et végrehajtottak. 1942 januárja és márciusa között a Vkf statáriális bírósága ismét több halálos ítéletet hozott, de ezek száma semmiképpen sem lehetett száz fölött. Vö. *A. Sajti Enikő* i. m. 146—163., valamint 167. o.

79 *Kuthy László* vezérkari alezredes, a Vkf 2/D. alosztály vezetője.

80 *Zalasdy Ferenc* csendőr őrnagy, beosztását nem sikerült megállapítani.

81 Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter 1942. január 6—9. között járt Budapesten.

82 Január 8-án Zsablyán a Vkf bírósága két fogságba esett partizánt, Stevan Solaričot és Milorad Vesličet, a partizánok támogatása címén pedig Stevan Geričet ítélte halálra. Mindhármukat még aznap kivégezték. (PI Archívum 638. f. 3 1943—Bi—34. ő. e., valamint 653. f. 2 /67. ő. e.).

83 Az említett iratot nem találtuk meg. Feltehető azonban, hogy Szombathelyi január 9-én a bánáti német katonai vezetők részére eljuttatott levelében felhasználta Fóty adatait is. Ebben a levélben Szombathelyi vázolta a délvidéki kommunisták álta! végrehajtott szabotázsakciókat, a párt szervezeti felépítését, bánáti kapcsolatait, név szerint is felsorolta a JKP Tartományi Bizottságának Magyarországon elfogott, illetve tűzharcban elesett tagjait. Finoman értésére adta a németeknek azt is, hogy a tervezett felkelés miatt nem a magyar hatóságokat terheli a felelősség, hiszen a zsablyai „lázadást" is időben elfojtották. Végül a vezérkar főnöke biztosította a bánáti német szerveket, hogy a partizánok elleni akciót tovább folytatják. (Zbornik dokumenata ... i. m. I/17. 20—25. o.)

hogy eddig 1200—1500 embert lőttek agyon. Deáktól tudtam meg, hogy két honvéd megsebesült Csurogon és ugyanekkor közöltem Deákkal, hogy a hullák eltüntetésével nem értek egyet. Zsablyán Horkay megmutatta az elfogott nőket és gyermekeket és közölte, hogy nem tudni, miért szedték ezeket össze. Azt mondják, hogy éjjel ki akarják őket végezni. Miután megnéztem ezeket a foglyokat, elmentünk Deákhoz, s jelentettük, a halottakat és felvilágosítást kértünk tőle. Deák közölte, hogy intézkedni fog, de jól jegyezzük meg, hogy minden intézkedési jog az övé. Jan. 12-én, vagy 13-án Budapestre utaztam és tapasztalataimról Kuthynak jelentést tettem. Megkérdeztem tőle, hogy mi a Vkf álláspontja. Kuthy azt felelte, hogy a vkf. úr[84] Feketehalmyt és Deákot eligazította, Deák tehát mindent saját belátása szerint, de saját felelősségére cselekszik.

Én erre többé ki sem mentem Zsablyára.

Jan. 19-én este 10 órakor kaptam meghívást Grassyhoz, ki azonban csak éjjel 1 órakor érkezett meg, s ekkor közölte, hogy razziát fog tartani. Megkérdezte, hogy hogyan kell ezt ezt csinálni, mire én ajánlottam, hogy szakközeget vonjon be. Jan. 20-án du. az első eligazításnál jelen voltam, de ez alkalommal semmi olyan körülmény nem merült fel, ami a későbbi szomorú eredményt indokolhatná. Jan. 21-én nem vettem részt, csak 22-én voltam jelen az eligazításon, ahol Grassy a tiszteket magatartásuk miatt leszidta, ostorozta őket pipogya viselkedésükért és a kordonokért. Azt hiszem, itt hallottam, hogy a kegyelmes úr[85] rendelete értelmében a kordonon által menőket le kell golyószórózni, az ablakokban megjelenőket pedig le kell lőni. E nap délután személyesen jártam a kegyelmes úrnál, kinek figyelmébe ajánlottam az éjjel-nappal súlyos szolgálatot teljesítő csendőröket. Rósa alez.-nél[86] Littomericzky azt mondta, hogy nincs eredmény, pedig a kegyelmes úr súlyt helyez arra, hogy legalább egy néhány puskát tudjanak produkálni. Én a nyomozó csoporthoz utasítottam őket. Este 11 órakor a Rex-ben,[87] lakásomon fegyverdörrenést, kézigránátrobbantásokat hallottam. Lemenve az utcára, bekötözött, nyilván sebesült csendőrtől hallottam, hogy a járőrt partizánok támadták meg.[88] Másnap, 23-án vkf. bírósági tárgyaláson[89] vettem részt a törvényszék épületében, amikor déli 1 óra tájban heves tüzelésre lettem figyelmes, és az ablakhoz lépve láttam, hogy a Bárdossy utca végén embereket lőnek agyon. A tárgyalás után Grassyhoz futottam, s jelentettem a látottakat, mire ő indulatba jött és Gaált hívatta. Jelentésemet kötelességszerűen tettem meg, nem tudom ki csinálta azt, amit láttam. Jan. 24-én Horkay közölte velem, hogy sok ruhát hoztak ide, amit el kell zárni és a szobát le kell pecsételni. Ezt meg is tettük és a szoba, ahol a ruhák el voltak zárva, lepecsételve állt. Utóbb Grassy Horkay útján elrendelte, hogy a véres ruhákat el kell égetni, a többit pedig rendezni és ezeket a hdt. el fogja szállítani. A válogatásnál 8 bunda került elő értékes darabok, amelyek nyomorenyhítő akció céljára nem voltak alkalmasak. Ezt többször említettük Grassynak és utasítást kértünk tőle. Különféle alternatívák merültek fel, pl.: hogy dobassuk a Dunába, ajándékozzuk el, de végre is Grassy úgy rendelkezett, hogy vigyük fel Pestre, adjuk el a bundákat és a vételárat fizessük be. A bundákat márc. közepén Gedővári és Farkas nyomozók[90] Budapestre hozták. Májusban jelentették, hogy a bundákat egy pár száz pengőért valamelyik nyomozónak a sógornője megvásárolná. Ezt nem engedtem meg, hanem jelentést tettem a szegedi hdt-nak. Amikor Grassyt május hóban kihallgatták, ezt el is ismerte és csak később vonta vissza. A razziázó urakkal semmiféle kapcsolatom, vagy érintkezésem nem volt. Gaállal az utcán találkoztam, mikor is tőlem a nyilvántartott gyanús egyének névjegyzékét kérte. Minthogy nekem ez nem állott rendelkezésemre, Horkayhoz utasítottam. Kuthy ezds-nek mindent őszintén jelentettem, azt is, hogy ártatlan embereket lőnek agyon és dobnak a Dunába.

Babós tárgyalásvezető:[91] Egyenesen a Vkf-hez kellett volna táviratilag jelentést küldenie arról, hogy ártatlan embereket végeznek ki. Ismerteti az előkészítő eljárás során felvett jegyzőkönyvet, továbbá Fótynak jan. 9-én Kuthyhoz intézett eredeti levelét.

84 A zaz Szombathelyi Ferenc vezérezredes.
85 Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy.
86 *Rósa Béla* őrnagy, Feketehalmy-Czeydner személyi segédtisztje.
87 Szálloda Újvidéken.
88 Fóty itt nyilván a dr. Zöldi által január 22-én, az éjszakai órákban rendezett műcsatára utal. (OL Mikrofilmtár 12405/4.)
89 A január 23-i per anyagát nem találtuk meg.
90 *Gedővári István* és *Farkas Károly* csendőr nyomozók Fóty Ferenc csendőr őrnagy közvetlen munkatársai voltak.
91 *Babós József* hadbíró ezredes, a vezérkari főnök ügyészének helyettese. Ő volt már 1942 áprilisában is annak a különleges bizottságnak a vezetője, amelynek feladata a razzián történtek kivizsgálása volt.

Fóty: A Vkf. 2-hez intézett helyzetjelentés adatait részben Deáktól, részben a cső. nyomozócsoport jelentéséből merítettem. Deák mindenről jelentést kapott tőlem, viszont Grassy nem kért, de nem is kapott tőlem tájékoztatót.

Feketehalmy: Fóty nem mondta nekem, hogy a helyzetjelentését velem szemben túlozza.

Fóty: Ezt nem is túloztam, csupán a bácskai kommunista szervezkedésről beszéltem Feketehalmy előtt.

Horkay József cső. alez.: Fótyval voltam, amikor Zsablyán jan. 7-én egy színben 100—120 foglyot láttunk. Azonnal Deákhoz mentünk és jelentettük neki, egyúttal intézkedést kértünk, mert a helyzet félremagyarázásra adhat alkalmat. Deák kijelentette, hogy intézkedni fog. Ő rendelkezett ekkor a cső. nyomozókkal is. Jan. 19-én Újvidéken tartott eligazításon közölte Grassy, hogy razzia lesz, amiről azonban előre senkinek semmit sem szabad tudnia. Már az első nap jelentettem Grassynak, hogy pénzt, ékszert, ruhát, rádiót stb.-t hoznak be. Grassy erre nem tett megjegyzést. Összesen három kommunista partizánt találtunk. Délben 5—600 embert hoztak be a honvédek a strandról azzal, hogy ott igazoltatások folytak. Ezt jelentette 3—½ 4 óra tájban. Grassy azt mondotta, hogy továbbra is szabályszerűen végezzem az igazolást. A strandról bekísért 5—600 ember igazolványait a strandon mind elvették. Jan. 23-án este 10 órakor egy tehergépkocsin ruhaneműt hoztak, mire Grassy Feketehalmy megkérdezése után azt a parancsot adta, hogy vigyem be a nyomozó csoport helyiségébe a pénzzel és egyéb értéktárgyakkal együtt és ott ezeket egy szobába lezárva pecsételjék le. Február hóban Grassy előtt szóba került ezeknek a ruhaneműknek az ügye, amikor is jelen volt Vasváry és Fóty. Február végén ismét intézkedést kértem Grassytól, de nem kaptam. Március 6—8-a körül Fótytól hallottam, hogy ládákat fognak kapni, a holmit szét kell válogatni, szortírozni az anyagot és a ruhákból a cégjelzéseket kivágni. Ekkor nyitottuk ki a lepecsételt helyiséget és szortíroztuk az ott talált holmit. Nyolc bunda maradt, amire Fóty azt mondta, hogy kapott parancs értelmében külön kerülnek értékesítésre. Hogy azután ezekkel mi történt, nem tudom, de Fóty bevitte az irodájába. A gyanúsítottak jegyzőkönyvezését Fóty végezte. Nem tudok arról, hogy Fóty bűnjeleket kért volna, vagy embereket kiadott. Zsablyán a fészerben 100—120 foglyot láttam, kiknek a fele 15—16 éves gyerek volt.

Stépán László szds.: Jan. 4-én kaptam pcs-ot, hogy indulnom kell, majd este 8-kor indulási pcs-ot kaptam 30 emberrel Zsablyára. Tgk-val és egy hk-val indultam útnak és 23 óra után érkeztem meg Zsablyára, ahol azonnal jelentkeztem Sellyey ezds-nél. Sellyey akként tájékoztatott a helyzetről, hogy súlyos partizánharcok folynak és ezért azonnal be kell avatkozni. Erre azonban nem került sor, hanem elindítottak Csurogra, ahol Károlyfalvi szds-nál[92] jelentkeztem éjjel 1—2 óra között. Tőle tudtam meg, hogy másnap razzia lesz, s megállapodtunk abban, hogy reggel 6 órakor indulunk, s névjegyzék alapján szedjük össze, névjegyzék segítségével a keresett egyéneket. A razzia során őrizetbe vett személyeket két hombárba tették, sűrűn egymás mellett. A hombárok kijárata az utcára szólt, keskeny ajtóval. A két hombár egymástól három-négyszáz lépésnyire volt. Ezeken kívül 25—30 embert az iskolában helyeztek el, sőt a községházán is volt 15—20 fogoly. A razzia délben fél egy órakor ért véget. A községben 30 csendőr volt, 10 fő helybeli csendőr és 25—30 fő gyalogcsendőr, továbbá kb. 100 honvéd. Jan. 6-án este fél 8 felé a községházán voltam, embereim pedig vacsoráztak. Egyszerre nagy lövöldözésre lettem figyelmes és kirohanva láttuk, hogy a Zsablyához közelebb eső hombár körül harc folyik. Utólag tudtam meg, hogy egy fogoly a hombárban égő lámpát leverte és egy másik fogoly felhívására a többiek a hombárból ki akartak törni. Az őrség kiszorult az ajtóból és lőtt, de lőttek más katonák is. Az emberek tódultak kifelé a hombárból, de a lázadás ekkor már le volt verve. Az ajtótól kifelé az utcán 20—30 m-nyire is láttam halottakat. Az emberek oly nagy izgalomban voltak, hogy csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtam tüzet szüntetni. Ugyanekkor a másik hombárból is lövöldözést hallottam, ahol ugyanezt tapasztaltam, de itt már két gsz. tüzelt. A katonákat csak kézbe vett pisztollyal tudtam kényszeríteni a tüzelés beszüntetésére. Az iskolában egy fogoly zsebkéssel támadt az őrségre, erre lelőtték, de önmagában ismét kárt tett, valószínűleg megőrült. Egy negyedik helyen láttam, hogy mindenki le van lőve. Ezután telefonáltam Deáknak, aki leszidott és azt ígérte, hogy azonnal kiszáll az ügy kivizsgálása végett. Én orvost hívattam, aki további utasításokra várt. Mivel

92 *Károlyfalvi János* százados, a hódmezővásárhelyi 9/III. gyalogzászlóaljtól kirendelt század parancsnoka.

pedig Deák nem jött meg, újra telefonáltam, majd utána Mály[93] közölte, hogy nincs semmi baj, minden rendben van. Deák nem haragszik és nem is jön ki. Egy óra múlva Vargával[94] bementem Zsablyára. Mály fhdgy.-nak, Deák sgt.-jének elmondtam az esetet, s kértem, jelentsen be Deáknak, mert további pcs-okat akarok kérni. Mály be is ment Deákhoz, majd visszajött azzal, hogy az ezds. úr azt parancsolja, hogy reggelre minden nyom el legyen tüntetve. Mire visszaértem Csurogra, a súlyos sebesültek mind elvéreztek, sokan megfagytak, s néhány embert agyonlőttünk, hogy ne szenvedjenek. Két kocsin vittem ki a halottakat. A hombárban 464 ember lehetett, mert ennyi szerepelt a jan. 7-én felvett névjegyzékben. Ezt a névjegyzéket jelentésem kíséretében felterjesztettem. A másolat Sándorfinál[95] maradt. A halottak kocsira rakását és elszállítását nemzetőrök és honvédek végezték. Időközben 4 ember baltával megtámadott egy kocsit, ezt lelőtték és a holttestét feldobták a kocsira. Jan. 10-én rövid szóbeli jelentést tettem a történtekről Deáknak és Bátorynak, kik tudomásul vették azzal, hogy minden rendben van. Ezelőtt sohasem voltam karhatalmi szolgálatban. Az esetet magam oly módon vizsgáltam ki, hogy minden jelenlevőt meghallgattam.

Deák: Nem emlékszem arra, hogy sgt.-em, Mály fhdgy. bejött volna jelenteni hozzám. Aznap este telefonon kétszer beszéltem Csuroggal. Megengedem, hogy bent volt nálam Mály, de akkor sem adhattam pcs-ot sebesültek megölésére.

Dr. Csáki József cső. szds.:[96] Nem érzi magát bűnösnek. Kun[97] szds-tól hallottam, hogy olyan hírek vannak forgalomban, mintha megtorlásféle készülne. Valamelyik úr erre megjegyezte, hogy ekkor ezt adják írásban. Gaál alez. is kijelentette, hogy ragaszkodni kell az eredeti írásbeli pcs-hoz. Nem tudok a legs. izgatásáról. Jan. 23-án de. sebesült cső-ket láttam és csak hónapok múlva tudtam meg, hogy ezek nem voltak megsebesülve, csupán sebkötést hordtak.

Budur Károly cső. szds.:[98] Nem érzi magát bűnösnek. Magam láttam, hogy egy 6—8 főből álló fogolytranszport megtámadta az őröket, kik aztán lelőtték őket. Az újvidéki razzia harmadik napján a futtaki részen kb. kétszázötven fegyverhasználatom volt. Névsort nem készítettem, mert erre sem idő, sem mód nem volt. Jogtalan fegyverhasználatról nem tudok.

Dr. Kacskovics Balázs szds.:[99] Nem érzi magát bűnösnek. Az én csoportomnál nem volt fegyverhasználat. Egy lakásban két idegen karp. honvédet találtam, akiket kiutasítottam. Egy ismeretlen fhdgy. részéről tapasztaltam a legs. lázítását. Arról hallottam, hogy valami történt a strandon, de nem tudtam meg, hogy mi.

Dr. Képiró Sándor szds.: Nem érzi magát bűnösnek Az első eligazítás alkalmával Gaál azt mondta, hogy tisztogatás van és minden szemetet le kell úsztatni. Én ezt írásban kértem, mire Gaál kijelentette, hogy a felsőbbség nem adja. Ugyanekkor jelen voltak más bajtársak is, de hogy ők is írásbeli pcs-ot kértek volna, erről nem tudok. Nálam egy fegyverhasználat volt, a harmadik napon, és pedig oly módon, hogy valaki megfogta egy csendőr szuronyát, mire az keresztülszúrta. Atrocitásról nincs tudomásom. Az én embereim kb. 150—200 embert tartóztattak le. Az udvaron a honvédtisztek mondták, hogy le kell lőni minden kommunistát és zsidót és ők már hoztak is erre alkalmas legénységet. Ezt mások is hallották, sőt Gaál, vagy Jakabos is jelen volt.

Gerencséry Mihály fhdgy.:[100] Zsablyán és Újvidéken részt vett Bátory mellett a razziákon. Részletekre nem emlékszem, tény azonban, hogy én magam is találtam rejtőző partizánokat. Újvidéken egy kutató járőr pk.-a volt. A jőr. részéről 8—10 fegyverhasználat volt, szökés és ellenszegülés miatt. Én magam láttam, hogy egy ember pisztollyal lövöldözött, mire a katonák lelőtték. Pisztolyát valószínűleg átadták. A harmadik napi eligazításon nem volt jelen. Atrocitásról nem tud.

Dr. Zöldi Márton cső. szds.: Nem érzi magát bűnösnek. Jan. 22-én reggel a legs-et úgy igazították el, hogy megtorlás lesz. Egy honvéd alezredes mondta el és említette, hogy ezért emlékérmet kapnak.

93 *Mály Lajos* hadnagy, Deák Lászlónak, a 9. gyalogezred parancsnokának segédtisztje.
94 *Varga Gyula* volt Csurog főjegyzője.
95 *Sándorfi János* csendőr alhadnagy, szakaszparancsnok-helyettes a Csurogra kirendelt csendőröknél.
96 *Dr. Csáki József* csendőr százados, X. rendű vádlott. Járőrparancsnok.
97 *Dr. Kun Imre* csendőr százados, IX. rendű vádlott. Számunkra ismeretlen okok miatt nem hallgatták ki a főtárgyaláson.
98 *Budur Károly* csendőr százados, XI. rendű vádlott. Az egyik razziázó egység parancsnoka Újvidéken.
99 *Dr. Kacskovics Balázs* csendőr százados, XII. rendű vádlott. Járőrparancsnok.
100 *Gerencséry Mihály* csendőr főhadnagy, XIV. rendű vádlott. Csendőr hadnagyként csendőr szárnyparancsnok-helyettes Újvidéken, a razzia során kutató járőr parancsnoka.

Bizonyító eljárás: 1942. dec. 17.

Dr. Bárdossy László ny. miniszterelnök:[101] Minthogy a hivatali titoktartás alól a felmentést még nem kapta meg, a vallomástételt megtagadja.

Bartha Károly honv. miniszter:[102] Csak utólag tudta meg a razzia elrendelését és Feketehalmy csak jóval a befejezés után tett nagyjában jelentést a razzia lefolyásáról. Tömeges kivégzéseket nem jelentett és azt sem, hogy a karhatalom kicsúszott a kezei közül.

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter:[103] A zsablyai és csurogi esetről csak utólag szerzett tudomást. A csendőrség jelentése szerint a délvidéken lázadás tört ki, amiért a katonai parancsnok tisztogatást tartott szükségesnek. Feketehalmy az eset után volt nálam és állította, hogy a helyzet veszélyes volt és ezért a legkeményebb eljárásra volt szükség. Szerinte minden szabályszerűen folyt le.[104] Úgy gondoltam, hogy a razziát a rendőrség végezze, katonák csak karhatalmat képezzenek. Ha valóban lázadás tört ki, úgy a katonai fellépés indokolt volt és csak utóbb tudta meg, hogy nem így történt.

Sellyey Vilmos ezds.: Jan. 5-én reggel értem Zsablyára, s ezen a napon kaptam jelentést Bograi csendőrezredestől,[105] ami szerint a zsablyai és a csurogi őrsöt lemészárolták, a többi őrsöt megtámadták a partizánok és most harc folyik. A tűzharcról jelentést tettem a Belügyminisztériumnak és a hadtestnek. Jan. 5-én Zsablyán lövések dördültek el és egy katonánk megsebesült. A főjegyző jelentése szerint a nádasokban sok partizán bújkált. 1941. aug.-tól 1942. jan.-ig volt ott. Sok felfegyverzett lakos volt a községekben és ezek közül kellett megalakítani a polgárőrséget. Hallottam, hogy ezek atrocitásokat követtek el, de panasz ellenük nem érkezett. A befutó jelentésekből következtetve tudomásom szerint mintegy 300 fő partizán lehetett.[106] Jan. 4-e táján nagyon komoly zavargások voltak. Jan. 5-ig történt fegyverhasználatokat ügyészemmel kivizsgáltattam. Jelentés futott be hozzám néhány újvidéki fegyverhasználatról is, de ezek nem voltak előírásszerű bejelentések.

Deák Leó főispán:[107] Jan. elején jelentették, hogy az újvidéki nyomozókat fegyveresen megtámadták és halálos áldozatok vannak. Kimenve láttam, hogy foglyok, halottak vannak és hogy razzia folyik, amit Deák ezredes vezet, aki azonban nem volt ott. Pár nap múlva hallottam, hogy a razziának sok polgári lakos áldozata van, amit jelentettem a belügyminiszternek. Egy-két nap múlva megjelentem Deák ezredesnél, aki azonban bővebb információk megadását megtagadta. Zsablyán és Csurogón megbízhatatlan magyar emberek voltak az összekötő szervek.

Popovič L. Milán orsz. képv.: Előzményekről nem tud, csak hallotta, hogy katonai erősítések jöttek, amire az újvidéki intelligencia egy része Budapestre utazott. A belügyminiszter jan. 21-re Budapestre maga elé hívott, aki Feketehalmyhoz utasított azzal, hogy a zsablyai szálak Újvidékre vezetnek, ahol razzia lesz. A belügyminisztertől Szombathelyi vkf-hez mentem, aki levelet adott Feketehalmyhoz és ezzel mentem hozzá. Feketehalmy is közölte velem, hogy razzia lesz, amelynek tartamára egy szobát bocsájt rendelkezésemre azért, hogy az igazoltatásban én is részt vehessek.

Dr. Zombory Gyula r. főtan.:[108] Véleményem az volt, hogy igen erélyes, de szabályszerű, megtorlásmentes razzia lesz. Teljes szimpátiával álltunk a katonaság rendel-

101 *Bárdossy László* miniszterelnök 1941. április 3-tól 1942. március 7-ig. Mint háborús bűnöst 1946. január 10-én végezték ki Budapesten.

102 *Bartha Károly* nyugállományú vezérezredes, honvédelmi miniszter 1938. november—15-1942. szeptember 24. között.

103 L. az 51. sz. jegyzetet!

104 Keresztes-Fischer persze nagyon is tisztában volt azzal, hogy a razzia korántsem volt „szabályszerű". Egyébként ő volt az, aki később, kifejezve az uralkodó osztályok angol-orientációjú csoportjainak a háború menetében beállott változások miatti aggodalmát több alkalommal is minisztertanácson szorgalmazta a szerbekkel kapcsolatos politikai felülvizsgálatát. Az 1943. február 16-i minisztertanácson például nyíltan arra utalt, hogy elérkezettnek látja az időt a katonai bíróságok által hozott ítéletek felülvizsgálatára, az internálások és kjutasítások, valamint a pravoszláv egyház helyzetének és a nagyhírű Matica Srpska ügyének tisztázására. (OL K—27. 1943. február 16-i minisztertanácsi jegyzőkönyv.)

105 Valószínűleg azonos Beodray Ferenc csendőr őrnaggyal.

106 Sellyey erősen túloz. Még a korabeli jelentések is legfeljebb 100—110 főre becsülték a partizánok létszámát. Mint a bevezetőben már utaltunk rá, az osztag létszáma 40 fő volt.

107 *Dr. Deák Leó* Bács-Bodrog vármegye és Zombor törvényhatósági joggal felruházott város főispánja.

108 *Dr. Zombory Gyula* rendőr főtanácsos, a város rendőrkapitányságának vezetője.

kezésére. Magától értetődő volt, hogy a csendőrség és a rendőrség a katonaságnak volt alárendelve.[109]

Tallián József r. főfelügy.: Rendőri fegyverhasználat egy sem volt. Grassy nem biztatott fegyverhasználatra, csak erélyesebb kutatást követelt a külföldiek ellen. A katonák közül sokan be voltak rúgva. A rendőrök katonai ellátást nem kaptak és rumos teát sem.

Dr. Nagy Miklós polgármester:[110] A katonaság három napi ellátása fejében a városnak 28 000 P. költsége volt. Az első napon nem volt atrocitás; a második napon két csendőr egy embert hozott ki a Duna-partra, akit a szemem láttára lelőttek. A harmadik napon az utcán találkoztam Grassyval. A főispánnal[111] mentem és panaszt tettünk Grassynak. Ezen a napon reggel 10 óra körül egyszer már mondtam Grassynak, hogy baj van, szüntesse be a razziát. Grassy arra kért, hogy szedjek összse a város lakosai közül egy nagyobb küldöttséget és vezessem hozzá azzal a kéréssel, hogy a razziát szüntessék be. Ez meg is történt.[112] Grassyval semmiféle összeszólalkozásom nem volt.

Orosz István rendőrkapitány:[113] Az igazoltatottakról névjegyzéket vezettünk.

Dr. Kadocsa Pál. r. fogalmazó:[114] Kivégzéseket látott; aki nem halt meg a sortűzre, belelőtték, így dobták bele a Dunába. A strandon is látott kivégzést, jan. 23-án délelőtt 10 óra felé, amit folyamőrök hajtottak végre. Ezt 3 csendőrrel és néhány határvadásszal láttuk. A főispánnak erről jelentést tettem.

Dr. Végváry Tibor r. fogalmazó:[115] Személyesen látott kivégzéseket.

Dr. Vukovári Béla főszolgabíró: Az alispán parancsára Zsablyáról elmentem.

Néveri Lajos csendőr: Dr. Zöldi százados Balázs és Kenyeres csendőröket sebkötéssel látta el, jóllehet semmi sérülés rajtuk nem volt. Parancsot adott arra, hogy mondjuk azt, hogy a báni palotánál megsebesültünk.

Kenyeres József csendőr, Molnár István csendőr és Balázs Lajos csendőr: Néveri Lajos csendőrrel azonos vallomást tesznek.

Folytatólagos főtárgyalás 1943. december 19-én

Rósa Béla alezredes, a hadtest pk. személyi segédtisztje: Január hó 6-án érkeztünk meg Zsablyára, ahol láttam Fótyt, aki jegyzőkönyvezett. Titelen az ottani főszolgabíró jelentette, hogy a lakosság puccsot tervez a magyarság kiirtására és karhatalmat kért. Titel előtt útközben lövéseket kaptunk. A vacsora közben Fóty egy vázlatot mutatott, amit egy partizántól vettek el és a razziáról beszélt.

Molnár István csendőr: (nem lényeges)

Sziklai Ferenc cs. törzsőrmester: Január 22-én estétől 23-án reggelig őrsparancsnok voltam a Levente Otthonban. Ezen idő alatt egyetlen foglyot sem vittek ki az épületből.

Kisfalvi Bertalan cs. főtörzsőrmester: Január 3-án Csurog községben polgári nyomozóként működtem. Újvidékről 11 foglyot kértem át, akiket állítólag Csurogon

109 Zombory számára ez a razzia napjaiban korántsem volt ilyen magától értetődő. Január 24-én például jelentette feljebbvalójának, hogy a razzia alatt hatósági jogai „a személyi és vagyonbiztonság tekintetében" szüneteltek, azokat Grassy kizárólag magának tartotta fenn. E jelentésében emlékeztetett arra is, hogy a razzia előtt „a város polgári foglalkozású lakossága a látszat szerint békességes, zavartalan, külső megnyilvánulásaiban rendes életét élte", ennek ellenére egész épületek néptelenedtek el a razzia következtében és rablások is voltak. Feketehalmy-Czeydner 1942. február 12-én Grassy védelmében levelet írt a honvédelmi miniszternek. Ebben azzal igyekezett inszinuálni Zomboryt, hogy, mint írta „nincs a helyzet magaslatán, amikor a honvédséget kellene támogatnia" és az „idegei sem felelhetnek meg a követelményeknek, mert az események alatt beteget jelentett". Végül javasolta leváltását. (HL HM 1942—1/a—9961/eln.)

110 *Dr. Nagy Miklós* Újvidék szabad királyi város polgármestere.

111 *Dr. Fernbach Péter* Újvidék szabad királyi város főispánja.

112 Fernbach Péter újvidéki főispán és Nagy Miklós január 23-án Grassyhoz intézett levelében arról írt, hogy személyesen látták egy 10 éves kislány holttestét az utcán, s nyomatékkal kérték az ilyen atrocitások beszüntetését (MRSV MK 2. reg. br. 4.) Nagy Miklós január 23-án az esti órákban, egy zömmel szerbekből álló küldöttség élén valóban felkereste Grassyt. Ezt követően, néhány órával később jelent meg a városparancsnok fenyegető hangú hirdetménye, amelyben a razzia beszüntetéséről értesítette Újvidék polgárait. (*Búzási János* i. m. 66. o.)

113 *Orosz István* rendőrkapitány, az újvidéki rendőrséghez beosztott tisztviselő.

114 *Dr. Kadocsa Pál* rendőrfogalmazó az újvidéki révkapitányságon, s a bevezetőben is idézett január 29-i jelentésében kétségbeesve, a szemtanú hitelességével írt a strandon történt kivégzésekről. (OL Mikrofilmtár 12405/4.)

115 *Dr. Végváry Tibor* az újvidéki révkapitányság vezetője. Kadocsával együtt látta a Duna-parton mintegy 40 fő kivégzését.

agyonütöttek, én azonban erről közelebbit nem tudok. Ezen a napon Csurogon nagy zavargások voltak. Csak hallomásból tudom, hogy az itteni lakosság megtámadta és agyonverte a foglyokat. A történteket rögtön jelentettem dr. Zádor alhadnagynak[116] Újvidéken. A hó folyamán mintegy 35—40 foglyot kísértünk be. Január 7-én nem mentem ki az utcára, mert polgári ruhában ez nem volt tanácsos.

Gulyás András cs. főtörzsőrmester: Január 23-án egy úr kihajolt egy autóból és azt mondta Szentpáli hadnagynak:[117] „még nem láttam egy hullát sem". Minthogy én 50 méter távolságra álltam az autótól, nem láttam, de nem is tudom, hogy ki volt ez az úr.

Kárpáti János rendőr: A razzián nem vettem részt. Két rokonom eltűnt a razzia során (Máriás Samu és Máriás József), ezeket kerestem. Meg is találtam őket dr. Képiró százados csoportjában, akit arra kértem, hogy engedje el őket, de a százados úr ezt megtagadta.

Képiró Sándor százados megjegyzése: a környékbeli szomszédok mondták, hogy ez a két ember, a két Mátyás[118] a magyar honvédség bevonulása alkalmával rálőttek a magyar katonákra, minden razzia alkalmával elfogták őket, de Kárpáti rendőr közbenjárására elbocsátották. Ezért tagadta meg Kárpáti rendőr kérését.

Kun Bertalan alezredes, a hadtest kémelhárító oszt. vezetője:[119] Az újvidéki razzia alkalmával nekem csak egy gyanúsítottat adtak át. Én ezt is szabadlábra helyeztem. Kivégzésről nem tudok, hullát nem láttam. Saját b. egyéneitől, csendőrőrsről hallotta, jelentették, hogy nagyméretű zavargások, szabotázscselekmények vannak. Később személyesen győződött meg arról, hogy ezek a zavargások nagyobb méretűek, mint jelentették.

Wéber Antal t. főhadnagy:[120] Az újvidéki razzián mint megfigyelő vettem részt két napig. Renkey ezredes[121] parancsára én őriztem a lakásán Popovič L. Milán képviselőt 3 napon keresztül. A razziát megelőző időkben a személy- és vagyonbiztonság nulla volt. Az utcára csak belterületen lehetett kimenni, a külterületeken nem lehetett biztonságosan járni. Az 1941 szeptember és 1942. január 20-a között legalább 20 csendőrt és rendőrt temettünk el, akik merénylet áldozatai lettek. Nagyarányú szabotázscselekmények voltak.[122]

Németh Ferenc cs. alezredes: Fóty említette, hogy az újvidéki razzia után sok ruhát, pénzt, ékszert vettek őrizetbe. A ruhák egy részét hadműveleti területre szállították, nyolc bundát pedig értékesítés végett Budapestre hoztak azzal az utasítással, hogy értékét a szegedi hadtest pénztárába kell befizetni. Ezekről a bundákról először akkor hallottam, amikor Grassy a Vkf. 2. osztályon valami ügyben megjelent. Ez a szegedi hadbírói kihallgatás után történt, de lehetséges, hogy még később. Úgy emlékszem, hogy Fóty azt a közlést tette előttem, hogy a szóban levő ruhákat, ékszereket, értékeket azok a katonák és polgári egyének hozták be akik előtt kihirdették, hogy a bizonyos időn belül beszolgáltatott értékek miatt büntetlenséget biztosít a hatóság.

Fóty Ferenc alezredes megjegyzése: nem volt szó arról, hogy a ruhákat hadműveleti területre viszik és arról sem, hogy bizonyos időn belül a beszolgáltatók büntetlenségben részesülnek.

Br. Andreánszky Gábor főhadnagy:[123] Január 21., 22. és 23-án részt vett a parancsnoki értekezleten. Grassy január 22-én közölte az értekezleten, hogy felsőbb helyről kifogásolták, hogy a razzia nem elég erélyes. Én azt hittem, hogy az igazolásokat végző bizottság egyúttal statáriális bíróság is. Hallottam azt is, hogy az igazoló bizottság elől egyeseket kivittek a strandra és kivégezték. A Délvidéken minden katona állandó életveszélyben élt. (Ez a tanú esküt tett!)

116 *Dr. Zádor Antal* csendőr alhadnagy pontos beosztását nem sikerült megállapítani.
117 *Szentpáli-Gavallér András* próbaszolgálatos csendőr főhadnagy, beosztott tiszt dr. Képiró Sándor csendőr főhadnagy csoportjában.
118 Nyilván a két Máriásról van szó.
119 Az események idején csak beosztott tiszt a hadtest II. (kémelhárító) osztályán.
120 *Wéber Antal* tartalékos főhadnagy csapattestét nem sikerült megállapítani.
121 *Renkey Albert* alezredes az V. hadtest II. (kémelhárító) osztályának vezetője.
122 A délvidéki ellenállási mozgalom erejét ebben az időben valóban számos akció jelezte. Az első szabotázsra a Bácskában, 1941. július 19-én került sor, amelyet Momcilo Saranovič és Szőke István hajtottak végre. (PI Archívum 651. f. 6/1941. IV.—1941. július 19.)
123 *Andreánszky Gábor* hadnagy csapattestét nem sikerült megállapítani.

Zergényi Pál százados:[124] Az újvidéki razzia alkalmával mint csendőr tanosztálytól vezényelt 30 csendőr parancsnoka ott tartózkodott. Három napig Gaál alezredes parancsnoksága alatt állott. Az első napon a kordont ellenőrizte, délután pedig a Levente Otthonban tartózkodott. A második napon délelőtt ismét a kordont ellenőrizte. Délután Gaál adott parancsot neki arra, hogy szemrevételezzen a Duna-parton megfelelő helyet, ahol azokat az embereket lehessen eltüntetni, akiket az igazoló bizottság halálra ítél. Én a strandot jelöltem meg. Ezt a második napon Korompay főhajónagynak megmondottam.

Tárgyalásvezető hadbíró ezredes ismerteti a nyomozó eljárás alkalmával felvett jegyzőkönyvet, amely szerint Zergényi tanú azt vallotta, hogy „utasítottam Korompayt, hogy ha embereket visznek le a strandra, a halálos ítéletet hajtsa végre".

Zergényi tanú ezt a vallomását visszavonja.

A haditörvényszék a tanú megesketését a Kbp 200. §-ának 1. pontja alapján mellőzi.[125]

Korompay Gusztáv főhajónagy: Január 21-én délután Zergényi felkeresett a strandon és utasítást hozott, amely szerint szemrevételeznem kell a strandot a Levente Otthonban halálra ítélt emberek kivégzése céljából. Parancsot adott arra, hogy 30—35 embert vonjak össze és a kivégzéseket ezekkel hajtsam végre. A második napon odahozott embereket itt ki is végeztük. Nem emlékszem arra, hogy első este is hoztak-e már embereket, de lehetséges, hogy igen. A csendőrök 15 férfit hoztak, illetve 15 személyt, közöttük 2—3 nőt. Jelentették, hogy ezeket a Levente Otthonból hozzák és mert fegyveres ellenállást tanúsítottak, ki kell őket végezni. Mindenki két lövést kapott és utána a Dunába dobtuk. A második napon öt kivégzés volt. Ezeket is csendőrjárőr hozta. A harmadik nap délelőtt 10 órától kezdve hordták az embereket vegyesen katonák és csendőrök. Nem tudom, hogy hány kivégzés történt. Egy körülbelül százas csoport lázongani kezdett, sértegetett bennünket. Az egyik engem támadott meg, ezt revolveremmel személyesen lőttem le. A kivégzéseket Grassy utasítására még napfény mellett állítottam le.

(A haditörvényszék Korompay tanú megesketését a Kbp. 200. §-ának 1. pontja alapján mellőzi).

Murancsik András t. szakaszvezető: Korompay a strandról egy levelet küldött velem a Levente Otthonba, de nem tudom, hogy mi volt benne és, hogy kinek szólt. Én egy törzsőrmesternek adtam át és választ nem kaptam rá.

v. Varga Gyula csurogi főjegyző: Január 7-én este az irodámban együtt vacsoráztam Stépán László századossal, amikor fél nyolc óra felé nagy kiáltozásra lettünk figyelmesek. Azonnal kiszaladtunk, de még az utcára sem értünk, amikor géppisztoly és fegyver ropogását hallottuk. Stépán mint egy őrült futott a körülbelül 250 méter távolságra levő hombárhoz, de mire odaérhetett, a lövöldözés már el is ült. Stépán ezután visszajött és telefonon jelentést tett Deák ezredesnek, majd pedig egy óra múltán ismét telefonált. Nem sokkal utána gépkocsin Zsablyára mentünk Deákhoz, hol Stépán az én jelenlétemben beszélt Mály segédtiszttel, aki bement az ezredeshez és kisvártatva kijött. Ekkor mondott valamit Stépánnak, de nem hallottam, hogy mit. Utána hazamentünk Csurogra; Stépán kocsikat kért tőlem. Ezekkel a hullákat a Dunára vitette, amivel reggel öt órára készült el. Az elfogottakról, tehát az eltűntekről névjegyzék készült, mert Stépán az előző napon tőlem kisegítő írnokokat kért. Azokat a foglyokat, akik a községházán a bíró szobájában voltak elhelyezve, délután átvitték a hombárokba. Agyonütött embereket én nem láttam. Mikor a lövöldözés megszűnt, este fél nyolc után, Stépán kihívatta a községi orvost, aki megnézte a helyszínt és azt mondta „alapos munka volt". Miután óraszám kellett várni, nem valószínű, hogy a hombárban élő ember lehetett, mert ezek időközben megfagytak, vagy elvéreztek. Maga a községi orvos mondta, hogy „alapos munka volt", amit én úgy értelmeztem, hogy élő ember, vagy egyáltalában nincs, vagy csak legsúlyosabb, agonizáló sebesült.

124 *Zergényi Pál* kapitány (századosi rendfokozat a folyamerőknél), a folyamzár ezred II. zászlóaljának segédtisztje. A per idején már páncélos fegyvernembeli volt, ezért szerepel századosként.

125 Az idézett pont az alábbiakat tartalmazza: „Tanú gyanánt, az eskü semmisségének terhe alatt, meg nem esketheto: 1. akire rábizonyult, vagy aki gyanúban áll, hogy a bűncselekményt, amely miatt kihallgatják, maga követte el, vagy abban mint bűntárs, bűnrészes, bűnrészesülő vagy bűnsegélyező részt vett." A magyar kir. honvédség katonai bűnvádi perrendtartása. (1912. évi XXXIII. törvénycikk.) Bp. 1917. 132. o.

Folytatólagos tárgyalás 1943. december 20-án.

Mály főhadnagy, Deák segédtisztje: Január első napjainak valamelyikén történt, hogy Stépán százados telefonon jelentette a csurogi ügyet, amit én tovább jelentettem Deáknak. Deák közölte, hogy az ügyet ki fogja vizsgálni. Stépán nemsokára újra telefonált, hogy jön-e Deák, majd személyesen is bejött Csurogra és parancsot kért. Deák azt a parancsot adta, hogy Stépán mindent takarítson el. Stépán, aki teljesen feldúlt állapotban volt megkérdezte, hogy mit csináljon a sebesültekkel. Az volt a parancs erre is, hogy mindent takarítson el nyom nélkül. Határozottan emlékszem, hogy Stépán a sebesültekre nézve kért parancsot, s ezért jött csak.

Detrich törzskapitány: nem lényeges vallomás.

v. Kuthy László vk. ezredes: A 2/D. alosztály helyettes vezetője volt Fóty, aki a nyomozó csoportoktól kapott jelentéseket szóban és írásban, tömeges kivégzésekről is csak annyiban, hogy Fóty először 500, majd 1500 halottról beszélt, majd egy fellázadt fogolytáborról. Csupán kisebb méretű harcokról volt szó és az volt az impresszióm, hogy fegyverhasználatok történtek. Nem jelentette Fóty, hogy gyermekeket és aggokat tüntetnek el és hogy a beidézetteket a Dunába vetik. Tömeges megtorlásra nem adott utasítást és a Vkf. 2. osztály vonalán soha megtorlásról nem volt szó. Fótytól két írásbeli jelentést kaptam és ezeket az osztályvezetőmnek[126] be is mutattam, de nem tudom, hogy ő tovább jelentette-e. Igaz az, hogy a németekkel kapcsolatban Fótytól jelentést kértünk Ribbentrop részére. Fóty lényegében azt a parancsot kapta, hogy minél több jegyzőkönyvet produkáljon, akár fiktív alapon is. Fóty javaslatot tett a kivégzettek anyagi javainak az átvételére is. A javaslatot azzal utasítottam el, hogy ez az illetékes ügyész hatáskörébe tartozik. A karhatalmi terület kiterjesztését a belügyminiszter javaslata alapján a Vkf 1. osztálya rendelte el. Tény az, hogy a Vkf bíróság kirendelése Fóty javaslatára történt. Egy belügyminisztériumi értekezleten szó volt arról, hogy a vezetést a polgári hatóság vegye át. Fóty szóbeli jelentésére valóban azt mondtam, hogy „Feketehalmy el lett igazítva, ő meg Deák a saját felelősségére és belátása szerint járjon el".

Hajnácskőy László cs. ezredes:[127] A csendőrnyomozók a nyomozati cselekményeket elvégezték, de jegyzőkönyv felvételére joguk nem volt. Ez volt az oka annak, hogy a nyomozás befejezése után Fótynak ki kellett menni a helyszínre és a jegyzőkönyveket felvenni. Fóty 4—5 nyomozó csoport munkáját ellenőrizte nagy vonalakban, részleteiben nem lett volna erre képes. Minden reggel géptávíron létszámjelentést kaptam tőle, hosszabb időközökben írásbeli jelentést, ami mindig igen tárgyilagos volt. Fölvetései, következtetései mindig beváltak. Fóty 4 nappal a zsablyai események előtt vált meg a Vkf 2. osztályától. Tény az, hogy minden kitüntetési javaslatot elhárított magától.

Dr. Fernbach Péter ny. főispán: A miniszterelnöktől az újvidéki karhatalom kiegészítését kérte, illetve Újvidékre karhatalom kirendelését és Újvidék átfésülését. Január 17., vagy 18-án kért engem az újvidéki szerbség, hogy védjem meg őket a zsablyaihoz hasonló kilengésektől. Az újvidéki razzia első napján nem tartózkodtam a városban; a második nap délután elmentem Feketehalmyhoz és Grassyhoz. A karhatalmat azért kértem a miniszterelnöktől, hogy elejét vegyük a lázadásszerű jelenségeknek. Amikor az első atrocitásról értesültem, azonnal intézkedtem. Bátorytól, Deáktól, Zombory rendőrfőtanácsostól hallottam, hogy fegyveres felkelés lehetséges, ettől félni kell. Csak a razzia harmadik napjának estéjén tudtam a belügyminiszternek telefonálni, mert előbb nem tudtam telefont kapni. A legközelebbi szabad telefon csak Szabadkán volt, a várost pedig senki sem hagyhatta el a razzia tartama alatt.

Gyüre Károly óbecsei főszolgabíró: Deákkal előzetesen megbeszéltük, hogy a razzia miképpen fog lefolyni. Rendellenességekről tudomásom nincs, illetve hivatalos tudomásom nincs, jóllehet a razzia egész tartama alatt a parancsnokság irodájában tartózkodtam. Az óbecsei szerbség állandóan növekvő veszélyt jelentett.

Bucska Gábor ezredes zászlóaljparancsnok:[128] Kordonparancsnok volt az újvidéki razzián. Csapata a másik nap estéjén a városból lövéseket kapott. Nála csak egy fegyverhasználat fordult elő olyan egyénnel szemben, aki egy szalmakazalban

126 *Újszászy István* vezérkari ezredes volt a Vezérkari Főnökség 2. osztályának vezetője.
127 *Hajnácskőy László* csendőr alezredes, éveken keresztül volt a Vkf. 2. kémelhárító alosztályának vezetője 1942. január 1-én budapesti 1. csendőr kerületi parancsnokságra osztották be.
128 *Bucska Gábor* alezredes az 5/III. őrzászlóalj parancsnoka.

bújt meg. Grassy csak annyit mondott, hogy az igazoltatásokat feszesebben kell csinálni, nehogy egyesek bicikliigazolványokkal[129] szabaduljanak.

Sodró László ezredes, zlj. pk.:[130] Legényem jelentette, hogy a hídnál az utászok kivégzéseket folytatnak. Ezt azonnal jelentettem Grassynak, ki nekem iskolatársam és jó barátom volt. Ő kijelentette, hogy ezekről a kivégzésekről nem tud, de vezérkari tisztjének azonnal parancsot adott, hogy a tényállást állapítsák meg és a kivégzéseket szüntessék be. Ez déli 1 és fél 2 óra között lehetett, de lehetséges, hogy még korábban.

Bárdossy László ny. miniszterelnök: Kihallgatása alkalmával nem voltam jelen.

Kóbor János vk. alezredes: Szó sem volt arról, mintha Grassy azt mondta volna, hogy „nem az emberek összegyűjtése a cél, hanem az emberek elküldése". A harmadik napon nem is tartózkodtam Újvidéken, illetve onnan reggel elutaztam és csak késő este tértem oda vissza. Így nem volt jelen, amikor Detrich törzskapitány Grassynak jelentést tett. Beszélgetés lehetett kivégzésekről, de nem hivatalos formában és nem tudhatja azt sem, hogy kik intézkedtek ebben. Nem kaptam utasítást Grassytól arra, hogy nézzem meg, mi van a Duna-parton. Az újvidéki állomásparancsnok már 1941. év őszén elrendelte, hogy tisztek csak töltött pisztollyal járhatnak az utcán.
(A haditörvényszék a tanút vallomására megesketi.)

Fülöp József vk. őrnagy: Én vezettem az eseménynaplót, és pedig minden jelentést beérkezte után azonnal bevezettem a naplóba. Lehetséges, hogy Grassy csak az én jelentésemből értesült a kivégzésekről. Tudtam, hogy kivégzésre parancs nem jött, de nem is lett kiadva. A strandi kivégzéseknél határvadász tiszteki is voltak jelen, de nem tudom, hogy kik. Erről Grassynak jelentést nem tettem.

Garancsi Antal cs. őrmester: Dr. Csáki százados mellett volt járőrvezető az újvidéki razzián. Fegyverhasználata nem volt. A razzia után Csáki fegyvervizsgát tartott, sőt motozást is.

Heinrich János ezredes (utászzlj. pk. a kordonnál):[131] A csoportomnál fegyverhasználat nem volt. Ez Képiró szds. körlete volt, ahol nem is volt fegyverhasználat.

Nádor Gyula ezredes (zlj. pk., kordon pk.):[132] A hideg időjárás és a nehéz szolgálat miatt a legénység körében igen izgatott hangulat uralkodott. Éjjeli szállásunk nem volt.

Mócz-Richter Miklós alezredes (zlj. pk., kordon pk.):[133] Egy árkászszázlóalj parancsnoka voltam. Csapatomnál sem lövöldözés, sem pedig fegyverhasználat nem volt. A razzia második napján a zászlóaljtörzsre rálőttek. Nem tudok uszító parancsokról. A Duna-parton határvadászok és árkászok is voltak. Tudok arról, hogy Képiró százados járőreinél fegyverhasználat nem volt.

Dr. Zádor Antal közellátási felügyelő, tart. alhadnagy: Kisfalvi tiszthelyettes telefonon 11 foglyot kért kikérdezés végett, akiket azonban nem hoztak vissza. Kisfalvi később jelentette, hogy ezeket a foglyokat a lakosság kivégezte. Az Armiából[134] foglyokat nem adtunk ki; ezeknek kiadására Horkay, vagy Fóty alezredes volt jogosult. A második napon hallottam, mert beszélték, hogy a strandon kivégzések folynak. Ez a harmadik napon kora délutáni órákig tartott. Nem emlékszem arra, hogy a harmadik napon egyenkint foglyokat hoztak volna be hozzánk.

Littomericzky Oszkár vk. alezredes, hdt. vk. főnök: Az újvidéki razzia harmadik napján Fülöp százados jelentette nekem, hogy a strandon embereket lőnek agyon. Jelentette Fülöp, hogy ő ezt leállította és további parancsot kért. Én őt Grassyhoz utasítottam. A razzia első, vagy második napján történt, hogy Zöldi százados tőlem a kordonnál autót kért. Azt mondotta, hogy a lefogott emberek beszállítására szükséges a gépkocsi. Nem hiszem, hogy Zöldi a hadtestpar.-nok úrral beszélt volna. Én a harmadik napon ki sem mentem az utcára, csak Rósa alezredes közléséből tudom, hogy sok halott volt. A második nap délutánján járt nálam Fóty, akiről Deák nekem azt jelentette, hogy különféle kivizsgálásokat eszközöl, de nem jelentkezett és

129 Bicikli — azaz bármilyen igazolvány.
130 *Sodró László* alezredes a 101. gépkocsizó vegyiharc-zászlóalj parancsnoka.
131 *Heinrich János* alezredes az V. utász zászlóalj parancsnoka.
132 *Nádor Gyula* alezredes a 20/II. gyalogzászlóalj parancsnoka.
133 *Mócz-Richter Miklós* őrnagy az V. árkász tábor parancsnoka.
134 Az újvidéki katonai körzet parancsnoksága épületének háború előtti általánosan használt elnevezése. Ebben az épületben székelt a Vkf. 2. osztály kirendeltsége.

nem is igazolta magát. Tehát tartóztassam le. Utóbb tudtam meg, hogy Fóty a Vkf kiküldöttje. Mikor Fóty nálam megjelent, jelentette, hogy kitüntetési javaslatokat akar aláíratni. Kérdésemre elmondotta, hogy régebben van már Újvidéken, állandóan pisztollyal kell járnia és így kell ellátni a nehéz szolgálatát. Ugyanekkor megkérdeztem Fótytól, hogy hol vannak a bűnjelek és a fegyverek. Ugyanis délelőtt egy kocsit láttam megrakva fegyverekkel, piros nadrágokkal stb. Valótlan, hogy Fótytól fegyvereket és kézigránátokat kértem volna. Sem Zöldivel, sem pedig Fótyval „műcsatáról" nem beszéltünk. A razzia után nem tudom már ki, mikor és hol jelentette, hogy nagy csomó ruha van, amivel valamit kell csinálni. A hadtestparancsnok akként rendelkezett, hogy szedessük össze és kérjünk parancsot. Hat bunda elkerült innen, amit állítólag Fóty vitt el és osztott el. Abból a pénzből, ami egy lepecsételt aktatáskában volt elhelyezve, 2000 pengő hiányzott. A bundák ügyében Fóty később sem jelentkezett. A múlt hetekben az egyik szünetben felkeresett Mészöly nyomozó[135] és közölte, hogy Fóty kihallgatáson van, de nagy bajban van, segítsek rajta, oly értelemben, hogy az ügyet a Vkf bíróságtól más bírósághoz tegyék át. Mészöly még aznap délben is felkeresett azzal, hogy Fóty okvetlenül beszélni akar velem. Közben telefonált valaki, hogy Babós mindent elmondott valami Miklósnak. Utóbb találkoztam Fótyval, aki közölte, hogy Zöldi mindent bevallott és az ügyben minisztertanács is volt. Eszerint két embert fel fognak akasztani, engem meg Fótyt! Kért, hogy ha baj lesz, ne hivatkozzunk egymásra. Különösnek tartottam Fóty eme magatartását, ezért elöljárómnak jelentést tettem. Deák jelentette, hogy Csurogon a foglyok fellázadtak, erősítést kért, de halottakról nem tett jelentést. Fótyval kapcsolatosan az volt az impresszióm, hogy nem tudhatom mi volt az oka fellépésének. Fótyról semmi olyat nem tudok, amit el nem mondtam, vagy el nem mondhattam volna. Mészölyt azelőtt nem ismertem. Meggyőződésem szerint Fótynak semmi eltussolni valója nincsen.

Fóty Ferenc alezredes megjegyzése: Csak azért beszéltem Littomerickyvel, mert közölni akartam vele Zöldi beismerését. Valótlan, hogy olyan kijelentést tettem, mely szerint őt meg engem fel fognak akasztani.

Folytatólagos főtárgyalás 1943. évi december hó 22-én.

Halász Antal csendőr alhadnagy: Zöldi százados csoportjánál teljesítettem szolgálatot Hévizivel, Balázzsal stb. Éjjel fél 12 óra körül lövöldözést hallottunk a báni palota irányából. A lövöldözés 10—15 percen keresztül tartott és közben kézigránátok is robbantak. Reggel értesültem arról, hogy egy kerékpáros járőrnek volt incidense. Szemtanúja voltam annak a jelenetnek, amikor Zöldi Hévizit és még két csendőrt bekötözött annak ellenére, hogy ezeknek semmi sérülésük nem volt. Hallottam, amikor Zöldi azt mondta Grassynak, hogy nem hajlandó teljesíteni a parancsot. Később említette Zöldi, hogy arra akarják kényszeríteni, amire Kárpátalján, és amikor baj lesz, nem lesz gazdája a parancsnak.[136]

Zöldi megjegyzése: ez igaz!

Grassy megjegyzése: nem igaz!

Az ügyész kéri a tanú megesketését, a védő ellenzi, a bíróság elrendeli és foganatosítja a tanú megesketését.

Ridegh Rajmund ny. á. csendőr ezredes:[137] A délvidéki eseményekről csak közvetett tudomása van, főleg Horkay révén, aki nekem Budapesten szóban és írásban jelentéseket tett. Horkay írásban tett jelentést a zsablyai és a csurogi harcokról. Tömeges, törvénytelen kivégzésekről nincsen tudomása, csak törvényes halálos ítéletekről tud. 1942 januárjának első felében említette a csendőrfelügyelő[138] előttem, hogy Zsablyán 10—15 zsidót megöltek és a Tiszába dobták, amit ő a belügyminisztertől hallott. Az eset kivizsgálására én utaztam le. Ennek során Horkay jelentette, hogy a tettesek temerini magyarok voltak, akik szerb fölkeléstől tartottak. Én ezt fölfelé jelentettem. Semmi egyebet nem tudok.

Radnay László cs. főhadnagy:[139] Január 4-én kaptam parancsot arra, hogy azonnal induljak Csurogra, hová január 5-én reggel fél 8 órakor meg is érkeztem 30 csendőrrel és 2 géppuskával. Itt nyert tájékoztatás szerint előző nap és előző éjjel is lövöl-

135 Nem sikerült keresztnév szerint azonosítani.
136 Dr. Zöldi Márton csendőr főhadnagy kárpátaljai ténykedésére l. HL HM 1941. eln.—13. 5780.
137 *Ridegh Rajmund* csendőr őrnagy beosztott tiszt, a m. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokságán
138 Nemerey Márton altábornagy volt ekkor a csendőrség felügyelője.
139 *Radnay László* csendőr hadnagy, beosztott tiszt a Csurogra kirendelt csendőr karhatalmi erőknél.

dözés volt. Az utcán három hullát láttam feküdni, melyekre a főjegyző azt mondta, hogy a vasárnapi partizán harcok hatása alatt a magyarok lőtték le az éjszaka. Rendelkezésemre állt még 40 fő fegyveres polgári egyén is. Ennek a napnak a delén jött meg Stépán. Varga főjegyző azt mondta, hogy körülbelül 50 fő fegyveres polgári egyén van még a faluban, akik akkor éppen razzián voltak. Éjjel kordont álltunk és 5-én délben már Stépán vette át a parancsnokságot. Január 6-án reggel megérkezett a hódmezővásárhelyi gyalogzászlóalj, amellyel a razziát megkezdtük. A razziát Károlyfalvi gyalogos százados vezette. A csurogi magyarok bemondása alapján befogott szerbeket két hombárba zártuk. Az ellenállókkal szemben összesen öt fegyverhasználat történt. A razzia január 6-án délután 2 órakor fejeződött be; a hódmezővásárhelyi honvédzászlóalj elvonult és ezzel Stépán vette át a karhatalmi parancsnokságot csendőreivel és 30—40 utásszal. Feladatunk a rend fenntartása volt. Ugyanaznap este a tiszagáton lövöldözést jelentettek, ahová azonnal elindultam egy harckocsival, de nem jutottam el odáig, mert nagy volt a sár. Másnap, január 7-én reggel 9 órakor értem vissza Csurogra. A községben járőrök cirkáltak; most már nem támadták őket, mint előző este, amikor nagy kiabálás volt. Este éppen az irodában tartózkodtam, amikor heves golyószóró tüzet hallottam. A hombár felé siettem, de szemközt jött már futva Szász törzsőrmester és jelentette, hogy a foglyok a hombárból kitörtek és ennek következtében fegyverhasználat történt. Tökéletes volt a pánik a hombár körül: csendőrök, katonák, polgári egyének futkostak összevissza a hombár mellett. Láttam, hogy a hombár ajtaján keresztül a küszöbről a golyószóró tüzel. A bejárat előtt másfél-két méternyi távolságra a küszöbtől 3—4 hulla feküdt egy árokban. Két csendőr és két határvadász a golyószóróval, két polgári egyén pedig fegyverrel lőtt befelé. Belülről csak jajgatást lehetett hallani. Stépán állította le a tüzelést azzal, hogy a további tüzelést mindenáron akadályozzuk meg. Én ott maradtam a helyszínen két-két csendőrrel és határvadásszal, valamint két polgári egyénnel. Ez idő alatt sem több támadás nem történt, sem több lövés nem esett. Nyolc óra tájban meggyújtottuk a lámpákat, de nem lehetett bemenni a hombárba, nem is tudtam volna végig szemlélni. Stépán puskafogásokkal fegyelmezte a katonákat; közben a másik hombárból is először kiabálást, majd pedig lövéseket hallottunk, ami körülbelül egy fél óra alatt elcsendesedett. Ekkor ért vissza Stépán, aki közölte velem, hogy jelentést tett Deáknak, akitől észrevételt kapott; ne nyúljunk semmihez, mert Deák kivizsgálás végett ki fog szállni. Tudomásom szerint Stépán orvos iránt is intézkedett. Mikor később Stépán visszaérkezett Zsablyáról, közölte, hogy parancsot kapott, hogy reggelre mindent el kell takarítani. Nem tudom, hogy voltak-e még élő emberek a hombárban mert fél 9 óra óta még nyöszörgést sem hallottam onnan. Én úgy értelmeztem a parancsot, hogy a sebesülteket le kell lőni és így kell eltakarítani. Éjfél előtt fél órával aludni mentem. Azt láttam még, hogy a szekérre rakott emberek mind halottak. A másik hombárról semmit sem tudok. Stépán azt mondta nekem, hogy Deák őt nem fogadta, hanem segédtisztje, Mály főhadnagy útján parancsolta meg, hogy reggelre nyom nélkül el kell takarítani az egészet. Nagyon mélyen aludtam és ez lehet az oka annak, hogy az eltakarítás közben lövéseket nem hallottam. Stépán kivégzési parancsot nem adott. Reggel az utcán halottakat láttunk és ezért is súlyosan veszélyeztetve éreztük magunkat. A halottak közül 9 csendőr is volt, akiket másnap temettek el és tudtuk, hogy a támadó partizánok szökésben vannak. A hombár előtt 250 töltényhüvelyt használtak fel, tehát a golyószóró minden tölténykészletét. Stépán parancsából a másik hombárt is ellenőriznem kellett volna, ezt azonban nem tettem meg, mert ott gyalogos zászlós volt. Az események alatt is hallottunk gépfegyverezést a Tisza felől, de nem tudtunk kimenni.

Korompay Gusztáv főhajónagy (folytatólagos kihallgatása): Nem emlékszem arra, hogy Murancsik szakaszvezetővel a strandról levelet küldtem volna a Levente Otthonba. Murancsik útján csak szóbeli parancsot kértem. Csak egy járőrlapot adtam át neki. Murancsikot a csoportparancsnokságra küldtem név megjelölése nélkül. Nem is tudom, kit nevezhettem volna meg, bár úgy tudom, hogy Gaál alezredes intézkedett. Legalábbis Zergényi őrea hivatkozott. Telefonállomás volt a strandon, egyszer használtam is, de nem emlékszem, hogy kivel beszéltem. Valószínűleg a kivégzés ügyében egy tiszttel, de nem tudom, hogy ki volt az. Én úgy tudom, hogy a Levente Otthonban statáriális bíróság működik, amely a meghozott halálos ítéleteket a strandra küldi ki végrehajtás végett.

Dr. Babós hb. ezredes tárgyalásvezető: Nem igaz, tiszta misztifikáció!

Sándorfi János csendőr alhadnagy (Nyíregyháza): Szakaszparancsnok-helyettes voltam Csurogon, hová január 5-én éjfél után érkeztünk meg. Ellenőriztem a járőröket; fegyverhasználat nem történt. Január 7-én este lövöldözést hallottam, ami az egyik hombár irányából hallatszott, odafutás közben hallottam, hogy a foglyok fellázad-

tak. Stépán nagy nehezen beszüntette a tüzelést, riadóztatta velem az otthoni embereket és utána bement Zsablyára. Mikor visszajött, az volt, hogy az emberek meghaltak és a hullákat kocsin elszállíttatta. Bár a hombároktól 5—6 lépésnyi távolságra álltam, élő embert nem láttam. Ellenőriztem az eltakarítást és ekkor sem láttam élő embert. Stépán nem adott parancsot sebesültek lelövésére, de nem is tudok arról, hogy bárki is sebesülteket lelőtt volna.

Farkas István cs. törzsőrmester (Kiskunhalas): A tűz megnyitása után futottam a hombárokhoz. Ekkor már Stépán is velünk rohant. A hombárnál láttuk, hogy az ajtóban határvadászok és polgári egyének tolonganak és lövöldöznek befelé. Az ajtó előtt 8—10 hulla feküdt. A golyószóró az ajtó előtt a járdán állott. A százados úr (Stépán) a tüzet leállította, de ekkor nekem szolgálatba kellett mennem. A másik hombárból is hallottam a tüzet. Nem tudom, hogy maradt-e élő, de fél tizenkettőkor a hombárban csend volt és sötét. Nem is hallottam arról, hogy élő ember maradt volna, vagy élő embereket kivégeztek volna. Stépán orvost is hívott.

Bankó Lajos cs. főtörzsőrmester (Nyíregyháza): Az igazoltatásról és bekísérésekről tesz érdektelen vallomást.

Balázs Ferenc cs. őrmester: Az újvidéki razzia alatt az első napon Zöldivel volt beosztva, a második napon tartalékban volt, a harmadik napon pedig a Levente Otthonban fogolyőr volt. Ekkor őrjáratra vezényeltek ki bennünket. Mikor beszámoltunk, egy honvéd Kun századosnak egy orvosi táskát adott át azzal a jelentéssel, hogy egy fogolytól vette el. Orvosi táska szerű volt, körülbelül 30 cm hosszú, de a színére már nem emlékezik. A táska további sorsát nem tudja.

Szebeny János cs. törzsőrmester: Csáki százados csoportjában volt, ott fegyverhasználat nem történt.

Hegyháti József cs. őrmester: Vallomás azonos az előbbi tanúval (Szebeny).

Ökrös Vince cs. főtörzsőrmester: Január 4-én Zsablyán volt, semmi érdemlegeset nem tud előadni. Utóbb az újvidéki nyomozó csoportnál teljesített szolgálatot.

Szentpáli-Gavallér András cs. főhadnagy: Az újvidéki razzia harmadik napján dr. Képíró százados mellé volt beosztva. Nála, úgy emlékszik, egy helyen két fegyverhasználat volt. Ugyanis egy zsidó házaspárt akart igazoltatni a cs. járőr, az asszony azonban az igazolást megtagadta és a járőrt a lakásból kiutasította, sőt megragadta a csendőr puskáját, mire a csendőr a fegyverét használta. Nagy erős asszony volt az illető, ki akarta csavarni a fegyvert a csendőr kezéből. A szobában volt a férje is, ki szintén ellenállt, mire őt is lelőtték. Én Képírónak ezt jelentettem olyan értelemben, hogy a fegyverhasználat jogos volt. Nem emlékezem arra, hogy Képíró Gaáltól valamilyen parancsot írásban kért volna.

Vicsay Endre cs. hadnagy:[140] Az én csoportomban fegyverhasználat nem volt; senkitől parancsot erre nem kaptam.

Vasváry Károly vk. alezredes (Grassy vk. főnöke): Az újvidéki razzia alatt megtartott eligazításokon részt vett. A rendelkezésektől eltérő körülményeket csak a harmadik napon észlelt. Ez annyiból állott, hogy a befogottakat nem kísérték azonnal a Levente Otthonba. Grassy kifogásolta, hogy a kiadott rendelkezéseket nem kezelik a megfelelő szigorral; én magam is tapasztaltam, hogy igen sok polgári személy tartózkodott az utcákon. A harmadik napon az első jelentés Sodró László ezredestől jött déli 12 óra tájban a Duna parti eseményekről. Rögtön kimentem a Duna partra a lerombolt Duna-hidak közé, ott azonban kivégzést nem láttam, csupán nyomokat. Erre elrendeltem, hogy minden egyes csoportot, amit esetleg oda kísérnek, azonnal vigyék vissza a Levente Otthonba. Fülöp százados később tett jelentést a strandon történtekről. Én Grassy jelenlétében tettem jelentést Feketehalmy hadtestpk.-nak, aki intézkedésemet jóváhagyólag tudomásul vette. A razzia körülbelül 15 órakor lett beszüntetve. Az igazoló különítmény munkáját, ami a Leventeotthonban folyt, nem én, hanem Gunde[141] ezredes ellenőrizte. Én magam az igazolási nagy teremben nem is jártam. A harmadik napon magam is találkoztam a báni palota előtt egy csoporttal, amelyet egy csendőr vezetett. Ez a csendőr azt jelentette nekem, hogy a csoportot Zöldi parancsára igazoltatni viszi a Duna partra. Azonnal megkérdeztem Zöldit, aki azt felelte, hogy ez nem igaz, de minden parancsot Gaál alezredestől kap. A strandi eseményeket is beleírtuk a naplóba.

140 *Vicsay Endre* próbaszolgálatos csendőr főhadnagy, beosztott tiszt az egyik kutató csoportban.
141 *Gunde Géza* alezredes, beosztott tiszt a 15. dandár törzsében.

Babós ezredes tárgyalásvezető megjegyzi: „ez nincs benne!"

Kivizsgálásra nem tettem javaslatot, de erre nem is voltunk illetékesek, mert a razziát a csendőrök végezték. A strandi dolgokat egyéni akcióknak gondoltam, ami a nagy hideg és fáradtság következménye volt. A kivizsgálásra tudomása szerint sem Feketehalmy hadtestparancsnok, sem Grassy csoportparancsnok nem tett intézkedést. Hallott arról, hogy a ruhákat leszedték, ezeket később be is szolgáltatták, de ezekben a kérdésekben nem én, hanem Littomericzky vk. ezredes, hadtest vk. főnök intézkedett. Nem tudja, hogy a ruhák leszedését ki rendelte el. A hadtestparancsnok rendelkezése folytán később egy bizottság vizsgálta át a ruhákat, amely bizottság munkájában egy hadbíró is részt vett, a bizottság jegyzőkönyvet vezetett működéséről. A ruhákat ládákba csomagolva elküldték. Fóty alezredes azt kérte, hogy a Vkf. 2. osztály részére ruhákat vehessen igénybe, de ezt Grassy nem engedte meg. Emlékezem arra, hogy szó volt arról, ki vegye át a ruhákat, de nem tudom, hogy végeredményben ki vette át; azt sem tudom, hogy ki vette át a 8 bundát és, hogy áruba lettek-e bocsátva. Nem tudja azt sem, hogy az újvidéki razzia után hány embert adtak át a Vkf. bíróságnak, de nem is érdeklődött ezután. Nincs tudomása arról, hogy a harmadik napon Detrich törzskapitány a strandról kivégzéseket jelentett volna. A naplófeljegyzés szerint Gaál alezredes és Tallián rendőrfőfelügyelő azt jelentették, hogy a szerbek nagyon meghunyászkodtak, minden parancsot azonnal és szó nélkül teljesítenek. Valótlan az, mintha én kijelentettem volna, hogy egyes városrészeket fel kell gyújtani. Részeg katonákat nem láttam. A ruhák szortírozására márciusban került sor, de erről előzőleg Fóty alezredessel többször tárgyaltam. Grassy folyton ígérte, hogy rendelkezik a ruhák elszállítása dolgában, mi pedig állandóan sürgettük, mert az újvidéki csendőrnyomozó csoport megszűnését kértük.

Zöldi Márton cs. százados: A most kihallgatott tanú, Vasváry alezredes a razzia második napján tartott eligazítás alkalmával azt mondta, hogy egyes városrészeket fel kell gyújtani.

Vasváry alezredes: fenntartja, hogy ő ilyen kijelentést nem tett.

A tanúbizonyítás ezzel véget ért és következett az iratok ismertetése.

Dr. Babós József hadb. ezredes tárgyalásvezető ismerteti, hogy:

1. 1942. augusztus 12-én kormányzói elhatárolással az összes vádlottak ellen pertörlés lett elrendelve;[142]

2. 1942[143] október havában a honvédelmi miniszter értesítette a vezérkari főnököt, hogy a bűnvádi eljárást a vádlottak ellen folytassa le;

3. a csendőrvádlottakat a legfelsőbb honvéd törvényszék a Vkf. bíróság hatáskörébe utalta.

4. A szegedi hadtestparancsnok 213/1942. sz. rendelete, amely Zsablya és környékére a razziákat elrendeli és Deák ezredest bízza meg ezek vezetésével stb.[144]

5. Fóty alezredes levele Kuthy László vk. ezredeshez, kelt 1942. január 9-én (kivonatosan) „Ribbentrop levelével kapcsolatosan. Eddig körülbelül 1200—1500 embert lőttünk agyon. Szándékosan kihagytam a csurogi ügyet. Saját veszteség 2 fő. Javasolja az áldozatok eltemetését, de sajnos, Deák már eltüntette a hullákat. Utólag kellene elrendelni az anyakönyvezést és vagyonelkobzás iránt is intézkedni." (A levélen pecsét-bélyegző: Bemutatva a hadműveleti csoport főnökének, Ujszászy István vezérőrnagy s. k. kézjegye.[145] Ujszászy s. k. megjegyzése azon a részen, ahol az 1200—1500 hulláról van szó: „nem sok!")[146]

6. Hughes távirat január 9-én a Vkf. 2. osztálynak Fótytól: „Deákot tájékoztattam, naponta többször is megjelentem nála úgy, hogy ő sohasem fordul hozzám kérdéssel. Újból részletesen tájékoztatni fogom. Fóty".

142 Az 1942. augusztus 12-i kormányzói elhatározás csak a Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy ellen folyamatba tett bűnvádi eljárás megszüntetését és a gyanúsítottként tekintetbe jöhető valamennyi honvédegyén elleni bűnvádi eljárás mellőzését rendelte el kegyelemből; az érintett csendőregyének ellen továbbra is ügyészi nyomozó eljárást folytattak. (HL HM 1943. eln.—13. 70.242.)

143 Nyilvánvalóan gépelési hiba. A bűnvádi eljárás ismételt megindítását elrendelő kormányzói elhatározást 1943. október 11-én írta alá Horthy Miklós. (Uo.)

144 Ezt a rendeletet megelőzte Szombathelyi 1942. január 4-i rendelete, amelyben a vezérkar főnöke, tekintettel a Bácskában „előfordul csetnik és kommunista lázongásokra", újabb katonai egységeket üldött a déli határra és elrendelte a razziát. (PI Archívum 651. f. 2/1942—6279.)

145 A Vezérkari Főnökség hadműveleti csoportfőnöke ekkor Vörös János vezérőrnagy volt. Újszászy István ekkor még vezérkari ezredes volt.

146 A tárgyaláson ismertetett iratra hivatkozott Zöldi az 1946-os népbírósági eljárás során is, de — tévesen — a megjegyzést az akkor magas katonai beosztást beöltő Kuthy László személyéhez kapcsolta. (Szabad Nép, 1946. október 27.)

Fóty megjegyzése: Littomericzky panaszt tett ellenem a Vkf. 2. osztályon, mert nem tájékoztattam. Littomericzkyt csak a Ribbentrop-féle jelentésről nem informáltam.

Deák ezredes: Fóty engem csak előzményekről tájékoztatott.

7. Hughes távirat január 5-én a Vkf. 2. osztályhoz Fótytól: „Csurogi és zsablyai razzia tűzharccal, sebesülés nem történt. Ügyész sürgősen szálljon ki Zsablyára. Fóty".[147] A táviraton Kuthy ezredes megjegyzése: „Babóssal megbeszélni".

8. Hughes távirat január 8-án a Vkf. 2. osztályhoz Fótytól: csatolva teljes szöveggel.[148]

Babós hb. ezredes kérdése: milyen csendőr erőket vetettek be?

Horkay alezredes: összesen körülbelül 35 fő gyalog és lovas csendőrt, két géppuskás nyomozót.

Fóty alezredes: Jelentésemhez az adatokat Horkaytól kaptam.

9. A szegedi V. hadtest rendelete január 24-én (Kóbor szds. készítette): elrendeli a pénz és értékek kiadását és ennek módját szabályozza minden jelentkezőnek ki kell adni igazolt tulajdonát.

Leltár a 17 ládában elhelyezett ingóságokról: 128 pár harisnya, 11 pár harisnya és zokni, 50 motring pamut, kesztyűk, szőrmés mellények, kis kabátok, ingek, nadrágok, gyertyák, dohány, gyufa, pénztárcák, kefék, szappanok, fehérneműk, kalapok, papucsok, nyakkendők, cipők, régi pénz, töltőtoll, szemüveg, vászon- és szövetanyagok, cukor, bélésanyagok, talpbőr, két régi puska, kesztyűk, ezüst- és fémkanalak, nyakláncok, órák, cigarettatárcák, 16 karóra, 5 pecsétgyűrű, 48 pár fülbevaló, 8 db aranyóra, gyűrűk, 35 db arany karikagyűrű, 2 pár kézelőgomb. Ezeket Zergényi leltározta 86.533.20 P. készpénzzel együtt, 1942. február 5-én. Szegedre elszállítás végett átvette Farkas 1942. március 5-én.

10. Névjegyzék kommunista gyanús egyénekről, amit Horkay adott volna át Gaál alezredesnek; egy példányt a rendőrkapitányság is kapott.

Horkay alezredes megjegyzése: Ez a névjegyzék azokról az őrizetbe vett egyénekről lett felvéve, akiket január 24-én különböző hatóságokhoz átszállítottunk.

11. Znicsics György[149] szerb kommunista naplója, amelyben az újvidéki razzia lefolyását írja le. Ebből megállapítható, hogy a csendőr nyomozók helyes módszerrel és eredményesen nyomoztak. Az újvidéki razzián a 3000 áldozat ellenére egyetlen kommunista sem bukott le.[150]

Fóty megjegyzése: ezt a naplót én terjesztettem fel február 11-én.

Dr. Babós hb. ezredes: megállapítja, hogy a csendőri nyomozás szükséges, helyes és eredményes volt.

12. Horkay csendőralezredes tájékoztató jelentései.

Dr. Babós hb. ezredes: megállapítja, hogy Fóty jelentései szóról szóra Horkay tájékoztató jelentései alapján jöttek létre.

12. Dr. Csáki cs. szds. jelentése január 4-ről: 150 fő felfegyverzett ember megtámadta a zsablyai csendőrőrsöt, amely a tűzharcot felvette. Több sebesült van.[151]

13. A zombori V. utászzlj. par-ság jelentése: csak késedelemmel tudták megkezdeni a szenttamási razziát. Ezt a jelentést Fóty alezredes kívánságára a Vkf. 2. osztályhoz is felterjesztették. Az a gyanú merült föl, hogy a vasutasok szabotálnak.

Grassy vezérőrnagy megjegyzése: A szenttamási razzia nem húzódott el, hanem programszerűen január 27-én lett megtartva.[152]

147 Zsablyán a már említett január 8-i ítéletek után a Vkf. bírósága január 15-én Óbecsén statuált példát. Mind a tizennégy vádlottat halálra ítélték, háromnak azonban Szombathelyi megkegyelmezett. Január 16-án Zsablyán újabb 10 halálos ítéletet hozott a bíróság, egy elítélt kegyelmet kapott. (*A. Sajti Enikő* i. m. 167. l.)

148 A táviratot nem találtuk az iratok között.

149 1942. február 2-án a csendőrség rajtaütött Djordje Zlicič lakásán, aki a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának tagja, a Jugoszláv Ifjúkommunista Szövetség tartományi titkára volt. Zlicič fegyverrel állt ellen, súlyosan megsebesült és két nap múlva meghalt. (PI Archívum, 651. f. 2/1942—1—6279.)

150 Ezt erősíti meg Svetozar Markovičnak, a Tartományi Bizottság szervező titkárának a JKP KB-hoz 1942. szeptember 10-én kelt levele is. (Pokrajinski komitiet KPJ za Vojvodinu 1941—1945. Predgovor, izbor i objašnjenja *Ljubica Vasilič*. Novi Sad, 1971. 65. o.)

151 Csáki idézett jelentését nem találtuk meg. Egyéb, azonos időben a Vkf-hez, illetve a belügyminisztériumba befutott jelentések nem tesznek erről említést. Ezek alapján az első fegyveres összetűzésre Zsablyától mintegy 8 km-re került sor. (PI Archívum 651. f. 2/1942—1—6279.)Az eredeti dokumentumban is kétszer szerepel a 12. sorszámú irat.

152 A szenttamási razziára valóban január 27-én, az előzetes tervek szerint került sor. (HL VKF 1942—1—49/eln. A hadműveleti csoportfőnök január 27-i jelentése.)

14. Az újvidéki razzia elrendelését közlő sárga színű falragasz.[153] (Rengeteg aprólékos tilalom foglaltatik benne; a tilalmak megszegőivel szemben „a legszigorúbban fogok eljárni".) Kiadta Grassy.

15. Távirat Fótynak a Vkf. 2. osztálytól: „tervét végrehajthatja."

Fóty megjegyzése: a németekkel való tárgyalásra vonatkozik.[154]

16. Távirat január 5-ről, melyben a csendőrkarhatalom utasítást kap „a legkíméletlenebb eljárásra".

17. Feketehalmy altábornagy jelentése a vezérkari főnökhöz: „... Újvidéken elpusztult, illetve eltűnt 4—500 ember. A megfélemlítés és elrettentés teljes mértékben sikerült..."

Szombathelyi Ferenc vezérezredes vk. főnök s. k. feljegyzése a jelentésen: „Feketehalmy szóbeli jelentése alapján ügyészi kivizsgálást rendelek".[155]

Dr. Zöldi Márton cs. százados megjegyzése: Saját magam tapasztaltam, hogy Újvidéken tudtak arról, hogy razzia készül, mert tömegesen menekültek onnan a polgári lakosság közül.

18. Fóty alezredes helyzetjelentése a szegedi hadtesttől kapott adatok alapján január 21-ről, mely nem tartalmaz érdemleges adatokat. A január 23-iki Fóty-féle helyzetjelentés szerint: éjjel kézigránátharc volt, hat csendőr megsebesült, több alkalommal tűzharc, az összveszteség 8 csendőr, 14 honvéd, előállítva 5800 fő.

19. Mintegy 800—850 db panaszjegyzőkönyv, rendőri és csendőri jelentések és jegyzőkönyvek ismertetése. Ezeket a Vkf. bíróság kiküldött ügyészei, a szegedi hadtest ügyészei, csendőrségi és rendőrségi közegek vették fel túlnyomólag az elrendelt kivizsgálások során.[156]

Toldy Árpád cs. ezredes, védő megjegyzése: A razzia alkalmával a csendőrök nem kakastollas kalapban, hanem toll nélküli tábori sapkában teljesítették szolgálatukat.

20. Feketehalmy altábornagy írásbeli jelentése az eltűnt papok ügyében a vk. főnökhöz: „... megtorlás áldozatai lettek, mely sok polgári egyén halálát okozta... a kapott szóbeli utasítás szerint."[157]

21. Az újvidéki razzia harmadik napjáról polgári egyének kihallgatási jegyzőkönyvei, akik különféle eltűnéseket jelentenek be.

22. Az újvidéki strandon lefolyt kivégzéseket végző folyamőrök kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvek ismertetése.

23. A zsablyai és környékbeli lakosok jegyzőkönyveinek ismertetése.

24. *Karesz Antal* bizalmi egyén vallomási jegyzőkönyve: Ismerte Fótyt, de tőle sohasem kapott parancsot semmire. A zsablyai főjegyző vallomási jegyzőkönyve: a csendőrök, a rendőrök és a nyomozók önkényesen jártak el.

25. Csurogon felvett jegyzőkönyvek, melyek eltűnéseket jelentenek be. Az eltűnt egyének közül egyet (Tripanov Milivoj) az újvidéki nyomozó különítmény két embere vitt el.

26. *Albert Ferenc* biztosítási ügynök (Csurog) vallja: (kivonatos jegyzőkönyv) Az embereket egy előre elkészített névsor alapján szedték össze és hozták be a hombárba. Ezek azzal voltak gyanúsíthatók, hogy a bánáti kommunistákkal tartanak fenn összeköttetést. Január 6-án este valaki leütötte a hombárban a lámpát, onnan kiug-

153 A hirdetményt teljes terjedelmében közli *Búzási János* i. m. 54—56. o. A szerző itt vörös színű falragaszt említ.

154 Fóty és a bánáti katonai közigazgatás vezetői között 1942. jauuár 10-én lefolytatott tárgyalásról van szó Fóty tájékoztatta a bánáti német katonai vezetőket a bácskai kommunista mozgalom helyzetéről, a felszámolásra tett intézkedésekről és megvitatták az ezzel kapcsolatos további intézkedéseket. Franz Rajt bánáti rendőrprefektus ekkor éles támadást intézett a magyar kormány és a katonai vezetés ellen, hangsúlyozva, hogy velük ellentétben a bevonulás óta nem harcoltak komolyan a kommunisták ellen. Véleménye szerint a magyar hadsereg azért nem tud hathatósan küzdeni a partizánok ellen, mivel a magyar katonák többsége „kommunista beállítottságú". (Zbornik dokumenata... I/17. 26—27. l.)

155 Szombathelyi 1942 áprilisában bízta meg Babós József hadbíró ezredest a vizsgálattal. (HL HM 1942-3/e—49503/eln.)

156 E jegyzőkönyvek felvételére zömmel 1942. július 10-e után, a főbűnösök ellen elrendelt nyomozó eljárás során került sor. A razziával kapcsolatos panaszok azonban ennél jóval korábban, már 1942 január végén, február elején is befutottak az újvidéki rendőrkapitányságra. (OL Mikrofilmtár 12405/4.)

157 Az eltűnt papok és volt magas rangú szerbek érdekében külföldről is tiltakozások futottak be. Bolla Lajos belgrádi magyar főkonzul 1942. február 9-én arra kérte a Külügyminisztériumot, hogy a Szerbiában keringő „rémhírek" cáfolata érdekében vizsgálják ki néhány tekintélyes bácskai szerb személy — köztük papok, egy volt jugoszláv főispán és egy volt miniszter kivégzésének ügyét. A külügyminisztérium Szombathelyihez fordult, aki viszont Feketehalmy-Czeydnertől kért adatokat. Az altábornagy itt említett jelentése feltehetően ennek kapcsán készülhetett. Szombathelyi egyébként a Külügyminisztériumhoz intézett válaszában tagadta, hogy Újvidéken törvénytelen kivégzések történtek. (OL K—63 Küm. pol. 1942—16/7—1071.)

rott, és a foglyokat a hombárból való kitörésre buzdította. Ez a hombárból kiugrott fogoly megkaparintotta a golyószórót és amíg a kezéből kicsavarták, addig sokan a foglyok közül kiugrottak a hombárból. Ezekkel szemben fegyvert kellett használni. A hombárban levők közül sokan áldozataivá lettek ennek a fegyverhasználatnak. Ugyanígy történt a másik hombárban is és tartani kellett attól, hogy a foglyok a honvédeket és a magyar lakosságot megtámadják.

27. *Ifj. Bálint Géza* 23 éves községi tisztviselő (Csurog) kihallg. jegyzőkönyve: (Kivonatos): Mint bizalmi és polgárőr szerb fegyvert kapott a községi rendőrtől és utasítást kaptam arra is, hogy a nekünk átadott névjegyzék szerint a gyanús elemeket hozzuk be a hombárba.

28. *Csillag György* csurogi lakos: „Húsz túszt szedtek össze a főjegyző utasítására. Hallotta, hogy ezeket a túszokat a határvadászok lelőtték."

29. *Dub Bálint* r. kat. plébános (Csurog): A megbízhatatlan emberek összeírását nem arra hivatottak végezték. Nincs tudomásom a helybeli szerb lakosság magyarellenes magatartásáról.

30. *Farkas Antal* papucsossegéd, polgárőr (Csurog) vall. jegyzőkönyve: Én is a hombárnál tartózkodtam, ahol csendőrök, honvédek és 3 polgárőr teljesített szolgálatot. Mi polgárőrök a hombárban voltunk, amikor az egyik fogoly lekapta a lámpát és felém dobta. Ezt egy csendőr lelőtte, mire a többi fogoly felugrott, támadásba kezdtek és a hombárból kiugrottak. Erre következett a fegyverhasználat.

31. *Bohanecz Gáspár* rendőrőrvezető (Csurog): A hombárban történt fegyverhasználatnál teljesen sötét volt. Stépánt láttam és hallottam, amikor elrendelte, hogy az őrsöt senki sem hagyhatja el. Egy fogoly megszökött, agyonlőtték. Láttam azt is, hogy a hombárban mindenki le van lőve.

32. Galambos Antal földműves, Mallár István, Molnár Imre, Szabados Mihály, Szabó Lajos, Sztép Vilmos csurogi lakosok polgárőrök voltak.

33. *Esső* alezredes zlj. parancsnok[158] hosszadalmas jelentése a január 4-iki súlyos harcokról. Szerinte megállapítást nyert, hogy a partizánok nagyobb arányú lázadást akartak felidézni.

Folytatólagos tárgyalás 1944. január 8-án.

34. *Deák László ezredes* összefoglaló jelentésének ismertetése.

Deák a tárgyalásvezető kérdésére előadja: Az előzmények leszögezéséhez felhasznált információkat Fóty alezredestől, a helyi hatóságoktól, a lakosságtól és csendőrnyomozó osztálytól kaptam. Fóty leírta az előzményeket, de a csendőrségtől és a polgárságtól is kaptam adatokat. (jegyző, bíró, községtisztviselők és mások is, akiknek a nevét azonban nem tudom).

— Az ismertetett jelentés nincsen keltezve; Deák megjegyzi, hogy valószínűleg január 8-án készítette az elejét, a többit kétnaponként írta hozzá. Szemelvények a jelentésből: Január 6-án Csurogon 438 fogoly volt. Mindenkit lelőttek, a hullák eltakarítása reggelre befejezést nyert. Január 12-én Fóty belekapcsolódott a boldogasszonyfalvai nyomozásba, eredmény rövidesen várható. (Később): Boldogasszonyfalván fegyverhasználat nem volt.

35. *Farkas Károly* cs. nyomozó kihallgatási jegyzőkönyve, 1942. június 12. 1941. október 23—1942. március 17-ig működött Újvidéken mint jegyzőkönyvvezető a nyomozó csoportnál. 1941 november vége óta Fóty mellett teljesített szolgálatot, Gedővári k. ügynökkel. Feladata volt, hogy a Horkay-féle feljegyzések alapján jegyzőkönyvet szerkesszen. Január 24-én hallottam, hogy a kivégzettek ruháit az Armiába hozták át. Pénzt és egyéb értéket nem hoztak. Csak március elején láttam ezeket a ruhákat, mert Fóty parancsára jelen kellett lennem a ruhák becsomagolásánál. Fóty parancsára külön tettünk 2 perzsa, 2 perzsaláb, 1 női és 2 férfi bundát. Fóty említette, hogy ezeket külön kell értékesíteni, de azt nem mondta, hogy erre utasítást kapott. Horkayval egyetértésben járt el Fóty, mert Horkay jóváhagyta a fenti intézkedést. Azt mondta Horkay, hogy erről a nyolc bundáról senkinek sem szabad tudni, ezért az értékesítést nekünk — nekem és Gedővárinak — kell eszközölni éspedig oly módon, hogy együttesen adjuk el, de ne tegyünk említést a bundák eredetéről és nyugta, ellennyugta mellett adjuk el őket. Még aznap mondta Fóty azt is, hogy az engedélyt meg fogja kérni Grassytól. Másnap közölte, hogy az engedélyt Grassytól meg is kapta. Március 11-én Fóty diktandójára jegyzőkönyvet vettünk fel, amit én írtam (csatolva). Pár nap múlva a bundákat részben postán feladtuk Gedővári budapesti címére, részben pedig személyesen vittük fel. Gedővári néhány-

158 *Esső Miklós* alezredes az 55. határportyázó osztály parancsnoka.

szor próbálta eladni, de oly keveset ígértek értük, hogy Fóty az eladást nem engedélyezte, hanem elrendelte, hogy a bundákat óvjuk meg.

36. *Gedővári István* k. nyomozó vallomási jegyzőkönyve 1942. június 12.: A tényállást egyezően adja elő a kihallgatott Farkas Károly k. ügynökkel. Előadja még: A március 11-iki jegyzőkönyvben szereplő bundákat Fóty utasítására eddig lakásomon kezeltem. Nem tudtam értékesíteni, mert keveset ígértek értük. A bundákat beszolgáltatta a jegyzőkönyv aláírásával egyidejűleg.

37. Az 1942. március 11-én felvett bunda-jegyzőkönyv ismertetése (csatolva).

38. *Grassy József* vezérőrnagy jegyzőkönyve 1942. június 13-án: Az újvidéki razzia után Fóty azt kérte tőlem, hogy a télikabátokból az értékesebb darabokat bocsássam rendelkezésére, hogy azokat értékesíthesse. A befolyó vételárat a hadtesthez be fogja fizetni. Ehhez hozzájárultam azzal, hogy válasszák ki a megfelelőket a Fótynál tárolt ruházatok közül.

39. *Grassy József* vall. jegyzőkönyve a vkf. által elrendelt kivizsgálások során: Fóty vallomása teljesen valótlan, soha szó sem volt arról, hogy az őrizetben levő ruházati cikkek közül egyeseket átengedjék értékesítés végett.

Grassy főtárgyalási megjegyzése: Mikor az első jegyzőkönyvet Littomericzky alezredes velem fölvette 1942. június 13-án, úton voltam a harctér felé.[159] A jegyzőkönyvet el sem olvastam, hanem elolvasás nélkül aláírtam. Pár hét múlva Babós ezredes hallgatott ki ugyanezen ügyben, akkor azonnal visszavontam a június 13-iki jegyzőkönyvet és az abban foglaltakat ma sem tartom fenn. Tudom, hogy hibáztam a jegyzőkönyv aláírásával, mert elolvasás nélkül írtam alá.

Náday István vezérezredes, elnök: Goromba hibát követett el, mert nem volt oka nagy bizalommal lenni!

Horkay alezredes: Többször jelentettem Grassynak, hogy véres ruhák és gyermekholmik vannak. Ez még február 10-e körül történt. Március elején ismét kértem parancsot tőle a holmikra. Ez időben történt, tehát március 8., 10. körül, hogy Fóty azzal jött hozzám, hogy végre Grassy rendelkezett. E rendelkezés értelmében az értékesebb holmikat külön kell kezelni, míg a véres ruhákat és a gyermekholmikat el kell égetni.

Folytatólagos főtárgyalás 1944. január hó 10-én.

40. Littomericzky vk. alezredes helyzetjelentése Fótyhoz, amit Fóty továbbított a Vkf. 2. osztályhoz: „... 1942. január 24. Ma kapott szóbeli parancs alapján rendelem, hogy ezentúl az internáláson legyen a hangsúly, fegyverhasználat csak szökés, vagy kivételesen egyes emberek ellen lehetséges ...".

41. Stépán László cs. százados helyzetjelentése 1942. január 6. és 7. „... Csurog kihalt: ... fogoly 428 ...". „... Lámpa lerántása után az őrség valamennyi foglyot lelőtte ...".

Folytatólagos főtárgyalás 1944. január 11.

42. Stépán László cs. szds. jelentése 1942. január 12-én a csendőr kerületnek; „... bizalmas jelentés szerint kommunista szervezkedés folyik Zsablya és Óbecse körül. Fegyveres rajtaütést terveznek nemcsak itt, hanem másutt is ...".

43. Fóty Ferenc cs. alezredes beadványa a csendőrfelügyelő ügyészéhez 1943. szeptember 1-én: „állítom, hogy a zsablyai és csurogi eseményekről, úgy amint történtek, a vezérkari főnök úrnak is tudomása volt".

Fóty megjegyzése: más adatom nincsen, csak ami a főtárgyaláson elhangzott.

44. Fóty Ferenc alezredes tájékoztató jelentése 1942. január 7-ről (Ribbentrop-féle jelentés). A bíróság az ismertetést mellőzi és a tárgyalásvezető megállapítja, hogy a jelentésben foglalt adatok a Vkf. bíróság ítéletei nyomán ismeretesek.[160]

45. Fóty Ferenc távirata 1942. január 5-ről a Vkf. 2. osztályhoz: kéri a Vkf. bíróság sürgős kiszállását.

46. Hegedüs hadbíró őrnagy[161] összefoglaló jelentése a szegedi hadtest ügyészi kivizsgálásának eredményéről: A háttér megállapítása teljesen megegyezik a Fóty

159 Grassy József vezérőrnagyként a kecskeméti 13. könnyűhadosztály parancsnoka lett, így vett részt 1942. július 20-tól november 15-ig a 2. magyar hadsereg szovjetellenes harcaiban.

160 A Fóty által készített ún. Ribbentrop-jelentés sajnos nem került elő. A jegyzőkönyv itt nyilván a Dominich Vilmos által megfogalmazott, a Vkf bíróság tevékenységére vonatkozó összefoglaló jelentésre utal, amelyet Dominich 1941. december 1-én készített Szombathelyi számára. (HL HM 1941—13—14042/eln.)

161 *Dr. Hegedüs Imre* hadbíró őrnagy, beosztott ügyész az V. hadtest ügyészségén.

jelentésében előadottakkal, sőt annál sötétebben festi. Megállapítja az ügyészi összefoglaló jelentés, hogy Csurogon kegyetlenkedés nem volt, a fegyverhasználatot a foglyok nyílt lázadása váltotta ki. Az őrök csak kötelességüket teljesítették, amikor fegyverüket használták és a szívós ellenállás következménye volt az, hogy minden fogoly meghalt. A csurogi eset az ügyészi jelentés szerint iskolapéldája volt a jogos fegyverhasználatnak.

Folytatólagos főtárgyalás 1944. január 12-én.

47. Tárgyalásvezető ismerteti a bundaügyben lefolytatott eljárást befejező félretételi határozatot (csatolva).

48. Tárgyalásvezető ismerteti a Vkf. bíróság Délvidéken hozott ítéletének számszerű adatait, ezek szerint: a bíróság ítéletet hozott:[162]

Zentán 1941. november 7-én 10 halálos ítéletet
Óbecsén 1941. november 8-án 12 halálos ítéletet és 10 fegyh.[163]
Vácon 1941. november 28. és 29-én összesen ítéletet
Szabadkán 1941 november 14—15-én 24 ítéletet[164]
Újvidéken 1942. január 15-én 14 ítéletet
Újvidéken 1942. január 16-án 8 ítéletet
Újvidéken 1942. január 14-én 10 ítéletet
Újvidéken 1941. december 15-én 14 ítéletet
Újvidéken 1941. december 17-én 6 ítéletet
Újvidéken 1941. december 16-án 10 ítéletet
Szabadkán 1942. március 27-én 18 ítéletet
Újvidéken 1941. december 13-án 11 ítéletet
Újvidéken 1941. nov. 21—22-én 26 ítéletet[165]
Zomboron 1942. febr. 12—14-én 26 ítéletet[166]
Szabadkán 1942. márc. 17—18-án 67 ítéletet
Óbecsén 1942. jan. 15-én 15 ítéletet[167]
Újvidéken 1942. jan. 27-én 7 ítéletet
Újvidéken 1942. jan. 22-én 7 ítéletet[168]
Újvidéken 1942. jan. 23-án 10 ítéletet
Újvidéken 1942. jan. 23-án 9 ítéletet
Újvidéken 1942. jan. 28-án 12 ítéletet
Újvidéken 1942. jan. 29-én 7 ítéletet[169]
Zomboron 1942. jan. 16-án 6 ítéletet stb., stb.

Ezzel a bizonyító eljárás befejezést nyert és 1944. január 12-én reggel vették kezdetüket a perbeszédek. Dr. Gazda Imre hb. fhdgy.[170] ügyész 45 perces vádbeszédet mondott. Általánosságban előadta, hogy a délvidéki partizán mozgalom 1944. január 4-én végleg meg lett semmisítve, hiszen a csendőrnyomozó szervek megállapítása szerint csak 30—40 fegyveres partizánról lehetett szó. Az igazoltatás is törvénytelen volt és ellentétes a magyar mentalitással. Ezután sorra vette az összes vádlottak cselekményeit, s méltatta a rendelkezésre álló bizonyítékokat. Elejétől végig tárgyilagos vádbeszéde befejezéseként valamennyi vádlottra a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte.

Feketehalmy—Czeydner mint I. r. vádlott, védője, Dr. Tanos Dezső védőbeszéde 1944. január 14-én kellett volna, hogy elhangozzék. A sza-[171]

62 A JKP vezette ellenállási mozgalom letörésére az 1941. július 31-én kelt bizalmas katonai közigazgatási parancs rendelte el a statáriális bíráskodást. A polgári közigazgatás után (a Bácskában 1941. augusztus 15., a Muraközben augusztus 21.) a katonai rögtönítélő bíróságok szerepét a közigazgatásilag illetékes törvényszékek bíróságai vették át. A Bácskára vonatkozóan például a szegedi törvényszék rögtönítélő bírósága 1941. október 9-én Szombathelyi átiratában javasolta Bárdossy miniszterelnöknek a vezérkar főnöke rögtönítélő bíróságának felállítását a Délvidéken. A minisztertanács a javaslatot október 28-án hagyta jóvá. A bíróság novemberben kezdte meg működését. A kérdésre bővebben lásd *A. Sajti Enikő* i. m. 146—163.

163 Az adat nem pontos. Óbecsén nem 12, hanem 17 halálos ítéletet hoztak, négynek Szombathelyi megkegyelmezett. (HL HM 1941—13—14042/eln.)

164 Szabadkán 24 halálos ítéletet hozott a Dominich Vilmos vezette bíróság. Kilenc halálra ítéltnek Szombathelyi megkegyelmezett. Uo.

165 A 26 vádlott közül 15-öt halálra ítéltek, ebből négyen kaptak kegyelmet. Uo.

166 Ebből 5 halálos ítélet volt. (HL HM 1942—13—13431/eln.)

167 A 15 vádlott közül 14-et ítélt halálra a Vkf bírósága. (PI Archívum 613. f. 21/5. ő. e.)

168 Ezek közül 4 halálos ítélet volt. (HL HM 1942—13—9159/eln.)

169 Mind a 6 vádlottat kötél általi halálra ítélték. (HL HM 1942—13—129744/eln.)

170 Az ügyész rendfokozata helyesen hadbíró százados.

171 Az irat csonka, itt megszakad.

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG (1919—1944) HADSEREGÉNEK FELSŐ VEZETÉSE

ADATTÁR
III. rész, Kiegészítések, korrekciók A—Z

A Hadtörténelmi Közlemények 1984. évi 1. számában jelent meg az ellenforradalmi Magyarország katonai felső vezetéséről készített történelmi-statisztikai tanulmányom.[1] Az 1984. évi 2. és 3. számban a tanulmányhoz kapcsolódó Adattárat tettem közzé,[2] amely a tanulmányban szereplő katonai vezetők legfontosabb életrajzi adatait tartalmazza. Sajnos az Adattárba — az ilyen és ehhez hasonló összeállítások velejárójaként — kisebb-nagyobb pontatlanságok is bekerültek. Ezek egy része toll- illetve sajtóhibából adódott, míg más részüket a kevésbé megbízható források használata „termelte ki".

Az Adattár nyomdába adása óta eltelt egy év alatt tovább folytattam a kutatásokat és így újabb és újabb adatok kerültek elő. Így adódott a gondolat, hogy a megjelent Adattárat kiegészítsem és a hibás adatokat kijavítsam. Nem állítom, hogy ezzel a kiegészítéssel az ellenforradalmi Magyarország hadseregének felső vezetéséről készült Adattár teljes és hibátlan lesz, de talán a legteljesebb, hozzáférhető Adattár kerül így a kutatók, olvasók kezébe.

Nem közölhetjük, úgy a puszta adatokat, hogy ne mondjak köszönetet mindazoknak, akik az Adattár összeállításához, illetve a kiegészítéshez segítséget nyújtottak. E helyen szeretném megköszönni név szerint is dr. Kálmán Dániel miskolci, valamint Csanády György és Petneházy Zalán budapesti kutatóknak az önzetlen segítségét, akik nem egy esetben saját kutatásaik adatait bocsátották a rendelkezésemre a pontosítás, kiegészítés céljából.

Az Adattár kiegészítésénél, javításánál az Adattár I. és II. részében használt rövidítéseket és sorrendiséget alkalmazom[3] és feltüntetem a személyek neve mellett a nemesi előnevet, a vitézi címet és az elért legmagasabb rendfokozatot.

ADORJÁN ÁGOSTON, vitéz menasági, altbgy.

1. Csíkmenaság, 1871. 01. 19 — Bp. 1957.

ÁGOTHA ÁRPÁD, vitéz székelyudvarhelyi, altbgy.

1. — Bp. 1940. 11. 26.

1 *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről. Hadtörténelmi Közlemények 1984/1. 34—71. o.
2 Hadtörténelmi Közlemények 1984/2. 354—392. o. és Hadtörténelmi Közlemények 1984/3. 567—598. o.
3 A rövidítések feloldását és az 1—7 arab számok jelentését l.: Hadtörténelmi Közlemények 1984/2. 354—357. o.

ÁNYOS ALADÁR, vitéz faiszi és vámosi, altbgy.

1. — Bp. 1960.

ARTNER KÁLMÁN, vitéz fertőszentmiklósi, altbgy.

1. — Bp. 1928. 12. 04.

BALASSA BÉLA, vitéz nemes, altbgy.

6. Fhdgy. — 198?, Tbk. — 1920. 08. 01., Altbgy. — 1923. 09. 01.
7. 1919. 07. — 1919. 08. (?).: LA pk., 1919. 09 — 1920. 09. 01.: Bp-i honv. ker., ill. miskolci gyal. dd. pk., 1920. 09. 01 — 1921.: miskolci ho. p., 1921 — 1921. 12. 15.: HM felszámoló hiv. bev.

BARDÓCZY (Bader) FERENC, vitéz, altbgy.

1. — Gödöllő, 1967. 11. 17.

BARTHA LAJOS, sepsiszék-nagyborosnyói, altbgy.

1. — Bp. 1946. 12. 20.

BAUSZNERN ÁRMIN, nemes, c. vezérkapitány

BÉLDY (Bruckner, Béldi) ALAJOS, vitéz, vezds.

5. N(T), A(T), F(T), L(Gy), O(Gy)

BERNÁTSKY KORNÉL, vitéz, c. altbgy.

1. Versec, 1868. 08. 10. — 1944 után

BERZEVICZY BÉLA, berzevicei és kakaslomnioi, altbgy.

1. —Bp. 1922. 02. 17.
6. Altbgy. — 1920. 08. 17. (1920. 05. 01.)

BIFFL FERENC, vitéz pilicai, altbgy.

1. — Bp. 1947.

BILLNITZER ERNŐ, altbgy.

7. 1920 — 1923.: 7. tü. oszt., 1923 — 1924.: e. é. tü. önkéntes isk. pk., 1924 — 1927.: 7. vdd. pság. tü. ea., 1944. 10. 20 — 1945. 02. 14.: Billnitzer csop. pk., 1945. 02. 14 — 1948. 07.: hadifogs. SzU., 1950.: mint háborús bűnös, 8 évi fegyház.

BISZA FERENC, altbgy.

1. — Bécs, 1968.

BOR JENŐ, halmaji, altbgy.

1. — Brookmont, Washington D. C. (USA), 1979. 11. 30.

BOROSS SÁNDOR, altbgy.

1. — Bp. 1942. 09. 17.

BÖCKL JÓZSEF, altbgy.

1. — Bp. 1941. 03. 27.

CZIBUR ANDOR (András), altbgy.

1. — Bp. (?), 1972. 05. 12.

CSÁKY ZSIGMOND, kőrösszeghy és adorjáni gróf, c. altbgy.

6. Hdp. thtts. — 1890. 11. 01., Hdgy. — 1891. 11. 01., Fhdgy. — 1895. 11. 01., 2. o. szds. — 1902. 05. 01., 1. o. szds. — 1903. 11. 01., Őrgy. — 1911. 05. 01., Alezds. — 1914. 05. 01., Ezds. — 1916. 05. 01., Tbk. — 1921. 11. 01., c. Altbgy. — 1925. 10. 19.

CSATAY LAJOS, csatai, vezds.

1. — Bp. 1944. 11. 19. (21. ?)

CSÉCSI-NAGY IMRE, vitéz nemes, altbgy.

1. — Bp. 1967. 07. 19.

DÁNI BALÁZS, vitéz gyarmati és magyarcsékei, c. gyal. tbk.

1. Pest, 1864. 11. 30 — Bp. 1944. 01. 20.
6. Őrgy. — 1901. 11. 01., Alezds. — 1906. 05. 01.

DÁNI BÉLA, gyarmati, tbk.

1. — Bp. 1921. 03. 21.
5. N(T), A(T), F(T), Japán(T), O(T), Or(T), Szl(T)
6. 1. o. Szds. — 1899. 05. 01., Őrgy. — 1906. 05. 01., Alezds. — 1909. 11. 01., Ezds. — 1913. 01. 17. (1912. 11. 01.)

DEÁK FERENC, vitéz, vőrgy.

6. Szds. — 1927. 11. 01. (1926. 11. 01-re jav.)

DECLEVA ZOLTÁN, vezds.

1. — Bp. 1950. 07. 17.
6. Őrgy. — 1924. 09. 01. (1923. 09. 01-i rang, ez később 1922. 09. 01-re javítva)

DEMÉNY GÉZA, altbgy.

1. Bp. 1881. 06. 02 — Bp. 1940. 04. 09.
4. Cs. és kir. kat. alreál, Kassa, cs. és kir. kat. főreál, Morva-Fehértemplom, cs. és kir. kat. mű. akad., Bécs (1898—1901), Hadiisk. (1905—1907)
5. N(T), F(?)
6. Hdgy. — 1901. 08. 18., Fhdgy. — 1907. 11. 01., Szds. — 1913. 11. 01., Őrgy. — 1918. 02. 01., Alezds. — 1919. 11. 01., Ezds. — 1920. 05. 01., Tbk. — 1927. 05. 01.
7. 1919—1924. 05. 01.: LA tanár, HM 3/A oszt. vez. h.

DENK GUSZTÁV, vitéz kistoronyi, lov. tbk.

2. D. Ozsváth, dr. — pü. igazgató
4. Hadiisk. 1907—1910.
7. 1922. 04. 15 — 1928. 07. 17.: Kki főn., 1928. 07. 17 — 1929. 10. 15. (11. 01.): 1 vdd. gypk., 1933. 05. 01 — 1935. 02. 01.: 1. lov. dd. pk.

DIETRICH ALFRÉD, sachsenfelsi, vezérfőkapitány

1. 1877 — 1945 után
3. Ev.
5. N(T), A(T), F(T), O(T)
6. Teng. hdp. — 1896. 07. 01., Sorhajózls. — 1900. 05. 01., Sorhajóhdgy. — 1907. 11. 01. Korvettkapitány — 1917. 05. 01.

DIETRICH RICHÁRD, sachsenfelsi, vezérfőkapitány

1. 1880. — Bp. 1958.
5. N(T), A(T), F(T), O(T)
6. Teng. hdp. jelölt — 1899. 10. 01., Teng. hdp. — 1901. 02. 01., Sorhajózls. — 1905. 11. 01., Sorhajóhadnagy — 1910. 11. 01., Korvettkapitány — 1918. 11. 01.

GOMBOS MIHÁLY, incédi, altbgy.

1. — Bp. 1943. 09. 07.

GÖMBÖS GYULA, vitéz jákfai, gyal. tbk.

6. Hdgy. — 1906. 11. 01., Fhdgy. — 1911. 11. 01., Szds. — 1915. 05. 01.

GÖRGEY GYÖRGY, vitéz görgői és toporci, tbk.

1. — Bp. (?), 1958.

GUILLEAUME ÁRPÁD, vitéz, altbgy.

1.— 1944 után

HARDY KÁLMÁN, dr. vitéz nemes, vezérfőkapitány

1. — Columbia (South-Carolina, USA), 1930. 06. 21.

HARMOS ZOLTÁN, hihalmi, altbgy. (Tü., Mű.)

1. — Bp. 1958. 04. 23.
5. N(T), A(J), F(J), O(Gy).

HARTMANN GASZTON, wartenschildi lovag, főkapitány

1. 1886 — (?)., 1937. 05. 09.
4. Cs. és kir. Tengerészeti Akadémia (1901—1905)
6. Teng. hdp. — 1905. 07. 01., Teng. zls. — 1907. 07. 01., Fregatthdgy. — 1909. 01. 01., Sorhajóhdgy. — 1913. 11. 01., Korvettkapitány — 1918. 11. 01.

HÁRY LÁSZLÓ, vitéz, c. vörgy.

7. 1919. 03 — 1919. 08.: VH 8. rep. szd. pk.

HEGEDÜS PÁL, altbgy.

1. — Bp. 1944. 11. 10.

HELLEBRONTH ANTAL, vitéz tiszabeői, c. tü. tbk.

1. — 1944. 06. után

HOMROGDY (Lichtenstein) Pál, vitéz homrogdi, altbgy.

1. Miskolc, 1876. 08. 06. — Bp. 1949. 11. 28.
4. Cs. és kir. kat. alreálisk. Kőszeg (1888—1892), Cs. és kir. kat. főreálisk. Morva-Fehértemplom (1892—1895), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1895—1898)
6. Hdgy. — 1898. 08. 18., Fhdgy. — 1902., Szds. — 1908., Őrgy. — 1916.

HORTHY ISTVÁN, vitéz nagybányai, c. lov. tbk.

1. — Bécs, 1937. 09. 23.

IBRÁNYI MIHÁLY, vitéz vajai és ibrányi, altbgy.

7. 1943. 08. 10 — 1944. 01. 01.: 16. gyal. ho. gypk. létszámfeletti állományába beo., a fronton.

JANKOVICH SZAVÉR FERENC, jeszeniczei, altbgy.

1. — Kecskemét, 1925. 01. 12.

JANKY BÉLA, bulcsi, altbgy.

1. — Bp. 1938. 04. 11.

JANKY KOCSÁRD, vitéz bulcsi, lov. tbk.

7. 1920. 03 — 1922. 10. 25.: szegedi kat. körlet, ill. 5. vád. pk., 1922. 10. 25 — 1922. 12. 07.: HM VI. csop. főn.
10. 25 — 1922. 12. 07.: HM VI. csop. főn.

JÁNY (Hautzinger) GUSZTÁV, vitéz, vezds.

7. 1938. 05. 24 — 1939. 02. 01.: KKI főn., 1939. 02. 01 — 1940. 03. 01.: I. hdt. pk.

JÁRMY ENDRE, dr. nagyszolnoki, altbgy.

1. Nagykároly, 1875. 03. 16 — Bp. 1944. 09. (?)
2. ?
3. ?
4. Hadiisk. (1900—1902)
5. N(T)
6. Hdgy. — 1895. 11. 01., Fhdgy. — 1899. 11. 01., 2. o. szds. — 1905. 11. 01., Őrgy. — 1914. 11. 01., Alezds — 1916. 08. 01., Ezds. — 19??, Tbk. — 192?, Altbgy. — 1927. 05. 01.
7. 1919—1920.: Vas vm. kat. pk., 1920—1923.: ?, 1923. 06. 06—1925. 05. 25.: vámőr főpk. h., 1925. 05. 25—1926. 04. 03.: 5. vdd. IV. közig. alk., 1927. 06. 01.: áv., 1928. 06. 01.: nyug.

JUHÁSZ LÁSZLÓ, vitéz, altbgy.

1. — Eger, 1958. 11. 07.
6. 2. o. szds. — 1902. 05. 01., 1. o. szds. — 1904. 11. 01., Altbgy. — 1925. 05. 01.

KALÁNDY (Kleindin) IMRE, vitéz, altbgy.

1. — Dunatetétlen, 1945.

KAPUSTYÁK KÁROLY, altbgy.

1. — Bp. 1944.

KARÁNSEBESY (Paica) GYULA, altbgy.

1. — München (NSZK), 1954. 11.

KENESE (Kulhanek?) WALDEMÁR, vitéz, altbgy.

6. Ezds. — 1929. 10. 01.
7. 1924. 08. 18 — 1933. 10. 04.: szombathelyi rep. tér pk., (HFPK lü. szemlélő 1938. 03. 19 — 1939. 02. 01.)

KERESZTES-FISCHER (Fischer) LAJOS, vitéz, vezds.

7. 1939. 02. 01 — 1942. 11. 01.: KKI főnök (1939. 02. 21-től főhadsegéd is)

KONEK EMIL, norwalli, altengernagy

1. Graz (Ausztria), 1870. 10. 14 — Bp. 1944. 06. 26.

KONTZ SÁNDOR, bazédi és körpényesi, altbgy.

1. — Bp. 1942. 09. 03.

KOÓS MIKLÓS, vitéz békei, altbgy.

5. N(J), F(J)

KOZMA FERENC, vitéz, altbgy.

1. — Székesfehérvár, 1972. 01. 20.
2. K. Ferenc — unit. gimn. igazgató, tanfelügyelő
4. Cs. és kir. kat alreál- és főreálisk. Kassa (188?—1896), Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1896—1899)
5. N(T), F(Gy), R(Gy)
6. Hdgy. — 1899. 09. 01., Fhdgy. — 190?, Szds. — 1918. 05. 01., Őrgy. — 1918., Alezds. — 192?, Ezds. — 192?.

KOZMA ISTVÁN, vitéz felsőtorjai, altbgy.

1. — Bp. 1951. 10. 02.
5. N(T), F(T)

KÖLLER GYÖRGY, altbgy.

1. — Bp. 1932. 06. 23.

KRATOCHVIL KÁROLY, szentkereszthegyi, altbgy.

1. — Bp. 1946. 09. 19.

LAKATOS GÉZA, vitéz csíkszentsimoni, vezds.

1. — Adelaide (Ausztrália), 1967. 05. 21.

LÁNG BOLDIZSÁR, báró csanakfalvi, altbgy.

LÁSZLÓ (Lancsek) DEZSŐ, vitéz, vezds.

1. — Bp. 1949. 06. 08.
7. 1945. 06.: lefokozva és a honvédségből kicsapva, Bp-i Népbíróság 1946-ban kötél általi halálra ítélte, az ítéletet 1949-ben végrehajtották.

LÁZÁR KÁROLY, vitéz csíktaplóczai, altbgy,

1. — Bp. 1968. 04. 07.

LEHÁR ANTAL, báró, vőrgy. (?)

1. Sopron, 1876. 02. 21.

LENGYEL BÉLA, vitéz ebesfalvi, altbgy.

4. Cs. és kir. hdp. isk., Bp. (1911—1914)
6. Hdgy. — 1915. 05. 01., Fhdgy. — 1917. 05. 01.

LENZ ALBIN, nagysárosi, altbgy.

1. — Bp. 1958. 08. 12.
6. Altbgy. — 1928. 11. 01.

LÉTAY (Landau) GYULA, nyirjesi, altbgy.

3. R. k.

LORX GYŐZŐ, vitéz ruszkini, tbk. (Mű.)

1. — Bp. 1922. 06. 29.
2. L. Sándor — orvos
4. N(T), F(T), A(Gy), O(Gy), SZl(Gy)
7. 1922. 01. 04 — 1922. 06. 29.: HM VI. csop. főn.

LUCICH KÁROLY, altengernagy

2. L. ? — tanár
3. R. k.

MÁTHÉ KÁLMÁN, vitéz nemes, altbgy.

2. M. Kálmán — postai alkalmazott
4. Hakad (1921—1923)
N(T), F(J), R(J), Szl (J)
6. Hdgy. — 1911. 11. 01., Fhdgy. — 1914. 08. 01., Szds. — 1917. 11. 01., Őrgy. — 1925. 11. 01., Alezds. — 1930. 11. 01.
7. 1918. 11. 01 — 1920. 08. 01.: Bp-i kat. főreál, LA, kat. főreál tanár, 1920. 08. 01 — 1921. 10. 01.: HM VI—2 oszt. fogalmazó alcsop. vez., 1921. 10. 01. — 1923. 09. 01.: Hakad. hallg., 1923. 09. 01 — 1924. 03. 01.: 1 vdd. gypk. vk. ti., 1924. 03. 01 — 1924. 09. 01.: 2. honv. gye. zlj. pk., 1924. 09. 01 — 1930. 05. 01.: HM VI — 2. oszt. alcsop. aloszt. vez., 1930. 05. 01 — 1933. 08. 01. Hakad. hdm. vk. szolg. tanár., 1933. 09. 01 — 1935. 09. 15.: HM 1/b oszt. vez. h., 1935. 09. 15 — 1938. 08. 01.: HM 1/b oszt. vez.

MÉREY LÁSZLÓ, vitéz nagyselmeczi, altbgy.

5. N(T), A(Nm), F(Nm), O(Nm), Szl(J)
7. 1944. 04. 26 — 1944. 11.: Pest—Pilis—Solt—Kiskun vm. főispánja (1944. 05. 08-án iktatták be.)

MÓDLY ZOLTÁN, vitéz, altbgy.

— 1944 után
6. Hdgy. — 1901. 11. 01., Fhdgy. — 1906. 11. 01., Szds. — 1910. 11. 01.
7. 1922 — 1925. 08. 01.: Hakad. tanár

NAGY PÁL, vitéz nemes, gyal. tbk.

2. N. Péter — földbirtokos

NÉMETH JÓZSEF, altbgy.

1. Tapolca, 1883. 05. 06 — Fonyódliget, 1961. 11. 20.

NÉMETH JÓZSEF, altbgy.

1. Dunaföldvár, 1888. 11. 28 — Csobánka, 1964. 09. 06.

PACOR JÓZSEF, vitéz karstenfelsi és hegyaljai, altbgy.

1. — Bp. 1944. 03. 12.

PLEPLÁR LAJOS, stari-brodi, c. altbgy. (Mű)

1. Johannisthal, 1869. 07. 18 — Szeged, 1962. 03. 19.
2. P. Károly — orvos
4. Gimn. 1—6. o., cs. és kir. mű. hdp. isk. Hainburg (1886—1890)
N(T)
6. Hdp. őrm. — 1890. 08. 01., Hdp. thtts. — 1891. 08. 01., Hdgy. — 1892. 11. 01., Fhdgy. — 1896. 05. 01., Szds. — 1906. 05. 01., Őrgy. — 1915. 05. 01., Alezds. — 1917. 05. 01., Ezds. — 1921. 02. 01., c. Altbgy. — 1929. 06. 06.

RÁKOSI GYÖRGY, dr. vitéz, tbk.

1. — Bp. 1935. 08. 03.

RAPAICH RICHÁRD, vitéz ruhmwerthi, lov. tbk.

6. Altbgy. — 1930. 11. 01.
7. 1920. 02 — 1920. 07.: HM szsgd., 1920. 09 — 1920. 12.: 1. hu. ezd. pk., 1920. 12 — 1921.: HM eln. A, ill. D oszt., 1928. 07. 01 — 1930. 06.: OTT társelnök h., 1930. 06 — 1935.: HFPK lov. szemlélő.

RÁTZ JENŐ, vitéz nagylaki, gyal. tbk.

7. 1936. 09. 05 — 1938. 05. 24.: HM VI. csop. (HVKF) főn.

RŐDER VILMOS, gyal. tbk.

5. N(T), A(Gy), F(T), O(J)
6. Hdgy. — 1899. 08. 16. (1899. 11. 01.), Fhdgy. — 1904. 10. 31., Szds. — 1909. 05. 01., Őrgy. — 1914. 08. 01.
7. 1918. 11. 04 — 1919. 11. 12.: olasz hadifogs., 1935. 05. 01.: nyug., 1936. 10. 12 — —1938. 05. 14. (13. ?): HM.

RUMPELLES KORNÉL, altbgy.

1. 1878 — Bp. 1936. 06. 02.

RUSZKAY (Ranzenberger) JENŐ, vitéz, c. vezds,

1. — Bp. 1946. 06. 22.
5. N(T), A(T), F(T), O(J), Or(Nm), R(Nm)
1919. 09. 01 — 1922. 01.: Nemzeti Hads. vkf., ill. HM VI. csop. főn. szsgd.

SÁFRÁNY GÉZA, vitéz, altbgy.

1. — Gödöllő-Máriabesenyő, 1957. 04. 02.

SÁVOLY JÁNOS, nagyidai, altbgy

1. — Bp. 1924. 03. 05.

SCHÖRCH JENŐ, monostori, altbgy.

2. S. Gyula — fhdgy.
4. Főreálisk. 1—8. o., Cs. és kir. kat. akad. Bécsújhely (1900—1903)

SCHWEITZER ISTVÁN, vezds.

1. — Bp. 1981. 11. 19.

SIPOS ÁRPÁD, vitéz, gyal. tbk.

1. — Bp. 1950. 03. 08.
5. N(T), F(J)
6. Hdgy. — 1898. 11. 01., Fhdgy. — 1903. 05. 01., 2. o. Szds. — 1907. 05. 01.
7. 1935. 01. 16 — 1936. 09. 09.: HFPK h., 1936. 10. 01.: nyug.

SIRCHICH BÉLA, kissirai, altbgy.

1. — Bp. 1942. 01. 11.

SOMOGYI ENDRE, vitéz, altbgy.

1. — Bp. 1967. 09. 08.

SÓNYI (Solarcz) HUGÓ, vitéz, gyal. tbk.

1. Wolkersdorf, 1883. 03. 02.

SOÓS KÁROLY, vitéz bádoki, gyal. tbk.

1. — Villach, (Ausztria), 1953. 06. 22.

STIRLING LÁSZLÓ, szentgyörgyvári, altbgy.

1. — Montreal (Kanada), 1969. 06. 04.
2. S. Sándor — ny. szds.
4. Cs. és kir. kat. al- és főreál, Kismarton (1897—1905)
5. N(T), A(T), F(T), Spanyol (J), Or(?)

SUHAY IMRE, nemes, altbgy. (Lov.)

6. Ezds. — 1920. 11. 01.

SZIVÓ SÁNDOR, lovag bunyai, altbgy.

1. — Bp. 1945.

TAKÁTSY (Takácsy) GYÖRGY, vitéz, altbgy.

1. — Bp. 1943. 06. 03.

TASNÁDY (Taschler, Tasnád) GUIDÓ, vitéz, főtörzskapitány

2. T.? — vasúti mérnök
4. Cs. és kir. Haditeng. Akad., Pola (1904—1908)
6. Teng. zls. — 1910. 07. 01.

TEMESSY (Sekalits) MILÁN, vitéz, altbgy.

7. 1937. 08. 01 — 1939. 01.: 2. vdd., ill. II. hdt. pk.

TRUNKWALTER ÖDÖN, vezérkapitány

6. Teng. hdp. — 1912. 07. 01., Teng. zls. — 1914. 06. 01., Fregatthdgy. — 1914. 08. 01., Sorhajóhdgy. — 1918. 11. 01.

VARGYASSY (Jelic, Vargyassi) GYULA, vitéz, altbgy. (Gyal.)

1. Temesvár 1891. 12. 21.
2. J. Gyula — fhdgy.
4. Cs. és kir. kat. akad., Bécsújhely (1909—1912), Hakad. (192?—1922)
5. N(T), F(T)
6. Hdgy. — 1912. 08. 18., Fhdgy. — 1915. 01. 01., Szds. — 1919. 09. 01., Őrgy. — 1928. 05. 01., Alezds. — 1933. 11. 01., Ezds. — 1938. 05. 01., Vőrgy. — 1941. 11. 01. (1941. 05. 01.)
7. 1932. 08. 01 — 1936. 08. 01.: LA II. főcsop. tan. vez. és harcászat tanár, 1936. 08. 01 — 1937. 08. 01.: 13/II. zlj. pk., 1937. 08. 01 — 1941. 08. 01.: töti tanf. tanár, 1941. 08. 01 — 1942. 09. 10.: 4. gyal. dd., ill. 4. k. ko. pk., 1942. 09. 10 — 1942. 11. 15.: II. hdt. pság. beo., 1942. 11. 15 — 1943. 06. 15.: 23. k. ho. pk., 1943. 06. 15 — 1945. 02. 01.: töti tanf. pk. (1944. 12. 14. — 1945. 01. 06.: harcos szellemet és harci fegyelmet biztosító törzsek és tábori rendészeti csapatok honvédségi felügyelője gyepűszálláson és 1945. 02. 01.: hadtáp pk.-i teendőkkel megbízva), 1945. 02. 01 — ?: orsz. hadtáp pk., 1945. 07. 04.: lefokozva és a honvédségből kicsapva.

VOGT VALDEMÁR, gyal, tbk.

6. Tbk. — 1923. 01. 01.
7. 1924. 04. 14 — 1927. 11.: 4 vdd. pk., 1927. 12 — 1928. 08.: Tbk. büv. elnök, 1928. 09 — 1930. 07.: LHTVSz elnök.

WERTH HENRIK, vezds.

4. Polg. 1—4. o.
6. Alezds. — 1918. 12. 14., Gyal. tbk. — 1938. 09. 29. (1936. 09. 30.)
7. 1920—1921.: Hakad. tanár, 1921 — 1922. 02. 06.: 7. kp. zlj. pk.

WILLERDING RUDOLF, vitéz báró, gyal. tbk.

1. Bp. 1866. 01. 01. —
2. W. Ágoston — katonaorvos

WULFF OLAF, vezérfőkapitány (altbgy.)

1. Bp. 1977. 02. 08—
4. Gimn. 1—5. oszt., cs. és kir. Haditengerészeti Akad., Fiume (1891—1895)
5. N(T), A(T), F(T), Norvég (T), O(?)
6. 2. o. teng. hadp. — 1885., Sorhajózls. — 1899., Sorhajóhdgy. — 1907., Korvettkapitány — 1916., Fregattkapitány — 1928. 11. 01., Sorhajókapitány — 1920. 05. 01.
7. 1919. 09 — 1920.: állami révkapitányság főn.

ZÁCH (Nack) EMIL, vitéz, c. gyal. tbk.

6. Fhdgy. — 1909. 05. 01., Szds. — 1913. 11. 01., Őrgy. — 1918. 05. 01., Alezds. — 1920. 05. 01. (1919. 09. 01.)
7. 1928. 10. 01 — 1929. 06. 01.: 3. vdd. gypk., 1929. 06. 01 — 1930. 05. 02.: HM I. csop. főn. (1930. 04. 26-tól ideiglenesen megbízva a HM kat. közig. főcsop. főn. vezetésével), 1930. 05. 02 — 1935. 12. 31.: HM kat. közig. főcsop. főn., 1936. 09. 05 — 1938. 12. 05.: LHTVSzK elnök, 1938. 12. 05 — 1940. 02. 01.: HM kat. főcsop. főn.

ZALAY (Zechentmayer) JÓZSEF, vitéz, c. altbgy.

2. Z. József — bányatisztviselő

SZEMLE

KRISTÓ GYULA

AZ AUGSBURGI CSATA

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 124 o.)

A „Sorsdöntő történelmi napok" sorozatban ismét egy ütközetről olvashatunk. A szerző témaválasztása azért örvendetes, mert erről a jelentős, történelmünket alakító csatáról eddig Magyarországon csak kisebb terjedelmű írások jelentek meg, szemben a külföldi monográfiák és átfogó tanulmányok sorával. Kristó írása, miként a sorozat korábbi kötetei, nem csak — sőt elsősorban nem — az ütközet leírására összpontosít, hanem az ahhoz vezető út állomásait kísérli meg kitapintani, a történelmi eseményt belehelyezi a korszak politikai-gazdasági-társadalmi folyamatába. Azért is örülhetünk ennek, mert történeti tudatformáló munkát vehetünk a kezünkbe, ami az érdeklődők széles rétegei mellett, tekintve könyvkiadásunk szűk keresztmetszetét, a közép- és felsőfokú oktatásnak is segédkönyvévé válhat.

A szerző — elsősorban saját eredményei alapján (v. ö. Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig című kötetével, 229—393. o.) — először a magyar kalandozó hadjáratok földrajzi irányait, kronológiáját mutatja be, majd az ezeket kiváltó gazdasági-társadalmi okokról és az európai politikai viszonyokról szól. Ezután rátér a Kárpát-medence X. századi etnikai viszonyainak vizsgálatára. Ez utóbbi azért igen hasznos, mivel széles körökben hozzáférhetővé teszi a korra vonatkozó különféle történeti koncepciókról a szakfolyóiratokban elszórtan megjelent kritikákat (l. pl. *Fodor István:* Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. = Múzeumi Közlemények, 1982. 116—135. o.). Könyve hátralevő részében az augsburgi csata lefolyását, majd az ütközet kimenetelének a magyar illetve a német fejlődésre gyakorolt hatását foglalja össze.

Az ütközet előzményeiről és lefolyásáról a két legmegbízhatóbb forrás alapján tájékoztat (86—93. o.). Az augsburgi Ulrich püspök életírása ritka megbízhatóságával, míg Widukind tudósítása páratlan részletességével tűnik ki. Azonban az életírás szinte semmit sem tud a csatáról, Widukind pedig a város ostromáról nem vesz tudomást. Meglepő, hogy bár az V—XI. századi ütközetek közül éppen erről maradt fenn az egyik legrészletesebb leírás, mégis annyi a bizonytalanság a részleteket illetően. A nehézségek ellenére a szerző előadásmódja mértéktartó. Ismertetésében mégis több ponton nehezen követhető a csata lefolyása. Az említett forrásokból kikövetkeztethető ugyanis, hogy Ottó seregével nem közelítette meg a várost, látótávolságon kívül maradt. Másnapi taktikája arra irányult, hogy a várostól 5—7 km-re véget érő erdős-dombos vidéket (Rauher Forst, vagy Kobel) ne hagyják el — amíg erre lehetőségük van —, hanem 10-én hajnalban a sík medence határán É—D irányban húzódó dombok védelmében („aspera et difficilia loca", v. ö. Caesar szóhasználatával) a bajor Lech-mező felé vonuljanak, talán valóban a Gunzenlê vonaláig. Bár a források kimondottan nem szóltak arról, hogy a magyar sereg két részre oszlott, a szövegösszefüggésből erre következtetni lehet. Egy részük, talán Lél vezetésével, átkarolással próbálkozott (l. 89. o. térképe), míg a főseregnek, valószínűleg Bulcsu vezetésével, szemből kellett volna teljessé tenni a bekerítést. Úgy tűnik, hogy az átkarolással nem sikerült olyan nagy zavart előidézni — a 8-ból csak 3 légiót szórtak szét, s talán a leggyengébbeket —, hogy az elöl álló légiók Bulcsu seregrészének karjaiba fussanak. Soraik nem bomlottak fel, „in acie" maradtak, míg Konrád légiója

rendet teremtett a hátvédnél. Így tulajdonképpen külön-külön sikerült leszámolni a magyar seregrészekkel. Az átkarolási akció korlátozott sikeréhez hozzá járultak az ellenfél számára — a németek által talán tudatosan választott — kedvezőtlen terepviszonyok és a német egységek szokatlanul magas száma.

Problematikus a szembenálló erők létszáma is. A szerző analóg példák alapján a németeket 3—4 ezerre becsüli, a magyarok létszámfölényét pedig ehhez igazítandónak véli. Becslése helyes lehet, a (páncélos) nehézfegyverzetű lovasság kis létszámban is igen ütőképes, 50 lovag eleste a korban komoly veszteségnek számított. 1000-ben pl. a lengyel fejedelem, Boleszlav, 300 páncélost (loricati) küldött III. Ottónak, akik — az augsburgi csatában részt vevő csehekhez hasonlóan — önálló légiót alkothattak. A „legio" és „milia" a korban már szinonimái egymásnak, így a légió taktikai, azaz önálló harcászati tevékenység végrehajtására képes egységnek tekinthető. A korabeli évkönyvek a magyarok egységeit is nevezik légióknak. A német tartományok, „regnumok" hadipotenciálja igen magas volt, az Indiculus loricatorum (981) alapján a 15 ezer nehézfegyverzetű lovast elérte, a könnyűfegyverzetűek nélkül. Teljes mozgósításuk természetesen sohasem történt meg, ám éppen a X. század közepére kedvezően megváltozott az egyes regnumok kontingensküldő készsége és gyorsasága. Az augsburgi csatába Ottó kislétszámú szász vitézzel indult (v. ö. Vita Brunonis), a többiek azonban útközben hozzá csatlakoztak, Ulmnál és Augsburg közelében. 3—4 ezer főnél nagyobb sereg együttes mozgatása amúgy is szinte lehetetlen volt abban a korban. A magyar seregek is kisebb egységekben vonultak és csak a nagyobb katonai akciókra egyesültek (v. ö. Casus S. Galli, 926. év, id. *Kristó*, 18. o.; *Widukind* 938. év).

A könyv jellegéből adódóan érdemes lett volna bemutatni a korabeli fegyverzetet a rendelkezésünkre álló közel egykorú ábrázolások alapján (v. ö. *Köhler, G.*, Breslau, 1887. 3. Bd. 3—23. o.). A hiteles Ulrich-életírás, amit a szerző is idéz, felsorolja ugyan a szokásos fegyverzetet (84. o.), de az érdeklődőnek ez kevés információt nyújt. A Kopasz Károly korából származó képes bibliák miniatúráin helyet kapott a korszak nehézfegyverzetű harcosa is. A képeken jól látszódik a bőrre, vagy vászonra erősített vas pikkelyekből, vagy gyűrűkből készült páncéling (lorica), rövid ujjakkal, valamint egy ehhez csatlakozó kötény (páncélszoknya). A jobb kezet és a lábakat szintén vas borította. A nyakvédő a kúp alakú sisakra (galea) volt ráerősítve. A pajzs (clipeus) fából készült, kívül bőr fedte, félembernyi magasságú is lehetett. A legfontosabb támadófegyver a lándzsa (lancea), valamint a 75—100 cm hosszú kard (spathae). Widukindnál már az „armati" és az „equites" fogalmak azonosak, külön szól arról, ha egy kontingens nem teljesen az elvárt fegyverzetű. Érdemes végül utalni a már Madarász Henrik idejétől lendületet kapó várépítésekre (73. o.), hiszen a váraknak fontos szerep jutott az utak elzárásában a menekülő magyarok elől. A magyarok fegyverzetének kitűnő áttekintése olvasható *Kovács László* tanulmányában (Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 3. sz., 515—529. o.)

További megjegyzéseink a kalandozó hadjáratok jellegének és eredményeinek megítélésére vonatkoznak. Az 1945 előtti történeti munkák (*Deér J., Hóman B.* stb.) és újabban *Vajay Szabolcs* műve — bár nem egy ponton túlozva — a magyar törzsszövetség nyugati szövetségi kapcsolataira irányította a figyelmet és a magyarok tájékozottságára a nyugati politikai erőviszonyokban. Ezeket a nézeteket a hazai történészek jelentős része kisebb-nagyobb mértékben elfogadta (részletes felsorolásukat l. Levedi törzsszövetségétől... i. h.). A szerző azonban határozottan elveti e katonai vállalkozások esetleges politikai indíttatását, sőt politikai hasznukról szó sem esik, hanem egyértelműen zsákmányszerző jellegűeknek minősíti őket (38. o. és v. ö. a Levedi törzsszövetségétől... c kötetben foglaltakkal, 309—392. o.). Magyarázatát abban sejthetjük, hogy elemzésében háttérbe szorul e „sportlovasi teljesítmények" (32. o.) — amiket jókora eufémizmussal kalandozásoknak nevezünk — alapvető katonai, háborús jellege, az ezekhez kapcsolódó számtalan csatával, ostrommal és a nem kevés veszteséggel együtt. Clausewitz már felismerte, hogy a háború minden esetben politikai ténykedésnek tekinthető. Ennek természetesen nem szükséges a szembenálló haderő(k) leveréséig eljutni, elég ha „az ellenség szövetségi hálózatát megbontjuk, vagy új szövetségeket keresünk, vagy még inkább javunkra szolgáló új politikai kapcsolatokat hozunk létre" — teszi hozzá a hadtudomány klasszikus teoretikusa. A végső cél védtelenné tenni az ellenséget. Ha ezt elfogadjuk, akkor a szerző által emlegetett politikai hűségnek, vagy hiányának, a kolostorok — bár ne feledjük, hogy az egyházak a kor „infrastruktúrájának"

részei, gazdasági és hadszervezeti egységek egyszerre — kifosztásának, vagy megkímélésének másodlagos a jelentősége.

Az előbbiek értelmében a kalandozások eredményeiben is többet látunk, mint pusztán a nemesfém- és rabszolgaszükséglet kielégítését. Az 1984-ben megjelent hadtörténeti szintézis értékelése szerint „a hadjáratok... hosszú időn át megakadályozták, hogy nyugat felől támadás érje az országot..." (*Borosy András*). A száz évnél is tovább ismétlődő hadjáratok objektíve biztosították az államszervezéshez és -alapításhoz szükséges külpolitikai hátteret. E folyamat vezethetett a 973-as quedlinburgi követjáráshoz, a német birodalommal a „konszenzus" megtalálásához és a gyakorlatilag II. Konrád 1030-as támadásáig tartó békés viszony kialakításához. A kalandozó hadjáratok politikai haszna nagy jelentőségű, mivel I. Ottó uralkodása alatt — az általa újra megszilárdított központi hatalom birtokában — vett új lendületet a birodalom keleti határának a formálása: a cseh és a lengyel területekkel hűbéri jogon történő kapcsolat kialakítása, a határtartományok egyházszervezésének és térítő szerepének a felgyorsítása. Éppen az augsburgi győzelem emlékére alapította I. Ottó a merseburgi püspökséget, majd attól függetlenül a magdeburgi érsekséget, melyhez Lengyelország tartozott, míg Csehországot Mainzhoz csatolták. I. Ottó — és erre talán részletesebben ki kellett volna térni — német-római császárrá koronázásának (962) propagandájában az augsburgi győzelemnek is, közvetlenül és közvetve nem kis szerep jutott (l. *Weinrich, H.*, Deutsches Archiv 27. 1971.; *Schramm, P. E.*, MIÖG Erg. Bd. 20. 1962.).

A kalandozások kronológiájával kapcsolatban egy tévedésre hívjuk fel a figyelmet. Flodoardus krónikája és egyháztörténete külön-külön előadja a fismes-i Szt. Macra templom felgyújtásának történetét (*Gombos:* Catalogus 2. k. 927. o. és 929. o.). Gombos — és őt követve Kristó — két különböző hadjárathoz kapcsolta a történteket, noha ugyanarról az esetről van szó és a megfogalmazás hasonlósága is feltűnő (...acervos quosdam frugum magnos, qui parieti eiusdem adhaeserant incendunt, exustisque segetibus..." és „... duabus etiam segetum metis, quae parietibus pene ipsius adhaerebant exustis..."). A részletesebb leírást Levedi törzsszövetségétől... c. könyvében a 937. évhez illesztette, ismertetett művében pedig a 926. évi hadjárathoz (23. o.), a másik évnél csak utalt a történtekre. A templomot valójában csak egyszer, 937-ben gyújtották fel. A latin szöveg („parieti eiusdem adhaeserant...") figyelembe vételével a templomfelgyújtás értelmezése is érthetőbb.

A Magyarok elődeiről és a honfoglalásról c. kötetből átvett fordítások történeti szempontú pontosítása is hasznos lett volna, pl. a st. galleni történetben a „camerarius"-ból a kolostor gazdája lesz, stb.

Az illusztrációkkal kapcsolatos gyakorlati megjegyzéseink a következők: A 85. oldalon lévő térképen Augsburg és Ulm között is fel lehetett volna tüntetni a római útvonalat (illetve a középkori utat), így a német sereg vonulása végig követhető lenne (l. *Eberl, B.*, Augsburg—Basel, 1955. 2. és 3. térképvázlat). A képeknél meg lehetett volna adni a későbbi korból származó ábrázolás időpontját, mivel az átlag olvasó nem fogja a képjegyzék bibliográfiai adataival egybevetni. Sajnálatos, hogy a kiadó a kalandozó hadjáratok térképét kihagyta a kötetből, mivel nagy segítséget nyújtana a ma már kevéssé ismert nyugat-európai tartományok és városnevek azonosításában (Barbastro, Lerida stb. ...). A gazdag bibliográfia tájékoztathatta volna az érdeklődőket az augsburgi csata helyének és lefolyásának a problématörténetéről is, ami helyesen nem került be a főszövegbe.

Reméljük, hogy a sorozat továbbra sem mond le a hadtörténeti jellegű ismeretek színvonalas, tudományos igényű népszerűsítéséről.

Veszprémy László

DIE TÜRKENKRIEGE IN DER HISTORISCHEN FORSCHUNG

(Franz Deuticke, Wien, 1983. 184 o.)

Már megkezdődtek az előkészületek annak méltó tudományos megünneplésére, hogy 1986-ban lesz Buda oszmán uralom alóli felszabadulásának háromszázadik évfordulója. Sok vonatkozásban ebből a szempontból is figyelemre méltó mindaz, ami Bécs sikertelen oszmán ostromának és felmentésének 1983-as, ugyancsak három évszázados fordulóján tudományos területen a szomszédos ország fővárosában történt. A számos alkori aktuális kiadvány közül feltétlenül kiemelést érdemel a *Verein für Geschichte der Stadt Wien* „Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte" című könyvsorozatában a *Kulturamt der Stadt Wien* támogatásával megjelentetett 13. kötet. Ez „A török háborúk a történeti kutatásban" címet viseli, és *Felix Czeike* egyetemi professzor szerkesztésében hét tanulmányt tartalmaz. A tanulmány szót kell használnunk, mert valamennyi szerző arra törekedett, hogy ne pusztán tiszta bibliográfiát adjon, hanem az alapvető munkákba való bevezetéssel a kortárs kutatás állásának megfelelően egyúttal szemléletes képet is nyújtson az úgynevezett „török háborúk" koráról. A hét szerző egyébként az egykori Habsburg-birodalom és Oszmán Birodalom helyén született hét modern állam történetírását reprezentálja.

A kötetet a szerkesztő és a szerzők a korszak kiemelkedő kutatóegyénisége. az egész életével és tudományos munkásságával Bécshez kötődő *Richard F. Kreutel* (1916—1981) emlékének szentelték. Életútját, tudományos teljesítményét az első tanulmány szerzője, *Karl Teply* (Bécs) villantja fel bevezetőként. „Az osztrák—török háborúk kora" című áttekintésének ebben az első alfejezetében („Richard F. Kreutel és a török háborúk korának ausztriai kutatása") először a klasszikus oszmán történetírók, Asikpaşazade, Oruç, Hanivaldanus és főleg Evliya çelebi szövegeinek hozzáférhetővé tevését és modern értelmezését emeli ki a szerző. Ezt követően részletezi az 1683-as oszmán hadjárattal és Bécs ostromával kapcsolatos oszmán forráskiadásokat, amelyeket részben maga Kreutel adott ki, részben az ő ösztönzésére kutatótársai. E források számbavételét követően arra a figyelemre méltó következtetésre jut, hogy „megoldatlan és valószínűleg a kívánatos biztonsággal már egyáltalán nem lesz megválaszható az a kérdéskör, milyen okok vették rá Kara Musztafát és milyen célokat tűzött ki akkor, amikor arra az elhatározásra jutott, hogy Bécset megtámadja" (19. o.). Az egyéb források közül magyar szempontból ki kell emelnünk Buda oszmán parancsnokának, a Habsburg-fogságba esett Mehmed Çulak bégnek (Leopold Freiherr von Zungenberg, Csonkabég Lipót báró) a kihallgatási jegyzőkönyvét. A magyar hadtörténeti művekből is jól ismert, kereszténnyé és császári-királyi hadvezérré lett törökről azt mondja a szerző, hogy korábban „a magyar elégedetlenek mozgalma és a Porta közti összekötő volt", akitől az udvar megtudhatta, „a magyarországi összeesküvés" olyan kiterjedtté vált, hogy „a legnagyobb mágnások tervei túlburjánzott végső állapotba torkolltak" (20. o.). Karl Teply ezt követően sorra veszi a vonatkozó bibliográfiai és áttekintő műveket az egész német nyelvterületről, majd századonkénti csoportosításban az 1469—1791 közti évek osztrák—török összecsapásaira vonatkozó legfontosabb munkákat fogja egybe. Alfejezetcímei egyúttal jelzik tartalmi mondandójának hangsúlyait is: „XV. század: A belső-ausztriai török veszély", „XVI. század: Török előrenyomulás Ausztriába 1529-ben és 1532-ben és a Magyarországért vívott küzdelem az 1606-os zsitvatoroki békéig", „XVII. század: Az erőegyensúlytól az Osztrák Monarchia túlsúlyáig. Bécs második török ostroma és a nagy török háború 1683—1699", „XVIII. század: Csúcspontra jutás és végső kimenetel". Egyes munkákról itt nincs mód szólni. Mégis kiemelést érdemel, hogy Perjés Gézának 1969-ben Mogersdorfban kifejtett akciórádiusz-elméletével kapcsolatban a szerző azt hangsúlyozza, hogy „Perjés stratégiai-logisztikai érvelését az erre vonatkozó oszmán népi hagyományok vizsgálata váratlan támogatásban részesíti" (29. o.).

A hazánkban is jól ismert *Zygmunt Abrahamowicz* (Krakkó) tanulmányának ezt a címet adta: Lengyelországnak a XIII—XVIII. században a törökökkel és a tatárokkal vívott háborúira és a velük kötött békékre vonatkozó újabb és legújabb lengyel irodalom". Bevezetőben azt emeli ki hogy a lengyel állam nemcsak az oszmán-törökökkel, hanem a krími tatárokkal is szomszédságban élt, és egymásban kölcsönösen nem egy esetben szövetségest láttak egy harmadik hatalommal szemben. Az

újabb irodalom kezdetét Lengyelország 1918-as újjászületéséhez kapcsolja és az azóta megjelent legfontosabb forráskiadványokat és feldolgozásokat foglalta össze. Rendező elve a történelmi események kronológiája volt. Magyar szempontból fontos, hogy szerepelnek ebben az összeállításban azok a művek is, amelyek az 1444-es várnai csatával, valamint a XVI. századi lengyel—magyar kapcsolatokkal foglalkoznak. Az 1683-as oszmán támadással kapcsolatosan a szerző határozottan megfogalmazza kiforrott véleményét: „Kara Musztafa Bécs elleni öngyilkos támadásának fő motívumát alulírott nem a Porta becsvágyó vallási-politikai törekvéseiben, hanem a Körülü fia Ahmed pasa és maga Kara Musztafa által viselt háborúk révén okozott siralmas pénzügyi viszonyokban látja, amelyeket a »gazdasági csodaként« napirendre tűzött villámháború révén gyorsan és tartósan megváltoztatni remélt" (71. o.). A későbbi eseményekkel kapcsolatosan kiemeljük, hogy az 1683-as párkányi csatáról megjelent lengyel tanulmány szerzője, Janusz Woliński, az újabb keresztény diadalt a bécsinél is jelentősebbnek tartja.

Vojtech Kopčan (Pozsony) „A török háborúkra vonatkozó csehszlovák irodalom" címmel közölte összeállítását a második világháború után keletkezett vonatkozó munkákról. Bevezetőként leszögezte, hogy csak 1959-ben tűzte napirendre a Szlovák Történelmi Társulat az e tematikával való foglalkozást. Josef Kabrda már akkor hangsúlyozta, hogy „ezt a munkát nem szűk regionális keretek között, hanem összmagyar, a szomszédos balkáni területeket is bevonó keretek között kell elvégezni" (79. o.). A szerző ezután az általános jellegű, a politika-, a gazdaság- és társadalom-, a had-, a művelődéstörténeti munkákat, végül a forráskiadványokat és a segédtudományok vonatkozó műveit ismerteti. Feltétlenül figyelemreméltó, milyen kiemelt helyet foglalnak el a füleki szandzsákkal foglalkozó tanulmányok az eddig megjelent szlovákiai publikációk között. Emellett a XVI—XVII. századból a Nyitra környéki és az Érsekújvárért vívott harcok nyertek nagyobb teret. A csehországi tanulmányok zöme a cseh korona tartományainak a birodalmi szintű védelmi kiadásokhoz és a katonaállításhoz való hozzájárulását elemzi.

„A román történeti irodalom a XVI—XVIII. századi oszmánellenes háborúkról és azok nemzetközi kihatásairól" címmel *Constantin Serban* (Bukarest) a múlt század végi művektől kezdve követi nyomon e tematikát. Historiográfiája a forráskőzléseket és feldolgozásokat megjelenésük sorrendjében tematikusan közli, előbb a fejedelemségek helyzetével foglalkozókat, majd a Portától való függés mértékét tárgyalókat, végül a törökellenes harcokat és az ezekben játszott román szerepet vizsgálókat csoportosította. Középpontba az 1683-as évvel foglalkozó munkákat állította, és ezekkel igyekezett állítását bizonyítani. Eszerint „a havasalföldi fejedelem a Habsburgokkal és Oroszországgal fenntartott titkos politikai kapcsolataival azt a célt követte hogy biztosítsa országa függetlenségének fenntartását az oszmán uralom alóli felszabadulás utánra" (117. o.).

Marosi Endre (Budapest) „A törökellenes magyar védelmi harc 1352—1718. Történelmi áttekintés." címmel lényegében a Hadtörténelmi Közlemények 1980/4. számában (579—597. o.) megjelent összeállítását adta közre német nyelven. Ebben az események sorrendiségében tárgyalja a kutatás fő kérdéseit és az ezekkel foglalkozó legfontosabb magyar műveket.

„A XVI—XVIII. századi török háborúk az 1945 utáni jugoszláv irodalomban" címmel *Nenad Moačanin* (Zágráb) tette közzé tanulmányát. Külön csoportosításban foglalkozik a háborús időszakokat tárgyaló és a fegyveres béke időszakait vizsgáló művekkel. Az előbbi vonatkozású munkák közül kiemelést érdemelnek magyar szempontból azok, amelyek Belgrád 1689-es ostromával és az 1697-es zentai csatával foglalkoznak, főleg a forráskiadványok. Ugyancsak figyelemre méltóak még a Zrínyi-családról publikált krónikák, valamint a katonai határőrvidék történetének periodizációja.

Metin Kunt (Isztambul) összeállítása a „Török adalékok az Oszmán és a Habsburg-birodalom közti kapcsolatok vizsgálatához" szerény címet viseli. Bevezetőben hangsúlyozza, hogy a modern török állam megalakulása nemcsak a korábbi oszmán impériummal való politikai szakítást jelentette, hanem egyúttal kezdetben ezirányú kutatási érdektelenséget is eredményezett. Ebben azonban a negyvenes években változás következett be. A szerző a magyar kutatók által is jól ismert Tayyib Gökbilgin munkásságát emeli ki, és hangsúlyozza II. Rákóczi Ferenc törökországi emigrációs éveire vonatkozó kutatási eredményeit, miközben utal arra is, hogy ezeket a magyar kutatók előmunkálatai tették lehetővé. Ismerteti azután e jeles kutatónak a magyarországi oszmán uralommal, az 1663/64-es oszmán hadjárattal és a Thököly-felkeléssel kapcsolatos nem kevésbé jelentős további

kutatási eredményeit is. Magyar szempontból ugyancsak fontos további tényként azt emeli ki, milyen vizsgálatokat végzett Hakki Uzunçarşili Erdélynek az oszmán politikában játszott szerepével kapcsolatosan.

A hét historiográfiai tanulmány eltérő megközelítéssel, eltérő módszerekkel dolgozza fel az adott témát és valamennyi magán viseli a mai hét állam nemzeti történettudományának jellegzetes jegyeit. Ebből egyenetlenségek, egymásnak való ellentmondások származnak. Egyes megállapítások, megfogalmazások a recenzest is vitára ingerlik. Ettől azonban ezúttal mégis eltekint. A bécsi tanulmánykötet ugyanis úgy, ahogyan összeállt, feltétlenül üdvözlendő példamutató vállalkozás. A közös múlt feltárását az ilyen sokirányú, nem egyszer egymásnak ellentmondó következtetésekhez vezető kutatások teszik valóban lehetővé.

Zachar József

IFJ. BARTA JÁNOS

BUDAVÁR VISSZAVÉTELE

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 253 o.)

Buda ostromának közelgő 300. évfordulója kapcsán a közelmúltban számos könyv jelent meg a XVII. század végi török háborúkról, illetve azok kiemelkedő eseményéről, a magyar főváros visszafoglalásáról. Ezek közé tartozik Barta János műve is, amely — a Szivárvány sorozat jellegének megfelelően — elsősorban ismeretterjesztő célzatú.

Barta János munkája három fő részre oszlik. Az első az ostrom előzményeit tárgyalja, visszanyúlva a Thököly-felkelés kezdetéig, Bécs 1683. évi török ostromáig, a Szent Liga létrejöttéig. Ezt követik a Vár bevételének eseményei színes, érzékletes leírásban, majd befejezésül a török háborúk további küzdelmeiről olvashatunk egészen a karlócai békéig, s értesülünk azokról az okokról, amelyek végül a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásához vezettek.

A könyv nagy erénye, hogy e hármas tagolás arányai megfelelőek, bennük kellő hangsúlyt kaptak a legfontosabb mozzanatok. Átfogó képet ad a XVII. század utolsó évtizedeiről, elsősorban politikai és katonai szempontból, mind nemzetközi, mind pedig hazai viszonylatban. Figyelemre méltó, hogy a szerző — a gyér forrásanyag ellenére is — igyekszik a török szemszögéből is látni és láttatni az eseményeket. Nagyon lényeges, hogy egy pillanatra sem feledkezik meg e két és fél évtized cselekvő és szenvedő részeseiről, az egyszerű paraszttól, kisembertől, katonától kezdve egészen a vezérekig, királyokig. A könyv végén az ostrom híresebb résztvevőinek további sorsáról is értesülünk. Ha az áttekinthetőséget nem is, de a jobb megértést feltétlenül elősegítik az egyes eseménysorok közé ékelt, a párhuzamos történéseket ismertető részek. Az elmondottakkal és olvasmányos stílusával a szerző még a történelemben esetleg járatlanabb olvasóhoz is közel hozza e sorsfordító időszakot.

Külön említést érdemelnek a könyvben található forrásidézetek. A szerző kitűnő érzékkel válogatta s váltogatta ezeket, hol kuruc verset, hol az ostrom hivatalos jelentéseit, hol magyar főurat szólaltatva meg. A forrásokat, ahogy utószavában is megjegyezte, nem tudományos igénnyel alkalmazta, a minél teljesebb történeti hűségre törekedett. Mindez szintén hozzájárul a kor hangulatának jó érzékeltetéséhez.

Kiemelésre kívánkozik ezzel kapcsolatban a könyv két részlete. Az első a Thököly táborában 1681 tavaszán lezajlott gyűlést idézi fel, amelyen Lipót békeajánlatát tárgyalták a kurucok. Az elbeszélés gerincét a „Thököly haditanácsa" c. vers képezi. A szerző az egyes gondolati egységeket kommentálva segíti elő a vers és az események jobb megértését, de ugyanakkor nem mond ítéletet a szereplőkről, mintegy az olvasóra bízva az értékelést.

A másik rész, ahol a forráshasználat példamutató, Buda várának az ostromot megelőző állapotát mutatja be, két teljesen ellentétes beállítottságú leíráson keresztül. Az első a török utazó Evlia Cselebié, aki 1663-ban látta a magyar királyok egykori székhelyét, s áradozva ír szépségeiről, erősségéről, fegyvertárainak gazdagságáról. Vele szemben kiáltó ellentétként áll Bocatius János kassai főbíró elbeszélése, aki 1605-ben, Bocskai kíséretében járt Budán, s

lesújtó képet fest a fővárosról. A szerző, nagyon helyesen, egyik végletnek sem ad igazat, hanem újabb leírásokat idézve igyekszik a valóságot megállapítani.

Ezek után vegyük szemügyre az ostrom közvetlen előzményeit és magát a küzdelmet. A szerző logikusan építi fel az események leírását; először Buda állapotát, a korabeli ostromtechnikát ismerteti. E két dolog szorosan összekapcsolódik egymással. Itt azonban található néhány problematikus pont. Mindenekelőtt, talán több teret kellett volna e témának szentelni, hiszen enélkül az ostrom nehézségei — s főként annak hosszú időtartama — nem érthetők meg igazán.

A Vár erődítményeiről többnyire pontos és reális képet nyerünk a könyvből. A falak valóban elavult védművekkel rendelkeztek, de nem szabad megfeledkeznünk ezek egyetlen valóban korszerűnek mondható részéről, a „fedett út"-ról. A „fedett út" a várárok külső oldalán épített sánc, amely egyfelől védte a mögötte elhelyezett gyalogságot az ellenséges tűzfegyverektől, másrészt, s ez a lényegesebb funkciója, lehetővé tette, hogy a védők titokban előkészített, meglepetésszerű támadásokat hajtsanak végre az ostromlók ellen, majd pedig hátramaradt társaik fedezete mellett biztonságosan visszavonuljanak. Ezáltal — épp a kitörések váratlansága folytán — a védelem offenzív jelleget nyert, vagyis nem kényszerültek minden esetben a támadók cselekvéseihez igazodni. A törökök az ostrom során sok esetben nagyszerűen éltek a „fedett út" adta lehetőségekkel.

Az 1686-os visszavívás katonailag legfontosabb előzménye az 1684. évi kudarc. A szerző ennek eseményeit röviden ismerteti, s összefoglalja a sikertelenség okait is: az ostromárkokat rosszul építették ki, a tüzérség hatásfoka csekély volt, túl hosszú falszakaszt fogtak ostrom alá, nem állt rendelkezésre elég ember, a támadók kicsúsztak az időből. Ezzel, mint ahogy az 1686-os siker mutatja, a császári hadvezérek is tisztában voltak, s e hibákat kijavították. Felvetődik azonban a kérdés, mennyiben volt ez utóbbi korszerű ostrom?

Ha XVII. század végi várostromokról beszélünk, először Vauban neve jut az eszünkbe. Ő az, aki forradalmi változásokat hozott mind az erődépítészetben, mind a várvívásban. Vauban elsődleges érdeme, hogy a támadó és védő közti viszonyt az előbbiek javára módosította, elsősorban a tüzérség mennyiségi és minőségi fejlesztésével, a hatékonyság növelésével.

Buda esetében azonban nem beszélhetünk igazán modern ostromról. Egyrészt a Vár elavult védművei ezt nem tették lehetővé, másrészt Vauban eredményei Európa e térségeiben ekkor még nem voltak oly elterjedtek. További gátló tényező volt az is, hogy a tüzérség számára kevés megfelelő hely található a Vár körül. A szerzőnek igaza van, mikor azt írja, hogy a korabeli ágyúk alkalmasak voltak arra, hogy akár a Svábhegyről, a Rózsadombról és a Gellérthegyről vegyék tűz alá a Várat. Nem véletlen azonban, hogy az ütegeket hamarosan jóval közelebbi pozíciókba — a bajorok a Naphegyre és a Döbrentei tér környékére, a császáriak pedig a Retek utca magaslatára — telepítették, mert az ágyúk csak e helyekről tudták megfelelő hatásfokkal rombolni a falakat.

Az ostrom menetét a szerző a korabeli naplók és főleg *Károlyi Árpád* és *Wellmann Imre:* Buda és Pest visszavívása 1686-ban c. műve alapján írta meg. Ezek mellett számtalan egyéb forrást is felhasznált, ám az ostrom technikai részleteit illetően talán nem a legmegfelelőbb Freschot atyát, Ottlykot, vagy Cornarót idézni (az utóbbi nincs is jelen), mert bár az említettek kiválóan festik le a külső körülményeket, a tábor hangulatát, az ostrom eseményeit náluk jóval pontosabban írja le Badeni Lajos, Lotharingiai Károly, vagy egy ismeretlen szemtanú Deák Farkas által angolból fordított naplója, és természetesen pontosabbak a szerző által is felhasznált Henrik szász herceg, Richards angol hadmérnök naplói vagy Grimani jelentései.

A szerző a küzdelem minden fontos eseményére kitér, törekszik azok reális értékelésére (pl. a július 13-i rohamnál), ezért mindenütt, ahol lehet, több szemtanút is idéz. Talán a várbeli lőporraktár július 22-i robbanása az egyetlen olyan momentum, amely nem érdemel oly nagy figyelmet, hiszen, mint azt a szerző is világosan leírja, az ostrom szempontjából csekély jelentőséggel bírt.

Ebben a részben is találkozunk közbevetett, de nagyon lényeges kiegészítő fejezetekkel. Először is részletesen megismerkedhetünk az ostrom vezetőivel, Lotharingiai Károllyal, Badeni Lajossal, Stahremberggel, Miksa Emánuellel, és az ő elképzeléseikkel a haditervet illetően. Emellett a szerző igyekszik megállapítani a seregek létszámát, és

ehhez kapcsolódva kimerítően foglalkozik az ellátás és a szállítás akkoriban igencsak súlyos problémáival.

Nem maradt el a törökök erejének értékelése sem. A védősereg létszámáról egymásnak teljesen ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre, így pontos számokat nem is lehet mondani; a 10 000 fő körüli látszik a legvalószínűbbnek. Nem feledkezett meg a szerző a török parancsnokról, az idős Abdurrahman pasáról, részletesen megismerjük életét, tevékenységét a körülzárt Budán. Általában nagy gondot fordít a törökök védelmi erőfeszítéseinek bemutatására, tisztelettel beszél hősiességükről, s bizonyos részvétet is mutat a legyőzöttek iránt.

Az egész könyvben mindenütt, de itt különösen nagy figyelmet fordít a szerző a magyarokra. Minden megmozdulásukat feljegyzi, akár közemberről, akár főúrról van szó. Az ő esetükben is kísérletet tesz a harcolók létszámának megállapítására, de minthogy csak idegen források adatait ismerjük, nagy a bizonytalanság.

A könyvet gondosan válogatott képanyag illusztrálja, mely elősegíti, hogy magunk elé képzelhessük az elbeszélt eseményeket. Három térképvázlat mutatja be a színhelyet, ezek közül az első, amely Budát és környékét ábrázolja, meglehetősen elnagyolt, pontatlan (pl. az ütegállások nem a megfelelő helyen vannak), a Vár rajza túlzottan sematikus, a második térkép esetében pedig néhány fontos felirat és épületek berajzolása hiányzik.

Mindent összevetve, ifj. Bartha János könyve, némely problematikus pontjai ellenére is, bátran ajánlható minden, a törökkor iránt érdeklődő olvasó számára, mert a források és a tényanyag kitűnő feldolgozása, a színes stílus és a közérthető megfogalmazás olvasmányossá és haszonnal forgathatóvá teszi a könyvet.

Domokos György

JAN WIMMER

WIEDEŃ 1683
Dzieje kampanii i bitwy

(Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowy, Warszawa, 1983. 483 o.)

JAN WIMMER

DER ENTSATZ VON WIEN 1683

(Verlag Interpress, Warszawa, 1983. 304 o.)

A folyóiratunk olvasói előtt is jól ismert lengyel hadtörténész, akit szerzőink között is szerencsénk volt már üdvözölni, a háromszázadik évfordulóra készülődve ismét elővette az őt már negyedszázaddal korábban is foglalkoztató témát. A Wanda Wasilewska Hadtörténelmi Intézetben megszületett nagylélegzetű tudományos munkát „Bécs, 1683. A hadjárat és a csata története." címmel a Lengyel Honvédelmi Minisztérium Kiadója jelentette meg, míg német nyelven a tudományos apparátus nélküli, némileg rövidített és kis mértékben átszerkesztett változatot „Bécs 1683-as felmentése" címmel a varsói Interpress Kiadó adta közre.

Jan Wimmer a legszélesebb forrásbázis alapján és az egész korábbi irodalom bevonásával, egyetemes történeti összefüggéseiben dolgozta fel az európai hadtörténelem egyik legjelentősebb csatáját. A historiográfiai bevezetést követően a lengyel változat első fejezetében a szerző vázlatszerűen a korábbi évszázadok lengyel—oszmán kapcsolattörténetét villantja fel, hogy azután részletesebben szólhasson a XVII. századi oszmán expanziós törekvésekről, amelyek középpontjába az 1672/76-os lengyel—török háborút állítja. A német változatban önálló fejezetté nőtt a Lengyel Királyság és az Oszmán Birodalom XVII. századot megelőző történeti útjának bemutatása. Az 1683-as háború genezise itt a második fejezetet alkotja. Ezt a bevezetést mindkét kiadásban „A magyar kérdés — az 1683-as háború közvetlen oka" című alfejezet zárja le. A szerző ebben bemutatja a Habsburg-uralommal szemben a Királyi Magyarországon kibontakozott mozgalmakat, meg-

mozdulásokat és részletesebben szól a Thököly-felkelésről.

A lengyel második és a német harmadik fejezet a háborús konfliktusban érdekelt hatalmak, a Lengyel Királyság, a Habsburg-birodalom és az Oszmán Birodalom adott belső helyzetét és külpolitikai törekvéseit mutatja be, majd ismerteti az egyes haderőket, azok szervezését, felszereltségét, harcászati alapelveit és kiemelkedő hadvezéreit. Mindkét változat következő fejezete a háborúhoz vezető közvetlen előzményeket, a magyar felkelés térnyerését, a lengyel—osztrák szövetséghez vezető tárgyalássorozatot és a háborús előkészületeket tárgyalja. A német fejezet élén újabb európai körképet is felvázol a szerző, hogy a továbbiakban világos legyen a többi európai hatalom aktuális állásfoglalásainak a háttere.

Az 1683-as hadjárat első, július 15-ig terjedő szakaszával a lengyel negyedik és a német ötödik fejezet foglalkozik. Részletesen szól Jan Wimmer az oszmán hadak magyarországi felvonulásáról, a császári-királyi haderő kudarcba fulladt tavaszi offenzívájáról és az oszmán hadak Bécs alá nyomulásáról. Mindkét kötetben ezt követően külön fejezetben tárgyalja a lengyelországi mozgósítást. A lengyel hatodik, illetve a német hetedik fejezet az augusztus 13-ig terjedő további eseménysorozat bemutatása előtt részletesen ismerteti Bécs védműrendszerét és védőseregének lehetőségeit. Ezt követően részletezi az oszmán ostromelőkészületeket, az alsó-ausztriai fegyveres összecsapásokat, valamint Thököly haderejének felső-magyarországi ténykedését. A következő fejezet mutatja be a bajor, frank, szász és lengyel felmentő seregek felvonulását. Ugyancsak ez tárgyalja a felmentő hadműveletekre vonatkozó elképzeléseket. Kimutatja, hogy a nyugati irányból való felmentés elképzelése egymástól függetlenül egyidőben született meg Lotharingiai Károly herceg és Sobieski János király haditanácsán. A végső döntést hozó stettelsdorfi haditanácsról részletesen beszámol a szerző. Eközben azt hangsúlyozza, hogy Lotharingiai Károly elsősorban gyors döntést, míg Sobieski János megsemmisítő győzelmet kívánt elérni. A haditanácshoz csatlakozó részben ismerteti még a Dunán való átkelést, a Tulln körzetében végrehajtott csapatösszevonást.

A lengyel nyolcadik és a német kilencedik fejezet elején bemutatja a szeptember 12-i csata helyszínét, a szemben álló erőket, a felmentő hadak előrenyomulását a Bécsi Erdőn keresztül. Ezt követően drámai erővel eleveníti meg a csata egyes fázisainak történéseit. Reális képet ad mind a császári-királyi és szász erőkből álló csoportosítás, mind a lengyel erők, mind a birodalmi hadak hősi küzdelmeiről. Nem kerüli meg a történetírásban régóta vitatott kérdést a fővezérséget és a győzelemben játszott döntő szerepet illetően. Bizonyítja, hogy Sobieski János nemcsak formálisan volt fővezér, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a többi hadvezérnek, főleg Lotharingiai Károlynak, módja nyílt önálló döntések hozatalára a csata egyes fázisaiban. Végül nyomatékosan kidomborítja, hogy a szövetséges hadak győzelme valamennyi résztvevő közös diadala volt.

Jan Wimmer a lengyel kilencedik és a német tizedik fejezetben először a győztes szövetségesek között a továbbiakat illető nézeteltéréseket, az újabb hadmozdulatokra vonatkozó terveket mutatja be. Ezután ismerteti az esztergomi hadműveletet a szeptember 18—október 28. közti időben, a Duna mentén való előrenyomulást, az október 7-i és 9-i párkányi csatát, Esztergom október 27-i visszafoglalását. Ebben a fejezetben végig nagy figyelmet fordít a magyar lakosság magatartásában beállt változásra, az oszmán erőtől való elfordulásra, sőt az oszmánellenes hadjáratba való bekapcsolódásra. A következő fejezetben december 13-ig követi nyomon a felső-magyarországi harccselekményeket, amelyek a lengyel földre téli szállásra visszatérő lengyel hadakhoz fűződnek. További önálló fejezetben tekint ki a szerző a podóliai és moldvai lengyel—török összecsapásokra, amelyek 1683 októberétől 1684 áprilisáig zajlottak le.

A lengyel szöveg utolsó, tizenkettedik fejezete rövid összefoglalást ad a háború további folyásáról az 1699-es békekötésig, ugyanakkor hasonló tömörséggel bemutatja, miként tükröződött Bécs 1683-as ostroma és felmentése a szépirodalomban és a képzőművészetekben. A német változatban önállósult a két kérdéskör. A tizenharmadik fejezetben Jan Wimmer az 1683-as hadjáratnak a Lengyel Királysággal kapcsolatos eredményeivel foglalkozik bővebben, és csak epilógusként foglalja össze a háború további eseményeit. A tizennegyedik fejezetben a Bécs alatti keresztény diadalnak a kortársak és az utódok tudatában játszott szerepét idézi fel. Bemutatja, hogy a legkülönbözőbb műfajú írások szerzői nemzeti hovatartozóságuk szerint emelték ki, kinek köszönhető a diadal. Érthetőnek véli, ha a lengyel alkotások a nagy győzelmet Sobieski János nevéhez kap-

csolták, és a későbbiekben a lengyelek az ő személyében látták az elveszett nemzeti nagyság egyik megtestesítőjét. Ezt követően felidézi a lengyel hagyományápolást, és kiemeli, hogy a szövetségesek együttes diadalában játszott valóban kiemelkedő lengyel hozzájárulásra való emlékezés a későbbi nehéz időkben jelentős erkölcsi erőt adott.

Talán ebből a rövid tartalmi ismertetésből is nyilvánvalóvá vált, hogy mind tartalmilag, mind módszertanilag rendkívül fontos, magyar szempontból is értékes művel állunk szemben. Jan Wimmer kutatási eredményei bizonyára bele fognak épülni a hazai művekbe is, és további részkérdések feltárására fognak ösztönözni az oszmán uralom alóli felszabadító háborúban való magyar részvétellel kapcsolatosan is.

Z. J.

VOENNO-ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL
(Szovjetunió)
1984. 1—12. sz.

Az ismertetett tanulmányok sorát *V. Andrianov:* „A partizánalakulatok szervezeti felépítése a háború éveiben" c. (1. sz., 38—46. o.) munkájával kezdjük. A háború alatt az ellenség hátában partizáncsoportok, földalatti szervezetek, speciálisan kiképzett és oda irányított, vagy a frontmozgások következtében odakerült katonai alakulatok folytattak harcot. A partizáncsoportok feltöltési bázisát a polgári lakosság képezte, jelentős mértékben olyan egyének, akik először vettek kézbe fegyvert. Éppen ezért az első időkben a csoportok kiképzettségének szintje igen alacsony volt, sokan csak a harc menetében sajátították el a szükséges katonai ismereteket.

A felkészítés után a csoportok vagy a helyükön maradtak, amíg a front átvonult, vagy az ellenség hátába irányították őket. Sok esetben a partizáncsoportokat katonákból és belügyminisztériumi fegyveres testületek embereiből szervezték. Kievben pl. 1941 júliusában—augusztusában két partizánezredet szerveztek 2296 fős létszámmal, főként határőrökből és a Nyugat-Ukrajnában szolgált NKVD-s (Belügyi Népbiztosság) munkatársakból. Az ezredeket hamarosan az ellenség hátába irányították, ahol azok Novograd—Volinszkij, Korszuny, Kiev, Cserkasszi térségében tevékenykedtek.

A háború kezdeti szakaszában gyakran partizáncsoportokká alakultak át azok a speciális alakulatok is, amelyeket az arcvonal közelében az átdobott kémek, diverzánsok, az illegalitásban lévő diverziós csoportok elleni harcra hoztak létre.

Különösen a háború első időszakában az ellenség mögöttes területeire gyakran dobtak át szervező csoportokat, amelyek aztán csapatokat, időnként nagy létszámú egységeket szerveztek. Az ilyen szervező csoportok létszáma 10—25 fő volt (parancsnok, komisszár, felderítő, rádiós, egészségügyi, robbantó szakember és néhány harcos). A szervező csoportok különösen jelentős szerepet játszottak a nyugati területeken, ahol az ellenség gyors előrenyomulása miatt nem volt idő partizáncsoportok előzetes felkészítésére.

A partizánalakulatok szervezeti formája rendkívül sokféle volt, a katonai, gazdasági és más tényezőktől függően.

A Nagy Honvédő Háború idején a partizánok főként lövészfegyverekkel voltak fölfegyverezve, a németek pedig páncélosokat és gépi vontatású tüzérséget vetettek be ellenük, a repülők lehetővé tették a felderítést. A rádiókapcsolattal szemben a partizánok tehetetlenek voltak. A németek sokkal mozgékonyabbak voltak mint a partizánok. Mindez lehetővé tette büntető-hadműveletek szervezését.

Ez megkövetelte új, hatékony módszerek kidolgozását, a szervezeti formák állandó tökéletesítését. Idejében leállították a nagylétszámú, nehezen mozgó partizánegységek széles körű szervezését. Viszont minden csoportban szerveztek diverziós alegységet, mert pl. egy katonai szerelvény megsemmisítése sokkal hatásosabb volt, mint egy nagylétszámú alakulat ellen vívott tartós harc.

A partizáncsoportok szervezeti formái és harci módszerei jelentős mértékben függtek a földrajzi viszonyoktól. A nagy erdők, mocsarak, növényzettel fedett hegyek alkalmasak voltak mind a kis-, mind a nagylétszámú csoportok tevékenysége számára, az ellenség számára pedig megnehezítették technikai fölényének kihasználását. A sztyeppés területen nagylétszámú csoportok csak úgy folytathattak harctevékenységet, ha meneteket hajtottak végre. Itt inkább kislétszámú, főként diverziós és felderítő csoportok tevékenykedtek.

Jelentős hatásuk volt a politikai körülményeknek is. A lakosság szocialista erkölcsi-politikai egysége jelentős támaszt biztosított. Egyes nyugati területeken azonban, ahol a szovjethatalom rövid ideig létezett, a megszállók támaszt leltek a kizsákmányoló osztályok maradványaiban. A megszállók ügynökségét képezték a polgári nacionalisták és szervezeteik. Itt nagy partizáncsoportok nem tudtak hosszasan időzni, hanem csak meneteket hajtottak végre.

A szervezetek kialakítása terén nem sikerült azonnal a legmegfelelőbb formákat fellelni. A háború kezdeti szakaszában jelentős szerepet játszott az ösztönösség. A partizánok csoportokba, csapatokba, zászlóaljakba és ezredekbe szerveződtek. Később, az első háborús télen a csapat vált alapvető formává, és ezek létszáma növekedett. 42-ben sok csapat már 150—200 főből állt.

Minden csapatnak az élén párt- és Komszomol-szervezetek álltak, az egységek élén pedig politikai osztályok. A szervezetek élén komisszárok álltak, akiknek intézménye akkor is megmaradt, amikor a hadseregben felszámolták a komisszárrendszert. A komisszárok felelőssége azonos volt a parancsnokéval.

A felszabadító harc széles körű kibontakozása sok partizán-szakembert követelt. 1942. július 15. és 1944. február 15. között csupán a központi, köztársasági és területi partizániskolákon 22 450 parancsnokot és szakembert képeztek ki.

Az első szám Lenin 1924 januárjában bekövetkezett halála kapcsán két olyan ismertetést közöl a „Tudományos közlemények" rovatban, amelyeknek van bizonyos magyar vonatkozása. Az első a három Lenin-mauzóleum építésének történetét ismerteti (1. sz., 82—87. o.) és közli a fényképeket is. Az első ideiglenes, fából készült mauzóleum 1924 januárjában néhány nap alatt épült fel. A talajt a 30 °C-os hidegben robbantással kellett felszaggatni. Az ideiglenes mauzóleum építésében szovjet munkások mellett részt vettek magyarok (Kun Béla vezetésével), lengyelek, finnek, mongolok, osztrákok is.

A második közlemény a Szovjetunió 1. sz. őrhelyével kapcsolatos (1. sz., 87—88. o.), amely a mauzóleum bejáratánál található. Az első őrség 1924. január 27-én 16 órakor foglalta helyét, amikor Lenin koporsóját bevitték a mauzóleumba. Felvezetőjük Mészáros János magyar internacionalista volt. Mindhárman az Össz-szövetségi Végrehajtó Bizottság Kremlben lévő parancsnoki iskolájának hallgatói voltak, amely intézmény ebben az időben az őrséget adta. A közlemény ismerteti hármójuk további életútját is. 1924 szeptemberében befejezték az iskolát. Mészáros korábban Lenin őrségének a tagja volt, majd a Moszkvai lovasdandárnál teljesített szolgálatot. Később részt vett a Mongol Népköztársaság reguláris lovasságának megszervezésében. A második világháború alatt mint szökevény átjutott a magyar hadsereghez, amelynek törzsében egészen Budapestig visszavonulva felderítő tevékenységet folytatott.

A második szám három érdekes tanulmányt közöl a háború menetében végbement fordulatról, arról, hogy mit tett a párt ennek a fordulatnak az eléréséért, valamint arról, hogy milyen volt a Szovjetunió gazdasági helyzete és a hadsereg hátországa a fordulat elérésének időpontjában. Mindhárom cikk tömérdek érdekes adatot sorol fel, mindamellett ezeknek az adatoknak a többsége más forrásokból már ismert. Ezért a folyóirat tanulmányai közül *A. Kozsevnyikov—T. Mikityenko:* „A légvédelem fejlődésének néhány tendenciája a helyi háborúkban" c. (2. sz., 59—64. o.) cikkével foglalkozunk részletesebben.

A légitámadás és a légvédelem eszközei egymással szoros összefüggésben fejlődnek. A helyi háborúkban ez a tény ismét igazolást nyert. A helyi háborúk tapasztalatait elemezve néhány közös tendenciát lehet felfedezni, amelyek a légvédelem fejlődését jellemzik.

A légierők tömeges alkalmazása a helyi háborúk egyik sajátos vonása. A bevetett erők mennyisége a harcok elhúzódása folyamán is növekszik. Míg pl. a koreai háború kezdeti időszakában (1950) az amerikai légierő 657 gépét vetették harcba, 1951 őszén már 1441 gép tevékenykedett, a háború végére pedig számuk 2400-ra (az amerikai légierő 35%-a) nőtt. 104 078 felszállást hajtottak végre és kb. 700 ezer tonna bombát dobtak le.

Még nagyobb méreteket öltött az amerikai légierők alkalmazása Vietnamban. Az amerikai agresszió kezdetekor 1000 repülőgép és helikopter volt ott (1964-ben), 1967-ben már 4400, a háború befejező szakaszában pedig több mint 5000. A harcban az amerikai légierő 60%-a vett részt, valamint a szállítógépek 90%-a, és 6 repülőgép-anyahajó. 1962 és és 1975 között az amerikai és saigoni gépek 2 millió 360 ezer harci felszállást hajtottak végre, négyszer több lőszert használtak el, mint amennyit az amerikai légierő a második világháború négy

éve alatt elhasznált. Vietnamra 14 millió tonna bombát dobtak és rakétát lőttek ki, ami több mint 700 hirosima-típusú atombomba hatóerejének felel meg.

Nőtt az alkalmazott légierő mennyisége a közel-keleti háborúkban is. Az 1973. októberi háborúban az összpontosított csapásokban gyakran 60 gép vett részt, és a két fél gépei kb. 24 ezer felszállást hajtottak végre.

Ilyen körülmények között a fontosabb pontok védelme stratégiai jelentőségűvé vált. A háború kezdeti szakaszában a megtámadott országok légvédelme nem tudta biztosítani ezt a védelmet. A Koreai Népköztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság légvédelmét a háború menetében kellett létrehozni. 1953 közepére a Koreai Népköztársaság és a kínai önkéntesek légvédelmi rendszerében volt kb. 2000 légvédelmi löveg, több mint 3000 légvédelmi géppuska és kb. 700 vadászgép. Az amerikaiak veszteségei jelentősen nőni kezdtek. Vietnamban kb. 9 ezer repülőgépet és helikoptert vesztettek. Egy ilyen légvédelem megszervezése példaképül szolgált az arab országoknak is. Az 1973-as háborúban az izraeli légierő egyes források szerint kb. 120 repülőgépet vesztett, amelyeknek 80%-át irányítható rakéták és légvédelmi lövegek lőttek le a háború első három napja alatt.

A helyi háborúk menetében megfigyelhető az, hogy nőtt a földi elhárító fegyverek jelentősége. A második világháborúban, Koreában, Vietnamban (a légelhárító rakéták megjelenéséig), a Közel-Keleten 1956-ban az ellenség leküzdésének alapvető eszközei a vadászrepülők voltak. A légvédelmi rakéták tömeges megjelenésével megnőtt a földi elhárító eszközök jelentősége. Míg az első világháborúban a földi eszközök az ellenséges gépek 15—20%-át lőtték le, a másodikban 40%-át, Délkelet-Ázsiában és a Közel-Keleten már több mint 90%-át. A döntő szerep ebben a légvédelmi rakétáké.

A helyi háborúkban megfigyelhető olyan tendencia, hogy nő a mélyrepülésben támadó repülőgépek elleni harc eszközeinek szerepe. Az új típusú gépek képesek alacsonyan repülni. Ez a módszer döntővé vált a harcászatban, mert lehetővé teszi a cél rejtett megközelítését és a váratlan támadást. Különösen élesen veti fel ezt a kérdést a helikopterek tömeges alkalmazása, amelyek képesek bármilyen alacsonyan repülni és a sebezhetőségük a földi eszközök vagy vadászok részéről másodpercekig tart. Nehezíti a leküzdést az is, hogy nagyon nehéz a cél felfedezése. A helyi háborúkban a felderítés alapvető eszközét a lokátorok adták, de ez mélyrepülés esetében nem mindig alkalmazható. A réseket az arcvonal mentén elhelyezett földi figyelők töltik ki.

Nagyfokúnak kell lennie a légvédelmi berendezések vételzavar-biztonságának. A rádióelektromos rendszerek leküzdésének kombinált módszereit alkalmazták. A helyi háborúkban először alkalmaztak rádiólokátor-megsemmisítő rakétákat, amelyeket az adáshullámok vezetnek rá a célra.

A helyi háborúkban a kiépített védelmi rendszerek következtében egyre szélesebb körben terjed „a védelmi rendszer áttörésének" fogalma. Ez gyakran igénybe veszi a támadó gépek felét. Hanoi védelmi rendszerének áttörésénél a támadó gépek 25%-át rádióelektromos ellentevékenységre használták, 25%-át a légvédelmi eszközök leküzdésére és csak 50%-át a harcfeladat teljesítésére.

A helyi háborúk egyik legfontosabb tapasztalata pedig az, hogy állandóan emelni kell a légvédelmi erők és eszközök harckészültségének szintjét. Ahol ezt elmulasztották, ezért mindig drága árat kellett fizetni. A szerző több példát említ, köztük az 1967-es háborúét. Az arab országok elég hatékony légvédelmi rendszerrel rendelkeztek. Volt 630 repülőgépük 320 izraelivel szemben. Az erők és eszközök harckészültségének alacsony szintje miatt azonban az izraeliek sikerült összpontosított csapásokat mérni a repülőterekre és más fontos objektumokra. Amikor a helyzet megváltozott, az 1973-as háborúban az izraeliek már súlyos veszteségeket szenvedtek és nem tudták áttörni a légvédelmi vonalat.

A harmadik szám közli a J. V. Andropov halálával és K. U. Csernyenko megválasztásával kapcsolatos dokumentumokat.

A hadtörténeti cikkek közül *A. Gribkov:* „A koalíciós hadseregcsoportok irányításának tapasztalatai" c. (3. sz., 27—34. o.) tanulmányát érdemes megemlíteni.

Az imperialista hatalmak által előkészített és kirobbantott második világháború koalíciós háború volt. Az egyik oldalon állt az antifasiszta koalíció, amelynek döntő ereje a Szovjetunió volt, a másik oldalon állt a fasiszta katonai blokk élén a hitleri Németországgal.

A háború megmutatta, hogy a koalíciós államok csapatainak irányítása nagyon bonyolult dolog, mivel a harcvezetés legelfogadhatóbb formáinak és módszereinek kiválasztása szoros kapcsolatban van sok politikai, gazdasági

és tulajdonképpeni katonai tényezővel. Fontos szerepet játszottak a szövetséges hadseregek nemzeti sajátosságai is.

Még jelentősebb ez a probléma napjainkban, amikor kialakultak és szemben állnak egymással a valaha is létezett legnagyobb katonai-politikai koalíciók — a Varsói Szerződés és a NATO. Ezért az új háborút, ha ezt netalán sikerül kirobbantani az imperialistáknak, soha nem látott méretű hadseregcsoportok fogják vívni, az összes erők végső megfeszítésével. Egy ilyen háborúban a siker sok mindentől fog függni, többek közt a szövetséges hadseregek irányításától is. Ezért a második világháború ilyen tapasztalatainak tanulmányozása nem csak elméleti jelentőségű, hanem gyakorlati tapasztalattal is bír.

A negyedik szám több érdekes tanulmányt közöl, amelyek a második világháború részkérdéseivel foglalkoznak. Az aktuálisabb jellege miatt mégis *V. Larionov:* „A hadművészet néhány kérdése a helyi háborúk tapasztalatai alapján" c. (4. sz., 46—52. o.) cikkével foglalkozunk részletesen.

Ezekben a háborúkban nagy mennyiségben használtak modern fegyvereket, beleszámítva a hadászati fegyvereket is, és több esetben eljutottak a magfegyver alkalmazásának küszöbéig. Ennek következtében a helyi háborúk igen érdekesek a hadművészet fejlődési tendenciáinak vizsgálata szempontjából.

A helyi háborúk kirobbantásának módszereiben az utóbbi 15—20 év alatt semmi sem változott. Az agressziós országok a háborút váratlanul robbantották ki, a csapatok hadászati kibontakoztatását jóval előbb, rejtve készítették elő. Az áldozatok katonai erői kevésbé felkészültek voltak, és ezért az első időkben vereségeket szenvedtek. A váratlan támadást lehetővé teszi az, hogy az imperialista hatalmak hadseregei igen mozgékony csapatokkal és technikai eszközökkel rendelkeztek (légi, légideszant és tengeri-deszant erők).

Ezekkel az eszközökkel váratlan csapást lehet mérni az ország belsejében elhelyezett fontos célok, többek közt irányító célpontok ellen.

A háborúk kirobbantásának másik módja a fokozatos kiterjesztés, amint ez Vietnamban és Angolában történt. A konfliktus eszkalációját figyelhettük meg az argentin—angol konfliktusban is a Falkland-szigetek ügyének kérdésében.

Bizonyos sajátosságokat mutat a haderőnemek és fegyvernemek alkalmazása. Míg a 60-as évek végéig a főszerep a szárazföldi csapatoké volt, később nagyobb szerepet kaptak légi- és haditengerészeti erők, a légvédelmi eszközök és a rádióelektromos harc eszközei.

A szárazföldi csapatok tevékenységére az utóbbi helyi háborúkban nagy hatást gyakorolt olyan új eszközök alkalmazása, mint a páncéloselhárító irányítható rakéták, az új harckocsivédő eszközök stb. A helikopterek tűztámogatását Vietnamban kezdték alkalmazni, az első páncéloselhárító irányítható rakétákat az 1967-es és 1973-as közel-keleti háborúkban, az új harckocsivédő eszközöket az 1982-es libanoni háborúban.

A helyi háborúkban megfigyelhető az a törekvés, hogy az ellenséges célt minél távolabbról semmisítsék meg.

A gyalogság a gyalogos rohamozásról áttért a páncélozott járműveken történő rohamozásra.

A légierőknél a hagyományos eszközök mellett megjelentek az új rádiólokátoros távolfelderítő repülő szerkezetek. Ezek lehetővé teszik a repülőgépek számára, hogy előre felkészüljenek a légi ellenség elleni harcra, kilőjék a rakétákat, mielőtt beérnek az ellenséges rádiólokátorok hatáskörébe.

A légierők gyorsan reagáltak a légelhárító rakétakomplexumokra, amelyek már 1965-ben jól beváltak Vietnamban. A repülőgépeket felszerelték a rádióelektromos harc eszközeivel és a légvédelmet zavaró eszközökkel (ezeket különösen sikeresen alkalmazták Libanonban és a Falkland-szigeteken).

A légvédelem területén megmaradtak a légvédelmi rakétakomplexumok, de technikailag továbbfejlődtek: növelték a hatótávolságot, csökkentették a zavarhatóságot, növelték a mobilitást. A fejlődési tendencia a vegyes légvédelmi csoportok (légvédelmi rakétakomplexumok, rádiólokátor-állomások, különböző rendeltetésű és felszereltségű vadászrepülők) továbbfejlesztését mutatja.

Növekedett a haditengerészet szerepe. Anglia a falklandi konfliktusban hadihajóinak kb. 50%-át bevetette, 13 ezer km távolságra Angliától. Nem véletlenül tanulmányozza az Egyesült Államok olyan gondosan ennek a bevetésnek a tanulságait.

Figyelmet érdemel az új harceszközök alkalmazása, pl. a rövid kifutással, vagy helyből felszálló repülőgépeké, amelyek bármely kis felszállóhellyel rendelkező hajóra telepíthetők. Ezek feleslegessé teszik a drága repülőgép-anyahajók építését.

Az angol—argentin konfliktusban először hajtottak végre harci feladatot atom-tengeralattjárók. Ilyen tengeralattjáró süllyesztett el egy argentin cirkálót.

A rakéták és rakétaelhárító rendszerek mellett megmaradt a hagyományos hajótüzérség szerepe is, mert ez az időjárástól és zavarástól mentesen képes támogatni a szárazföldön harcoló csapatokat.

A csapatok irányításában megfigyelhető a mind nagyobb méretű központosítás. Az Atlanti-óceán déli részén tevékenykedő flotta irányítása a London melletti parancsnokságról történt, attól függetlenül, hogy a harc közvetlen irányítására törzset telepítettek a HERMES repülőgépanyahajó fedélzetére.

Az ötödik számnak a Nagy Honvédő Háború eredményeivel foglalkozó cikkei közül *N. Melnyik:* „A német fasiszta csapatok Krímből való evakuálásának megakadályozása 1944-ben" c. (5. sz. 24—29. old.) tanulmányát említjük meg.

1943 végére, 1944 elejére az elért katonai sikerek következtében kezdtek megérni a feltételek a Krím felszabadításához. A német parancsnokság többek közt, a Balkánon kialakult általános helyzet miatt is, nagy jelentőséget tulajdonított a Krím megtartásának.

A Krím felszabadítása önálló hadműveletté vált, amelynek az volt a lényege, hogy északról a 4. Ukrán Front és keletről az Önálló Tengermelléki Hadsereg erőivel együttes csapást mérjenek Szimferopol általános irányban, majd a Fekete-tengeri Flotta és az Azovi-Flottilla erőivel közösen bekerítsék Szevasztopolt és megakadályozzák az ellenséges erők evakuálását a Krímből.

Az együttműködő erők tevékenységét A. Vasziljevszkij és K. Vorosilov marsallok koordinálták a Főhadiszállás részéről.

1944. április 8-án a 4. Ukrán Front csapatai hatalmas tüzérségi és légi előkészítés után támadásba mentek át és április 10-én estére áttörték az ellenség védelmét, betörtek a szorosokon át a félszigetre. 11-én éjjel támadásba ment át az Önálló Tengermelléki Hadsereg is, és 12-én az egész arcvonalon megkezdődött a Szevasztopol felé visszavonuló ellenség üldözése.

Május 9-én a szovjet csapatok rohammal elfoglalták Szevasztopolt, a szétzúzott 17. hadsereg maradványai visszavonultak a Herszonesz-fokra, és megpróbálkoztak az evakuálással. Ennek megakadályozásában a főszerep a Fekete-tengeri Flotta erőinek, a távolsági bombázóknak és a front-légierőnek, valamint a tüzérségnek jutott, amelyek képesek voltak csapásokat mérni az összekötő vonalakra, a kikötőhelyekre.

A konvojok elleni harcban a főerőt a flotta légierői képviselték. Csapásokat mértek a kikötőhelyekre, a hajókra útközben, aknákat telepítettek Constanţa és Sulina, valamint a Szevasztopolból való kijárat előtt. A harcokban kb. 400 repülőgép vett részt (12 torpedóvető, 45 bombázó, 66 csatarepülő, 239 vadászgép).

A hajókat a kikötőkben és útközben összpontosított csapásokkal semmisítették meg. Április 11-én pl. Feodoszijját több órán keresztül támadták, és ezzel megakadályozták, hogy elkezdjék az evakuálást. 13-án összpontosított támadást intéztek a Szudak kikötőjét elhagyni készülő hajók ellen, aminek következtében elsüllyedt 3, és megrongálódott 5 önjáró uszály. A németek és a románok kénytelenek voltak beszüntetni a beszállást és elmenekültek Alusta felé. A légierő és a flotta repülői az evakuálás megakadályozása céljából 7489 felszállást hajtottak végre, a kikötőkben és útközben elsüllyesztettek 65 és megrongáltak 55 hajót.

A torpedórombolók a part menti vizeken, valamint a hajókkal, tengeralattjárókkal és repülőgéppel együttműködve útközben támadták az ellenséges hajókat. Ezeket a támadásokat rendszerint éjjel hajtották végre, hogy elkerüljék a találkozást az ellenséges repülőkkel.

A tengeralattjárók az egész útvonalat figyelemmel kísérték. Megsemmisítették az ellenség 8 szállító és 5 kísérőhajóját, megrongáltak 2 szállító és 1 hadihajót.

A 4. Ukrán Front és az Önálló Tengermelléki Hadsereg gyors támadása a hadművelet befejező szakaszában véglegesen megakadályozta az evakuálást. Május 12-én a 4. Ukrán Front csapatai áttörték az utolsó védelmi vonalat, foglyul ejtettek 21 ezer ellenséges katonát és tisztet.

A 6. számnak csaknem minden tanulmánya az 1944 nyarán végrehajtott belorussziai hadműveletthel foglalkozik. Ezek közül *O. Loszik:* „A harckocsi- és gépesített csapatok alkalmazása a belorussziai hadműveletben" c. (6. sz., 19—24. o.) írását ismertetjük.

A hadművelet kezdetére a résztvevő frontokat jelentősen megerősítették harckocsi és gépesített egységekkel. Az 1. Balti Front például a Főhadiszállás tartalékából megkapta az 1. harckocsihadtestet, a 3. Belorusz Front a 2. gárda-harckocsihadtestet és a 3. gépesített gárdahadtestet. A 2. Ukrán Front állományából a 3. Belorusz Frontnak átadták az 5. gárda-harckocsihadsereget. Az 1. Belorusz Front jobbszárnyát megerősítették az 1. gárdahadtesttel, a 9. harckocsi- és az 1. gépesített hadtesttel. A balszárnyra áttették a 2. Ukrán Fronttól a 2. harckocsihadsereget, a

tartalékból a 11. harckocsihadtestet. A felsoroltakon kívül a frontokat megerősítették sok önálló harckocsi- és önjáró tüzérdandárral és ezreddel.

A szovjet hadvezetésnek a „Bagratyion" hadművelet kezdetére sikerült a harckocsik és önjáró lövegek terén hatszoros fölényt létrehozni, ami biztosította a gyors és nagy mélységű támadást. A korábbi hadműveletekben még soha nem sikerült ilyen fölényt biztosítani a harckocsik terén.

A 7. szám vegyesen közöl évfordulós jellegű és a második világháború tapasztalataival általában foglalkozó írásokat. Az első kategóriába tartozik *P. Kocsegura*: „40 éve kezdődött Lengyelország felszabadítása" c. (7. sz., 44—50. o.) tanulmánya.

A szerző ismerteti, hogy amikor az arcvonal közeledett a Szovjetunió határaihoz, milyen intézkedések alapján hogyan készítették fel a személyi állományt arra, hogy a határokon túl az internacionalizmus szellemében képviselje a Szovjetuniót. Július 17-én az 1. gárda-harckocsihadsereg, amelyet a rava-russzkajai irányban bevetettek az áttörésbe, csapást mért Szokal, Rava-Russzkaja irányába. A hadsereg 44. gárda-harckocsidandára, a támadást kifejlesztve, ugyanezen a napon elérte a Nyugati-Bugot, átkelt rajta és elsőként lépett Lengyelország területére. Másnap átkelt a folyón és lengyel területre lépett Szokal térségében a 3. gárdahadsereg is.

Az 1. Ukrán Front jobbszárnya, folytatva a harcot Lengyelország déli részének felszabadításáért, július 23-án átkelt a San folyón, majd szétverve a német védelmet, július 29-én elérte a Visztulát, felderítés után átkelt rajta, és Sandomierztől délre augusztus 1-ére kiszélesítette a hídfőt.

A 3., 2. és az 1. Belorusz Front jobbszárnyának csapatai július közepén elérték a Nyeman—Grodno—Volkoviszk—Pruzsani vonalat és megközelítették Lengyelország határát. Az 1. Belorusz Front jobbszárnya július 18-án támadást indított. Ezen a napon a csoportosítás fő erői áttörték a német védelmet. A 47. hadsereg Siedlec irányába, a 8. gárdahadsereg és a 69. hadsereg pedig Lublin felé tört előre. Július 20-án estére a német védelmen 130 km széles és 70 km mély rés keletkezett. A front csapatai ezen a napon sok helyen átkeltek a Nyugati Bugon és Lengyelország területére léptek. Ebben az irányban a 328. lövészhadosztály, a 132. lövészhadosztály és a 39. gárda-lövészhadosztály csapatai léptek először lengyel földre. A védelem áttörése után a résbe bevetették a 2. harckocsihadsereget július 22-én, amely egy 75 km-es ugrást hajtott végre, estére súlyos harcokba bonyolódott Lublinért, és két nap múlva, együttműködve a 8. gárdahadsereggel, felszabadította a várost. A következő napon a 2. harckocsihadsereg és a 8. gárdahadsereg elérte a Visztulát Deblin és Pulawy között, a 69. hadsereg csapatai pedig 29-én Pulawytól délre átkeltek a Visztulán.

Július 27-én a 2. harckocsihadsereg északnak fordulva indított támadást azzal a céllal, hogy elfoglalja Varsó elővárosát, Pragát és a 47. hadsereggel együtt elvágja a németek visszavonulási útját. Pragát azonban nem sikerült elfoglalni. A német parancsnokság minden áron tartani akarta a hídfőt a Visztula jobb partján.

Az 1. Belorusz Front csapataival együtt hősiesen harcoltak az 1. lengyel hadsereg katonái.

Mivel az ellenség ellenállása megerősödött, a személyi állomány pedig kimerült a támadó hadműveletben és feltöltésre szorult, az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapatai védelembe mentek át.

A 2. Belorusz Front csapatai július 17. és 25. között szintén lengyel területre értek. Július 27-én felszabadították Bialystokot és augusztus végére elérték a Biebrza és a Narew folyót. Itt a Főhadiszállás döntése alapján védelembe mentek át.

Július 17-én Lengyelország területére ért az 1. Belorusz Front jobbszárnya is.

Amikorra a szovjet csapatok elérték a Narew—Visztula vonalat, az ország területének 25%-a felszabadult, kb. 5,5 millió lakossal. Közben megsemmisült az ellenség 14 hadosztálya és egy dandárja. 1944 nyarán a szovjet hadsereg is elvesztett 97 ezer embert, 340 ezer pedig megsebesült.

A kommunisták vezette partizán Népi Hadsereg együtt harcolt a szovjet csapatokkal. Összesen 32 helységet szabadítottak fel közösen.

1944. július 21-én a felszabadított területen létrejött a munkásosztály vezette kormány, a Nemzeti Felszabadítás Lengyel Bizottsága. A reakciós ellenállás terrorakciói ellenére kialakultak a néphatalom helyi szervei, elkezdték az ipar és a közlekedés helyreállítását, megkezdődtek a társadalmi-gazdasági reformok. A július 26-án Moszkvában aláírt egyezmény alapján a felszabadított területeken az ügyek intézését teljes egészében átvette az NFLB.

A 8. szám a második világháborús tanulmányok mellett ismét közöl, cikket a helyi háborúk tapasztalatairól, nevezetesen *P. Navojcev:* „A haditengerészeti flotta a partok ellen" c. (8. sz. 47—52. o.) írását.

A szerző megállapítja, hogy az imperialista hatalmak által kirobbantott helyi háborúk egyik sajátos vonása az, hogy bennük széles körben vetették be a haditengerészeti flottát. Az alkalmazásnak három fő módszere mutatkozott: a tenger menti országok, szigetek, kikötők, haditengerészeti támaszpontok blokádja; csapások mérése a szárazföldi katonai és ipari objektumokra, csapatokra, lakott helyekre; saját szárazföldi csapatok tüzérségi és légi támogatása.

Megfelelő körülmények között a blokád bizonyult a leghatékonyabb alkalmazási módnak, szétrombolta az érintett országok gazdaságát, megfosztotta a partközelben harcoló csapatokat a szükséges támogatástól.

A koreai háborúban két blokádzónát hoztak létre (közelit és távolit), amelyben két hadműveleti csoportosítás járőrözött. A létszám nem volt állandó, beletartozott 2—4 repülőgép-anyahajó, 2—3 cirkáló, 15—20 torpedóromboló, őrhajó stb.

Vietnam partjainál szintén két zónát hoztak létre. A blokádot itt az Egyesült Államok flottájának egy speciálisan erre a célra megalakított hadműveleti csoportja valósította meg (kb. 180 hajó és naszád). A közeli zóna kb. 2 mérföldre terjedt a partvonaltól. Ebben naszádok, rombolók és repülőgépek őrjáratoztak, amelyek keresztezték a vietnami kereskedelmi és halászhajók útját. A parttól 12—40 mérföld távolságra kezdődő második zónában a nemzetközi járatok útját cirkálók, torpedórombolók, őrhajók ellenőrizték több mint 360 km mélységben, több mint 2000 km hosszú távon. A hatékonyság érdekében a zónákat részekre osztották és mindegyikben külön csoport tevékenykedett. Az összes felfedezett hajót, a halászhajókat is, átkutatták. 1972 májusától kezdve az amerikiaik elaknásították a VDK összes kikötőinek bejáratát, ami rendkívül megnehezítette a hajózást ebben a térségben.

A továbbiakban a szerző részletesen elemzi a közel-keleti háborúban alkalmazott blokádokat és a Falkland-szigeteknél alkalmazott blokádot, a grenadai eseményeket és a Nicaragua partjainál létesített blokádot és aknásítást, amelyek következtében megsérült a „Luganszk" nevű szovjet tartályhajó is.

A második módszer a katonai és ipari objektumokra, csapatokra, lakott helyekre mért csapás. Ezekben a főszerepet az anyahajókon szállított repülőgépek játszották, ezt egészítette ki a hajótüzérség tüze, és később a rakéták. A vietnami háborúban pl. az Egyesült Államok fedélzeti légiflottája havonta 2000—8000 támadást hajtott végre parti objektumok ellen. A hivatalos amerikai adatok szerint 1965 és 1971 között a hajókról 750 ezer felszállást hajtottak végre.

A bombázásokat kiegészítette a nagy űrméretű hajótüzérség tüze, amely szintén tervszerű jelleget öltött. A tűz korrigálására rossz látási körülmények között rádiólokátoros bójákat helyeztek ki, nappal pedig a korrigálást repülőgépekről, helikopterekről végezték. A tüzérségi tűz részét képezték a hajókról, naszádokról kilőtt rakéták is.

A szerző ezt az alkalmazási módot elemzi az előző pontnál felsorolt háborúk esetében is.

A harmadik alkalmazási mód a tengerközelben tevékenykedő saját szárazföldi csapatok tűztámogatása. A hajótüzérség ebben az esetben közreműködött az ellenség élőerejének, tűzeszközeinek megsemmisítésében, erődítményeinek lerombolásában. A Vietnamban alkalmazott támogatás sajátossága az volt, hogy bonyolult körülmények között együttműködtek a tengerészgyalogsággal. 1966-ban az amerikaiak először hoztak létre folyami flottillát, amely a szárazföldi csapatokat, elsősorban a tengerészgyalogságot támogatta és ellenőrizte a hajózást a Mekong deltájában.

A helyi háborúk tapasztalatainak tanulmányozása alapján a nyugati szakemberek úgy vélik, hogy ezekben a háborúkban és konfliktusokban a part elleni tevékenységben a haditengerészeti erőké volt a főszerep. A harcfeladatok megoldásában a fedélzeti légierő volt az alapvető eszköz. Nem vesztette el jelentőségét a hajótüzérség sem. Ennek fejlődésében megmutatkozott a közép- és nagykaliberű automatikus rendszerek létrehozásának tendenciája. Ezeket azonos sikerrel alkalmazták mind a szárazföldi csapatok támogatásához, mind pedig a könnyű tengerészeti és a légi erők ellen. Nagy harcászati képességekkel rendelkeznek a rakétanaszádok.

A 9. sz. tartalmazza *H. Radonov:* „A Bolgár Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg harcbarátsága és együttműködése a második világháborúban (1944. szeptember—1945. május)" c. (9. sz., 36—45. o.) cikkét.

A szerző a bevezetőben áttekinti nagy vonásokban az orosz és a bolgár forra-

dalmi mozgalmak kapcsolatait, majd megállapítja, hogy bár Bulgáriában német csapatok voltak, az országban olyan általános volt az ellenállás minden formája a fasiszta háborúval szemben, hogy a bolgár uralkodó körök egyetlen katonát sem mertek a frontra küldeni. A népi felszabadító hadsereg sok ezer katonája harcolt fegyverrel a kézben a fasizmus ellen. Amikor a szovjet csapatok átlépték Bulgária határát, 1944. szeptember 9-ére virradó éjjel, a BKP vezetésével fegyveres felkelés kezdődött és csapást mértek a fasisztákra. A bolgár partizánok és a nép oldalára átállt katonai alakulatok képezték később a Bolgár Néphadsereg alapját. Az országban létrejött a Hazafias Front népi demokratikus hatalma, amely törvényesen is megerősítette a Szovjetunióval való baráti viszonyt és együttműködést.

Az évforduló kapcsán messze északra viszi az olvasót és olyan témát tárgyal *A. Hrenov:* „A petsamo-kirkenesi hadművelet" c. (10. sz., 10—16. o.) cikke, amelyet a folyóirat az utóbbi 10—15 évben nem érintett.

A német csapatok szétzúzása a Karéliai-földszoroson és Dél-Karéliában, valamint Finnország kilépése a háborúból, 1944 őszére kedvező feltételeket teremtettek a szovjet Sarkvidék felszabadításához, amelyet a németek igyekeztek megtartani, hogy ki tudják használni Petsamo (Pecsenga) körzetének gazdag ásványkincseit, elzárják a Norvégiába vezető utat és megőrizzék a tengeri és légi támaszpontokat. Ebből a célból a nehezen járható, sziklákkal, folyókkal, patakokkal, tavakkal, mocsarakkal szabdalt területen három év alatt 150 km mély, három övezetből álló védelmet építettek ki.

A Karéliai Frontnak az volt a feladata, hogy a 14. összfegyvernemi és a 7. repülőhadsereg erőivel együttműködve az Északi Flottával bekerítse és megsemmisítse a 19. hegyi-lövészhadtest csapatait, elfoglalja Petsamót és kifejlessze a támadást a norvég határ irányában.

A német parancsnokság szerint a szovjet csapatok csak a Petsamo felé vezető út mentén indíthattak támadást, éppen ezért itt építették ki a legerősebb védelmet. A szovjet csapatok azonban a 14. hadsereg balszárnyán indítottak támadást három hadtesttel, nehezen járható mocsarakon keresztül Luosztari. Petsamo irányában, hogy megkerüljék az ellenséget. A jobbszárnyon a hadsereg kiegészítő csapást mért egy külön e célra létrehozott csoporttal, hogy lekösse az ellenség erőit és később támadjon Petsamo ellen.

A főirányban támadó csapásmérő csoportnak el kellett foglalni Luosztari közlekedési csomópontját, amiután az ellenségnek már csak egy út állt a rendelkezésére Tarneten keresztül Kirkenes felé. Ez jó feltételeket teremtett az átkaroláshoz és az Északi Flotta deszantjával együtt megvalósítandó bekerítéshez. Az Északi Flottának ezen kívül az volt a feladata, hogy vegye blokád alá a Barents-tenger partvidékét és zárja el a tengeri kapcsolatoktól a petsamói csoportot.

1944. október 7-én 8 órakor kezdődött a tüzérségi előkészítés, amely 2 óra 35 percig tartott. Amikor befejeződött, semmit sem lehetett látni a sűrű fekete füsttől, ugyanakkor sűrű nedves hó kezdett esni, ami lehetetlenné tette a repülők felszállását.

A támadás üteme olyan gyors volt, hogy a harckocsik és a lövegek a nehéz terepviszonyok között lemaradtak. A gyalogság 15 órára támogatásuk nélkül is áttörte a fő védelmi vonalat, menetből átkelt a Tyitovka folyó mellig érő jeges vizén. 3 nap alatt 20 km-es arcvonalon 16 km-t nyomultak előre.

Október 10-én rövid tűzcsapás után a csapatok erős hóesésben újabb támadásba lendültek. Ugyanezen éjjel a flotta hajóiról deszantot hajtott végre a 63. tengerészgyalogos dandár. Reggel egyesültek a 12. tengerészgyalogos dandárral és együtt támadtak Petsamo ellen. A Linahamari kikötőjében partra tett újabb deszant, amely kézitusában foglalta el a várost, a többi tengerészgyalogosokkal és a szárazföldi csapatokkal együtt október 15-én felszabadította Petsamót, miközben a csapatok 60—65 km-t nyomultak előre.

Október 18-án a szovjet csapatok felújították a támadást, öt nap alatt megtisztították a Petsamótól északnyugatra eső, valamint nyugatra, a norvég határig terjedő területet, felszámolta az ellenséges partvédelmet, elfoglalták Nyikelt és 25—35 km-t nyomultak előre.

Elérve a norvég határt, Mereckov frontparancsnok engedélyt kért és kapott ahhoz, hogy csapatai norvég területre lépjenek. Következett még egy nekirugaszkodás rendkívül nehéz terepen, északra Kirkenes irányában, amelyet már 25-én elfoglaltak, nyugatra Neiden, és dél-nyugatra Nautsi irányában, amelyeket 27-én foglaltak el.

Október 29-én a hadművelet befejeződött. A hadművelet folyamán a 19. hegyi-lövészhadtest kb. 53 ezer emberéből 30 ezret vesztett halottakban. Az Északi Flotta elsüllyesztett 156 hajót. A

szovjet csapatok 15 773 halottat és sebesültet vesztettek, ebből 2122 embert Norvégiában.

A Karéliai Front és az Északi Flotta petsamo—kirkenesi hadművelete az egyetlen olyan sarkvidéki hadművelet volt, amelyet az összes haderőnemek és fegyvernemek együttes erővel vívtak meg. Bár ez a hadművelet a résztvevő erők, eszközök, az arcvonal szélessége, a támadás üteme és mélysége tekintetében elmarad az 1944-es év szovjet hadászati támadó hadműveletei mögött, menetében mégis hadászati célt valósítottak meg. A szovjet csapatok felszabadították a szovjet Sarkvidék megszállt területét, és segítséget nyújtottak a norvég népnek a felszabaduláshoz.

Ugyancsak ez a szám két cikket közöl, amelyek az előbbi számhoz hasonlóan két másik hadsereg születését vizsgálja. Az egyik *B. Kutsera* csehszlovák szerző: „A Csehszlovák Néphadsereg — a Varsói Szerződés szilárd láncszeme" c. (10. sz., 42—52. o.) cikke, a másik pedig *D. Dijev:* „40 éves a Román Szocialista Köztársaság hadserege" c. (10. sz., 53—58. o.) írása.

A 11. szám az évfordulós cikkek sorában közli *Sz. Ivanov:* „A budapesti hadművelet 40. évfordulója" c. (11. sz., 11—20. o.) tanulmányát, amellyel egy kissé részletesebben foglalkozunk.

A szovjet csapatoknak az Ungvár, Debrecen, Belgrád térségében elért sikerei válságot eredményeztek a magyar politikai vezetésben. A balul sikerült kiugrási kísérlet a Szálasi-féle uralom bevezetéséhez vezetett. A fasiszta hadvezetés, hogy megállítsa a szovjet támadást, lázasan kezdett új védelmi vonalakat kiépíteni. Keletről délre felsorakoztak a „Dél" (korábban „Dél-Ukrajna") hadseregcsoport feltöltött egységei, köztük a 8., 6. és 2. német páncélos hadsereg, a 3. magyar hadsereg és más egységek. Hozzájuk csatlakozott az „F" hadseregcsoport. Ezek az erők állandóan növekedtek. Ezért Magyarország felszabadítása, amelyben két front vett részt, elhúzódott 1944. szeptember 23-tól 1945. április 4-ig.

A Legfelsőbb Főparancsnokság úgy döntött, hogy az említett hadműveletek után megállás nélkül elkezdi a budapesti hadműveletet a 2. Ukrán Front csapataival és a 3. Ukrán Front csapatainak egy részével. Figyelembe véve azt, hogy a megközelítési területen a délkeleti részen a védelem viszonylag gyenge volt, Malinovszkij marsall parancsot kapott a Főhadiszállástól, hogy október 29-én kezdjen támadást a Duna-Tisza közén a 46. hadsereg és a 2. gépesített gárdahadtest csapataival, törje meg az ellenség védelmét a Tisza jobbpartján, s ezzel biztosítsa az átkelést a 7. gépesített gárdahadtest számára. A továbbiakban pedig, a 4. gépesített gárdahadtest beérkezése után mérjen döntő csapást az ellenség Budapestet védő csoportosítására.

A 3. Ukrán Front, amely győzelmesen befejezte a belgrádi hadműveletet, átcsoportosította erőit Magyarország déli részére, hogy átkeljen a Dunán és a Dunántúlon folytassa harctevékenységét.

A hadműveletet kellett támogatnia a 4. Ukrán Frontnak azzal, hogy betör Csehszlovákia belsejébe.

A 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall úgy döntött, hogy a 2 gépesített gárdahadtesttel megerősített 46. hadsereg október 29-én a hadsereg jobbszárnyán mérje a főcsapást Budapest általános irányban, a balszárny pedig a főcsapás biztosítására érje el a Dunát.

A 7. gárdahadseregnek október 30-án támadásba kellett átmennie Szolnoktól délkeletre, át kellett kelnie a Tiszán és estére el kellett érnie Nagykőrös környékét.

A front jobbszárnya folytatta a támadást Nyíregyháza, Miskolc irányába, hogy megakadályozza csapatok átdobását innen Budapest körzetébe.

Az ellenséges védelmi vonalak Magyarországon többlépcsősek voltak, északról délre húzódtak, és különösen jól kiépítettek voltak Budapest körül. Három patkó alakú vonal a Dunától a Dunáig húzódott keletről. A Balaton és Velence vonalában a Vác közelében lévő Duna-elágazásig, továbbá a csehszlovák határ mentén a különösen erős „Margit"-vonalat készítették elő.

Az erőviszonyok általában kedvezőek voltak a szovjet csapatok számára. A 2. Ukrán Front gyalogságban kétszeres, lövegekben és aknavetőkben 4—4,5-szeres, harckocsikban és önjáró lövegekben 1,9-szeres, repülőgépekben 2,6-szeres fölényben volt a „Dél" hadseregcsoporttal szemben. A csapatok azonban fáradtak voltak, a technika jelentős része javításra szorult, a lőszer- és üzemanyagszállítás rendkívül nehéz volt. Nehezítette a helyzetet az őszi sár is.

A támadás október 29-én délután kezdődött. Az első három nap alatt áttörték a védelmet és a 46. hadsereg, miután az áttörésbe bevetették a 2 gépesített gárdahadtestet, 20—50 km-t nyomult előre. Miután a 4. gépesített gárdahadtestet is bedobták a résbe, a csapatok november 2-án 15 km-re megközelítették a magyar fővárost. A politikai körökben pánik tört ki. Mint később ki-

derült, ez a siker megakadályozta a Szegedre mérendő ellencsapást. A sikert kifejleszteni azonban nem sikerült, a harckocsik komoly elhárításba ütköztek, a németeknek sikerült három páncélos és egy gépesített hadtestet átdobni ide. A támadást sikerült megállítani.

A 2. Ukrán Front tevékenységét korrigálni kellett, amit a Főhadiszállás meg is tett. A Tisza nyugati partjára előrevonták a 27., 40., 53. és 7. gárdahadsereget azzal a céllal, hogy széles arcvonalon indítsanak támadást, a front jobbszárnyával északról és északkeletről, a front balszárnyával pedig délről mérjenek csapást a budapesti csoportosításra. Az új támadás csak november 11-én kezdődött meg. 16 nap alatt a főcsapás irányában megközelítették Budapestet, Miskolctól keletre viszont előrenyomultak északnyugati irányban 100 km-t. Többet elérni nem sikerült és a Főhadiszállás úgy döntött, hogy szünetet tart, pihenteti az állományt, feltölti a lőszer- és üzemanyagkészleteket.

December 5-én 10 óra 15 perckor 45 perces tüzérségi előkészítés után a 2. Ukrán Front csapatai felújították a támadást. 5 napig hiába próbálkoztak az északról és dél-nyugatról történő bekerítéssel. 5-ére virradó éjjel a 46. hadsereg csapatai a Dunai Flottilla segítségével elkezdték a Dunán való átkelést. Európa második legnagyobb folyójának leküzdése olyan sikeres volt, hogy csak akkor vették észre őket, amikor az első csoportok már partraszálltak. A hídfőt kiszélesíteni azonban az erős ellenállás miatt nem sikerült. A 2. Ukrán Front csapataival elfoglalni Budapestet tehát nem sikerült.

A 3. Ukrán Front az 57. hadsereg erőivel Apatinnál átkelt a Dunán, és december 5-én a csapatai a Balatontól délre voltak. Ekkorra a 4. gárdahadsereg, amelyet a Főhadiszállás tartalékából vetettek harcba a Duna nyugati partján, a Velencei-tó partján egyesült a 2. front 46. hadseregével.

A Legfelsőbb Főparancsnok december 12-én írta alá azt a direktívát, amely a két front feladatait határozta meg. A 2. Ukrán Frontnak csapást kellett mérnie Köbölkút általános irányában, elérni a Dunát Neszmély, Esztergom térségében, el kellett zárni a budapesti csoportosítás visszavonulási útját északnyugati irányban. Egyidejűleg a frontnak támadást kellett indítania Budapest ellen keleti irányból. A 3. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy a Velencei-tó körzetéből indítson támadást Bicske irányában, érje el a Dunát Esztergom térségében, vágja el a visszavonulás útját nyugatra, és a 2. Ukrán Fronttal együtt foglalja el Budapestet. A külső front létrehozása Budapesttől 50—60 km-rel nyugatra és délnyugatra szintén a 3. Ukrán Front feladata volt.

A frontok december 20-án kezdték meg a támadást. A 2. Ukrán Front csapatai elkeseredett harckocsicsatákat vívtak egy hétig, majd december 26-án a 6. gárda-harckocsihadsereg és a 7. gárdahadsereg csapatai elérték a Dunát Esztergomtól északra, és egyesültek Tolbuhin csapataival, amelyek ugyanezen a napon, miután súlyos harcokban áttörték a „Margit"-vonalat, elfoglalták Esztergomot. Budapest körül a gyűrű bezárult.

A 46. hadsereg létrehozta a belső frontot, a 4. gárdahadsereg és az 5. gárda-lovashadsereg december 26-án Székesfehérvártól délnyugatra létrehozta a külső frontot, a belső fronttól 50—60 km távolságra.

A bekerített budapesti csoportosításban 188 ezer katona volt.

A veszteségek elkerülése céljából a szovjet frontok parancsnokságai december 29-én megadásra szólították fel a bekerített csapatokat. A fasiszták a szovjet parlamentereket meggyilkolták.

A Budapestért vívott harc elkeseredett volt. A városi súlyos harcokkal egyidejűleg vissza kellett verni három, a blokád áttörésére irányuló támadást is.

Az első visszaverésében a 2. Ukrán Front csapatai 7. gárdahadsereg, 6. gárda-harckocsihadsereg) játszották a főszerepet a Duna balpartján Komárom irányában.

A második kísérlet Zámoly térségében volt, ahol a 3. Ukrán Front 4. gárdahadseregének 20. gárda-lövészhadteste védekezett.

A harmadik, legerősebb ellentámadás Velence és a Balaton között próbálta áttörni a védelmet, hogy elérje a Dunát és a Duna mentén északra törve elérje Budapestet. Egyidejűleg csapást készített elő 2 páncélos hadosztály is. A támadóknak sikerült 25 km-re megközelíteni a fővárost. Ekkor Tolbuhin, aki erősítést kapott a főhadiszállástól, északról és délről csapást mért rájuk. Hat napig tartó elkeseredett küzdelemben a németektől megtisztították a Duna jobbpartját. Az ellencsapást mérő csoportot a bekerítés veszélye fenyegette, ezért megkezdte a visszavonulást.

A bekerített csoport felszámolásáért a városban súlyos harcok folytak, amelyek Pesten december 27-től 1945. január 18-ig tartottak, Budán pedig január 20-tól február 13-ig. Pesten 23 napi harc alatt megsemmisítettek csaknem 36 ezer katonát és fogságba esett 63 ezer. Megsemmisítettek vagy zsákmányoltak 300

páncélost és rohamlöveget, 1044 löveget és aknavetőt és sok más fegyvert.

Még súlyosabbak voltak a harcok Budán. Február 12-ére virradó éjjel a németek utolsó kísérletet tettek arra, hogy áttörjék a gyűrűt. Egy szűk folyosón a bekerítésben lévő 26 ezer emberből 12 ezer kitört, de ezeket hamarosan felszámolták a 3. Ukrán Front csapatai. A bentmaradtakat vagy megsemmisítették, vagy foglyul ejtették. Fogságba esett a várost védő csapatok parancsnoka, Pfeffer von Wildenbruch SS tábornok is, az egész törzskarával.

1945. február 13-án 10 órára Budapest teljes egészében felszabadult.

A város felszabadításában a szovjet csapatok mellett részt vettek román csapatok is, valamint a Budai Önkéntes Ezred katonái.

Befejezésül egy olyan tanulmányt ismertetünk, amely az 1944-es év katonai eseményeinek nyugati irodalmával foglalkozik. Ez pedig *A. Jakusevszkij:* „A szovjet—német arcvonal 1944. évi eseményeivel foglalkozó polgári historiográfia bírálata" c. (12. sz., 67—74. o.) cikke.

A polgári történetírók nagy része igyekszik csökkenteni a Szovjetunió szerepét a fasiszta Németország szétzúzásában. Még azok a művek is, amelyek írnak a szovjet csapatok sikereiről, igyekeznek csökkenteni az 1944-es sikerek jelentőségét.

Igen jellemző ebből a szempontból az amerikai *Dupuy, T.* és *Martel, P.* „Great Battles on the Eastern Front: The Soviet—German War, 1941—1945" (Nagy csaták a keleti fronton: szovjet—német háború, 1941—1945) című, 1982-ben megjelent könyve. A szerzők nagy lépést tettek előre más szerzőkhöz képest, mert elsőként közöltek olyan művet, amely bemutatja a szovjet hadsereg legnagyobb hadműveleteit. A 16 támadó hadművelet közül 5 1944-ben volt, s ezeket térképek, táblázatok egészítik ki.

A pozitívumokat azonban erősen csökkentik a szerzők arra vonatkozó eszmefuttatásai, hogy miért győzött a Szovjetunió Németországgal szemben. A könyv bevezetőjében először is hangsúlyozzák a német csapatok „csodálatos katonai művészetét", amelyhez hasonló nem volt a történelemben. Ha a Szovjetunió ennek ellenére győzött, ennek fő oka a csapatok létszámában és a területben megmutatkozó hatalmas fölény, hogy képesek voltak megszervezni „nagy méretekben az egyszerű fegyverek gyártását", és az időjárás szintén „segítette a Vörös Hadsereget".

Hasonlóan jár el *Seaton, A.* angol nyugalmazott ezredes a legutóbbi „The Fall of Fortress Europe, 1943—1945" (Az Európa-erőd eleste, 1943—1945) című, 1981-ben megjelent könyvében. Sokat ír az 1944-es eseményekről. „A három hétig tartó »Bagratyion« támadó hadművelet kétségtelenül az egész háború egyik legnagyobb győzelme volt, Németország számára pedig ez a vereség, amelyet határai közelében szenvedett el, katasztrofálisabb volt, mint a Sztálingrád alatti vereség". Beszél a lvov—sandomierzi és a iași—kisinyovi hadműveletekről is, de ugyanakkor azt állítja, hogy a szovjet csapatok mozgékonysága ezekben és más hadműveletekben kizárólag a lend-lease keretében szállított amerikai teherautóknak köszönhető. A Iași és Kisinyov alatti nagy német csoportok bekerítését és megsemmisítését a Hitler által elkövetett hibák közé sorolja.

Az 1944-es eredmények egyoldalú bemutatása jellemző a nyugatnémet történészekre, különösen azokra, akik a Wehrmachtban szolgáltak. Ennek tipikus példája *Hinze, R.:* „Der Zusammenbruch der Heeresgruppe Mitte im Osten 1944" (A „Közép" hadseregcsoport összeomlása Keleten 1944-ben) című, 1980-ban megjelent könyve. A szerző szerint a vereség kizárólag azért következett be, mert a német vezetésnek kevés ember és eszköz állt rendelkezésére, és szó sincs a szovjet hadművészetről. Ezt alátámasztja a német csapatok „hozzáértő tevékenységének" sok epizódjával is, amelyet „rendkívül nehéz" körülmények közt valósítottak meg.

Jellemző a polgári szerzők olyan törekvése is, hogy a figyelmet a szovjet csapatok balsikereire összpontosították. *Salisburg, H.* amerikai történész és író a „The Unknown War" (Az ismeretlen háború) c., 1978-ban megjelent könyvében három oldalt szentel az 1944-es eseményeknek, ebből két oldal foglalkozik a reakciós ellenállás által kirobbantott varsói felkeléssel. Ugyanakkor terjedelmes könyvének csaknem fele foglalkozik a szovjet—német front 1941 június—novemberi eseményeivel, amikor a szovjet csapatok vereségeket szenvedtek.

Általánosan elterjedt a nyugati történetírásban a „véletlenszerűség" elmélete. Ezen elmélet szerint a német hadsereg vereségei kizárólag a hadvezetésben Hitler által elkövetett hibákra vezethetők vissza. A „Dél" hadseregcsoport vereségei *Engelmann, J., Liddel, H. B.* és más szerzők szerint azért következtek be, mert Hitler leváltotta Mansteint. Természetesen igaz az, hogy Hitler és az alárendelt tábornokok is sok hibát követtek el, de az egész vereséget nem le-

het csak szubjektív tényezőkre visszavezetni.

Nem lehet elfogadni azt a *Gosztony P.* (Svájc) és *Seaton* által hangoztatott tételt sem, miszerint a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétzúzásának oka 1944 augusztusában nem a jól előkészített és mesterien végrehajtott iași—kisinyovi hadművelet volt, hanem „a románok árulása", „a szovjet—román összeesküvés". A román ellenállást a hadművelet első két napja alatt szétzúzták. Való igaz viszont az, hogy az itteni vereség gyorsította fel a romániai eseményeket.

Létezik egy olyan állítás, amely szerint a Szovjet Hadsereg 1944-ben gyengébb volt, mint 1943-ban. Ezt hangoztatja pl. *Dann, W.* amerikai történész a „Second Front Now — 1943" (Második frontot most — 1943-ban) c. 1980-ban megjelent könyvében. „Feltételezem — írja —, hogy 1943-ban a Vörös Hadsereg sok viszonylatban erősebb volt, mint 1944-ben. A súlyos kimerítő harcok, amelyeket 1943 júliusától vívott, nagyon drága árat követeltek. A Vörös Hadsereg erőinek meggyengülése lehetővé tette Hitler számára, hogy erőket dobjon át Nyugatra."

A tények azonban ellentmondanak ennek. A hadsereg létszáma, technikai felszereltsége növekedett, hadművészete tökéletesedett. 1943-ban a hadrakelt sereg létszáma 6,35 millió, 1944 decemberében 6,7 millió volt. Ugyanezen idő alatt a hadrakelt seregben lévő harckocsik száma 125,5%-ra nőtt, a lövegek és aknavetők száma 12,8%-kal, a géppisztolyok, géppuskák száma 31,4%-kal nőtt. A légierő, a flotta új repülőgépeket, hajókat, légvédelmi eszközöket kapott. Erők átdobásáról egyáltalán nem volt szó.

A *Coralski, R.* angol történész által összeállított „World War II. Almanac: 1941—1945.". (A második világháború almanachja) c., 1981-ben megjelent műben az 1944-es események a terjedelem egyötödét teszik ki, a szovjet hadsereg tevékenysége azonban elveszik az anyagban. Az 1944-ből származó 84 illusztráció közül egy sem hozható kapcsolatba a Szovjetunióval. A táblázatok kizárólag az angol—amerikai csapatok tevékenységére vonatkoznak.

A második világháborúnak a francia, nyugatnémet, angol és belga történészek által összeállított, 1981-ben megjelent enciklopédiája (The Historical Encyclopedia of World War II.) egyetlen cikket sem közöl a szovjet hadsereg 1944-es hadműveleteiről. Nem vesznek tudomást olyan, a háború menetét döntően befolyásoló csatákról sem, mint a moszkvai, sztálingrádi, kurszki csata. Az egészet elintézik a „Szovjetunió — háború Németországgal" rövid cikkel.

Lengyel István

KRÓNIKA

SZIJJ JOLÁN

„VERBA VOLANT, SCRIPTA MANENT"

Nemzetközi Levéltári Nap, Budapest, 1984. december 17.

Ezt a klasszikus szállóigét választotta mottójául az a kiállítás, amely 1984. december 17-én nyílt meg a Nemzeti Levéltári Nap keretében a Budavárban. Egyedülálló kiállítás volt ez, hiszen a magyar levéltárügy története során első ízben szerepeltek önálló kiállításon iratok, amelyeket tíz évszázad levéltári emlékeiből válogattak a magyarországi levéltárak.

A kiállítás nyitó irata, első darabja III. Béla 1181-ből származó magánjogi vonatkozású oklevele volt, amelyben a király a hivatali írásbeliség bevezetését szorgalmazza. Ezt követően a királyi kancellária (amely az írásos ügyintézés első hivatala volt) különböző korokból származó, az írásbeliség fejlődését is bemutató emlékei következtek. Láthattunk gyönyörű kiállítású függőpecsétes, királyi aláírással ellátott okleveleket, családi levéltárakból származó birtokleveleket, gazdasági számadásokat, magánleveleket és az újabb korok írásbeliségét dokumentáló jegyzőkönyveket, szerződéseket, szabályrendeleteket, statisztikai összeállításokat és különböző céllal készített (kataszteri, vízgazdálkodási, etnográfiai) térképeket.

A történelemmel foglalkozó szakemberek és a történelem iránt érdeklődők számára bizonyára rendkívüli élmény volt látni a tihanyi kolostor alapítólevelét 1055-ből. Ez az első eredetiben ránk maradt oklevél és ez tartalmazza a legrégibb összefüggő magyar nyelvemléket és több szavunkat.

A Magyar Országos Levéltár kiállította legrégibb oklevelét: a veszprémvölgyi apácamonostor 1109-ből származó alapítólevelét. Ugyancsak az Országos Levéltár gyűjteményéből láthattuk II. András király 1221-ből fenn maradt aranybulláját.

A kuriozitásoknál maradva említsük meg Luther Márton 1542-ben íródott eredeti végrendeletét, amely az Evangélikus Országos Levéltár gyűjteményéből került a kiállításra.

Hadtörténelmünk írásos emlékeit néhány speciális katonai iratfajta — különböző történelmi korok katonai esküje, végelbocsájtási okmány („obsitlevél"), hadrend, parancs — képviselte.

A levéltári kiállításon az iratokat tárgyak gyűjteménye követte. A Magyar Országos Levéltár házi múzeumából áthozott régiségek a levéltári és levéltáros munka tárgyi emlékei közül kerültek ki. Érdekes látnivaló volt a 18. század végi iratszekrény a zárható ládafiókkal, a 19. századi fém térképtok, zárható rózsafa oklevél-ládika, az írópulpitus, a karos szárazbélyegző, de az 1944-ből megmaradt, földbe ásható okmányőrző ólomdoboz is. A különböző időszakokból származó palliumok, deklik, gurtnik mellett ott álltak a modern berendezési tárgyak, segédeszközök, így a Dexion—Salgó elemekből épített állvány és a papírdoboz.

A kiállítás végén néhány összefoglaló adat informált a levéltárakról és sokrétű tevékenységükről.

A kiállítást a különböző levéltári kiadványok gyűjteménye zárta. Ezek egyrészt levéltári segédletek: fondjegyzékek, repertóriumok, lajstromok, forráskiadványok, de gazdagítják a sort helytörténeti feldolgozások, monográfiák is.

A Nemzeti Levéltári Nap keretében a délelőtti kiállításmegnyitás után (Ember Győző akadémikus, a Magyar Országos Levéltár ny. főigazgatója nyitotta meg) délután tudományos ülésszakon (amelyen Köpeczi Béla művelődésügyi miniszter mondott megnyitó beszédet) érdekes előadásokat hallhattunk a szakág általános helyzetéről és speciális területeiről, a levéltárosok gondjairól, problémáiról.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

RÁKÓCZI-EMLÉKÜLÉS AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEMEN

Budapest, 1985. március 29.

II. Rákóczi Ferenc születésének a 300. évfordulója után halálának 250. évfordulójáról is tudományos konferenciák sora emlékezett meg. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Magyar Történeti Tanszéke és a Magyar Történeti Társulat 1985. március 29-én rendezte meg tanácskozását Budapesten. Az előadások az *író* fejedelem, az általa tovább folytatott *történeti-irodalmi hagyomány*, az életrehívott örökség sokoldalú bemutatására törekedtek. Jól tükrözték a Rákóczi-művek megindult kritikai kiadásának eredményeit, bemutatták a művek fennmaradt kézirataihoz való visszatérés — így egy eddig ismeretlen, saját kezű javításokat tartalmazó bécsi *Emlékiratok*-kézirat — tanulságait és egyben az újabb kötetekhez is értékes szempontokat nyújtottak. Sikeresen járultak hozzá a Rákóczi-oeuvre további értelmezéséhez, amely „a magyar és az európai történeti és politikai irodalom jeles teljesítménye" (Köpeczi).

Pölöskei Ferenc, a Bölcsészettudományi Kar dékánja nyitotta meg a tanácskozást. Megnyitójában utalt a Rákóczi-életmű feltáratlanul maradt vonatkozásaira, gazdasági, társadalmi tevékenységének és utóéletének még kutatásra váró területeire. Kitért a Rákóczi-hagyomány sajátosságaira, arra, hogy személyét a progresszív irányzatok mellett a konzervatív erők is magukénak próbálták vallani, azonban Kölcsey, Vörösmarty és Kossuth voltak azok, akik joggal benne találták meg társadalmi törekvéseik előharcosát.

*H. Balázs Éva*nak, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárának előadásával a Rákóczira feltételezhetően hatást gyakorolt hagyományok számát sikerült tovább bővítenie. A fejedelem nővére házassága révén kapcsolatba került az Aspremont családdal és így a németalföldi szabadságharcnak az Aspremont családi hagyományban öröklődő eszméjével is gazdagodhatott, ami a fejedelem külpolitikai orientációjának kialakulásában játszhatott szerepet. Mindez valószínűsíti, hogy Rákóczi a jezsuita Fabianus Strada-nak a szabadságharccal foglalkozó művét is forgathatta, különösen azért, mivel a jezsuita iskolázásnak a fejedelemre gyakorolt hatása közismert.

Benda Kálmán tudományos osztályvezető, áttekintve a Rákóczi-hagyományt, felvázolta annak fordulópontjait: Rákóczi alakja, emlékének megtagadása, az 1715:49. tc. ellenére hogyan vált a nemzeti önérzetet és függetlenséget megtestesítő hőssé, ami kezdetben csak grammatikai példamondatokban mutatkozott meg, de az 1790-es nemesi mozgalom, majd a reformkor idején egyre nyilvánvalóbbá vált. Hangsúlyozta, hogy Szekfű véleményével ellentétben Rákóczi eszménye tovább élt és hatott, mert az a nemzeti és társadalmi fejlődést együtt hangsúlyozta.

Kovács Ilona irodalomtörténész a kritikai kiadás műhelymunkájának tapasztalatai alapján Rákóczi alkotói munkamódszerére, a diktálásra vonatkozó adatokat mutatta be. Az ebből következő szövegkritikai észrevételek, a hibás központozás, értelmetlen szókapcsolatok felderítése pedig a szövegek irodalmi, stilisztikai értékelése szempontjából jelentettek újdonságot.

Takács Imre muzeológus a *Vallomások* könyvébe beillesztett *Elmélkedés... nagykarácsony éjszakáján* vallásos elmélkedés forrásaival foglalkozott. Elemzéseiből Rákóczi művében nemcsak az ágostoni műfaj, a soliloquia, hanem az Ágoston-írások széles körű és alapos ismeretére derült fény. Az ebben szereplő, a pásztor nélkül maradt nyáj képének elemzése a fejedelem politikai allegóriájának eredetére mutatott rá.

A délutáni ülés első előadásában *Köpeczi Béla* akadémikus, művelődési miniszter (a délutáni ülésszak elnöke) a Rákóczi-hagyomány egyik alapkérdését vizsgálta: a bújdosás időszakának értékelését. Vitába szállt *A száműzött Rákóczi*ban kifejtett nézetekkel, mert Szekfű az emigráció tendenciózus és egyoldalú beállításával akarta megmutatni a függetlenségi ideológia időszerűtlenségét, a Monarchia fennmaradásának létjogosultságát. A Szekfű által nem hasznosított forráscsoportok, így a francia külügyminisztérium levéltári anyagának felhasználása alapján megállapította, hogy a kor Európájának valós diplomáciai és katonai erőviszonyai között a fejedelem törekvései nem voltak teljesen alaptalanok.

A tényleges diplomáciai akciók és az

irreális tervezgetések együtteséből az előbbieket igazolták a *Kalmár János* egyetemi tanársegéd előadásában bemutatott rastadti béketárgyalások, ahol Erdély, illetve Rákóczi ügyét a katalán problémával és Bouillon kardinális kérdésével állították szembe a tárgyalófelek.

R. Várkonyi Ágnes, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára (a délelőtti ülésszak elnöke) a szabadságharcot megelőző szervezkedésnek nyomait a *Confessiones* 1703. évi eseményeit előadó részében próbálta kitapintani. Az előadó Bercsényi, Rákóczi, Szirmai Miklós állításával szemben bizonyította, hogy már 1703 előtt széles körű szervezkedés folyt. Bizonyítéka a Szirmai—Rákóczi — eddig ismeretlen — levelezés, amelyben a gazdasági élet és biblikus allegóriák mögé rejtve a szervezkedők közötti kapcsolattartás nyomait mutatta ki. Hogy Rákóczi mennyire allegóriákban ábrázolta élete sorsfordulóit, azt éppen Takács Imre előadása bizonyította. Így a Confessiones vonatkozó részeiben a korábbi időszak célkitűzései ismerhetők fel.

Tarnai Andor, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára a *consultatio* műfajának irodalmi és politikai jellegzetességeit vette számba: milyen kapcsolat állapítható meg a jövendő tanácsosok nevelését szolgáló, a legtökéletesebb államról folytatott XVII. századi discursusok latin nyelvű mintái és a hazai jezsuita iskoladrámákban (pl. Miskolczi Zsigmond) feldolgozott változatok között.

Hopp Lajos tudományos osztályvezető a rodostói könyvtár állományára és 1735 utáni sorsára vonatkozó ismereteinket gazdagította. Vizsgálta a Mikes által Rodostóban lefordított műveket, amivel az emigráció szellemi nyitottságára is újabb bizonyítékokat sikerült találnia. A Thaly által kiadott könyvlista tételeit továbbiakkal bővítette és igazolva látta, hogy Mikes kézirataival Rákóczi könyvtárából is kerültek haza kötetek.

Köpeczi Béla elnöki zárszavában a még kutatásra váró feladatokra helyezte a hangsúlyt. Kifejtette, hogy a bujdosás korszakának az objektív történelmi feltételekkel számoló vizsgálata ugyan megtörtént, de továbbra is lényeges új eredményekkel gazdagíthatná a Rákóczi-kutatást a kezdeti összeesküvés részleteinek, az első lengyelországi tartózkodás, a szabadságharc alatti gazdasági tevékenységnek, a résztvevő rétegek magatartásának és a bujdosó fejedelem diplomata-író tevékenységének új forrásokat is bevonó tudományos feldolgozása. Zárszava végén kifejezte meggyőződését, hogy a nemzet emlékezetében Rákóczi nagy hatást gyakorló, a kortárs eszme áramlatokra élénken reagáló, a haza sorsát következetesen felvállaló alakjának mindig lesz helye.

BÁNKÚTI IMRE

RÁKÓCZI-ÜLÉSSZAK VAJÁN
1985. április 6.

Megemlékezésül II. Rákóczi Ferenc halálának (1735. április 8.) 250. évfordulóján tudományos ülésszak volt Vaján 1985. április 6-án. Szabolcs-Szatmár megye földjét és népét szoros kapcsolat fűzte a szabadságharc eseményeihez és a Fejedelem személyéhez. Nem véletlen volt tehát, hogy az ülésszak színhelyéül a rendezők Vaját választották, az elhangzott előadások azonban tudományos tartalmuk és új eredményeik következtében túlnőttek a helyi kereteken. Az ülésszak nagyszámú hallgatósága, valamint a rendezést vállaló intézmények (Szabolcs-Szatmár megye Tanácsa, a HNF Szabolcs-Szatmár megyei Bizottsága, a TIT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezete, a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága és a vajai II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet) sora is utalt az ülésszak jelentőségére.

A vajai kastély dísztermében *Heckenast Gusztáv* (a MTA Történettudományi Intézetének osztályvezető-helyettese) elnökletével négy előadást hallgattak meg a résztvevők.

Az indító előadást *Köpeczi Béla* akadémikus, művelődési miniszter tartotta „Rákóczi és Rodostó" címen. Referátuma lényegében az író Rákóczi legismertebb munkájával foglalkozott, s eloszlatta a magyar történettudománynak az Emlékiratokkal kapcsolatos régi bizonytalanságát. Ismertette a bécsi Nationalbibliothek egy most felfedezett kéziratát, amely a hágai Emlékiratkiadás alapjául szolgált, maga Rákóczi javította, illetve titkárával javíttatta ki, tehát az Emlékiratok szövegét a fejedelem magáénak ismerte el. Ezzel végképp tisztázódott e fontos Rákóczi mű hitelessége.

A korreferátumok sorát *R. Várkonyi Ágnes* (tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Középkori Magyar Történeti Tanszék) előadása nyitotta meg, amelynek cí-

me „Rákóczi Vallomásainak néhány problémája" volt. Részletesen tárgyalta azt az összefüggést, ami Rákóczi történetszemlélete és a politikáról vallott nézetei közt fennállt. Így részletesen elemezte Rákóczi Attila-képét, amely valószínűleg Oláh Miklós munkájától eredeztethető.

Vizkelety András (a MTA kódexkutató bizottságának vezetője) „Rákóczi műveinek egyházi cenzúrája" címen tartott előadásában azt tárgyalta, hogy a hivatalos egyházi fórumok hogyan fogadták Rákóczi teológiai fejtegetéseit, amelyek Szent Ágoston művein alapultak, s janzenista nézeteket is tükröztek. A cenzorok ezeket nem teológiai, hittudományi munkáknak, hanem hitbuzgalmi írásoknak minősítették, végleg elvéve Rákóczi kedvét hasonló munkák írásától.

Végezetül *Zachar József* (a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője, Hadtörténeti Intézet) „A törökországi kuruc katonai emigráció" című referátumában olyan területről szólt, amellyel történetírásunk viszonylag keveset foglalkozott, a források még feltáratlanok. A szatmári béke után külföldre távozó kuruc katonák közül kevesen kerültek Törökországba, számuk az 1716—1718-as osztrák—török háború alatt megnőtt ugyan, de a császári hadsereg vezetése szigorú intézkedésekkel elejét vette a nagyobb számú szökéseknek. Így a török porta terve a magyarok felhasználására lényegében kudarcot vallott, ráadásul a tatárokkal való betörés a magyar lakosságnál nem számíthatott támogatásra. 1738—1739-ben még jelentéktelenebb volt a kuruc emigráció katonai szerepe. A kutatás további feladata, hogy a tényleges létszámokat véglegesen tisztázza, amelyek azonban a Thaly-féle elképzelésnél lényegesen alacsonyabbnak tűnnek.

A tudományos ülésszak után a résztvevők — megyei vezetők, az Akadémia és a megyei múzeumi szervezet képviselői — megkoszorúzták II. Rákóczi Ferencnek a vajai kastély parkjában álló mellszobrát.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR JOGÁSZ SZÖVETSÉG ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ARCHEOGRÁFIAI, HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI SZEKCIÓJÁNAK ÜLÉSE AZ ELTE BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KARÁN

Budapest, 1985. április 29.

A közös rendezvény fő napirendi pontja *Vargyai Gyulának* az ELTE Történelmi Segédtudományi tanszéke docensének „A politikai és a jogi döntési mechanizmus kapcsolatrendszeréről a két háború közötti Magyarországon" című előadása volt. A témához kapcsolódó korreferátumot a Hadtörténeti Intézet fiatal tudományos munkatársa *Szakály Sándor* tartotta „A katonai elit genealógiai vizsgálatának kérdései a két háború közötti Magyarországon" címmel.

A megjelenteket délután 3 órakor *Galántai József* egyetemi tanár az ELTE Történész Tanszékcsoportjának vezetője köszöntötte. Bevezetőjében üdvözölte, hogy hosszú évek után ismét közelebbi kapcsolat létesül a jogtörténet és a történelem kutatói között. Reményét fejezte ki, hogy a most induló együttműködés mindkét fél hasznára gyümölcsözően tovább fog fejlődni.

Vargyai Gyula előadásában utalt arra, hogy bár a politikai és jogi döntésmechanizmus vizsgálatára külön-külön történtek már kísérletek, az előbbi intézmények, hivatalok történetének leírásává, az utóbbi pedig jogesetek gyűjteményévé vált. A ma történetírásának feladata a politikai és jogi döntésmechanizmus intézményrendszerének és annak működésének összevetése, a párhuzamok és különbségek tisztázása.

Referátumának első felében felvázolta a politikai döntésmechanizmus anatómiáját a Horthy-kori Magyarországon. Eszerint a kormányzati szintű politikai döntések elvileg a törvényhozás és az államfő kezében voltak. A kormányzó jogszabályokban lefektetett, vagy csupán jogszokásként tovább élő jogok alapján korlátozta a parlament működését. Tovább rontotta a T. Ház helyzetét, hogy a mindenkori miniszterelnök a kormányzó segítségével bármikor feloszlathatta a parlamentet, új választásokat írhatott ki, amelyet aztán a rendelkezésre álló hatalmi eszközök segítségével könnyen megnyerhetett. Ezt nevezte Gömbös Gyula „fordított parlamentarizmusnak" amikor is nem a többségi párt vezetője kapja meg a miniszterelnöki posztot, hanem a kormányfő veszi át a kormánypárt irányítását, s teremt a maga szá-

mára olyan törvényhozást, amilyet ő akar. Ily módon az államfőtől, a kormánypárttól és a kormánytól is korlátozott parlament szerepe a politikai döntéshozatalban minimálisra csökkent.

A politikai döntéseket valójában az államfő és a minisztertanács hozta. A kormányzónak a kabinet és katonai irodája révén, illetve legfőbb hadúri és kegyelmezési jogköre alapján lehetősége volt önállóan határozni, de a fontosabb politikai döntésekhez általában partnereket keresett a minisztertanács tagjai közt. Hogy a politikai irányvonalat képviselő miniszterelnök, külügyminiszter és belügyminiszter, vagy a katonai szempontokat hangoztató hadseregvezetés javaslatait fogadta el, azt a mindenkori erőviszonyok határozták meg. Az előadásban mindkét esetre hangzottak el példák.

Felmerült a kérdés, hogy az egyes államigazgatási szervek bizonyos fokú önállóságukat már a politikai döntések meghozatalakor, vagy csak azok végrehajtásakor érvényesítették-e. Vargyai Gyula kutatásai során megállapította, hogy míg Külügy- és Belügyminisztérium, valamint a törvényhatósági igazgatás főleg a végrehajtás során élt az „autonómiája" adta lehetőségekkel, a katonai vezetés nagy végrehajtási önállósága mellett már a döntésmechanizmus legfelsőbb szintjén is fokozottan érvényesítette akaratát. Ennek eszköze az 1928-ban létrehozott Legfelsőbb Honvédelmi Tanács — a honvédség vezetőivel kibővített minisztertanács — volt, melynek határozatait egy 1939-es megfogalmazás szerint „minisztertanácsi határozatoknak kell tekinteni". Növelte a katonai vezetés lehetőségeit, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezértitkársága, amelynek élén egy magas rangú katona — általában tábornok — állt, olyan politikai döntéseket is végrehajtott, amelyek a tanács elé sem kerültek.

A jogi konstrukcióktól való eltávolodás fent vázolt folyamata azt eredményezte, hogy az olyan kiemelkedő vezetők, mint a miniszterelnök, a belügyminiszter, a vezérkar főnöke stb. személye, a kormányzóhoz való hűsége egyre nagyobb szerepet játszott az ellenforradalmi rendszer döntésmechanizmusában.

Ez a 25 éves gyakorlat szűnt meg 1944. március 19. után, amikor is a m. kir. miniszterelnök, a belügyminiszter és a vezérkar főnöke egyaránt helyt adtak a német igényeknek a kormányzó intencióival szemben. Az elszigetelődő államfő pedig már nem tudta az ellenőrzése alól fokozatosan kicsúszó államigazgatási szervek „autonómiáját" a maga politikai akaratának érvényesítésére felhasználni.

Előadásának második felében Vargyai Gyula a jogi döntésmechanizmus politikai determináltságával foglalkozott. Megállapította, hogy a két világháború közt Magyarországon a legmagasabb alkotmányjogi kérdéseket szabályozó jogszabályok is politikai döntésként foghatók fel. Még fokozottabban volt ez érvényes az egyes tárcák törvényelőkészítő tevékenységében, ahol olyan jogszabályokat fogalmaztak, amelyek politikai tartalmát már magasabb jogszabályok meghatározták, vagy körvonalazták. Az előadó rámutatott, hogy egyes tárcák képviselői politikai akaratuk érvényesítése érdekében módosítottak jogszabályokat, jogszabálytervezeteket.

Az elmondottak összefoglalásaként Vargyai Gyula megállapította, hogy a Horthy-korszakban a magyarországi döntésmechanizmus folyamatosan szűkült és egyre fokozódó értelemben késztette egy eszközszerep vállalására a jogi döntési processzusban résztvevőket. A magyarországi hatalmi struktúra, amely mindvégig megtartotta több pólusú, de a pluralitást egyértelműen tagadó jellegét, közbülső esetet képezett a katonai és fasiszta diktatúrákra, illetve a parlamenti demokráciákra jellemző politikai felépítmények közt.

Az ülés második felében elhangzott korreferátum a katonai döntéshozatal egy sajátos, személyi megközelítése révén kapcsolódott az előadás témájához. Mint azt *Szakály Sándor* bevezetőjében kifejtette, a Horthy-kori hadsereg felső vezetéséről még napjainkban is az 1940—1950-es években kinyilvánított, torzításoktól nem mentes megállapítások vannak érvényben. Elmondta, hogy a kép tisztázása érdekében mintegy 1200—1300 olyan személy származását vizsgálta meg történeti—szociológiai szempontok szerint, akik rendfokozatuk, vagy beosztásuk alapján döntő módon befolyásolták a honvédség tevékenységét a két világháború közti időszakban. A kutatás többek közt kiterjedt a vizsgált személyek családjának társadalmi és gazdasági helyzetére, de érdekes adalékokkal szolgált a nevezettek születési helye és vallása is.

A vizsgálatok során bizonyítást nyert, hogy a „katonai elit" döntő többsége kispolgári és a középrétegek alsóbb régióiban elhelyezkedő értelmiségi családból származott. Nagy számban találhatók köztük hivatásos katonák (tisztek, altisztek) fiai. Viszont alacsony köztük az arisztokráciához és tőkés osztályhoz születésük révén tartozók száma. Igen kicsi a paraszt szülőktől származó tá-

bornokok aránya, míg az ipari munkás családokból kikerült katonai vezetők szinte teljesen hiányoznak.

A későbbi katonai vezetők családjának anyagi helyzetét tekintve kiderült, hogy 75%-uk csak a családfő fizetésére támaszkodhatott és csak 25%-uk rendelkezett jórészt adósággal terhelt 5—50 ezer korona értékű ingó és ingatlan vagyonnal. Nagy szerepet játszott a katonai pálya választásában az ingyenes, vagy kedvezményes tanulási lehetőség, amely az egy fizetésből, vagy özvegyi nyugdíjból élő, nem egyszer sokgyermekes családok fiai számára a papi pálya mellett az egyetlen felemelkedési lehetőséget jelentette.

A katonai elit születési helyét vizsgálva megállapítható, hogy több mint 50%-uk a trianoni békeszerződés alapján elcsatolt területekről származott. Ennek a ténynek a katonai vezetők revíziós politikát feltétel nélkül támogató álláspontjában van jelentősége.

Vallási hovatartozás szerint osztályozva bebizonyosodott, hogy a katonai vezetők közt a katolikusok aránya 8—10%-al meghaladja az országos átlagot, míg a többi keresztény felekezethez tartozók aránya az alatt marad. Ugyanakkor a zsidó vallású személyek 1919 után szinte teljesen eltűnnek a hadsereg irányítói közül.

Hozzászólása végén Szakály Sándor azzal a nézettel foglalkozott, amely szerint a magyar katonai vezető réteg „sváb származása" döntő mértékben befolyásolta Magyarország II. világháborús szereplését. Szakály Sándor vitába szállt ezzel a véleménnyel, hangsúlyozva, hogy az csupán bizonyos negatív szerepet betöltött tisztek nevéből levont általánosításként — amely minden tudományos megállapítást nélkülöz — terjedt el a köztudatban.

Mondanivalójának összegezéseként kimondta: a magyar katonai elit magatartásának mozgató rugóit nem származásában, hanem helyzetében kell keresni, minthogy németbarátságának oka sem „sváb származása", hanem az első világháborús német—osztrák—magyar szövetség, a háborút lezáró békerendszer igazságtalansága és a magyar revíziós törekvéseket — ha csak részben is — támogató német politika volt.

Az előadások után hozzászólások következtek. *Bernáth Zoltán* azt fejtegette, hogy az állami akarat nem mindig teljesen megfelelő jogi formában kerül kifejezésre, s hogy egy meghatározott szerv akarata nem feltétlenül tükrözi az uralkodó körök érdekeit. *Gorondy-Novák Sándor* a politikai és a katonai feladatok elkülönüléséről és egymás alá rendeléséről beszélt. *Kéri Kálmán* a két világháború közti honvédségi jogszabályalkotás folyamatát ismertette. Több hozzászóló elismeréssel nyilatkozott Szakály Sándor új eredményeket hozó kutatásairól; Többek közt Kéri Kálmán, aki saját személyében igazolta azok helyességét és *Spáczay Hedvig*, aki a Ludovika Akadémia múlt századi felvételi jegyzőkönyveit vizsgálva jutott hasonló következtetésekre. *Stier Miklós* felvetette, hogy a származás szociológiai szempontok szerinti kutatását fokozottabban kellene igénybe venni a katonai vezetésben olyan jelentős fordulópontokon történt esetleges változások vizsgálatakor, mint a királypuccsok, Gömbös hatalomra jutása, a háború kitörése stb . . .

Az előadók röviden válaszoltak a felmerült problémákra, amelyek részletes kifejtésére az idő előrehaladott volta miatt nem kerülhetett sor.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA A MAGYAR NÉPHADSEREG MEGSZERVEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE A VARSÓI SZERZŐDÉS

Új kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban

Hazánk felszabadulásának negyvenedik évfordulójára születtek meg a múzeum új kiállításai. Készülhetett volna csak a felszabadulás eseményeivel foglalkozó rész is, de úgy véltük, a demokratikus Magyarország néphadseregének életrehívása szerves folytatása a történelmi átalakulásnak. Magyarország felszabadulása időben mérve csak kis része az Európában folyt háborúnak, de ugyanígy része Európának és a második világháborút követő politikai áramlatok következménye a szocialista országok védelmi szövetsége, a Varsói Szerződés létrehozása.

A kiállítás négy egységre tagolódik,

ezek időben átfedik egymást. Választhattuk volna módszerként azt is, amit már korábbi kiállításaink során követtünk: a tiszta időrendet. A kiállítás szerves részeként szerepeltetünk azonban olyan új, többsíkú bemutató „egységet", amely indokolttá tette a témánkénti szétválasztást.

Az első nagy egység Magyarország — és érintőlegesen — Európa felszabadítása 1944 szeptemberétől 1945 májusáig. Kezdő tablónkon az 1944. október 9-től dúló debreceni páncélos csatát elevenítjük meg, bemutatva a hadműveleteket irányító magasabbegységek parancsnokait is. Külön részt kapott a páncélos csata egyik „főszereplője", a T—34-es közepes harckocsi.

A korábbi rendezői gyakorlattal szakítva önálló egységként mutatjuk be — a Szovjetunió Hőse Aranycsillaga kivételével — azokat a szovjet kitüntetéseket, amelyeket a szovjet Vörös Hadsereg tábornokai, tisztjei, harcosai viselhettek 1944 őszén. A kitüntetések valamennyi fokozatát kiállítottuk, viselési sorrendben helyezve el azokat.

Magyarországon egyre mélyebben nyomul előre a szovjet hadsereg. A tényeket elismerve — de nem felismerve — 1944. október 30-án a nyilas kormány a 4800/1944. számú vezérkari főnöki rendelettel hadműveleti területté nyilvánítja, elrendelik Budapest kiürítését, és november 3-án a kormány és a nyilas országgyűlés Sopronba menekül. November 4-én felrobbantják a budapesti Margit-hidat a németek, a szovjet hadsereg felszabadítja Szolnokot és ugyanaznap bevonul Ceglédre. A front megközelíti a főváros közel-körzetét, Malinovszkij marsall főhadiszállása Heves községbe költözik.

Kiállításunk érdekes része az a szobaberendezés, amely Hevesről került tulajdonunkba. A rekonstruált főhadiszállás egyik érdekes darabja a kézzel rajzolt, színezett Óbuda-térkép 1945 januárjából, cirillbetűs utcafeliratával. Színes ceruzával jelölte ismeretlen készítője azokat a háztömböket, amelyeket az utcai harcokban már felszabadítottak. A térképet valószínű, még 1944 decemberének végén kezdhette rajzolni.

1944 decemberében született Hindy Iván altábornagy parancsa is: „A parlamentereket támadó ellenségnek kell tekinteni és rájuk a tüzet azonnal meg kell nyitni!"

A német követelésre kiadott parancs és ami utána következett, szinte példa nélküli: 1944. december 29-én Steinmetz Miklós századost Vecsésnél, Osztapenko kapitányt Budaörsnél gyilkolják meg, a két parlamenter nem teljesíthette feladatát. A magyar fővárost tartó német és nyilas csapatok nem kívántak élni a lehetőséggel, esztelen és makacs gyűlölettel készültek a főváros lerombolására. A Budapestig tartó hadműveleteket bemutató fényképek közül részben azokat válogattuk ki, amelyek még nem szerepeltek kiállításon, amelyek a harcok embertelenségét, az óriási erőfeszítést mutatják meg: a debreceni síkságon rohamozó szovjet alakulatokat, az Alföld sarában menetelő, a 2. Ukrán Front kötelékében harcoló román katonákat, a jeges Dunán átkelő harcosokat. Részben — és a fővárost bemutató képek legtöbbje ilyen — a már ismert fotók közül válogattunk. A mindenki által ismert fővárosi részletek — a Petőfi-szobor környéke, az Erzsébet-híd roncsai, a New York (ma Hungária) kávéház környéke — helyhez kötik az ismert történelmi tényeket. A ritkán látható képek — a leomlott házban immár békésen uzsonnázó férfi, a kilőtt harckocsi csövén hintázó gyerekek — magyarázó szöveg nélkül is teljessé teszik a felszabadító harcokról és annak eredményéről alkotott képet. És valamennyi felvétel kordokumentum, egyszeri és megismételhetetlen.

1945 márciusában megindult a Vörös Hadsereg nagy dunántúli támadása, a felszabadító hadműveletekben részt vesznek az 1. Bolgár Hadsereg egységei Sztojcsev, a 2. Jugoszláv Hadsereg alakulatai Koszta Nadj tábornok irányításával. Kiállításunk részleteket villant fel fotóval, térképpel, gazdag tárgyi anyaggal. Román, jugoszláv, bolgár kitüntetések, teljes öltözetű egynruházati bemutató, a 120 mm-es aknavető bemutatása teszi teljessé a korról alkotható képet. A budapesti, balatoni, bécsi támadó hadműveletet bemutató részt a szovjet gyalogsági fegyvereket felvonultató vitrin egészíti ki.

Érintőlegesen be kívántuk mutatni azt is, ami Magyarország határain kívül történt, néhány kitüntetésen keresztül: az európai városok felszabadításáért alapított szovjet, a szövetségesek partraszállását követő hadisikerekért adományozott angol, kanadai és amerikai kitüntetések ilyen összeállításban először szerepelnek kiállításon.

Kiemelt helyen szerepel kiállításunkon a Szovjetunió Hőse kitüntető cím Aranycsillaga és a 62. gárda-lövészhadosztály Vörös Zászló Renddel, Bogdán Hmelnickij és Szuvorov Renddel kitüntetett zászlója.

A Magyarországon folyó harcokkal párhuzamosan csak igen röviden mutatjuk be a magyar partizánok és ellenállók belgiumi, franciaországi, lengyelor-

szági stb. küzdelmét fényképekkel, fegyverekkel, kitüntetésekkel illusztrálva az eseményeket.

A kiállítás második nagy egysége a magyarországi ellenállási mozgalommal és a demokratikus Magyarország megteremtésével foglalkozik. Időben 1944 október közepétől — amikor a Nógrádi-partizánzászlóalj magyarországi területre ér — 1945. február 13-ig, Budapest teljes felszabadulásáig sorakoztatjuk egymás mellé a fényképeket, tárgyakat. Ezek közül is a legbecsesebbek kiállítására került sor: a Nógrádi Sándor vezette partizánegység zászlaja, Uszta Gyula bekecse, ellenálló csoportok bélyegzői, igazolványok, az illegális Szabad Nép adnak képet e korszakról.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével 1944. november 9-én megalakult Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága és az ellenállási mozgalom kapcsolatát, a partizántevékenység területi megoszlását szöveg és térképvázlat magyarázza bővebben.

Először került kiállításra Kálló Ferenc alezredes, tábori főesperes reverendája; a nyilasok által meggyilkolt pap és környezete, a 11. sz. honvéd helyőrségi kórház orvosainak tevékenységét is röviden ismertetve.

Az időrendbe tartozóan mutatjuk be a debreceni kormányalakítást, az Ideiglenes Nemzetgyűlést, a toborzási felhívást és néhány képet az újoncokról.

Budapesten alakult meg 1945. február 12-én Variházy Oszkár ezredes vezetésével a Budai Önkéntes Ezred. Harcaiknak állít emléket a tárlósor utolsó tablója.

Ebben a teremben található a terepasztal, amely a hozzá csatlakozó elektroakusztikai berendezéssel együtt álló- és mozgóképeken mutatja be Magyarország felszabadítását és az ellenállási mozgalmakat.

Harmadik nagy kiállítási egységünk a demokratikus honvédség megalakulását követő néhány esztendő, bemutatva a még 1945 januárjában, a szovjet kötelékben dolgozó 1. Magyar Vasútépítő Hadosztályt és 3. Magyar Vasútépítő Dandárt. Részletesen bemutatjuk a megalakult 6. és 1. hadosztályt, külön tárlóban kapott helyet az aknakutató zászlóalj tevékenységét tárgyaló együttes az aknakutatók csapatzászlójával együtt.

Egyetlen kiállításunkon sem tudtuk bemutatni ilyen alaposan a Magyar Néphadsereg különböző zászlait. A sort az 1. hadosztály 1. ezredének zászlaja nyitja, majd időrendben követi az 1948., 1949 és 1950 mintájú zászlók után a Kossuth Katonai Akadémia és a Petőfi Politikai Tiszti Akadémia zászlaja; végezetül két, napjainkra jellemző csapatzászló. Ez azonban már a negyedik kiállítási egységbe átvezető rész, ahol a Magyar Néphadsereg fejlődését, modern fegyvereit, felszerelését, kitüntetéseit bemutató tablók mellett a Varsói Szerződés tagországainak zászlait, ruházatát találjuk. Az egész, egységesnek tekintett kiállítást a Pajzs '84 hadgyakorlat képei zárják.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KÉRI KÁLMÁN — Az Osztrák—Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban — — — — 225

CSONKARÉTI KÁROLY — Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban — — — — 295

SZIKLAI SÁNDORNÉ — Adalékok a 165. számú júzsai (talici) antifasiszta iskola történetéhez (1943—1945) — — — — — — 344

HÁNCS ERNŐ — A politikai tiszti intézmény szervezetének létrehozása a Magyar Néphadseregben — — — — — — 372

KÖZLEMÉNYEK

FÜZI IMRE — A magyar katonai elmélet és a hadsereg felkészítése 1939. szeptember 1-ig — — — — — — — — 387

TAKÁTS LÁSZLÓ — Adalékok az egykori 2. magyar (doni) hadsereg egészségügyi szolgálatának működéséről — — — — — 407

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Az Árpád-kori várszervezet klérikus várjobbágyairól — 421

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

A. SAJTI ENIKŐ—MARKÓ GYÖRGY — Ismeretlen dokumentum az 1942 januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről (1943. december 14—1944. január 14.) — — — — — — — — — — — 426

ADATTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR — Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Adattár, Kiegészítések — — — 457

SZEMLE

KRISTÓ GYULA — Az augsburgi csata *(Veszprémy László)* — — — — 467

* * * — Die Türkenkriege in der historischen Forschung *(Zachar József)* — — — — — — — — — — — 470

IFJ. BARTA LAJOS — Budavár visszavétele *(Domokos György)* — — — 472

JAN WIMMER — Wieden 1683. Dzieje kampanii i Bitwy *(Z. J.)* — — 474

JAN WIMMER — Der Entsatz von Wien 1683 *(Z. J.)* — — — — 474

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1984. *(Lengyel István)* 476

KRÓNIKA

SZIJJ JOLÁN — „Verba volant, scripta manent". Nemzetközi Levéltári Nap. Budapest, 1984. december 17. — — — — 488

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Rákóczi-emlékülés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, Budapest, 1985. március 29. — — — — 489

BÁNKUTI IMRE — Rákóczi-ülésszak Vaján, 1985. április 6. — — — — 490

BONHARDT ATTILA — A Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottságának és a Magyar Történelmi Társulat Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekciójának ülése az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Budapest, 1985. április 29. — — — — — — — — — — 491

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Magyarország felszabadítása. A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése. A Varsói Szerződés. Új kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban — — — — 493

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

КАЛЬМАН КЕРИ — Сеть железных дорог в Австро—Венгерской монархии в 1914 году и использование её в первую мировую войну — — — — — — — — — — — — 225

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Операции австро—венгерского военно-морского флота в первой мировой войне — — — — — — — — — 295

ГИЗЕЛЛА СИКЛАИ — Материалы по истории южайской (талицской) антифашистской школы № 165 (1943—1945 гг) — — — 344

ЭРНЁ ХАНЧ — Строительство аппарата политофицеров в Венгерской Народной армии — — — — — — — — — 372

СООБЩЕНИЯ

ИМРЕ ФЮЗИ — Венгерская военная теория и подготовка армии до 1 сентября 1939 года — — — — — — — — — 387

ЛАСЛО ТАКАЧ — Материалы о работе военно-медицинской службы 2-ой венгерской (донской) армии — — — — — — 407

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — О церковных иобагионах крепостной организации эпохи Арпада — — — — — — — — — — 421

АРХИВ

ЭНИКЁ А. ШАЙТИ—ДЬЁРДЬ МАРКО — Неизвестный документ о суде над участниками облавы, устроенной в южной провинции в январе 1942 года (14 декабря 1943 г.—14 января 1944 г) — — — — 426

СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ

ШАНДОР САКАЙ — Высшее руководство армии в контрреволюционной Венгрии (1919—1944 гг.) Архив, Дополнения — — 457

ОБЗОР

ДЮЛА КРИШТО — Битва при Аугсбурге *(Ласло Веспреми)* — — — 467

* * * — Die Türkenkriege in der historischen Forschung *(Йожеф Захар)* — — — — — — — — — — — — 470

ЛАЙОШ БАРТА младш. — Возвращение Будавара *(Дьёрдь Домокош)* — — — 472

ЙАН ВИММЕР — Wieden 1683. Dzieje kampanii i bitwy *(Й. З.)* — — — 474

ЙАН ВИММЕР — Der Ensatz von Wien 1683 *(Й. З.)* — — — — — 474

* * * — Военно-исторический Журнал, 1984 *(Иштван Дендьел)* — — — — — — — — — — — 476

ХРОНИКА

ЙОЛАН СИЙЙ „Verba volant, scripta manent." Международный День Архивистики. Будапешт, 17 декабря 1984 г. — — — 488

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ Юбилейная сессия, посвященная Ракоци в Университете имени Ётвёш Лоранда, 29 марта 1985 г. — — 489

ИМРЕ БАНКУТИ Юбилейная сессия, посвященная Ракоци в Вайа. 6 апреля 1985 г. — — — — — — — — — — 490

АТТИЛА БОНХАРДТ Заседание Секции Археографии, Гербоведения и Родословия Общества Венгерских Историков и Комитета Истории Государства и Права Союза Венгерских Юристов на Филологическом Факултете Университета имени Ётвёш Лоранда, Будапешт, 29 апреля 1985 г. — — — — — — — — — — 491

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ Освобождения Венгрии. Основоположение и развитие Венгерской Народной Армии. Организация Варшавского Договора. Новые выставки Военно-исторического Музея — — — — — — — — — — 493

INHALT

STUDIEN

KÁLMÁN KÉRI — Das Eisenbahnnetz der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Jahre 1914 und ihre Inanspruchnahme im ersten Weltkrieg — — — — — — — — — 225

KÁROLY CSONKARÉTI — Die Kriegsoperationen der Österreichisch—Ungarischen Kriegsmarine während des ersten Weltkrieges — — 295

GIZELLA SZIKLAI — Beiträge zur Geschichte der antifaschistischen Schule Nr. 165 von Jusa (Talic) (1943—1945) — — — — — 344

ERNŐ HÁNCS — Der Ausbau des Apparats der Politoffiziere in der Ungarischen Volksarmee — — — — — — — — — 372

MITTEILUNGEN

IMRE FÜZI — Die Ungarische militärische Theorie und die Vorbereitung der Armee bis 1.-ten September 1939. — — — 387

LÁSZLÓ TAKÁTS — Beiträge zur Tätigkeit des Sanitätsdienstes der ehemaligen 2.-ten ungarischen (donischen) Armee — — — 407

WERKSTATT

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Über die kleriken Jobagiones castri der Burgstruktur der Arpadenzeit — — — — — — — — — — 421

QUELLENPUBLIKATIONEN

ENIKŐ A. SAJTI—GYÖRGY MARKÓ — Unbekanntes Dokument über den Prozeß der Teilnehmer der Razzia von Januar 1942 im Südland (14.-ten Dezember 1943—14.-ten Januar 1944) — — — — 426

DATENSAMMLUNG

SÁNDOR SZAKÁLY — Die obere Führung der Armee des gegenrevolutionären Ungarns (1919—1944). Sammlung von Daten, Ergängzungen — — — — — — — — — — — 457

RUNDSCHAU

GYULA KRISTÓ — Die Schlacht von Augsburg *(László Veszprémy)* — — 467

* * * — Die Türkenkriege in der historischen Forschung *(József Zachar)* — — — — — — — — — — — 470

LAJOS BARTJA jr. — Die Rückeroberung der Burg von Buda *(György Domokos)* — — — — — — — — — — 472

JAN WIMMER — Wieden 1683. Dzieje kampanii i Bitwy *(J. Z.)* — — 474
JAN WIMMER — Der Entsatz von Wien 1683 *(J. Z.)* — — — — 474
* * * — Woenno-istoritseskij Journal, 1984 *(István Lengyel)* — 476

CHRONIK

JOLÁN SZIJJ — „Verba volant, scripta manent." Internationaler Archivarischer Tag. Budapest, 17.-ten Dezember 1984. — 488
LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Rákóczi-Gedenksitzung an der Eötvös Loránd Universität. 29.-ten März, 1985. — — — — — — — — 489
IMRE BÁNKUTI — Rákóczi-Tagung in Vaja, 6.-ten April, 1985. — — — 490
ATTILA BONHARDT — Wissenschaftliche Sitzung des Staats- und Rechtsgeschichtlichen Kommittée des Ungarischen Juristischen Verbandes und der Sektion für Archeographie, Heraldik und Geneológie in der Philosophischen Fakultät des Eötvös Loránd Universität, Budapest, an 29. April 1985. 491
ROZÁLIA RÁKÓCZY — Die Befreiung Ungarns. Die Organisierung und die Entwicklung der Ungarischen Volksarmee. Der Warschauer Vertrag. Neuen Ausstellungen im Heeresgeschichtlichen Museum. — — — — — — — — — — 493

16,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

